

2021 Sayı 42: Özel sayı 1

ISSN 1308-2922 E-ISSN 2147-6985

**P A M U K K A L E Ü N İ V E R S İ T E S İ
S O S Y A L B İ L İ M L E R E N S T İ T Ü S Ü D E R G İ S İ**

**P A M U K K A L E U N İ V E R S İ T Y
J O U R N A L O F S O C I A L S C I E N C E S I N S T I T U T E**

ISSN 1308-2922 E-ISSN 2147-6985

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

PAMUKKALE UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

2021 (Sayı 42:Özel sayı 1)

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Prof. Dr. Nurten SARICA

Editörler

Prof. Dr. Naci KARKIN
Doç. Dr. Umut UYAR
Dr. Öğr. Üyesi Seçkin Barış GÜLMEZ

Uluslararası hakemli bilimsel bir dergi olan PAUSBED ilk olarak 2008 yılında yayımlanmıştır. 2017 yılından itibaren E-dergi olarak yayımlanmaktadır. PAUSBED 2021 yılından itibaren yılda altı kez (Ocak, Mart, Mayıs, Temmuz, Eylül ve Kasım) yayımlanacaktır. Dergide yayımlanan çalışmalardan, kaynak gösterilmek şartıyla alıntı yapılabilir. Çalışmaların tüm sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.

İngilizce Redaktör

Öğr. Gör. Ayşe YAVUZ

Sekreteryaya/Dizgi

Cansu EKİNCİ

DİZİNLENME

ULAKBİM TR DİZİN
EBSCO HOST
ASOS Index
Araştırmaz Bilimsel Yayın İndeks
Türk Eğitim İndeks
SOBIAD, İSAM

Yazışma Adresi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kınıklı Yerleşkesi 20070
Kınıklı – DENİZLİ / TÜRKİYE
Tel. + 90 (258) 296 21 82 Fax. +90 (258) 296 39 66
pausbed.pau.edu.tr

DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Arif BİLGİN	Sakarya Üniversitesi, Türkiye Sakarya University, Turkey
Prof. Dr. Aylin ÖZMAN	Türk Eğitim Derneği Üniversitesi, Türkiye Turkish Education Association University, Turkey
Prof. Dr. Cihan ÇOBANOĞLU	Güney Florida Üniversitesi Sarasota-Manatee, ABD University of South Florida Sarasota-Manatee, USA
Prof. Dr. Doğan GÜRSOY	Washington Devlet Üniversitesi, ABD Washington State University, USA
Prof. Dr. Faye HAMMILL	Strathclyde Üniversitesi, İskoçya University of Strathclyde, Scotland
Prof. Dr. Francesco D'ANDRA	Salento üniversitesi, İtalya Univesity of Salento, Italy
Prof. Dr. Geri SMYTH	Strathclyde Üniversitesi, İskoçya University of Strathclyde, Scotland
Prof. Dr. Géza DÁVID	Eötvös Loránd Üniversitesi (Elte), Macaristan Eötvös Loránd University (Elte), Hungary
Prof. Dr. Kadir PEKTAŐ	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye Istanbul Medeniyet University, Turkey
Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL	Pamukkale Üniversitesi, Türkiye Pamukkale Univesity, Turkey
Prof. Dr. Mithat ÜNER	Atılım Üniversitesi, Türkiye Atılım University, Turkey
Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN	Hacettepe Üniversitesi, Türkiye Hacettepe University, Turkey
Prof. Dr. Orlin SABEV	Bulgar Bilimler Akademisi, Bulgaristan Bulgarian Academy of Science, Bulgaria
Prof. Dr. Sinan OLKUN	Ankara Üniversitesi, Türkiye Ankara University, Turkey
Prof. Dr. Vincent LUIZZI	Teksa Devlet Üniversitesi, ABD Texas State University, USA
Prof. Dr. Yıldıray ÖZBEK	Akdeniz Üniversitesi, Türkiye Akdeniz University, Turkey
Prof. Dr. Tefvik DALGIÇ	Texas at Dallas Üniversitesi, ABD University of Texas at Dallas, USA
Prof. Dr. Tuğrul İNAL	Hacettepe Üniversitesi, Türkiye Hacettepe University, Turkey
Prof. Dr. Zbigniew BIALAS	Katowice Silesia Üniversitesi, Polonya University of Silesia in Katowice, Poland
Prof. Dr. Yunus BALCI	Pamukkale Üniversitesi, Türkiye Pamukkale Univesity, Turkey

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Naci KARKIN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Ahmet DUMAN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla
Prof. Dr. Asuman ALTAY	Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. Cem KILIÇ	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Bener GÜNGÖR	Atatürk Üniversitesi, Erzurum
Prof. Dr. Bülent GÜLOĞLU	İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Fatih Sultan Mehmet ÖZTÜRK	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Handan KUMAŞ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla
Prof. Dr. İsmail ÇEVİŞ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Mehmet YAVUZ	Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon
Prof. Dr. Metin EKİCİ	Ege Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. Nuray Selma ÖZDİPÇİNER	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Selim KARAHASANOĞLU	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Antalya
Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK	Akdeniz Üniversitesi, Antalya
Prof. Dr. Tamer AKSOY	İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul
Doç. Dr. Ahmet YILMAZ	Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas
Doç. Dr. Dilek ÇETİNDAŞ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Elif BOZYİĞİT	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Feyyaz KARACA	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Gül AKTAŞ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. A. Nazif ÇATIK	Ege Üniversitesi, İzmir
Doç. Dr. Hakan Mehmet KİRİŞ	Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta
Doç. Dr. Sezen KARABULUT	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Sinem KANGALLI UYAR	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Yeliz MOHAN BURSALI	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Aysel BAYTOK	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi F. Zeynep BİLGE	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul
Dr. Öğr. Üyesi Fatma KABA	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Gökçen Kurtuluş ÖZTAŞKIN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Umut TEPEKULE	Pamukkale Üniversitesi, Denizli

ALAN EDITÖRLERİ/SECTION EDITORS

Prof. Dr. Fatih Sultan Mehmet ÖZTÜRK
Prof. Dr. Naci KARKIN
Prof. Dr. Handan KUMAŞ
Prof. Dr. İsmail ÇEVİŞ
Prof. Dr. Serkan BERTAN
Doç. Dr. Dilek ÇETİNDAS
Doç. Dr. Elif BOZYİĞİT
Doç. Dr. Feyyaz KARACA
Doç. Dr. Gül AKTAŞ
Doç. Dr. Sezen KARABULUT
Doç. Dr. Sinem KANGALLI UYAR
Doç. Dr. Yeliz MOHAN BURSALI
Dr. Öğr. Üyesi Aysel BAYTOK
Dr. Öğr. Üyesi Ece AKYOL
Dr. Öğr. Üyesi Fatma KABA
Dr. Öğr. Üyesi Gökçen Kurtuluş ÖZTAŞKIN
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa İNCEKARA
Dr. Öğr. Üyesi Umut TEPEKULE

HAKEM KURULU/ARBITRATION COMMITTEE

Prof. Dr. Burak GÜRİŞ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Eyyup YARAŞ	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Firdevs GÜMÜŞOĞLU	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Prof. Dr. Günseli BAYRAKTUTAN	Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan KİTAPCI	Gebze Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Merih TAŞYAKA	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Nurcan METİN	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Oya ERDİL	Gebze Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Beken SAATÇIOĞLU	MEF Üniversitesi
Doç. Dr. Didem BUHARİ GÜLMEZ	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Diğdem SOYALTIN COLELLA	Altınbaş Üniversitesi
Doç. Dr. Emre HATİPOĞLU	Sabancı Üniversitesi
Doç. Dr. Gül ERGÜN	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Doç. Dr. Filiz AKBAŞ-YEŞİLYURT	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Necmettin DOĞAN	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Seçkin KÖSTEM	Bilkent Üniversitesi
Doç. Dr. Tezcan DURNA	Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül AKDEMİR	Bahçeşehir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kadri Kaan RENDA	Hacettepe Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Osman Zeki GÖKÇE	Medipol Üniversitesi
Doç. Dr. Pınar Savaş YAVUZÇEHRE	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi RADİYE FUNDA KARADENİZ	Gaziantep Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sedef TURPER	Koç Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Seçkin Barış GÜLMEZ	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Selin TÜRKEŞ KILIÇ	Yeditepe Üniversitesi

HAKEM KURULU/ARBITRATION COMMITTEE

Dr. Öğr. Üyesi Yüksel Alper ECEVİT
Arş. Gör. Fedayi YAĞAR
Doktorant Yasemin TOSUN

Çukurova Üniversitesi
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Sabancı Üniversitesi

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makaleleri-Research Articles

Aylin AYDIN-ÇAKIR, Selin TÜRKEŞ-KILIÇ.....	1
Bilimsel Çalışmalarda Karma Yöntem Nasıl Kullanılır? <i>How to Use Mixed-Method in Scientific Studies?</i>	
Berk ESEN.....	17
Sosyal Bilimlerde Akran İncelemesi <i>Peer Review in Social Sciences</i>	
Damla CİHANGİR-TETİK.....	31
Sosyal Bilimlerde Teorik Makale Yazımı ve Uluslararası İlişkiler Disiplinindeki Yansımaları <i>Writing Theoretical Articles in Social Sciences and its Reflections in The Discipline of International Relations</i>	
Didem BUHARİ-GÜLMEZ, Canan UĞUR-RIZZI.....	49
Akademik Tezi Bilimsel Yayına Dönüştürme Stratejileri: Uluslararası İlişkiler Örneği <i>The Strategies for Transforming an Academic Thesis into a Scientific Publication: The Case of International Relations</i>	
Ebru ÇAĞLAYAN AKAY.....	63
Ekonometrik Araştırma Makalesinin Yazılmasına İlişkin Notlar <i>Notes on The Writing of The Econometrics Research Paper</i>	
Efe TOKDEMİR, Emre HATİPOĞLU.....	75
Türkiye Temelli Veri Toplama ve Küresel Uluslararası İlişkiler Yazını <i>Data Collection in Turkey & Global International Relations</i>	
Hazal PAPUÇÇULAR.....	91
Anlatı, Analiz ve Teori: Siyasi Tarih Araştırmalarına Farklı Yaklaşımlar <i>Narrative, Analysis and Theory: Different Approaches to Diplomatic History Research</i>	
Hüseyin GÜL.....	103
Bilim ve Araştırma Etiği <i>Ethics for Science and Research</i>	
Mutlu BİNARK.....	121
İncelikli Kitap Eleştirisi Yazmak Üzerine <i>On Writing a Refined Book Review</i>	
Osman Zeki GÖKÇE.....	131
Kantitatif Çok Vakalı (Large-N) Veri Analizi ve Küresel Uluslararası İlişkiler Yazınındaki Uygulamaları <i>Quantitative Large-N Data Analysis and its Application in International Relations Literature</i>	
Rahime SÜLEYMANOĞLU-KÜRÜM.....	149
Uluslararası İlişkilerde Nitel Yöntemlerle Makale Yazımı: Vaka Analizi ve İncelikleri <i>Writing Articles in International Relations Using Qualitative Methods: Case Study Methods and its Details</i>	

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makaleleri-Research Articles

Seçkin Barış GÜLMEZ.....	169
Sosyal Bilimlerde Makale Yazımı Üzerine <i>On Writing Article in Social Sciences</i>	
Songül SALLAN GÜL, Özlem KAHYA NİZAM.....	181
Sosyal Bilimlerde İçerik ve Söylem Analizi <i>Content and Discourse Analysis in Social Sciences</i>	
Ali O. İLHAN, Emine DENİZ.....	199
Anket Metodolojisinde Dört Ana Hata Türüne Giriş <i>An Introduction to Four Main Errors in Survey Methodology</i>	
Seval AKSOY KÜRÜ.....	215
Meta-Analiz <i>Meta-Analysis</i>	

Derleme Makaleleri-Review Articles

Nihan DEMİRKASIMOĞLU.....	231
Nitel Araştırma Geleneğinde Nicel Göstergelerin Kullanımı ve Genellenebilirlik Üzerine Bir Değerlendirme <i>An Evaluation on the Use of Quantitative Indicators and Generalizability in Qualitative Research Tradition</i>	

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:30.09.2020 ✓Accepted/Kabul:23.11.2020

DOI:10.30794/pausbed.802568

Araştırma Makalesi/ Research Article

Aydın-Çakır, A. ve Türkeş-Kılıç, S. (2021). "Bilimsel Çalışmalarda Karma Yöntem Nasıl Kullanılır?", Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2021 Sayı 42: Özel sayı 1, Denizli, ss. Ö1-Ö15.

BİLİMSEL ÇALIŞMALARDA KARMA YÖNTEM NASIL KULLANILIR?

Aylin AYDIN-ÇAKIR*, Selin TÜRKES-KILIÇ**

Özet

Sosyal bilimlerde nitel ve nicel yöntemleri bir arada kullanan çalışmaların sayısında son yıllarda ciddi bir artış gözlemlenmektedir. Karma yöntem olarak tanımlanan bu araştırma stratejisi, nitel ve nicel verilerin gelişigüzel bir arada kullanılmasının ötesinde farklı yaklaşımların tek çalışma içinde bütünleştirilmesini mümkün kılacak bir araştırma tasarımı ve kuramsal çerçeve gerektirir. Bu makale, alanyazında giderek artan bir ağırlığa sahip olan ve üçüncü ana araştırma yöntemi olarak kabul gören karma yöntemlerin uygulanmasına dair esasları kapsamlı bir tartışmayla ortaya koymayı amaçlar. Karma yöntemin tanımı, amacı, avantajları üzerine tanıtıcı bir bölümü takiben karma yöntemin nasıl kullanılabileceğine dair farklı araştırma tasarımları üzerinde durulacaktır. Bu tasarımlar siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler alanından çalışmalarla örneklendirilecektir. Sonuç bölümünde karma yönetime yöneltilen eleştiriler ve yöntemin uygulanmasında karşılaşılabilecek zorluklar üzerinde durulacaktır. Böylece karma yönetime ilgi duyan araştırmacılar için bir yol haritası sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Karma yöntem, Üçgenleme, Sıralı tasarım, Açıklayıcı tasarım, Keşfedici tasarım, İç içe geçmiş tasarım.

HOW TO USE MIXED-METHOD IN SCIENTIFIC STUDIES?

Abstract

In recent years, a significant proliferation has been observed in the number of studies combining quantitative and qualitative methods in social sciences. This research strategy, defined as a mixed-method, requires a research design and theoretical framework that will enable the integration of different approaches in a single study, beyond the random use of qualitative and quantitative data. This article aims to put forward the principles of the application of mixed methods, which have an increasing weight in the literature and are accepted as the third main research method, with a comprehensive discussion. Following an introductory chapter on the definition, purpose, and advantages of the mixed method, different research designs on how the mixed method can be used will be discussed. These designs will be exemplified by studies from the field of political science and international relations. In the conclusion section, the criticisms directed to the mixed-method, and the difficulties that may be encountered in the application of the method will be emphasized. Thusly, a road map will be presented for researchers who are interested in the mixed method.

Keywords: Mixed method, Triangulation, Sequential design, Explanatory design, Exploratory design, Nested design.

* Dr. Öğr. Üyesi, Yeditepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İSTANBUL.
e-posta:aylin.aydin@yeditepe.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-3481-4876>)

**Doç. Dr., Yeditepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İSTANBUL.
e-posta:selin.turkes@yeditepe.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-2767-3649>)

1. GİRİŞ

Karma yöntem yaklaşımı en basit ve genelgeçer tanımıyla nitel ve nicel yaklaşımların veri toplama ve/veya veri analizi aşamalarında bir arada kullanılarak tek yöntemle ulaşılabileceğinden daha geçerli ve güvenilir çıkarımlar üretmeyi amaçlayan bir araştırma stratejisidir (Creswell ve Plano Clark, 2018; Greene, Caracelli ve Graham, 1989). Karma yöntemi tercih eden araştırmacıların en belirgin amaçlarından biri, iki yöntemin kendine özgü zayıflıklarını birbirinin güçlü taraflarını kullanarak etkisiz hale getirmektir (Jick, 1979). Bu nedenle, karma yöntemin temellerinin yararçı (*pragmatic*) ve dönüştürücü (*transformative*) paradigmalara dayandığını söyleyebiliriz.

Nitel ve nicel yöntemlerin sosyal bilimler alanında birlikte kullanıldığı ilk çalışmaların temelinde Campbell ve Fiske'nin (1959) bir yöntem ile elde edilen araştırma sonuçlarının doğruluğunu kontrol etmek için farklı bir yöntemden yararlanma fikri bulunmaktadır. 1960 ve 1970'li yıllarda iki yöntemi bir araya getiren çalışmalar bu yaklaşımı 'çoklu yöntem' (Campbell ve Fiske, 1959) ve 'üçgenleme' (*triangulation*) (Jick, 1979; Webb, Campbell, Schwartz ve Sechrest, 1966) olarak adlandırmış ve ayrı bir araştırma metodolojisi olmaktan çok bir ölçüm ve sonuçları doğrulama yöntemi olarak kullanmıştır (Johnson ve Onwuegbuzie, 2007: 114; SenGupta, 1993: 2). 1980'lerin ikinci yarısında nitel ve nicel yöntemleri bir arada kullanmak araştırma bulgularının doğruluğunu kontrol etmenin ötesinde araştırmanın kapsamını genişletecek bütüncül bir araştırma yöntemi olarak görülmeye başlandı. Greene, Caracelli ve Graham (1989) iki yöntemin bir arada kullanıldığı 57 araştırmayı tarayarak üçgenleme haricinde tamamlayıcılık, gelişim, başlangıç ve genişletme olmak üzere dört gerekçe daha tanımlamıştır. Teddlie ve Tashakkori ise 2009 tarihli *Karma Metodoloji* adlı kitabında Greene, Caracelli ve Graham (1989)'ın yöntem ifadesi yerine *metodoloji* tanımlamasını yaparak yaklaşımın kapsamını genişletmiştir. Böylece teknik bir veri toplama ve veri analizinin ötesinde, bir araştırma sürecinin her aşamasını kapsayan, nitel ve nicel yaklaşımlardan bağımsız, üçüncü bir metodolojik yaklaşım olarak alanyazına kazandırmışlardır (Teddlie ve Tashakkori, 2009).

Bu noktada karma yöntem için kabul görmüş tek bir tanım olmadığının altını çizmek gerekir. Genel kabule göre birden fazla nitel (örneğin odak grup çalışması ve söylem analizi) ya da nicel yöntemin (örneğin anket ve deney) bir arada kullanıldığı çalışmalar karma yöntem araştırmalarına dahil edilmemektedir. Günümüzde bu tip araştırmalar için çoklu yöntem ifadesi tercih edilmektedir. Karma yöntem ve çoklu yöntem arasındaki fark çalışmamızın ilerleyen kısımlarında açıklanacaktır.

Karma yöntemin nitel ve nicel yöntemlerden bağımsız bir üçüncü araştırma yaklaşımı olarak kabul görmesinin altında yatan sebep karma yöntem çalışmalarının iki farklı yolla elde edilmiş sonuçların toplamından fazlasını sunabilmesidir. Creswell ve Plano Clark (2018) bu durumu $1+1=3$ olarak ifade eder. Bir diğer ifadeyle karma yöntem, sadece nitel ve nicel araştırma sonuçlarının üst üste konulmasından ibaret değildir. İki yöntemi birlikte kullanmanın gerekçelerinin açıkça belirlendiği tutarlı ve bütünsel bir araştırma yaklaşımıdır. Söz gelimi, kapalı uçlu, çoktan seçmeli sorulardan oluşan bir ankete birkaç tane açık uçlu soru eklemek karma yöntem uygulamak için tek başına yeterli değildir. Bu kazanımı elde edebilmek için araştırma tasarımının dikkatli bir şekilde yapılması gerekir. Nitel ve nicel yöntemlerin nasıl bir araya geleceğini belirlerken iki yöntemin zayıflıklarının örtüşmediği, aksine kuvvetli yanlarının birbirini tamamladığı bir araştırma tasarımı yapmak önemlidir (Johnson ve Turner, 2003: 299). Bu açıdan karmaşık sosyal olguları anlamak için çoklu veri elde etme yoluyla varılan bulguların alelade bir araya getirilmesinin ötesinde gerekçeli ve planlı araştırma tasarımlarına ihtiyaç bulunmaktadır. Bunun yanı sıra araştırmacının hem nitel hem de nicel yöntemlerin kullanımına dair yetkin olması ve bu iki yöntemi doğru ve etkili bir şekilde kullanması gerekir. Örneğin çalışmada nicel yöntemle test edeceği hipotezi oluştururken kuramsal altyapıyı güçlendirmek için araştırmacının birkaç ülkeden örnek vermesi tek başına nitel bir çalışma olarak değerlendirilemez. Tıpkı nicel çalışmalarda olduğu gibi nitel çalışmalarda da vaka seçimi belli kriterlere göre yapılmalı, sistematik bir şekilde veri toplanmalı ve toplanan veri yine sistematik bir şekilde analiz edilmelidir. Son olarak da hem nitel hem de nicel yöntemle elde edilen bulgular bir arada değerlendirilmeli ve birbirini tamamlamalıdır.

Bu makale, alanyazında giderek artan bir ağırlığa sahip olan ve üçüncü ana araştırma yöntemi olarak kabul gören karma yöntemlerin uygulanmasına dair esasları kapsamlı bir tartışmayla ortaya koymayı amaçlar. Bunun için ikinci bölümde karma yöntemin tanımı, amacı ve avantajları üzerinde durulacak, üçüncü bölümde ise hangi durumlarda bu yöntemin kullanılmasının uygun olacağı tartışılacaktır. Dördüncü bölümde farklı karma yöntem tasarımları üç

grup altında incelenecek ve her araştırma tasarımı için siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler alanlarında karma yöntemle yazılmış çalışmalardan örnekler verilerek bu yöntem ile nasıl araştırma yapılabileceği daha detaylı olarak ortaya konacaktır. Son bölümde ise karma yöntemle yöneltilen eleştiriler ve yöntemin uygulanmasında karşılaşılabilecek zorluklar üzerinde durulacaktır.

2. KARMA YÖNTEM: TANIM, AMAÇ VE AVANTAJLAR

Giriş kısmında vurgulandığı gibi karma yöntemi tercih edilen en önemli özelliği nitel ve nicel yöntemlerin doğasında var olan sınırlılıkları birbirinin güçlü taraflarını kullanarak dengelemesidir. Yöntemlerin sınırlarını tanımlamak için bulguların derinliği, genellenebilirliği ve güvenilirliğinin yanı sıra, cevap aranabilecek araştırma sorularının çeşitliliği ve yöntemlerin ait olduğu epistemolojik yaklaşımlardan kaynaklanan durumsal kısıtlamalara ve akademik hizipleşmeye de değinmek gerekir.

Nitel yöntem; gözlem, görüşme (mülakat, odak grup gibi) ve dokümanlar yoluyla toplanan verilerin karmaşık sosyal olgu ve olayları yorumlamak ve anlamlandırmak için analiz edildiği bir araştırma biçimidir. Ayrıntılı betimleme, karşı-olgusal analiz, az sayıda vaka incelemesi ve karşılaştırması, süreç izleme, nitel içerik çözümleme, söylem analizi, metin çözümleme gibi yöntemler kullanılarak gerçekleştirilen nitel analiz araştırılan konu üzerine muazzam miktarda ayrıntının yanı sıra bağlamsal ve derinlemesine bilgi sağlama avantajına sahiptir. Bu açıdan nitel araştırmalar süreç izlemek ve uzun vadeli değişim süreçlerini şekillendirmede kritik rol oynayan dönüm noktalarını keşfetmek için oldukça uygundur. Nitel çalışmalara yöneltilen eleştiriler küçük örneklem kullandıkları, öznel oldukları ve bunların sonucunda genellenebilir sonuçlara ulaşamadıkları noktalarında yoğunlaşır. Karşılaştırmalı siyaset alanında ilk ve güçlü eleştirilerden biri Lijphart'tan gelmiştir. Lijphart tek vaka çalışmalarına dayalı araştırmaları betimsel, öznel, tekrarlanamaz, yanlılanamaz, nedensel çıkarım mantığına duyarsız ve genel olarak bilgi birikimine uygun olmamakla eleştirmiştir (1971). Bu yaklaşım, nitel analizin yeterince 'bilimsel' olmadığını iddia ederken 'bilimsellik' kavramını pozitivism bağlamında kullanır. Lijphart'ın bu savına cevap olarak nitelendirilebilecek önemli bir çalışma King, Keohane ve Verba'nın (KKV) 1994 yılında yayımladıkları "Sosyal Araştırmayı Kurgulamak: Nitel Araştırmada Bilimsel Çıkarım" başlıklı eserdir. KKV, ufuk açıcı kabul edilen bu çalışmada nitel analizi de bilimsel olarak tanımlamıştır. Ancak bu bilimselliğin nitel yöntem uygulamalarında nicel yöntem normlarının uygulanmasıyla mümkün olabileceğini ileri sürmüştür. Eserde 'bilimsel' siyaset bilimi çalışmaları için karşılaştırmalı vaka incelemelerinin sistematikleşmesi gerekliliğinin altı çizilmiş, bunun yolu olarak çok vakaya dayanan makro-kantitatif istatistiksel araştırmalara ağırlık verilmesi önerilmiştir. KKV tek vaka incelemelerinin, çok sayıda örneklemle yapılan araştırma tasarımına nasıl dönüştürülebileceğine ve böylece nitel çalışmanın 'bilimsel gücünü arttırabileceğine' dair önerilerde bulunmuştur (1994). KKV'nin nitel analize yaklaşımı Lijphart'tan daha esnek olsa da "olasılık ve istatistik kuramının nitel ve nicel yöntemin bilimselliğini temellendiren tek çıkarımsal mantık olduğu savıyla Lijphart ile tekçi yaklaşımda buluşur" (Söyler, 2020: 102).

Nicel araştırmalarının en güçlü tarafı ise geniş örneklemeden elde edilen verilerin istatistiksel analizle genellenebilirliği yüksek, ölçülebilir ve sayısal bulgular sağlayabilmesidir. Nicel araştırma bir olguya/olaya etki eden değişkenleri ölçmek ve değişkenler arasındaki ilişkiyi açıklamak için oluşturulmuş hipotezleri test edecek şekilde tasarlanır. Araştırmacının öznel değerlendirmesinden bağımsız, olgu ve olayları nesnelleştirmeyi amaçlayan bir yaklaşımın ürünüdür. Ancak, nicel yöntemlerle ulaşılabilen genellenebilirliğin bedeli nitel çalışmalardaki derinlemesine incelemeyle gelen zenginliği kaybetmektir. Bu açıdan, nicel yöntem süreçleri ve bağlantıları belirlemede daha zayıf kalır (Collier, Brady ve Seawright, 2004; Mazur ve Parry, 1998: 384). Öte yandan, istatistiksel yöntemlerin neden-sonuç ilişkisini açıklamakta yetersiz kaldığı, bir sonuca giden farklı yolları göz ardı ettiği, olgu üzerinde tespit edilen değişkenin etkisinin diğer değişkenlere bağlı olabileceği eleştiriler arasındadır (Braumoeller, 2003; Jervis, 1997). Benzer şekilde, rasyonel seçim teorisinin araştırma sorusu odaklı olmadığı ve bu tür araştırmaların cevap aramak yerine teoriyi doğrulamak üzere tasarlandığı iddiaları da nicel yöntemlerle elde edilen sonuçların güvenilirliğini sorgulamaktadır (Shapiro ve Green, 1994). Bu açıdan nicel yöntemlerin var olan bilgiyi tekrarlamının üzerine geçemediği, özellikle teori inşası için nitel vaka çalışmalarının gerekli olduğu yöntemin sık tekrarlanan eleştirileri arasındadır.

Nitel ve nicel yöntemin araştırmacıya getirdiği üstünlük ve kısıtlamaları kıyasladığımızda bir yöntemin zayıf olduğu tarafın büyük ölçüde diğer yöntemin güçlü olduğu tarafına karşılık geldiğini görmekteyiz. O halde, nitel

analiz nicel araştırmaların bağlamını güçlendirebilir, elde edilen ilişki bulgusunu derinleştirerek nedensellik bağı kurulmasına olanak sağlayabilir. Nicel analiz ise nitel çalışmaların bulgularını çerçeveleyebilir ve genelleştirebilir. Doğru tasarlanmış bir karma yöntem stratejisi, iki yöntemin güçlü yönlerinden yararlanarak, uluslararası ve diğer karşılaştırmalı araştırma biçimlerinde geçerli nedensel çıkarımlar yapma olasılığını arttırabilir (Lieberman, 2005).

Buna ek olarak, karma araştırma yaklaşımı ile nitel ve nicel yöntemlerin bir tanesi ile elde edilebileceğinden daha fazla ve daha çeşitli bulgu elde etmek mümkündür. Johnson ve Onwuegbuzie bu durumu şu şekilde tanımlamaktadır: nitel ve nicel yöntemler iki farklı uç ise karma yöntem ile arada kalan tüm noktaları da kapsayan bir araştırma yapmak mümkün olur (Johnson ve Onwuegbuzie, 2004: 15). Ara noktaları kapsayan bir metodoloji ile tek bir yöntemin cevaplayamayacağı sorular sorulabilir ve cevaplar aranabilir. Nitel ve nicel araştırma soruları sırasıyla süreci anlamak ve değişkenliği (varyans) ölçmek üzere oluşturulur. Örneğin, nitel yöntemler ile “nasıl?” ve “neden?” sorularına cevap aranabilirken nicel yöntemler “ne kadar?”, “ne sıklıkta?”, “ne oranda?”, “ne ölçüde?” gibi sorular için daha uygundur. Bu noktada “neden?” sorusunun nicel çalışmalarda da kullanılabilirliğini ancak nitel ve nicel yöntemlerin nedensellik ilişkisine farklı yaklaştığını hatırlatmak gerekir. Nicel yöntemler sebep-sonuç ilişkisini değişkenlerin arasındaki ilişkiyi ölçerek cevaplamaya çalışırken nitel yöntemler önceden belirlenmiş değişkenlerin ötesindeki sebepleri keşfetmeyi amaçlar. Karma yöntem ile ise olgu/olaydaki süreç ve değişkenleri kapsayacak bir araştırma yürütülebilir. Alanyazında yaygın olan görüş, karma yöntem çalışmalarının nitel, nicel araştırma sorularına ek olarak iki yöntemi gerekli kılacak kapsayıcı üçüncü bir araştırma sorusunu barındırmasından yanadır (Creswell ve Creswell 2018, Creswell ve Plano Clark, 2018). Böylece karma yöntem sayesinde daha geniş bir araştırma yelpazesine erişilebilir.

Karma yöntemin sadece araştırmacı özelinde değil disiplin genelinde önemli bir başka artışı ise alandaki metodolojik hizipleşmenin önüne geçebilecek iki farklı anlayış arasında bir iletişim köprüsü kurabilmesidir. Nitel ve nicel yöntemler sadece teknik bir veri toplama ve analiz etme biçiminin ötesinde belli epistemolojik varsayımları birbirinden zıt iki farklı araştırma anlayışını temsil etmektedir. Anlayışlardaki bu fark, araştırma alanı için bir zenginlik kaynağı olsa da pratikte yöntemler arasında bir kamplaşmaya hatta hizipleşmeye neden olmuştur. Özleştirmeci (*purist*) olarak tanımlanan iki uç grup ait oldukları paradigmanın dünyanın doğası ve bilinmesi gerekenlere yönelik birbiriyle uyumsuz varsayımları olduğu ve niteliklerinin anlamlı bir şekilde bölümlere ayıramayacak veya bölünemeyecek küme oluşturduğunu kanısındadır (Greene vd., 1989: 257; Teddlie ve Tashakkori, 2009: 32). Bu iki küme arasındaki tartışmanın sıfır toplamlı bir oyun tipine yaklaşması (Maoz, 2004: 4), diğer bir ifadeyle disiplini mutlak bir kaybedişe sürüklemesi, nicel veya nitel metodoloji arasındaki keskin ayrımın potansiyel araştırma bulgularını tehlikeye atması, metodolojik bölünmenin olumsuz sonuçları arasındadır. Bu noktada karma yöntem, nitel ve nicel yöntemler arasındaki bölünmeyi ortadan kaldırarak iki yöntemi çalışanlar arasında bir köprü kurabilir (Johnson ve Onwuegbuzie, 2004: 15; King vd., 1994). Mazur ve Parry'nin “seçim yapmamayı seçme” stratejisi olarak tanımladığı bu yaklaşım ile araştırmacılar genel bilgi ve teori birikimine daha etkili bir şekilde katkıda bulunabilirler (1998: 385).

Sonuç olarak karma yöntem doğru kullanıldığında tek bir yöntem kullanılarak yapılmış çalışmalardan daha güçlüdür; çünkü ek olarak kullanılan yöntem araştırmacının geçerliliğini arttırır veya elde edilen bulguları başka bir açıdan doğrular. Bununla birlikte karma yöntem, nitel ve nicel verilerin basitçe bir arada kullanılmasının ötesinde farklı yaklaşımların tek bir çalışma içinde bütünleştirilmesini mümkün kılacak bir araştırma sorusu ve araştırma tasarımı gerektirir.

3. KARMA YÖNTEM HANGİ DURUMLARDA KULLANILIR?

Karma yöntemin hangi durumlarda kullanıldığını detaylandırmadan önce çoklu yöntem (*multiple method*) ve karma yöntem (*mixed method*) arasındaki farka dikkat çekmekte fayda vardır. Konu itibariyle alakalı olsa da temelde iki ayrı araştırma yapıp her araştırmada farklı yöntem kullanılırsa bu tip araştırmalar çoklu yöntem kullanan araştırmalar olarak nitelendirilebilir. Örneğin, bir araştırmacının doktora tezinin her bölümünde bir olgunun farklı bir boyutunu farklı yöntemler kullanarak ele aldığını, tezinde birden fazla araştırma sorusu sorarak her soruyu farklı bir yöntem kullanarak araştırdığını veya aynı araştırma sorusuna farklı bölümlerde farklı yöntemler kullanarak cevap verdiğini farz edelim. Kullanılan yöntemlerin hepsi nitel veya hepsi nicel olabilir. Bu tarz bir doktora tezinin her bölümü ayrı bir makale olarak yayımlanabilir. Bu durumda bu doktora tezinde araştırmacının

çoklu yöntem kullandığını söyleyebiliriz. Oysa bir araştırmacı aynı araştırma sorusu kapsamında hem nitel hem nicel veri toplama ve analiz yöntemlerini kullanırsa o zaman bu çalışmada karma yöntem kullanmış olur. Karma yöntem kullanılarak yapılan bir çalışmada araştırmacı mutlaka hem nitel hem nicel yöntem kullanmak zorundadır. Karma yöntemde amaç ikinci bir yöntem kullanarak araştırılan olguyu/olayı daha iyi anlamak, açıklamak veya bir önceki yöntemle elde edilen bulguları test etmektir. Bu ek kısım genelde tek başına yayımlamak için yeterli değildir. Böylece karma yöntemle yazılmış araştırmalar genel olarak asıl kısım ve tamamlayıcı kısımdan oluşur (Morse ve Niehaus, 2009; Anguera vd., 2018).

Karma yöntem ve çoklu yöntem arasındaki farkı ortaya koyduktan sonra, karma yöntemin hangi durumlarda kullanıldığına bakalım. Bazı durumlarda araştırmacının sorduğu araştırma sorusu tek bir yöntem kullanılarak cevaplanamayabilir ve araştırmacı başka bir yöntem daha kullanma ihtiyacı hissedebilir. Örneğin, bir projede araştırılan kavram çok karmaşık ise, bir olgunun farklı boyutları ele alınmak istenirse, bir soru hem mikro (birey/grup) hem de makro (ülke/uluslararası/küresel) düzeyde açıklanmak istenirse veya iki faktör arasındaki korelasyonu gösterdikten sonra aralarındaki neden-sonuç ilişkisi detaylı olarak açıklanmak istenirse araştırmacının birden fazla yöntem kullanması gerekebilir. Bazen araştırma sırasında beklenmeyen bulgular elde edilirse araştırmacı bu bulguları anlamlandırmak için farklı bir yöntem kullanma ihtiyacı hissedebilir. Mesela, nitel yöntem kullanılan bir araştırmada ele alınan olgunun/kavramın bazı kısımlarını ölçme ihtiyacı hissedilebilir. Benzer şekilde bazen nicel bir araştırmadan elde edilen bulguları mülakat gibi nitel yöntem kullanarak anlamlandırmak gerekebilir.

Greene, Carcalli ve Graham (1989) karma yöntem kullanan 57 ampirik çalışmayı inceleyerek karma yöntemin hangi durumlarda ve hangi gerekçelerle kullanıldığını beş kategori altında belirlemişlerdir. Karma yöntem kullanımının gerekçelerinden ilki “üçgenleme” (*triangulation*) olarak tanımlanır. Buna göre, karma yöntemde iki farklı yöntemle elde edilen bulgular, birbirini doğrulamak için kullanılabilir (Tarrow, 1995). İkinci kategori “tamamlayıcılık”tır (*complementarity*). Tamamlayıcılık gerekçesine göre ise, ele alınan konunun farklı boyutlarını değerlendirmek, bulguları detaylandırmak ve açıklığa kavuşturulması için hem nitel hem de nicel yöntemlerden faydalanmak gerekli olabilmektedir. Örneğin, tamamlayıcılık amacı taşıyan karma yöntemlerde araştırmacı nitel yöntemle bir programa katılan katılımcıların eğitim alanındaki hedeflerini sorgularken; nicel yöntemle de her katılımcının sahip olduğu gayelerin grup içindeki seviyesine bakılır (Greene, Carcalli ve Graham 1989:258). Üçgenleme ve tamamlayıcılık arasındaki farkı şu şekilde açıklamak mümkündür: Üçgenlemede aynı kavram farklı yöntemlerle ele alınırken tamamlayıcılıkta aynı kavramın farklı boyutları farklı yöntemlerle ele alınmaktadır. Üçgenlemede amaç farklı yöntemlerle elde edilen verilerin birbirini ne kadar pekiştirdiğini görmek iken; tamamlayıcılıkta amaç bir yöntemle elde edilen bulguların diğer yöntemle elde edilen bulguları kullanarak tamamlanmasıdır (Greene, Carcalli ve Graham 1989). Üçüncü kategori olan “geliştirme” (*development*) gerekçesine göre bir yöntemi yapılandırmak için diğer yöntemin sonuçlarından faydalanmak amacıyla karma yöntem kullanılabilir. Örneğin, araştırmacı derinlemesine mülakatlardan çıkan sonuçlara göre anket sorularını oluşturabilmektedir. “Genişletme” (*expansion*) gerekçesine göre ise tek bir araştırma bünyesindeki farklı araştırma sorularına farklı yöntemlerle cevap arama, farklı olguların farklı metodolojilerle ele alınmasında karma yöntem kullanılabilir böylece araştırmanın kapsamı genişletilebilir. Son olarak, “başlangıç” (*initiation*) gerekçesi bir yöntem ile elde edilen bulguların diğer yöntemle cevap aranacak yeni bir araştırma sorusu tasarlamakta kullanılması anlamına gelir. Elde edilen bulgunun farklı bir yöntemle ele alınması araştırmanın kapsamını ve derinliğini arttıracaktır (Greene, Carcalli ve Graham 1989).

4. KARMA YÖNTEM NASIL KULLANILIR?

Karma yöntemlerin nasıl uygulanacağına dair alanyazında farklı araştırma tasarımları bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak Caracalli ve Greene (1997), Patton (1990), Creswell ve Plano Clark (2018), Morse ve Niehaus (2009), Teddlie ve Tashakkori (2009) tasarımları verilebilir. Bu çeşitliliği bazı araştırmacılar farklı çalışma alanlarında birbirinden farklı tasarımların hepsini karşılayan bir tipoloji bulunmadığı gerekçesiyle eleştirmektedir (Maxwell ve Loomis, 2003: 244). Diğer yandan, tasarımları ana hatlarıyla birbirinden ayıran bir yaklaşımın karma yöntem kullanmak isteyen ve özellikle başlangıç aşamasında olan araştırmacılar için yararlı olduğu görüşü de kuvvetlidir (Collins ve O’cathain, 2009; Teddlie ve Tashakkori, 2009). Alanyazındaki bu çeşitlilik farklı araştırmaların ihtiyaçlarındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır ve bunun doğal sonucu olarak tüm karma yöntem tasarımı seçeneklerini kapsayan ve her çalışmaya uyacak tek bir sınıflandırmaya ulaşmak mümkün değildir. Bu

nedenle araştırmacılar, çalışma bağlamının kısıtlamaları ve sınırları dahilinde kendi araştırma sorularına yanıt arayan araştırmalarına özgü bir tasarım geliştirmeyi planlamalıdır (Johnson ve Onwuegbuzie, 2004: 20). Ayrıca, araştırmacılar çalışmalarında hangi karma yöntem tasarımı neden ve nasıl kullandıklarını ayrıntılı olarak açıklamalıdır (Bryman 2008).

Çalışmamızın bu kısmında üç temel soru üzerinden tanımlanacak olan üç ana tasarım tipi sunulmaktadır. Her tasarım tipine siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler alanlarındaki araştırmalardan örnekler verilerek karma yöntemin hangi durumlarda ve nasıl kullanılacağına daha iyi anlaşılması hedeflenmektedir. Bu kısım, karma yöntem yaklaşımını uygulamak isteyen araştırmacılara genel bir metodolojik çerçeve çizerek amaca uygun bir araştırma tasarımı geliştirmelerini kolaylaştırmayı amaçlamaktadır.

Karma yöntem kullanan araştırma tasarımları araştırma sorusuna ve buna bağlı olarak araştırmanın amacına göre değişiklik gösterir. Başka bir deyişle, araştırmacının hangi karma yöntem tasarımı kullanacağını araştırma sorusu ve araştırmanın amacı belirler. Alanyazına baktığımız zaman karma yöntem tasarımlarını ayırt etmek için üç temel faktörün göz önünde bulundurulduğunu görüyoruz: zamanlama, ağırlık ve birleşim.

Zamanlama faktörü nitel ve nicel verilerin hangi sırayla toplandığı ile ilgilidir. Veri toplama sıralı mı eş zamanlı mı gerçekleşiyor? Ağırlık faktörü nitel ve nicel yöntemlerin araştırmadaki ağırlığı ile ilgilidir. Araştırma nitel ağırlıklı mı, nicel ağırlıklı mı yoksa nitel ve nicel yöntemler eşit ağırlıkta mı kullanıldı? Birleşim faktörü ise nitel ve nicel yöntemlerin hangi aşamada bir araya getirildiği ile ilgilidir. Bu iki yöntem, veri toplama, analiz veya model geliştirme aşamasında mı bir araya getirildi? (Barnes, 2019: 310; Driscoll, Appiah-Yeboah, Salib ve Rupert, 2007: 19). Karma yöntem tasarımları temel olarak bu üç faktör doğrultusunda sınıflandırılmış olsa da farklı araştırmacıların farklı gruplamalar oluşturduğunu, bazı araştırmacıların gruplamalarının ise yıllar içinde değişime uğradığını görüyoruz (örn. Creswell ve Plano Clark, 2018). Bütün bunlara rağmen karma yöntem tasarımlarının genel olarak üç grup altında ele alınabileceğini söylemek mümkündür: eş zamanlı tasarım, açıklayıcı sıralı tasarım, keşfedici sıralı tasarım.

Tablo 1: Karma Yöntem Tasarımları

Tasarım Tipi	Zamanlama	Birleşim	Ağırlık
Eş Zamanlı (üçgenleme)	Eşzamanlı: nitel ve nicel aynı zamanda	Analiz aşamasında veriler birleştirilir	NİCEL+NİTEL
Eş zamanlı (İç içe geçmiş)	Eşzamanlı veya sıralı	Bir veriyi diğer verinin içine yedirme	NİCEL (nitel) ya da NİTEL (nicel)
Açıklayıcı Sıralı	Sıralı: önce nicel sonra nitel	İki aşamada elde edilen veriler birleştirilir	NİCEL→nitel
Keşfedici Sıralı	Sıralı: önce nitel sonra nicel	İki aşamada elde edilen veriler birleştirilir	NİTEL→nicel

(Kaynak: Creswell ve Plano Clark, 2007: 85)

4.1. Eşzamanlı Tasarım (convergent/concurrent design)

Karma yöntem araştırmalarında sık tercih edilen eşzamanlı tasarımlarda nitel ve nicel veriler aynı anda toplanıp ayrı ayrı çözümlenir. Daha sonra iki ayrı çözümlenmeden elde edilen sonuçlar bir arada tartışılır ve değerlendirilir. Bu tasarımda nitel ya da nicel yöntem daha öne çıkmaz, iki yöntemin ağırlığı aynıdır. Genel amaç, iki farklı veri elde etme yoluyla ulaşılan bulguları karşılaştırmak, böylece bir yöntemle elde edilen bulguları diğer bir yöntemle doğrulamaktır. Eşzamanlı tasarım bazı araştırmacılar tarafından üçgenleme olarak da belirtilmektedir (Creswell ve Plano Clark, 2018). Sıralı yöntemlerden daha az zaman alır, sonuçları güçlendirmek ve sonuçların geçerliliğini arttırmak için kullanılır.

Örneğin, bir araştırmacının Erasmus değişim programının yabancı öğrencilerin Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) üyeliğine bakış açısı üzerindeki etkisini analiz etmeyi hedeflediğini varsayalım. Araştırmacı 2021 yılında AB ülkelerinden Türkiye'ye Erasmus değişim programı ile gelen öğrencilerle çevrimiçi anket yapıp eşzamanlı olarak İstanbul'daki üniversitelerden seçilen 20 Erasmus öğrencisi ile de derinlemesine mülakat yapabilir. Araştırmacı

anketlerden elde edilen verileri nicel yöntemlerle analiz ederken derinlemesine mülakat yöntemiyle topladığı verileri nitel yöntemle analiz edip ve her iki yöntemden elde edilen bulguları karşılaştırarak değerlendirebilir.

Nitel ve nicel verilerin üçgenleme yöntemiyle bulguların geçerliliğinin artırıldığı eşzamanlı karma araştırma tasarımına iyi bir örnek Süleymanoğlu-Kürüm'ün Türk dış politikasının Avrupalılaşması üzerine yazmış olduğu eserdir (2018). Süleymanoğlu-Kürüm, tek ülke çalışmasının sınırlılıklarını nitel ve nicel yöntemleri bir arada kullandığı eşzamanlı bir karma yöntem tasarımı kullanarak ortadan kaldırmıştır. AB'nin kurallarının Türk dış politikasında nasıl ve ne ölçüde kurumsallaştığını cevaplamak için 1987-2016 seneleri arasında süreç izleme yöntemi ile mercek altına almıştır. Boylamsal analizindeki bulguları güçlendirmek için nitel ve nicel analiz yanı sıra nitel verilerin nicelleştirilmesi yöntemini¹ uygulamıştır. Bunun için, yüksek profilli resmi ziyaretlerin nicel analizi; gazete taramasından elde edilen içeriğin söylem analizi ve ilerleme raporları, basın açıklamalarından toplanan nitel verilerin nicel kodlaması gibi yöntemleri bir arada kullanmıştır (Süleymanoğlu-Kürüm, 2018).

Uluslararası ilişkiler alanında karma yöntem araştırmalarının önemli bir kısmının siyaset psikolojisi alanıyla kesiştiği ve dış politikada karar alma süreçleri üzerine olduğu söylenebilir. Uluslararası ilişkileri birey seviyesinde inceleyen bu çalışmalarda üçgenleme tasarımı örneklerine rastlayabiliriz. Örneğin, dış politikada karar vericiler üzerine bir araştırmada araştırmacılar deneysel laboratuvar çalışması ile arşiv temelli vaka çalışmasını bir arada kullanarak uluslararası ilişkilerde diplomatların rasyonel karar verme davranışlarını psikoloji temelli bir araştırma ile mercek altına alırlar (Rathbun, Kertzer ve Paradis, 2017). Bu iç içe geçmiş tasarımda farklı şartlarda dış politikada karar vericilerin davranışlarını nitel ve nicel bulgularla inceleyerek argümanlarının iç ve dış geçerliliğini sağlamayı amaçlarlar. Laboratuvar çalışması karar verme eyleminin doğasını kontrol etmeyi mümkün kılar ve aktörlerin çıkarları tanımlamaktaki bilişsel yapılarını ortaya çıkarır. 1920'lerdeki Almanya dış politika arşivinin derinlemesine incelenmesinden elde edilen nitel bulguları nicel bulgularla bir araya getirerek rasyonel davranışının karar vericilerin istekliliği ile ilişkisini ortaya koyarlar (Rathbun, Kertzer ve Paradis: 2017).

Eş zamanlı tasarım tipinin bir başka çeşidi ise iç içe geçmiş tasarımdır (*nested design*). Bu tasarım tipi bazı araştırmacılar tarafından ayrı bir karma yöntem tasarımı olarak belirtilirken bazı araştırmacılar ise eşzamanlı tasarım çeşidi olarak belirtmektedir. İç içe tasarımlarda nitel ve nicel yöntemlerin kullanımı eşzamanlı veya sıralı olabilmektedir; ancak en önemli özelliği bir verinin diğer bir verinin içine yedirilmesidir (Lieberman, 2005). İç içe geçmiş sıralı araştırma tasarımlarını açıklayıcı ve keşfedici sıralı tasarımlardan ayıran en önemli özellik iki farklı yöntemden elde edilen bulguların arasında bir nedensellik bağı kurma amacının bulunmamasıdır. Karşılaştırmalı siyaset bilimi alanında sıklıkla kullanılan bu tasarımda araştırmacı öncelikle geniş veri seti (*Large-N*) kullanarak istatistiksel analiz yaptıktan sonra bu analizde kullanılan vakalardan bir veya birkaçını derinlemesine araştırmaktadır. Lieberman bu tasarımda her iki yöntemin avantajlarının kullanılmasının ötesinde bir sinerjik değeri olduğunu şu sözlerle vurgulamıştır: "İstatistiksel analizler, derinlemesine araştırma için vaka seçimine rehberlik edebilir, odaklanmış vaka çalışmaları ve karşılaştırmalar için yön sağlayabilir ve küçük veri seti (*Small-N*) araştırmalarından üretilen ek hipotez testleri sağlamak için kullanılabilir. Küçük-N analizleri, değişkenler arasında gözlemlenen istatistiksel ilişkilerin akla yatkınlığını değerlendirmek, aykırı değerlerden ve başka vakalardan teorik içgörüler oluşturmak ve daha iyi ölçüm stratejileri geliştirmek için kullanılabilir" (2005: 435).

İç içe geçmiş karma yöntem tasarımlarına bir örnek olarak dış politika analizi çalışmalarından Greenhill ve Strausz'un devletlerin Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşme'yi onaylama ve onaylamama kararlarını açıklamayı amaçladıkları araştırmaları gösterilebilir (2014). Sıralı tasarımla kullanılan iç içe geçmiş yöntemde ilk aşamada 1948'den 2001'e kadar olan dönemdeki tüm Birleşmiş Milletler üye devletleri için sözleşmeyi onaylamak için geçen sürenin istatistiksel bir analizi yapılmıştır. Daha sonra yazarlar Japonya örneği üzerine odaklanarak sözleşmenin onaylanıp onaylanmayacağına dair tartışmaların detaylı bir incelemesini sunmuşlardır. Kullandıkları vaka çalışmasının amacını, istatistiksel analizden çıkartılan modelin geçerliliğini test etmek ve aynı zamanda devletlerin insan hakları anlaşmalarını onaylama kararlarında etkin olan güçleri ortaya koymak olarak açıklamışlardır (Strausz, 2014).

1 Sayısal olmayan verilere sayısal değerler atanarak nitel veriler nicelleştirilebilir (Sandelowski, Voils ve Knafli, 2009).

4.2. Açıklayıcı Sıralı Tasarım (*explanatory sequential design*)

Bu tasarımda önce nicel veriler toplanıp analiz edildikten sonra nitel araştırmaya geçilir. Önceliğin nicel verilerde olduğu açıklayıcı sıralı tasarımlarda nitel veriler nicel bulguları detaylandırmak için kullanılır. Özellikle nicel araştırmadan beklenmedik bulgular elde edildiğinde ortaya çıkan sayısal sonuçları nitel verilerle açıklamak için bu karma yöntem tasarımı kullanılmaktadır. Araştırmacı, nicel araştırmadan elde edilen sonuçlar sonrasında yapılacak olan nitel araştırmanın sorularını, örneklem seçimini ve veri toplama yöntemini belirler. Sıralı tasarımların zayıf noktalarından biri uzun zaman alabilmesidir. Ayrıca, nitel yöntemin soruları nicel yöntem ile belirleneceğinden araştırmanın başında nitel yöntemi şekillendirmek mümkün olmayabilir, bu da etik onayı almakta sorun yaratabilir (Barnes, 2019: 311).

Bu tasarımda ilk olarak nicel yöntem kullanıldığı için bu tasarımın kullanılabilmesi için araştırma sorusunun nicel eğilimli olması gerekir. Araştırmacının amacı önce değişkenler arasındaki varsayılan ilişkiyi test etmek ve ardından bu ilişki arasındaki neden-sonuç mekanizmasını ayrıntılı olarak açıklamak ise o zaman açıklayıcı sıralı tasarım kullanılabilir. Örneğin, bir araştırmacının Türkiye’de bireylerin protestoya katılım eğilimlerini etkileyen temel faktörleri belirlemek istediğini varsayalım. Araştırmacı anket yöntemini kullanarak yaptığı nicel analiz sonucunda Türkiye’de bireylerin protestoya katılım eğilimi ile eğitim seviyesi arasında güçlü bir ilişki olduğunu tespit eder. Ardından hayatı boyunca en az bir kez protestoya katılmış on kişi seçerek odak grup çalışması gerçekleştirir. Böylece eğitim seviyesinin protestoya katılımı nasıl etkilediğini ayrıntılı olarak anlamaya ve iki kavram arasındaki neden-sonuç mekanizmasını açıklamaya çalışır.

Başka bir örnek olarak bir araştırmacının anayasa yazım süreçlerinin anayasaların içerikleri üzerindeki etkisini araştırmak istediğini farz edelim. Öncelikle 1945-2020 yılları arasında kabul edilmiş 140 anayasanın anayasa yazım süreçlerinin (örn. halkın sürece katılımı) anayasanın içeriği (örn. kişi hak ve hürriyetlerinin anayasa metninde ne kadar vurgulandığı) üzerindeki etkisini ölçmek için regresyon analizi kullansın. Ardından bu 140 anayasa içerisinden seçtiği üç anayasanın yazım süreçlerini derinlemesine analiz ettiğini farz edelim. Böylece ikinci aşamada yapılan küçük örneklemlerle nitel analiz, regresyonda ortaya konan “halkın anayasa yazım sürecine katılımı” ile “kişi hak ve hürriyetlerinin anayasa metninde vurgulanması” arasındaki pozitif ilişkinin neden-sonuç ilişkisi olup olmadığını göstermeye çalışsın. Burada dikkat edilmesi gereken nokta şudur: Kullanılan nitel yöntem nicel yöntem kadar etkin ve doğru bir şekilde kullanılmalıdır. Herhangi üç ülkenin anayasası seçilip her birinin içerik ve yazım süreçlerini birkaç paragrafta özetlemek nitel yöntem kullanmak değildir. Öncelikle vaka seçimi *en benzer sistem tasarımı* (*most similar systems design*) veya *en farklı sistem tasarımı* (*most different systems design*) yapılmalıdır. Örneğin, yukarıda bahsettiğimiz araştırma sorusuna uygun olarak araştırmacı en benzer sistem tasarımı kullanarak Mısır, Tunus ve Libya’nın anayasa içeriklerini ve yazım süreçlerini karşılaştırabilir. Bu karşılaştırmada önemli olan araştırmacının içerik analizi, mülakat gibi nitel yöntemlerden birini kullanarak sistematik bir nitel çalışma gerçekleştirmesidir. Bu çalışmada araştırmacı anayasaların içerik analizlerini yaparak kişi hak ve hürriyetlerinin anayasada ne derece vurgulandığını karşılaştırabilir. Zaman ve kaynak sıkıntısı sebebiyle halkın anayasa yapımına katılımlarını karşılaştırmak için alan araştırması yerine ikincil kaynaklar kullanmak durumunda kalabilir. İkincil kaynaklar kullanılsa dahi nitel araştırmada vakaların sistematik bir şekilde karşılaştırılması ve neden-sonuç mekanizmalarının gösterilmesi gerekmektedir.

Siyaset bilimi alanında açıklayıcı sıralı tasarıma örnek olarak gösterilebilecek çalışmalardan biri Mares’in 2006 tarihli çalışmasıdır. Bu çalışmada Mares, refah devletinin işsizlik ve ücret pazarlığı ile olan ilişkisi inceler ve araştırmanın ilk kısmında nicel veriler kullanarak 1960’tan 1995’e kadar OECD ülkelerinin panel verilerinin istatistiksel analizini yapar. İkinci aşamada ise regresyondan elde ettiği bulguları Avrupa’daki sendikalar ve hükümetler arasındaki pazarlığı derinlemesine incelediği ücret kısıtlamaları ve sosyal yardım üzerine vaka çalışmaları ile tamamlar (Mares, 2006). Böylece hem ileri sürdüğü ilişkiyi sayısal korelasyonu ötesinde nitel veri ile desteklemiş hem de bulgularını istatistik okuma eğitimi olmayan çok daha geniş kitleye de ulaştırabilmiştir (Johnstone, 2009: 260).

Nitel analizin nicel analizi tamamlamak için kullanıldığı bir başka örnek olarak Van Ingelgom’un Avrupa bütünleşmesinin meşruiyeti üzerine çalışmasından bahsedilebilir (2014). Van Ingelgom, AB’ye halk desteği üzerine yapılan araştırmaların çoğunlukla nicel yöntemlerden yararlandığını ortaya koymakta ve özellikle Eurobarometer

gibi her sene tekrarlanan anket çalışmalarının Avrupalıların bütünleşmeye yaklaşımlarını seneler boyunca ölçmek için önemli araçlar olduğunun altını çizmektedir. Bununla beraber, bu araştırmaları Avrupa bütünleşmesinin meşruiyeti üzerine sonuçlara ulaşırken AB ve meşruiyet kavramlarının vatandaşlar için ne anlama geldiği gibi temel bir soruyu göz ardı ettiği gerekçesiyle eleştirmiştir. Bu eksikliği giderebilmek için ilk etapta 1970'lerden 2000'lerin ortasına kadar yaklaşık 40 senelik uzun bir vadede Avrupalıların bütünleşmeye yönelik tutumlarındaki kalıpları ve değişiklikleri Eurobarometer verilerini kullanarak analiz etmiş, ikinci etapta ise nicel analizde saptadığı kayıtsız ve değişken tutumları açıklayabilmek için odak grup çalışmaları kullanmıştır. Bu haliyle araştırmasını sıradan vatandaşların Avrupa bütünleşme sürecini nasıl gördüğünü, deneyimlediğini, tartıştığını ve buna nasıl itiraz ettiğini açıklamak için elzem olan tamamlayıcı bir bakış açısı olarak tanımlamaktadır (Ingelgom, 2014: 7).

Uluslararası ilişkiler alanında karma yöntemin ağırlıklı kullanıldığı bir başka alan da uyumsuzluk analizi ve çözümdür. Bu alanda yapılan çalışmalar genelde mikro düzey (birey/grup) ile makro düzeydeki (uluslararası/küresel) açıklamaları bir araya getirerek çatışmaların sebep ve sonuçlarını açıklamaya çalışmaktadır, bu da karma yöntemin kullanımı için uygun bir ortam hazırlamaktadır (Thaler, 2017). Nicel yöntemlerle ülkeler arasındaki farklılıklar açıklanmaya çalışılırken, nitel yöntemlerle birtakım olayların süreci takip edilerek liderlerin söylemleri veya imzalanan antlaşmaların metin içerikleri analiz edilerek ülkeler arasındaki çatışmaların sebepleri daha iyi anlaşılabilir.

Özellikle nükleer caydırıcılık ve demokratik barış teorileri pek çok araştırmacı tarafından karma yöntem kullanılarak test edilmiştir (Thaler, 2017). Örneğin, nükleer caydırıcılık teorisi nükleer güce sahip ülkelerin birbirleriyle doğrudan silahlı çatışmaya girmekten kaçınacağını savunur. Kapur, 2007 tarihli çalışmasında nükleer güce sahip olmanın Hindistan ve Pakistan arasındaki uyumsuzluğun üzerindeki etkisini inceler. Öncelikle istatistiksel analiz yöntemiyle nükleer güçteki artışın Hindistan ve Pakistan arasındaki geleneksel askeri ihtilafları arttırdığını gösterir, ardından süreç izleme (*process tracing*) yöntemini kullanarak bunun nedenini açıklar. Mansfield ve Snyder'ın 2005 tarihli çalışmasını ise demokratik barış teorisini test eden çalışmalara örnek olarak gösterebiliriz. Demokratik barış teorisine göre, demokratik rejimler çok seyrek olarak savaşa gider; oysa Mansfield ve Snyder (2005) demokratikleşme sürecinde yavaşlayan, zayıf kurumlara sahip ve aralarında uzun yıllar boyunca süren düşmanlıkları olan ülkelerin savaşa gitme ihtimalinin yüksek olacağını savunur. Araştırmacılar bu hipotezi test etmek için öncelikle geniş zaman dilimi ve çok fazla ülkeyi içeren geniş bir veri seti kullanarak istatistiksel analiz yöntemini kullanırlar; ancak nicel yöntemle neden-sonuç ilişkisini ölçmek ve göstermek zor olduğu için istatistiksel analizin ardından demokratik olmasına rağmen savaşa giren vakaları derinlemesine analiz ederler. Hem Kapur'un çalışması (2007) hem de Mansfield ve Snyder (2005)'in çalışmaları açıklayıcı sıralı tasarıma örnek olarak gösterilebilir.

4.3. Keşfedici Sıralı Tasarım (*exploratory sequential design*)

Bu tasarımın temel özelliği önce nitel araştırmanın, ardından ise nicel araştırmanın yapılmasıdır. Kullanılan yöntemlerin ağırlığı çalışmanın amacına göre değişkenlik gösterebilmektedir. Örneğin, çalışmanın amacı nitel araştırmada ortaya çıkan sorulara cevap aramak veya nitel yöntemle elde edilen bulgular doğrultusunda nicel yöntemde kullanılacak ölçümleri oluşturmak ise o zaman bu araştırmada ağırlığın nicel yöntemde olduğu bir keşfedici sıralı tasarım kullanılmalıdır. Ağırlığın nicel çalışmalarda olduğu keşfedici sıralı tasarımlarda nitel yöntemle elde edilen veriler nicel yöntemi oluşturmak için kullanılır. Örneğin, bir araştırmacının COVID-19 salgınının Türkiye'deki gençlerin hükümete duydukları güven üzerindeki etkisini araştırmak istediğini farz edelim. Keşfedici sıralı tasarımı benimseyen araştırmacı öncelikle derinlemesine mülakat yöntemiyle üniversite öğrencilerinin COVID-19 salgını sırasında hissettikleri duygular üzerine bilgi edinmeye çalışır. Bu mülakatlardan elde ettiği bilgileri birer değişken olarak formüle edip bir anket tasarlar ve bu değişkenlerin hükümete duyulan güven üzerindeki etkisini ölçmek için geniş bir anket çalışması yapar.

Bazı keşfedici sıralı tasarımlarda ise nitel yöntemle toplanan ve analiz edilen bulgular sonucu oluşturulan teori nicel yöntemle test edilebilmektedir. Böylece nitel yöntemle elde edilen bulgular geniş örneklem üzerinde test edilerek evrene genellenebilirliği artırılmaktadır. Örneğin, bir araştırmacının pandeminin gençlerin duygu durumunu nasıl etkilediğini araştırmak istediğini farz edelim. Keşfedici sıralı tasarımı benimseyen araştırmacı otuz üniversite öğrencisi ile yaptığı derinlemesine mülakat sonucu ailesinin gelir seviyesi düşük olan öğrencilerin

diğer öğrencilere göre daha çok endişeli olduğunu gözlemler. Bu teorisini test etmek için de Türkiye genelinde üniversite öğrencileri üzerinde anket çalışması yapar.

Açıklayıcı sıralı tasarımda olduğu gibi keşfedici sıralı tasarımda da nitel yöntemin nasıl kullanıldığı çok önemlidir. Örneğin, siyasal rekabet ve yargı bağımsızlığı arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında Aydın (2013) şu hipotezi test etmektedir: Gelişmekte olan demokrasilerde ve hibrit rejimlerde artan siyasal rekabet yargı bağımsızlığını azaltır. Araştırmacı hipotezinin kuramsal altyapısını oluştururken Pakistan ve Ekvador'dan kısaca bahsederek bu iki ülkeyi örnek olarak kullanır. Ardından da geliştirdiği hipotezi test etmek için 97 ülke verisini nicel yöntem kullanarak analiz eder. Hipotez oluşturulurken birkaç ülkeden örnek verilmesi nitel yöntem olarak değerlendirilemez. Bu nedenden dolayı bu makale karma yöntemle yapılmış bir çalışmaya değil, nicel yöntemle yapılmış bir çalışmaya örnek olarak gösterilebilir. Bu makalede kullanılan yöntemin karma yöntem olarak değerlendirilebilmesi şu şekilde mümkün olabilirdi: Araştırmacı Rusya ve Ukrayna gibi pek çok açıdan benzer ancak siyasal rekabet açısından farklılık gösteren iki ülkeyi seçip iki ülkenin yüksek mahkeme kararlarının içerik analizini yaparak yargı bağımsızlıklarındaki farklılığı gösterdikten sonra hipotezini ortaya koymuş olsaydı o zaman nitel yöntem kullanmış olacaktı ve bu çalışma karma yöntemle yapılmış bir çalışma olarak adlandırılabilirdi.

Toplumsal Cinsiyet, Politika ve Devlet Araştırma Ağı (*Research Network on Gender, Politics, and the State RINGS*) projesi Siyaset Bilimi alanında kullanılan keşfedici sıralı tasarıma örnek olarak verilebilir. Elliden fazla araştırmacıdan oluşan bir takım, önce nitel verilerle endüstrileşmesini tamamlamış 16 ülkenin vaka incelemelerinden oluşan bir derleme kitapta toplanmıştır (McBride ve Mazur, 1995). Vakalar üzerinde derinlemesine araştırmalardan elde edilen nitel bulgular araştırmanın sonraki aşamasında nicel bir analizle birleştirilmiştir. Tarrow'un önerdiği nitel araştırmayı nicel veriyle çerçeveleme yöntemi takip edilerek kamu politikası tartışmaları iki aşamalı bir mercek altına alınmıştır. 50 ila 100 farklı politika tartışmasının süreç izlemesi araştırmanın bağımlı değişkeni için değerler üretmek için kullanılmıştır. İkinci aşamada ise politika tartışmaları ülkeler ve politika alanları bazında karşılaştırılmıştır. Böylece kadın hareketinin ve devlet etkileşimlerinin boylamsal veri analizinin yanı sıra, devlet içindeki sorunlar ve politika alanları genelinde bir inceleme sunulmaktadır (Mazur ve Parry, 1998).

Siyasal iletişim alanında Can ve Güllüpunar'ın araştırmasını keşfedici sıralı tasarıma disiplinlerarası bir örnek olarak ele alabiliriz (2020). Can'ın yüksek lisans tezinden türetilen bu çalışmada 31 Mart 2019 Mahalli İdari Seçimlerinde siyasal liderin seçmenin algısındaki rolünü incelemek için önce içerik analiziyle liderlerin söylemlerinden kodlar elde edilmiştir. Nitel analizle elde edilen olumlu ve olumsuz mesaj kodları ve ağırlıkları anket sorularını oluşturmakta kullanılmıştır. Böylece araştırmacılar siyasi liderlerin mesaj stratejilerinin katılımcılar üzerindeki etkisini nitel ve nicel analizin sıralı kullanıldığı keşfedici tasarım ile ölçmüşlerdir (Can ve Güllüpunar, 2020).

5. SONUÇ

Bu çalışmanın amacı, son yıllarda sosyal bilimlerde kullanımı gittikçe artan karma yöntemlerin temel özelliklerini, kullanım alanlarını ve uygulama esaslarını ortaya koymaktır. Bu doğrultuda karma yöntemin tanımı, amacı ve avantajları üzerinde durulmuş ve hangi durumlarda bu yöntemin kullanılmasının uygun olacağı tartışılmıştır. Ayrıca, farklı karma yöntem tasarımları üç grup altında incelenmiş ve her araştırma tasarımı için siyaset bilimi alanından örnekler verilerek bu yöntem ile nasıl araştırma yapılabileceği daha detaylı olarak ortaya konulmuştur. Sonuç olarak, karma yöntem olarak tanımlanan bu araştırma stratejisinde, nitel ve nicel verilerin gelişigüzel bir arada kullanılmasının ötesinde farklı yaklaşımların tek çalışma içinde bütünleştirilmesini mümkün kılacak bir araştırma sorusunun ve araştırma tasarımının önemli olduğunu görmekteyiz. Ayrıca, karma yöntem doğru kullanıldığında tek bir yöntem kullanılarak yapılmış çalışmalardan daha güçlü olduğunu söyleyebiliriz; ancak tüm avantajlarına rağmen karma yöntemin de zayıf noktalarının ve zorluklarının olduğunu bilmekte fayda vardır.

Bunların başında karma yöntem tanımının üzerinde tam bir uzlaşının olmamasını sayabiliriz. Alanyazından örneklerle belirttiğimiz gibi karma yöntemin ne olduğuna ve nasıl uygulanacağına dair farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Örneğin, yapılan tanımların çoğunda karma yöntemlerde nitel ve nicel yöntemlerin bir arada kullanımı vurgulanırken; Morse ve Niehaus (2009) karma yöntemle yapılmış bir çalışmada sadece iki nitel yöntem veya sadece iki nicel yöntem kullanılabileceğini savunmaktadır. Kimi zaman birbiriyle çelişen bu tanımsal çokluk özellikle karma yöntem çalışmalarına yeni başlayanlar için ve bu yöntemle yürütülen araştırma bulgularını

yayımlama aşamasında güçlükler oluşturabilmektedir. Nitel ve nicel yöntemlerden bağımsız bir karma yöntem yaklaşımına ilişkin farkındalığın ve anlayışın kolaylaşması için üzerinde fikir birliğine varılmış genel bir tanım gereklidir (Collins ve O’Cathain, 2009: 3).

Son yıllarda yayımlanan karma yöntem kullanan çalışmaların sayısında ciddi bir artış görülmektedir. Bir yandan karma yöntem çalışmalarını yayımlamaya öncelik veren süreli yayınlar² kurulmuştur, diğer yandan genel kapsamlı siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, bölge çalışmaları yayınlarında da karma yöntem araştırmalarına ilgi bulunmaktadır. Ancak karma yöntemle gerçekleştirilen araştırmaların yayımlanabilir olması için tıpkı nitel ve nicel araştırmalarda olduğu gibi gerekçeli bir araştırma tasarımının yanı sıra tutarlı ve yeterli sonuçlar sunması beklenir. Karma yöntem araştırmalarında, diğerlerinden farklı olarak bu ölçütler tek bir tasarım bünyesindeki nitel, nicel ve karma unsurlar için münferit olarak, yani toplamda üç defa aranmaktadır. Bir diğer deyişle, tek yöntem kullanıldığında hata yapma olasılığı karma yöntemde (en az) üç katına çıkar. Üstelik her ne kadar karma yöntem nitel ve nicel yöntemlerin zayıflıklarını etkisiz hale getirmeyi amaçlasa da çok iyi gerekçelendirilmemiş ve dikkatli planlanmamış bir araştırma tasarımıyla kullanıldığında bilakis tek yöntemin hatalarını diğer yöntemlerle katlayabilir (Dunning, 2007: 22). Birden fazla yöntem kullanıldığı için tamamlayıcı olarak kullanılan yöntemin yersiz veya yetersiz olduğu gerekçesiyle çalışmanın yayımlanmasının güçleşebilmesi de araştırmacıların karşılaşabileceği güçlükler arasındadır (Morgan, 2006).

Ayrıca, tek araştırma paradigmasını benimseyen (özleştirmeci) araştırmacılar nitel ve nicel yöntemlerin birbiriyle uyuşmayan felsefi paradigmaların parçaları olduğu ve bir arada kullanılamayacaklarını savunarak karma yöntem çalışmalarını eleştirmektedir. Buna bir örnek olarak KKV’nin de önerdiği nicelleştirilmiş nitel araştırmalara hem nitel hem de nicel yöntemleri benimsemiş özleştirmeci araştırmacılar tarafından yöneltilen eleştirilere değinebiliriz. Nitel özleştirmeciler çok boyutlu niteliksel kodlarla erişilen derinliğin ikili değişkenlere indirgenerek kaybedildiği gerekçesiyle nicelleştirmeye karşıdır. Nicel özleştirmeciler ise nicelleştirilmiş nitel verilerin bağlantılılık (*colinearity*) ve örneklem boyutunun küçük tutulması gibi sorunlara yol açabileceği, dolayısıyla istatistiksel ölçüm için elverişli olmayabileceğini iddia etmektedirler (Driscoll, Appiah-Yeboah, Salib ve Rupert, 2007: 25).

Özleştirmeciler, karma yöntemin değerini sorgularken; iki farklı paradigmanın bir arada kullanılmasına ilkesel olarak karşı olmayan başka araştırmacılar ise uygulamadaki güçlükler değinmektedir. Çok farklı iki araştırma kültürüne dayanan nitel ve nicel yöntemleri bir araya getirmenin çok zor olduğu görüşü farklı araştırmacılar tarafından dile getirilmiştir (Goertz ve Mahoney, 2012; Morse ve Niehaus, 2009). Bu zorluk kısmen farklı kaynaklardan farklı yöntemlerle elde edilen verilerin birbiriyle çelişen sonuçlara işaret etme ihtimalinden kaynaklanmaktadır (Genç Tetik, 2020: 171). Diğer yandan ise birden fazla veri toplama ve analiz yöntemi kullanıldığı için karma yöntemlerle yapılan çalışmalar tek yöntemlilere göre daha uzun sürede tamamlanmakta ve maliyeti daha yüksek olmaktadır. Bu sebepten siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler alanlarında karma yöntem kullanan makalelerin sayısı nitel veya nicel yöntem kullanan makalelere göre daha kısıtlı kalmaktadır. Özellikle Türkçe alanyazına baktığımızda karma yöntemin uzun zaman ve geniş kaynak kullanımına daha elverişli olan yüksek lisans ve doktora tezlerinde ya da maddi destekli bilimsel araştırma projelerinde daha fazla tercih edildiğini görmekteyiz. Buna ek olarak, daha önce bahsedildiği gibi, özellikle sıralı tasarımlarda bir araştırma tasarımı önceki tasarımın sonuçlarına bağlı olarak şekillendirildiği için bütçe, etik onay gibi araştırmanın gerekliliklerinin ilk aşamada tamamlanamaması da uygulamada karşılaşılan güçlüklerden biridir.

Karma yöntem uygulamaları her ne kadar araştırılan konuya çok yönlü bir analiz stratejisini mümkün kılması bakımından pragmatik paradigmaya dayansa da araştırmacı açısından ne kadar pragmatik olduğuna dair tartışmalı görüşler bulunmaktadır. Karma yöntem uygulayan bir araştırmacının hem nitel hem de nicel yöntemlere hâkim olması gerekmektedir. Bir araştırma yönteminde uzmanlaşmak ciddi bir zaman ve kaynak gerektirdiği için kimi araştırmacılar birden fazla yöntemde uzmanlaşmayı tercih etmemektedir. Hatta kimi araştırmacılar birden fazla yöntemi kullanabilen adaylar yerine tek bir yöntemde derinlemesine uzmanlaşan adayların başvurularında daha fazla şans olduğunu ileri sürmektedir (Wittenberg, 2007: 19). Bu sebeple, karma yöntemin tek araştırmacıdansa farklı yöntemlerde uzmanlaşmış araştırmacıların bulunduğu araştırma grupları tarafından uygulanması daha kolaydır.

² Karma Yöntem Araştırmaları Dergisi (*Journal of Mixed Methods Research, 2007-2020*) ve Nitelik ve Nicelik (*Quality and Quantity, 1967-2020*) karma yöntem çalışmalarına öncelik veren süreli yayınlara örnektir.

Bu yöntemlerdeki bir başka sorun da karma yöntemlerin nasıl değerlendirilmesi gerektiği üzerine bir fikir birliğinin olmamasıdır. Bazıları karma yöntemleri değerlendirirken nitel ve nicel yöntem kriterleri doğrultusunda değerlendirilmesi gerektiğini söylerken (Sale ve Brazil, 2004); bazıları da araştırma sorusuna uygunluğu açısından değerlendirilmesi gerektiğini söylemektedir (Onwuegbuzie ve Johnson, 2006).

Tüm bu zorluklara ve olası sorunlara rağmen bir çalışmada hem nitel hem nicel yöntem kullanan araştırmacı tek yöntemle ulaşılabileceğinden daha geçerli ve güvenilir sonuçlara ulaşabilmektedir. Ancak bu sadece nitel veya sadece nicel yöntem kullanan çalışmaların daha az değerli ve bilimsel olduğu anlamına gelmemektedir. Ayrıca, her araştırma sorusuna karma yöntem uygulanamayacağını da unutmamakta fayda vardır. Eğer karma yöntem araştırma sorusuna ve çalışmanın amacına uygun değilse karmaşa yaratmaktan öteye gitmeyebilir. Dolayısı ile araştırma sorusuna ve araştırmanın amacına uygun olan veri toplama ve veri analiz yöntemi seçilmelidir. Araştırmanın amacı ve temel sorusu karma yöntem kullanımı gerektiriyor ise buna uygun bir karma yöntem tasarımı belirlendikten sonra buna uygun olarak veriler sistematik bir şekilde toplanıp analiz edilmelidir. Morse ve Niehaus (2009)'un dediği gibi karma yöntem farklı yöntemleri karışık bir şekilde kullandığın, farklı yöntemlerle veri toplayıp sonra da o verileri ne yapacağını düşündüğün bir yöntem değildir.

KAYNAKÇA

- Anguera, T.M., Blanco-Villasenor A., Losada L. J., Sanchez-Algarra P. ve Onwuegbuzie A. J. (2018). "Revisiting the Difference Between Mixed Methods and Multimethods: Is it all in the name?", *Quality & Quantity*, 52/6, 2757-2770.
- Aydın, A. (2013) "Judicial Independence across Democratic Regimes: Understanding the Varying Impact of Political Competition", *Law & Society Review*, 47/1, 105-134.
- Barnes, B. R. (2019). "Transformative Mixed Methods Research in South Africa: Contributions to Social Justice", *Transforming Research Methods in the Social Sciences: Case Studies from South Africa*, (Ed: S. Laher, A. Fynn ve Sherianne Kramer), Wits University Press, Johannesburg, 303–316.
- Braumoeller, B. F. (2003). "Causal Complexity and the Study of Politics", *Political Analysis*, 11/3, 209–233. doi:10.1093/pan/mpg012.
- Bryman, A. (2008). "Of methods and methodology" *Qualitative Research in Organizations and Management: An International Journal*, 3/2, 159-168.
- Can, E. N. ve Güllüpunar, H. (2020). "Olumlu ve Olumsuz Mesaj Stratejileri Bağlamında Siyasi Liderin Seçmen Algısı Üzerine Etkisi: 31 Mart 2019 Mahalli İdareler Seçimi Örneği" *Erciyes İletişim Dergisi*, 7/1, 557-578.
- Campbell, D. T. ve Fiske, D. W. (1959). "Convergent and Discriminant Validation by the Multitrait-Multimethod Matrix", *Psychological Bulletin*, 56/2, 81–105. doi:10.1037/h0046016.
- Caracelli, V. J. ve Greene, J. C. (1997). "Crafting Mixed-Method Evaluation Designs", *Advances in Mixed-Method Evaluation: The Challenges and Benefits of Integrating Diverse Paradigms*, (Ed: V. J. Caracelli ve J. C. Greene), Jossey-Bass, San Francisco, 19-32.
- Collier, D. (2011). "Understanding Process Tracing", *PS - Political Science and Politics*, 44/4, 823–830. doi:10.1017/S1049096511001429.
- Collier, D., Brady, H. E. ve Seawright, J. (2004). "Introduction to the Second Edition: A Sea Change in Political Methodology", *Rethinking Social Inquiry: diverse tools, shared standards*, (Ed: H. E. Brady ve D. Collier), 2. Baskı, Rowman&Littlefield Publishers, Lanham, Maryland, 3-20.
- Collins, K. M. T. ve O’Cathain, A. (2009). "Ten points about mixed methods research to be considered by the novice researcher", *International Journal of Multiple Research Approaches*, 3/1, 2–7. doi:10.5172/mra.455.3.1.2.
- Creswell, J. W. ve Plano Clark, V. L. (2007). *Designing and Conducting Mixed Method Research*, 1.Baskı, CA: Sage Publications, Thousand Oaks.
- Creswell, J. W. ve Plano Clark, V. L. (2018). *Designing and Conducting Mixed Method Research*, 3.Baskı, CA: Sage Publications, Thousand Oaks.
- Driscoll, D. L., Appiah-Yeboah, A., Salib, P. ve Rupert, D. J. (2007). "Merging Qualitative and Quantitative Data in Mixed Method Research: How To and Why Not", *Ecological and Environmental Anthropology*, 3/1, 19–28.
- Dunning, T. (2007). "The Role of Iteration in Multi-Method Research", *Qualitative Methods*, 5/1, 22–24.
- Genç Tetik, E. (2020). "Karma Yöntem Araştırma Tasarımının Kamu Yönetimi Alanında Kullanımı Üzerine Bir İnceleme", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13/1, 169–186. doi:10.17218/hititsosbil.692925.
- Goertz, G. ve Mahoney, J. (2012). *A tale of two cultures: Qualitative and Quantitative Research in Social Sciences*, Princeton University Press.
- Greene, J. C., Caracelli, V. J. ve Graham, W. F. (1989). "Toward a Conceptual Framework for Mixed-Method Evaluation Designs", *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 11/3, 255–274.
- Greenhill, B. ve Strausz, M. (2014). "Explaining nonratification of the genocide convention: A nested analysis", *Foreign Policy Analysis*, 10/4, 371–391. doi:10.1111/fpa.12013.
- Ingelgom, V. Van. (2014). *Integrating Indifference: A Comparative, Qualitative and Quantitative Approach to the Legitimacy of European Integration*, Colchester: ECPR Press.
- Jervis, R. (1997). *System Effects: Complexity in Political and Social Life*. New Jersey: Princeton University Press, Princeton. doi:10.2307/2654457.

- Jick, T. D. (1979). "Mixing Qualitative and Quantitative Methods: Triangulation in Action", *Administrative Science Quarterly*, 24/4, 602. doi:10.2307/2392366.
- Johnson, R. B. ve Onwuegbuzie, A. J. (2004). "Mixed Methods Research: A Research Paradigm Whose Time Has Come", *Educational Researcher*, 33/7, 14–26. doi:10.3102/0013189X033007014.
- Johnson, R. B. ve Onwuegbuzie, A. J. (2007). "Toward a Definition of Mixed Methods Research", *Journal of Mixed Methods Research*, 1/2, 112–133. doi:10.1177/1558689806298224.
- Johnson, R. B. ve Turner, L. (2003). "Data collection strategies in mixed methods research", *Handbook of mixed methods in social and behavioral research*, (Ed: A. Tashakkori ve C. Teddlie), CA: Sage Publications, Thousand Oaks, 297–319.
- Johnstone, J. H. (2009). "Reviewed Work: Taxation, Wage Bargaining, and Unemployment by Isabela Mares", *Review of Social Economy*, 67/2, 258–262.
- Kapur, S. P. (2007). *Dangerous deterrent: Nuclear weapons proliferation and conflict in South Asia*, CA: Stanford University Press, Stanford.
- King, G., Keohane, R. O. ve Verba, S. (1994). *Designing Social Inquiry: Scientific Inference in Qualitative Research*, New Jersey: Princeton University Press, Princeton. doi:10.2307/2076556.
- Lieberman, E. S. (2005). "Nested Analysis as a Mixed-Method Strategy for Comparative Research", *The American Political Science Review*, 99/3, 435–452.
- Lijphart, A. (1971). "Comparative Politics and the Comparative Method", *The American Political Science Review*, 65/3, 682–693.
- Mansfield, E. D., & Snyder, J. (2005). *Electing to fight: Why emerging democracies go to war*, Cambridge: MIT Press.
- Maoz, Z. (2004). "Conflict Management and Conflict Resolution: A Conceptual and Methodological Introduction", *Multiple Paths to Knowledge in International Relations*, (Ed: R. J. S. Zeev Maoz, Alex Mintz, T. Clifton Morgan, Glenn Palmer), Maryland: Lexington, 1–32.
- Mares, I. (2006). *Taxation, wage bargaining, and unemployment*, New York: Cambridge University Press.
- Maxwell, J. A. ve Loomis, D. M. (2003). "Mixed methods design: An alternative approach", *Handbook of mixed methods in social & behavioral research*, (Ed: A. Tashakkori, C. Teddlie), CA: Sage Publications, Thousand Oaks, 241–263.
- Mazur, A. G. ve Parry, J. (1998). "Choosing not to choose in comparative policy research design: The case of the Research Network on Gender, Politics, and the State", *Policy Studies Journal*, 26/3, 384–397. doi:10.1111/j.1541-0072.1998.tb01908.x.
- McBride, S. D. ve Mazur, A. G. (1995). *Comparative state feminism*, CA: Sage Publications, Newbury Park.
- Morse, J. M. ve Niehaus, L. (2009). *Mixed Method Design: Principles and Procedures*, New York: Routledge.
- Onwuegbuzie, A.J. , & Johnson, R.B. (2006). "The validity issue in mixed research", *Research in the Schools*, 13/1, 48-63
- Patton, M. Q. (1990). *Qualitative evaluation and research methods*, 2.Baskı, CA: Sage Publications, Newbury Park.
- Rathbun, B. C., Kertzer, J. D. ve Paradis, M. (2017). "Homo Diplomaticus: Mixed-Method Evidence of Variation in Strategic Rationality", *International Organization*, 71/1, 33–60. doi:10.1017/S0020818316000412.
- Rohlfing, I. (2008). "What You See and What You Get", *Comparative Political Studies*, 41/11, 1492–1514. doi:10.1177/0010414007308019.
- Sale, J. E. M. ve Brazil, K. (2004). "A Strategy to Identify Critical Appraisal Criteria for Primary Mixed-Method Studies", *Quality & Quantity*, 38/4, 351-365
- SenGupta, S. (1993). "A Mixed-Method Design for Practical Purposes--Combination of Concept Mapping, Questionnaire and Interviews", *AEA Conference*, 2-17.
- Shapiro, I. ve Green, D. P. (1994). *Pathologies of Rational Choice Theory: A Critique of Applications in Political Science*, New Haven: Yale University Press.

- Söyler, M. (2020). "Nitel ve Nicel Yöntem Farkına Çoğulcu Yaklaşım: KKV-Sonrası Dönemde Nitel Yöntem ve Kazanımları", *Amme İdaresi*, 53/2, 99-127.
- Süleymanoğlu-Kürüm, R. (2018). *Conditionality, the EU and Turkey: From Transformation to Retrenchment*, London: Routledge.
- Tarrow, S. (1995). "Review : Bridging the Quantitative-Qualitative Divide in Political Science", *The American Political Science Review*, 89/2, 471-474.
- Teddlie, C. ve Tashakkori, A. (2009). *Foundations of Mixed Methods Research*, CA: Sage Publications, Thousand Oaks.
- Thaler, K. M. (2017). "Mixed Methods Research in the Study of Political and Social Violence and Conflict", *Journal of Mixed Methods Research*, 11/1, 59-76.
- Webb, E. J., Campbell, D. T., Schwartz, R. D. ve Sechrest, L. (1966). *Unobtrusive measures: Nonreactive research in the social sciences*, Chicago: Rand McNally & Company.
- Wittenberg, J. (2007). "Peril and Promise: Multi-Method Research in Practice", *Qualitative Method*, 5/1, 19-22.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

SOSYAL BİLİMLERDE AKRAN İNCELEMESİ

Berk ESEN*

Özet

Akran incelemesi (peer review) akademik çalışmalarda araştırmacıları en zorlayan süreçlerin başında gelmektedir. Bir akademik araştırmanın değer kazanması için o alanda çalışan uzmanların denetim ve incelemesinden başarıyla geçmesi, akademik alanda kabul gören en güvenilir ve nesnel yöntemdir. Akran incelemesi, akademik yazın ile entelektüel içeriğe sahip olan diğer yazı türlerini ayıran belki de en temel özelliktir. Akran incelemesi sürecinin etkili bir şekilde yürüebilmesi için bazı koşulların sağlanmış olması gerekmektedir. Öncelikle değerlendirme yapacak hakemlerin o alanda araştırma yapan ve literatürü iyi bilen kişiler arasından seçilmesi önemlidir. Sürecin sağlıklı işleme açısından makale yazarının akran incelemesi yapan hakemlerin kimliğini bilmemesi tercih edilmektedir. Sosyal bilimler alanlarındaki dergilerde genellikle çift taraflı kör hakemlik (double blind review) uygulaması kapsamında hem hakemin hem de yazarın kimliği kapalı tutularak değerlendirme yapılmaktadır. Böylece kişisel ölçekte etkili olabilecek önyargıların mümkün olduğunca azalacağı düşünülmektedir. Akran incelemesi akademik külliyyatın kalitesini ve güvenilirliğini yükseltme amacıyla ortaya çıkmakla birlikte iyi bir hakemin görevi elindeki yazıyı reddetmek için bahane aramak olmamalıdır. Bunun yerine hakemlerin, bir taraftan inceledikleri çalışmanın eksiklerini ve hatalarını tespit etmeye çalışırken, öte yandan çalışmayı daha iyi hale getirecek şekilde yapıcı öneriler vermeleri beklenmektedir. Dolayısıyla, hakemler, dergilerin editörleriyle yazarlar arasında eşikbekçisi (gatekeeper) rolü oynamaktadır. Bu yazıda akran incelemesinin akademik yazın için önemi anlatıldıktan sonra, "İyi bir hakem nasıl seçilir?" ve "Hakem değerlendirmesi nasıl yapılır?" sorularına yanıt aranacaktır. Ayrıca akran incelemesinde yaşanan sıkıntılar özetlenecek ve bu sorunları aşmaya yönelik bazı öneriler sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Akran incelemesi, Hakem raporu, Siyaset bilimi, Tek taraflı kör inceleme.*

PEER REVIEW IN SOCIAL SCIENCES

Abstract

Peer review constitutes one of the most challenging aspects of the academic publication process for researchers. The most reliable method for an academic research to gain credibility is to undergo review process by experts working in that field. Peer review is arguably the primary feature that distinguishes academic writing from other forms of writing. Several criteria need to be met for an effective peer review process. First, it is imperative that the reviewers are selected among a pool of scholars who are experts in the field addressed by the reviewed study. It is generally advised that referees remain anonymous and thus unknown to authors. Double blind review is generally adopted by academic journals in social sciences. It is hoped that this would prevent referee biases. Although peer review aims to improve the quality and credibility of academic publications, the referee should not see his or her task as seeking ways to reject a manuscript. While highlighting the manuscript's shortcomings, the referees are also expected to offer constructive advice. In this way, referees act as gatekeepers between journal editors and authors. In emphasizing the importance of peer review for academic publications, this article addresses how peer review is done and how editors can choose good referees for this task. It also summarizes the problems associated with peer review and offers several suggestions to overcome them.

Keywords: *Peer review, Referee report, Political science, Single blind review.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Sabancı Üniversitesi, Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İSTANBUL.
e-posta: besen@sabanciuniv.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-6759-8903>)

1. Giriş

Akran inceleme¹ (*peer review*), bir akademik çalışmanın yine o konunun uzmanları tarafından değerlendirilmesi kuralına dayanan bir bilimsel uygulamadır. Bu uygulama sayesinde mutlak doğruların ve yapılan araştırmaların arasında seçim yapacak hiyerarşik kurumların olmadığı bilim camiası bilgi üretim ve aktarım sürecini kendi içinde denetlemektedir. Günümüzde artık hakem incelemesinden geçmemiş bilimsel çalışmalar yeterince güvenli sayılmamakta ve bulgularına değerlendirme süreci tamamlanana kadar rağbet edilmemektedir. Bunun sonucunda akademik yayınları diğerlerinden ayıran en temel özellik o konunun uzmanları tarafından bağımsız bir hakem inceleme sürecinden geçmiş olmasıdır. Böylelikle bilimsel araştırma bulgularının sistematik bir şekilde incelenmesi hedeflenmekte ve akademik literatüre getireceği katkılar uzmanlar tarafından net bir şekilde belirtilmektedir. Başka bir deyişle, hakem olarak görev yapan kişiler akademik çalışmalarını değerlendirdikleri için bilimsel dünyanın eşikbekçiliği (*gatekeeper*) görevini ifa etmektedir. Bu makalenin amacı Türkçe akademik literatürde çok az tartışılan akran inceleme uygulamasının ne anlama geldiğini, neden ve nasıl yapıldığı tartışmak, süreç içinde yaşanan sıkıntılara ve sistematik hatalara dikkat çekmektir. Bu analiz ışığında dergi editörleri, hakemler ve yazarlar arasındaki çok katmanlı ilişki incelenerek, editörlerin süreci daha etkin ve faydalı hale getirmek için ne tip alternatif stratejiler takip edilebilecekleri tartışılacaktır.

2. Akran İncelemesi: Tanımı ve Tarihiçesi

Akran inceleme modern akademinin en temel unsurlarından biridir. Çoğunlukla akademik dergiler tarafından kendilerine gönderilen metinler arasından bir seçim yapmak için uygulanmakla birlikte, hakem inceleme akademik dünyada aslında çok yaygın şekilde kullanılan bir değerlendirme yöntemidir. Bunlar arasında ilk akla gelen akademik kurumların bünyelerinde çalışan akademisyenlere kadro vermeden önce yürüttüğü değerlendirme sürecidir. Ülkeler, üniversiteler ve hatta bölümler arasında bu konuda ciddi farklar olmasına rağmen, kadro başvurusu yapmış akademisyenin yayınlarının o alanda uzman belli sayıda araştırmacıya gönderilerek değerlendirmeye alınması artık standartlaşmış bir uygulamadır. Akran incelemesine başvuru alan bir diğer alan ise burs ve fon yarışmalarıdır (detaylı tarihçe için, bkznz. Baldwin 2018). Bu tip durumlarda başvuran adayların çalışma konularının hepsine hakim bir seçici kurul bulmak ve o kuruldan adil bir değerlendirme yapmasını beklemek zor olabilir. Dolayısıyla, özellikle prestijli ödül ve burs yarışmalarında adayların başvuru dosyaları o alanda uzman araştırmacılara değerlendirmeleri için gönderilir. Bazen bu değerlendirmeler sonucunda oluşan skorlar tek belirleyici faktör olurken, diğer vakalarda seçici kurulun gelen değerlendirmeleri okuyarak bir karar vermesi beklenir. Ayrıca bazı temel bilim alanlarında konferans başvuruları da benzer şekilde hakem incelemesine tutulabilir.

Günümüzde bilimsel çalışmaların en temel unsurlarından birini oluşturan akran incelemesinin ortaya çıkışı ancak modern çağda bilimsel toplulukların kurulmasıyla birlikte olmuştur. Bazı tarihçilere göre akran incelemesinin kökenleri 1665 yılında yayın hayatına başlayan Royal Society of London'un *Philosophical Transactions* dergisine kadar gitmektedir.² Bunun nedeni uzun süre derginin editörlüğünü yapan Henry Oldenburg'un yayınlamayı düşündüğü bazı makaleler hakkında çevresinden görüş almış olmasıdır. Fakat, bu uygulama resmiyet ve düzenlilik kazanmadığı ve ayrıca hakemler de çok dar bir çevre içinden seçtiği için günümüzde kullanılan anlamıyla akran incelemesinin o dönemde geçerli olduğunu söylemek mümkün değildir (Baldwin, 2018; Hooper, 2019). Başka çalışmalarda 1731'de Royal Society of Edinburgh ve 1752'de *Philosophical Transactions* dergisindeki editör değişimi sonrası Royal Society of London'un yayımlanması için gönderilen makaleleri konunun uzmanı üyelerine değerlendirmeye başlaması akran incelemesini andıran bir uygulama olarak kabul edilmektedir (Moxham ve Fyfe, 2018). Yayımlanan her makalede aynı ciddiyetle bir hakem süreci takip edilmese ve yazıların değerlendirmesi sadece topluluk üyeleri tarafından yapılırsa bile, yollanan bazı metinlerin yetersiz veya eksik bulunarak reddedilmesi bu dergilerde kabul edilen bir uygulama haline gelmişti. Zaten, 19. yüzyılda bilimsel dergilere yollanan metinlerin sayısının hızla artmaya başlamasıyla birlikte her yazıyı yayımlama olanağı da ortadan kalkmıştı.

Fakat, bu örnekler o dönemde hala yaygınlık kazanmış değildi. Bu dergilerde yayımlanan metinlerdeki bulgular tartışılmakla birlikte hakem raporlarına dayalı revizyon uygulaması o dönemde kullanılmıyordu. Dolayısıyla, yapılan

1 Bu makalede akran inceleme ve hakem inceleme kavramları eşdeğer anlamda kullanılmıştır.

2 Bu fikrin ilk ortaya çıktığı metin için bkznz. Zuckerman ve Merton (1971). Öncül uygulamaların aslında çok daha erken bir zamanda başladığı tezi için bkznz Hooper (2019).

değerlendirme metnin revize edilmesinden ziyade onun yayınlanıp yayınlanmaması konusunda tavsiye kararı verilmesini sağlıyordu. Öte yandan, her bilimsel çalışmanın akran incelemesi sürecine girmesi de beklenmiyordu. Nitekim, 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar bilimsel dünyada büyük gelişme olarak kabul edilen birçok makale akran incelemesine tabi tutulmamıştı ve bu durum bilim insanları tarafından bir eksiklik olarak kabul edilmiyordu.

Özellikle Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde disiplin dergilerinin 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında yayım hayatına başlamasıyla birlikte akademik metinler hakkında uzmanlardan görüş alındıktan sonra yayımlanması politikası geçerlilik kazanmaya başladı. Bu uygulama ilk olarak temel bilimlerde ortaya çıkıp, sonra diğer alanlara yayıldı ve zaman içinde standartlaşmaya başladı. Fakat, dergi sayısı hala düşük olduğu için hakem olarak görev yapanlar da çok dar bir elit bilim insanları çevresiyle sınırlı kalıyordu. Bilimsel dergilerde yayımlanan metinlerin çoğu o derginin editoryal takımı tarafından değerlendirilir ve dergi dışından bilim insanlarına pek yollanmazdı. Mesela, Amerikan Tabipler Derneği'nin yayınladığı dergi ancak 1940 yılı sonrasında (Spier, 2002), fizik alanının önemli dergisi Physical Review ise ancak 1960'lı yıllarda editoryal kurul üyeleri dışından hakem seçmeye başladı (Baldwin, 2018: 542). 1960'lı yıllarda bile alanda tanınmış dergiler yazıların önce yayımlanması konusunda karar verip, ancak olumlu durumlarda yazarlardan metinlerini revize etmelerini istemekteydi (Ellison, 2002).

1950'li yıllarda bile bilim camiası içinde akran incelemesi sistemine eleştiri yöneltenleri bulmak zor değildi. Uzun bir evrim sürecine maruz kalan akran incelemesi, ancak 20. yüzyılın ikinci yarısında kurumsallaşmıştır.³ Bu basit bir ayırım değildir. Küçük bir grubun üstlendiği hakem değerlendirmesi uygulamasından (*refereering*) akran incelemesine geçiş zaman alan ve bilim camiasının büyümesi ve kurumsallaşmasıyla birlikte yürüyen bir süreçti. Baldwin'e göre bu süreci tetikleyen en önemli olay, Soğuk Savaşın başlamasıyla birlikte bilimsel araştırmalara ciddi oranda kamu kaynağı ayırmaya başlayan ABD'de bu kaynakları sadece bilim insanlarına bırakmama ve harcanan kaynakların nerelerde ve ne kadar başarılı kullanıldığını denetleme isteği olmuştu (Baldwin, 2018). Bilimsel çalışmaların partizan etkilerden arınmış şekilde yürütülme ihtiyacı nedeniyle siyasetçilerin fon dağıtım sürecine katılmaması gerekmektedir. Öte yandan, kamu kaynaklarının şeffaf ve adil bir süreç doğrultusunda dağıtılması ve yapılan çalışmaların siyasa alanlarına katkı sunması da beklenmektedir. Akran incelemesi bu hassas dengeyi sağlamak için sık kullanılan ve bütün paydaşlar açısından kabul gören bir yöntem haline geldi.

Akran incelemesini gelişimini bilim camiasının içindeki dönüşüm süreçlerinden ayırtmak mümkün değildir. Aynı zamanda, iletişim teknolojileri ve yayıncılık alanında gerçekleşen ilerlemeler de hakem değerlendirmelerinin yöntemini belirlemede önemli bir rol oynamıştır.⁴ Erken modern çağda maatba ve posta sistemlerinin gelişmesiyle birlikte, bilim insanları ve entellektüellerin birbirleriyle daha rahat iletişim kurabilmeleri kraliyet bilim topluluklarının doğuşunu tetiklemiş ve bilimsel dergiciliğin önünü açmıştır. Benzer şekilde, 1960'lı yıllarda fotokopi makinasının çıkmasıyla birlikte metinleri hızlıca çoğaltma ve dağıtma imkanının artması birçok derginin editoryal kurullarının dışından hakem bulmasını kolaylaştırmıştır. 1990'lı yıllardan başlayarak bilgisayar ve internetin yaygınlaşmasıyla birlikte elektronik dergiler hızla yayılmış ve çok fazla sayıda makalenin basılmasına olanak sağlamıştır. Bu gelişmeler hakemlere olan ihtiyacı hızla arttırmıştır.

Bugünkü anlamıyla akran incelemesi sisteminin oturmaya başladığı dönemde akademik dergilere yollanan metinlerin hakem değerlendirmesinde geçirdiği süre ve bu süreç içinde istenen değişiklikler giderek artmaya başlamıştır. Ellison'a (2002) göre ekonomi disiplinin en önemli dergilerinin bir yazıyı teslim aldıktan yayımlama kararı almalarına kadar geçen ortalama süre 1960'lardan 1990'lara kadar bir senenin üzerinde uzayarak neredeyse iki katına çıkmıştır. Geçen bu süre zarfında metinler daha uzun ve daha çok ampirik verilere dayalı hale gelmekte ve bu teknik boyut da hakem incelemesi sürecinin uzamasına katkı sağlamaktadır (Huisman ve Smits, 2017: 634-636). Benzer bir durum Siyaset bilimi dergileri için de geçerlidir. Fakat, bu durumun tek sebebinin akran incelemesi olarak görmek yanıltıcı olabilir. Bilim camiasında yapılan araştırmaların ampirik açıdan zenginleşmesi ve araştırmacı sayısının artması seneler içinde akademik dergilere yollanan makale sayılarını hızla yükseltti. Her ne kadar dergi sayısı da artmışsa da, etki faktörü yüksek ve prestijli dergilere olan talebin daha hızlı şekilde yükseldiği görülmektedir. Ayrıca, akademinin piyasalaşmasıyla birlikte giderek güçlenen 'yayın yap veya yok ol' (*publish or perish*) kültürü yüzünden akademik dergilere olan talebin ciddi oranda artmıştır.

³ Akran incelemesi kavramı ilk defa 1965 yılında Science dergisinin bir sayısında geçmiştir ve sonrasında yaygınlaşması da birkaç seneyi bulmuştur (Baldwin, 2018: 547).

⁴ Detaylı tarihi analizler için bkzn. Moxham ve Fyfe (2018) ve Baldwin (2018).

3. Akran İncelemesi için Uygun Hakem Seçimi

Bu uzun süreç sonucunda hakem incelemesi günümüzde sıkı kurallara bağlı ve büyük oranda standart hale gelmiştir. Dergi editörleri ellerindeki makaleleri, konunun uzmanı hakemlere kuramsal, ampirik ve metodolojik yönlerden incelemeleri için yollarlar. Akran incelemesinde makale yazarının, metnini inceleyen hakemlerin kim olduklarını bilmemesi genel kabul görmüş bir uygulamadır. Bazı disiplinlerde hakemlerin değerlendirdikleri yazının yazarını bildikleri tek taraflı (*single blind*) kör inceleme yapılırken, özellikle sosyal bilimlerde çift taraflı kör (*double blind*) inceleme tercih edilmektedir (Lee vd. 2013: 10). Fakat, bazı durumlarda makalenin yazı tarzı ve konusu üstünden yazarı tespit etmek mümkün olduğu için çift taraflı kör incelemenin ne kadar gerçekçi olduğu birçok bilim insanı tarafından sorgulanmaktadır (Lee vd. 2013: 11). Hakem sayısı dergiye göre değişmekle birlikte en azından iki farklı hakemin bir metni değerlendirmesi genel kabul gören bir uygulamadır. Öte yandan, bazı dergiler makaleleri ilk turda üç ve hatta daha fazla sayıda hakeme gönderebilir. Hakemlerden beklenen değerlendirme raporlarını birkaç hafta içinde dergiye yollamalarıdır. Gelen raporlar ışığında editör, makaleyi yayımlama veya reddetme kararı verebileceği gibi yazara bazı değişiklikler yapması için de geri gönderebilir. Fakat, makalede bazı düzeltmelerin istenmiş olması metnin dergide basılacağına bir garantisi olarak kabul edilmemelidir. Yazarın makale üstünde çeşitli değişiklikler yapması sonrasında editör, metni o haliyle basmaya karar verebileceği gibi, ilk turdaki hakemlere veya seçeceği başka hakemlere yeniden değerlendirmeleri için yollayabilir. Genellikle bu ikinci tur inceleme sonrasında editör makaleyi dergide yayımlama konusunda nihai kararını verecektir.

Dergi editörleri değerlendirdikleri makaleye en uygun hakemleri tespit etmekle yükümlüdürler. Editörler, hakem seçimi yaparken öncelikle dergilerinde daha önce o konuda makale yayımlamış olan akademisyenleri değerlendirmeye alırlar. Hem konu itibarıyla uygun düşüğü, hem de dergi editörlerinin daha önce bu yazarlarla profesyonel bir ilişki içinde olduğu için bu yöntem editörler tarafından sıklıkla tercih edilmektedir. Buna ilaveten o dergide olmasa bile makalenin odaklandığı alanda daha önce yayın yapmış uzmanlara yönelmek de editörlerce sık kullanılan başka bir yöntemdir. Bir diğer seçim yöntemi makalede sık atıf almış çalışmalarını yapan akademisyenlerin tespit edilmesidir. Bu sayede metnin katkı sunmak istediği literatür hakkında uzmanlığı olan kişilere ulaşılabileceği düşünülür.

Bu yöntemlerin uygun hakem bulunmasına yeterli olmadığı durumlarda, editörler yayın kurullarından, kendi akademik ağlarından ve hatta makale yazarlarından tavsiye alabilirler. Ayrıca dergilere gönderilen yazı sayısının son yıllarda hızla artması nedeniyle birçok akademik derginin iletişimde olduğu hakem sayısı yeterli olmadığı için editörler sürekli değerlendirme yapacak yeni hakem arayışı içindedirler. Bazı dergiler yazarlardan makalelerini dergiye gönderirken, hakemlik yapabilecek birkaç yazar önermelerini istemektedir. Fakat, tabii ki, yazarlar kendi akademik ağları içinde, tezlerini destekleyecek isimleri önermeye meyilli oldukları için bu uygulama başka sorunlar yaratabilir. Özellikle, yazar ile hakemin birbirlerini tanıdıkları bazı durumlarda, bu uygulama kör değerlendirme sürecini manipüle edebilir. Bu durum yazar lehine olabileceği gibi aleyhine sonuçlar da doğurabilir.

Akran incelemesi esnasında hakemlere gönderilen metinler ilk eleme sürecini aşmış oldukları için belli bir kalite seviyesinin üstünde oldukları varsayılmaktadır. Mesela, Siyaset bilimi alanının en tanınmış yayınlarından biri olan *American Political Science Journal* dergisine 2013 yılında yollanan 893 metinden ancak 682 (76.4 %) tanesi hakemlere gönderilmiştir (Breuning vd. 2015: 596). Benzer bir tablonun alanın diğer önemli dergileri için de geçerli olduğunu varsaymak yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla, hakem adaylarının da değerlendirme sürecini ciddiye alarak profesyonel etik kuralları doğrultusunda ve süreci geciktirmeyecek şekilde yanıt vermeleri beklenmektedir.

Akademisyenlerin hakemlik görevlerini kabul etmeden önce birkaç noktaya dikkat etmeleri gerekmektedir. Bunların başında hakemin sonraki birkaç haftada raporunu tamamlayarak editöre göndermesi için yeterli boş zamanının olması gerekmektedir. Raporu geç bir tarihte yollamak veya daha kötüsü tamamlayamamak akran inceleme sürecinde ciddi gecikmeler yaratacağı için hem editör, hem de yazar için zaman kaybına yol açabilmektedir. Bu nedenle raporu hızlı bir şekilde bitirecek zamanı olmayan akademisyenin bu görevi kabul etmeyerek, kendi yerine uygun başka bir akademisyeni hakem olarak editöre önermesi gerekmektedir. Hakemin görevi kabul etmeden önce değerlendirmesi gereken ikinci önemli husus makalenin konusunda akademik yetkinliğinin olmasıdır. Böyle bir yetkinliğe sahip olmayan hakemin bilimsel açıdan yapacağı inceleme yetersiz kalacak ve yazıdaki eksik

noktaları değerlendirme, yazının kalitesini arttırmak için öneriler verme ve intihal vakalarını tespit etme imkanı kısıtlı olacaktır. Editörler, özellikle kendi alanları dışında kalan konularda yazılmış makaleler için hakem seçerken zorlanabileceği için yeterince yetkin olmayan bir hakem seçmiş olabilir. Böyle durumlarda hakemlik yapması istenen kişinin görevi kabul etmemesi anlaşılabilir bir durumdur.

Akran incelemesini sıkıntıya sokabilecek sorunların başında hakemlerin makaleye karşı sahip olabilecekleri önyargıların gelmektedir. Yöntem ve kuram farkları ve hatta kişisel husumetler, hakemlerin bazı çalışmalara önyargıyla yaklaşmalarına ve dolayısıyla yaptıkları değerlendirmelerin de olumsuz yönde etkilenmesine yol açmaktadır. Değerlendirme sürecini etkileyebilecek başka bir faktör hakem ile yazar arasında bir çıkar çatışmasının (*conflict of interest*) varlığıdır. Bu tip durumlarda hakemin yapacağı değerlendirme nesnel olmayabileceği için yazacağı rapor da haksız şekilde olumsuz yargılar içerebilir. Yukarıda sayılan durumların herhangi birinin gerçekleştiği vakalarda hakemin verilen değerlendirme görevini kabul etmemesi gerekmektedir. Aksi takdirde, hakem değerlendirmesi süreci adil olmayacak ve bilimsel açıdan gerekli koşulları yerine getirmekten uzak kalacaktır. Hakemlik görevi önerilmiş kişi bu gibi vakalarda makaleyi layığıyla değerlendirebilecek başka meslektaşlarını önerebilir. Ayrıca, bazı dergiler metin gönderme aşamasında yazarlara çıkar çatışması yaşadıkları veya hakem olmasını tercih etmedikleri isimleri bildirme imkanı sunduğu için bu durumları azaltmak mümkündür.

Akademik çalışmalara çok büyük katkısı olan akran incelemesi sisteminin yürütülmesi akademisyenlerin iyi niyet ve fedakarlıkları sonucu olmaktadır. Her sene yüzbinlerce makalenin yayımlandığı ve bu makalelerin çoğunun yayımlanana kadar birden fazla dergiye yollandığı düşünüldüğünde sistemin etkin bir şekilde yürütülmesi için akademisyenlerin ne kadar büyük bir katkı yaptığı daha iyi anlaşılacaktır. Kadro atamaları, burs ve fon başvuruları için de akran incelemesi yöntemiyle seçim yapıldığı için akademisyenler düzenli olarak akranlarını değerlendirmek durumunda kalmaktadır. Zaten akademik ve idari yükümlülükler nedeniyle yoğun bir programa sahip oldukları için araştırmaya ayıracakları zamandan feragat ederek bu görevi yerine getirirler. Dergi editörlerinin ve idari yöneticilerin aksine, hakemlik yapan akademisyenlerin kimliği genellikle gizli kaldığı için bu görev nedeniyle prestij ve statü kazanmaları da zordur. Son dönemde, bazı bölümler yaptıkları performans değerlendirmesine hakemlik kategorisini de eklemeye başladılar. Bu sayede akademisyenler yaptıkları hakemlik hizmetleri sonrası hem akademik dergiler, hem de bölümleri tarafından takdir edilme imkanı kazandılar. Siyaset bilimi ve Uluslararası İlişkiler alanlarında mesela *Political Quarterly* dergisi gibi bazı akademik yayınlar en iyi hakem ödülü vererek kapsamlı yazılan hakem raporlarını teşvik etmektedir.⁵ Publons gibi çevrimiçi platformlar da yapılan hakemliklerin hesabını tutmaktadır.

Fakat, son kertede, hakemlik yapmak bir akademisyenin bilimsel camiaya gönüllü sunduğu bir hizmettir. Dolayısıyla, hakemlik görevini yapan akademisyenlerin temel hedefi içinde yer aldıkları akademik disiplinin gelişimine katkıda bulunmak ve bu sayede bilgi üretim ve aktarım sürecini daha etkili hale getirmektir. Sürecin sorunsuz bir şekilde işlemesi aynı zamanda kendi yaptıkları araştırmalara da dolaylı yoldan katkı sağlayacaktır. Nitekim, yapılan anket çalışmalarında akademisyenlerin disiplinlerine katkı sunmak ve hizmet etmek için hakemlik görevini kabul ettikleri görülmektedir. Çünkü aslında hakemlik kurumunun güçlü bir şekilde sürdürülmesi araştırmaların yayına dönüşmesine imkan sağladığı için bütün akademisyenlere fayda sağlamaktadır. Akademi dışında çok az alanda profesyonellerin maddi karşılık beklemeden bu şekilde emek harcadıkları görülmektedir. Ne yazık ki, bu durum bazı akademisyenlerin kendi çalışmalarında akran incelemesinden faydalanırken, hakemlik yapmayı reddettikleri için sistemi maliyetsiz bir şekilde kullanmalarına neden olmaktadır. Bu tarz vakaların artması durumunda akran incelemesi sürecinin çok daha gecikmeli bir şekilde işletilebileceğini görmek zor değildir. Tüm bunlara karşın akran incelemesi sürecinde hakemlik yapmanın akademisyenlere profesyonel anlamda bazı faydaları olabileceğini de hatırlamak gerekiyor. Örneğin, akran incelemesine katılan akademisyenler kendi alanlarında yapılan en iyi çalışmaları takip edebilme ve hatta onu şekillendirme imkanı sağlarlar (Miller vd. 2013: 120).

4. Akran İncelemesi Nasıl Yapılmalı?

Akran değerlendirme sisteminin en önemli boyutunu hakem raporu teşkil etmektedir.⁶ Doktora programlarında araştırma ve makale yazma süreçleri öğretilmesine rağmen, hakem raporunun nasıl yazması gerektiğine dair

⁵ Bu noktayı gündeme getirdiği için metni değerlendiren hakeme çok teşekkür ederim.

⁶ Akran incelemesi hakkında daha detaylı bilgi için bkzn. Rowland (2002), Ware (2011) ve Miller e. al. (2013).

çok az bilgi verilmektedir. Özellikle Türkçe yazında bu konuda bilgilendirici bir metinle karşılaşmak bile zordur.⁷ Bunun en önemli nedeni Türkiye’de akademik dergilerin sayısının ancak son yıllarda artmaya başlaması ve dergiler arasında kalite farkının hala yüksek olmasıdır. Türkiye’de bilimsel çalışmaların seviyesinin yükselmesiyle birlikte akran incelemesi de daha profesyonel bir şekilde yapılmaya başlanacaktır. Bu eksiklik nedeniyle birçok genç akademisyen iyi bir hakem raporunun nasıl yazılması gerektiğine ve nasıl cevaplanacağına dair fazla fikir sahibi olmadan akademik camiaya katılmaktadır. Halbuki, Türkiye’de akademik dergilerin sayısının son yıllarda artmaya başlamasıyla birlikte birçok akademisyenden hakem raporu yazması beklenmekte ve bu konuda yaşanan sıkıntılar akademik bilgi üretim sürecine zarar verecek bir boyuta gelebilmektedir. Literatürdeki bu eksikliği gidermek için bu bölümde kapsamlı bir hakem raporunda olması gereken unsurlar özetlenecektir.

Hakem raporu yazılırken dikkat edilmesi gereken ilk nokta akran incelemesi yapılan derginin değerlendirme konusunda ne tip beklentileri olduğunu öğrenmektir. Bazı dergiler hakemlere detaylı bir değerlendirme rapor formu sunarken, diğerleri hakemleri daha serbest bırakmakta ve sadece bir değerlendirme notu yazmalarını yeterli görmektedir. Dergilerin değerlendirme için sorular yolladıkları hallerde hakemin makaleyi okurken özellikle metnin o kısımlarına dikkat etmesi ve raporunu bu sorular etrafında şekillendirmeleri faydalı olacaktır. Değerlendirmeyi yapacak kişinin hakem raporunu kaleme almadan önce metni en azından iki defa okuması beklenmektedir. İlk okumada araştırma konusunu ve ana argümanlarını netleştirirken, ikinci okumada makaleyi çok daha detaylı inceleme ve eksik noktalarını saptama imkanı bulacaktır. Bu iki okuma arasında belli bir miktar süre olması, hakeme metni her okuduğunda farklı tespitlerde bulunma imkanı vereceği için tavsiye edilmektedir. Hakemin raporunu yazmaya başlamadan önce mutlaka metnin araştırma sorusunu, hipotezini ve vardığı bulgularını, kullandığı yöntemleri ve literatüre yapacağı katkının ne olduğunu net bir şekilde tespit etmiş olması gerekmektedir. Son olarak, hakem raporunu yazmak azami dikkat gerektirdiği için değerlendirmeyi yapmaya yetecek kadar zaman ayrılması ve hakemin ciddi bir zaman kısıtlaması içinde olmaması da çok önemlidir.

İyi bir hakem raporunda mutlaka olması gereken bazı unsurlar vardır.⁸ Öncelikle, hakemin editörün işini kolaylaştırmak için değerlendirme raporunun başına makalenin konusunu ve temel tezlerini kısaca özetleyen ve makalenin akademik yazına yapabileceği katkıyı belirten bir giriş notu koyması beklenmektedir. Bu kısım, yazının ana fikrini özetlemenin ötesinde, metnin akademik literatür içinde nasıl konumlandığını editöre aktarma işlevi görecektir. Akademik alanda bilgi üretiminin son yıllardaki çok hızlı artışı nedeniyle dergi editörü makalenin konusuna vakıf olmayabilir ve dolayısıyla akademik yazına yapabileceği katkıyı da bilemeyebilir. Hakemin bu konudaki değerlendirmesi makalenin akademik literatürde nasıl konumlandığını ve derginin genel yayın politikasına ne oranda uyduğunu tespit etmesi açısından editör için çok faydalı olacaktır. Bu sorulara olumlu yanıt verildiği vakalarda editörün makaleyi yayımlama kararı verme ihtimali artacaktır.

Hakem raporunun en önemli kısmını hakemin makalenin kuram ve ampirik kısımlarına yapacağı yorumlar teşkil eder. Makale değerlendirmesi yapan hakemin ilk görevi metnin ne tip bir kuramsal çerçeveye oturtulduğunu ve bunun akademik literatür içinde ne derece anlamlı olduğunu incelemektir. Bilim felsefecisi Karl Popper (1963)’a göre bir hipotez hiçbir zaman kanıtlanamaz; bir hipotezi ancak yanlışlamak (*falsify*) mümkündür. Dolayısıyla, pozitivist sosyal bilimlerde hipotezler, yanlışlanamadıkları sürece geçerli kabul edilmektedir. Hakem değerlendirme raporunda metindeki hipotezlerin yanlışlanabilir olduğuna dikkat etmelidir. Bunun olmadığı durumlarda hipotezin değiştirilmesini istemek hakemin sorumluluğundadır. Buna ilaveten, hakem raporunda çalışmanın konusu ile seçtiği kuramsal çerçevenin ne derece uyumlu olduğu ve atıf yapılan çalışmalar üstünden ne derece desteklendiği incelenmelidir. Bazı akademik çalışmalarda kullanılan kuramsal çerçeve eksik kalabilmektedir. Bu durumda hakemin eksiklikleri net bir şekilde belirtmesi ve bu alanda yapılan ve metin içinde atıf yapılmayan çalışmaları raporuna eklemesi gerekmektedir. Birçok çalışmanın literatür taraması kısmı eksik olduğu için yapılan araştırmanın akademik yazına ne şekilde katkı yaptığını anlamak okuyucu için zor olacaktır. Ayrıca, bazı metinlerde sunulan iddiaların çoğu zaten literatürde varolan çalışmalar ile çok büyük paralellik gösterebilir. Böyle durumlarda hakem değerlendirmesine alınan metin büyük eksiklikler taşıyorsa bile, ortaya yeni ve özgün bir hipotez koymadığı için metnin akademik yazına katkısı çok sınırlı olacaktır. Hakemin bu noktada

7 Bu makale yazılırken akran incelemesi ve hakem değerlendirmesi kelime öbekleri kullanılarak yapılan arama sonucunda bu konuda yazılmış akademik makale tespit edilememiştir. Süreci anlatan bazı kısa çevrimiçi metinler dışında başka Türkçe metin de bulunamamıştır. Sadece bu durum bile akran incelemesi konusunda eğitim vermenin zorluklarını göstermektedir.

8 Bu konuda bir örnek için bkz. Miller vd. (2013).

görevi, daha önce benzer çalışmaların yapıldığını belirterek metnin kuramsal açıdan ne gibi bir yenilik getirdiğini sorgulaması ve hatta yazardan metni literatürdeki benzer çalışmalardan farklılaştırmasını istemektir.

Ayrıca, hakem raporunda mutlaka makaledeki ampirik bulguların doğruluğunu ve zenginliğini değerlendiren bir bölüm olmalıdır. Mesela, değerlendirilen nicel yöntemlere dayanan bir makalede, çalışmada kullanılan veri setlerinin güvenirliliği ve ortaya konulan istatistiksel değerlendirmelerin yeniden test edilerek kontrol edilmesi (*replication*) gerekmektedir. Bu nedenden ötürü sosyal bilimlerde nicel yöntemlerin kullanıldığı çalışmalarda hakemlerden en az bir tanesinin bu yöntem hakimi olması faydalı olacaktır. Nitel yöntemlere dayalı çalışmalarda ise yazarın ortaya koyduğu tezleri birincil ve ikincil kaynaklara dayanarak ne kadar başarılı bir şekilde incelediği ve ortaya konulan ampirik verilerle metindeki iddiaların ne derece uyduğunu hakemlerin öncelikli olarak incelemesi gerekmektedir. Her iki yöntemde de ortaya konulan ampirik verilerle metinde sunulan tez arasında büyük uyumsuzluklar varsa, bu durum metnin reddedilmesi için yeterli bir sebep kabul edilmelidir. Her iki durumda da hakemin görevi büyük bir titizlikle metindeki iddialar ile ampirik verilerin ne derece uyumlu olduğunu somut örnekler üzerinden raporunda analiz etmektir.

İyi bir hakem raporunun diğer bir özelliği, metni eleştirmenin yanında onu düzeltebilecek bazı somut önerileri gündeme getirmesidir. Hakem raporunda eksiklikler belirtildikten sonra yazarlara kullanabilecekleri yeni kaynaklar ve kuramlar önerilebilir. Böylece alanın uzmanı olan hakemler, kendi alanlarında ortaya çıkan çalışmalara katkı sunacak şekilde araştırmacıları sadece eleştirel bir denetimden geçirmekle kalmayıp, onlara yol göstermiş olurlar. Her akademik çalışmanın kuramsal açıdan büyük yenilikler getirmesini beklemek haksızlık olacaktır. Bazı çalışmalar akademik literatürde halihazırda varolan kuramlara dayanan ampirik araştırmalar içerebilir. Başka çalışmalar ise kuramsal ağırlıklı olup, ampirik açıdan daha kısıtlı kalabilir. İki ihtimalde de hakemin bu çalışmaların literatüre ne tip katkı yapacağını inceleyerek bir değerlendirme yapması gerekmektedir.

İyi bir hakem raporu, içerik analizinin yanında metnin yazı tarzı ve kalitesine dair de bir değerlendirme içermelidir. Sosyal bilim alanlarında özellikle ampirik verilerin zengin olduğu çalışmalarda anlatım akışı konusunda bazı sıkıntılar görülmekte ve metnin kuramsal kısımlarıyla bulguları arasında bağlantı noksanlıkları bulunabilmektedir. Dolayısıyla, hakemin raporunda anlatım akışının kalitesine ve metinde anlam kayması yaşanan noktaların tespitine odaklanması çok faydalı olacaktır. Tabii ki, burada kastedilen metnin imla ve yazım yanlışlarının düzeltilmesi değildir. Şayet böyle yanlışlar olduğu durumlarda, hakemin bir editör gibi yazıyı düzeltmesine gerek yoktur; sorunu bazı somut örnekler ışığında gündeme getirmesi yeterli olacaktır. Yazının içinde stilistik açıdan görülen noksanlıklar, ampirik ve kuramsal açıdan olan sıkıntılar kadar önemli olmayacaktır. Fakat, tabii ki, çok kötü şekilde kaleme alınmış, anlatım akışı bozuk, dilbilgisi çok zayıf metinler de reddetme gerekçesi olabilir. Çalışmanın daha önemli kabul edilen kuramsal ve ampirik yönleri güçlü görünüyorsa, hakem metnin çok ciddi bir yeniden yazım sürecinden geçmesi sonrası yayımlanması tavsiyesinde bulunabilir.

Hakem raporları aynı zamanda üslup açısından da belli özelliklere sahip olmalıdır. Öncelikle, raporun aynı alanda çalışma yapan bir meslektaş için yazıldığı hiç akıldan çıkarılmamalıdır. Rapor profesyonelce kaleme alınmalı ve değindiği noktalar dışında kişisel bir yargı içermemelidir. Raporu kaleme alan hakemin metnin yazarını değil, metni eleştirel bir analize tabi tuttuğunu unutmamalıdır. Hakemin raporunu yazarken metinde saptadığı eksik kalan noktaları yazarın asla değiştiremeyeceği zaafardan ziyade, geçici hatalar olarak değerlendirmesi ve bu noksan noktaları nasıl telafi edebileceği konusunda yazara tavsiye vermesi en faydalı yöntem olacaktır. Çok sert bir tonla kaleme alınan raporlar yazar için kırıcı olabilmekte ve özellikle meslek hayatının başında yer alan akademisyenlerin şevkini kırabilme riski taşımaktadır. Raporda kullanılan sert üslup yazarın eksikliklerini görmesini sağlamaktan ziyade onu savunma pozisyonuna sevkedeceği için işlevini yerine getiremeyecek ve hatta dergi editörünün gözünde de etkisini yitirecektir. Bunun yerine metnin eksik ve hatalı tarafları örneklerle açıklanmalı ve bu noktaların nasıl düzeltilebileceği uygun bir dille yazara aktarılmalıdır. Meslek hayatında makalesi reddedilmeyen bir akademisyen bulmak çok zordur. Dolayısıyla akademisyenler açısından olumsuz karar içeren hakem raporu almak sık karşılaşılabilen bir durumdur. Aslında yapıcı eleştiriler içeren olumsuz hakem raporları akademisyenler açısından çok önemli bir öğrenme fırsatı olabilir. Fakat profesyonellikten uzak bir dille, kişisel açıdan zedeleyici şekilde yazılan hakem raporları bu deneyimi ortadan kaldırma riski taşır.

Hakemler, değerlendirme raporlarına genellikle makalenin dergide yayımlanmaya layık olup olmadığı hususunda bir tavsiye kararı eklemektedirler. Her makalenin eksikleri olacaktır; hakemlerin karar vermesi

gereken nokta eksikliklerin metnin değerini ne derece azalttığı olacaktır. Makalenin bulgularının ne kadar orijinal ve gerçekçi olduğu ve makalede kullanılan kuram ve yöntem tercihlerinin doğruluğu öne çıkan noktalardır. Hakemlerin metnin yayımlanması konusunda değerlendirme yaparken derginin özellikleriyle inceledikleri makalenin kalitesi arasında bir denge kurmaları gerekmektedir. Bu noktada makaleyi ampirik bulgular, kuram ve yöntem açısından değerlendirmenin yanında, metnin yollandığı derginin prestijini, etki faktörünü ve yayın politikasını da dikkate almaları önemlidir. Çok orijinal bir yöntem veya kuram içermeyen bir makalenin yapılan değerlendirmeler olumlu olsa bile disiplinin geneline hitap eden bir dergide yayımlanması doğru olmayacaktır. Dolayısıyla, nispeten olumlu hakem raporlarına sahip bazı makaleler bile bu tarz dergilerde yayımlanmayabilir. Dikkate alınması gereken bir diğer husus da, yazının derginin yayın politikasına ne derece uyumlu olduğudur. Sosyal bilim alanlarında bazı dergiler sadece belli yöntemler kullanan çalışmalara yer verirken, başka dergiler konu alanları ve hatta bazı kısıtlı örneklerde yazıların ideolojik pozisyonları üstünden makale yayımlama kararları verebilirler. Mesela, Marksist açıdan yazılmış çalışmaları yayımlayan bir dergide bu paradigma karşıtı bir metnin yer alması kabul görmeyecektir. Normal şartlarda bu konudaki elemeyi yazıyı teslim aldıktan sonra editörün yapması beklenir. Fakat onun bu değerlendirmeyi yap(a)madığı durumlarda hakemlerin değerlendirmeleri devreye girecektir.

Hakemlerin bu değerlendirmeyi yaparken ellerinde üç farklı seçenek vardır. İnceledikleri yazıyı doğrudan ret veya kabul edebilirler. Hiçbir değişiklik olmadan kabul edilen akademik çalışmaların oranı nispeten düşüktür. Çünkü yapılan akademik çalışmanın kalitesini yükseltmek amacıyla hakemler, beğendikleri çalışmalar için bile bazı önerilerde bulunurlar. Öte yandan, özellikle etki faktörü yüksek olan dergilere yollanan yazıların önemli bir bölümü doğrudan reddedilmektedir. Ret kararını yazı kalitesinin düşüklüğü, literatüre kısıtlı katkı, ampirik verilerin yetersizliği ve eksik kuramsal yapı gibi birçok faktör sağlamış olabilmektedir. Hakemlerin elindeki üçüncü seçenek ise inceledikleri çalışma hakkında çeşitli eleştiriler ve önerilerde bulunduktan sonra, yazara çalışmasını düzelterek dergiye tekrar yollamasını (*revise and resubmit*) istemektir. Hakemler revizyon istedikleri durumlarda, beklendikleri değişikliklerin ne kadar kapsamlı olması gerektiğini aktarmak için çok (*major*) veya az (*minor*) revizyon istediklerini belirtmelidirler.

Böyle bir durumda yazara çalışmasını tekrar gözden geçirme imkanı verildiği gibi, ikinci bir hakem değerlendirme turuna ihtiyaç olabilir. Bazı istisnai durumlarda, özellikle de ilk turdaki hakem raporları büyük bir değişiklik önermediyse, dergi editörleri revize edilen yazıları kendileri gözden geçirmeyi tercih edebilirler. Fakat genellikle revize edip yeniden dergiye yollanan vakalarda derginin editörü yazıyı genellikle aynı hakemlere tekrar incelemeleri için göndermeyi tercih eder. Böylece hakemler, yaptıkları eleştiri ve önerilerin yazar tarafından yeterli oranda uygulanmasını değerlendirme imkanı elde ederler. Son dönemde fazla sayıda yazı gönderilen ve etki faktörü yüksek bazı dergiler değerlendirmenin ikinci turunda revize edilmiş yazıyı ilk turdaki hakemlere yollamak yerine yeni hakemlere yollama politikasını takip etmektedir. Bu uygulama nedeniyle bir metni tüm süreç sonunda toplam olarak beş hakemin değerlendirdiği durumlar görülmektedir. İkinci turdan çıkan sonuç, istisnai durumların haricinde, belirleyici olacaktır. Bu noktada yazıyı yayımlama kararı editöre kalmaktadır. Editör kararını verirken, yazarın kendisinden istenilen değişiklik önerilerini ne oranda gerçekleştirdiğini ve çalışmanın kuramsal ve ampirik açıdan zenginliğini derginin profili ışığında değerlendirmeye alacaktır. Yazının özellikleri yanında, metnin yollandığı derginin etki faktörü ve okuyucu profili de yayımlanma kararını etkileyebilecek faktörlerdir. Etki faktörü ve okuyucu kitlesi çok yüksek olan bir dergide hakem raporları nispeten olumlu olan bir makale bile yayınlanmayabilir.

Editörün kendisine gönderilen hakemin değerlendirme raporlarını eksiksiz bir şekilde yazarla paylaşması gerekmektedir. Bazı akademik dergiler hakemlere, kaleme aldıkları rapor dışında yazarla paylaşılmayacak özel bir not gönderme imkanı da tanır. Hakemler bu mekanizma üstünden inceledikleri çalışma hakkındaki özel düşüncelerini editöre yollayabilirler. Fakat sürecin mümkün olduğunca şeffaf yürümesi açısından bu kısmın detaylı olması çok önerilmemektedir. Özellikle nitel çalışmalarda hakemler ve hatta editör arasında beklentiler konusunda farklılaşma olabilir. Hakemlerden bir tanesi verileri yeterli bulurken, diğer hakem yeterince tatmin olmayabilir. Bu tip durumlarda alanına hakim editörler bir arabulucu rolü üstlenerek, hakem raporlarını yazara iletirken bir değerlendirme yapmak isteyebilir. Bu durumda editör yazara hakem raporlarının belli kısımlarına daha az önem vermesini çünkü o noktalarda hakem beklentilerinin abartılı olduğunu belirtebilir. Fakat genellikle editörler bu süreçte çok faal bir rol oynamayarak, tüm hakem raporlarını iletmediği yazardan metinde bu raporlar doğrultusunda değişiklikler yapmasını ve hakemlerin eleştirilerini yanıtlamasını istemektedirler.

Hakem değerlendirme raporlarını aldıktan sonra eğer yazı doğrudan ret veya kabul edilmemişse, yazarın metin üstünde değişiklikler yapması ve hakemlere cevaben, metinde yaptığı değişiklikleri özetleyen bir mektubu editöre yollaması gerekmektedir. Metnin yayımlanma ihtimalini yükseltmek için araştırmacının bu mektubu dikkatli şekilde kaleme alarak hakemleri ikna etmesi çok önemlidir. Bunun için yazarın hakem raporunda belirtilen her noktaya mektubunda değinmesi ve yaptığı değişiklikleri net bir şekilde açıklaması elzemdir. Tabii ki, yazarın hakem raporlarında istenilen her değişikliği yapması beklenmeyecektir. Yazarın hakemlerle hemfikir olmadığı noktaları detaylı şekilde açıklaması, değişiklik yapmayı tercih etmediği kısımları nedenleriyle belirtmesi ve alternatif öneriler sunması çok faydalı olacaktır. Bu şekilde yazar hakemlere alanındaki uzmanlığını gösterirken, akademik fikir alış-verişi sayesinde çalışmasını daha zengin bir hale getirebilir.

Akran incelemesinde hakem raporları arasında karşılaşılan büyük farklılıklar hem yazarlar hem de editörler açısından büyük bir zorluk teşkil etmektedir (Huisman ve Smits, 2017: 636). Farklı metodolojik ve kuramsal dayanaklara sahip hakemlerin aynı metne birbirlerinden farklı yorumlarda bulunmalarını normal karşılamak gerekir. Hatta bir hakemin gözünden kaçırıldığı bir eksikliği diğer bir hakemin yakalaması ihtimali süreci daha faydalı getirecektir (Solomon, 2007: 3). Fakat, yazarlar hakemlerden gelen çok farklı ve hatta birbiriyle çelişen hakem raporlarıyla karşılaşabilmektedir. Böyle bir durumda yazarın aynı anda tüm hakemleri tatmin edecek şekilde metnini revize etme imkanı düşük olduğu için makalenin basılma ihtimali de azalacaktır. Hakem havuzları hayli geniş olduğu için bütün alana hitap eden dergilerde hakem raporları arasında büyük farklar çıkabilmekte ve sürecin sonucunu belli oranda şans belirlemektedir (Esarey, 2017: 967). Hakem raporları arasındaki büyük farkların yarattığı sıkıntıları aşmak konusunda dergi editörlerine büyük görev düşmektedir. Aradaki farkın fazla olduğu durumlarda dergi editörleri makale yazarlarına hakemlerden gelen bazı yorumları gözardı etme imkanı sunabilir veya kararsız kaldığı noktalarda başka hakemlerin yardımını isteyebilir.

5. Akran İncelemesinde Yaşanan Sıkıntılar ve Sürece Yönelik Eleştiriler

Hakem incelemesi süreci yarattığı iş yükü, sistematik ayrımcılıklara olanak vermesi ve uzun sürmesi nedeniyle son dönemde akademik çevrelerde eleştirilere maruz kalmaktadır. En sık gündeme gelen eleştiri hakem değerlendirmesinin aylarca süren bir zaman dilimine yayılmış olmasıdır (Ware, 2008:111). Özellikle kariyerlerinin başındaki akademisyenler açısından uzun hakem inceleme süreleri önemli bir mesleki engel teşkil etmektedir. Giderek uzayan süreler nedeniyle yapılan çalışmalar hızlı bir şekilde okuyucuyla buluşamadığı gibi bazı bulguların o süre zarfında güncelliğini yitirmesi veya yapılan diğer çalışmaların gerisinde kalması riskleri ortaya çıkmaktadır.. Akran incelemesinde gecikmeyi tetikleyen faktörlerden bir tanesi de, editörlerin makaleyi değerlendirecek hakem bulmalarında yaşadıkları güçlüklerdir. Günümüzde Fakültelerde idari görevler, araştırma ve ders yükümlülükleri nedeniyle iş yoğunluklarının artması nedeniyle hakemlik görevlerini kabul edecek akademisyenler bulmak zorlaşmıştır (Miller vd. 2013). Özellikle, akademik kariyerlerinin başında olan akademisyenler açısından yapılan bu zaman yatırımının maliyeti daha tecrübeli ve iş güvencesi olan akademisyenlere nazaran daha yüksektir.

Birçok akademisyen editörlerden kendilerine gelen değerlendirme teklifleri nedeniyle hakemlik yorgunluğundan (*reviewer fatigue*) şikayet etmektedirler (Breuning vd. 2015: 595). Nitekim, Amerikan Siyaset Bilimi Derneği'nin üyeleri arasında 2013 yılında yaptığı anketin sonuçlarına göre sorulara cevap veren öğretim üyelerinden yüzde 90'nına son bir sene içinde hakemlik yapması için en azından bir teklif gitmiş ve bu sayı özellikle tecrübeli akademisyenler arasında çok daha fazla olmuştur (Djupe, 2015: 346-347). Yapılan başka bir çalışmaya göre akademisyenler ortalama olarak senede sekiz makaleye hakemlik yapmakta ve iki hakemlik teklifini de reddetmektedir (Ware, 2008: 111). Dolayısıyla artık makalelere hakemlik yapacak isimleri bulmak giderek zorlaştığı gibi, hakem bulunduktan sonra da değerlendirme raporunun editöre ulaşması uzun zaman alabilmektedir. Aslında normal şartlarda bir hakem raporunu yazmak maksimum birkaç saatlik iş olmasına karşın süreç bazı durumlarda birkaç hafta ve hatta aya çıkabilmektedir (Huisman ve Smits, 2017: 635). Vakit yoksunluğu nedeniyle bazı hakemlerin değerlendirme raporlarını çok üstünkörü şekilde yazdıkları ve hatta kimisinin bunu bile yapmadığı sık karşılaşılan bir durumdur. Yapılan bir çalışmaya göre hakemlik görevini kabul edenlerin yüzde 22.3'ü raporunu tamamlayamamış ve dergi editörüne yollamamıştır (Breuning vd. 2015: 596). Öte yandan bazı durumlarda hakemlerin akran incelemesi sürecindeki etkilerini suistimal ederek bağlam dışı olmasına rağmen yazarı kendi çalışmalarına atıf vermeye yönlendirdiği görülmektedir. Daha olumsuz vakalarda da bazı hakemlerin değerlendirme sürecini özellikle yavaşlatmaya çalıştıkları, yazarını tahmin ettikleri ve sevmedikleri veya kuramsal

açıdan karşı oldukları çalışmalara kasıtlı olarak ret raporu yazdıkları ve hatta makaledeki bulguları intihal ettikleri görülmektedir.

Akran incelemesi için hakem bulma konusunda editörlere büyük rol düşmektedir. Bazı editörler geniş akademik ağları ve derginin yayım yaptığı alana olan hakimiyetleri nedeniyle muadillerine göre daha kısa sürede hakem bulabilmektedirler. Kurumsal açıdan güçlü dergilerde editörler hakemlik yapacak kişileri tespit etme hususunda yayın kurulu ve yardımcı editörlerinden yardım almaktadırlar. Öte yandan, makalenin konusu da hakem bulma sürecini etkilemektedir. Göreceli olarak daha az araştırmacının üstüne çalıştığı, kapsamı açısından daha dar konularda yazılan makaleleri değerlendirecek hakem bulmak daha zor olmaktadır. Nitekim, hakem bulmakta veya onlardan değerlendirme raporu almakta yaşanan sıkıntılar makalenin dergiye gönderildiği tarihten hakemin masasına gidişi arasında geçen süreyi haftalarca uzatabilmektedir. Bu sorunu aşmak konusunda editörlere büyük sorumluluk düşmektedir. Editörlerin hakemlik yapan kişilere değerlendirme için makul süreler verip, sık hatırlatma mesajı yollamaları süreci hızlandıracaktır. Yapılan çalışmalara göre, hakemlerin raporlarını yollamakta geciktikleri durumlarda editörlerin kendilerine yolladığı şahsi mesajların olumlu etki gösterdiği tespit edilmiştir (Breuning vd. 2015: 600; Chetty vd. 2014). Makalenin alanında yetkin hakemlerin bulunması, inceleme raporlarının makul sürelerde geri yollanmasının sağlanması ve bu raporlar ışığında nesnel ve adil kararlar verme hususlarında asıl sorumluluk dergi editörlerine düşmektedir.

Editörlerin görevi makaleler hakemlere gönderilmeden önce konu seçimleri ve yazı kalitesi açısından ellerindeki tüm yazıları ön denetimden geçirerek, derginin kriterleri ve kalite seviyelerini tutturmayan yazıların reddedilmesini sağlamaktır. Bu sayede hem hakemlerin vakti gereksiz yere harcanmamış olur, hem de değerlendirme süreci daha etkin bir şekilde gerçekleşir. Bazı durumlarda (yazının konu veya metodolojisinin dergiye uymaması, metinde fahiş yazım hataları vb.) editörler yazıyı hakemlere bile yollamadan reddetme (*desk rejection*) kararı verebilirler. Bu durum hakemlere ekstra iş yükü yaratmayı engelleyeceği gibi yazarın da zaten süreç sonunda reddedilmesi neredeyse kesin olan yazısı için aylarca beklemesini engeller. Ne yazık ki, birçok derginin editörleri kendi iş yüklerini azaltmak için 'eşik bekçiliği' (gatekeeper) görevlerini nadiren kullanmakta ve kendi sorumluluklarını hakemlere bırakmaktadırlar. Bazı editörler birkaç gün içinde bu ilk kararı verirken, diğerleri gelen yazıları masalarında haftalarca bekletebilmektedir.

İlk kararın verilme süresi açısından dergiler arasında olduğu gibi disiplinler arasında da ciddi zaman farkları vardır. Huisman ve Smits'in (2017: 640) bir çalışmasına göre bu konuda ortalama olarak en gecikmeli cevaplar Ekonomi ve Sosyal Bilimler alanlarında görülürken, Tıp ve Kamu Sağlığı alanları çok daha hızlı bir sürece tanık olmaktadır. Özellikle tıp ve biyoloji alanlarında yapılan deneylerin sonuçlarını bilimsel camia ile hızlı bir şekilde paylaşmanın önemi nedeniyle sürecin bu disiplinlerde çok daha seri bir şekilde işlediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Öte yandan Ekonomi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler alanlarında son 30 senede daha sofistike araştırma metodlarını kullanan ve ampirik açıdan zengin makalelerin öne çıkması akran incelemesi sürecinin uzaması sonucu doğurmuştur. Sadece siyaset bilimi disiplini içinde bile akademik dergiler arasında hakemlik teklifi gönderilen akademisyenlerden alınan olumlu yanıtların oranı konusunda büyük farklar vardır (Djupe, 2015: 348; Breuning vd. 2015: 597-598).

Hakem değerlendirmesine yönelik getirilen başka bir eleştiri ise, sürecin iki tarafı açısından çeşitli sistematik sapmalar (*systematic bias*) içermesidir. Bazı çalışmalar hakemlik tekliflerinin gönderilmesinde tecrübe ve cinsiyet gibi faktörlerin etkili olduğunu iddia ederken, diğer çalışmalar da dil, ülke, cinsiyet, kurum prestiji gibi faktörlerin hakem değerlendirme sürecinin sonucuna büyük etkisi olduğunu iddia etmektedir (Lee vd. 2012: 5-8). Her sene farklı dergi ve disiplinlerde onbinlerce hakem değerlendirmesi yapıldığı düşünülürse, bu iddiaları tamamen destekleyecek sonuçlara varmak neredeyse imkansızdır. Çünkü, özellikle çeşitli alan dergilerinin verisetleri üzerinden yapılan çalışmalar bu konuda çok farklı sonuçlar verebilmektedir. Tabii ki, dergi editörlerinin öncelikle alanlarında çok yayın yapan isimlere hakemlik teklifi yolladıkları düşünüldüğünde, daha tecrübeli akademisyenlerin ortalama olarak daha fazla sayıda hakemlik çağrısı almaları şaşırtıcı olmayacaktır. Nitekim, 2013 yılında Amerikan Siyaset Bilimi Derneği'nin üyeleri arasında yapılan bir anket çalışmasının sonuçlarına göre doktora programı olan kurumlardaki akademisyenler, doktora programı olmayan kurumlardaki meslektaşlarına göre daha fazla sayıda hakemlik teklifi almış ve aralarında en fazla talep profesörlere olmuştur (Djupe, 2015: 347). Dolayısıyla, hakemlik talebi alma açısından tecrübenin ciddi bir sapma yarattığı görülmektedir. Fakat, kadın ve erkek akademisyenler

arasında hakemlik teklifi alma ve yapma açısından istatistiki olarak anlamlı bir fark ortaya çıkmamıştır (Djupe, 2015: 348; Lee vd. 2012: 8; Breuning vd. 2018).

Hakem değerlendirme süreçlerinde disiplinler arası ve genel kabul gören fikirlere tezat oluşturan çalışmaların diğerlerine göre daha çok zorlandığı da gündeme getirilen iddialardan biridir. Akademik kadro ve fon dağıtımında hala birçok ülkede disiplinler arası ayrımların ön planda olduğu düşünüldüğünde disiplinler arası çalışmaların sadece hakem değerlendirme süreçlerinde değil, araştırmanın her aşamasında çeşitli zorluklar yaşayabileceğini kabul etmek gerekiyor. Fakat, bu noktanın hakem değerlendirmesine olan etkisi konusunda eldeki veriler bir sonuca varmak için yeterince net değildir (Lee vd. 2012: 10). Öte yandan, akademik dergiler açısından pozitif sonuçlara varan çalışmaları yayımlamak daha tercih edilir olduğu için araştırmacıların ellerindeki negatif sonuçları gözardı ederek, pozitif vaka ve sonuçlara odaklandığı iddia edilmektedir. Son olarak, hakemlerin özellikle kendi kuramsal ekollerinden olmayan çalışmalara karşı daha az müsamahakar olduklarına dair iddialar da sıklıkla gündeme getirilmektedir (Lee vd. 2012: 9). Bu iddiaları test etmek için disiplinlerin önemli dergilerinde sistematik çalışmaların yürütülmesi gerekmektedir. Ne yazık ki, Türkiye'deki Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler alanlarında bu konuda yapılan inceleme çalışmalara rastlanmamaktadır.

6. Akran İncelemede Yeni Öneriler

Yeni iletişim teknolojilerin getirdiği uygulamalar sayesinde araştırmacıların çalışmalarını bilimsel kamuoyuyla paylaşma ve geri bildirim alma imkanları artmasına rağmen, akran değerlendirme sistemine olan destek azalmadan devam etmektedir. Bu konuda yapılan geniş kapsamlı bir anket çalışmasına göre ankete katılan hakemlerin neredeyse tamamı hakem incelemesinin faydalı bir uygulama olduğunu ve basılan makalelerin kalitesini arttırdığını belirtmektedir (Ware, 2008). Fakat, özellikle temel bilim alanlarında son yıllarda internetin sağladığı imkanlar da kullanılarak alternatif akran inceleme önerileri geliştirilmeye başlanmıştır (Kovanis vd. 2017: 658-660). Bu öneriler bir taraftan dergi editörlerinin iş yükünü azaltmaya çalışırken, öte yandan hakem belirleme sürecini daha şeffaf ve yaygın hale getirmeyi amaçlamaktadır. En çok gündeme gelen önerilen başında açık akran inceleme (*open peer review*) yöntemi gelmektedir. Yazar ve hakemin birbirlerinin kimliğini bildikleri bu değerlendirme yöntemi aracılığıyla sürecin daha şeffaf olması hedeflenmektedir. Fakat bu yöntemin de yaratacağı başka sıkıntılı durumlar olabilir. Mesela, bazı akademisyenler kimliklerinin ortaya çıkmasını istemedikleri için hakemlik yapmamayı tercih edebilirler (Solomon, 2007: 4). Nitekim, akademisyenlerin önemli bir bölümü hala tek veya çift taraflı kör inceleme sistemini hakem değerlendirmelerinde tercih etmektedir (Ware, 2008: 110).

Diğer bir öneri hakem incelemesinin ikinci turunu ortadan kaldırarak revize edilmiş metni editörün değerlendirmesini öngörmektedir. Bu özellikle sonuçların hızlı yayınlanması gerekliliği olan ve akademik dergilerin hayli uzmanlaştığı disiplinlerde düşünülebilir. Ayrıca, bir dergi tarafından reddedilen makalenin başka dergiye yollanması durumunda ilk aşamada toplanan hakem raporlarını yeni derginin editörüyle paylaşmak da gündemde olan başka bir öneridir. Böylece editörler diğer dergide yürütülen akran incelemesi sonucu yazılan hakem raporları ve onlara dayanarak yapılan değişiklikler üzerinden daha ilk turda makaleyi değerlendirmeye alabilir ve makalenin noksan tarafları düzeltilmediyse metni farklı hakemlere göndermeyi tercih edebilir. Son dönemde akademik sitelerin sayısının artmasını fırsata çeviren bazı araştırmacılar çalışmalarını bilimsel kamuoyuna açık platformlarda paylaşarak konunun uzmanı tüm araştırmacıların değerlendirmesine sunmaktadır. Çalışma hakkında yapılan değerlendirmeler de bu platformda görünür olacağı için bunun da, süreci hem daha şeffaf hem de daha dinamik hale getirdiği düşünülebilir. Her ne kadar akran incelemesinin yerini tutmasa da, bazı sosyal bilimciler çalışmalarını Academia websitesinde yorumlara açık şekilde paylaşmaktadır. Fakat bu uygulama, hakem inceleme sürecine alternatif olmaktan ziyade, araştırmacının çalışmasının sonuçlarını makalesi daha yayımlanmadan paylaşma ve meslektaşlarından tavsiye alma isteğinden kaynaklanmaktadır.

Akran inceleme sürecini daha verimli hale getirmenin yanında bilim insanlarını hakemlik yapmaya teşvik etmek için de son dönemde çeşitli öneriler gündeme gelmektedir. Bunlar içinde hakemlere emekleri karşılığında belli miktar ücret ödemek, değerlendirme yaptıkları derginin yayınlarına bedava erişim sağlamak ve görünürlük sağlamak gibi öneriler sayılabilir (Huisman ve Smits, 2017: 637). Nitekim, birçok dergi hakem inceleme yapan bilim insanlarının Publons sitesinde bunu belirtmelerine imkan sağlamaktadır. Fakat, bu sitede hakemin adının ilan edilmesi değerlendirmenin tamamlanmış olmasına bağlı olduğu için bu öneri hakem raporlarının kalitesini

ve tamamlanma sürelerini iyileştirme konusunda yetersiz kalabilmektedir. Öte yandan akademisyenlerin çoğu, çalıştıkları kurum aracılığıyla akademik dergilere erişim sahibi olduğu için dergilerin yayınlarını bedava şekilde onlara sunması çoğu vakada tatmin edici olmaktan uzak kalacaktır. Bazı büyük yayın şirketleri, değerlendirme yapan hakemlere kitap almak için kullanabilecekleri hediye veya indirim çekleri yollama yolunu seçmektedirler. Bazı durumlarda hakemlere maddi ödeme bile yapmaktadırlar. Bu konuda yapılan bir çalışmada değerlendirme raporları karşılığında ödeme yapılan hakemlerin, yapılmayanlara göre ortalama olarak daha hızlı şekilde hakem raporlarını editörlere yolladıkları tespit edilmiştir (Thompson vd. 2010). Fakat, bu teşvik kalemi de yapılan işin kalitesinden ziyade ancak hızını artırma sonucunu sağlayabilir. Başka bir deyişle, bu yöntemler aracılığıyla hakem incelemesini hızlı fakat özensiz bir şekilde yapan araştırmacıyı, raporunu titizlikle yazan bir araştırmacıdan ayırmak mümkün olmamaktadır.

7.Sonuç

Hakem incelemesi akademik yazın ile diğer yazı türlerini ayıran belki de en temel yöntemdir. Bir akademik çalışmanın bilim insanları nezdinde geçerliliğe sahip olması için o alanda araştırma yapan uzmanların denetim ve incelemesinden başarıyla geçmesi gerekmektedir. Bilimsel çalışmaların sonuçlarını denetleyecek hiyerarşik yapılar olmadığı için o alandaki uzmanların yapılan araştırmalar hakkında görüş bildirmesinin en güvenilir değerlendirme yöntemi olduğu kabul edilmektedir. Böylece, bilimsel çalışmaların bulgularına yönelik güvenin artacağı ve bilim camiasının kendi içinde denetim sağlayacağı düşünülmektedir. İlk defa 17. yüzyılda kullanılmasına rağmen, hakem incelemesi ancak geçtiğimiz yüzyılda akademik dergilerin sayısının artmasıyla birlikte sistematik hale gelmiş ve elektronik yayınların ortaya çıkmasıyla birlikte de hızla yaygınlaşmıştır. Bu durum bilimsel makalelerin ortalama yayımlanma süresini uzatırken, hakemlik yapması beklenen akademisyenlerin de iş yükünü önemli oranda arttırmıştır. Elinizdeki makale, hakem inceleme sürecinin farklı aşamalarına odaklanarak ideal hakem raporunu oluşturan unsurları ve hakemlerin belirlenmesi noktasında önem teşkil eden noktaları özetlemiştir. İyi bir hakem raporunun sadece bir çalışmanın eksiklerine ve hatalarına odaklanmayıp, aynı zamanda metni daha iyi duruma sokacak yapıcı öneriler vermesi ve makalenin genel literatüre ne tip katkılar yapabileceğini editör için özetlemesi gerekmektedir. Hakem incelemesi bilimsel çalışmaların önemli bir boyutunu oluşturmakla birlikte, bu sürecin nasıl yürütüldüğü ve ne kadar sürdüğü konusunda akademik disiplinler arasında çok ciddi farklar vardır. Mesela, makalede ağırlık verilen Sosyal bilimler alanlarında editörler genellikle çift-tarafli kör inceleme yöntemini tercih etmektedirler. Bu seçiminin değerlendirmeyi etkileyebilecek çeşitli sapmaları önlemeye faydası olmasına rağmen, hakem inceleme sürecine yönelik çeşitli eleştiriler sıklıkla dile getirilmektedir.

Bilim dünyasında akademik disiplinler arasındaki büyük farklar hesaba katıldığı zaman hakem inceleme esnasında ortaya çıkan sıkıntıları ve sistematik sapmaları tamamen ortadan kaldıracak çözüm önerileri bulmak pek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla, bu makalenin sonuç kısmında hakem inceleme sürecini daha etkin hale getirmek için özellikle Sosyal bilimler alanlarında uygulanabilecek bazı öneriler tartışılacaktır. Hakem inceleme yöntemine dair yöneltilen eleştirilerin çoğu, editörlerin süreç içinde daha faal bir rol oynaması ile aşılabılır. Dergi editörleri arasında profesyonellik ve verimlilik açısından büyük farklar gözlenebilmekte ve bu durum akran inceleme sürecinin verimini doğrudan etkilemektedir. Dergi editörlerinin daha etkin bir şekilde çalışmalarını sağlamak için görev sürelerine kısıtlama getirme, yardımcı editör sayısını artırma ve daha çeşitli hale getirme gibi öneriler takip edilebilir. Süreci kolaylaştıracak başka bir öneri araştırmacıların hakem değerlendirme sürecine girmeden önce Academia gibi çevrimiçi platformlar aracılığıyla kendi alanlarındaki uzmanlardan görüş almasıdır. Bu sayede hakem üzerindeki iş yoğunluğu azalacak ve dergilere yollanan yazıların daha kaliteli hale gelmesi sağlanacaktır. Öte yandan, akademisyenlerin daha kaliteli hakem değerlendirme raporları yazmaları için doktora programlarında bu konuda kısa eğitimler verilmesi düşünülebilir. Türkiye’de bazı doktora programlarından mezun olmak için hakemli bir uluslararası dergide yayın yapma kuralı geçerlidir. Benzer şekilde, doktora programından mezun olmak için öğrencilere en az bir defa hakemlik yapmaları kuralının getirilmesi düşünülebilir. Böylece doktora öğrencilerinin mezun olmadan hakem raporu yazma tecrübesi kazanmalarının yanında, dergi editörlerinin de hakem havuzlarının genişlemesi sağlanabilir. Son olarak, dergi editörleri hakem inceleme sürecini daha şeffaf ve denetlenebilir hale getirmek için yazarların onayı olması durumunda reddedilmiş makalelerin hakem raporlarını isimsiz bir şekilde websitelerine yükleyebilirler. Böylece hakem raporlarında sistematik sapma olduğu durumlar daha kolay açığa çıkacaktır. Ayrıca, sürecin daha şeffaf şekilde yürütülmesi dolayısıyla hakemler, rapor yazarken daha profesyonel şekilde davranma ihtiyacı duyacaklardır.

KAYNAKÇA

- Baldwin, M. (2018). Scientific autonomy, public accountability, and the rise of “peer review” in the Cold War United States. *Isis*, 109(3), 538-558.
- Breuning, M., Backstrom, J., Brannon, J., Gross, B. I., & Widmeier, M. (2015). Reviewer fatigue? Why scholars decline to review their peers’ work. *PS: Political Science & Politics*, 48 (4), 595-600.
- Breuning, M., Gross, B. I., Feinberg, A., Martinez, M., Sharma, R., & Ishiyama, J. (2018). Clearing the pipeline? Gender and the review process at the American Political Science Review. *PS: Political Science & Politics*, 51(3), 629-634.
- Chetty, R., Saez, E., & Sándor, L. (2014). What policies increase prosocial behavior? An experiment with referees at the Journal of Public Economics. *Journal of Economic Perspectives*, 28(3), 169-88.
- Djupe, P. A. (2015). Peer reviewing in political science: New survey results. *PS: Political Science & Politics*, 48(2), 346-352.
- Ellison, G. (2002). The slowdown of the economics publishing process. *Journal of political Economy*, 110 (5), 947-993.
- Esarey, J. (2017). Does peer review identify the best papers? A simulation study of editors, reviewers, and the scientific publication process. *PS: Political Science & Politics*, 50(4), 963-969.
- Hooper, M. (2019). Scholarly review, old and new. *Journal of Scholarly Publishing*, 51(1), 63-75.
- Huisman, J., & Smits, J. (2017). Duration and quality of the peer review process: the author’s perspective. *Scientometrics*, 113(1), 633-650.
- Lee, C. J., Sugimoto, C. R., Zhang, G., & Cronin, B. (2013). Bias in peer review. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 64(1), 2-17.
- Miller, B., Pevehouse, J., Rogowski, R., Tingley, D., & Wilson, R. (2013). How to be a peer reviewer: A guide for recent and soon-to-be PhDs. *PS: Political Science & Politics*, 46(1), 120-123.
- Moxham, N., & Fyfe, A. (2018). The Royal Society and the prehistory of peer review, 1665–1965. *The Historical Journal*, 61(4), 863-889.
- Popper, K. R. (1963). “Science as falsification”, *Conjectures and refutations*, 1, 33–39.
- Rowland, F. (2002). The peer-review process. *Learned publishing*, 15(4), 247-258.
- Solomon, D. J. (2007). The role of peer review for scholarly journals in the information age. *Journal of Electronic Publishing*, 10 (1), 1-6
- Spier, R. (2002). The history of the peer-review process. *Trends in Biotechnology*, 20(8), 357-358.
- Ware, M. (2008). Peer review in scholarly journals: Perspective of the scholarly community—Results from an international study. *Information Services & Use*, 28(2), 109-112.
- Ware, M. (2011). Peer review: Recent experience and future directions. *New Review of Information Networking*, 16(1), 23-53.
- Zuckerman, H., & Merton, R. K. (1971). Patterns of evaluation in science: Institutionalisation, structure and functions of the referee system. *Minerva*, 9(1), 66-100.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:19.10.2020 ✓Accepted/Kabul:08.12.2020

DOI:10.30794/pausbed.812589

Araştırma Makalesi/ Research Article

Cihangir-Tetik, D. (2021). "Sosyal Bilimlerde Teorik Makale Yazımı ve Uluslararası İlişkiler Disiplinindeki Yansımaları", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2021 Sayı 42:Özel sayı 1, Denizli, ss. Ö31-Ö48.

SOSYAL BİLİMLERDE TEORİK MAKALE YAZIMI VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNİNDEKİ YANSIMALARI

Damla CİHANGİR-TETİK*

Özet

Sosyal bilimler, dünyanın nasıl işlediğinden söz etmek için sürekli teorilere, bir diğer deyişle kuramlara, başvurur. Uluslararası ilişkiler disiplininde teori, uluslararası sistemi ve onu etkileyen tüm faktörleri sistematik ve ampirik bir şekilde açıklamaya yardımcı olmaktadır. Uluslararası ilişkiler teorileri, uluslararası ilişkiler disiplininin araştırma alanına giren her türlü aktör, kavram, küresel, bölgesel ya da yerel gelişme, dış politika yapımı, uluslararası sistemin, devletlerarası ilişkilerin, uluslararası örgütlerin, uluslararası politik ekonominin unsurlarını açıklayabilmektedir. Bu anlamda tek bir doğru açıklamadan bahsetmek mümkün değildir. Bu nedenle, bu çalışma, sosyal bilimler alanında teorik bir makale yazarken başta Türkiye’de akademideki öğrencilerin ve araştırmacıların yaşadığı zorluklara çözüm bulmaya çalışırken, uluslararası ilişkiler disiplininde teorik araştırmanın kapsamını ve önemini de vurgulamayı hedeflemektedir. Böylelikle, bu çalışma, genel olarak “sosyal bilimlerde teorik bir makale nasıl yazılır?” sorusuna odaklanırken, özel olarak dünya siyasetinde sistematik olarak gözlemlenen olayların uluslararası ilişkiler disiplininin bir veya birden çok teorisiyle harmanlanarak nasıl bir bilimsel araştırma yapılacağını ve bunun makale haline getirileceğini açıklamayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda, bu çalışma ilk olarak sosyal bilimlerde teori kavramını, akademik araştırmadaki önemini ve parçalarını; ikinci olarak teorik bir makalenin yazım aşamalarını açıklamaktadır. Daha sonra, uluslararası ilişkiler alanında teorinin öneminden, teorik makale yazım amaçlarından ve teori türlerinden bahsetmektedir. Sonunda, uluslararası ilişkiler alanından özgün teori ve teorik makale örnekleri sunmaktadır. Aynı zamanda bu çalışma, Türkiye’de akademide genel olarak sosyal bilimlerdeki ve özel olarak uluslararası ilişkiler alanındaki teorik açıklama ve araştırma yöntemleri literatürüne katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: *Teori/Kuram, Teorik açıklama, Teorik makale, Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri, Uluslararası ilişkiler teorileri.*

WRITING THEORETICAL ARTICLES IN SOCIAL SCIENCES AND ITS REFLECTIONS IN THE DISCIPLINE OF INTERNATIONAL RELATIONS

Abstract

Social sciences constantly refer to theories in order to explain how the world operates. In the discipline of international relations, theory helps to explain the international system and all of the factors that impact the system in a systemic and empirical way. Any theory of international relations can explain actors, concepts, any kind of global, national and local development, foreign policy making, elements of the international system, inter-state relations, international institutions and international political economy that the discipline of international relations covers. Therefore, it is not possible to talk about only one correct explanation. Thus, this article primarily tries to find solutions to the problems and challenges that students and researchers encounter in social sciences in Turkish academia while writing a theoretical article. Additionally, it aims to emphasize the extent and importance of theoretical research in the discipline of international relations. In this way, while this

*Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İSTANBUL.
e-posta: damlachangir@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0001-6796-905X>)

study focuses on the question of “how to write a theoretical article in social sciences?” in general, it specifically aims to explain how to conduct a scientific research by gathering global political developments observed systematically with one or more theories of international relations and how to render it into a theoretical article. Thus, this study first explains the concept of theory, its importance in research in social sciences and its parts. Secondly, it explains the writing principles of a theoretical article. Then, it refers to the importance of theory, aims and types of a theoretical article in the discipline of international relations. Finally, it provides examples of distinctive theories and theoretical articles from the area of international relations. At the same time, this study aims to contribute to the literature of theoretical explanation and research methods in social sciences in general and particularly, in the area of international relations in Turkish academia.

Keywords: *Theory, Theoretical explanation, Theoretical article, Research methods in social sciences, Theories of international relations.*

1. GİRİŞ

Herhangi bir bilimsel araştırma, yazılı hale gelip ilgili bir akademik dergide yayımlanıp bilim dünyasıyla ve kamuoyuyla paylaşılmadan tam olarak nihai haline gelmiş sayılmamaktadır. Bir araştırmanın akademik bir dergide bilimsel bir makale olarak yayımlanabilmesi için içerik ve yapı olarak bazı kriterleri karşılıyor olması gerekmektedir. Bir bilimsel araştırmanın ve sonuçlarının yayımlanabilir bir şekilde yazılması için öncelikle türünün ne olduğunun bilinmesi ve bu türün özelliklerine göre yazılması gerekmektedir. Akademik dergilerde yayımlanan başlıca bilimsel makale türleri şu şekildedir; ampirik makale, literatür değerlendirmesi, teorik/kuramsal¹ makale, yöntemsel makale, vaka/örnek olay çalışması, kısa raporlar, kitap incelemesi, editöre mektup, yorumlar ve daha önce yazılmış makalelere cevaplar (APA, 2020). Bu çalışmanın temel amacı, bahsi geçen bu akademik araştırma çalışmalarının bir türü olan teorik makale yazımının, genel olarak sosyal bilimlerde, özel olarak da uluslararası ilişkiler alanında, amaçlarını, önemini, özelliklerini ve zorluklarını açıklamaktır. Bunu yaparken uluslararası ilişkiler alanındaki tüm teorileri ve teorik çalışmaları tek tek incelemek yerine – ki teorik açıdan zengin olan bu alana ilişkin böyle bir çalışma için bu makale yeterli olmayacaktır- alanda daha çok bahsi geçen teorilere örnekler vermeyi tercih ettik. Aynı zamanda bu çalışma, Türkiye’de akademide genel olarak sosyal bilimlerdeki ve özel olarak uluslararası ilişkiler alanındaki teorik açıklama ve araştırma yöntemleri literatürüne katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Bu bağlamda, bu makale ilk olarak sosyal bilimlerde teori kavramını, akademik araştırmadaki önemini ve parçalarını; ikinci olarak teorik bir makalenin yazım aşamalarını açıklamaktadır. Daha sonra, uluslararası ilişkiler alanında teorinin öneminden, teorik makale yazım amaçlarından ve teori türlerinden bahsetmektedir. Sonunda, uluslararası ilişkiler alanından özgün teori ve teorik makale örnekleri sunmaktadır.

2. TEORİ VE TEORİNİN AKADEMİK ARAŞTIRMADAKİ ÖNEMİ

Dünyanın nasıl işlediğine dair var olan fikirlerimiz, bugüne kadar dünyanın işleyişine dair pek çok alanda üretilmiş bilimsel teoriler sayesinde şekil almaktadır. Sosyal bilimlerde teori, “toplumsal dünya hakkındaki bilgileri özetleyen ve düzenleyen, birbirleriyle bağlantılı fikirler sistemi” olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla teoriler, etrafımızdaki dünyanın nasıl işlediğini, sistematik, birbirine bağlı fikirler ve kavramlar bağlantısıyla açıklamaktadır (Neuman, 2006:76). Teoriler, çeşitli fenomenlerin açıklanması, tahmin edilmesi ve anlaşılması için oluşturulurken çoğu zaman, var olan bilgi birikiminin eleştirel, bağlayıcı varsayımlarla sorgulanmasını ve genişlemesini sağlamaktadır (Abend, 2008).

“Teori” dendiği zaman ilk akla gelen soyut kavramlar, entelektüel tartışmalar ve gerçeklikten kopukluk algısı pek çok kişiyi rahatsız etmekte, akademik hayat ve araştırmalara mesafeli durmalarına yol açmaktadır. Hatta üniversite öğrencileri arasında dahi “teori” ya da “kuram” sözcüğünü duyduğu zaman endişeye kapılan veya derse ilgisini kaybeden öğrenci sayısı pek de az değildir. Teoriler üzerine düşünmek ya da tartışmak, soyut bir bilinmezden bahsedildiği izlenimi yarattığı için çoğu kişi tarafından ürkütücü ya da sıkıcı görülse de günlük hayatta pek çok konuda toplumsal teoriler karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, bir ülkedeki enflasyon rakamları ve yoksulluk arasındaki ilişkiden, iki komşu ülke arasındaki tarihsel olaylardan ve güncel meselelerden, boşanma oranları ile

¹ Bu çalışmada kuram yerine “teori”, kuramsal yerine de “teorik” kelimeleri kullanılmaktadır.

boşanan çiftlerin çocuklarının eğitimdeki başarı seviyeleri arasındaki ilişkiden bahsedenler, sosyal bilimlerdeki birden çok alt disipline ait teoriye dolaylı bir şekilde vurgu yapmaktadırlar.

Bunun yanında, teori, akademik araştırmanın temelidir ve teorinin araştırmada önemli bir yeri vardır. Akademik bir araştırmada teorinin kullanılıp kullanılmaması değil, nasıl kullanılacağı asıl sorunsaldır. Araştırmayı ilgili bir teoriye dayandırarak yürütmek araştırmacının o teoriye ilişkin daha önce var olan çalışmaları takip etmesini, kendi verilerini toplamasını, dolayısıyla kendi araştırmasını daha kolay yürütebilmesini sağlamaktadır. Sosyal bilimlerde akademik bir makalede basitçe söylersek, araştırmacılar toplumsal dünyanın işleyişiyle ilgili bir öyküyü (kuram), onu sistematik olarak incelerken gözlemedikleri (veri) harmanlar. Bu nedenle “bilimsel bilginin oluşturulması, netleştirilmesi ve genişletilmesi için teori zorunludur” (Neuman, 2006:76-77). Bilimsel bir araştırmada teorinin araştırmaya uyması gerektiğinin önemi kavrandığı zaman araştırma daha iyi tasarlanabilir, yürütülebilir ve anlaşılabilir.

Teori, bilimsel bir araştırmada aşağıdaki rolleri oynar (Sutton ve Staw, 1995; Torraco, 1997; Jacard ve Jacoby, 2010; Ravitch ve Riggan, 2017):

- Yeni araştırma verilerinin ileride kullanılmak üzere yorumlanmasını ve kodlanmasını sağlar,
- Daha önce çözüm önerisi sunulmayan yeni sorunlara yanıt bulur,
- Araştırma problemlerinin belirlenmesi ve tanımlanması için araçtır,
- Araştırma problemlerine çözüm önermek veya onları değerlendirmek için araçtır,
- Birikmiş bilgilerden önemli olan ve olmayan gerçekleri ayırt etme yoludur,
- Eski verilere yeni yorumlar ve yeni anlamlar verme aracıdır,
- Yeni önemli konuları belirleme ve konunun en iyi şekilde anlaşılması için cevaplanması gereken en kritik araştırma sorularını belirleme aracıdır,
- Mesleğin üyelerine (araştırmacılar, akademisyenler, uzmanlar, öğrenciler, vb.) mesleklerinin sınırlarını belirlemek için ortak bir dil ve bir referans çerçevesi sağlama aracıdır, ve
- Araştırmaya rehberlik etme ve bilgi verme karşılığında araştırma çabalarına rehberlik edebilir ve mesleki uygulamayı iyileştirmeyi sağlar.

Bir teori oluşmadan önce araştırmacı, dünyanın işleyişine ilişkin bir sorudan/sorunsaldan yola çıkmaktadır. Daha sonra araştırmacı o soruya ve konuya ilişkin pek çok varsayım, önerme ve hipotez ortaya koymaktadır. Araştırmanın bu ilk aşamasında araştırmacının hangi teoriye dayanarak araştırmasını yapacağını netleştirmesi önemlidir. Çünkü teori, ilgili konuya ilişkin kavramlar arasındaki ilişkiyi, neyin nasıl, neye neden olduğunu belirterek açıklamaktadır.

2.1. Teorinin Parçaları: Varsayımlar, Önermeler/Hipotezler, Kavramlar ve İlişkiler

Teoriler, birbiriyle bağlantılı parçaları, -varsayımlar/önermeler/hipotezler, kavramlar ve ilişkiler-, sayesinde araştırmaya eşsiz ve vazgeçilmez bir katkı sunmaktadır. Teorilerin araştırmaya en büyük ve önemli katkısı varsayımlarda bulunması, bu varsayımları açıklamak için kavramlar sunması ve eğer varsa, bu kavramlar arasındaki ilişkilerin yönünü belirtmesidir. Bunun sonucunda “Bir kuram, çoğu zaman varsayımlar, kavramlar ve bağlantılardan oluşan bir kompleks bütünün ana hatlarını çizerek belirli bir ilişkinin neden var olduğunu ya da neden var olmadığını ortaya koyar” (Neuman, 2006:87). Bu nedenle, teorik bir makale yazarken bu parçaların farkında olmak gerekmektedir. Varsayımlar, bir teori oluştururken yola çıkılan başlangıç noktalarıdır. Araştırmacıların, araştırmaya başlamadan önce çalışmak istedikleri toplumsal gerçeklik hakkında, genellikle üstü örtük varsayımları vardır. Teorik bir araştırma yaparken ve makale yazarken araştırmacının amaçlarından biri bu üstü örtük varsayımları ortaya çıkararak alanında bilgisini ve uzmanlığını derinleştirmektir.

Örneğin, uluslararası ilişkiler alanındaki teorilerin her birinin temel varsayımları arasında devletlerin varlığı söz konusudur. Bir başka örnek olarak, yine uluslararası ilişkiler alanından bir teorik gelenek olan realizme göre ulus devletler, benzer işlevlere sahip üniter ve rasyonel aktörlerdir (Waltz, 1979). Ayrıca realizm, ülkelerin neden savaşa girdiğine dair bir açıklama yaparken ülkelerin çeşitli çıkarları olduğu, bu çıkarlarını korumak ya da genişletmek uğruna savaşa girme motivasyonlarının bulunduğu, uluslararası siyasetin güç için bir mücadele olduğu (Morgenthau, 1948) varsayımına sahiptir. Yine bir uluslararası ilişkiler teorik geleneği olan liberalizm (*liberalism*) ise ülkelerin iç politikalarının ve iç siyasetteki aktörlerinin dış politikaları üzerine etkisi olduğu varsayımına sahiptir. Bunun yanında, post-pozitivist uluslararası ilişkiler teorik geleneğinin akımlarından biri olan güvenikleştirme teorisi (*theory of securitization*), olağan konuların ve gelişmelerin de güvenlik meseleleri olduğu varsayımına sahiptir. Böylece, güvenikleştirme teorisine göre uluslararası aktörler, din, iklim-çevre ve göç gibi sıradan konular üst düzey güvenlik meselesi olabilirler (Wæver, 1995; Buzan vd., 1998).

Teoriler, varsayımların üzerine çalıştıkları konuya ilişkin en az iki kavram arasında bir önermeye/sava sahiptir. “Önerme, iki ya da daha fazla kavram arasındaki ilişkiyi belirleyen ve ilişkinin çeşidi hakkında bir şey söyleyen kuramsal bir bildirimdir” (Neuman, 2006:88). Ancak, bir önermenin doğru olup olmadığını kanıtlamak için onun hipoteze çevrilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla hipotezler, önermelerin ampirik olarak test edilebilir ya da reddedilebilir versiyonlarıdır. Bu nedenle, hipotezler teoremin vazgeçilmez bir parçasıdır. Uluslararası ilişkiler disiplininin bir önerme ve hipotez örneği verecek olursak; birbirleriyle yoğun ticari ilişkileri olan devletler, bu ticari ilişkilerinin getirdiği faydayı kaybetmemek için birbirleriyle çatışmaya girmekten kaçınırlar önermesi şu şekilde bir hipoteze dönüştürülebilir; “iki ülke arasında ticaret hacmi yükseldikçe aralarında çatışma olma ihtimali azalmaktadır” (Dixon, 1994; Russett ve Oneal, 2001). Bir önerme hipotez haline getirildikten sonra değişkenler ölçülebilir hale gelir, dolayısıyla teori test edilebilir ya da yanlışlanabilir. Çeşitli hipotezlerden oluşan teori, kendi içinde tutarlı olmalıdır. Bir diğer deyişle, onu oluşturan hipotezler, birbirleriyle çelişkili olmamalıdır (King vd., 1994:99-100).

Teorik kavramlar olmadan teoriden bahsedemeyiz. Kavramlar, bir sembol olarak ya da sözcüklerle ifade edilen fikirlerdir. Sosyal bilimlerde yeni bir teori oluşturan araştırmacılar, aynı zamanda bir kavramlar kümesi, başka bir deyişle yeni bir dil de oluşturmuşlardır. Her sosyal bilimler disiplinine ait, araştırmacıların aşına olduğu, birbirlerini anladığı bir dil yani jargon mevcuttur. Örneğin, uluslararası ilişkiler alanında çalışan bir araştırmacı şu kavramlara aşınadır ve bunları kullanan başka bir araştırmacının ne demek istediğini anlamaktadır; güç dengesi, ulus devlet, saldırı savaşı, demokratik/liberal barış, ekonomik karşılıklı bağımlılık, dış yardımlar, dış politika analizi, güç dağılımı, insani yardım, uluslararası hukuk, kimlik, vb. Bazı kavramlar daha somut, basit ve anlaşılırken, örneğin, “savaş”, bazıları daha soyut, çok boyutlu yani karmaşıktır, mesela, “demokrasi”. Ancak, bu soyut kavramların tanımlarında daha somut kelimeler yani kavramlar kullanılarak onların daha anlaşılır hale gelmesi sağlanmaktadır. “Toplumsal kuram, iyi tanımlanmış kavramlar gerektirir. Tanım, kuramı araştırmayla bağlantılandırmaya yardımcı olur...çoğu iyi araştırmacının değerli bir amacı, kavramları netleştirmek ve rafine hale getirmektir” (Neuman, 2006:83). Aksi halde ortada anlaşılır bir teori ve dolayısıyla, biriken ve ilerleyen bir bilgi olmaz.

Karmaşık ve çok boyutlu bir kavram olan demokrasinin basitleştirilmesi ve tanımlanmasına ilişkin Rueschemeyer ve eş yazarları çalışması örnek verilebilir. Rueschemeyer ve eş yazarları (1992:43-44), demokrasiyi üç boyuta ayırarak tanımlamaya çalışmışlardır. Onlara göre demokrasinin boyutları şunlardır; 1) evrensel oy hakkının bulunduğu, kurallara uygun, özgür seçimlerin; 2) hükümetin kontrolünü elinde bulunduran seçilmiş bir yasama grubunun; ve 3) ifade ve örgütlenme özgürlüğünün olmasıdır. Bu üç boyutun varlığından ve yokluğundan yola çıkarak sadece demokrasiyi tanımlamamışlardır. Ayrıca, bir rejimler kümesi yani kavram seti oluşturmuşlardır. Onlara göre, her üç boyutu da yüksek olan rejimler demokrasi, her üç boyutu da düşük olan rejimler totaliter, her üç boyutu farklı düzeylerde olanlar ise otoriter rejimler ya da liberal oligarşilerdir. Kavramlar, bir teoride çoğu zaman, tıpkı bu örnekte olduğu gibi, birbirleriyle ilişkili gruplar yani kümeler halinde kullanılmaktadır. Örneğin, uluslararası kalkınma yardımı gibi bir kavramdan bahsedilecekse tek başına bu kavramla ilgili söylenecekler sınırlıdır. Onunla ilişkili şu kavramları da tanımlamak ve kullanmak teoriyi ve araştırmayı güçlendirecektir; donör/bağışçı ülke, alıcı ülke, dış yardım sektörü, kalkınma ajansı, dış politika aracı, dış politika tercihleri ve öncelikleri, kolonyal bağlar, nüfus, gelişmişlik düzeyi ve bütçe desteği. Son olarak, toplumsal araştırmalarda iki türlü kavram vardır; değişkenler ve fenomenler. Bir dizi değer, nicelik veya miktar içeren kavramlara değişken denmektedir. Örneğin, ısı, yükseklik, gelir miktarı, şiddet derecesi, nüfus, dış yardım miktarı veya oranı, güç dağılımı, vb.

değişkendir. Değişken olmayan kavramlar ise fenomenlerdir. Örneğin, bürokrasi, aile, devrim, evsiz, soğuk, çatışma, vb. Teoriler, her iki tür kavramı da kullanmaktadırlar (Neuman, 2006:83).

Teorinin bir diğer parçası ise değişkenler ve fenomenler arasındaki ilişkilere dir. Teoriler, kavramlar arasındaki ilişkiyi veya ilişki yoksa bunun olmadığını belirtmektedir. Eğer ilişki varsa bunun ne tür bir ilişki olduğunu açıklamaktadır. Bir diğer deyişle, teori, kavramlar arasındaki ilişkinin güçlü mü, zayıf mı; doğrudan mı, dolaylı mı; negatif mi, pozitif mi; olumlu mu, olumsuz mu; birbirlerini artırdıklarını mı, hızlandırdıklarını mı, vurguladıklarını mı yoksa azalttıklarını mı, yavaşlattıklarını mı, bastırdıklarını mı; anında mı yoksa bir süre sonra mı ilişkilendiklerini belirtmektedir. Bir kavram bir başka kavramla tek başına da ilişkili olabilir, ancak başka kavramlar da analize dahil olduğunda ya da başka koşullar altında da ilişkili olabilir. Bir teori, bir kavramı yeterli, yani mutlak var olması gerekli olmayan olarak kapsayabilir veya zorunlu, yani temel ve gerekli önkoşul, olarak belirleyebilir (Neuman, 2006:88).

3. TEORİK MAKALE YAZIMININ AŞAMALARI

Teoriler ve teorik çalışmalar daha soyut kavram ve sorularla ilgilendikleri için teorik makale yazımının diğer akademik makale türlerine göre daha zor olduğuna dair yaygın bir inanış vardır. Teorik makale yazımı için felsefi ve entelektüel bir birikim olması gerektiği doğrudur. Ancak, ne hiçbir özgünlüğü olmayan, uzun bir felsefi makale, ne de hiçbir soyut kavrama yer vermeden sadece somut örneklerden bahseden bir makale teorik olabilir. Teorik bir makale, soyut fikirlerle somut örnekleri dikkatli ve sistematik bir şekilde birleştirme egzersizidir. Teorik bir makale yazmak isteyen bir araştırmacının karşısına çıkabilecek zorlukların başında araştırmasına ve yazmaya nereden başlayacağını bilememek, bu nedenle de korkmak ve yazmaya cesaret bulamamak gelebilir. Bu makale, tam da bu durumdaki öğrencilere ve araştırmacılara yardımcı olmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, ilk olarak, teorik bir çalışma yapabileceğinize inanmanız gerekmektedir. Teorik bir çalışma yapmak için doğuştan teorik düşünmeyi bilmek ya da belli başlı yetilere sahip olmak gerekmemektedir. Gerekli olan, bazı yetileri ve değerleri uygulayabilecek kadar belli alışkanlıklara, bir düşünce ve zihni yaşam tarzına yatkın olmaktır (Rosenau ve Durfee, 1995:178). Bu durumda, teorik bir araştırma yapıp makale yazmak öğrenilebilir bir şeydir. Hangi amaçla olursa olsun iyi bir teorik makale için aşağıda belirtilen on üç sorunun cevabını verebilecek şekilde yazım aşamasının takip edilmesini tavsiye etmekteyiz.

A) Teorik makale yazımı öncesindeki adımlar:

1- Hangi amaç ve kitle için teorik makale yazılacaktır?

Yukarıda bahsedildiği üzere en az altı farklı amaç için teorik makale yazılabilir. Bu amaçlardan hangisine uygun teorik makale yazılacağına karar vermek gerekmektedir. Aynı zamanda, makalenin alıcı kitlesi kimlerdir? Makalenin tamamlandıktan sonra çoğunlukla kimler tarafından okunacağını bilmek yazma aşamasını planlamaya yardımcı olacaktır. Teorik bir makalenin başlıca alıcı kitlesi, akademisyenler, diğer araştırmacılar, öğrenciler ve profesyonel sosyal bilimciler olacaktır. Bu nedenle, makaleyi çalışılan disiplinin jargonuna uygun bir şekilde yazmak gerekmektedir. Bu açıdan, alıcı kitle için teknik terimlerin, hangi yöntemin neden kullanıldığının açıklaması yerine bu çalışmanın var olan literatürle bağlantısı, teorik arka planı, hangi teori üzerine çalışıldığı, kavramlaştırma düzeyi, ampirik veriler kullanılacaksa bunların nasıl toplandığı ve ölçüleceği ile temel bulguların ne olduğu önemlidir.

2- Çalışılmak istenen soru, çözülmek istenen sorunsal nedir?

Teorik bir makale yazarken de kullanılan teori ile çözülmesi beklenen bir sorunsal mevcuttur. Makale, bu araştırma sorusu nedeniyle teorileştirme yapmaya çalıştığının ya da var olan teori(ler)i incelemeyi hedeflediğinin altını çizmelidir. Araştırmacı, bu konuyu neden sorun olarak gördüğünü de açıklamalıdır. Örneğin, günümüzde küresel ölçekteki ilk üç sorun nedir? Neden bunlar küresel sorunlardır? Bu sorulara cevap verirken çeşitli varsayımlar ve önermelerden yola çıkılacaktır. Daha sonra, hangi teorilerin ve yapıtaşlarının (bknz. Madde 7) sorunu çözmek ya da analiz etmek için kullanılacağına karar vermek gerekmektedir.

3- Daha önce bu konuyla, teoriyle ilgili hangi çalışmalar yapılmıştır? Literatürde neler vardır?

İlgili konu ve teori seçildikten sonra, o alana ve de teoriye ilişkin literatüre hakim olmak için sağlam bir literatür taraması yapmak gerekmektedir. İkinci olarak, literatürde bu teoriden faydalanılarak hangi araştırma sorularına ilişkin çalışmalar yapıldığını incelemek gerekmektedir. Teorik bir makale yazmadan önce araştırmacının kendi akademik alanında teorik konularda sağlam bir artalanı olması gerekmektedir. Bunun için de alanında daha önceden yazılmış bilgileri, nitelikli teorik araştırmaları, makaleleri, kitapları, kısacası ilgili literatürü bulup okuması ve daha sonra, bu bilgileri dikkatli ve sistematik bir şekilde kaydetmesi gerekmektedir. Ancak bu şekilde araştırmacı, kendi teorik çalışmasında bu bilgileri referans vererek, akademik etiğe uygun bir şekilde kullanabilir. Literatür taraması yaparken şu sorulara odaklanmakta fayda vardır:

- Daha önce bu teoriye ilişkin hangi çalışmalar yapılmıştır?
- Bu teori, hangi konulara ve hangi araştırma sorularına ilişkin çalışmalarda kullanılmıştır?
- Bu teorinin eleştirisi, güçlü ve zayıf yönleri önceden hangi çalışmalarda dile getirilmiştir?

Literatür taraması sonucunda ortaya bir teorik literatür değerlendirmesi çıkacaktır. Teorik literatür değerlendirmesi “yazarın aynı konuya odaklanan birçok kuramı ya da kavramı sunduğu ve onları varsayımlar, mantıksal tutarlılık ve açıklama kapsamı temelinde karşılaştırdığı özelleşmiş bir değerlendirmedir” (Neuman, 2006:166). Bu, aynı zamanda, teorik makale yazım amaçlarından bir tanesidir.

Teorik bir makale yazarken karşılaşılan zorluklardan biri iyi bir literatür değerlendirmesi hazırlamaktır. Öncelikle, çalışacağınız konu ile ilgili çok fazla sayıda kaynak söz konusu olabilir. Bu nedenle, en başta kaç kaynaktan faydalanacağınızı, ne kadar eski çalışmalara bakacağınızı ve bunlar için ne kadar zaman ayıracağınızı belirlemeniz faydalı olacaktır. Bunun yanında, en çok ve kolay yapılan hatalardan biri, ilgili literatürü taradıktan sonra literatür değerlendirmesi hazırlamak yerine bir konu hakkında yazılmış akademik çalışmaların özetlerini ve bulgularını arka arkaya sıralamaktır. İyi bir literatür değerlendirmesinde öncelikle, analize dahil edeceğiniz materyalinizin türüne karar vermeniz ve kaynakları rafine etmeniz gerekmektedir. Sonra, bu çalışmaların nasıl birbirleriyle alakalı olduğunu, birbirlerini hangi açıdan eleştirip desteklediklerini, varsa kullandıkları ampirik örneklerle, sistematik bir şekilde anlatmak gerekmektedir. Bunu başarabilmek için araştırmacı, çalışmaların hangi teori ve kavramları açıkladığını ve varsayımlarını mantıksal tutarlılıkla karşılaştırmalıdır.

4- Çalışmanızın, inceleyeceğiniz ya da oluşturacağınız teorinin kapsamı ne kadar geniş olacaktır?

Literatür taramasıyla aynı anda araştırmacının kapsamına ne kadar genel ya da özel olacağına karar vermek gerekmektedir. Bir diğer deyişle, araştırmacının ne kadar geniş ya da özel bir araştırma yapacağına karar vermesi gerekmektedir. Buna göre, makaleyi yazmadan önceki araştırma süresi aşağı yukarı belli olacaktır. Bazı derin araştırmalar aylar, hatta yıllar sürebilirken bazı özel, alanda daha az çalışılmış konulara ilişkin araştırmalar birkaç hafta sürebilmektedir. Büyük teorilerin kapsamı geniş ve kapsayıcı olurken, orta-ölçekli teoriler daha spesifik konulara odaklanmaktadır. Unutmamak gerekir ki uluslararası ilişkiler alanındaki büyük teoriler çok fazla değildir ve her geçen gün sorgulanmaktadır. Özellikle, disiplindeki zorluklardan biri büyük teorilerin belli koşullar olmadığı zaman açıklamada oluşturduğu zaafiyettir (Most ve Starr, 1989).

5- Teorinizin türü ne olacaktır?

Bir araştırmacı, teorinin kapsamını belirledikten sonra ne tür bir teori oluşturmak istediğine, detaylandırarak olursak, açıklayıcı mı, yorumlayıcı mı yoksa normatif teori mi, karar vermelidir.

B) Teorik makale yazımı sırasındaki adımlar:

6- Teorinin amacı ve türüne göre izlenecek prosedürler nelerdir?

Jørgensen, teori oluştururken dört temel prosedür olduğunu vurgulamaktadır (Jørgensen, 2018:259). i) Teorileştirmeye tümevarım yöntemiyle yaklaşan vaka çalışması yaklaşımı (George ve Bennett, 2005). Eğer çok vakalı bir çalışma yapamayacaksanız, ilgilendiğiniz konu hakkında vaka çalışması yapmış olan diğer araştırmacıların

bulgularını özetleyebilir ya da sentezleyebilirsiniz. ii) Çalışmak istediğiniz konuya ilişkin var olan birden çok teoriyi kullanarak, bir diğer deyişle sentezleyerek, kendi teorinizi oluşturabilirsiniz. iii) Var olan teorileri tekrar analiz edebilir, yeniden oluşturabilirsiniz. Bu, öncelikle onları eleştirmekten sonra da yeniden teorileştirmekten geçmektedir. Özellikle, kendi içinde tam tutarlı olmayan, uygulamada yetersiz olan teoriler için bunu yapmak mümkündür. iv) Kavramsallaştırma, teori inşa etme prodesürlerinin başında gelmektedir. Kullanacağınız kavramları seçip tanımlarını doğru ve kesin yapmanız gerekmektedir.

7- Kullanacağınız yapıtaşları (*building blocks*) nelerdir, neden?

Jørgensen, teorinin on dört tane yapı taşı bulunduğunu belirtmektedir. Herhangi bir teoride, özellikle uluslararası ilişkiler teorisinde, bu yapıtaşlarından en az üç-dört tanesi mevcuttur. Bazı teoriler çok az yapı taşıyla çok fazla şeyi açıklayabilirken, bazıları daha fazla yapıtaşını kullansa da daha zayıf teoriler olabilmektedir. Bu yapıtaşları şunlardır (Jørgensen, 2018:249-250):

- Varsayımlar,
- Savlar veya önermeler,
- Kavramlar ve kavram setleri,
- Analiz düzeyi,
- Tanımlar,
- Teori çeşitleri,
- Kapsam,
- Felsefi altyapılar,
- Hipotezler,
- İyi bir teori için kriterler,
- Aktörleri, yapıları ve süreçleri belirleme,
- Değişkenler,
- Tümevarım ve tümenden gelim usulama,
- Eklektizm/seçmecilik.

8- Hangi aktörler, yapılar ve süreçleri kullanacaksınız?

Araştırmacının çalışması için önemli olan aktörleri, yapıları ve süreçleri, ve bunlar arasındaki ilişkiyle, görece önemlerini belirlemesi gerekmektedir. Uluslararası ilişkiler alanında en kolayı aktörleri belirlemektir. Çoğu uluslararası ilişkiler teorisinde devletler, hatta büyük devletler, önemli aktörlerdir. Kaç tane aktörü kapsayacağınızı belirlemeniz gerekmektedir. Şirketler, sivil toplum örgütleri, çıkar grupları, bürokratlar, vb. pek çok aktörden bahsedilebilir. Ancak, çalışmanın hangi aktörleri neden kapsadığını ya da analizin dışında neden bıraktığının net olması gerekmektedir. Teoriye yapıları katmak ise daha meşakkatli bir iştir. Çalışma, hem aktörlere hem de yapılaraya yer verecekse yapan-yapı sorununa (*agent-structure problem*) ilişkin duruşunu da belirtmelidir (Wendt, 1987; Hollis ve Smith, 1990). Son olarak, çalışmaya süreçler eklenebilir. Uluslararası ilişkiler alanında süreçler örnek olarak Avrupa entegrasyonu, küreselleşme, de-kolonizasyon ve iklim değişikliği verilebilir.

9- Kullanacağınız kavramlar, kavram setleri ve tanımları nelerdir?

Bir önceki bölümde detaylıca anlatıldığı üzere araştırmacının teorinin vazgeçilmez parçalarından biri olan kavramlar ve kavram setlerinden hangilerini, neden kullanacağını, bu kavramların önemini, tanımlarını ve aralarındaki ilişkiyi açıklaması gerekmektedir. Teorik bir makale yazarken en çok zorlanılan bölümlerden biri de

kavramlaştırmadır. Daha önceki çalışmalarda söz konusu olan kavramları, bu nedenle, teorilerin hipotezlerini anlamamak daha işin başından caymanıza yol açabilir. Kavramları ve teoriyi öğrenmek bir dili öğrenmek gibidir. Bu nedenle, günlük konuşma diliyle akademik bir çalışma yapmak mümkün değildir. Çalışmak istediğiniz konuyla ilgili jargonu öğrenmeniz gerekmektedir.

10- Başka teorilerden veya başka disiplinlerdeki teorilerden de faydalanacak mısınız? Öyleyse, bunlar hangileridir?

Teorik bir makale yazarken yaşanan zorluklardan biri, araştırmacı, belli başlı bir teorik geleneğe ve düşünce akımına aşina olduğu için onların çerçevesi içine hapsolarak çalışmasında başka teorilere yer verememesidir. Araştırmacı, çalışmasında aynı alandaki farklı teorilerden faydalanmanın yanında başka akademik disiplinlerdeki teorilere de, gerekliyse, yer verebilir. Örneğin, uluslararası ilişkiler alanında ekonomi disiplininin ödünç alınan çok sayıda teori bulunmaktadır. Strateji teorileri, oyun teorisi, rasyonel tercih ve asil-vekil teorisi bunlardan bazılarıdır. Aynı zamanda, disiplinde sosyoloji ve tarih alanındaki teorilerden faydalanan birçok teori bulunmaktadır. Uluslararası ilişkiler alanında teorik bir çalışma yapabilmek için, öncelikle tüm uluslararası ilişkiler teorik geleneklerine ve teorilerine hakim olmak gerekmektedir. Bu ayrıca, ilerde çalışmanıza dair gelebilecek eleştirileri tahmin etmenize ve önden hazırlıklı olmanıza da yardımcı olur.

11- Destek ve fikir almaktan çekinmeyin.

Tek bir araştırmacı olarak çalışmayı gerçekleştirseniz de alanında uzman, deneyimli başka araştırmacılardan yazdıklarını okumalarını, tavsiye vermelerini isteyebilir ya da birkaç araştırmacı ile birlikte bir çalışmayı yürütebilirsiniz.

C) Teorik makale yazımı bitimindeki adımlar:

12- Teorinizin ya da argümanlarınızın güçlü ve zayıf yönleri nelerdir? Çalışmanız tamamlandıktan sonra hangi açılardan eleştiri alabilirsiniz?

Bir araştırmacı baştan biliyor olmalı ki çalışması ya da oluşturduğu teori, farklı açılardan ve farklı amaçlarla eleştirilecektir. Bu yüzden, araştırmacının, teorinin kapsamını, hangi koşullar altında geçerli olduğunu ve ne zaman olmadığını önceden iyi biliyor olması gerekmektedir.

13- Başlık ve özetiniz ilgi çekici ve açıklayıcı mı?

Son olarak, bilimsel makalelerde okuyucunun ilgisini çekmek ve makalenin ne anlattığını baştan kısaca ve açıkça belirtmek adına başlık ve özetin yazımı hayli önem taşımaktadır. Bu önem, teorik çalışmalar ve kavramlar okuyucuya daha bilinmez, soyut, dolayısıyla anlaşılabilir ve korkutucu geldiği için teorik makale yazımında daha da artmaktadır. Teorik makalelerin özetinde:

-Kuram veya modelin işleyişi ve/veya dayandığı ilkeler, teorik gelenek (varsayımları, önermeleri, hipotezleri),

-Kuram veya modelin ilişkili olduğu ya da açıkladığı olgu (değişkenler ve fenomenler),

-Kuram veya modelin ilişkili olduğu ya da açıkladığı olgunun ampirik bulgularla bağlantıları (değişkenler ve fenomenler arasındaki ilişkiler ve nitelikleri) varsa özetinde yer almalıdır (APA, 2020).

Ancak, teorik makale var olan bir teoriyi başka teorilerle karşılaştırıyor, zayıf ve güçlü yönlerinden bahsediyorsa özetinde teorinin gelişiminden bahsedeceğini, diğer hangi teorilere ve kavramlara ilişkin değerlendirme ve eleştiri yapacağını belirtmesinde fayda vardır. Aynı şekilde, teorik makalenin giriş ve sonuç bölümlerinin içeriği ve yazım dili de hayli önem taşımaktadır. Okuyucuyu sıkmayan ama çalışılan teori ya da teorilerle ilgili neden ve nasıl bahsedileceğinden, hangi sorunsalın neden inceleneceğinden açık ve sade bir dille bahsedilmelidir.

4. ULUSLARARASI İLİŞKİLER ALANINDA TEORİNİN ÖNEMİ

Daha önce teorinin ve teorik araştırmanın sıkıcı ya da korkutucu görülebildiğinden bahsetmiştik. Bu doğrultuda, pek çok kişinin “Neden uluslararası ilişkileri teorileştirmek gerekmektedir?” diye sorduğuna şahit olabiliriz.

Ancak, uluslararası ilişkiler alanında teorinin araştırma ve bilginin ilerlemesi açısından vazgeçilmez bir önemi bulunmaktadır. Uluslararası ilişkiler disipliniinde teori, temel olarak şu iki işlevi gerçekleştirmektedir; Öncelikle, açıklanamaz ya da açıklanması güç kabul edilen karmaşık dünyanın etkili bir şekilde daha kolay anlaşılmasını sağlamaktadır. İkinci olarak, uluslararası aktörlerin, yapıların ve süreçlerin analizinde bir rehber olarak görev almaktadır (Jørgensen, 2018:1). Daha detaylı bakacak olursak uluslararası ilişkiler alanında teori, dünya siyasetini salt tanımlayıcı açıklama yerine analiz edebilmek için bir rehberdir. Analiz yaparken verileri yorumlamak ve derinlemesine incelemek gerekmektedir. Teori, bunu yaparken önemli olmayan fenomenlere odaklanmak yerine önemli aktörlere, süreçlere ve yapıya odaklanmayı tavsiye etmektedir. Teori, kavramların nasıl bir arada durduğunu, temel terimlerin, geçerli argümanların ne olduğunu ve yönlerini göstermektedir. Örneğin, insani müdahaleye, serbest ticarete ya da uluslararası örgütlere destek olan ya da karşı çıkan argümanların nasıl oluştuğunu belirtmektedir. Bir araştırmacı dünya siyasetini anlamaya çalışırken fazla veriden ve bilgiden bunalmış, dolayısıyla hangisini seçeceğini bilemez olabilir. Teori burada devreye girer, neyin önemli olup neyin olmadığını anlamaya yardımcı olur. Tutumluluk (*parsimony*) ilkesine dayanan bazı teoriler basitleştirme açısından çok yardımcıdır. Örneğin, teori sayesinde bir araştırmacı, dünyada resmi olarak tanınan iki yüze yakın ülkenin güvenlik dinamiklerini analiz etmek yerine sadece büyük güçlere odaklanarak analizi basitleştirebilir ve yine de küresel güvenlik dinamikleri hakkında iddiada bulunabilir.

Uluslararası ilişkiler, kendine ait teorilerle tanımlanan bir disiplindir (Neumann ve Weaver, 1997). Bundan dolayı, teorileri anlamamak, disiplini, onun nasıl geliştiğini ve nereye gittiğini anlamamaya yol açar. Uluslararası ilişkiler alanında çok sayıda, çok farklı teori mevcuttur. Bu da var olan dünyayı çok farklı görüş açılarından görmeyi sağlar. Böylece teori, başka türlü sorgulanmadan kabul edilen pek çok bakış açısına ilişkin farkındalık yaratır. Bu da “bir dünya var ama pek çok teori var” (Walt, 1998) argümanının önemini göstermektedir (Jørgensen, 2018:8-9).

Uluslararası ilişkiler alanında hangi teorilerin geleneksel teoriler olduğuna ilişkin tartışma yirminci yüzyıl boyunca sürmüştür. Martin Wight (1991), uluslararası ilişkileri üç R'nin domine ettiğini, realizm (*realism*), akılcılık/rasyonalizm (*rationalism*) ve devrimcilik (*revolutionism*) iddia etmiştir. Mark W. Zacher ve Richard A. Matthew (1995:107) ise “liberalizm, realizm ve Marksizmin yirminci yüzyıl boyunca uluslararası ilişkiler alanının baskın teorik gelenekleri olduğunu” belirtmiştir (Zacher ve Matthew, 1995:107). Ancak, günümüzde uluslararası ilişkiler disiplini, bu klasik sınıflandırmaların yanında onların ötesindeki teorik gelenekleri de en önemli teorik gelenekler arasında saymaktadır. Örneğin, realizmin ve liberalizmin yanı sıra, uluslararası politik teori (*international political theory*), uluslararası toplum geleneği/İngiliz Okulu (*the international society tradition/English School*), uluslararası politik ekonomi (*international political economy*), post-pozitivist gelenek (*the post-positivist tradition*) ve insan-doğa geleneği (*the human-nature tradition*) (Jørgensen, 2018:12). Uluslararası ilişkiler alanındaki çoğu teorik tartışma bu teorik geleneklerin argümanlarının çerçevesinde yapılmaktadır. Ayrıca, oluşturulan onlarca uluslararası ilişkiler teorisi, bu teorilerin değişik türleri ve varyasyonları yine bu teorik gelenekler altında ortaya çıkmaktadır. Böylece mevcut teorik gelenekler ve onların altında kök salan düşünce akımları, yaklaşımlar, bilimsel araştırmayla ve yeni bulgularla sürekli dönüşmekte ve değişmektedir.

4.1.Uluslararası İlişkiler Alanında Teorik Makalenin Amacı ve Türleri

Teorik bir araştırma sonucunda araştırmacı tarafından hazırlanan çalışmaya teorik makale adı verilmektedir. Teorik bir makale sadece yeni bir teori ortaya çıkarmak için değil, var olan teorileri analiz etmek, geliştirmek, kıyaslamak veya eleştirmek gibi pek çok amaçla yazılmaktadır. Bu doğrultuda, teorik bir makalenin ana amaçları şu şekildedir:

- Yeni bir teori oluşturmak,
- Var olan bir teoriyi analiz ederek açıklamasını ayrıntılandırmak,
- Var olan bir teoriyi yeni konulara ve başlıklara genişleterek geliştirmek,
- Teorik bir yapıyı tanımlamak/yeniden tanımlamak,

- Var olan bir teoriyi test etmek, doğrulamak ya da reddetmek. Bu şekilde, teorinin zayıf yönlerini belirlemek ya da bir teorinin diğerine göre avantajlarını ortaya koymak,
- Bir konu üzerine birden çok teori ile yapılan açıklamaları tartışmak (Neuman, 2006; APA, 2020).

Teorik bir makalenin ana amacı, ilgili konuya ilişkin olayların “neden” gerçekleştiğini açıklamaktır. Bundan dolayı çoğu zaman “açıklayıcı” (*explanatory*) bir araştırma modeli sunar. Ancak, özellikle uluslararası ilişkiler alanında, açıklayıcı teorinin yanında yorumlayıcı (*interpretive*) ve normatif (*normative*) teoriye örnek olabilecek pek çok teori de farklı teorik geleneklerin altında yer bulmaktadır (Jørgensen, 2018). Ancak, realizm ve liberalizmin çok büyük bir kısmıyla uluslararası politik ekonominin bazı alt dalları, açıklayıcı teoriyi tercih ederken, İngiliz Okulu ve post-pozitivist teorisyenler ilk olarak yorumlayıcı teoriyi tercih etmektedirler. Normatif teori ise çoğunlukla normatif konulara odaklanan uluslararası siyasi teori tarafından üretilmektedir (Jørgensen, 2018:267).

Açıklayıcı araştırma, “ana amacın olayların neden gerçekleştiğini açıklamak ve kuram oluşturmak, ayrıntılandırmak, genişletmek ya da test etmek olduğu araştırmadır” (Neuman, 2006:54). Açıklayıcı araştırma ile açıklayıcı, bir diğer deyişle nedensel (*causal*) teori bir arada ilerlemektedir. (King vd., 1994:99). Vasquez (1995:230), iyi bir açıklayıcı teorik çalışmanın ve nedensel analizin şu altı kriterinin olduğunu belirtmektedir; doğruluk, yanlılanabilirlik, açıklayıcı güç, aşamalılık, tutarlılık ve tutumluluk. Uluslararası ilişkiler alanından açıklayıcı bir teoriye örnek vermek gerekirse Kenneth Waltz’ın neorealizmi devlet davranışını açıklarken üç tane açıklayıcı faktör kullanmaktadır: anarşi, birimlerin fonksiyonel ayrımı, değişen güç imkanlarının dağılımı, bir diğer deyişle, kutuplaşma konfigürasyonlarının değişimi (bir, iki veya daha fazla büyük gücün olması) (Waltz, 1990). Aynı şekilde, Bruce Bueno de Mesquita ve eş yazarları (1999), “*An Institutional Explanation of the Democratic Peace*” başlıklı makalelerinde demokratik barış teorisini açıklarken devletlerin iç siyasi kurumları ve politika tercihleriyle demokratik devletlerin birbirleriyle savaşmamaları arasındaki nedensel bağdan (*causal link*) bahsetmektedirler.

Yorumlayıcı teori ise olayları ve gelişmeleri anlamlandırmaya çalışmaktadır. Yorumlayıcı teorinin amacı, “soyut düzenlilikleri kodlamak değil de olabildiğince belirgin tanımlamalar yapmak ve vakalar arasında genellemeler yapmak yerine vaka içi genellemeler yapmaktır” (Geertz, 1993:26). Uluslararası ilişkiler alanında uluslararası siyaseti analiz ederken belgelerin, konuşmaların ve belirli siyasi eylemlerin ne anlama geldiğini ve önemlerini anlamaya çalışmaktayız. Bu nedenle, yorumlayıcı analizin standart parçaları olan bağlam, yazarın niyeti ve alımlama, uluslararası ilişkiler alanında da önemlidir. Yorumlayıcı teoriye örnek bir çalışma vermek gerekirse Kratochwil ve Ruggie (1986), uluslararası rejimlerle ilgili, *International Organization: A State of the Art on the Art of the State* başlıklı makalelerinde normların ve prensiplerin yorum stratejilerine ihtiyaçları olduğunu belirtmişlerdir ve rejim teorisini yeniden formüle etmişlerdir.

Normatif teori ise herhangi bir fenomene karşı bizim tutumumuzun ne olması gerektiğiyle ilgilenmektedir. Normatif uluslararası ilişkiler teorisi, uluslararası ilişkilerin ahlaki boyutunu ele almakta ve etik doğasını irdelemektedir (Brown, 1992:3). Örneğin, uluslararası siyasi teori, uluslararası ilişkileri siyasi teoriye ait hak, adalet, normlar, etik, yükümlülükler ve topluluk gibi kavramlarla analiz etmektedir. Uluslararası siyasi teorisyenleri, Kant, Konfüçyus, Hobbes, Grotius gibi filozofların yazınlarındaki normatif meseleleri inceleyerek günümüzdeki dünya meseleleriyle bağdaştırmaya çalışmaktadırlar (Jørgensen, 2018). Örneğin, demokratik barış teorisini çalışan teorisyenler sadece açıklayıcı türü tercih etmemişlerdir. Demokratik barış teorisini aynı zamanda normatif teori türünü içermektedir. Michael Doyle’un (1986) “*Liberalism and World Politics*” başlıklı makalesinde detaylı bir şekilde Kant’ın liberal uluslararasılık söylemini analiz ettiği görülmektedir.

Farklı teorik makale türlerinin farklı yazım amaçları bulunmaktadır. Hangi teori türünün inşa edileceği araştırmacının hangi konuyla ve soruyla, neden ilgilendiği ile ilişkilidir. Herhangi bir türün diğerine göre daha iyi olduğu söylenemez. Her bir teori türü için iyi bir teori olmanın kriterleri farklıdır. Şüphesiz, her üç teorik türe ait akademik çalışmalar ve makaleler, öncelikle yeni bir teori oluşturma amacını içermektedir. Bunun yanında, hem açıklayıcı, hem de yorumlayıcı ve normatif teorik çalışmalar var olan bir teoriyi yeni konulara ve başlıklara genişleterek geliştirmek amacıyla yürütülebilir. Örneğin, Barry Buzan (1993), Waltz’ın neorealizm açıklamasına daha fazla değişken – süreç değişkeni (*process variable*) ve etkileşim kapasitesi (*interaction capacity*)- ekleyerek neorealizme yeni bir teorik açıklama getirmiştir. Ayrıca, her üç teori türü ile yazılan farklı farklı makaleler, bir konu üzerine birden çok teori ile yapılan açıklamaları tartışmak amacını içerebilir. Aynı konu üzerine her üç teorik türle

çalışma genişletilebilir. Örneğin, uluslararası ilişkiler alanında açıklayıcı bir teori, savaşların neden, hangi koşullar altında çıktığını açıklamaya çalışırken normatif teori, bizim savaşlara yaklaşımımızın ne olduğunu sorgular. Bir çatışmaya gönüllü olarak katılır mıyız yoksa vicdanen karşı mı çıkarız sorusu normatif bir teorinin sorunsalıdır. Bunlara ek olarak, olaylara, bu bağlamda, savaşlara ve onların çıktığı ya da son bulduğu koşullara bir anlam vermek için olayları yorumlayan teorilere de yorumlayıcı teoriler denmektedir (Brown, 1997).

Bunun yanında, hem açıklayıcı hem de yorumlayıcı teorik makaleler var olan bir teoriyi analiz ederek açıklamasını ayrıntılandırmak amacı güdelebilmektedir. Açıklayıcı teorik makaleler bunu nedensel ilişkiyi ortaya çıkaran değişkenleri ve koşulları ayrıntılı inceleyerek yaparken yorumlayıcı teorik makaleler ise çalışmadaki kavram ve değişkenleri tanımlayabilir veya farklı anlamlarını inceleyebilir. Yine uluslararası ilişkiler alanından örnek verecek olursak, bu çalışmada daha sonra detaylı incelenecek olan Sebastian Rosato'nun, "*The Flawed Logic of Democratic Peace Theory*" başlıklı makalesinde (Rosato, 2003) Rosato, "Demokratik barış teorisi"nin temel varsayımlarını ve argümanlarını teorinin nedensel gerekçelerini tek tek inceleyerek demokratik barış teorisine bir eleştiri getirmektedir. Daha sonra Rosato, kendi sunduğu değişkenler ve koşullar nedeniyle demokratik ülkelerin birbirleriyle savaşmadığını açıklamaktadır. Burada Rosato, açıklayıcı bir teorik tür kullanmıştır. Bu makalede Rosato ayrıca, demokratik barış teorisinin özellikle, normatif varsayımlarını reddetmektedir. Açıklayıcı teorik çalışmalar, var olan bir teoriyi test edebilir, doğrulayabilir ya da reddedebilir. Bu şekilde, teorinin zayıf yönleri belirlenebilmekte ya da bir teorinin diğerine göre avantajları ortaya çıkmaktadır. Ancak amaç, teorik bir yapıyı tanımlamak veya yeniden tanımlamaksa yorumlayıcı teori türünün kullanılması gerekmektedir. Michael Barnett ve Martha Finnemore (1999) "*The Politics, Power, and Pathologies of International Organizations*" başlıklı makalelerinde uluslararası örgütlerin ne yaptıklarını, uluslararası örgütlerin siyasetini, güçlerini, fonksiyon bozukluklarını ve patolojilerini anlamlandırarak açıklamaktadırlar.

4.2. Uluslararası İlişkiler Alanından Teori ve Teorik Makale Örnekleri

Uluslararası ilişkiler dendiğinde ilk akla gelen, hem öğrencilerin hem de dış politika yapımcılarının daha aşına olduğu yaklaşım realizmdir. Her ne kadar kendi içlerinde pek çok farklı görüşe sahip olsalar da -iki kutuplu dünya mı (Waltz, 1964) yoksa çok kutuplu dünya mı (Morgenthau, 1954) daha istikrarlıdır?; ofensif/saldırgan realizm mi yoksa defansif/savunucu realizm mi daha fazla güvenlik sağlar? (Mastanduno, 1997; Mearsheimer, 2003) gibi- istikrar, ulus devletler, çıkar, anarşi, güç, hiyerarji gibi realizmin temel kavramlarının tanımları konusunda hemfikirlerdir. Kenneth Waltz'a göre "eğer uluslararası politikanın ayırışan bir siyasi teorisi varsa o da güç dengesi teorisidir" (Waltz, 1964). Güç dengesi (*balance of power*) teorisi, uluslararası ilişkiler disiplinine ve realist geleneğe pek çok temel kavramı kazandırmıştır; anarşi, güvenlik ikilemi, hegemonya, ittifaklar, kutupluk, dengeleme ve zayıf devletlerin güçlü devletlerin yanında yer alması (*bandwagoning*) gibi. Realizmin temel varsayımı, uluslararası sistemin anarşik olduğu ve ulus devletlerin kendi kendilerine yetmesi gerektiğidir. Bu doğrultuda güç dengesi teorisinin ana önermesi, anarşik ortamda varlıklarını sürdürebilmek için devletler, sahip oldukları imkanlara göre, ittifaklar ya da koalisyonlar kurarak diğer devletlere karşı dengeleme politikası izlemek zorundadırlar. Bu şartlar altında bir diğer alternatif ise devletlerin güçlü olan devletin ya da devletlerin yanında yer alarak varlıklarını sürdürmesidir. Devletler arasındaki güç dengesi, devletlerin amaçlarına ulaşmak için kullanmayı tercih ettikleri fiziksel güç dahil, tüm imkanlarının dengelenmesi anlamına gelmektedir (Waltz, 1959:205). Bu kapsamda imkanlar, "nüfus, ülkenin alan büyüklüğü, kaynaklar, ekonomik güç, askeri imkanlar, siyasi istikrar ve yeterlik" olarak anlaşılmalıdır (Waltz, 1979:131). Tüm bu varsayımlar ve kavramlar göz önünde bulundurulduğunda güç dengesi teorisi, "ulus devletler, kendi imkanlarının gücüne göre kendilerinden daha güçlü ya da daha zayıf diğer devletlerle ittifaklar kurarak ittifak dışındaki devletlere karşı dengeleme politikası izleyerek anarşik uluslararası sistemde var olmayı sürdürürler" hipotezine sahiptir.

"*Structural Realism After the Cold War*" başlıklı makalesinde Waltz (2000), özetle Soğuk Savaş sona erse bile realist teorik geleneğin varsayımlarını nasıl hala sürdürdüğünü, özellikle güç dengesi teorisinin argümanları ve geçerliliği üzerinden açıklamaktadır. Waltz, Soğuk Savaş'ın bitmesiyle realist teorinin gücünün ve varsayımlarının artık uluslararası politikada geçerli olmadığını savunanların gerekçelerini ele alıp, bunları tek tek eleştirerek temel argümanına sahip çıkmaktadır. Bu bağlamda, bu teorik makalede çok sayıda realist teorik geleneğe ve onu eleştiren diğer geleneklere, -liberalizm, demokratik barış teorisi, rejim teorisi- ve temel argümanlarına referans verilmektedir. Waltz, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle sistemsel bir dönüşüm olmadığını, devletlerin

yine anarşik bir düzende kendi çıkarları için mücadele ettiklerini, sadece sistemin içinde bir değişiklik olduğunu savunmaktadır. Bu nedenle de realizmin ölmediğini vurgulamaktadır. Waltz, makale boyunca çokça tarihsel örneğe ve anlamlandırılan kavramlara yer vermektedir. Bu nedenle, bu teorik makalenin türü nedensel değil de yorumlayıcıdır. Okurken sürekli karşı tarafı ikna etme ve kendini haklı çıkarma amaçlı yazılmış hissi uyandırması muhtemeldir ki yazım aşamasının zorluklarının başında gelmektedir.

Realist teorik geleneğin bir başka teorisi olan “güç geçişi teorisinin” (*power transition theory*) temel varsayımları, uluslararası siyaset bir güç mücadelesidir” (Morgenthau, 1954) ve “uluslararası sistem, hiyerarşik bir şekildedir, en üstte uluslararası düzeni sağlayan dominant bir güç vardır” şeklindedir. Bu varsayımlarından yola çıkarak gelişen ve alanda önemli bir yer tutan “güç geçişi teorisine göre uluslararası sistemde yükselen konumdaki memnuniyetsiz ülkenin gücü hızla ve devamlı artıyorsa, dominant devletin -askeri, siyasi ve ekonomik olarak en güçlü ülke- gücüne yaklaştıysa ya da ulaştıysa ve bu yeni ülke, dominant ülke olma yolunda ilerliyorsa, bu iki güç arasında savaş olma ihtimali artmaktadır (Organski, 1958; Organski ve Kugler, 1980; Kugler ve Lemke, 1996). Bu bağlamda güç geçiş teorisi beş temel kavram kullanmaktadır; hiyerarşik uluslararası sistem, güç, dominant güç, yükselen güç ve savaş ihtimali. Bu kavramlar arasındaki ilişki açıktır ve literatürdeki pek çok çalışmayla ampirik olarak test edilebilmektedir.

Uluslararası ilişkiler alanındaki bir diğer popüler teorik gelenek liberalizmdir. Şüphesiz, liberalizmin de yanıt aradığı soruların başında uluslararası ilişkiler alanının en temel sorularından olan “devletler neden savaşır?”, “savaş ve barış neden, ne zaman olur?” soruları yer almaktadır. Liberalizmin, aynı zamanda uluslararası ilişkiler disiplininin, bilimsel bir kanuna en yakın teorilerinden biri olan demokratik barış teorisinin çok basit ve yalın olan hipotezi, “demokratik ülkeler birbirleriyle savaşmaz, ama otoriter devletlerle savaşırlardır” (Doyle, 1983a; 1983b; 1986; Russett, 1989). Liberaller bu hipoteze, demokratik ülkelerin bireysel hak ve özgürlükler, insan hakları, eşitlik, iyi yönetim, demokrasi gibi aynı normatif değerlere sahip olduğu varsayımından, yani bir ülkenin iç siyasetinin özelliklerinin dış politika yapımına etki edeceği kabulünden yola çıkarak ulaşmaktadır. Böylelikle, kullandığı kavramlar, demokrasinin desteklenmesi, iyi yönetim, bağlantı siyaseti (*linkage politics*), savaş, barış kuşağı, güven, çıkar, halk kısıtlamaları (*public constraint*), güven ve bilgi paylaşımıdır.

Michael Doyle, 1986 tarihli “*Liberalism and World Politics*” başlıklı makalesinde uluslararası liberal teoriyi irdelemekte ve uluslararası ilişkiler literatüründe neredeyse bir kanun olarak dile getirilen, güçlü bir teori olan “demokratik barış teorisinin” teorik dayanaklarından bahsetmektedir. Doyle bunu yaparken öncelikle, liberalizmin üç farklı teorik geleneğini analiz etmektedir. Bu liberal teorik gelenekler, Schumpeter’in “liberal pasifizmi” (*liberal pacifism*) (Schumpeter, 1919/1955), Machiavelli’nin “liberal emperyalizmi” (*liberal imperialism*) (Machiavelli, 1950), ve Kant’ın “liberal uluslararasıçılığıdır” (*liberal internationalism*) (Kant, 1970). Bir kez daha görülmektedir ki yeni bir teori oluşturulurken konuya ilişkin daha önceki çalışmalar ve teoriler analiz edilmektedir, argümanları değerlendirilmektedir. Doyle, makalesinin giriş bölümünde liberalizmin dayandığı temel ilkelerden (bireysel haklar, kanun önünde eşitlik, serbest konuşma ve ifade özgürlüğü ile özel mülkiyet hakkı ve seçilmiş temsil gibi diğer özgürlükler), bahsedip liberal ülkelerin prensip olarak savaşa karşı olduklarını belirtmektedir. Bunlar ayrıca Doyle’un kullandığı kavramlardır. Doyle, argümanını açıklamak için liberalizmin üç farklı teorik geleneğini inceleyeceğini ifade etmektedir. Aynı zamanda, bu incelemesinin sonunda bulduğu bulgulardan bahsetmektedir. Buna göre Doyle, Kant’ın liberal görüşünün dış ilişkiler alanında tutarlı bir görüşe sahip olduğunu, liberal ülkelerin farklı olduğunu, kendi aralarında barışçı ama liberal olmayan ülkelere karşı savaşa meyilli olduklarını ve liberal ülkelerin savaşmak için liberal argümanlarının olduğunu vurgulamaktadır (Doyle, 1986:1151-1152). Daha sonra Doyle, detaylı bir şekilde her üç liberal teorik gelenekten, onların liberal devletlere, savaşa ve barışa dair argümanlarından ve onlara ilişkin literatürde daha önce yayımlanmış çalışmalardan sırayla bahsetmektedir. Diğerlerine göre Kant’ın argümanlarına çok daha fazla yer vermektedir. Böylece, demokratik/liberal barış teorisinin temellerini Kant’ın liberal uluslararasıçılığında bulmaktadır. Sonuç bölümünde ise her üç geleneğin bireyin, devletin ve uluslararası ilişkilerin doğasına ilişkin farklı görüşleri olduğunu, bu nedenle, uluslararası sisteme ve savaşa ilişkin farklı yaklaşımları olduğunu tekrarlamaktadır.

Doyle’un teorik makalesini hem destekleyen hem de eleştiren günümüze kadar çok sayıda çalışma kaleme alınmıştır. Sebastian Rosato, “*The Flawed Logic of Democratic Peace Theory*” başlıklı makalesinde (Rosato, 2003) “Demokratik barış teorisi”nin temel varsayımlarını ve argümanlarını kanıtlarla eleştirmeyi amaçlamaktadır. Bunu

yaparken teorinin nedensel gerekçelerini tek tek inceleyerek gerçekten demokrasiler arasında bu sebeplerden dolayı mı yoksa başka nedenlerden dolayı mı karşılıklı demokratik barışçılık olduğunu açıklamaya çalışmaktadır. Rosato'nun bulguları bunun böyle olmadığını göstermektedir. Rosato'ya göre demokrasiler çıkarları çakıştığı zaman iç siyasetlerindeki demokratik normları dışsallaştırmıyor ya da birbirlerine güvenmiyorlar. Ayrıca, seçilmiş liderler, barış sever kitlelere ve barışçı çıkar gruplarına karşı hesap verebilir değildir. Demokrasiler, ani bir saldırıyı gerçekleştirmek için kapasiteden yoksun ya da karar vermek için yavaş değildir. Sonuçta, demokrasiler arasında barış olsa da bu, bu devletlerin demokratik doğası nedeniyle değildir, başka faktörlerden dolayıdır (Rosato, 2003:585). Rosato, giriş bölümünde demokratik barış teorisini destekleyen çalışmaların bir literatür değerlendirmesini sunmaktadır. Daha sonra, demokratik barış teorisini destekleyenlerin savlarını (normatif ve kurumsal mantık) ve kavramları (norm dışsallaştırma, güven ve saygı, algılar, hesap verebilirlik, halk kısıtlamaları, grup kısıtlamaları, yavaş mobilize olma, ani saldırı, bilgi paylaşımı) sırayla inceleyerek, iddia edilen nedensel mekanizmaların gerçekten belirtildiği gibi olmadığını savunmaktadır ve kendi nedensel açıklamalarını sıralamaktadır. Demokratik barışın Amerika'nın gücü sayesinde olduğunu vurgulamaktadır. Bu çıkarıma şu iki gözlemden ulaşmaktadır: Öncelikle, demokratik barış, Amerika ve Batı Avrupa temelli, bir İkinci Dünya Savaşı sonrası fenomenidir. İkincisi, Amerika, İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren bu bölgelerdeki dominant güçtür ve bölgesel barış için üstün çaba sarf etmiştir. Marshall Planı, Kuzey Atlantik Antlaşması, Avrupa bütünleşmesi ve Almanya topraklarında Amerikan askerlerinin bulunmasının bu bağlamda görülmesi gerektiğini, böylece Amerika'nın, Avrupa siyasetindeki çok kutupluluğu ve güvenlik ikilemini sonlandırıp kalıcı barışı şimdiye dek sağladığını belirtmektedir (Rosato, 2003:599-600). Özetle Rosato, demokratik barış teorisini, onun kendi hipotezlerini reddederek, ancak, yeni açıklamalar ve kanıtlar sunarak kabul etmektedir.

Liberal teorik gelenek uluslararası işbirliği (*international cooperation*) ve entegrasyon (*integration*) neden ve ne zaman olur sorularına da yanıt aramaya çalışmaktadır (Haas, 1958; Putnam, 1988; Patterson, 1997). Bu amaçla gelişen ve özellikle, Avrupa Birliği'nin (AB) oluşum sürecini uluslararası ilişkiler disiplinde en iyi açıklayan teorilerden biri olan liberal devletlerarasıcılık (*liberal intergovernmentalism*), Andrew Moravcsik (1998) tarafından oluşturulan bir teoridir. Temel varsayımı, "iç siyasetteki aktörler dış politika yapımında etkilidir" olan liberal devletlerarasıcılık, aynı varsayımı sahip olan yurtiçi tercih oluşumu (*domestic preference formation*) teorisinden yola çıkmaktadır. Moravcsik temel olarak, AB anlaşmaları reformlarının yapıldığı devletlerarası konferanslardaki tarihi kararların nasıl alındığına bakmaktadır. Bu kararlar alınırken yurtiçindeki aktör ve kurumların rolünün yüksek ve belirleyici olduğunu rasyonellikle savunmaktadır. Ancak, analizinde sosyal ve kültürel faktörlere yer yoktur. Bu bağlamda kullandığı kavramların arasında yurtiçi aktörler, yurtiçi aktörlerin tercihleri, iç siyasetin kurumları, AB entegrasyonu, uluslararası işbirliği ve ulus-devlet çıkarları yer almaktadır.

Moravcsik (1997), "*Taking Preferences Seriously: A liberal Theory of International Politics*" başlıklı makalesinde liberal uluslararası ilişkiler teorisini reformüle etmekte ve alandaki diğer iki baskın teori olan realizm ve kurumsalcılık (*institutionalism*) ile kıyaslamaktadır. Bu bağlamda, liberal uluslararası ilişkiler teorisinin ampirik olarak realizm ve neoliberal kurumsalcılıkla eşdeğer bir paradigma olduğunu ve analitik olarak onlardan daha temelli olduğunu savunmaktadır. Bunu yaparken başta realist ve neorealist araştırmacılar tarafından olmak üzere liberal uluslararası ilişkiler teorisinin diğer teorisyenler tarafından nasıl ve hangi açılardan sıkça eleştirildiğinden ve liberallerin bu eleştirileri nasıl karşıladığından bahsetmektedir. Bu doğrultuda, teorik makalelerde olması gereken ilgili literatüre hakimiyeti Moravcsik'in bu makalesinde de net bir şekilde görmekteyiz. Ancak, Moravcsik, var olan liberal argümanlarla da liberal uluslararası ilişkiler teorisinin tatmin edici düzeyde ampirik ve analitik bir pozitivist teori olmadığını ileri sürmektedir. Liberal teorinin dünya siyasetine devlet-toplum ilişkileri merkezî bakışının temel sosyal aktörlerin doğasına, devlete ve uluslararası sisteme ilişkin üç pozitif varsayımla tekrar anlamlandırılabilirliğini iddia etmektedir. Daha sonra, bu varsayımlardan yola çıkarak her biri sosyal tercihlerle (*social preferences*) devlet davranışı (*state behavior*) arasında belirgin bir nedensel mekanizmaya dayanan liberal teorinin üç ana varyantını incelemektedir. Bu üç varyant, düşünsel (*ideational*), ticari (*commercial*) ve cumhuriyetçi (*republican*) liberalizmdir. Makalenin son bölümünde Moravcsik, tutarlı teorik varsayımları belirginleştirmenin sadece soyut ve anlamsal bir uğraş olmadığını, metodolojik, teorik ve ampirik çıkarımlarının bulunduğunu vurgulamaktadır. Bir paradigmatik yeniden ifadenin/anlamlandırmanın şu dört kritere dayalı olması gerektiğini vurgulamaktadır: kuvvetli tutumluluk, uyumluluk, ampirik doğruluk ve çoklu nedensel tutarlık. Liberal uluslararası ilişkiler teorisini kendi yeniden ifadesinin nasıl bu kriterlere uyduğunu ve bu nedenle başta

belirttiğimiz paradigmatik pozisyonunun ampirik olarak realizm ve kurumsalcılıkla bir olduğunu, analitik olarak ise realizm, kurumsalcılık ve hatta inşaacılıktan daha temelli olduğunu iddia etmektedir. Böylelikle, Moravcsik'in bu teorik makalesi hem diğer uluslararası ilişkiler teorik geleneklerinin bir eleştirisini hem de liberal uluslararası ilişkiler teorisinin geliştirilmesini kapsamaktadır. Bu nedenle makalenin ortalama bir akademik makaleden daha uzun olduğu görülmektedir. Ayrıca, bu türde bir teorik makale için tüm uluslararası ilişkiler teorilerine, teorik, metodolojik ve analitik literatürle tartışmalara hakim olmak gerekmektedir.

Son olarak, Tür ve Aydın-Koyuncu, "*Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımı: Temelleri, Gelişimi, Katkı ve Sorunları*" başlıklı makalelerinde var olan bir uluslararası ilişkiler yaklaşımının "temel savunularını, alana yönelik eleştiri noktalarını ortaya koymak ve bu yaklaşımın uluslararası ilişkiler disiplinine ne tür katkılarının olduğunu incelemektedir" (Tür ve Aydın-Koyuncu, 2010:3). Yazarlar makalelerine, yazım amaçlarını, feminist uluslararası ilişkiler yaklaşımının kısaca savını, uluslararası ilişkiler disiplinindeki diğer teori ve yaklaşımları neden eleştirdiğini ve makalede yaklaşıma ilişkin hangi önemli bilgilerden bahsedeceklerini belirten, net, akıcı ve iyi bir özetle başlamaktadırlar. Hem makalenin başlığı hem de özeti bize makalenin bir uluslararası ilişkiler teorisinin detaylarına, onun diğer uluslararası ilişkiler teorileriyle karşılaştırılmasına, sonunda da güçlü ve zayıf yönlerine vurgu yaptığını açıkça göstermektedir. Yazarlar daha sonra giriş bölümünde makalenin amacını, hem feminist hareketin hem de uluslararası ilişkiler disiplininde feminist yaklaşımın tarihçesini, evrimini, alandaki öncü araştırmacıları ve literatüre katkılarını açıklamışlardır. Giriş bölümünde, teorik makale yazımında olması gerektiği gibi, yazarların hem İngilizce hem de Türkçe ilgili literatüre hayli referans verdikleri görülmektedir. Bu da literatüre hakim olduklarını, makale yazımı öncesinde detaylı bir literatür taraması yaptıklarını göstermektedir.

Makalenin ilk bölümünde özel olarak feminist yaklaşımların uluslararası ilişkiler disiplininde nasıl ortaya çıktığı, ne iddia ettiği ve savları tarihsel gelişimiyle anlatılmıştır. Bu bölümde de alandan pek çok başarılı çalışmaya atıfta bulunulmuş, onların özellikle vurguladığı, alana hayli katkı yaptıkları bilgiler ve bulgular özetlenmiştir. "*Feminizmin Uluslararası İlişkilerin Temel Kuram ve Kavramlarına Eleştirileri*" başlıklı ikinci bölümde yazarlar, başlıktan da anlaşılacağı üzere, uluslararası ilişkiler alanındaki diğer kuram ve kavramların feminist yaklaşım tarafından neden, hangi gerekçelerle eleştirildiğini ele almaktadırlar. Bu bölümde, alana ilişkin pek çok kuramın ve feminist yaklaşımın uluslararası ilişkiler disiplininin temel kavramları olan devlet, savaş, güvenlik, eşitsizlik, şiddet, ulusal çıkar, güç gibi kavramları nasıl gördüğü ve yorumladığı yine literatürden çok sayıda örnekle anlatılmaktadır. Daha sonraki "*Uluslararası İlişkilere Yönelik Farklı Feminist Yaklaşımlar*" başlıklı bölümde yazarlar, feministlerin kadınların uluslararası ilişkiler alanında özgürleştirilmesinin yollarına ilişkin görüş ayrılıkları yaşadıklarını belirtip bu farklı feminist yaklaşımlara ilgili temel literatüre referans vererek kısaca değinmektedirler. "*Uluslararası İlişkilerde Feminist Yaklaşımların Sorunları ve Disiplin Katkıları*" başlıklı son bölümde ise bir teorik makalenin içeriğinden beklenildiği üzere teorisinin, yaklaşımın güçlü ve zayıf yönlerinden, literatüre nasıl katkı sunduğundan ve neden eleştiri aldığından, ilgili literatüre sıkça referans verilerek, bahsedilmektedir. Makaleye ilişkin bir diğer önemli bölüm kaynakça bölümüdür. Yazarlar, makale boyunca araştırma öncesinde detaylı bir literatür taraması yaptıklarını ve literatüre hakim olduklarını gösterdikleri için kaynakça bölümünde doksan dört adet kendilerinden daha önce bu alanda çalışma yapmış araştırmacının eserine yer verilmiştir. Özetle bu makale, ilgilendiği konu, konuyu anlatmak için oluşturduğu bölümler, bölümlerin içerikleri, makale boyunca literatürden kullandığı referanslar bağlamında bir teorisinin ayrıntılandırılması ve alanda var olan diğer teorilerle karşılaştırılarak güçlü ve zayıf yönlerinin ortaya çıkartılması amacıyla yazılmış olan teorik bir makaleye hayli uygun bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

5. SONUÇ

İster pozitif bilimler, ister sosyal bilimlerde olsun dünyanın nasıl işlediğine dair açıklama sunmak için araştırmacılar, her zaman teorilerden yola çıkmaktadır. Teoriler, bilginin ve bilimin genişleyerek gelişmesini sağlamaktadır. Sosyal bilimlerde teori, bilimsel araştırmanın rehberidir. Bu nedenle, sosyal bilimlerin her alanındaki akademik yazında teorik makaleler hayli yer tutmaktadır. Ancak, bir yandan da teorilerin daha çok felsefi ve soyut kavramlardan oluştuğuna dair inanç nedeniyle özellikle öğrenciler ve genç araştırmacılar üzerinde olumsuz bir etkisi de bulunmaktadır. Fakat, bu çalışmanın da ana argümanı olduğu üzere, teorik bir çalışma yapmak ve teorik makale yazmak teorisinin ne olduğu, bilimsel araştırmada ne işe yaradığı bilindiği ve bazı prensiplere dikkat edildiği

sürece öğrenilebilir. Bu nedenle, bu çalışmada genel olarak sosyal bilimlerde, özel olarak da uluslararası ilişkiler alanında teorinin ne olduğu ve bilimsel araştırma için neden önemli olduğuna alandan teori, teorinin parçaları ve makale örnekleriyle değindik.

Özellikle, uluslararası ilişkiler alanı, teorileriyle var olan bir sosyal bilimler disiplini. Bu nedenle, uluslararası ilişkiler disiplininde pek çok teorik gelenek ve onların altında teori mevcuttur. Şüphesiz, günümüzde hızla değişen ve gelişen dünya, aktörler, kurumlar ve bireyler, uluslararası ilişkiler alanını, devletlerarası ilişkilerin ötesinde pek çok konuda –enerji, göç, iklim, toplum ve siyaset psikolojisi, kalkınmanın insani boyutu, cinsiyet çalışmaları, temel hak ve özgürlükler vb.- ve yeni değişkenleri çalışmalara katarak araştırma yapan bir alan olmaya doğru evirmiştir. Böylelikle, uluslararası ilişkiler alanında yeni teorilerin ortaya çıkmasının, bunların eleştirilmesinin, önceki teorilerle karşılaştırılmasının veya var olan teorilerin yeni verilerle, farklı yöntemlerle ve yeni konuların sorunsalları üzerine çalışmasının önü açıktır. Bu nedenle, teorik bir çalışma yapmanın ve makale yazmanın püf noktalarına değinmeye çalıştığımız bu çalışmanın Türkiye’de sosyal bilimler ve uluslararası ilişkiler alanında, teorik çalışma yapmak isteyen öğrenci ve araştırmacılara ilham vermesini ve yardımcı olmasını dilemekteyiz.

Kaynakça

- Abend, G. (2008). "The Meaning of Theory", *Sociological Theory*, 26/2, 173-199.
- American Psychological Association (APA). (2020). *Publication Manual of the American Psychological Association*, Washington, DC.
- Barnett, M. N. ve Finnemore, M. (1999). "The Politics, Power, and Pathologies of International Organizations", *International Organization*, 53,/4, 699–732.
- Brown, C. (1992). *International Relations Theory: New Normative Approaches*, Columbia University Press: New York.
- Brown, C. (1997). *Understanding International Relations*, Basingstoke: Macmillan, New York.
- Bueno de Mesquita, B., Morrow, J. D., Siverson, R. M. ve Smith, A. (1999). "An Institutional Explanation of the Democratic Peace", *American Political Science Review*, 93/4, 791-807.
- Buzan, B. (1993). "From International System to International Society: Structural Realism and Regime Theory Meet the English School", *International Organization*, 47/3, 327–52.
- Buzan, B., Wæver, O. ve de Wilde, J. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*, Boulder CO, Westview, Colorado.
- Dixon, W. J. (1994). "Democracy and the Peaceful Settlement of International Conflict", *American Political Science Review*, 88/1, 14–32.
- Doyle, M. W. (1983a). "Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs: Part 1", *Philosophy and Public Affairs*, 12, 205–234.
- Doyle, M. W. (1983b). "Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs: Part 2", *Philosophy and Public Affairs*, 12: 323-353.
- Doyle, M. W. (1986). "Liberalism and World Politics", *American Political Science Review*, 80/4, 1151–1169.
- Finnemore, M. (1996). *Defining National Interests in International Society*, Cornell University Press, Ithaca, NY.
- Geertz, C. (1993). *The Interpretation of Cultures*, Fontana, Londra.
- George, A. ve Bennett, A. (2005). *Case Studies and Theory Development in the Social Science*, MIT Press, Boston.
- Haas, E. B. (1958). *The Uniting of Europe: Political, Social, and Economic Forces 1950–57*, Stanford University Press, Stanford, CA.
- Hollis, M. ve Smith, S. (1990). *Explaining and Understanding International Relations*, Clarendon, Londra.
- Jacard, J. ve Jacoby, J. (2010). *Theory Construction and Model-Building Skills: A Practical Guide for Social Scientists*, Guilford, New York.
- Jepperson, R. L., Wendt, A. ve Katzenstein, P. (1996). "Norms, Identity and Culture in National Security", *The Culture of National Security: Norms and identity in World Politics* (Ed: P. J. Katzenstein), 33–75, Columbia University Press, New York.
- Jørgensen, K. E. (2018). *International Relations Theory*, Palgrave: Macmillan, UK.
- Kant, I. (1970). *Kant's Political Writings*, (Ed. H. Reiss), (Trans. H. B. Nisbet), Cambridge University Press, Cambridge.
- King, G., Keohane, R. O. ve Verba, S. (1994). *Designing Social Inquiry*, Princeton University Press, Princeton.
- Kratochwil, F. ve Ruggie, J. G. (1986). "International Organization: A State of the Art on the Art of the State", *International Organization*, 40/4, 753–775.
- Kugler, J. ve Lemke, D. (1996). *Parity and war: Evaluations and extensions of the war ledger*, University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Machiavelli, N. (1950). *The Prince and the Discourses*, (Ed. M. Lerner), (Trans. L. Ricci ve C. Detmold), Modern Library, New York.
- Mastanduno, M. (1997). "Preserving the unipolar moment: Realist theories and US grand strategy after the Cold War", *International Security* 21/4, 49-88.
- Mearsheimer, J. J. (2003). *The Tragedy of Great Power Politics*, W.W. Norton and Co., New York.
- Moravcsik, A. (1998). "Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics", *International*

- Organization*, 51/4, 513-553.
- Moravcsik, A. (1998). *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*, UCL Press, Londra.
- Morgenthau, H. J. (1948). *Politics Among Nations*, Knopf, New York.
- Morgenthau, H. J. (1954). *Politics Among Nations*, 2. Basım, Knopf, New York.
- Most, B. A. ve Starr, H. (1989). *Inquiry, Logic, and International Politics*, University of South Carolina Press, South Carolina.
- Neuman, W. L. (2006). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*, (Çev. S. Özge), Yayın Odası, Ankara.
- Neumann, I. B. and Wæver, O. (1997). *The Future of International Relations: Masters in the Making*, Routledge, Londra.
- Organski, A. F. K. (1958). *World Politics*, Alfred A. Knopf, New York.
- Organski, A. F. K. and Kugler, J. (1980). *The War Ledger*, University of Chicago Press, Chicago.
- Patterson, L. (1997). "Agricultural Policy Reform in the European Community: A Three Level Game Analyses", *International Organization*, 51, 135-165.
- Putnam, R. D. (1988). "Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-level Games", *International Organization*, 42, 427-460.
- Ravitch, S. M. ve Riggan, M. (2017). *Reason and Rigor: How Conceptual Framework Guide Research*, SAGE, Los Angeles, CA.
- Rueschemeyer, D., Stephens, E. H. ve Stephens, J. D. (1992). *Capitalist Development and Democracy*, Polity, Oxford, UK.
- Rosato, S. (2003). "The Flawed Logic of Democratic Peace Theory", *American Political Science Review*, 97/4, 585-602.
- Rosenau, J. ve Durfee, M. (1995). *Thinking Theory Thoroughly: Coherent Approaches to an Incoherent World*, Boulder, CO, Westview.
- Russett, B. (1989). "Democracy and Peace", *Choices in World Politics: Sovereignty and Interdependence*, (Ed. B. Russett ve H. Starr), 245-261, Freeman, New York.
- Russett, B. ve Oneal, J. (2001). *Triangulating peace. Democracy, Interdependence, and International Organizations*, Norton, New York.
- Schumpeter, J. (1919/1955). "The Sociology of Imperialism", (Ed. J. Schumpeter), *Imperialism and Social Classes*, World Publishing Co., Cleveland.
- Sutton, R. I. ve Staw, B. M. (1995). "What Theory is Not?", *Administrative Science Quarterly*, 40, 371-384.
- Torraco, R. J. (1997). "Theory-Building Research Methods", *Human Resource Development Handbook: Linking Research and Practice*, (Ed. R. A. Swanson ve E. F. Holton III), 114-137, Berrett-Koehler, San Francisco, CA.
- Tür, Ö. ve Aydın-Koyuncu, Ç. (2010). "Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımı: Temelleri, Gelişimi, Katkı ve Sorunları", *Uluslararası İlişkiler*, 26/7, 3-24.
- Vasquez, J. (1995). "The Post-Positivist Debate", *International Relations Theory Today*, (Ed. K. Booth ve S. Smith), Polity, Cambridge.
- Wæver, O. (1995). "Securitization and Desecuritization", *On Security*, (Ed. R. Lipschutz), Columbia University Press, New York.
- Walt, S. M. (1998). "International Relations: One World, Many Theories", *Foreign Policy*, 110, 29-46.
- Waltz, K. N. (1959). *Man, the State and War: A Theoretical Analysis*, Columbia University Press, New York.
- Waltz, K. N. (1964). "The Stability of a Bipolar World", *Daedalus*, 93/3, 881-909.
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*, Addison-Wesley, Reading, MA.
- Waltz, K. N. (1990). "Realist Thought and Neorealist Theory", *Journal of International Affairs*, 44/1, 21-37.

- Waltz, K. N. (2000). "Structural Realism after the Cold War", *International Security*, 25/1, 5-41.
- Wendt, A. (1987). "The Agent-Structure Problem in International Relations Theory", *International Organization*, 41, 335-370.
- Wight, M. (1991). *International Theory: The Three Traditions*, (Ed. G. Wight ve B. Porter), Leicester University Press, Leicester .
- Zacher, M. W. ve Matthew, R. A. (1995). "Liberal International Theory: Common Threads, Divergent Strands", *Controversies in International Relations: Realism and the Neoliberal Challenge*, (Ed. C. W. Kegley), St. Martin's Press, New York.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:22.09.2020 ✓Accepted/Kabul:19.10.2020

DOI:10.30794/pausbed.798813

Araştırma Makalesi/ Research Article

Buhari-Gülmez, D. ve Uğur-Rızzi (2021). "Akademik Tezi Bilimsel Yayına Dönüştürme Stratejileri: Uluslararası İlişkiler Örneği", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2021 Sayı 42:Özel sayı 1, Denizli, ss. Ö49-Ö61.

AKADEMİK TEZİ BİLİMSEL YAYINA DÖNÜŞTÜRME STRATEJİLERİ: ULUSLARARASI İLİŞKİLER ÖRNEĞİ

Didem BUHARİ-GÜLMEZ*, Canan UĞUR-RIZZI**

Özet

Bu çalışma, Sosyal Bilimler alanında akademik tezlerin bilimsel yayına nasıl dönüştürüleceği sorusuna Uluslararası İlişkiler örneği üzerinden yanıt aramaktadır. İlk bölümde akademik tezler ve bilimsel yayınlar arasındaki genel amaç, biçim, içerik, üslup ve hedef kitle gibi temel farklar incelenmektedir. İkinci bölümde, örnek alan olarak seçilen Uluslararası İlişkiler disiplininde tamamlanmış akademik tezlerin akademik yayına dönüştürülmesine yönelik araştırmacıların karşılaştıkları ikilemler ve uluslararası alanda tanınmış yayınevlerinin konuya ilişkin genel yaklaşımları ele alınmaktadır. Son olarak, akademik tezi yayına dönüştürme stratejileri ve aşamaları örneklerle açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Akademik yayın, Akademik tez, Makale, Kitap, Kitap bölümü, Uluslararası ilişkiler, Kavramsal haritalandırma.

THE STRATEGIES FOR TRANSFORMING AN ACADEMIC THESIS INTO A SCIENTIFIC PUBLICATION: THE CASE OF INTERNATIONAL RELATIONS

Abstract

This study aims to show how to turn an academic thesis into a scientific publication in Social sciences with a special emphasis on the case of International Relations. In the first part, the main differences between academic theses and publications will be scrutinized in terms of general aim, format, style and target readership. In the second part, both the dilemmas faced by International Relations scholars who wish to produce publications based on their academic theses and the general approaches of internationally renowned publishers to the issue at hand will be evaluated. Finally, the last part will explain, through examples, the main strategies for and phases of turning an academic thesis into a publication.

Keywords: Academic publication, Academic thesis, Journal article, Book, Book chapter, International relations, Conceptual mapping.

*Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İZMİR.
e-posta:mdidem.buhari.gulmez@ikc.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0001-9199-7835>)

**Öğr. Gör. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İZMİR.
e-posta: canan.ugur.rizzi@ikc.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-9081-6622>)

1. Giriş

Bu çalışma, Sosyal Bilimler alanında akademik tezlerin akademik yayına nasıl dönüştürüleceği sorusuna Uluslararası İlişkiler örneği üzerinden yanıt aramaktadır. Araştırmacının genellikle şahsi deneyimler ve deneme yanılma yoluyla öğrendiği bu sürece ilişkin Türkçe dilinde akademik çalışmalar oldukça kısıtlıdır. Çalışma, ilk bölümde akademik tezler ile makale, kitap bölümü ve kitap gibi akademik yayınlar arasındaki genel amaç, biçim, içerik, üslup ve hedef kitle gibi farkları incelemektedir. İkinci bölümde, örnek alan olarak seçilen Uluslararası İlişkiler disiplininde tamamlanmış akademik tezlerin akademik yayına dönüştürülmesine yönelik karşılaşılan ikilemler ele alınmaktadır. Türkiye’de çeşitli üniversitelerde görev yapan ve tezlerinden uluslararası alanda tanınmış dergilerde makaleler yayımlanmış olan 10 akademisyenle 8 Haziran-16 Temmuz 2020 tarihleri arasında e-posta yoluyla yapılan mülakatların bulgularına dayanarak yayın türü, zamanlaması, tez danışmanının katkısı, etik kurallar, fikri mülkiyet ve dergi seçimi gibi konularda dikkat edilmesi gereken hususlar tartışılmaktadır. Ayrıca, uluslararası alanda tanınmış akademik yayınevlerinin resmi kurumsal verileri ve editörlerinin konuyla ilgili çevrimiçi sunumları incelenerek akademik tezlerin kitaba dönüştürülmesine ilişkin politikadaki çeşitlilik ortaya konmaktadır. Son olarak, akademik tezi yayına dönüştürme stratejileri örneklerle anlatılacaktır. Bunlar, kavram haritası yoluyla odak belirleme ve hangi bölümün ne tür yayına dönüştürüleceğine karar verme, tek araştırma sorusu oluşturma, soruyu güncel literatür ve bağlamla ilişkilendirme, içerik güncelleme, üslup ve biçim değişimi gibi stratejileri kapsar. Kısaca, mülakat, belge analizi ve çevrimiçi seminerlerden faydalanarak güncel örnekler ve Uluslararası İlişkiler alanından yola çıkan bu çalışma, Sosyal Bilimler alanındaki akademik tezlerin uluslararası alanda tanınmış yayınlara dönüştürülmesine ilişkin literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır.

2. Doktora Tezi ve Akademik Yayın Arasındaki Farklar

Akademik çalışmanın en önemli adımlarından biri olan doktora sürecinden sonra, akademisyen olarak görev almak isteyen araştırmacının üzerinde ciddi bir yayın baskısı oluşmaktadır. Halihazırda bir araştırma gerçekleştirmiş olan ve bu araştırma tezi, alanın deneyimli isimlerinden oluşan tez komitesi tarafından onaylanan kişi, yazdıklarını yayımlatmaya çalışır. Araştırmacının yıllar süren doktora sürecinde ortaya koyduğu çalışmanın diğer araştırmacılar tarafından ulaşılabilir olması bilimsel gelişim açısından da önemlidir. Bu nedenle alandaki sorulara yeni cevaplar öneren ya da yeni bir bakış açısı kazandıran orijinal bir çalışmanın bulguları yayımlanır (Bowen, 2005: 865). Fakat bir tezden akademik yayın üretmek umulduğu kadar kolay değildir. Bu noktada araştırmacının ilk olarak karar vermesi gereken, tezi hangi yayın türünde yayımlatacağıdır. Araştırmacının 3 temel seçeneği vardır: makale, kitap, ya da kitap bölümü. Bu ilk kararı verirken araştırmacının seçimini etkileyen temel hususlar, araştırmacının tezin hangi bölüm ya da bölümlerini yayımlamaya değer bulduğu ve ulaşmak istediği okuyucu kitlesidir (Germano,2013; Clague, t.y.). Her bir yayın türü çeşitli açılarla tezden ayrılır.

Tez ve akademik yayınlar arasındaki temel farklılıklardan biri, her birinin yazılış amacının farklı olmasıdır. Tezde yazarın amacı – araştırma süreciyle öğrencilik arasındaki geçiş aşaması olarak tanımlanabilecek – doktora sürecini başarıyla sona erdirmek iken, akademik yayın araştırmanın sonuçlarının alandaki ilgili araştırmacılara ve öğrencilere ulaşmasını sağlamak gibi çok daha geniş amaçlara hizmet eder (Staller, 2019). Bu nedenle, sonuçları sadece araştırmacı ile tez komitesinin erişimine açık olan tez bireysel bir amaç içerirken, akademik yayın kendi sesini diğer araştırmacılara duyurmak istediği için daha toplumsal bir amaca sahiptir.

Amacın uzantısı olarak düşünülebilecek bir diğer farklılık ise doktora tezi ve akademik yayınların farklı okuyucu kitleleri için yazılmasıdır. Tez sadece tez komitesi ve danışman hoca için yazılmasına rağmen, makale, kitap ve kitap bölümü çalışılan alanla ilgili çok daha geniş bir okuyucu kitlesi için yazılır (Paltridge, 2017; Clague, t.y). Akademik yayınların okuyucu kitlesi tezden daha geniş olmasına rağmen bu yayınlar kendi içinde de farklılaşır. Makaleler hem kısa oldukları için hem de çevrimiçi erişime açık oldukları için çok daha geniş bir okuyucu kitlesine erişir. Kitabın okuyucu kitlesi de geniş olmakla beraber, gelişen internet olanakları ile birlikte fiziki bir kitaba başvuran araştırmacı sayısının az olması ve kitapların ulaşılabilirliğinin genellikle kütüphanelerle sınırlı olması nedeniyle bilimsel kitaplar daha az fakat çok daha ilgili okuyucuları hedef alır (Thomson, 2012). Okuyucu kitlesi tezin biçimsel ve içerik farklılığını da şekillendiren bir unsurdur. Çünkü yazı genel itibarıyla okuyucu odaklı bir süreçtir. Belirlenen bir tez komitesi araştırmacının tezini okumakla mükellef iken, makale ve kitap konusunda editörün ve okuyucunun ilgisini çekmek araştırmacının sorumluluğundadır (Pollard, 2005). Eserleri değerlendiren

kişilerin metne yaklaşımı da farklıdır. Tez komitesi sadece tezin bilimselliğini incelerken, yayınevi editörleri kitabın dili, üslubu ve ticari değerini de göz önüne alır.

Tezin organizasyonunda genellikle 5 ya da 6 bölümden oluşan, giriş ve araştırma sorusu, literatür taraması, metodoloji, bulgular, tartışma, analiz ve sonuç gibi az sayıda ve uzun bölümler varken makale tezdeki bölümlere göre daha kısadır. Tez 100 sayfayı aşan detaylı bir çalışmadır. Bir makale ise genellikle 7000-10000 sözcük arasındadır. Fakat tezin özeti değildir (Bowen, 2010). Kitaplar ise tezden farklı olarak genellikle daha kısa, ancak daha geniş kapsamlıdır (Paltridge, 2017). Bunun en önemli sebebi, tezdeki dipnotlara, detaylı literatür taramasına ve metodoloji tartışmasına kitapta fazla yer verilmemesidir. Kitap bölümleri de genellikle makaleler ile aynı sözcük sayısına sahiptir.

Tezin yazım stili tez komitesinin değerlendirmesi içinde temel önceliğe sahip değildir, halbuki kitap ve makale okuyucuları yazı stiliyle ilgilenir. Tez komitesi tezi her hâlükârda okumak zorunda iken, akademik yayına ilgi gösterilmesi okuyucunun tercihine bağlıdır. Tezde bu nedenle kimi zaman daha karmaşık ve teknik bir dille karşılaşılırken, akademik yayınlarda yaygın okuyucu kitlesini de göz önüne alan daha basit, anlaşılır bir dil vardır. Mesela tezde bölümleri birbirine bağlayan paragraflar gerekliken, makale ve kitapta bu paragraflar yerini geçiş cümlelerine bırakılır. Her ne kadar tez için yıllar süren kronolojik bir çalışma süreci gerçekleştirilmiş olsa da, akademik yayınların gerektirdiği zaman genellikle daha kısadır. Ancak bu, yayın türüne göre değişkenlik gösterir. Bir kitap bölümü ya da makalenin hazırlanması, bir kitabın hazırlanmasından çok daha kısa sürer. Bu nedenle bir kişinin kariyerinin başlarında kitap için çok fazla zaman ayırması tavsiye edilmez (Paltridge, 2017).

İçerik açısından baktığımızda ise tez, tez komitesini ikna etmek amacıyla yazıldığından akademik yayınlardan farklı olarak yalnızca araştırmasını ortaya koymaz, aynı zamanda her bir adımı neden attığını dayanaklarla destekler (Pollard Jr, 2005). Tezde bulguların yanı sıra araştırmacıyı o bulgulara götüren yolların kolaylıkla takip edilmesi ve araştırmacının literatüre hakim olduğunu göstermesi gerekir. Oysa, akademik yayınlarda araştırmacının hem tekrara düşme lüksü yoktur hem de her bir adımı için detaylı gerekçeye ihtiyacı yoktur (Germano, 2013). Dergi hakemleri araştırmacının literatür hakkında yeterli bilgiye sahip olduğunu, metodun uygun ve tekrar edilebilir olduğunu, bulguların sonucu desteklediğini ve çalışmanın alana küçük de olsa bir katkı sunduğunu görmek isterler (Pollard Jr, 2005). Kitapta da makaleye benzer bir şekilde tekrarlara ve gerekçelere yer verilmez. Unutulmamalıdır ki tez bir araştırma sürecini gösterirken, akademik yayın bitmiş olan bir araştırmaya ilişkindir.

Teknik yeterlilik ve teori tez için önemliken, kitap ve makale için teoriden ziyade farklı fikirlerin birleştirilmesi böylece ortaya yeni bir perspektif konulması ve okuyucunun ufkunu açması beklenmektedir (Germano, 2013). Tezin özgün fikirleri içeren bulgu ya da metodolojiye ilişkin bölümleri bu nedenle kitap, kitap bölümü ve makaleye dönüştürmek için daha uygundur. Doktora tezi soru sorarak ve o soruya uygun teorik tartışmalarla başlarken, kitap bir soruya cevap verilmesiyle başlar (Clague, t.y.). Doktora tezinin içeriğini akademik bir yayından ayıran bir diğer özellik ise doktora tezinde kişi özgün bir düşünceyi iddialı bir şekilde dile getirmekten genellikle kaçınmaktadır. Bu nedenle alanın önemli isimlerine referans vererek kendini adeta bir güvenlik çemberiyle kuşatır. Doktora tezinde amaç alana sunulan katkının yanı sıra çalışılan alandaki literatüre ne kadar hakim olduğunu da göstermektir. Halbuki akademik yayınlarda özgün ve yeni buluşlar son derece önemlidir. Bu nedenle Germano (2013), bir editör olarak kendisine gönderilen tezden uyarlanmış kitap önerilerini 'sarsarak kendine getirmeye' çalıştığından ve söz konusu çalışmaların kendi sesini duyurması gerektiğinden bahseder.

Tezin kapsamı ile akademik yayının kapsamı da birbirinden farklıdır. Bazen tez tek bir konuda o kadar uzmanlaşmıştır ki, bir kitaptan ziyade editörlü bir kitapta bir bölüm olarak yer alabilir (Thomson, 2011). Örneğin, belirli bir ülkenin Dışişleri Bakanının dış politikaya etkisine dair tez yazan bir araştırmacı, çok spesifik bir alanda tez yazdığı için bunu bir kitaba dönüştürmekte güçlük yaşayabilir. Onun yerine aktörlerin dış politikaya etkisine dair bir kitapta kitap bölümü olarak bu tezi yayımlatmak daha kolay olabilir. Ayrıca tezde ve kitapta tek bir konuyla ilgili bütün bulguların sunulması varken, makalede ve kitap bölümlerinde bütün bulguların sunulmasının yerine sadece en çok ilgili olan bazı bulgular sunulur (Staller, 2019).

Öte taraftan, tezin içinde bir bütünlük vardır, bu nedenle de tezin her bir bölümü bir domino taşı gibi birbirini harekete geçirir. Yazar her bir bölümü incelikli bir şekilde sonraki bölüme bağlar. Domino taşı niteliğindeki her bölüm tezin bütünü içinde anlamlıyken tek başına anlamını yitirebilir. Bu nedenle bir kitap tezdeki bütünlüğü

sürdürme açısından daha avantajlıdır. Kitap bölümünde ise, araştırmacı aynı alanda çalışan diğer uzmanlar ile bir araya geldiği için geniş bir konu içerisinde kendine yer bulmuş olur ve böylelikle çalışma alanındaki diğer araştırmacılarla iş birliği kurar. Öte taraftan, makalenin kendi içindeki bütünlüğünü sağlamak oldukça önemlidir (Staller, 2019). Tezin bir bölümünü alıp bir dergiye göndermek makale olarak yayımlanması için yeterli değildir (Paltridge, 2017).

Farklı okur kitleleri için yazılan akademik tez ve akademik yayın, yazının okuyucu odaklı bir süreç olması nedeniyle birbirlerinden ayrılırlar. Özellikle, biçimsel açıdan kullanılan dil, uzunluk ve metnin organizasyonu ile içerik açısından metnin kapsamı, kendi içindeki bütünlüğünün korunması ve özgünlüğünün vurgulanması açılarından farklılık gösterirler. Akademik tez yazım sürecinde literatür taraması yaparken çok sayıda farklı akademik kaynaktan istifade eden araştırmacı, her ne kadar söz konusu farklılıkları gözlemlene şansına sahip olsa da, bir tezin akademik metne dönüştürülmesi süreci kendi içinde çeşitli ikilemleri de beraberinde getirir.

3. Akademik Tezlerin Bilimsel Yayına Dönüştürülmesinde Karşılaşılan İkilemler

Türkiye’de çeşitli üniversitelerde görev yapan ve tezlerinden uluslararası alanda tanınmış eserler yayınlatmış olan 10 akademisyenle¹ yapılan nitel mülakatlar doktora tezlerinin akademik yayına dönüştürülmesi sırasında birtakım temel karar alma süreçlerinin gerçekleştiğini göstermektedir. Görüşme yapılan akademisyenlerin vurguladıkları temel noktalardan ilki yayının türüne karar vermektir. Değerlendirme süresi, tezin bütünlüğünün en doğru şekilde korunması, akademik kariyere katkı gibi değerlendirmeler sonucunda akademik metnin kitap bölümü, kitap veya makale olarak yayımlanmasına yönelik farklı yaklaşımlar ortaya konulur. Hatta kimi araştırmacılar için tezin yayın sürecinde yaşanan temel ikilem, tezin tek bir kitaba mı yoksa birden çok makaleye mi dönüştürülmesi gerektiği konusundadır (R7). Görüşülen akademisyenlerin tamamı tek bir faktörden ziyade pek çok faktörün birleşimi ile yayın türüne karar vermişlerdir. Kimi durumda seminer ve konferanslar aracılığıyla alanın önde gelen isimleriyle kurulan iletişim, özel sayıda bir makale ile yer almayı kolaylaştırarak yayın süresini hızlandırırken (R3, R1), kimi durumda araştırmacılar özel sayının belirli bir grup ve kuramsal çerçeve içerisinde yer almayı gerektirdiği için özgünlüğe zarar verme ihtimali taşıdığından da bahsetmişlerdir (R1, R6). Öte taraftan tezdeki bütünlüğü koruyabilmek adına tezden tek bir makale çıkaran örneklerin yanı sıra (R1), tezin farklı bölümlerinin kendi içindeki bütünlüğünü koruyarak birden fazla makale çıkaran araştırmacılar da vardır (R3, R7). Esasen, görüşülen bütün akademisyenler, tezin yapısının yayın türünü etkilediğini belirterek, orijinal bir bakış açısına sahip, ampirik bölümlerin yayınlanmasının daha kolay olduğunu vurgulamışlardır.

Akademik makale için dergi seçimi oldukça önemlidir. Fakat bu seçimi etkileyen faktörler her bir araştırmacıya göre değişmektedir. Bazı araştırmacılar doğru okuyucuya ulaşmak adına Türkiye ile ilgili yazdıkları tezlerini makaleye dönüştürüp *Turkish Studies* gibi spesifik bir bölge ya da ülke üzerine uzmanlaşmış dergilere göndermeyi seçerken (R2), bazı araştırmacılar açısından yayınevının atıf indekslerindeki yeri temel belirleyici olmaktadır (R3). Her ne kadar dergilerin SSCI, ESCI gibi uluslararası atıf indekslerindeki yeri önemli olsa da, atıf indeksleri tercihi konusunda iki farklı stratejik yaklaşımdan bahsetmek mümkündür. Elde üzerinde uzun yıllar çalışılmış orijinal bir içerik olduğu için atıf indeksi yüksek dergilerin tercih edilmesi konusunda cesur davranılması gerektiğini söyleyen akademisyenlerin yanı sıra (R3, R6), henüz akademik hayatın başında olduğu için atıf indeksi görece daha düşük dergilerin deneyim kazanmak açısından önemli olduğunu belirten akademisyenler de olmuştur (R5). Dolayısıyla, dergi seçimi hem akademik kariyerde atanma ve yükselme kriterleri bağlamında geçerli olan atıf indeksli dergileri kapsar, hem de yazarın özne tercihleri ve öncelikleri doğrultusunda şekillenir. Türkiye’deki doçentlik kriterleri kapsamında Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi (ULAKBİM) nezdinde taratılan TR-Dizin endeksli dergilerde yayın yapma koşulu bulunmaktadır. Ayrıca araştırmacıların Türkçe literatüre de katkı yapmak adına Türkçe dilinde de makale yayımlatmaları teşvik edilmektedir.

Dergiye karar verilmesinin ardından izlenecek adım tezin akademik yayın formatına dönüştürülmesidir. Görüşülen akademisyenler tezin bir makaleye dönüştürülmesinin zorlu bir iş olduğundan bahsederek gerekli revizyonun gerçekleştirilmesi (literatürün güncellenmesi, kendi içinde tutarlı bir argümana yoğunlaşılması) ve

1 R1- Doç. Dr. Kaan Renda, Hacettepe Üniversitesi; R2- Doç. Dr. Başak Alpan, Orta Doğu Teknik Üniversitesi; R3- Doç. Dr. Ali Onur Özçelik, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi; R4- Doç. Dr. Sinem Kocamaz, Ege Üniversitesi; R5- Dr. Öğr. Üyesi Damla Cihangir Tetik, Ayvansaray Üniversitesi; R6-Selin Türkeş Kılıç, Yeditepe Üniversitesi; R7-Prof. Dr. Emre İşeri, Yaşar Üniversitesi; R8- Dr. Öğr. Üyesi Evren Eken, Süleyman Demirel Üniversitesi; R9- Dr. Öğr. Üyesi Seçkin Barış Gülmez, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi; R10- Dr. Öğr. Üyesi Diğdem Soyaltın, Altınbaş Üniversitesi.

kapsamlı bir çalışma olan tezin çok daha kısa olan makale formatına dönüştürülmesi sırasında tezin bütünlüğünü yitirmediklerinden emin olmak gerektiğini vurgulamışlardır. Bazı akademisyenler yayın sürecinin doktora süresinde başlamasının hem tezin gelişimine hem de akademik kariyere katkı sunacağını belirterek, tezi yazarken bölümlerin makale formatında yazılmasının akademisyenin işini kolaylaştıracağından bahsetmişlerdir (R3). Böylelikle Doğa Bilimleri alanında benimsenen bir yöntem olan doktora tezi bölümlerinin doktora sırasında yayınlanması yaklaşımı Sosyal Bilimler alanında da uygulanabilir. Ancak, özellikle nicel yöntemler kullanan akademisyenlerin tezlerinden birden fazla makale üretirken 'dilimleme' adı verilen etik soruna karşı dikkatli olması gerekmektedir (R1).

Yayın taslağının dergi editörlerine gönderilmesinin ardından başlayan anonim hakemlik süreci yazarlar açısından genellikle olumlu bir deneyim olarak değerlendirilmiştir. Yazılan eserin üçüncü bir göz tarafından değerlendirilmesi ve yazarın gözden kaçırdığı noktaların vurgulanması eserin geliştirilmesi açısından oldukça önemli olmaktadır. Fakat görüşülen akademisyenlerin tamamı yüzeysel hakem raporlarıyla ve hakem eleştirileri doğrultusunda yaptıkları düzeltmelere rağmen kendilerine aynı hakem raporunun tekrar gönderildiği örneklerle karşılaşmışlardır. Ayrıca tezden üretilen makale kendi içindeki bütünlüğü kaybetme riski taşıdığından hakem süreçlerinde araştırma sorusu, yöntemi ve argümanları konusunda eleştirilerle karşılaşmak mümkündür (R4). Hakemlik sürecinin anonim olması nedeniyle, bu sürecin esasen yazara doğrudan yöneltilmiş eleştiriler olmadığı ve olası eksikliklere rağmen akademik metni geliştirme amacı taşıdığı gözden kaçırılmamalıdır.

Görüş belirten akademisyenlerin hemfikir oldukları bir diğer nokta ise, tezden üretilen akademik eserde tez danışmanının doğrudan katkısı yoksa, danışmanın adının makale içerisinde yer almaması gerektiğidir. Her ne kadar stratejik olarak danışmanın adını ekleyerek çalışmaların daha yüksek atıflı dergilerde yer alma şansı olduğuna inanılsa da (R6), yazma sürecine aktif olarak katılmayan danışmanın isminin makalede yazar olarak yer alması etik olarak uygun bulunmamaktadır. Gerekli durumlarda doktora danışmanına ya da doktorayı finanse eden kuruluşa teşekkür edilebilir fakat etik olarak makalede sadece yazar/ yazarların adı olmalıdır.

Gerçekleştirilen mülakatlar, tezin akademik yayına dönüştürülmesi sırasında stratejik davranmanın önemli olduğunu göstermektedir. Sürece ilişkin gerekli araştırmaların yapılması yayın yapmayı kolaylaştırırken, dergi tercihi, tezin akademik metne dönüştürülmesi, hakemlerin önerdiği değişikliklerin yerine getirilmesi, doktora tez danışmanının etkisi gibi konular öne çıkmaktadır. Buna ek olarak, tezi bilimsel kitaba dönüştürme süreciyle ilgili olarak, uluslararası alanda tanınmış yayınevlerinin genel yaklaşımları yayın türü ve yayınevi tercihi sırasında önemli bir etmendir.

3.1. Tezden Üretilen Kitaplara İlişkin Yayınevi Yaklaşımları

Tezini tamamlayan ve savunan öğrenci mezuniyetin bir parçası olarak her bir ülkede tezinin bir kopyasını üniversitesine ve/veya ülkenin ilgili kuruluşuna teslim eder. Ülkemizde Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi, Birleşik Krallık'ta ETHOS, ABD'de EBSCO gibi çevrimiçi platformlar aracılığıyla geçmiş yıllarda tamamlanmış olan doktora tezlerine ulaşmak mümkündür. Ayrıca, doktora öğrencisinin rızasıyla üniversite kütüphaneleri tezin basılı bir örneğinin yanı sıra çevrimiçi bir suretini de erişime açabilirler. Bu durumda zaten erişime açık olan bir tez, kitap olarak yayımlanabilir mi?

Bu konudaki yaklaşım yayınevine göre değişir. Ramirez vd. (2013: 374) tarafından yapılan bir araştırmaya göre, anket yapılan 53 üniversite yayınevinden %9.8'i erişime açık tezlere dayanan yayın önerisini daima kabul edeceğini belirtirken, %43.9'u her bir yayın önerisinin kendi içinde değerlendirileceğini, %26.8' ise içerik ve biçimsel açıdan tezden büyük ölçüde farklılaşması koşuluyla değerlendirileceğini belirtmiştir. Araştırmanın da gösterdiği gibi, çoğu yayınevi erişime açık bir tezin gerekli değişimleri gerçekleştirilmesiyle yayımlanmasını onaylamaktadırlar. Örneğin Cambridge University Press, Routledge ve Palgrave Macmillan gibi uluslararası alanda tanınmış bazı yayınevleri özellikle kitap önerisi hazırlanırken gerçekleştirilecek değişikliklerle yeni bir metin ortaya konulacağından doktora tezinin üniversiteler tarafından erişime açılmasını kitap yayını için bir engel olarak kabul etmezler (University of Cambridge, t.y.). Öte taraftan Manchester University Press, Wiley, Nature gibi bazı yayınevleri ise herhangi bir şekilde online erişime açık doktora tezlerini yayımlamak istemediklerini belirtmekte, ancak kitap önerisinin çok başarılı olması durumunda yayımlanması fikrine sıcak bakmaktadırlar (Cirasella ve Thistlethwaite, 2017).

Ortaya çıkabilecek sorunlardan kaçınmak adına bazı ülkelerde doktora tezine erişimi belirli sürelerle kısıtlamak ('ambargo uygulamak') ya da sadece tez özetini erişime açmak mümkündür. Örneğin Birleşik Krallık'ta doktora öğrencisi tezini teslim ederken dilekçe vererek, tezinin çevrimiçi erişime açılmasını iki veya üç yıllığına erteletebilir. Türkiye'de de tezi erişime açmak ya da sadece özet kısmını erişime açmak öğrencinin tercihine bağlıdır. Yayınevinden kabul alan bir kitap önerisi aynı şekilde üniversite ile iletişim kurularak belirli bir süre için erişime kapatılabilir. Her hâlikârda yayınevlerinin öncelikli olarak vurguladıkları konu, tezin tez formatından çıkartılarak kitap formatına uygun hale getirilmesidir.

Tezin erişime açık olup olmaması dışında, bir diğer önemli faktör ise yayınevinin yazarı okuyucu kitlesine ulaştırma oranıdır. Kitaplara çevrimiçi erişim de sağlayabilen yayınevleri özellikle Üçüncü Dünya ülkelerinde veya bu ülkelerle ilgili tez yazan araştırmacılar tarafından tercih edilmektedir çünkü basılı kitaplara biçilen fiyatlar genellikle çok yüksektir (Palgrave Macmillan, t.y.). Bu nedenle Afrika ya da eşitsizlikle ilgili çalışan araştırmacılar açısından açık erişim olanağı yayınevi tercihinin etkileyen önemli faktörlerden bir diğeridir (Palgrave Macmillan, t.y.). Yayın sonrası ise yayınevi kitabın tanıtımını ve pazarlamasını gerçekleştireceğinden, sosyal medya kullanımı, konferans tanıtımları ve çevrim içi aboneliklerle kitabı olabildiğince fazla sayıda okuyucuya ulaştıran yayınevleri daha çok tercih edilir. Kitabın hedeflenen okuyucu kitlesine erişmesi ile doğru yayınevinin seçilmesi bu nedenle birbirine paralel ilerler.

Yayınevlerinin kitap önerisine cevap verme hızı, yayın sıklığı ve önerilerin olumlu değerlendirilmesi oranı da aynı şekilde yayınevi tercihinin etkilemektedir. Sürecin hızlı ilerlemesini bekleyen araştırmacı tercihinin daha sık yayın yapan, taslak metinlere ilişkin değerlendirmeyi kısa sürede gerçekleştiren ve taslak metinleri yayımlama oranı yüksek bir yayınevini tercih edebilir. Fakat böyle bir tercih beraberinde SSCI, ESCI gibi sosyal bilimler alanında yüksek atıf alan mecralarda fazla atıf alamayan ya da geniş bir okuyucu kitlesine ulaşamayan bir yayıneviyle çalışmayı beraberinde getirebilir (Yılmaz, 2020). Bu nedenle başlangıçta araştırmacı ret oranı yüksek ama akademik kariyerine daha çok katkı sağlayacak bir yayınevi ile kabul oranı yüksek ama kariyeri açısından etkisi daha kısıtlı bir yayınevi arasında tercih yapmak durumunda kalabilir. Kısacası yayınevinin izlediği yayın politikası araştırmacının yayınevi tercihinin etkileyeceğinden araştırmacı yayınevine karar vermeden önce alanda tanınmış yayınevlerinin yayın politikasına ilişkin gerekli araştırmayı yapmalıdır.

Her ne kadar kitap önerisi ile ilgili beklentiler yayınevinden yayınevine değişse de kitap önerisi ve makale önerilerinin belli başlı ortak özellikleri de vardır. Örneğin kitap önerisinde başlık, kitabın konusu ve alana sunduğu katkı, içindekiler kısmı gibi bazı bölümler yayınevinden bağımsız olarak bulunmak zorundadır. Bunlara ek olarak bölüm özetleri, örnek bölümler, yazar hakkında bilgi gibi çeşitli bölümlerin yer almasına ilişkin karar yayınevi ve editörün tercihine bağlıdır (Springer Nature, t.y.).

Değerlendirme süreci de benzer şekilde işler. Editörler tarafından gerçekleştirilen ilk değerlendirmenin ardından kitap önerisi hakemlere gönderilir. Hakemler değerlendirme sürecinde çalışmanın alana katkı sunup sunmadığını, güncel literatüre yeterince hakim olup olmadığını ve kitap önerisinin güçlü ve zayıf yönlerini analiz eder. Fakat geri bildirim süresi yayınevinden yayınevine değişiklik gösterir. Kimi durumlarda geri bildirim süreci oldukça uzun sürebilir ve kitap önerisi için düzeltme de verilebilir.

Yayınevlerinin genel itibarıyla vurguladıkları bir diğer konu ise kitap önerisinin etik değerleri göz ardı etmeden gerçekleştirilmesidir. Yazarı olduğu kadar yayınevini de zan altında bırakabilecek herhangi bir etik ihlalden kaçınmak için ilgili yayınevinin etik politikası öğrenilmelidir. Yazarın intihal (aşırma) yapmaması, yayınevi ile ilgili herhangi bir soruya cevap verebilmek adına iletişim bilgilerini vermesi, eğer yayın içerisinde üçüncü bir taraf varsa gerekli telif haklarının alınması gibi konular bu nedenle çok önemlidir (Springer Nature, t.y.). Hem makale hem de kitap için gerekli izinlerin alınmış olması gerekir. Öyle ki kişinin kendisinin daha önce yayınlamış olduğu bir çalışması için de eğer yayın hakları devredilmişse ve izin almak gerekiyorsa yazar bu aşamada gerekli izinleri almak zorundadır (Springer Nature, t.y.). İntihal konusunda da, birçok yayınevi aynı kaynaktan çok fazla doğrudan veya dolaylı alıntı yapılmasını da intihal olarak değerlendirmeye başlamıştır. Yazarın daha önceki yayınlarından kaynak göstermeden yararlanması da 'kendinden intihal' (*self-plagiarism*) olarak görülmektedir.

Yayınevi seçiminde araştırmacının tercihlerini etkileyebilecek bir diğer önemli nokta 'avcı' (*predatory*) yayınevlerinden kaçınmaktır. Akademik yeterliliğe sahip olmayan çalışmalarını yayınlayan, hakem değerlendirme

süreci olmayan söz konusu yayınevleri araştırmacının akademik kariyerine gölge düşürmektedir. Söz konusu problemden kaçınmak adına thinkchecksubmit.org ya da ulrichsweb.com gibi veri tabanlarından faydalanmak mümkündür. Ulrich's web sitesinde 180'den fazla dilden 421.000 derginin kaydı tutulmaktadır (Exlibrisgroup, t.y.). Kütüphanelerin veri tabanları da bilimsel dergileri ayırt etmeye yardımcı olur.

Yayınevleri editörleri, bilimsel kitap ve tez arasındaki ayrımı unutmadan aslında sadece kavramları tezden ödünç alarak yazma sürecinin gerçekleşmesi gerektiğini vurgular (Springer Nature t.y., Palgrave MacMillan, t.y.). Bu nedenle yazarların fikirlerini özgürce ifade edebilmeleri ve okuyucu odaklı bir yazma süreci gerçekleştirmeleri beklenmektedir. Eğer yazar bunu kitap önerisini hazırlarken yaparsa kitabın yayım süreci de oldukça kısalmaktadır. Örneğin, doktora sonrası tezi kitabı dönüştürme süresi 3 yıl süren bir araştırmacının, kitap önerisi sunmasıyla kitabı yayımlatması arasında geçen sürenin sadece 8 ay sürdüğü örneklerle karşılaşmak mümkündür (Varndell, t.y.)

Kısaca, yayınevlerinin bilimsel kitap yayımlama sürecinde, beklentiler ve etik değerlerle ilgili asgari müşterekler olmakla birlikte, her bir yayınevinin farklı bir politika ortaya koyduğu hususlara da dikkat edilmelidir. Bütün bu faktörlerin yaratabileceği sorunlardan kaçınmak adına araştırmacının yayınevi politikalarını dikkatli bir şekilde incelemesi ve söz konusu politikalara uygun değişiklikleri yaptıktan sonra önerisini göndermesi yayın sürecini kolaylaştıracaktır.

4. Tezi Yayına Dönüştürme Stratejileri ve Aşamaları

Tezden akademik yayın üretme süreci, çoğu zaman, yeniden gözden geçirip düzenlemek anlamına gelen 'revizyon' kavramıyla ifade edilir. Oysa, bu yüzeysel bir yaklaşımdır. Esasen, bu süreç çok boyutlu ve karmaşık bir süreçtir. Örneğin, Germano (2013: 27), tezin akademik bir yayına çevrilmesi sürecinde 'revizyon' yerine 'adaptasyon' kavramını öne çıkarır çünkü ona göre, yapılması gereken temel işlem, tezi farklı bir türe (*genre*) uyarlamadır. Bu açıdan, revizyon tezdeki cümlelere ve kelimelere odaklanan bir mikro perspektifi ifade ederken, adaptasyon katkıda bulunmak istenen literatüre daha bütünlükçü ve kapsamlı bir bakış açısını, yani makro bir perspektif içerir. Revizyonun ardından tez ve makale arasındaki doğrudan ilişki açıkça görülürken, adaptasyon süreci tamamlandığında tez ile ortaya çıkan makale arasında büyük farklılık ortaya çıkabilir. Germano (2013: 27) tezden akademik yayın üretirken tezin geçirdiği ciddi dönüşümü vurgulamak için bir edebi eserin sinemaya uyarlanırken geçirdiği dönüşümü örnek verir. Germano'nun bu değerlendirmesi haklı olsa da, eksiktir. Adaptasyon, tezi akademik yayına dönüştürmek için gerekli bir koşuldur ancak tek başına yeterli değildir. Makalenin bu bölümünde, tezden akademik yayın üretme sürecinin parçası olan revizyon ve adaptasyonun da dahil olduğu çeşitli bilişsel süreçler ele alınacaktır. Bu süreçler, kavram haritası ve araştırma sorusu oluşturma, bağlamsallaştırma, güncelleme, ilişkilendirme ve adaptasyonu içerir. Birbirini tamamlayıcı nitelikte olan bu süreçler, makale yazım sürecinin temel aşamaları şeklinde de düşünülebilir.

Tezi yayına dönüştürme sürecine başlamadan önce akla ilk gelen sorular şunlardır: Bu süreci ne zaman başlatmak gerekir? Örneğin, tez savunmasının hemen ardından mı? Tezin hangi bölümleri akademik yayına dönüştürülebilir? Tezin bazı bölümlerini ayrı makaleler olarak mı hazırlamalı yoksa tüm tezi tek bir makaleye mi dönüştürmeli? Daha önce tezin bazı bulguları veya bölümleri farklı dergilerde makale olarak yayımlandıysa bile, tezi tek bir kitap olarak yayımlamak mümkün müdür? Tez akademik yayına dönüştürülürken ne kadar değiştirilmelidir? Tezde veya tezin seçilen, spesifik bir bölümünde hiç değişiklik yapmadan yayına dönüştürülmesi mümkün müdür? Bu sorulara ek olarak, ABD'de bulunan St Johns Üniversitesinde Eğitim Bilimleri alanında görev yapan Profesör Evan Ortlieb şu genel soruna dikkati çekmiştir: Acaba tezi akademik yayına dönüştürme süreci yaratıcılık içeren bir süreç mi olmalıdır, yoksa başarılı olduğu düşünülen bir formüle göre mi şekillenmelidir? (Ortlieb, 2017). Birçok akademik yayınevi editörü her tezin konusuna, içeriğine, katkıda bulunduğu alana ve ulaşabileceği okur potansiyeline göre değerlendirilmesi gerektiğini, dolayısıyla tezin akademik yayına dönüştürülmesinin kesinlikle standart bir süreç olmadığını vurgulamaktadır.

Örneğin, ABD'deki Yale Üniversitesinde 6 Nisan 2016 tarihinde düzenlenen 'Tezinizi kitaba çevirmek' başlıklı panelde Yale University Press editörlerinden Jennifer Banks, tezden akademik yayın üretme sürecine ilişkin kesin sonuç veren bir formül bulunmadığını ifade etmiştir. Aynı panelde Chicago University Press editörü Priya Nelson da, bir tezin akademik bir kitap olarak yayımlanmasının son derece 'öngörülemez' bir süreç olduğunu

çünkü yazarın sunduğu eserin hem yayınevini ve potansiyel okur kitlesinin genel ilgi alanlarıyla hem de yayınevi editörünün özel ilgi alanlarıyla örtüşmesi gerektiğini belirtmiştir (Yale Üniversitesi paneli, 2016). 17 Aralık 2010 tarihinde Harvard Üniversitesinde düzenlenen ‘Kitap önerisi hazırlama ve yayınevi seçme’ başlıklı panelde MIT University Press editörlerinden Philip Laughlin de, yemek tarifini okumakla yemeği pişirmek arasında fark olduğunu söyleyerek tezin başarıyla akademik yayına dönüştürülmesinin formüle bağlı olmadığını savunmuştur (Harvard Üniversitesi paneli, 2010).

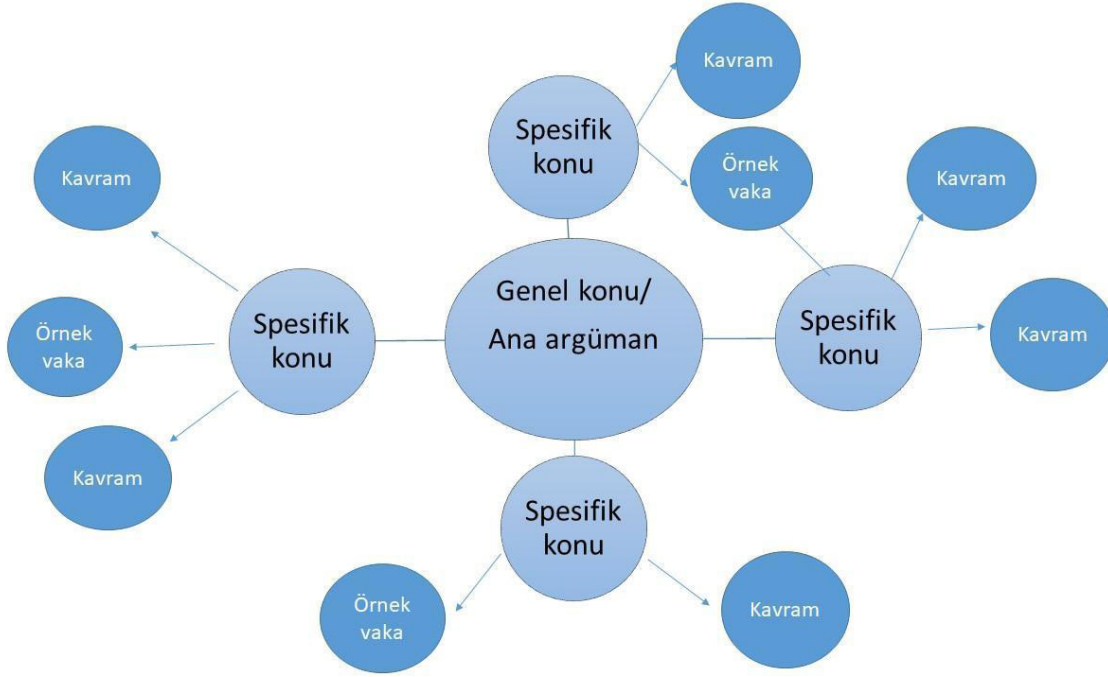
Ancak, genel olarak, tanınmış uluslararası yayınevi editörlerinin önem verdikleri ortak hususlar bulunmaktadır. Örneğin, bu makalenin önceki bölümlerinde açıklanan tez ile bilimsel kitap ve makale arasındaki farkları bilmek çok önemlidir. Örneğin, tezdeki tüm detaylara, kaynaklara ve dipnotlara akademik kitapta yer verilmemesi ve tezdeki nesnel, tarafsız ve sofistike dil yerine yazarın argümanının konunun uzmanı olmayanların da anlayabileceği şekilde yazarın kendine özgü stiliyle ifade edilmesi çok önemlidir (Bkz. CFHSS, 2008; Harvard Üniversitesi paneli, 2010; Knoll, 2010; Lambirth, 2013). Yanı sıra, Üniversite veri tabanlarında erişime açık olan tezlerin veya yüzde 40’ından fazlası çeşitli mecralarda yayımlanmış olan tezlerin kitap olarak yayımlanması için ciddi bir şekilde dönüşüm geçirmesi, neredeyse bütünüyle ‘yeniden yazılması’ önerilmektedir (Yale Üniversitesi paneli, 2016).

Dolayısıyla, kimine göre tezin 60.000-100.000 kelime arası bir akademik bir kitaba dönüşmesi için en az bir yıl gerekmektedir (Germano, 2013: 81). Hatta Yale University Press editörü Jennifer Banks bunun çok daha uzun zaman alabileceğini vurgular (Yale Üniversitesi paneli, 2016). Tezden 7000-10.000 kelimelik bir akademik bir makale üretmenin ise daha kısa bir zaman içinde yapılabileceği öngörülebilir. Ancak, hem akademik kitap hem de makale için vurgulanan ortak bir husus, tezin argümanının güncel gelişmeler ışığında değerlendirildiğinde ne kadar geçerli olup olmadığı meselesidir. Tezin yaklaşımı ve argümanları hem ampirik hem kuramsal açıdan güncel bağlama uygun olarak yeniden düşünülmesi ve güncellenmelidir.

Bir diğer önemli mesele de, yazarın tezden üreteceği yayınların hangi okur kitlesine ulaşmasını hedeflediğidir. Buna göre, yazar, tezinden kitap mı yoksa makale mi üreteceğine ve hangi yayınevi veya dergiyi seçeceğine karar verir. Eğer çok uzmanlaşmış dar bir akademik çevreyi hedefliyorsa spesifik bir alana yönelik yayın yapan dergileri ve yayınevlerini tercih etmelidir. Daha genel ilgilere sahip bir okur kitlesine ulaşmak isteyen yazarlar ise, eserin birçok disiplin yönünden değerini vurgulayan bir yayınevi ve dergiyi tercih etmelidir. Örneğin, SSCI indeksli *International Political Sociology* dergisi hem Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler hem de Sosyoloji ile ilgilenen araştırmacılara aynı anda hitap eden araştırmaları bastığı için etki faktörü yüksektir. Yayınevlerinin bazıları da hem Asya çalışmaları kitap serisine hem de sinema ve film araştırmaları serisine hitap edebilecek Çin’de sinema kültürünün değişimi gibi bir konuda kitap yayımlamayı daha dar kapsamlı bir konuya tercih edebilir (Germano, 2013). Yayınevi veya dergi konusunda karar vermeden önce, yazarın o alanda tanınmış eserleri basan yayınevi ve dergileri tanıması, ilgili yayınevi ve dergilerin websitelerindeki ‘yazarlara yönelik notları’ okuması ve ‘International Studies Association’ gibi uluslararası akademik kuruluşların çıkardığı uluslararası endeksli ve etki faktörü yüksek dergilerde yayımlanmış olan makalelerin nasıl yazılmış olduğunu incelemesi önerilmektedir (Ortlieb, 2017).

Tezden akademik yayın üretme sürecine gelirse, tez savunmasının hemen ardından başlatılabilir. Ancak, öncelikle yazarın biraz önce sözü edilen ön seçimleri yapabilecek bilgiye sahip olması gereklidir. Yazarın akademik kariyer hedeflerine göre kitap mı yoksa dergi makalesi mi yayımlatmasının ve hangi yayınevi ya da dergiyi tercih etmesinin daha iyi olacağı konusunda tez danışmanı ve uluslararası tanınmış yayınları olan akademisyenlerden tavsiye alması faydalı olacaktır. Buna ek olarak, yazarın yayın yapmak istediği alanda uluslararası çapta tanınırlığı olan akademisyenlerin bazen tanınmış yayınevleri nezdinde bazı yazarlara ilk kitaplarının kabulü için referans olabildiği görülmektedir. İnşacılık kuramının önde gelen isimlerinden Alexander Wendt 1999 yılında Cambridge University Press tarafından yayımlanan ‘Social Theory of International Politics’ (Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi) adlı kitabının önsözünde, bu kitabın doktora tezine dayandığını ve Profesör Steve Smith’in kendisine tezini hem yayına dönüştürme hem de yayınevi tercihi konularında yol gösterdiğini belirtmiştir (Wendt, 1999: xiv). Buna karşın, Chicago University Press editörü Priya Nelson’a göre, ‘yayın süreci akademiden daha demokratiktir’ çünkü editörler yazarın kim olduğuna aslında düşünülmediği kadar önem vermemektedir (Yale Üniversitesi paneli, 2016). Yani, bir doktora sonrası araştırmacının olduğu kadar bir Profesörün de yayın önerisi yeterince okurun ilgisini çekmeyeceği düşünülerek yayınevi editörleri tarafından reddedilebilir.

Tezin hangi bölümleri akademik yayına dönüştürülebilir? Yazar için önemli olan, tezinin ilgili alana yaptığı katkısı daha geniş çevrelere duyurmak ve kendi araştırmasına yönelik akademik atıfları artırmaktır. Bu sayede, eserleriyle, mevcut tartışmalara yeni bir bakış açısı getirebilir ve hatta çalıştığı alanda yeni bir tartışma yaratabilir. Türkiye’de YÖK tarafından belirlenen yeni Doçentlik standartlarına ve Üniversitelerin belirlediği Dr. Öğretim Üyesi olarak atanma koşullarına göre, doktora tezinden üretilen bir eser yayımlanmış olma koşulu vardır. Ulusal mı uluslararası alanda mı yayımlandığına, türüne ve etki faktörüne bakılarak, tezden üretilmiş kitap ve makaleye farklı değerler biçilmektedir. Tezin kitaba mı yoksa makaleye mi dönüştürüleceği konusunda karar verebilmek için kavramsal haritalandırma (*conceptual mapping*) yönteminden yararlanılabilir (Griffin, 2014).

Şekil 1. Kavramsal haritalandırma şablonu örneği

Kavramsal haritalandırma yoluyla tezdeki fikirlerin hem bir bütün olarak hem de her bölümünün ayrı ayrı görsel bir şemaya dönüştürülmesi mümkündür. Yukarıdaki örnek kavram haritalandırma şablonu hem tezin bütünü için hem de seçilen bir bölümü için kullanılabilir (Bkz. Şekil 1). Tezdeki tüm verileri ve fikirleri tek bir makalede kullanmak güçtür. Bunun yerine, tezin kavramsal haritalandırmasına bakarak, spesifik bir odak noktası seçilmelidir. Bu, özgünlük içeren ve genel kanıdan farklı bir sonuca götüren ampirik açıdan zengin bir vaka analizi de olabilir. Spesifik bir teorik kavrama odaklanarak bu kavramın ihmal edildiğini ya da yanlış anlaşıldığını gösteren eleştirel bir literatür taraması da, başlı başına bir makale olarak yayımlanabilir (örneğin, bkz. Buhari Gülmez, 2009a ve 2009b). Tez kuramsal yenilik getiriyorsa, tezden spesifik hipotezlerin test edilmesine dayanan veya yeni bir kuram oluşturma yönünde adımlar atan teorik bir makale de üretilebilir. Kavram haritası yoluyla tek bir odak noktası belirlendikten sonra, onunla ilgili spesifik bir araştırma sorusu oluşturulur. Bu soru, genellikle ‘yapboz’ (*puzzle*) denilen bir paradoks etrafında şekillenir ve genel kanıdan ya da yaklaşımlardan farklı bir yol izleyeceğini vaat eder. Araştırma sorusu ‘neden’ veya ‘nasıl’ şeklinde sorulduğunda, hem akademik yayının kullandığı bağımlı ve bağımsız değişkenlerin hem de odaklanacağı hipotezlerin açık bir şekilde ifade edilmesinin önünü açar (Halperin ve Heath, 2012: 98).

Kavramsal haritalandırma aşamasının ardından, çoğunlukla bağlamsallaştırma (*contextualization*) aşaması gelir. Bu aşamada, araştırma sorusu spesifik bir bağlam içinde konumlandırılır ve odaklanılacak araştırma sorusunun ‘neden önemli’ olduğu ve ‘neden şimdi’ ele alınması gerektiği gerekçelendirilir. Germano (2013: 52) dünya siyasetinde yaşanan olayların ardından bazı tezlerin konuları ve yaklaşımları itibarıyla güncelliğini yitirdiğini ve tüm tezleri akademik yayına dönüştürme sürecinde güncel küresel bağlamın farkında olunması gerektiğini vurgulamıştır.

Buna ek olarak, bağlamsallaştırma kapsamında literatürdeki epistemolojik ve ontolojik atılımlar da yakından takip edilerek, yayımlanacak çalışmanın mevcut akademik tartışmalar içindeki konumu belirtilmelidir. Dış Politika Analizi literatüründe bugün önemli bir isim olan Cameron Thies, doktora tezini 1999'da bitirdikten ancak 14 yıl sonra kitap olarak yayımlatabilmiştir. Bunun en önemli sebebi, rol teorisi kuramına katkıda bulunan tezini kitaba dönüştürmek istediği dönemde Wendt'in sosyal inşacı kuram akımını başlatmış olması ve birçok yayınevinin rol teorisi tezine "bunu zaten Wendt yapıyor" şeklinde yaklaşmış olmasıdır Thies (2013: xiv). Bu nedenle kitap yerine tezinden makale üretmeye yöneldiğini açıklayan Thies, ancak 14 yıl sonra Routledge yayınevindeki kitap serilerinden birinde editör olduğunda kendi tezine dayanan kitabı basabilmiştir. Eğer, bağlamsallaştırma aşamasına özen gösterseydi, çalışmasını Wendt'in araştırmasının da parçası olduğu inşacı akım ile alternatif akımlar arasındaki rekabet bağlamında konumlandırır. Yani, kitap önerisini ve kitabı hazırlarken, tezinde odaklandığı rol teorisinin Wendt'in inşacı yaklaşımından farklarını vurgular ve tezi bitirdiği dönemde (2000'li yılların başında) popüler olan bilimsel akımlara katkılarını açık bir şekilde ortaya koyardı.

Bağlamsallaştırma aşamasının ardından, tezden üretilecek makale ile seçilen derginin veya kitap yayımlanmak isteniyorsa yayınevinin ilgi alanına giren literatür arasında kuram, kavram ve metod açılarından doğrudan bir bağlantı kurmak gerekmektedir. Bu aşamaya 'ilişkilendirme' denebilir. Örneğin, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde tamamlanan bir yüksek lisans tezinden üretilen bir makale, uluslararası alanda tanınan *Turkish Studies* dergisine gönderildiğinde (R9), hakem sürecine girmiş ve sonucunda, hakem raporunda 'Avrupa şüphesizliği' kavramı ve literatürüyle ilişkilendirilmesi önerilmiştir (Bkz. Gulmez, 2008). İlişkilendirme aşamasını tam olarak yerine getirebilmek için seçilen derginin hangi ontolojik ve epistemolojik gelenekleri ve literatürü öne çıkardığını iyi bilmek ve önerilen makalenin bunları yok saymadığını göstermek gerekmektedir. Genellikle, derginin temel aldığı meseleler ve epistemolojik ve kuramsal gelenekler derginin websitesinde açıkça ilan edilmektedir. Net değilse, makale resmi kanaldan gönderilmeden önce, derginin genel yayın editörüne iletilerek derginin ilgi alanına girip girmediği konusunda danışılabilir. Kitap yayımlatmak isteyenler, tanınmış yayınevlerinin ilgili alanında çalışan editörlerine e-posta yoluyla ulaşarak üç dört cümlede kitap önerisiyle ilgili danışabilir ya da uluslararası bir konferans sırasında yarım saatlik bir yüz yüze görüşme için randevu isteyebilir. Ayrıca, çoğu yayınevi, websiteslerine bir şablon öneri formu yüklemiştir. Yazar adayları, son dönemde yayımlanan kitapları inceleyerek, yayınevlerinin akademik ilgi alanları hakkında bilgi edinebilir.

İlişkilendirme ve bağlamsallaştırma aşamalarına bağlı olarak, tezi akademik yayına dönüştürürken ek araştırma yapılması ve içerik güncelleme yapılması gerekmektedir. Dolayısıyla, tezin hiçbir değişikliğe uğramadan yayına dönüştürülmesi ancak istisnai bir durum olabilir. 'Güncelleme' aşaması sonucunda, tezde var olmayan ikinci bir argüman geliştirilebilir veya daha önce vurgulanmayan bir mesele veya kavram öne çıkarılabilir.

Son olarak, tezi akademik yayına dönüştürme sürecinin 'adaptasyon' aşaması şunları içermektedir: literatür taraması ile metodolojinin argümana entegre edilmesi, tezinin öne çıktığı bölümde jargondan kaçınma, giriş bölümünün 100-200 kelimelik bir makale özetine (*abstract*) dönüştürülmesi, Sonuç bölümünde de, 'Ne olacak yani?' ('so what') sorusunun yanıtının verilmesi. Dolayısıyla, bu yayının, alandaki araştırmaların daha iyi anlaşılması ya da bir sorunun daha iyi açıklanması konusunda nasıl bir katkı yaptığının net olarak ortaya konması ve gelecekteki çalışmalara nasıl yön verebileceğinin belirtilmesi gerekir. Araştırmanın hangi kavramsal, kuramsal ve/veya metodolojik yeniliği sağladığı meselesine ek olarak, bu araştırmanın daha farklı nasıl yapılabileceği düşünülerek mevcut kısıtları ile etik meselelerinin tartışılması beklenmektedir. Özellikle dikkat edilmesi gereken diğer hususlar şu şekilde sıralanabilir.

Tez başlığı ile tezden üretilen akademik yayının başlığının aynı olmamasına dikkat edilmeli ve akademik yayında okuru düşünmeye yönelten 'provokatif' bir başlık seçilmelidir (Germano, 2013; Griffin, 2014). Her paragrafta sadece bir fikir tartışılmalı ve paragraflar arasında köprü vazifesi gören cümleler ve bağlaçlar kullanılmalıdır. Çok fazla alt başlık kullanılmamalı ve alt başlıklar bir araya geldiklerinde anlamlı bir bütün ortaya çıkmalıdır. Neden bir bölümün ve alt başlığın diğerinin ardından geldiği okur için çok açık olmalıdır. Aynı fikirlerin çok fazla tekrar edilmesi de ilgiyi dağıtır. Wiley yayınevi editörlerinden Andrew Lambirth (2013), bu durumu, 'Bir kere ama tam söyle' şeklinde ifade etmiştir.

Akademik yayının tezden üretildiğini belirten bir dipnot içermesi önerilmektedir. Herhangi bir burs programı kapsamında tamamlanmış bir tez söz konusuysa, tezden üretilen akademik yayında bu desteği belirtmek gerekir. Tez veya tezden üretilen kitabın kendisi, doğrudan yayınevi editörüne gönderilmemelidir. Yayınevinin websitesinde bulunan şablon kullanılarak kitap önerisi hazırlanıp öneri gönderilmelidir. Kitap önerisi aynı anda birden fazla yayınevine gönderilse de, makale sadece tek bir derginin hakem sürecine girmelidir. Aynı makalenin eşzamanlı olarak iki farklı dergi tarafından değerlendirilmesi etik değildir.

5. Sonuç

Bu çalışma, yüksek lisans ve doktora seviyesinde tamamlanmış akademik tezlerin nasıl bilimsel makale, kitap ve kitap bölümüne dönüştürüleceği konusuna ışık tutmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, uluslararası alanda tanınmış akademik yayınevlerinin resmi politikaları ile editörlerinin katıldığı Üniversite panellerindeki görüşlerini incelemektedir. Ayrıca, Türkiye’de çeşitli üniversitelerde görev yapan ve tezinden uluslararası alanda tanınmış dergilerde makale yayımlatmış olan 10 akademisyenle yapılan mülakatlardan faydalanmaktadır. Son olarak, tezlerin yayına dönüştürülmesi için tek bir formül olmasa da, genel olarak izlenebilecek stratejileri ve aşamaları tartışmaktadır. Bunlar, kavram haritası yoluyla odak belirleme ve hangi bölümün ne tür yayına dönüştürüleceğine karar verme, tek araştırma sorusu oluşturma, soruyu güncel literatür ve bağlamla ilişkilendirme, içerik güncelleme, üslup ve biçim değişimini kapsar. Güncel örnekler ve Uluslararası İlişkiler alanından yola çıkan bu çalışma, Sosyal Bilimler alanındaki akademik tezlerin uluslararası alanda tanınmış yayınlara dönüştürülmesine ilişkin literatüre özgün ve kapsamlı bir katkı sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Bowen, G. A. (2005). "Preparing a Qualitative Research-Based Dissertation: Lessons Learned", *The Qualitative Report*, 10(2), 208-222.
- Buhari Gulmez, D. (2009a). "A Selective Survey of Globalization Studies: The Cultural Deficit", *New Global Studies*, 3(2), 1-13.
- Buhari Gulmez, D. (2009b). "Turkey-EU Relations: The Limitations of Europeanisation Studies", *Turkish Yearbook of International Relations*, 40(1), 91-121.
- CFHSS – Canadian Federation for the Humanities and Social Sciences. (2008). "Career Corner: Publishing your scholarly work", 29 Eylül (17.09.2020) <https://www.youtube.com/watch?v=DUAvHBt1emM&t=15s>.
- Cirasella, J. ve Thistlethwaite, P. (2017). "Open Access and the Graduate Author: A Dissertation Anxiety Manual" içinde: Smith, K. L., & Dickson, K. A. (Eds.). *Open access and the future of scholarly communication: Implementation*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield. 203-224.
- Clague, T. (t.y.). "Turning your PhD into a Successful Book", (17.09.2020) <https://authorservices.taylorandfrancis.com/from-phd-to-book-the-basics/#>.
- Exlibrisgroup (t.y.), Ulrichsweb: General FAQ, (17.09.2020) [https://knowledge.exlibrisgroup.com/Ulrichs/Product_Documentation/Frequently_Asked_Questions_\(FAQs\)/Ulrichsweb%3A_General_FAQ](https://knowledge.exlibrisgroup.com/Ulrichs/Product_Documentation/Frequently_Asked_Questions_(FAQs)/Ulrichsweb%3A_General_FAQ).
- Germano, W. (2013). *From Dissertation to Book*, 2. Baskı, Chicago University Press: Şikago ve Londra.
- Griffin, M. (2014). "Lecture: How to Turn your Dissertation into Journal Article", 1 Kasım (17.09.2020) <https://www.youtube.com/watch?v=pxDH6ZTrIJQ>.
- Gulmez, S. B. (2008). "The EU policy of the Republican People's Party: An inquiry on the opposition party and euro-skepticism in Turkey", *Turkish Studies*, 9 (3), 423-436.
- Halperin, S. ve Heath, O. (2012). *Political Research: Methods and Practical Skills*, Oxford University Press: Oxford.
- Harvard Üniversitesi paneli. (2010). "Preparing a Prospectus and Choosing a Publisher", 17 Aralık (17.09.2020) https://www.youtube.com/watch?v=K_4emZiLLE&t=1s.
- Knoll, E. (2010). "Introduction, How to Turn a Dissertation into a Real Book", 17 Aralık, (17.09.2020) <https://www.youtube.com/watch?v=VHOdA-FyTEI&t=20s>.
- Lambirth, A. (2013). "How to turn your dissertation into a journal article", 17 Mayıs (17.09.2020) <https://www.youtube.com/watch?v=qLJEGeEAX7Y>.
- Ortlieb, E. (2017). "Turning a Dissertation into an Academic Article", 7 Mayıs (17.09.2020) <https://www.youtube.com/watch?v=BcjEWye9VvYM>.
- Palgrave Macmillan, (t.y.). "Why publish in Palgrave Macmillan journals?" (17.09.2020) <https://www.palgrave.com/gp/journal-authors>.
- Paltridge, B. (2017). "Publishing from a dissertation. A book or articles?" içinde J. McKinley & H. Rose (Eds.), *Doing research in applied linguistics: Realities, dilemmas and solutions* (243-252). Abingdon, UK: Routledge.
- Pollard Jr, R. Q. (2005). "From Dissertation to Journal Article: A Useful Method for Planning and Writing Any Manuscript", *The Internet Journal of Mental Health*. 2 (2). (17.09.2020) https://pdfs.semanticscholar.org/f936/bc60b230201c1613623afba8180108ad3f54.pdf?_ga=2.249671686.1617373635.1594709182-162068401.1594709182.
- Ramirez, M. L.; Dalton, J.T.; McMillan, G.; Read, M.; Seamans, N.H. (2013). "Do Open Access Electronic Theses and Dissertations Diminish Publishing Opportunities in the Social Sciences and Humanities? Findings from a 2011 Survey of Academic Publishers", *College&Research Libraries*, 74(4), 368-80.
- Springer Nature (t.y.). "Manuscript Guidelines", (17.09.2020) <https://resource-cms.springernature.com/springer-cms/rest/v1/content/15200694/data/v2>.
- Staller, K. M. (2019). "From Dissertation to published article: Advice from an editor", *Qualitative Social Work*, 18(6), 897-904.
- Thies, C. G. (2013). *The United States, Israel, and the Search for International Order: Socializing States*, Routledge: New York.

- Thomson, P. (2011). "Can I get a book from my PhD", (17.09.2020) <https://patthomson.net/2011/10/22/can-i-get-a-book-from-my-phd/>.
- Thomson, P. (2012). "Writing from the PhD the publishing plan", (17.09.2020) <https://patthomson.net/2012/09/07/writing-from-the-phd-the-publishing-plan/>.
- University of Cambridge (t.y.). "Publishing and Open Access", (17.09.2020) <https://osc.cam.ac.uk/theses/advice-phd-students/publishing-and-open-access>.
- Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press: Cambridge.
- Varndell, D. (t.y.), "Advice from Daniel Varndell for Early Career Researchers", (17.09.2020) <https://www.palgrave.com/us/book-authors/your-career/early-career-researcher-hub/advice-from-daniel-varndell>.
- Yale Üniversitesi paneli. (2016). "Graduate Writing Lab: How to Turn your dissertation into a book", 6 Nisan. (17.09.2020) <https://www.youtube.com/watch?v=S6B7JEsYZyw>.
- Yılmaz, H. (2020). "Proquest Yazar Çalıştayı: Tez ve Dergi Makaleleri Yazma", (17.09.2020) <https://proquestmeetings.webex.com/recordingservice/sites/proquestmeetings/recording/play/e10a3fe9ee5e4747b4978f7159e1e749>.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:24.09.2020 ✓Accepted/Kabul:28.09.2020

DOI: 10.30794/pausbed.799475

Araştırma Makalesi/ Research Article

Çağlayan-Akay E. (2021) "Ekonometrik Araştırma Makalesinin Yazılmasına İlişkin Notlar", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2021 Sayı 42:Özel sayı 1, Denizli, ss.Ö63-Ö74.

EKONOMETRİK ARAŞTIRMA MAKALESİNİN YAZILMASINA İLİŞKİN NOTLAR

Ebru ÇAĞLAYAN-AKAY*

Özet

Yüksek kaliteli bir ekonometri araştırma makalesi yazmak için, ekonometrik analiz sürecinin doğru ve titiz bir şekilde uygulanması çok önemlidir. Bu çalışma, ekonometrik analiz sürecinin adımlarının önemi üzerinde durmakta ve ekonometrik araştırma makalesinin yapısını, nasıl bölümlere ayrıldığını, ne amaçla kullanıldığını ve makaleyi yazarken dikkat edilmesi gereken noktaları ve kuralları inceleyerek yol göstermeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Ekonometrik Okuryazarlık, Ekonometrik Analiz, Ekonometrik Araştırma Makalesi.*

NOTES ON THE WRITING OF THE ECONOMETRICS RESEARCH PAPER

Abstract

For writing a high quality econometrics research paper, correct and meticulous application of the econometric analysis process is very important. This paper focuses on the importance of the steps of the econometric analysis process and aims to provide guidance by examining the structure of the econometric research article, how it is divided into sections, what it is used for, and the rules that should be considered while writing.

Keywords: *Econometric Literacy, Econometric Analysis, Econometric Research Paper*

*Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Ekonometri Bölümü, İSTANBUL.
e-posta: ecaglayan@marmara.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-9998-5334>)

1. GİRİŞ

Günümüzde ekonometrinin uygulama alanı genişlemekte ve yeni yeni yöntemlerin gelişimiyle ekonometrik analizlere ilgi de giderek artmaktadır. Bu analizleri içeren çalışmaların çoğu ele alınan konuların ve problemlerin farklı yönlerine odaklanmamıza imkân verirken, çeşitli politika kararlarını ve bunların etkilerini değerlendirmek açısından da fayda sağlayabilmektedir. Ekonometrik analizler sadece finans, makroekonomi, mikroekonomi, çevre ekonomisi, çalışma ekonomisi gibi ekonomi alanında değil mühendislik, psikoloji, coğrafya, sağlık ve sosyal bilimler gibi farklı disiplinlerde de yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır.

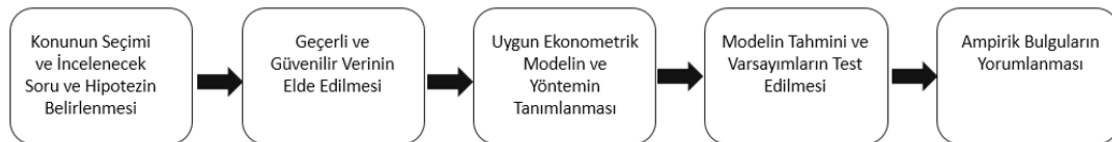
Ekonomik değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesi için kullanılan ekonometrik analizler çok özel istatistiksel ve ekonometrik yöntemler ve kapsamlı veri setlerinden oluşmaktadır. Özellikle veri kullanılabilirliğinin artması ve güçlü ekonometrik yazılımların ve paket programların gelişimi karmaşık ve ileri düzey ekonometrik yöntemlerin uygulanabilirliğini arttırmaktadır. Ekonometrik analiz yapmak kolay değildir ve iyi bir ekonometrik model tahmininde bir dizi aşamanın izlenmesi ve sonuçların elde edilmesi için çeşitli matematiksel ve istatistiksel yöntemlerin kullanılması gerekmektedir. Analizlerde kullanılan ekonometrik yöntemin amaçlarının, ilkelerinin, varsayımlarının ve hedeflerinin tam bilinmeden uygulanması durumunda, ne yazık ki güvenilmez ekonometrik sonuçlar elde edilecektir. Bu nedenle elde edilen sonuçların doğru ve güvenilir olabilmesi için, analiz ve değerlendirmelerin çok titiz yapılmasının şart olduğu unutulmamalıdır. Özellikle ekonometrisyen olmayıp farklı dallarda ekonometrik çalışma yapanların her şeyden önce iyi bir ekonometrik okuyucu olması oldukça önemlidir¹. Ekonometrik okuyucunun uygulanan ekonometri yöntemlerinin temellerini ve varsayımlarını anlamaları, ekonometrik yöntemler ve modellerle neler yapılabileceğini, yapılan araştırmaya ne açıdan katkı yapacağını, hangi tür sorulara ne ölçüde cevap verebileceğini, verilerin özelliklerini bilmeleri gerekir. Ekonometrik analizin doğru, dikkatli ve eksiksiz yapılması, elde edilen bulguların güvenilir olması ve bunların sunulma şekilleri oldukça önemlidir. Bu nedenlerle, her ne kadar kullanımı kolay olan çeşitli ekonometrik yazılımlar bulunsada, ekonometrik analiz yaparken ve elde edilen bulguları araştırma makalesi haline getirirken dikkatli olunması gerekir.

Bu çalışma, farklı disiplinlerdeki araştırmacılar ve mesleğe yeni başlayan genç akademisyenler için, ekonometrik analiz sürecini kısaca açıklamayı ve ekonometrik bir araştırma makalesi hazırlarken dikkat edilmesi gereken hususları, izlenmesi gereken yolları, yapabilecek olası hataları vurgulamakta ve onlara yol gösterici olmayı amaçlamaktadır.

Çalışmanın girişi takip eden ikinci bölümünde ekonometrik analiz kavramı ve analiz sürecinde izlenecek temel adımlar hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölüm ekonometrik araştırma makalesinin ana gövdesinde dikkat edilmesi gereken noktaları, dördüncü ve beşinci bölüm sırasıyla makalenin sunumunda kullanılan tablo ve grafikler ile başlık ve özetin hazırlanmasını ele almaktadır. Altıncı bölüm anahtar kelimelerin kullanımını ve son bölüm ise genel değerlendirmeyi içermektedir.

2. EKONOMETRİK ANALİZ

Ekonometrik analiz, ekonomik değişkenler arasındaki ilişkileri tahmin etmeyi, ekonomik teorileri ve hipotezleri test etmeyi, politika kararlarının ve bunların etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu analizler gerek mikro düzeyde gerekse makro düzeyde çeşitli ekonomi konuları ile ilgilenmekte, hem ekonomi teorisinin anlaşılması ve gelişmesine yardımcı olmakta hem de ekonomi politikalarına katkıda bulunmaktadır. Ekonometrik bir analizin temel adımları Şekil 1.'deki gibi özetlenebilir:

Şekil 1: Ekonometrik Analizin Adımları

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

¹ "Ekonometrik okuyuculuk, iktisadi (iktisadi ve finansal) olayları analiz etmek için yapılmış ekonometrik araştırmaları ve bunlarla ilgili olarak yazılan raporları anlayabilme, yorumlayabilme, değerlendirebilme bilgi ve becerisidir" (Güriş, 2019: 3).

Ekonometrik analizin ilk adımı, ilgilenilen hedef sorunun dikkatli bir biçimde açık ve kesin olarak ortaya konulması ve bu soruyu araştırmak için iyi bir nedenin olmasıdır (Wooldridge, 2009: 2). Dolayısıyla incelenecek ekonomik sorunun önce teorik olarak incelenmesi hedef sorunun ve araştırılacak hipotezlerin belirlenmesi için oldukça önemlidir.

İkinci adım, hedef araştırma sorusuna yanıt bulunmasını sağlayacak verinin belirlenmesi ve elde edilmesidir. Ekonometrik analizlerde yaygın olarak kullanılan veri türleri, yatay kesit veriler, zaman serisi verileri, havuzlanmış veriler ve panel verileridir. Veri toplarken araştırma sorusunun bu verilerle yanıtlanıp yanıtlanamayacağı çok dikkatli düşünülmelidir. Verilerin elde edildiği kaynağın güvenilir olması çok önemlidir. Günümüzde internetten giderek daha fazla veri elde edilebilir hale gelmektedir. Verilerin nasıl toplandığı ve düzenlendiği hakkında tam bilgi sahibi olmadan verilerin kullanılması tehlikelidir. Doğru ve yeterli verinin sağlanmadığı durumlarda ekonometrik bir analiz yapılması mümkün olmayacağından, verilerin sınırlarının belirlenmesi ve araştırma sorusuna yanıt bulmak için bunların uygun, güvenilir ve yeterli olduğundan emin olmak gerekir. Bu adımda, ekonometrik analizlerde kullanılabilir olması için, verilerin derlenmesi, düzenlenmesi ve işlenmesi gerekmektedir.

Üçüncü adımda, incelenen ekonomik teori ile belirlenen, ekonomik ilişkileri tanımlayan ve matematiksel olarak ifade edilen bir ekonomik model oluşturulur. Model oluşturmanın temel amacı, karmaşık olayların anlaşılır hale gelmesini sağlamaktır. Ekonomik model belirlendikten sonra bu modeli test etmek için ekonometrik modele dönüştürülür. Ekonometrik analizlerde ekonomi teorisinden kaynaklanan farklı ilişkileri ortaya koyabilmek için farklı modeller oluşturulabilir. Ekonometrik modeller denklemlerin sayısına göre tek ve çok denklemliler, modelin fonksiyonel şekline göre doğrusal ve doğrusal olmayan modeller olarak gruplandırılabilir. Ekonometrik modeller, ekonomi teorisinin test edilmesinde, bir politikanın etkisinin incelenmesinde ve öngörü yapmak amaçlarıyla kullanılabilir. Ekonometrik modelin en önemli özelliği, hata terimi olarak adlandırılan rassal bir değişkenin modele katılması ve kesin ilişkinin olasılıksal olarak ifade edilmesidir (Greene, 2012: 6). Modelde yer alacak değişkenler ve verinin türü ekonomi teorisi ile belirlenir. Uygun ve doğru modelin kurulabilmesi için incelenecek ekonomik sorunun doğru bir şekilde anlaşılması çok önemlidir. Ekonometrik model oluşturulurken bazı sınırlayıcı koşullar nedeni ile modellerin daha basit oluşturulması veya bazı değişken ve faktörlerin modele alınmaması söz konusu olabilir. Söz konusu bu basitlik, modelin daha anlaşılabilir ve daha kolay tahmin edilebilir özelliklere sahip olmasını sağlayabilecektir. Ekonometrik analizde kullanılacak ekonometrik model denklemler yardımı ile ifade edilmekte ve parametreler çoğunlukla Yunan harfleri ile gösterilmektedir.

Üçüncü adımda, ekonometrik model belirlenmesinden sonra modelin tahmini için eldeki veri de dikkate alınarak uygun ekonometrik yöntemin seçilmesi gerekir. Uygun ekonometrik yöntemler, araştırmanın amacı, analizlerde kullanılacak verilerin özellikleri gibi faktörlere bağlı olacak ve farklı varsayımların incelenmesini gerektirecektir. Seçilen ekonometrik yöntemler bazı veri türleri için geçerliken bazıları için geçerli olmayacaktır. Örneğin ARIMA modellerinin tahmini yapılacaksa zaman serisi verileri, nitel tercih modellerinin tahmini yapılacaksa yatay kesit verilerine sahip olmak gerekir. Hatta seçilen tahmin yöntemleri sadece verilerin türüne göre değil, verinin frekans sıklıklarına (günlük, aylık, üçer aylık, yıllık gibi) göre de farklılık gösterebilir. İncelenen ekonomik konunun açıklanmasını sağlamayan, verinin özelliklerine uygun seçilmeyen ve doğru uygulanmayan ekonometrik tahmin yöntemleri yanıltıcı sonuçlar elde edilmesine yol açacaktır.

Dördüncü adımda tahmin edilen ekonometrik modelin geçerli olup olmadığı, ekonometrik modelin tahmininin ve elde edilen tahmin sonuçlarının güvenilir olup olmadığı, gerekli varsayımların sağlanıp sağlanmadığı ve elde edilen sonuçların istatistiksel olarak geçerli olup olmadıkları test edilip incelenir. Bu aşamada ekonometrik modelin geçerli olduğu belirlenirse, model ekonomik açıdan yorumlanabilir ve öngörüler yapılabilir. Geçerli ve güvenilir olmayan tahmin sonuçlarının herhangi bir amaç için kullanılması mümkün değildir. Bu tahmin bulguları ve testler elde edilen sonuçların (örneğin katsayı büyüklük ve işaretlerinin) ekonomi teorisi ile uyumunu göstermesinin belirlenmesinde yol gösterici olacaktır. Elde edilen bulgular ekonomi teorisi ile uyumuyorsa bunların nedenlerinin araştırılması gerekir. Bu durum veri yetersizliği, fonksiyonel formun yanlış seçimi, çoklu doğrusal bağıllık gibi bazı varsayımların sağlanmamış olması gibi nedenlerden kaynaklanabilir. Bu ekonometrik analiz için en çok dikkat edilmesi gereken durumdur. Unutmamak gerekir ki, ekonometrik yöntemler ancak varsayımları sağlandığı ölçüde güvenilir sonuçlar verecektir. Bu nedenle kullanılan yöntemin varsayımlarının sağlanıp sağlanmadığı mutlaka

incelenmeli, bunlar ile ilgili bilgiler verilmeli, varsayımlar sağlanmıyorsa düzeltilmeli ya da farklı bir tahmin yöntemi kullanılmalıdır.

Son adım, ekonometrik model tahmin edilip, gerekli testler yapıldıktan sonra güvenilir ampirik bulguların yorumlanması aşamasıdır. Analiz sonucunda elde edilen bulgular araştırılan soru hakkında olumlu veya olumsuz cevaplar bulunmasına, üzerinde durulan ekonomik konunun daha iyi anlaşılmasına ve geliştirilmesine katkı sağlayabilecektir. Elde edilen ampirik bulgular teoriden farklılık gösteriyorsa, bunların nedenlerinin araştırılması gerekir. Ekonometrik analiz sürecinin doğru ve dikkatli yapılması ekonomik teori ile gerçek arasında bir köprü kurulmasına yardımcı olabilecektir.

3.EKONOMETRİK ARAŞTIRMA MAKALESİNİN YAPISI

Ekonometrik analizlerin yer aldığı araştırma makaleleri, genellikle mevcut bir modeli veya tekniği geliştirerek, daha zengin veya spesifik veriler kullanarak veya farklı sorulara cevap bulmaya çalışarak daha önce yapılan çalışmaları geliştirmeyi amaçlar. Bu tür makaleler açık bir tez ve hipoteze, uygun veri ve uygun bir ekonometrik yöntemle sahip olmalıdır. Ekonometrik analiz içeren bir araştırma makalesi, net bir hipotezi olan, iyi yapılandırılmış ve iyi belirlenmiş bir ekonomik konunun ampirik bir analizini sunmalıdır. Makalede seçilen verinin ve ekonometrik yöntemin araştırılan soruya uygun olması gerekmektedir.

Ekonometrik analiz içeren bir araştırma makalesinin genel formatı diğer alanlardaki araştırma makalelerinin yapısından pek farklı değildir. Özet ve anahtar kelimeler dışında bunları ana başlıklar altında tanımlamak istersek, bölümler halinde yazılan ekonometrik bir araştırma makalesinin formatı oldukça standarttır. Araştırma makalesinin ana gövdesi genel olarak Giriş, Literatür İncelemesi, Ekonometrik Metodoloji (Model, Tahmin Yöntemi), Veri, Ampirik Bulgular ve Sonuç bölümlerinden oluşmaktadır (Dudenhefer, 2009: 35). Bu bölümlere gerek duyulursa ele alınan ekonomi teorisi ile ilgili (özellikle incelenen ülke veya dönemdeki durumu ortaya koyan) bir bölüm de ekleyerek makalenin daha anlaşılır olması da sağlanabilir. Ekonometrik araştırma makalelerinde, ekonometrik analiz süresince gerçekleştirilen işlemler, yaklaşımlar, tahmin aşamaları, problemler ve ampirik bulgular uygun bölümler içinde sunulmaktadır. Ekonometrik araştırma makalesinin ana gövdesi Tablo 1.'de açıklanmıştır.

Tablo1: Araştırma Makalesinin Ana Gövdesi

Giriş Bölümü
- Araştırma Sorusu ve Önemi
- Çalışmanın Amacı
- Ekonomik Teori
- Veri ve Tahmin Yöntemi
- Literatüre Katkı
- Temel Bulgular
- Makalenin Taslağı
Literatür Bölümü
- Önceki Çalışmaların
- Çalışmanın Katkısı
Veri Bölümü
- Verinin Kaynağı
- Verinin Yapısı
- Veri Problemleri
- Veri Düzenlemeleri
Yöntem Bölümü
- Ekonometrik Modelin Sunumu
- Ekonometrik Tahmin Yöntemi
- Varsayım ve Kısıtlar
Ampirik Bulgular Bölümü
- Ampirik Bulguların Sunumu
- Sonuçların Geçerliliğinin Analizi
- Bulguların İstatistiksel ve Ekonomik Açından Yorumlanması
- Önceki Çalışmalarla Karşılaştırma
Sonuç Bölümü
- Temel Bulguların Özeti
- Ekonomi ve Politika Önerileri

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Ekonometrik araştırma makalesine öncelikle bu ana gövdenin yazılması ile başlanır. Ana gövdede önemli açıklamalar ve alıntılar kaynak gösterilerek yapılmalıdır. Genellikle bunlar *isim-yıl sistemi* kullanılarak belgelenir ve bunlar makalenin sonundaki kaynaklar (referanslar veya kaynakça) olarak adlandırılan listede makalenin gönderileceği derginin kurallarına göre düzenlenir Bundan farklı gösterimler de kullanılmaktadır. Bunlardan biri, kaynakçada alfabetik şekilde sıralanmış bulunan her bir kaynağa sıra numarası verilmesi ve metin içerisinde atıf veya alıntı yapılan kaynağın sıra numarasının gösterildiği *alfabe-sayı sistemidir*. Diğeri ise, *atıf sırası sistemidir*. Bu sistemde kaynakların metin içinde verilme sırasına göre numaralandırma yapılmaktadır (Day, 2000: 56-58). Genellikle bu üç sistemden hangisinin kullanılacağı, makalenin gönderileceği derginin yazım kurallarına göre belirlenmektedir. Burada vurgulanması gereken diğer önemli bir konu, makalede herhangi bir araştırmacının özgün anlatımı doğrudan metinde kullanılacaksa yani alıntı yapılacaksa, bunların değiştirilmeden tırnak işareti içinde yazılması gerekir ve yine kaynak gösterilmelidir.

Okuyucular bir kaynak hakkında daha fazla bilgi edinmek istediklerinde başlığının ne olduğunu, nerede yayımlandığını makalenin sonundaki kaynaklar listesinden bulacaklardır. Metin içinde alıntı yapmadığınız hiçbir eser kaynaklar listesine yazılmamalıdır. Benzer şekilde kaynaklar listesinde yer alan eserler de mutlaka metin içinde kullanılmalıdır. Tablo ve grafiklerin notlarında yer alan atıflar varsa bunlar da kaynaklar listesine eklenmelidir.

Makalenin bütününde tutarlılık olması, cümleler arasında özellikle paragraflar arasında bağlantılar olması, anlaşılır cümleler ile yazılması metnin sürükleyiciliği ve okuma hevesi yaratması açısından önemlidir. Özellikle ekonometrik analiz sürecinin açıklanması ve bulguların yorumlanması aşamalarında karmaşık cümleler yerine basit, kısa ve anlaşılır cümleler kullanmaya özen gösterilmelidir. Okuyucunun yapılan ekonometrik analizi anlaması ve güven duyması gerekir. Ayrıca, makaleyi mümkün olduğunda kısa tutmak ve gereksiz tekrarlardan kaçınmak gerekir (Nikolov, 2013: 2). Konu ile doğrudan ilgili olmayan ama ilave detaylandırma, açıklama ve yorumlar yapılması gerekiyorsa konunun içeriği değiştirmemek için bunları dipnotta açıklamak daha uygun olacaktır. Dipnotların kullanımı isteğe bağlıdır ve kural olarak çok fazla olmamalıdır. Çeşitli kısaltmalar metin içinde kullanılabilir. Bir kısaltma ilk ifade edildiğinde tanımlanmalı ve bu parantez içinde gösterilmelidir (Örneğin, “En Küçük Kareler (EKK)”, “İki Aşamalı En Küçük Kareler (2AEKK)” gibi).

Makalenin ana gövdesi tamamlandıktan sonra sonuç ve özetin yazılması, makalenin metni tam ortaya çıkmış olacağı için yaygın olarak izlenen yoldur. Ekonometrik analiz içeren bir araştırma makalesinde yer alan bölümlerin kapsamı aşağıda tek tek ele alınarak dikkat edilmesi gereken noktalar özetlenmeye çalışılmıştır.

3.1.Giriş Bölümü

Giriş makalenin en önemli bölümlerinden biridir. Bunun nedeni, okuyucunun incelenen konunun, hedef araştırma sorusunun ve bu soruyu yanıtlamak için izlenen ekonometrik yöntemin önemli olup olmadığına, büyük çoğunlukla makalenin gövdesini okumadan önce giriş bölümünü okuyarak karar vermesidir. İyi yazılmış bir giriş bölümü, okuyucu için makalenin metninde sunulan bilgileri sıralamak ve anlamak için bir çerçeve sunmaktadır. Unutmamak gerekir ki, giriş kafa karıştırıcıysa veya kötü yazılmışsa makalenin diğer bölümlerin okunmasına teşvik etmeyecektir.

Ekonometrik analiz içeren bir araştırma makalesi için ele alınan sorunun kalitesi ve literatüre katkısı büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle giriş bölümü bu sorunun öneminin ve gerekliliğin en iyi şekilde vurgulandığı yer olmalıdır. Giriş bölümü genellikle ekonomik bir sorunu, olguyu veya konuyu tanımlayarak başlamakta ve vurgulanması gereken bilgileri içeren paragraflardan oluşmaktadır. Bu bölümde araştırılan sorunun çok açık bir şekilde ifade edilmesi gerekir, öncelikle incelenen konunun genel olarak neden ilginç ve önemli² olduğu net bir biçimde açıklanmalı, konu ile ilgili araştırmacının spesifik sorusu nedir ve bu makale ile ne yapmak amaçlanıyor çok açık bir şekilde belirtilmelidir. Araştırmanın amacı ve katkısı iyi belirtilmediyse okuyucu makaleyi okumaya, vaktini ve enerjisini harcamaya çaba göstermeyecektir. Spesifik bir çalışma sorusunu ele alan makale daha genel

² Araştırma sorunuzun ilginç ve yeni bir fikir olduğundan emin olabilmemiz için ilk önce literatürdeki çalışmaların dikkatli incelenmesi ve ele alınan hedef sorusunun yenilik katacağından emin olmak gerekir. Genellikle, benzer konularda çok çalışan araştırmacı bulunduğundan, araştırma sorusunun daha önce incelenmiş olma olasılığı bulunmaktadır. Bu nedenle daha önceki çalışmalar gerekli özen gösterilerek incelenmeli ve önceki çalışmalarda incelenmemiş, yanıtı henüz araştırılmamış soruyu belirlemek önemlidir. İlgi çekici bir araştırma yapabilmek için literatürde var olan boşluğu aramak gerekir.

konulara değil, bu soruya odaklanmalıdır. Bu aşamada, çalışmadan ne elde etmek istendiğine karar vermek çok önemli bir rol oynar. Araştırmanın hedef sorusunun sunulması işleminin son paragraflara bırakılmaması okuyucunun ilgisini çekmek açısından önemli olacaktır. Araştırmanın amacı, hedef araştırma sorusuna yanıt bulmak ve okuyucuları güvenilir sonuçlara sahip olduklarını ikna etmektir. Hedef araştırma sorusuna yanıt bulmak için çalışmada kullanılacak ekonometrik yöntemin seçilme nedeni, bu yöntemin araştırma sorusunun yanıtlanması açısından üstünlüğü açıklanmalı, çalışmada kullanılacak veri hakkında genel bilgi verilmelidir.

Yazılacak makalenin giriş bölümü için en dikkat çekecek kısım ise, hedef araştırma sorusunun ve izlenen ekonometrik incelemenin daha önce yapılan çalışmalardan ne kadar farklı olduğunun belirtilmesidir. Bu, çalışmanın hedef sorusu, kullanılan ekonometrik yöntem, veri gibi farklı yönlerden literatüre nasıl katkıda bulunulacağına doğrudan açıklaması şeklinde olacaktır. Çalışmanın katkısı literatürde belirlenen boşluk, problem veya eksiklikler doğrultusunda açıklanmalıdır. Çalışmanın daha önce yapılmadığının ve sonuçların bilinen sonuçlara dayanmadığını gösteren orijinal katkılar vurgulanmalıdır. Yeni yapılacak şeyler nelerdir, yazar nasıl bir katkı sağlayacak bu bölümde bunun net olarak belirtilmesi gerekir. Çalışmada yapılacak yeniliğin anlaşılmasının zorlaştırılmaması, karmaşık ifade edilmemesi gerekir.

Giriş bölümünde bazen literatüre yer verildiği görülse de bu bölümde uzun uzun literatür yazmak doğru değildir. Bunun nedeni okuyucuların giriş bölümünde başkalarının ne yaptığını değil sizin ne yaptığınızı, amacınızı ve literatüre katkınızı görmek isteyecek olmalarıdır. Büyük olasılıkla makaleyi okuyacak kişiler bu alanda çalışan ve literatürü takip eden kişiler olacaktır, dolayısıyla sizin hedef araştırma sorunuz ve literatürde hangi boşluğu dolduracağınız, araştırma stratejileriniz onlar için daha ilgi çekici olacaktır.

Çalışmanın amacı, incelenen soru ve literatüre hangi açılardan katkı sağlanacağı belirtildikten sonra giriş bölümünde izlenecek temel araştırma stratejileri ve veri hakkında bilgi verilmesi gerekmektedir. Ayrıca, bu bölümde ekonometrik analiz sonucunda elde edilen temel bulgu, önemi ve yeniliği vurgulanarak bir sonuç yazmak gerekir. Çoğunlukla giriş bölümü makalenin yol haritası ile bitirilmektedir. Söz konusu bu yol haritası okuyucuya makalenin ana hatları hakkında bilgi vermekte, araştırmacının makalenin geri kalan bölümlerinde ne yapacağını kısaca özetlemektedir. Bu yol haritası aslında makalenizin taslağı olacaktır. Yol haritasında belirteceğiniz makalenizin organizasyonu incelemeniz için mantıklı olarak düzenlenmelidir (Beatty ve Shimshack, t.y.). Giriş bölümünde yer alması önerilen bilgilerin sırasıyla yapılması gerekli değildir, gerekli açıklamaların yapılacağı paragrafların sırasının yazarın isteğine göre düzenlenmesi mümkündür.

3.2. Literatür İncelemesi Bölümü

Literatür incelemesi bölümü, araştırma makalesinin önemli ve gerekli bir parçasıdır. Bu bölüm incelenen konu hakkında yazan diğer araştırmacıların görüşlerini özetlemektedir. Literatür incelemesi bazen giriş bölümünde yazılsa da ayrı bölüm olarak yazılması daha sık uygulanan bir yoldur. Bu bölüm genel olarak iki kısma ayrılabilir:

Birinci kısımda, incelenen konu ve hedef araştırma sorusu ile doğrudan ilgili olan daha önce yapılan çalışmalar tartışılır. Bu, diğer bilim insanlarının araştırılan konuya nasıl yaklaştığının anlaşılmasını sağlayacak ve literatürde doldurmaya çalışılan boşluğa işaret edecektir. Ekonometrik araştırma makalelerinde literatür incelemesi, çoğunlukla ele alınan ekonomik konunun ekonometrik yöntem ve bulgular açısından değerlendirilmesi şeklinde yapılmaktadır. İncelemenin yalnızca güncel olması gerekmez, aynı zamanda benzer ekonometrik yöntemleri kullanan, benzer bir modeli analiz eden, aynı veya farklı verileri kullanan çalışmalar literatür incelemesinde yer alabilir. Literatürü gözden geçirirken odak noktasını daraltmaya çalışmak ve aynı çalışma sorusu üzerine odaklanan araştırmaları bulmak, temel ve önemli çalışmaları tartışmak gerekir. Literatür incelemesinde, makalenin araştırma konusu ile ilgili her çalışmadan alıntı yapmak doğru değildir, öncelikle gerekli ve önemli çalışmalara atıf vermek uygundur. Bu kısmın iyi hazırlanması, konunuzla ilgili bilimsel çalışmalara aşina olduğunuzu gösterir ve makalenizin temellerini atar. Bu nedenle, ortaya çıkarmak istediğiniz belirli konular, kullanacağınız terimler ve benimseyeceğiniz yaklaşım, önceki bilimsel çalışmalara atıfta bulunularak tanımlanmalıdır.

Literatür incelemesinin ikinci kısmı, makalenin literatüre katkısının ne olduğunun açıklanması gereken kısımdır. Bu katkı, giriş bölümünde daha önce açıklanmış olsa da bu bölümde daha ayrıntılı olarak belirtilmesi önemlidir. Mevcut çalışmaların yararları ve eksiklikleri net bir biçimde açıklanmalıdır. Ele alınan hedef araştırma

sorusu ile literatürdeki çalışmalara nasıl bir katkı sağlanacak, izlenen yaklaşım daha önce yapılan çalışmalardan ne kadar farklı bu açık bir biçimde belirtilmelidir. Ekonometrik analizin yer aldığı araştırma makalesinde bu katkı farklı şekillerde olabilir. Örneğin bu katkı, yeni bir teorinin önerilmesi, yeni bir sorunun incelenmesi, farklı bir verinin kullanılması, farklı bir ekonometrik yöntemin kullanılması, yeni bir yaklaşımın kullanılması, farklı bir zaman periyodu veya farklı bir araştırma biriminin ele alınması şeklinde olabileceği gibi, incelenen ekonomik konunun daha dar kapsamda (örneğin, tek bir ülke için) veya daha geniş kapsamda (örneğin, bir ülke grubu için) ele alınması şeklinde olabilir.

Ekonometrik analiz içeren araştırma makalesi okuyucuları, genellikle bu konuya ilgisi olan ve çoğunlukla da literatürü takip eden kişilerden oluşacaktır ve ilgili literatürü de muhtemelen kısmen veya tümüyle bileceklerdir. Bu nedenle, dolduracağınız “literatürdeki bir boşluğu” belirlemek için sadece gerekli ve önemli çalışmalardan bahsetmeniz ve literatüre katkınızı net ortaya koymanız bu bölümün hazırlanması için uygun ve yeterli olacaktır.

3.3. Ekonometrik Metodoloji Bölümü

Ekonometrik analizlerin bulgularının yer alacağı bir makalede, hedef araştırma sorusuna yanıt bulmak için kullanılan ekonometrik model, tahmin yöntemi, incelenen hipotezler gibi bilgilerin açıklandığı bir bölüm gereklidir. Bu bölümde makalede araştırılan soruyu yanıtlamak, ekonomik ilişkileri tahmin etmek, yapılan tahminlerin geçerliliğini test etmek için yapılan ekonometrik analizin adımlarının özetlenmesi gerekir.

İncelenen ekonometrik modelin kaynağının ne olduğu, hangi varsayımların gerekli olduğu net bir biçimde verilmelidir. Bu şekilde ele alınacak sorunun hangi teoriden belirlendiği, daha önceki çalışmalarda kullanılan bir model olup olmadığı, bir uyarılama yapıp yapılmadığı gibi konular açıklık kazanacaktır. Ekonometrik modeller fonksiyon veya denklemler yardımı ile ifade edilirler. Bazı durumlarda özdeşlik şeklinde de kullanılmaktadırlar. Modellerde yer alan değişkenler yaygın olarak Y, X gibi büyük harflerle, parametreler ise Yunan alfabesinin harfleri (α , β , π gibi) ile gösterilmektedir. İncelenen ekonomik teoriye göre çalışmanızda kullanacağınız ekonometrik modeller tek denklemliler veya birden fazla denklemliler olabilirler. Ekonometrik makalelerinde yer alacak denklem ve formül gibi bilgilerin denklem düzenleyicileri ile yazılması oldukça yaygındır. Özellikle ekonometrik denklem ve formüllerde çok önemli olan alt ve üst indislerin gösterimi bu şekilde kolaylıkla tanımlanabilecektir. Bu bölümde incelenecek ekonometrik modelde yer alan parametre, değişken ve hata terimi ile ilgili bilgiler, özellikleri ve kısıtlamaları açıklanmalıdır.

Ekonometrik modelin tahmininde kullanılacak ekonometrik tahmin yönteminin özellikleri ve bu yöntemi seçme nedeni açık bir şekilde tanımlanmalıdır (Dudenhefer, 2009: 40-41). Ekonometrik analizde kullanılan ekonometrik yöntem ile ilgili iyi bilinen önemli çalışmaların metin içinde kaynak gösterilmesi ve bu eserlerin kaynakçada yer alması gerekir. Ekonometrik yöntem ve testlerin açıklanmasında temel kaynakların referans gösterilmesi çalışmanın kalitesini arttıracaktır. Seçilecek modelin ve ekonometrik yöntemin çok karışık ve ileri düzeyde çok gelişmiş bir model olması her zaman beklenmemektedir. Burada önemli olan ilginç olan hedef sorusunu cevaplamak için uygun bir model ve yöntem seçilip seçilmediğidir. Bu nedenle kullanılan ekonometrik yöntem hakkında tüm önemli varsayımlar ve kısıtlar bu bölümde anlatılmalıdır. Makalede uygulanacak farklı yaklaşımlar ve ek testler gibi ayrıntılar varsa bunların kullanılma nedeni net bir şekilde açıklanmalıdır.

Ekonometrik model ve yöntemlerin açıklanmasında orijinal kaynaklardan atıf verilmesine dikkat edilmelidir. Bu bölümün yazılmasında lisans düzeyi kitaplardan atıflar yapılması, orijinal kaynakların okunup incelenmemesi, daha önce yapılan çalışmalara benzer şekilde tekrarlamalar yapılması en yaygın olarak görülen hatalardır.

3.4. Veri Bölümü

Uygulamalı bir makalede ekonomik bir konu hakkındaki soruları yanıtlamak için veriler kullanılır. Bu nedenle hedef araştırma sorusuna cevap bulabilmek için uygun veri türünün (zaman serisi, yatay kesit veri, panel veri gibi) dikkatli seçilmesi çok önemlidir. Araştırmacının kullandığı verileri makalede açıklaması gelenekseldir ve ayrı bir veri bölümü oluşturulması beklenmektedir. Bu bölümde yapılması gereken en önemli şey, verilerin adı, kaynağı ve verilerin toplandığı zaman aralığı, veri toplama yöntemi gibi bilgilerin açıkça sunulmasıdır. Verilerin kaynağının güvenilir bir kaynaktan elde edildiğinin okuyucuya ispatlanması çok önemlidir ve bunun açıkça ifade

edilmesi gerekir. Ayrıca, verinin özellikle araştırma için neden uygun olduğunu belirtmek de faydalı olabilir. Araştırma sorusu için seçilen verilerin uygun olmadığı düşünülürse uzun emek sarf ederek hazırlanan araştırma makalesinin kabul edilmemesi büyük bir olasılıktır. Ne yazık ki, bu durumda veri setinin ya da araştırma sorusunun değiştirilmesi beklenebilir.

Verilerin, ampirik bulguları etkileyecek tüm özellikleri açık ve net bir biçimde açıklanmalıdır. Örneğin, veride örnek yıpranması, eksik veri, eksik değişken, seçim sapması gibi problemler varsa bunlar belirtilmelidir. Ekonometrik analizlerde veri bazen birkaç gruba (kırsal/kentsel veya kadın/erkek gibi) veya döneme (1980-2020 dönemi yerine 1980-2000 ve 2001-2020 dönemleri gibi) ayrılarak da kullanılabilir. Ayrıca verilerde ekleme, bölme, verilerde çıkarma, farklı dönüşümler (logaritma, fark alma gibi) de yapmak gerekebilir. Bütün bu işlemler veri bölümünde açıklanmalıdır. Kısaca, bu bölümde araştırmada kullanılan verilerin hem güçlü hem de zayıf yönlerinin tartışıldığından emin olmak gerekir.

Bu bölümde, analizde kullanılan her değişken dikkatli bir şekilde tanımlanmalıdır. Hangi değişkenlerin kullanıldığı, hangi kontrol değişkenlerinin dahil edildiği ve hangi testlerin ne amaçla yapıldığına dair bilgiler açıkça belirtilmelidir. Ele alınan değişkenler teorik karşılığından sapma gösteriyorsa bunların nedenleri ve modele alınma şekilleri (temsili değişken, araç değişken gibi) belirtilmelidir. İncelenen tüm değişkenlerin isimleri, tanımlamaları ve kısaltmaları hakkındaki tanımlayıcı bilgiler anlaşılır olmalıdır.

Veri bölümünde, ekonometrik analizde kullanılan verinin türüne bağlı olarak tablo ve grafiklerden yararlanmak çok yaygındır. Örneğin, ele alınan değişkenler ile ilgili özet istatistikler sağlayan tanımlayıcı istatistikler tablosunun (maksimum, minimum, ortalama ve standart sapma değerleri gibi) sunulması veya zaman serisi grafiklerin verilmesi okuyucu açısından verilerin daha anlaşılır olmasına yardımcı olabilmektedir.

3.5. Ampirik Bulgular Bölümü

Veriler toplanıp gerekli düzenlemeler yapıldıktan ve uygun ekonometrik yöntemler ile tahminler yapıldıktan sonra elde edilen ekonometrik bulguların sunulması ve bu bulguların hem istatistiksel hem de ekonomik açıdan kabul edilebilir olup olmadığının değerlendirilmesi gerekmektedir. Ekonometrik analiz sonucunda çok fazla ampirik bulgu elde edilebilir. Bunların tümünün araştırma makalesinde sunulması gereksiz olacağından, bunların hangilerinin metin içinde sunulması gerektiğine karar vermek önemlidir. Elde edilen bulgulardan yalnızca önemli olanlara ve hedef araştırma sorusuna yanıt verecek olanlarına odaklanmak en iyisidir. Ampirik bulgular sunulurken, değer yargılarından uzak durmak ve bunun yerine analiz bulgularını çarpıtmadan, doğru ve açık bir şekilde paylaşmak önemlidir. Bulguları sunarken olabildiğince net olmak en doğru yoldur. Sunulacak bulguların çalışmanın sonuç bölümünde sunulacak karara katkısı bulunacak özellikte olmasına dikkat edilmelidir. Araştırma makalesinde, önemli bulguların kısa ve öz bir şekilde özetlediği tablolar hazırlanabilir veya grafik ya da şekillerden yararlanılabilir. Paragraflarca bulguları açıklamak yerine oldukça yaygın olan bu yol izlenirken tablo, grafik ve şekillerin açık ve net bir şekilde tanımlanması gerektiği unutulmamalıdır³.

Bulguların tartışılması genel olarak bulguların ele alınan hipotezleri destekleyip desteklemediğine dair açıklama, sonuçların istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığına dair açıklama, katsayıların yorumlanması, yapılan tahmin sonrası testlerin sonuçlarının yorumlanması gibi açıklamaları içermektedir. Bulgular sunulurken, adım adım araştırma argümanını geliştirecek şekilde sonuçların yorumlanması en uygun yoldur. İlk olarak ana bulgular daha sonra da alt grup sonuçlar verilebilir.

Ekonometrik analizde kullanılan modelin tahmini ve test edilmesi için izlenen süreç net olarak belirtilmelidir. Bu süreçte bulguları etkileyecek karşılaşılan sorunlar göz ardı edilmemeli, gizlenmemeli ve bunları çözmek için izlediğiniz yollar açık bir şekilde paylaşılmalıdır.

Bu bölüm çoğunlukla yapılan ekonometrik analizlerden elde edilen istatistiklerin, bulguların ve diğer sayısal bilgilerin sunulduğu tablo ve grafikler içermektedir. Ekonometrik makalelerde şekillere de yer verilmektedir, fakat çoğunlukla tablo ve grafiklerin şekillerden daha fazla tercih edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Tablo, grafik ve şekillerde yer alan bulguların tümünü tek tek tanımlamak, benzer yorumları tekrar tekrar yapmak yerine en ilginç ve önemli olanlarının tartışılması yeterlidir. Özellikle araştırma sorusuna yanıt olacak 3 Tablo, grafik ve şekillerin düzenlenmesi ile ilgili önemli noktalar daha sonraki bölümde "Tablo ve Grafik" başlığı altında ele alınacaktır.

noktalar açıklanmalıdır. Burada unutulmaması gereken önemli bir nokta tablo, şekil ve grafik oluşturup bunları yorumlamadan bırakmamaktır. Çünkü bunların yorum yapılmadan makaleye eklenmesi okuyucu açısından bir bilgi içermeyecektir (Nikolov, 2013: 10-12). Ayrıca makalelerde kullanılan tablo, şekil ve grafiklere gönderme yapılmalıdır. Yani, tablo, grafik ve şekilleri sunmadan önce mutlaka bunları tanıtmak ve genel içeriği hakkında bilgi vermek gereklidir (Örneğin, “Tablo 1.’de .... sunulmuştur (verilmiştir)”, “Grafik 1.’de .... gösterilmektedir” gibi).

Ekonometrik analiz sonucunda elde edilen bulgular yorumlanırken, istatistiksel anlamlılığı açıklamak gereklidir. Ayrıca yorumlarda sıfır hipotezinin reddedilip reddedilmediği bilgisini vermek de yaygındır. İstatistiksel anlamlılığın yanında bulguların ekonomik açıdan da yorumlanıp değerlendirilmesi önemlidir. “Katsayılar beklenen işaret ve büyüklüklere sahip mi, tahmin sonuçları ekonomik teoriyi destekliyor mu yoksa çelişiyor mu, elde edilen bulgular beklentileri karşılıyor mu” sorularını vurgulamak makaleyi güçlendirecektir.

Makalede, ampirik bulguların yorumlanmasından sonra olumsuz olsa da bir sonuç çıkarılması beklenir. Bu bölümde, elde edilen ampirik bulgular daha önce yapılan diğer çalışmaların bulguları ile karşılaştırılmalıdır. Bu çalışmalardan farklı sonuçlar elde edildiyse, bunların geçmiş araştırmalardan neden farklı olabileceği tartışılmalı, gerekçeler net bir biçimde belirtilmelidir.

3.6 Sonuç Bölümü

Sonuç bölümü, araştırılan hedef sorusunun ve çalışmanın amacının yeniden ifade edildiği, detaya girmeden sadece temel bulguların açık ve net şekilde vurgulandığı araştırmanın özetlendiği bölümdür (Neuman, 2010: 718). Bu özetleme işlemi metin içinde daha önce yazılanları kelimesi kelimesine tekrar etmemek gerekir. Sonuç bölümünde yer alacak tartışmada araştırmanın kısıtlarına (örneğin, veri eksikliği, kullanılan yöntemin zayıflığı gibi) da kısaca yer verilebilir. Ekonometrik analiz sonucunda elde edilen bulgunun ekonomik açıdan ne anlama geldiği burada vurgulanabilir ve ekonomik sonuçlar kısaca tartışılabilir. Okuyucular bu bölümde araştırmadan elde edilen temel sonucu öğrenmek isteyecektir, bu nedenle şahsi ve taraflı düşüncelerin yazılmadığından emin olmak gerekir. Bunun dışında, bu bölümde bulgular doğrultusunda ekonomi ve politika için açıklamalar ve önerilerde bulunulması da yaygındır.

Sonuç bölümünde yeni çalışmalar için sınırlamalar veya yönlendirmeler yapılabilir. Mevcut çalışmanın genişletilebileceği veya geliştirilebileceği noktalar veya yollar belirtilebilir, gelecek çalışmalar için yeni sorular, alternatif ekonometrik model ve yöntemler önerilebilir (Mack, 2018: 9).

Makalenin ana gövdesi bittikten sonra, giriş ve sonuç bölümlerini tekrar birlikte okumakta fayda vardır. Bunların birbiri ile tutarlı olması gerekir. Giriş bölümünde açıklanan hedef araştırma sorusunun sonuç bölümünde cevaplanmış olması gerekir. Genel olarak ifade edersek, giriş bölümü makalenin içeriğinden bahsederken, sonuç bölümü makalenin gelecekle bağlantısını kurmalıdır.

4. TABLO VE GRAFİK

Ekonometrik araştırma makalelerinde, elde edilen istatistiklerin, bulguların ve diğer sayısal bilgilerin daha kısa, daha kolay, daha anlaşılır ve etkili şekilde sunulması için tablo ve grafikler yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu tür makalelerde tablo ve grafikler kadar olmasa da şekiller de kullanılmaktadır. Makalenin metninin tablo ve grafiklerle bütünleştirilmesi çalışmayı daha ilginç ve anlaşılır hale getirecek, önemli noktalara dikkat çekmeyi kolaylaştıracaktır.

Bulguların tablo veya grafikte nasıl sunulacağına karar verdikten sonra bunların metin içinde açık bir şekilde tanımlanması gerekir. Elde edilen ekonometrik bulguların daha hızlı ve anlaşılır şekilde okuyucuya sunulması için tablo ve grafikler iyi ve dikkatli hazırlanmalıdır⁴. İyi hazırlanmış tablo ve grafikler, metin olarak sunulacak birkaç paragrafın vereceği bilgiyi kısaca anlatabilir ve bunu daha açık bir şekilde yapabilir. Böylelikle, okuyucular açısından karşılaşılabilecek karmaşa giderilmiş olacaktır. Burada dikkat edilmesi gereken önemli olan en önemli şey, tablo ve grafiklerin metnin tümünü okumayan biri için tek başına bakıldıklarında kısa ama net açıklamaları içermeleridir. Metin içinde kullanılacak tablo ve grafiklerin sayısı birden fazla olabilir. Kötü hazırlanmış veya çok sayıda tablo ve

⁴ Örnek tablo ve grafikler için bakınız: Hartley (2008), Dudenhefer (2009), Day (2000).

grafikler hem karmaşa yaratmakta hem de makalede çok yer tutmaktadır. Bu nedenle, bunları yeterli ve gerekli sayıda sunmak önemlidir. Ayrıca aynı bulguların hem tablo hem de grafik ya da şekil ile sunulması doğru değildir. Hazırlanan her tablonun ve grafiğin numarası ile başlığı olmalıdır. Genellikle Tablo başlıkları tablonun üst tarafında, grafik ve şekillerin başlığı ise bunların alt tarafında verilir. Metin boyunca eklenen her yeni tablo ve grafik ardışık olarak numaralandırılmalıdır (Tablo 1, Tablo 2, ... ve/veya Grafik 1, Grafik 2, ... gibi). Tablo ve grafiklerin başlıkları basit, kısa ve açıklayıcı olmalıdır. Tam bir cümle değil, konuyu belirten bir kelime toplamı olmalıdır.

Tablo ve grafiklerin nasıl sunulacağına karar verdikten sonra, bunlarda yer alan bilgiler ve gerekli yorumlar metinde açık ve kesin bir şekilde yer almalıdır. Tablolarda hücreleri görsel olarak parçalara ayıran çizgilerin genelde sadece yatay çizgiler olarak kullanılması tercih edilmektedir. Bazı durumlarda dikey çizgiler gerekli olabilir, ancak mümkün olduğunda bunlardan kaçınılması daha çok tercih edilmektedir. Tablolarda yer alan sütunlara da yaygın olarak, sütunun neyi açıkladığının bilgisini tanımlayan birkaç kelimedenden oluşan başlıklar verilmektedir. Tabloların sonuna açıklayıcı notlar eklemek okuyucuların metni okumadan tabloyu da anlamasını sağlaması açısından önemlidir. Tabloda kullanılan verilerin kaynağı, tabloda kullanılan testlerin sıfır hipotezleri, tablo değerleri, katsayıların anlamlılıkları ifade eden sembollerin açıklamaları gibi bilgiler tablo sonuna eklenecek notlarda verilebilir. Tablo başka bir yerden alındıysa ya da yazar tarafından oluşturulduysa kaynağı açıklanmalıdır. Ayrıca, ekonometrik makalelerde sıklıkla gösterim şekli olan tablolarda sunulan parantez, köşeli parantez içinde yer alan bilgilerinin, yıldız şeklindeki tanımlamaların ve buna benzer sunumların ne anlama geldiği mutlaka belirtilmeli ve okuyucu için açık hale getirilmelidir. Grafiklerin sunumunda da her türlü bilginin tanımlandığından, anlaşılır bir şekilde sunulduğundan, doğru ölçeklendirme yapıldığından ve kaynağın verildiğinden emin olunmalıdır.

Tablo ve grafiklerin sunumunda önemli bir konu da katsayılar ve diğer istatistikler için kullanılacak ondalık sayıların basamaklarıdır. Ondalık basamakları kısaltmak çalışmanın okunabilirliğini artırmak için iyi bir yoldur. Bunun için kesin bir kural olmasa da hem iyi bir görüntü hem de daha anlaşılabilir olması açısından iki veya üç basamak kullanılması daha yaygın kullanılan bir yoldur.

5. BAŞLIK VE ÖZET

Makalelerde başlık ve özet, her ne kadar giriş bölümünden önce yer alsın da bu başlığın makalenin ana gövdesinin açıklamalarından sonra ele alınmasının bir nedeni bulunmaktadır. Bilindiği gibi, başlık ve özet, makalede okuyucuların gördüğü ilk şeylerdir ve ilk izlenim önemlidir. Genellikle makale basıldığında araştırmacıların çoğu makalenin başlık ve özetini inceleyecek, ancak ilgi duyarsa metnin tümünü okuyacaktır. Bu nedenle, makalenin ilgi görmesi için başlık ve özet kısımlarının iyi tasarlanması önemlidir. Bu nedenle makaleyi tümüyle yansıtan doğru bir başlık ve iyi bir özet oluşturulabilmesi için aslında yazarın en son ele alacağı bölüm olması önerilmektedir.

Başlık ve özetin amacı, makaleyi doğru okuyuculara ulaştırmayı sağlamaktır. Araştırmacıların belki de en az önemseydiği başlık ve özetin aslında makale yazımında önemi oldukça fazladır. Makalenin başlığı ve özeti makaleye hızlı ve doğru ulaşım sağlaması, okuyucularda okuma hevesi ve merak uyandırması ve okuyucunun makalenin tümüne ilgi duymasını sağlayabilmesi açısından önemlidir.

Özet, makalenin ana unsurlarının ve özelliklerinin paragraf uzunluğunda kısaca açıklanmasıdır. Çoğunlukla, makalenin amacını, araştırma sorusunu, kullanılan verileri, kullanılan ekonometrik tahmin yöntemini ve temel bulguları içerir. Kısaca söylemek gerekirse, özet makalenin küçültülmüş biçimidir. Araştırma makalesinin özeti, geleneksel veya yapısal özet şeklinde hazırlanabilir. Yapısal özet, *Amaç, Yöntem, Bulgular, Sonuç* gibi özel alt başlıklar şeklinde hazırlanan özet şeklindedir. Bu alt başlıkların silinmesi ile yaygın olarak kullanılan geleneksel özet yapısı elde edilir.

Özetin çok uzun olması istenmediğinden, az kelime kullanarak araştırmanın önemini vurgulayabilmek için özetin yazımına dikkat etmek ve her kelimeyi özenle seçmek gerekir. Özette kullanılan kelimeler, makalenin önemli veya ilginç özelliklerini, katkısını veya onu diğer makalelerden ayıran şeyin ortaya koymasında etkili olacaktır. Bu kısmın özgün olması ve diğer makalelerden alıntılar içermemesi gerekir.

Özette kısaltmaların kullanılması da pek tercih edilmemektedir. Çok gerekliyse ve özette bir kısaltma kullanılıyorsa, bunlar özette tanımlanmalı ve daha sonra makalenin gövdesinde ilk kullanıldığında tekrar

hecelenmelidir. Özetlerde yapılan en büyük hata makalenin metninde bulunan paragrafların birer kopyası şeklinde hazırlanmasıdır. Ayrıca özetle makalenin metni içinde belirtilmeyen sonuçların yer alması, konuyla ilgisiz ayrıntıların verilmesi, şekil ve tabloların sunulması da yapılan diğer hatalardandır.

Makale metninin ve özeti yazım aşaması bittiğinde, başlık daha önce verilmişse büyük çoğunlukla başlığın revize edilmesi gerekecektir. Çünkü iyi bir başlık çalışmanın amacını tam ve kesin bir şekilde ifade etmelidir. Ekonometrik araştırma makalelerinin başlıklarında modelin tahmininde kullanılan yöntem vurgu yapılması çok alışıldık bir durumdur. Başlıkta yer alacak tüm kelimeler dikkatli seçilmeli ve ne çok kısa ne de çok uzun olmalıdır. Aslında, başlık bir etikettir ve bir cümle değildir (Day, 2000: 20). Genellikle en fazla 10-15 kelimeden oluşan başlık, makalenin konusunu yansıtmalı, genelde kabul görmeyen kısaltmalar içermemelidir.

6. ANAHTAR KELİMELELER

Anahtar kelimeler, araştırmada incelenen önemli konuların terimleridir. Bir araştırma makalesinde anahtar kelimelerin amacı, diğer araştırmacıların konuyla ilgili bir arama yaparken ilgili makaleyi daha kolay bulmalarına yardımcı olmaktır. Anahtar kelimeler, makalenin kapsadığı temel alanı, alt alanı, konuyu ve araştırma yöntemi gibi bilgileri tanımlar. Çoğu elektronik arama motoru, veri tabanı veya dergi internet siteleri bu anahtar kelimeler sayesinde makalenin ilgili okuyuculara ulaşmasını sağlamaktadır. Anahtar kelimeler makaleyi aranabilir hale getirir ve daha fazla atıf alınmasını sağlayabilir. Bu nedenle, makalenin araştırma konusunu ve kullanılan ekonometrik yöntemi içeren anahtar kelimeler seçilmelidir. Böylelikle, makalenin araştırılan konuya ilgi duyacak okuyucular tarafından fark edilmesi ve daha fazla okunmasını sağlanabilecektir.

7. GENEL DEĞERLENDİRME

Ekonometrik bir araştırma makalesinde, iyi biçimlendirilmiş ve iyi motive edilmiş bir ekonomik konunun ampirik bir analizini sunması beklenmektedir. Bu nedenle ekonometrik analiz için seçilen ekonometrik yöntem ve kullanılan veri, bir ekonomik konu hakkındaki araştırma sorusunu yanıtlamaya uygun olmalıdır. Ekonometrik analizlerin doğru bir biçimde yapılabilmesi için araştırılan hipotezin, tahmin ve test etme sürecinin derinlemesine anlaşılması oldukça önemlidir. Aksi takdirde elde edilen ampirik bulgular yanıltıcı olacaktır. Tüm bu nedenler açıkça göstermektedir ki, ekonometrik analiz yapabilmek ve ekonometri alanında kaliteli makale yazabilmek için yapılması gereken ilk şey her ne kadar zor olsa da araştırılacak ekonomik teori ile uygulanacak ekonometrik teoriye hakim olmaktır.

KAYNAKÇA

- Beatty, T. & Shimshack, J.P. (t.y.). *Practical Tips for Writing and Publishing Applied Economics Paper*, https://static1.squarespace.com/static/55e8ab64e4b0b55649c4ab64/t/59d73b99f43b5586a0484a22/1507277732282/beatty_shimshack_applied_econ_papers.pdf. (05.07.2020)
- Day, R.A. (2000). *Bilimsel Makale Nasıl Yazılır ve Yayımlanır?*, (Çev: G. A. Altay), TÜBİTAK Yayınları, Bilgi Dizisi 6, Ankara.
- Dudenhefer, P. (2009). *A Guide to Writing in Economics*, Ecoteach Center and Department of Economics, Duke University.
- Greene, W.H. (2012). *Econometric Analysis*, 7th Edition, Prentice Hall, Upper Saddle River.
- Güriş, S. (2019). "Econometric Literacy", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 8(2), 1-10.
- Hartley, J. (2008). *Academic Writing and Publishing A Practical Handbook*, Taylor and Francis, New York.
- Mack, C. A. (2018). *How to Write a Good Scientific Paper*, SPIE, Washington.
- Neuman, W. L. (2010). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar (I ve II)*, (Çev: S. Özge), İstanbul Yayın Odası, İstanbul.
- Nikolov, P. (2013). *Writing Tips for Economics Research Papers*, Harvard University Economics, <http://www.fas.harvard.edu/~pnikolov/resources/writingtips.pdf>. (03.07.2020)
- Wooldridge, J.M. (2009). *Introductory Econometrics: A Modern Approach*, 4th Edition, South-Western College Publishing, Cengage Learning, Canada.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:20.09.2020 ✓Accepted/Kabul:05.12.2020

DOI:10.30794/pausbed.797467

Araştırma Makalesi/ Research Article

Tokdemir, E. ve Hatipoğlu, E. (2021). "Türkiye Temelli Veri Toplama ve Küresel Uluslararası İlişkiler Yazını" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2021 Sayı 42:Özel sayı 1, Denizli, ss. 075-089.

TÜRKİYE TEMELLİ VERİ TOPLAMA VE KÜRESEL ULUSLARARASI İLİŞKİLER YAZINI

Efe TOKDEMİR*, Emre HATİPOĞLU**

Özet

Türkiye, gerek tarihsel zenginliği, gerekse bulunduğu coğrafi konum itibarıyla farklı boyutta birçok uluslararası ilişkiler (Üİ) sürecini bölgesinde yaşayadurmaktadır. Gerek Türkiye'nin diğer ülkelerle kurduğu diplomatik, askeri ve ekonomik ilişkiler, gerekse Türkiye'nin sınırları içinde yaşadığı uyumsuzluklar küresel Üİ yazını için farklı çözümleme düzeylerinde nitel ve nicel veri üretmektedir. Şu ana kadar Türkiye üzerine ve/veya Türkiye'den toplanmış birçok veri kümesi küresel Üİ yazınındaki birçok tartışmayı zenginleştirmiştir. Bu tartışmalar, devlet-dışı aktörlerin siyasi yapılanmasından ülkelerin uluslararası barışı koruma faaliyetlerine katkılarının belirleyenlerine kadar geniş bir tayfta gerçekleşmektedir. Bu çalışmadaki ana savımız, Türkiye'de toplanacak birçok verinin küresel düzlemde ilgi görebileceği, bu verilerden oluşturulacak veri kümelerini tanıtacak makalelerin başlı başına prestijli dergilerde yüksek atıf alarak yayınlanma potansiyelinin olduğudur. Türkiye temelli Üİ verilerinin uluslararası yayına evrilebilmeleri için bazı koşulları sağlamaları gerekmektedir. Bu koşulların en önemlisi toplanacak verilerin mevcut küresel tartışmalar ışığında çerçeveslendirilmesi, bu verilerden oluşturulacak değişkenlerin inşa geçerliliğinin ise sağlam bir kuramsal temel üzerine oturtulmasıdır. Verilerin ölçüm ve kodlama süreçlerinde hem bugünün popüler tartışmalarına hem de bu tartışmaların gelecekte evrilebileceği diğer araştırma sorularına katkıda bulunma potansiyeli dikkate alınmalıdır. Ortaya çıkan veri kümesinin küresel ve demokratik erişiminin sağlanması ve bu süreçte etik standartlara sıkı sıkıya bağlı kalınması, toplanan verilerin yayın haline dönüştürülmesi sürecinde takip edilmesi gereken diğer elzem noktalardır. Makalemiz, son yirmi senede ülkemizden çıkan veri toplama çalışmaları üzerinden savlarımızı detaylandırmakta ve günümüz Üİ yazınındaki bazı popüler tartışmalara Türkiye temelli katkıda bulunabilecek bazı veri seti önerileriyle sonuçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye, Uluslararası İlişkiler, Veri toplama, Kantitatif veri.*

DATA COLLECTION IN TURKEY & GLOBAL INTERNATIONAL RELATIONS

Abstract

Turkey experiences various multidimensional issues and problems regarding the field of International Relations (IR) due to her geopolitics and historical legacy. As a result of Turkey's diplomatic, military, and economic relations with the regional and global powers as well as discordances and instabilities Turkey experiences in the domestic politics produces both qualitative and quantitative data in all levels of analyses within IR. As a matter of fact, existing data on Turkey, or collected from Turkey have enriched the many debates ongoing in Global IR including, but not limited to, the activities and structures of non-state armed actors, states' contributions to international peacekeeping operations, various factors impacting the commitment to and level of foreign aid. In this manuscript, we argue that data collection efforts in Turkey would contribute to the ongoing debates within the field by reaching beyond the limits of Turkish politics, and hence, could be published in top-ranked journals

*Dr. Öğr. Üyesi, Bilkent Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ANKARA.
e-posta:efe.tokdemir@bilkent.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-9579-1292>)
**Doç. Dr., Sabancı Üniversitesi, Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İSTANBUL.
e-posta:emrehatip@sabanciuniv.edu (<https://orcid.org/0000-0002-5927-4423>)

of the field attracting attention by leading scholars. Yet, we believe, such efforts should fulfill some of the conditions prior to publication: First and foremost, these data collection efforts must build upon the global theoretical debates. Second, coding and measurement of data must comply with the recent rules and regulations and should be informed by the contemporary research questions. Accessibility to the data must be provided, and ethical guidelines in data collection and analysis processes must be strictly followed. We discuss our arguments in detail by investigating the data-collection process of multiple datasets generated in Turkey and explain how they offer to the global IR literature.

Keywords: *Turkey, International Relations, Data collection, Quantitative data.*

1. GİRİŞ

Siyaset Biliminin (SB) ivme kazandığı 20.yy'ın ilk yarısını müteakip Uluslararası İlişkiler (Uİ) alanı SB içerisinde başat bir hale gelmiş, hatta başta Avrupa ve ülkemiz de dahil birçok bölgede ayrı bir disiplin olarak ortaya çıkmıştır. Eklektik bir alan olan Uİ Soğuk Savaş'ın sonuna kadar olan dönemde daha çok teorik çalışmaların hüküm sürdüğü, çoğunlukla sistem ve devlet seviyesi analizlerin yer bulduğu bir alan olarak SB familyasının görece olarak stabil kollarından biri olarak kalmıştır. Şüphesiz ki bu süreçte Uİ disiplini içerisinde de birçok farklı teorik görüş ve metodolojik yaklaşım çatışmaları yaşanmıştır, ancak alanın gerek içerik gerek paradigmatik dönüşümün Soğuk Savaş'ın getirdiği iki kutuplu ve ABD-Sovyetler çekişmesi üzerinden tanımlanan dünya düzeninin çökmesiyle iyice belirginleştiği söylenebilir. O zamana kadar daha çok bölgesel/ülkesel analizler süper güç çatışması da denkleme sokularak yapılırken, Soğuk Savaş sonuna doğru alanda bölgesel/ülkesel çalışmaların mutlak hakimiyeti gevşemiş, konu bazlı uzmanlıklar gelişmiş, dış politika-iç politika bağlantısı üzerinden siyaset biliminin diğer kollarına uzanılmış ve disiplinler arası ve üstü çalışmalar yardımıyla metodolojik yaklaşımlar çeşitlenmiştir. Bir diğer deyişle “yeni Uluslararası İlişkiler” çok boyutlu, sosyal bilimlere metodolojik açıdan entegre ve hatta sosyal bilimlerdeki yeniliklere öncü, doğası gereği çok disiplinli benimsenmiş bir alan haline gelmiş, sadece devletler arası ilişkilere değil, devlet-dışı silahlı aktörlere de odaklanan, uluslararası kurum ve kuruluşları çalışan, devlet bürokrasinin uluslararası denklemde oynadığı rolü inceleyen ve hatta birey seviyesindeki farklılıkların uluslararası sistem ve devletler arası ilişkilere etkisini araştıran bir alan haline gelmiştir.

Uİ akademisyenleri bu değişimin sonucu “hayaller ve hayatlar” arasında oluşan farkı belki de en yakından gözlemleyenler olarak öne çıkmaktadır. Bir yandan Uİ çalışmaları “bolca ağdalı dille yazılmış kalın kitap okumak, zengin bir kelime haznesiyle Türkçe ve İngilizce uzun yazılar yazmak, ve etkileyici bir belagatle analizler yapmak” döngüsünden ibaret sayılırken Uİ akademisyenleri Afrika’da insan hakları örgütleriyle sahada bulunmakta, yılların çabası sonucu alınan özel izinle yabancı devlet arşivlerinde belge taramakta, sokak sokak planlayarak anket yapmakta, eski gazete kupürlerini inceleyerek veri toplamakta veya binlerce satır kod yazarak inşa ettiğimiz teorik simülasyonlar üzerinde çalışmakta. Bu örnekler çoğaltılabilir, ama özetlemek gerekirse Uİ yazını çok hızlı dönüşmekte ve bu dönüşüm coğrafyanın her yerinde aynı süratle cereyan etmemektedir¹. Bu noktada küresel ölçekte organize edilen, Türkiye’de de tekrar edilen ‘Teaching, Research & International Policy’ (TRIP) projesi 2017-2018 sonuçlarını biraz incelemek aslen küresel boyutta Uİ alanında yaşanan dönüşümü ve bu dönüşümün Türkiye ve dünyanın geri kalanında nasıl gerçekleştiğini anlamak için verimli olacaktır.

Türkiye’de alan çalışmaları halen Uİ yazınının ana alanlarından biridir. Dünya genelinde kendini Uİ uzmanı olarak tanımlayan akademisyenlerin %8’i alan çalışmaları yaptığını ifade ederken Türkiye’de bu oran %20 civarındadır. Gerek Türkiye’de gerekse dünyanın geri kalanında da alan çalışmalarının en çok odaklandığı bölge ise Orta Doğu coğrafyası olarak öne çıkmaktadır. Hatta *American Political Science Association* 2020 senelik buluşmasında sunulan makalelerde Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerini temel alan çalışmalara bakınca Türkiye üzerine yazılanlar açık ara farkla birinci sırada yer almaktadır (APSA, 2020). Bu bilgiler ışığında Türkiye’deki Uİ camiasının küresel akademik talebe cevap vermek anlamında avantajlı bir şekilde konumlandığı söylenebilir. Üstelik konu bazlı bakıldığında Türkiye’deki Uİ camiasının önümüzdeki süreçte uluslararası terörizm, bölgesel parçalanma/ayrılma, etnik çatışmalar, uluslararası göç, Suriye’deki iç savaş gibi konuların gündeme daha sık geleceğini düşünmesi de bu avantajın farkındalığını göstermek açısından önemlidir.

¹ Uİ’nin küresel ve Türkiye özelindeki dönüşümü ve durumunu çok daha detaylı ele alan çalışmalar için Aydınli (2019; 2020) ve Bilgin (2008; 2020) çalışmalarına bakınız.

Bir diğer deyişle Türkiye'deki Uİ camiası sadece Türkiye içinde değil Uİ alanında küresel boyutta akademik katkı sunabilecek elverişli bir ortama sahip gözükmektedir. Ancak Uİ alanının geçirdiği dönüşümün gerisinde kalınması bu katkının küresel düzeyde verilememesinin başlıca nedenlerindedir. Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi alanları son yıllarda giderek daha süratli bir şekilde paradigmatik ve metodolojik ilerlemelere sahne olmaktadır. Metodolojik oryantasyon açısından bakılacak olursa niceliksel yöntemleri benimseyen akademisyen oranı Türkiye'de %13 iken dünya genelinde %17, Uİ'nin lokomotifliğini yapan ABD'de %26'dır. Buna karşılık bir metot olarak "politika analizi"ne başvurduğunu söyleyenlerin oranı Türkiye'de %31 iken dünya genelinde %13, ABD'de ise %9 ile sınırlı kalmaktadır. Hakeza Köstem ve Şen (2020)'in Türkiye'de uluslararası politik ekonomi üzerine yaptıkları çalışmada göstermektedir ki incelenen konu üzerine basılan 108 makaleden sadece 3'ü kantitatif ampirik veri kullanmıştır. Metodolojinin üzerine oturduğu teorik/paradigmatik yaklaşımları incelemek ortaya konan bu tabloyu daha da netleştirmektedir: yazılarında uluslararası ilişkilerin konvansiyonel makro teorilerini kullanmadığını belirtenlerin oranı Türkiye'de %8 iken, ABD'de %33, dünya genelinde ise %27'dir (TRIP, 2017; Aydın ve Dizdaroglu, 2019).

Bu bilgiler ışığında toparlamak gerekirse Türkiye'de Uİ çalışmak küresel ilgi ve alaka açısından avantajlı bir konumda olmak anlamına gelebilecek iken, Uİ'ye paradigmatik ve metodolojik yaklaşımımız bu fırsatı ortadan kaldırmaktadır. Türkiye'deki Uİ yazını hala çoğunlukla konu bazlı değil, ülke/bölge odaklı olup, var olan makro teorilerle devletler arası ilişkileri anlamlandırmaya yönelik ilerlemektedir. Bu bağlamda da orijinal veriye dayalı bilgi üretiminin ihracından ziyade, Batı kaynaklı teori ithalatıyla bilgi üretimi yapılmaktadır. Orijinal veri toplama yetersizliği sonucunda bilgi üretiminin ötesinde üretilen bilginin yayımı anlamında da ciddi dezavantajlar oluşturmakta, Türkiye temelli akademisyenlerin dünyanın seçkin dergilerinde yer bulması zorlaşmakta ve böylece küresel okuyuculara erişimi kısıtlanmaktadır.

Bu makalede Türkiye temelli verinin niçin değerli olduğu, nereden ve nasıl toplanabileceği anlatılacak, veri toplarken yapılması ve kaçınılması gerekenler anlatılacak ve böyle bir aktivitenin yerel ve küresel uluslararası ilişkiler yazınına nasıl katkı verebileceği üzerinde durulacaktır. Makalenin devamında önce Uİ alanının geçirdiği dönüşüm ve bu dönüşümün metodolojik yeniliklerle birleşince yerel ve özgün veriyi ne kadar değerli kıldığı aktarılacak, sonrasında bağlamda kopuk toplanan verinin anlamsızlığı gösterilecektir. Son olarak da birçok örnekte "ulaşılması zor olan" yerelden özgün veri toplayarak küresel soruların cevaplanmasının katma değeri üzerinde durulacak, Uİ'nin farklı alt dallarından Türkiye temelli başarılı veri toplama süreçleri incelenerek pratik edilecektir.

2. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE VERİNİN ÖNEMİ

İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren SB ve Uİ çalışmalarını artarak şekillendiren davranışsal devrim, sosyal yapı ve süreçlerin sebep-sonuç ilişkisiyle açıklanabileceği, benzer nedenler deneyimleyen yapı ve süreçlerde benzer sonuçlar görülme şansının önemli ölçüde arttığını öne sürmektedir. Bu doğrultuda yapılan araştırmalar hem neden hem de sonuçların gözlenebilir ve ölçümlenebilir değişkenler olduğunu varsayar. Örneğin, realist yazında sıkça rastgeldiğimiz "iki ülke arasındaki güç dengesi, o iki ülke arasındaki ilişkiyi barışçıl kılar" savında iki ülke arasındaki güç ilişkisi (güç dengesinin varlığı, iki ülkenin güçlerinin birbirlerine olan oranı) nedeni (bağımsız değişkeni), bu iki ülke arasında savaş çıkma olasılığı ise sonucu (bağımlı değişkeni) oluşturur. İkinci bir örnek olarak "düşman ülkeye sınırı olan ülkelerde iç savaşlar daha uzun sürer" savını ele alalım. Burada bir ülkenin bir düşman ülkeye sınırı olup olmaması nedeni (bağımsız değişkeni), o ülkede ortaya çıkabilecek bir iç savaşın beklenen süresi ise sonucu (bağımlı değişkeni) oluşturur. Burada yapılan varsayım, bağımlı ve bağımsız değişkenlerin gözlemlenebilir ve ölçülebilir olduğudur.

Bu bağlamda, Uİ'nin savlarını oluşturan birçok durum, davranış vb. temel olgular, geniş bir zaman-mekan düzleminde (*spatio-temporal domain*) sistematik olarak ölçülmeye, elde edilen veriler de sistematik bir şekilde derlenmeye başlanmıştır. Toplanan verilerin içeriği Uİ yazınındaki temel kuramsal tartışmalarıyla paralel evrilmiştir. Uİ çalışmaları için büyük ölçekli ilk veri kümeleri, sistem temelli teorilerin (realizm, hegemonik denge, güç dönüşümü) odaklandığı, sistemdeki toplam ülke sayısı, ittifakların görece güç dağılımı, müttefikliklerin toplam askeri harcaması gibi değişkenlerin inşası için toplanmıştır (Singer ve Small, 1972). 1970'lerde iyice görünür hale gelen liberal yaklaşımlar ise bir ülkenin iç yapısının dış politikasını nasıl şekillendirdiğine odaklanmışlardır.

Buradan hareketle veri toplayan meslektaşlarımız, dünyadaki ülkelerin gayri-safi milli hasılası, basın özgürlük seviyesi, bir ülkenin belirli bir senede imzaladığı uluslararası anlaşma sayısı, iktidardaki partinin ideolojik yönelimi gibi birçok veri kümesini ya inşa etmiş ya da başka disiplinlerde toplanılan ilgili verileri uluslararası ilişkiler araştırmacılarının kullanımına hazır hale getirmişlerdir. Örneğin demokratik barış teorisinden hareketle ülkelerin rejim tiplerinin uluslararası arenada hareketlerini nasıl şekillendirdiğini soran birçok çalışma, dünyadaki ülkelerin rejim özelliklerini Polity (Jagers ve Gurr, 1995) ve daha sonra V-dem (Coppedge v., 2017) gibi veri kümelerinden etraflıca faydalanmıştır. Dış politikada kamuoyunun olası etkisi üzerine ilgi oluştuğça, ülke bazında yapılan kamuoyu anket araştırmalarına eklenen dış politika soru modüllerine de ayrıca dikkat çekmek gerekir.

Disiplinimizdeki prestijli dergilerin birçoğunda kantitatif ampirik araştırmaların çoğunlukta olduğunu görmekteyiz. Başka bir deyişle, günümüz Uİ yazının azımsanamayacak bir kısmının bu veri kümelerini kullanan çalışmaların oluşturduğunu söylemek yanlış olmaz. Burada altının çizilmesi gereken önemli bir nokta, keyfi, rastgele toplanan sayısal veri ya da metin, görsel, sözlü hatırat vb. metaların otomatikman bir veri kümesi oluşturmadığıdır. Veri kümeleri güçlü epistemolojik temeller üzerine inşa edilmelidir. Her ne kadar ölçülen olguların inşa geçerliliği (*construct validity*) devamlı sorgulanıp sıklıkla iyileştirilse de bazı temel olguların tanımı ve nasıl ölçüldükleri, bu verileri toplayan ve kullanan bilim insanları tarafından devamlı olarak tartışılır². Bu bölümün başında verdiğimiz örneklerle dönersek, hangi etkileşimlere savaş denilebileceği üzerine uzun tartışmalar yapılmış, Militarized Interstate Disputes (MID) projesine liderlik yapan akademisyenler, birbirlerine askeri güç yöneltmiş iki taraftan bir sene içinde askeri üniforma giymiş toplam en az bin kişinin öldüğü askeri çatışmalara ülkeler arası savaş denir tanımında uzlaşmışlardır. Bir çatışmaya savaş diyebilmek için bin asker zayıatı sınırını yüksek bulan birçok araştırmacı ise bu sınırı daha düşük seviyelere çekmeyi önermişlerdir. Bir kısım ise asker ve sivil zayıat ayrımı yapılmasına karşı çıkmıştır. Bu itirazlar, MID projesinden sonra askeri çatışma üzerine üretilmiş en önemli veri kümelerinden biri olan PRIO-Uppsala Silahlı Çatışma veri kümesi projesinin (*Armed Conflict Dataset - ACD*) kuramsal temellerini oluşturmuşlardır (Gleditsch vd., 2002).

MID-ACD tartışmasında da tanık olduğumuz üzere, inşa edilen veri kümelerinin statik bir ürün olmaktan çok, yaşayan ve konusunu şekillendiren çalışmalar olarak Uİ disiplininde oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla, özgün veri toplama ve bu veri kümesini küresel yazına ekleme başlı başına bir doktora projesi olabilir ve genç meslektaşlarımızın kariyerlerine etkili bir başlangıç yapmalarını mümkün kılabilir. Web of Science veri tabanı, Uİ disiplininde 2016-2020 (Eylül'e kadar) arası toplam 69 veri kümesi tanıtan endeksli yayın olduğunu belirtmektedir. Bu yayınların birçoğu, *International Organizations, Journal of Peace Research, Journal of Conflict Resolution, International Studies Quarterly* ve *Conflict Management and Peace Science* gibi alanlarında yüksek prestije sahip dergilerde yayınlanmıştır. Son yıllarda, bu dergilerin her bir sayısında en az bir tane veri kümesi tanıtım makalesi görmek mümkündür.

Bu veri seti makaleleri, aynı zamanda veri kümelerini oluşturan bu araştırmacıların akademik ağın merkezine oturdukları da göze çarpmaktadır. Akademik tartışmalardaki bu merkezilik rolü sayesinde hem araştırmacının hem de araştırmasının erişilirliğini ve aldığı atıf sayısını arttırmaktadır. Örneğin, ülkeler arasında uyumsuzluklarda askeri güç kullanımlarını kaydeden MID veri kümesinin üçüncü sürümü olan Ghosn vd. (2004) Eylül 2020 başı itibarıyla Google Scholar'da 1057 defa, dördüncü ve en son sürümü olan Palmer vd. (2015) 322 defa atıf almış gözükmektedir. Ülke liderleri hakkında çeşitli kişisel ve kurumsal detayları içeren küresel Archigos veri kümesi (Goemans vd., 2009) ise 829 defa atıf almıştır.

Bu örneklerden de anlaşılacaktır ki Uİ yazınında son dönemde ampirik çalışmalara verilen önem artmış, bu ampirik çalışmaları desteklemesi için de büyük maddi desteklerle (örneğin UCDP - Uppsala Conflict Data Program ve PRIO) kapsamlı veri kümeleri oluşturulmaktadır. Ancak alan içinde ilgi alanlarının giderek çeşitlenmesi ve derinleşmesi, sorulan soruların farklı analiz seviyelerinde çalışan teori ve veri gerektirmesi (örneğin "Ekonomik yaptırımların bireyler üzerindeki etkisi nedir?" veya "Niçin bazı ülkeler yabancı savaşçıları desteklerken diğerleri desteklemez?" gibi) hem toplanan verinin içeriğini hem toplanma şeklini hem de veriyi analiz yöntemlerini ciddi anlamda dönüşüme uğratmıştır. Geline nokta Uİ çalışmaları birey seviyesinde Sahraaltı Afrika'sında sahada bireylerden toplanan deneysel verilerden arşivlerden 19. yy Arjantin beyliklerinin demografik yapısına dair toplanan tarihsel verilere kadar çeşitlilik göstermektedir.

2 İnşa geçerliliği, kullanılan ölçütün araştırılan olguda ölçülmek isteneni ne kadar iyi ölçtüğünün, dolayısıyla geçerli bir çıkarımı ne kadar mümkün kıldığının bir göstergesidir. İnşa geçerliliği yüksek bir ölçütle alınan sonuçlar, alternatif ölçütlerle alınan sonuçlarla benzerlik gösterir.

Bu noktada toplanan verinin kalitesi, cevaplayacağı sorulara uygunluğu ve veri toplanan ortamın genelleme potansiyeli, araştırmanın güncelliği ve önemiyle birleşerek etki yaratma anlamında bir çarpan görevi görmektedir. Bu noktada Türkiye ve içinde bulunduğu coğrafya akademik birçok soruya cevap teşkil edebilecek örnekleri barındırmaktadır. 40 yıla yakın süredir devam eden ve on binlerce insanın hayatını kaybettiği bir etnik kökenli çatışmanın varlığı gerek çatışma süreçleri gerekse toplum üzerinde etkisi anlamında birçok soruya cevap verebilir. Hakeza 4 milyona yakın Suriyeli göçmenin varlığı göç çalışmalarında cevap aranan birçok soru için Türkiye'yi bir veri merkezi olarak ortaya çıkarmaktadır³. Türk Dış Politikası'nda artarak benimsenen "yardım diplomasisi" dış yardımın etkilerini incelemek, yumuşak güç tezlerini test etmek için ciddi bir fırsat ortaya koymaktadır. Son dönemde Uİ yazının da sıklıkla konusu olan demokratikleşme, demokratikleşme sürecinden geri adım (*democratic backsliding*) ve popülizm gibi konuların dış politikadaki tercihleri, müttefik seçimlerini ve aksiyonları nasıl şekillendirdiğini görmek için Türkiye önemli bir vaka sunmaktadır.

Bu örnekleri sayfalarca uzunlukta detaylandırmak, alanın ana hatlarından, alt literatürlere kadar tek tek uzanarak Türkiye'nin benzer ya da aykırı bir vaka olarak veri toplama açısından ne kadar değerli olduğunu vurgulamak mümkündür. Ancak son olarak bir hususun daha öneminden bahsetmek, veri kalitesi konusuna değinmek yerinde olacaktır. Türkiye veri toplamanın güç olduğu ve toplanan verinin kalitesinin sorgulanabileceği bir altyapı sunmakla birlikte Uİ içindeki başlıca literatürlerin birçoğunda bir nevi "kötünün iyisi"ni vaat etmektedir. Bir örnek vermek gerekirse, Kalyvas (2006)'ın yaklaşık 15 sene önce, Yunan iç savaşında maruz kalınan şiddeti köy seviyesinde ölçen çalışmasından itibaren Uİ yazınının en büyük alanlarından biri olan çatışma çalışmaları (*Conflict Studies*) giderek daha da fazla mikro analiz seviyelerine odaklanmaya başlamıştır. Layall'in (2009) günlük Rus topçu ateşi verisi üzerinden Çeçen savaşında hangi stratejilerin etkili olduğunu inceleyen çalışması, benzer şekilde Humphreys ve Weinstein'ın (2008) 1043 adet eski isyankar ve 184 adet isyana katılmayı reddetmiş kişiden Sierr Leone sahasında toplamış oldukları mülakat verisiyle bir kişinin isyana katılmasını ne teşvik eder konulu araştırması, iç savaş yazınında "yaratıcı" mikro-veri toplama stratejilerine önemli iki örnek oluşturmaktadır. Mikro-veri toplamaya çalışmanın yarattığı çelişki ise şudur: Kaliteli ve güvenilir veri toplanabilen coğrafyalarda genellikle çatışmanın daha az görülmesi, çatışmanın aktif görüldüğü coğrafyalarda ise kalite ve güvenilirlik bir yana, veriye ulaşmanın dahi çok zor olması.

Son 20 senede çatışma süreçlerine dair verilerin %50'sinden fazlası Afganistan, Suriye, Irak, Yemen gibi ülkelerden gelmekte olup, bu ülkelerden veri toplamak ancak büyük devlet fonlarıyla gerçekleşmekte (ABD-Savunma Bakanlığı Minerva Projeleri gibi), toplanan verinin kalite ve güvenilirliği ise hala sorgulanmaktadır. Türkiye ise özellikle çatışma çalışmalarında görece yüksek devlet kapasitesi sayesinde "kötünün iyisi" bir platform sunmakta, birçok veriye hala açık kaynaklardan ulaşılabilmektedir. Burada yapılan kötünün iyisi vurgusu önemlidir zira Türkiye'den toplanan verinin de farklı dönemlerde siyasi şartlar nedeniyle kalite ve güvenilirliğinin değişkenlik gösterebildiği bir gerçektir. Ancak yine de son dönemde yayınlanan Türkiye temelli verileri baz alan birçok çalışmaya bakıldığında (bkz. aşağıda verilen örnekler) olası alternatiflerden daha çok içerik, güvenilirlik ve kalite sağlayabileceği iddia edilebilir. Buradan yola çıkarak bir sonraki bölümde örnekler üzerinden Türkiye temelli veri toplama pratiklerini ele alacağız.

3. TÜRKİYE TEMELLİ VERİ TOPLAMA PRATİKLERİ

Türkiye'den toplanacak verinin hangi saikle toplandığı sadece toplanan verinin içeriğini değil ulaşacağı kitleyi de belirleme gücüne haizdir. Bu bağlamda toplanan verinin kullanılacağı çalışmanın "teorik bilgi ihraç eden" ya da "teorik bilgi ithal eden" nitelikte olup olmadığı önemlidir. Bu kavramları biraz açmak gerekirse, uluslararası literatürde kendine yer bulmuş ve belli başlı dergi ve yayın evlerinde yayımlanmış eserlerin ortaya koyduğu teorik çerçevenin alınarak Türkiye vakasına uygulanmasına, bir diğer deyişle Türkiye'nin bu teorilere bir örnek ya da tezat teşkil ettiği çalışmalara "teorik bilgi ithal eden" çalışmalar diyebiliriz. Her ne kadar bu çalışmalar Türkiye'deki gelişmeleri anlamak ve anlamlandırmak açısından değerli olsa da var olan teorinin Türkiye özelinde test edilmesinin ötesine geçemediği için ulaştıkları kitle daha sınırlı olmaktadır. Buna karşılık "teorik bilgi ihraç eden" çalışmalar Türkiye'ye özgü gelişmelerin teori yapıcı bir vaka olarak alınıp başka ülkelere de adapte edilebilecek şekilde uluslararası literatüre kazandırılmasını sağlayabilir (Somer, 2014). Tam da bu nedenle, Uluslararası İlişkiler alanının başat dergilerinde sıklıkla karşılaşılan "sadece Türkiye'ye odaklandığı için dergimize

³ MireKoc - Migration Research Center, TAGU - Türk Alman Üniversitesi Göç ve Uyum Araştırmaları Merkezi ve birçok yeni kurulan platformlar de bu bağlamda kantitatif ya da kalitatif veri üretme merkezleri olarak kabul edilebilir.

uygun değildir” yorumuna rağmen yine aynı dergilerde tek ülkeye odaklanan birçok çalışmada görülebilmektedir. Özetlemek gerekirse odaklanılan coğrafya değil ortaya konulan teorik çerçeve bir çalışmanın alan çalışmaları (*area studies*) veya genel Uluslararası İlişkiler literatürüne (*generalist IR*) dahil olup olmadığını belirlemektedir.

Buradan yola çıkarak Uluslararası ilişkiler yazınının biri devletleri diğeri devlet dışı silahlı aktörleri temel alan iki alanından Türkiye temelli toplanan ve uluslararası literatüre entegre olan dört örneği ele alacağız. İlk olarak Barışı Koruma Operasyonları (BKO) literatürüne Türkiye vakasını entegre eden bir veri tabanı projesi olarak geliştirilen TÜBAKOV’u inceleyerek veri bazlı bilgi ihracı yapılmasına odaklanacağız. İkinci bölümde ise çatışma-terörizm literatürlerinde Türkiye temelli veri toplanan üç çalışmada PKK’nın teori yapıcı bir örnek olarak nasıl kullanılabilirdiğini irdedeceğiz.

3.1 Türkiye Barışı Koruma Veri Tabanı Projesi (TÜBAKOV)

Gerek barış sağlama gerek barışı koruma gerekse barış inşasında barışı koruma operasyonlarının (BKO) rolü 1990’lardan itibaren artan bir şekilde UI araştırmacılarının dikkatini çekmiştir (Balas vd., 2012, s. 195). Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle orta seviyede güce sahip ülkeler küresel siyasette daha fazla söz sahibi olmayı hedeflemişler, BKO’ları ise bu hedef doğrultusunda bu orta-güç ülkeleri için etkili bir dış politika gereci olarak ortaya çıkmıştır (Ko 2012, Hayes, 1997). BKO’lar bir taraftan çatışma-sonrası bölgelerde misyona destek sağlayanların nüfuzunu arttırmış, diğer taraftan ise dış politikadaki bu aktivizm, katılımcı ülkelerin hükümetlerine iç politikada avantaj sağlamıştır (Albrecht, 2020).

BKO’ların UI’nin dış politika, uluslararası güvenlik ve iç savaş gibi birçok alt yazınında yeni araştırma alanları açmasıyla çeşitli BKO veri kümeleri inşa edilmeye başlamıştır. Bu veri kümelerinin bazıları sadece Birleşmiş Milletler’in BKO’larının farklı boyutları üzerine veri sunmakta iken (BKO’larda verilen zayıf veri için bkz. Henke 2019, görevlerin jeo-kodlama verileri için bkz. Çil vd., 2020, görevlere üye ülkelerin yaptıkları katkıların döküm verisi için bkz. Kathman, 2013), bazıları dünyadaki tüm BKO’lar üzerine çeşitli veriler toplamıştır (örn. BM, AGİT ve AB BKO’larında kadın asker ve polislerin katılım oranlarının karşılaştırmalı verisi için bkz. Olson ve Möller, 2013). TÜBAKOV ise tek bir ülkenin BKO’lara katkısı üzerine veri sunan projeleri oluşturduğu üçüncü türü örneklemektedir.

TÜBAKOV, Prof. Dr. Haldun Yalçınkaya’nın liderliğinde, Prof. Dr. Mitat Çelikpala, Doç. Dr. Emre Hatipoğlu ve Dr. Öğretim Görevlisi Arıkan Acar’dan oluşan, Doç. Dr. Nil Şatana’nın da danışmanı olduğu bir TÜBİTAK 3001 projesi olarak 2015-2018 yılları arasında yürütülmüştür. Proje, 1988 ile 2015 yılları arasında Türkiye’nin katkıda bulunduğu 57 barışı koruma operasyonunu (BKO) tespit etmiş, Türkiye’nin yapmış olduğu bu katkılar hakkında detaylı nicel ve nitel veriyi araştırmacıların kullanımına sunmuştur. Türkiye’nin katkıda bulunduğu BKO’larda kaç asker/polis/uzman sivil görevlendirdiği, bu görevlendirmelerin görev süresi boyunca seneler içindeki değişimleri, görev için konuşlandırılan gemi/uçak sayısı TÜBAKOV’dan erişilebilen nicel verileri örnekleyebilir. Her BKO ile ilgili meclis tutanakları ve resmi görevlendirme dokümanları gibi nitel veriler de araştırmacıların dikkatine ayrıca sunulmaktadır. Yalçınkaya vd. (2018) veri kümesini oluşturma süreci ve projenin ihtiva ettiği veriler üzerine detaylı bir tartışmayı, konunun en prestijli dergilerinden *International Peacekeeping*’de yayınlamıştır.

Toplanan veriler Türkiye odaklı olduğundan, projesinin ana araştırmacısının Ankara’da çalışıyor olması, projeye lojistik bir avantaj sağlamıştır. Gerek ilgili kurumların arşivleri gerekse konunun uzmanlarına danışma olanağı, verilerin doğruluk ve geçerliliklerini önemli ölçüde güçlendirmiştir. Ancak, bu projenin yayına dönüşmesinde atılan en kritik adımlardan biri, toplanan verilerin küresel sorulara ne ölçüde eklenilebileceği sorusunun projenin en başından itibaren önemszenmesi olmuştur. Veri kümesinin tasarımı, toplanan spesifik değişkenlerin birçoğu, bu öncelik çerçevesinde belirlenmiştir. Örneğin, Türkiye’nin katkılarının asker/polis/uzman sivil olarak kırılımının verilmesi, ya da meclis konuşmalarının tasnif edilmesi, küresel BKO yazınında eşzamanlı sorulan araştırma sorularını destekleyebilecek niteliktedir.

Her ne kadar TÜBAKOV araştırma grubu projenin başında Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü, Uppsala Üniversitesi Barış ve Uyuşmazlık Kürsüsü ve Oslo Barış Çalışmaları Enstitüsü gibi BKO üzerine uzmanlaşmış üç kurumla bulunduğu istişareler sonucunda veri toplama süreçlerini güncellemiş olsalar da bazı detayların yine de atlandığı, projenin sunulduğu makalenin hakem değerlendirmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde, söz

konusu makale yayınlandıktan sonra Türkiye ve yurtdışındaki araştırmacılardan alınan geribildirimler de bu atlanan detaylara dikkat çekmiştir. Örneğin, Türk BKO katılımcıları arasındaki gerek görevden göreve gerekse asker-polis-sivil görevliler arasındaki cinsiyet kırımını birçok araştırmacının ilgisini çeken, ancak TÜBAKOV'da yer almayan bir veridir. Diğer taraftan TBMM'de Türk BKoları üzerine yapılan konuşmaların başka dillerde çevirisine yer vermek de bu nitel verilerin Türkçe bilmeyen BKO uzmanları tarafından da kullanılmasını kolaylaştırabilecek başka bir iyileştirme olarak ortaya çıkmaktadır. TÜBAKOV projesinde bundan sonra yapılacak olan iyileştirmelerde, veri kümesinin küresel çalışmalara eklenmesini kolaylaştıracak bu tür önerilerin öncelikli olması beklenmektedir.

3.2 Çatışma ve Terörizm Yazınlarında Teori Yapıcı Bir Vaka Olarak PKK

Uİ yazınında son dönemde üzerine giderek daha fazla kafa yorulan alanlardan biri de Çatışma Çalışmalarıdır (*Conflict Studies*). İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan iki kutuplu dünya düzeninin getirdiği nükleer savaş tehlikesinin bulunduğu bir ortamda öne çıkan Güvenlik Çalışmaları (*Security Studies*) Soğuk Savaş'ın bitimiyle birlikte daha da hızlanan uluslararası ilişkilerde savaşızlık donemi yerini artan asimetrik çatışmalara bırakmıştır. Soğuk Savaş süresince toplam silahlı mücadelelerin yaklaşık %20-25'ini oluşturan savaşlar Soğuk Savaş'ın sonunda itibaren silahlı mücadelelerin sene bazından azami %5'ini oluşturmaktadır (Pettersen, Höghblad, and Öberg, 2019). Bu bağlamda Uİ disiplini de trende adapte olmuş ve çoğunlukla konvansiyonel savaşa odaklanan Güvenlik Çatışmaları'nın alan içindeki hâkim konumu azalmış, yerini ise çoğunlukla "yeni" savaşları inceleyen Çatışma Çalışmaları almıştır.

Küresel düzeyde bilinen yüksek etki faktörlü dergilerin birçoğu (örn. *Journal of Peace Research, Journal of Conflict Resolution, Conflict Management and Peace Science, Terrorism and Political Violence*) büyük oranda Çatışma Çalışmaları üzerine makaleler basarken Uİ'nin diğer önde gelen dergileri de (örn. *International Organization, World Politics, International Security*) bu alan üzerine yazılan makaleleri sıklıkla yayınlamaktadır. Benzer bir şekilde katılma koşulları bir hayli rekabetçi olan alanın başlıca konferanslarında da (örn. *American Political Science Association, International Studies Association, Peace Science Society, European Political Science Association, International Political Science Association*) Çatışma Çalışmaları bir alt alan olarak kendine yer bulmaktadır.

Bu örneklerden de görüldüğü üzere çatışma çalışmalarına katkı yapabilecek makale ve kitaplar gerek üst düzey dergi ve yayın evlerinde gerekse üst düzey konferanslarda kendine yer edinebilmekte, araştırmalarını bu konular üzerine odaklayan akademisyenler dünyanın her yerinde kaliteli üniversitelerde çalışabilmektedir. Her ne kadar kullanılan etiketler farklılaşabilse de temel olarak devlet dışı silahlı aktörlerle devletin ve bireylerin girdiği ilişkileri bir sebep-sonuç dinamiğinde incelemeye çalışan bu alanda birçok araştırma sorusuna cevap verebilecek ve her veri tabanında kendine yer bulan örgütlerden biri de PKK'dır. Hatta bir adım ileri giderek PKK'nın devlet kapasitesi düşük sayılamayacak, şiddet kullanma kapasitesi bir hayli yüksek olan bir ülkeye karşı 40 seneye yakın bir süredir farklı stratejiler benimseyerek günümüzde de aktif kalabilen nadir örneklerden biri olduğu söylenebilir. Eylem yoğunluğu, öldürücülük, askeri mücadele kapasitesi gibi konularda PKK'ya denk düşünebilecek diğer örneklerden bazılarıysa Kolombiya'da FARC, Afganistan'da Taliban, Sri Lanka'da Tamil Kaplanları, Nijerya'da Boko Haram, Sahra Altı Afrika'da Al-Shabaab, Irak ve Suriye'de DEAŞ'tır (UCDP/PRIO, 2018; GTD, 2018).

Her ne kadar PKK faal kimliği, ideolojik oryantasyonu, amaç, hedef ve stratejileri anlamında diğer örneklerden ayrılıyor olsa da çatışma süreçlerine dair yakından incelendiğinde önemli bulgular edinmemize katkı sağlayabilecek örneklerden biridir. Bu bağlamda sadece Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları tarafından Türkiye siyaseti bağlamında değil, birçok uluslararası akademik ve akademik olmayan kurum kuruluş ve araştırmacıları tarafından incelenmekte, üzerine tezler yazılmaktadır. Bu bölümde, her ne kadar bizim için "içine doğduğumuz denklemin bir parçası" olarak görülse ve bu yüzden de "akademik araştırmaya konu olma cazibesini yitirdiği" düşünülse de PKK hakkında başarıyla toplanan orijinal verilerin teorik bilgi ihraç edici nitelikte eserler oluşturulmasına katkı sunarak alanın önde gelen dergi ve yayın evlerinde kendilerine yer bulduğunu göstereceğiz. Önceden belirtmek gerekir ki buraya örnek olabilecek birçok çalışma bulunmaktadır⁴, ancak veri toplama sürecine dair özellikleri ve bu makalenin yazarları tarafından bu süreçlere hakimiyet açısından bu eserlerin incelenmesi tercih edilmiştir.

⁴ PKK üzerine farklı tür verilerle yapılmış birçok çalışma mevcuttur. Süreç takibi için bkz. Aydınlı ve Özcan (2011), mülakat verisi için bkz. Kadioğlu (2019), politika analizi için bkz. Bacık ve Balamir Coşkun (2011), arşiv ve kalitatif metin analizi için bkz. Ünal (2014).

Bu bağlamda ilk ele alacağımız eser Doç. Dr. Arzu Kıbrıs'ın 2020'de *Journal of Peace Research*'te yayınladığı ve PKK eylemselliğini 1984-2018 döneminde zaman-mekan düzleminde ele alan "The Turkey-PKK Conflict Event Database (TPCONED)" makalesidir (Kıbrıs, 2020). Dr. Kıbrıs veri setinde 35 senelik dönemde toplam 7063 çatışmanın tarih, mekan ve hem Türk güvenlik güçleri hem de PKK'nın insan kaybına dair sayıları kodlayarak uzun yıllardır devam eden çatışmanın şiddet içeren yönünü kapsamlı bir şekilde analiz edilebilir hale getirmektedir. Her ne kadar uluslararası terörizm ve sivil savaş veri setlerinde (örn. GTD – Global Terrorism Database ve UCDP – Uppsala Conflict Data Program) Türkiye – PKK arasındaki çatışmaya dair veriler mevcut olsa da Dr. Kıbrıs'ın verisi gerek kaynak zenginliği açısından gerekse zaman – mekân kapsayıcılığı açısından çok daha güvenilir bir veri olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kapsayıcılığın temel sebebi ise uluslararası medya kaynaklarını baz alan diğer veri kodlamalarının aksine Türkiye'deki yerel basın kaynaklarından taradığı bilgiler, Şehit Aileleri Dernekleri, Türkiye İnsan Hakları Derneği gibi birçok sivil toplum kuruluşlarıyla yaptığı görüşmeler ve şehitliklere yaptığı ziyaretlerden gelmektedir. Bu açıdan, Türkiye-PKK çatışması gibi uluslararası akademik literatürün sıklıkla vaka olarak aldığı bir konuyu, Türkiye temelli veri toplaması, bu veri toplama sürecini kaynak çeşitliliğiyle desteklemesi veri setinin birçok araştırmacının kullanabileceği, uluslararası literatüre geçen bir hale sokmuştur. Bunlardan belki daha önemlisi ise veri setinin sadece Türkiye'deki bir fenomeni açıklamanın ötesine geçebilmesidir. Her ne kadar veriler Türkiye-PKK çatışma sürecine ait olsa da makalede cevaplanan soru genel geçer bir niteliktedir: "çatışmaların süreç içerisindeki yayılımı ve dönüşümü nasıl gerçekleşiyor?" (Buhaug ve Gleditsch, 2008; Cederman vd., 2013; Forsberg, 2008; Lake ve Rothchild, 1998; Lane, 2016; Lyaal, 2009; Salehyan ve Gleditsch, 2007; Weidmann, 2015). Türkiye temelli toplanan veri kullanılarak Dr. Kıbrıs devletin ve örgütün kayıplarının çatışmanın mekansallığına etkisine bakıyor ve devlet kayıplarının çatışmanın o civarda yayılım göstermesine, örgüt kayıplarının ise civardaki yayılımı durdurmasına neden olduğunu tespit ediyor. Özgün, yerelden beslenen ama kodlama açısından uluslararası standartlarda olan bir veri literatürün cevap aradığı genel bir soruyu cevaplamak için kullanıldığında çatışma/güvenlik alanının dünya üzerinde tepe dergilerinden biri olan *Journal of Peace Research*'te basılabilmesi mümkün olmuştur.

Dr. Kıbrıs'ın grup seviyesinde topladığı eylemsellik verisinin yanı sıra birey seviyesindeki analizler için de Türkiye-PKK çatışması literatürün genel sorularının cevaplanabileceği zengin kaynaklar sunmaktadır. Bunun en başarılı örneklerinden bir diğeri ise gözleme dayanan birey seviyesinde veri toplayan Doç. Dr. Güneş Murat Tezcür'ün sadece alanın değil, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkilerin genel olarak en tepe dergilerinden biri sayılan *American Political Science Review*'da yayınladığı "Kürt İsyancı Militaları" veri setidir (Tezcür, 2015). PKK kaynakları ve yayınlarının incelenerek PKK kayıplarının PKK'ya göre %40 civarına tekabül eden 8.266 kişinin PKK'ya katıldıkları yer ve çatışma sonucu öldükleri yerler veri setinin ana değişkenlerini oluşturmaktadır. Bu verinin yanı sıra eski örgüt mensuplarıyla yapılan görüşmeler de kullanılarak çatışma literatürünün "insanlar niye hayatlarını riske atarak devlete karşı gelen silahlı örgütlere katılıyorlar?" gibi temel sorularından birine cevap vermeye çalışmıştır (Collier and Hoeffler, 2004; Fearon and Laitin, 2003; Gates, 2002; Horowitz, 2000; Humphreys ve Weinstein, 2008; Kalyvas, 2006; Mason, 2004; Tilly, 1974; Weinstein, 2007; Wimmer, 2013). Dr. Tezcür'ün bulguları literatürde ortaya atılan siyasi, sosyal ve ekonomik kaynaklı birçok nedeni test edip, güvenlik endişeleri ve ekonomik fayda beklentilerinin yanı sıra kimlik üzerinden hissedilen devlet baskısının da önemli katilim sebeplerinden biri olduğuna işaret etmektedir. Tıpkı Dr. Kıbrıs'ın veri setinde olduğu üzere, burada da yerelden uluslararası standartlara uygun şekilde toplanan verinin uluslararası literatürün ana sorularından birini cevaplaması sayesinde çok geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmayı başardığı çıkarımını yapmak yanlış olmayacaktır.

Son olarak da Doç. Dr. Seden Akçınaroğlu ve Dr. Efe Tokdemir'in yine yerelden birey seviyesinde toplanan verilerin kullanıldığı ve 2020'de University of Michigan Press tarafından basılan kitabını inceleyeceğiz (Akçınaroğlu ve Tokdemir, 2020). Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da görev yapmış emekli subaylarla yapılan derinlemesine görüşmeler, Diyarbakır ve İstanbul'da yapılan odak grup çalışmaları ve genel kamuoyu görüşüne odaklanan anket çalışması gibi farklı tekniklerle Türkiye temelli toplanan verinin birey seviyesinde isleyen genel geçer teorik bazı mekanizmaları test etmek için kullanılabilirliğini görüyoruz. Her ne kadar kitap Türkiye özelinde bir teorik mekanizma ortaya atmasa da Türkiye-PKK çatışması sürecinde vatandaşlara yönelen stratejileri teori yapıcı vakalardan biri olarak alıp, ortaya koyduğu teorik iddiaları hem 400'den fazla terör örgütü ve 100'den fazla ülkenin verileriyle large-N, hem de Türkiye özelinde test ettiğini görebiliriz. Bu çalışmayla birlikte yazarlar alanda son dönemde öne çıkan ve isyankar/terör gruplarıyla temsil ettiklerini iddia ettikleri halklar arasındaki

ilişkileri incelemeye odaklanan 'isyancı yönetimi' (*rebel governance*) yazınına küresel bir katkı sağlamışlardır. Bu sayede çatışma çalışmalarının en büyük paradokslarından biri olan, çatışma bölgesine yaklaşımdan yapılan ve bu anlamda da derine inemeyen analizlerin bir adım ötesine geçilmesi amaçlanmış, sadece kâğıt üzerinde geliştirilen teorik iddiaların uzaktan toplanan verilerle test edilmesiyle yetinilmemiş, Türkiye temelli toplanan veri sayesinde çatışmanın dinamiklerini haiz bireylerin tecrübeleri de niceliksel ve niteliksel analizlerle genel geçer teorik çerçevenin testini sağlamlaştırmak için kullanılmıştır.

Bu örneklerden hareketle incelenen bu dört çalışmanın temel özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

- 1) Yerinde gözlemler ve incelemelerle neden-sonuç mekanizmalarının arka planı yadsımadan araştırılması
- 2) Koltuk siyaset bilimciliğinin ötesine geçilerek "ulaşılması zor" sahadan veri getirilmesi
- 3) Bu sayede incelemeye değer verinin gün yüzüne çıkarılması
- 4) Bunu yaparken istisnacılık ve özel koşullara takılmadan uluslararası standartlara uygun (etik endişeler ve veri kalitesinden taviz vermeden) bir şekilde hareket edilmesi
- 5) Toplanan Türkiye temelli verinin Türkiye sınırlı soruların cevabından ziyade uluslararası literatürün üzerinden kafa yorduğu soruları cevaplamak için kullanılması.

Bu ortak özellikle Türkiye temelli verinin salt Türkiye'ye ait soruların cevaplanmasında değil, teorik bilgi ihracı yapacak eserlerin yaratılmasında kullanılmasının önünü açmıştır.

3.3 Türkiye'den küresel bazda veri çıkarmak

Hayatımızın tüm alanların da olduğu gibi, akademinin de yaşadığı dijital dönüşüm, küresel seviyede birçok farklı veri çeşidine ulaşmayı, her zaman çok kolay olmasa da mümkün kılmıştır. Ancak, bu verilerin tasnifi, manipülasyonu ve bu verilerden ilgili küresel kuramların rehberliğinde geçerli değişkenler inşa edebilmek, veri kümesi üretimindeki en önemli ve zorlayıcı adımlar olarak ortaya çıkmaktadır. Birçok Türk araştırmacı, bu süreci başarıyla yönetip, Türkiye'den bağımsız olarak, küresel seviyede topladıkları verilerle küresel Uİ sorularına ampirik cevaplar aramışlardır.

Bu bölümde Türk araştırmacıların Türkiye'ye özel olmayan, küresel düzlemde ürettikleri veri kümelerini inceleyeceğiz ve bu verilerin toplanmasının altında yatan kuramsal sorulara da değineceğiz. Bunu yaparken, Türkiye odaklı veri kümelerini tartışırken yaptığımız gibi, örneklerimizi devleti ve devlet dışı aktörleri temel alan projeler olarak gruplandıracağız. Bu veri kümeleri, dünya üzerindeki tüm ülkeleri (ya da olabildiğince çok ülkeyi) içerdiğinden dolayı, yıllar süren emek sonucu inşa edilmiştir. Dolayısıyla, aşağıda verilen örneklerin birçoğunun temelinde doktora tez projesi yatmaktadır.

Bu bölümde ilk vereceğimiz örnek Reşat Bayer'ın "Diplomatik Etkileşim" veri kümesidir. Reşat Bayer, soğuk-sıcak savaş ayrımını barış olgusuna da uygulamış ve hangi süreçlerin ülkeler arasında sıcak barışa, hangi süreçlerin ise soğuk barışa yol açabileceğini sorgulamıştır (Bayer, 2010). Bayer, bu tartışmasını temellendirmek için ise ülkelerin birbirlerinde bulundukları diplomatik misyonların türünü 1817-2005 arası boyunca beş senelik aralıklarla kaydeden "Diplomatik Etkileşim" veri kümesini inşa etmiş ve Correlates of War veri tabanına eklemiştir (Bayer, 2006). Ersel Aydın ve Musa Tüzüner ise ülkeler arası diplomasinin farklı bir türü olan istihbarat ilişkilerinin önemine dikkat çekmiştir. Ülkelerin birbirleriyle istihbarat konusundaki gösterdikleri işbirliği ve çatışma düzeylerinin nelere bağlı olarak değiştiği sorusu küresel yazında henüz sistematik olarak araştırılmamıştır. Bu doğrultuda, Aydın ve Tüzüner (2011) makine-öğrenme ve otomatik metin analizi yöntemleri kullanarak, Amerika Birleşik Devletleri'nin dünyadaki diğer ülkelerle 2000-2009 yılları arasında tecrübe ettiği 300 bine yakın istihbaratı etkileşim vakasını kodlayıp araştırmacıların dikkatine sunmuştur. Bu veriden hareketle Aydın ve Tüzüner'in sorduğu bir soru, ABD'nin demokratik ülkelerle istihbarat paylaşmaya daha yatkın olup olmadıkları olmuştur. Türkiye'den daha yakın zamanda çıkan küresel düzlemdeki başka bir veri kümesi ise ülkeler arası enerji ilişkilerine bakmaktadır. Osman Zeki Gökçe'nin 2018 yılında savunduğu doktora tezinin temelini oluşturan bu veri kümesi, 1978-2014 yılları arasında dünyadaki ülkelerin birbirleriyle yaptıkları enerji ticaretini megajül cinsinden

standardize etmekte ve gerek toplam enerji ticareti üzerine gerekse kaynak bazında (kömür, petrol, doğalgaz ve elektrik) kullanıcılara detaylı bilgi sunmaktadır (Gökçe ve Hatipoğlu, 2019). Bu veri kümesinden hareketle, bir ülkenin başka bir ülkeden ne kadar enerji aldığı ve bu enerji kaynağının dünya piyasalarına alternatifi olup olmadığı, o iki ülke arasındaki ilişkileri nasıl etkilediği konusunda birçok sistemli çözümleme yapma olasılığı doğmuştur (Gökçe, Hatipoğlu ve Soytaş, 2020).

Geçtiğimiz yirmi sene boyunca devletler arası ilişkiler kadar devlet-dışı ve devlet-altı aktörlerin küresel siyasete etkisi de uluslararası ilişkiler yazınında önemli bir yer tutmuştur. Bu tür aktörlerin küresel siyaseti etkileyen hareketlerini açıklama isteği UI yazınında yepyeni bir alan açmıştır. Bu doğrultuda son yıllarda birçok Türk araştırmacının da küresel seviyede ses getiren veri kümeleri inşa ettiklerine şahit olmaktayız. Örneğin, Belgin San-Akça, isyankâr grup-devlet ilişkilerinin nasıl evrildiğinin anlaşılmasında dışarıdan müdahil olabilecek üçüncü partilerin rolünün oldukça önemli olduğuna dikkat çekmiş, bu doğrultuda İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya üzerindeki 175 devlet dışı aktöre hangi devletlerin destek verdiğini yıllık bazda gösteren bir veri tabanı inşa etmiştir (San-Akça, 2016). Bu veri tabanı sayesinde bölgesel ve küresel jeopolitik konjonktürün bir ülkenin komşu ülkelerdeki isyan ve terör gruplarına destek verme eğilimini nasıl etkilediğine istatistiksel olarak bakılabilmektedir (Maoz ve San-Akça, 2012). Yine benzer bir şekilde Tokdemir ve Akcinaroglu (2016) 1980-2011 yılları arasında dünya genelinde faaliyet gösteren en az iki aktif sene geçirip beş eyleme girişen 443 terör grubunun itibar yaratıcı stratejilerine odaklanmışlar, farklı kitlelere odaklanan yapıcı ve yıkıcı stratejilerini kodlamışlardır. Verilerini tanıttıkları makalelerinde açıkladıkları üzere çatışma süreçlerinde sadece devlet ve örgüt arasında şiddet içeren stratejilere odaklanmanın bütüncül bir analiz sunamayacağı, bu iki tarafında meşruiyet kazanmaya çalıştığı kitlelerle ilişkilerinin de önem arz ettiği tezinden hareketle üç farklı boyutta (iç grup yapıcı, iç grup yıkıcı ve dış grup yıkıcı) toplam sekiz farklı angajman tipini incelemişlerdir. Buradan hareketle oluşturulan skalalarla literatürde bulunan ve terör gruplarının gücü, ideolojik eğilimleri, aldığı dış destekler gibi bazı argümanları daha rafine bir şekilde test etme imkânı bulunmuştur. Ortaya konan sonuçlar ise 31 senelik dönemde dünyanın her yerinde aktivite gösteren ve çeşitlilik arz eden 443 gruptan oluştuğu için genellenebilir niteliği haiz olmuş, zaman ve mekândan bağımsızlaşabilmiş, ve diğer birçok farklı konudaki çalışmaların (çatışma süreçlerine dair algılar, çatışmada kadınların rolü, çatışma süreçlerinde coğrafya etkisi) önünü açabilmiştir (Akcinaroglu ve Tokdemir, 2019; 2020; Avdan ve Webb, 2018; Asal, Avdan ve Shuaibi, 2020; Nemeth ve Mauslein, 2019).

Küresel düzlemde veri toplayan bu projelerin ortak özellikleri, küresel UI yazınına zamanlı ve önemli katkılarda bulunmaları, aynı zamanda dünya üzerindeki birçok araştırmacıya bu verileri kullanarak var olan UI kuramlarını daha ileri götürme şansı tanımlarıdır. Bu verilerin sayesinde ilk başta UI yazınında çok da ilgi görmeyen, fakat zamanla önem kazanan (örneğin barışın yoğunluğu) ya da dünyamızdaki farklı gelişmeler sonrasında UI tartışmalarında yer bulmaya başlayan (örneğin 11 Eylül saldırıları sonrası terör ve isyan gruplarının kurduğu ittifaklar) kavram ve olgular birer değişken olarak ölçülüp bilim insanlarının kullanımlarına sunulmuştur. Dolayısıyla, bu tür bir projeye başlamayı düşünen meslektaşların, küresel yazındaki gelişmeleri yakından takip etmeleri büyük önem arz etmektedir.

4. SONUÇ

Uluslararası ilişkilerde neden-sonuç ilişkisi üzerine odaklandığımız sürece, özgün ve geçerli veri, kaliteli akademik çalışmaların önemli bir bölümünün temelini oluşturmaya devam edecektir. Bu neden-sonuç ilişkilerini bölgesel veyahut küresel seviyede genelleştirmek istediğimiz zaman ise, kullandığımız verinin sistematik, ölçümünün tekrarlanabilir ve küresel kuramlar temelinde toplanmış olması bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu makalede meslektaşlarımızla önemli bir gözlem paylaşmak istemekteyiz. Küresel UI yazının prestijli dergilerinin birçoğu, sistematik toplanan veri kümelerini özgün makale olarak okurlarının dikkatine sunmaktadırlar. Bu doğrultuda ülkemizden de gerek Türkiye odaklı gerekse küresel seviyede inşa edilen birçok veri kümesi bu dergilerde yayınlanmış ve gerek Türk dış politikası gerekse küresel UI yazınındaki birçok tartışmaya katkıda bulunmuşlardır. Meslektaşlarımızın, bundan sonraki araştırma projelerinde yer alabilecek veri toplama süreçlerine, yayın odaklı perspektifle bakmaları bu bağlamda önerilmektedir.

Bu çalışmada verilen örneklerin çoğu sayısal verileri içeren veri kümeleridir. Küresel bazda, on yılları kapsayan çalışmalarda verinin sayısal olarak saklanması mantıksal bir gereklilik gibi gözükebilir. Ancak teknolojinin ilerlemesiyle birlikte farklı tür verilerin de küresel yazında ilgi çektiğini söyleyebiliriz. Örneğin, son yirmi senedir ağ analizi UI çalışmalarının birçok konusunda çığır açmıştır. Güçlü bir arşiv çalışmasıyla, hangi Türk diplomatlarının diğer ülkelerdeki hangi mevkidaşları ile müzakerelerde buldukları üzerinden ilginç ağ analizleri yapılabilir. Nitel verilerle çalışmayı tercih eden meslektaşlarımız da inceledikleri metinlerdeki sistematik değişimlere bakabilirler. Örneğin, Türkiye'nin imzaladığı uluslararası anlaşmaları inceleyen Aydın Çakır ve Arıkan Akdağ (2017), bu anlaşmaların içeriklerinin zaman içinde nasıl evrildiklerini göstermişlerdir. Benzer veriler, dış politika elitlerinin konuşmaları, atanmış büyükelçilerin atanma mesajları vb. üzerinden de toplanabilir. Bu bağlamda Dışişleri Bakanlığı mensupları ve kullanılması için gerekli izinlerin alınabilmesi halinde Bakanlık arşivleri araştırmacılar için önemli kaynaklar olarak düşünülebilir. Daha genel olarak, kamu kuruluşlarıyla veri konusunda işbirliğine gidilmesi, değerlendirilmesi gereken olasılardandır.

UI yazınındaki gördüğümüz başka bir trend de tarihsel verilerin UI kuramları merceğinden süzülüp günümüz tartışmalarına sahne oluşturmasıdır. Örneğin, Lemke (2008) 19. yy.'da Arjantin beyliklerinin birbirlerine açtıkları savaşların açıklanmasında realist teori ile güç değişimi teorisinin görece geçerliliğini test etmiştir. Stasavage (2010), savaş riskinin 13. yy Avrupa'sında parlamentoların toplanma sıklığını nasıl etkilediğine bakmıştır. Benzer çalışmalar, yeterli tarihi veri toplanabilmesi halinde Anadolu beylikleri, ya da Osmanlı Devleti ve komşuları üzerinden gerçekleştirilebilir. Ayrıca, Osmanlı diplomasisi üzerine tarihçilerin şu ana kadar yapmış oldukları çok değerli arşiv çalışmalarının davranışsal UI okumasıyla, günümüz tartışmalarıyla bağlantılı oldukça ilginç sistematik veriler toplanabilir. Örneğin, diğer (Batı) ülkelerin(in) Osmanlı İmparatorluğu'nda açtıkları diplomatik misyonlar için hangi şehirleri seçtikleri ve seçmedikleri üzerine veri toplanabilir. Toplanacak bu diplomatik misyon verisi, o zamanın ilgili konjonktürel verileri ile (savaş, isyan, uluslararası ticaret, müttefiklik, etnik kompozisyon vb.) birleştirilerek ilginç çalışmalar üretilebilir.

Doğası ne olursa olsun, sistematik ve araştırmacıların ilgisini çekeceği düşünülen bir veri kümesi inşa edildiğinde, takip edilmesi gereken birkaç adımı tekrar hatırlatmak yerinde olacaktır. İlk olarak, veri kümesine sunulan her bir değişkenin ne olduğu, nasıl ölçüldüğü ve varsa kullanılan kaynakların ne olduğunu açıkça belgeleyen bir kullanım kılavuzu (*codebook*) eşlik etmelidir. Daha sonra, araştırmacı, veri tabanını ulusal ya da uluslararası hangi dergilerde yayınlamaya çalışacağına karar vermelidir. Burada, meslektaşlarımız, veri kümelerini herkesin erişimine açmadan önce, varsa o verilerle üretmeyi planladıkları özgün çalışmalarını en azından konferans bildirgesi olarak kayda sokmayı tercih edebilirler. Verilerin çevrimiçi olarak erişilebilir şekilde sunulması önemlidir. Bu aşamada, mümkünse, veriye eşlik edecek bir internet sitesi ve araştırmacı olmayan paydaşlara (örneğin politika üreticileri, lise öğrencileri) yönelik uygulamalar (örneğin grafik ara yüz, birkaç açıklayıcı grafik ve illüstrasyon) sunulması yerinde olacaktır. Verideki hatalar zamanla düzeltileceği için, varsa veri kümesinin önceki sürümlerinin kopyalarına bağlantı da bu web sitesinde sunulabilir. Aynı zamanda, araştırmacı veri kümesini ICPSR ya da Harvard Dataverse gibi veri kümesi depolarına da yükleyebilir.

Bu makalenin yazarlarının dikkat çekmek istediği bir diğer nokta, veri toplama odaklı projelerin kariyerlerinin farklı evrelerinde olan akademisyenler yapacağı çok yönlü katkıdır. Bu makalede sözü edilen veri kümelerinin tanıtıldığı makaleler ya prestijli uluslararası ilişkiler dergilerinde yayınlanmış ya da önemli üniversite yayınevlerinden çıkan kitapların temelini oluşturmuştur. Ayrıca bu makalelerin birçoğu uluslararası dergilerden yüksek sayıda atıf almış, yazarlarının uluslararası görünürlüklerini arttırmışlardır. Konu küresel olarak ilgi çekmeye devam ettiği sürece, veri kümesini hazırlayanların ismi gündemde kalacaktır. Son olarak, veri toplama odaklı çalışma süreçleri görece net ve faydaları çoklu olduğu için gerek ulusal gerekse uluslararası proje fonlama alma şansları daha yüksektir.

Bu noktada vurgulanması gereken son nokta da veri toplama süreçlerinin kurumsal anlamda sahiplenilmesi ve kolaylaştırılmasıdır. Her ne kadar makalenin temel konusu olmasa da Türkiye temelli veri toplayarak uluslararası yazına katkı sağlamak isteyen araştırmacıların teşvik edilmesi hem Türkiye menşeli araştırmaların uluslararası arenada daha da fazla yer bulmasına yardımcı olacak, hem de uluslararası araştırmacıların Türk meslektaşlarıyla işbirliğine girmesine ve Türkiye'de akademik aktivitelerde bulunmasına yol açacaktır. Bu sebeple TR-Dizin

E. Tokdemir, E. Hatipoğlu

dergilerde tıpkı uluslararası başat dergilerde olduğu gibi veri seti yayınlanmasının teşvik edilmesi⁵, yayınlanan veri setlerine erişilebilirliğin sağlanması, büyük veri toplama projelerine yönelik TÜBİTAK gibi ulusal kurumlar ve üniversitelerin araştırmacılara kaynak sağlanması ve son olarak da bu veri setlerinin toplanmasını teşvik edecek ve toplanan verileri uluslararası kalitede yayınlara dönüştürecek metodoloji altyapısının lisansüstü programlarda öğrencilere öğretilmesi gerekmektedir.

---

5 Her ne kadar veri seti özel sayısı (Data Feature/Special Issue) olmasa da bir TR-Dizin dergi olan All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace'in Vol.8(2) – July 2019 sayısının UI yazınında metodolojiyi konusuna ayrılması, Uluslararası İlişkiler dergisinin 2019 Vol:16(64) ve 2020 Vol:17(66) sayılarının UI yazınında metodoloji kullanımlarına bakan makaleler içermesi önemli gelişmeler olarak nitelendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Akcinaroglu, S. ve Tokdemir E. (2020). *Battle for Allegiance: Governments, Terrorist Groups, and Constituencies in Conflict*, 1.Baskı, University of Michigan Press, Ann-Arbor.
- Akcinaroglu, S. ve Tokdemir E. (2018). "To instill fear or love: Terrorist groups and the strategy of building reputation", *Conflict Management and Peace Science*, 35/4, 355-377.
- Albrecht, H. (2020). "Diversionary Peace: International Peacekeeping and Domestic Civil-Military Relations", *International Peacekeeping*, 27/4, 586-616.
- APSA. (2020). American Political Science Association Annual Meeting Online Program. <https://connect.apsanet.org/apsa2020/online-program/>
- Asal, V., Avdan, N. ve Shuaibi, N. (2020). "Women Too: Explaining Gender Ideologies of Ethnopolitical Organizations", *Studies in Conflict & Terrorism*, 1-18.
- Avdan, N. ve Clayton, W. (2018). "The big, the bad, and the dangerous: public perceptions and terrorism", *Dynamics of Asymmetric Conflict*, 11/1, 3-25.
- Aydın Çakır, A. ve Arkan Akdağ, G. (2017). "An empirical analysis of the change in Turkish foreign policy under the AKP government", *Turkish Studies*, 18/2, 334-357.
- Aydın, M. ve Dizdaroğlu, C. (2019). "Türkiye'de Uluslararası İlişkiler: TRIP 2018 Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası İlişkiler / International Relations*, 16/64, 3-28.
- Aydinli, E. (2020). Methodology as a Lingua Franca in International Relations: Peripheral Self-reflections on Dialogue with the Core. *The Chinese Journal of International Politics*, 13/2, 287-312.
- Aydinli, E., & Mathews, J. (2020). Searching for Larger Status in Global Politics: Internationalization of Higher Education in Turkey. *Journal of Studies in International Education*, 1028315320932325.
- Aydinli, E. ve Tuzuner, M. (2011). "Quantifying intelligence cooperation: The United States International Intelligence Behavior (USIIB) dataset", *Journal of Peace Research*, 48/5, 673-682.
- Bacik, G. ve Coskun, B. (2011). "The PKK problem: Explaining Turkey's failure to develop a political solution", *Studies in Conflict & Terrorism*, 34/3, 248-265.
- Balas, A., Owsiak, A. ve Diehl, P. (2012). "Demanding peace: the impact of prevailing conflict on the shift from peacekeeping to peacebuilding", *Peace & Change*, 37/2, 195-226.
- Bayer, R. (2006). Diplomatic Exchange Data set, v2006.1. <http://correlatesofwar.org>.
- Bayer, R. (2010). "Peaceful transitions and democracy", *Journal of Peace Research*, 47/5, 535-546.
- Bilgin, P. (2008). Thinking Past 'Western'IR?. *Third World Quarterly*, 29(1), 5-23.
- Bilgin, P. (2020). Opening up international relations, or: how I learned to stop worrying and love non-Western IR. In *Handbook of Critical International Relations*. Edward Elgar Publishing.
- Buhaug, H. ve Gleditsch, K. (2008). "Contagion or confusion? Why conflicts cluster in space", *International Studies Quarterly*, 52/2, 215-233.
- Cederman, L., Gleditsch, K., Salehyan, I. ve Wucherpfennig, J. (2013). "Transborder ethnic kin and civil war", *International Organization*, 67/2, 389-410.
- Cil, D., Fjelde, H., Hultman, L. ve Nilsson, D. (2020). "Mapping blue helmets: Introducing the geocoded peacekeeping operations (geo-pko) dataset", *Journal of Peace Research*, 57/2, 360-370.
- Collier, P. ve Hoeffler, A. (2004). "Greed and grievance in civil war", *Oxford economic papers*, 56/4, 563-595.
- Coppedge, M., Gerring, J. Lindberg, S., Skaaning, S., Teorell, J., Altman, D., Bernhard, M., et al. (2017). "VDem [country-year/country-date] Dataset v7. 1. Varieties of democracy (V-Dem) project".
- Fearon, J. ve Laitin, D. (2003). "Ethnicity, insurgency, and civil war", *American political science review*, 97/1, 75-90.
- Forsberg, E. (2008). "Polarization and ethnic conflict in a widened strategic setting." *Journal of Peace Research*, 45/2, 283-300.

- Gates, S. (2002). "Recruitment and Allegiance: The Microfoundations of Rebellion." *Journal of Conflict Resolution*, 46/1, 111-30.
- Ghosh, F., Palmer, G. ve Bremer, S. (2004). "The MID3 data set, 1993–2001: Procedures, coding rules, and description", *Conflict management and peace science*, 21/2, 133-154.
- Gleditsch, N., Wallensteen, P., Eriksson, M., Sollenberg, M. ve Strand, H. (2002). 'Armed Conflict 1946–2001: A New Dataset', *Journal of Peace Research*, 39/5, 615–637.
- Goemans, H., Gleditsch, K. ve Chiozza, G. (2009). "Introducing Archigos: A dataset of political leaders." *Journal of Peace research*, 46/2, 269-283.
- Gokce, O. ve Hatipoglu, E. (2019). "Global Energy Relations Dataset: An Introduction," *2019 International Studies Association Midwest Konferansı*, St. Louis, ABD 22-23 Kasım 2019.
- Gokce, O. Hatipoglu, E., ve Soytaş, M. (2020). "Energy Interdependence and Interstate Conflict," *ISA Midwest Konferansı'nda sunuldu*. St; Louis, ABDGTD. (2018). Global Terrorism Dataset. <http://www.start.umd.edu/gtd/>
- Hayes, G. (1997). "Canada as a middle power: the case of peacekeeping". *Niche Diplomacy* (Ed: A. F. Cooper), Palgrave Macmillan, London.
- Henke, M. (2019). "UN fatalities 1948–2015: A new dataset", *Conflict Management and Peace Science*, 36/4, 425-442.
- Horowitz, D. (2000). *Ethnic Groups in Conflict*, 2. Baskı, University of California Press, Berkeley and Los Angeles.
- Humphreys, M. ve Weinstein, J. (2008). "Who Fights? The Determinants of Participation in Civil War", *American Journal of Political Science*, 52/2, 436-55.
- Jagers, K. ve Gurr, T. (1995). "Tracking democracy's third wave with the Polity III data", *Journal of peace research*, 32/4, 469-482.
- Kadioğlu, İ. A. (2019). "The Oslo Talks: Revealing the Turkish Government's Secret Negotiations with the PKK." *Studies in Conflict & Terrorism*, 42/10, 915-933.
- Kalyvas, S. (2006). *The logic of violence in civil war*. Cambridge University Press.
- Kathman, J. (2013). "United Nations peacekeeping personnel commitments, 1990–2011." *Conflict Management and Peace Science*, 30/5, 532-549.
- Kibris, A. (2020). "The Geo-Temporal Evolution of Violence in Civil Conflicts", *Journal of Peace Research*. Online First.
- Ko, S. (2012). "Korea's middle power activism and peacekeeping operations." *Asia Europe Journal*, 10/4, 287-299.
- Köstem, S. ve Şen, Ö. F. (2020). "International Political Economy in Turkey: The Evolution and Current State of a Maturing Subfield", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 17/66, 77-91.
- Lake, D. A. ve Rothchild, D. (1998). "Spreading fear: The genesis of transnational ethnic conflict". *The International Spread of Ethnic Conflict* (Ed: D. A. Lake ve D. Rothchild), Princeton University Press, Princeton, NJ.
- Lane, M. (2016). "The Intrastate Contagion of Ethnic Civil War", *Journal of Politics*, 78/2, 396-410.
- Lyall, J., (2009) "Does indiscriminate violence incite insurgent attacks? Evidence from Chechnya." *Journal of Conflict Resolution*, 53/3, 331-362.
- Lemke, D. (2008). "Power politics and wars without states.", *American Journal of Political Science*, 52/4, 774-786.
- Lyall, J. M. (2009). "Does Indiscriminate Violence Incite Insurgent Attacks? Evidence from Chechnya", *Journal of Conflict Resolution*, 53/3, 31-362.
- Maliniak, D., Peterson, S., Powers, R. ve Tierney, M. J. (2017). TRIP 2017 Faculty Survey. Teaching, Research, and International Policy Project. <https://trip.wm.edu/>.
- Mason, T. D. (2004). *Caught in the Crossfire: Revolution, Repression, and the Rational Peasant*, Rowman & Littlefield, New York.
- Maoz, Z. ve San-Akca, B. (2012). "Rivalry and state support of non-state armed groups (NAGs), 1946–2001", *International Studies Quarterly*, 56 /4, 720-734.

- Nemeth, S. C., ve Mauslein, J. A. (2019). "Geography and the Certainty of Terrorism Event Coding", *Journal of Global Security Studies*, 4/2, 227-240.
- Olsson, L. ve Möller, F. (2013). "Data on women's participation in UN, EU, and OSCE field missions: trends, possibilities, and problems", *International Interactions*, 39/4, 587-600.
- Palmer, G., Orazio, V., Kenwick, M. ve Lane, M. (2015). "The MID4 dataset, 2002–2010: Procedures, coding rules and description", *Conflict Management and Peace Science*, 32/2, 222-242.
- Pettersson, T., Högladh, S. ve Öberg, M. (2019). "Organized violence, 1989–2018 and peace agreements", *Journal of Peace Research*, 56/4, 589-603.
- Salehyan, I. ve Gleditsch, K. S. (2007). "Refugees and the Spread of Civil War", *International Organization*, 60/2, 335-66.
- San-Akca, B. (2016). *States in Disguise: Causes of State Support for Rebel Groups*, Oxford University Press, New York.
- Singer, J. D. ve Small, M. (1972). *The wages of war, 1816-1965: a statistical handbook*, John Wiley & Sons, New Jersey.
- Somer, M. (2014). "Theory-consuming or Theory-producing?: Studying Turkey as a Theory-developing Critical Case", *Turkish Studies*, 15/4, 571-588.
- Stasavage, D. (2010). "When distance mattered: geographic scale and the development of European representative assemblies", *American Political Science Review*, 104/4, 625-643.
- Tezcur, G. M. (2015). "Ordinary people, extraordinary risks: Participation in an ethnic rebellion", *American Political Science Review*, 110/2, 247-264.
- Tilly, C. (2003). *The Politics of Collective Violence*, Cambridge University Press, New York.
- Tokdemir, E., & Akcinaroglu, S. (2016). Reputation of Terror Groups Dataset: Measuring popularity of terror groups. *Journal of Peace Research*, 53(2), 268-277.
- Unal, M. C. (2014). "Strategist or pragmatist: A challenging look at Ocalan's retrospective classification and definition of PKK's strategic periods between 1973 and 2012", *Terrorism and Political Violence*, 26/3, 419-448.
- Yalçinkaya, H., Hatipoğlu, E., Açar, D. A. ve Çelikpala, M. (2018). "Turkish efforts in peacekeeping and the introduction of the TUBAKOV dataset: an exploratory analysis.", *International Peacekeeping*, 25/4, 475-496.
- Weidmann, N. B. (2015). "Communication Networks and the Transnational Spread of Ethnic Conflict". *Journal of Peace Research*, 52/3, 285-296
- Weinstein, J. M. (2007). *Inside Rebellion*, Cambridge University Press, New York.
- Wimmer, A. (2013). *Waves of War: Nationalism, State Formation, and Ethnic Exclusion in the Modern World*. Cambridge University Press, New York.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:30.09.2020 ✓Accepted/Kabul:07.10.2020

DOI:10.30794/pausbed.802690

Araştırma Makalesi/ Research Article

Papuççular, H. (2021). "Anlatı, Analiz ve Teori: Siyasi Tarih Araştırmalarına Farklı Yaklaşımlar", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2021 Sayı 42:Özel sayı 1, Denizli, ss. 091-0102.

ANLATI, ANALİZ VE TEORİ: SİYASİ TARİH ARAŞTIRMALARINA FARKLI YAKLAŞIMLAR

Hazal PAPUÇÇULAR*

Özet

Bu makalenin amacı günümüzde farklı yaklaşımlarla ele alınan siyasi tarih alanında bir araştırmacının nasıl yapılabileceği ve bir makalenin nasıl yazılabileceği ile ilgili araştırmacıya genel bir kılavuz oluşturmaktır. Bu bağlamda çalışma siyasi tarihin geçirdiği dönüşümleri inceleyerek günümüzde alanın yekpare bir yapıda olmadığını göstermekte, dolayısıyla bu alanda farklı soru tipleri ve araştırma yöntemleri kullanılarak çeşitli eserler verilebileceğini ortaya koymaktadır. Makale genelde betimsel anlatıya dayanan siyasi tarih çalışmalarının teorik/kavramsal yaklaşımlarla da yapılabileceğini, her iki biçimde de analiz ve sebep-sonuç ilişkisinin önemli olduğunu vurgulamaktadır. 21. yüzyılda siyasi tarihin kaynaklarının çeşitliliğini ve ulaşılabilirliğini gösteren bu çalışma, bu kaynakları kullanırken ve sonrasında bir makale yazarken özellikle dikkat edilmesi gereken hususları da ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, günümüzde farklı yaklaşımlarla siyasi tarih yazını üretilebileceğini, anlatının hâkim yerini korusa da analizin ve farklı alanlardaki teorilerin giderek önem kazandığını belirtmekte ve bu konuda çalışma yapmak isteyen araştırmacı için bir çerçeve oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Siyasi tarih, Diplomasi tarihi, Yeni diplomasi tarihi, Tarih metodolojisi, Araştırma yöntemleri.*

NARRATIVE, ANALYSIS AND THEORY:DIFFERENT APPROACHES TO DIPLOMATIC HISTORY RESEARCH

Abstract

This article aims to constitute a guideline for the researchers about making research and writing an article on diplomatic history, which has recently been approached with different methods. In this respect, it analyzes the transformation that the field has experienced so far and shows that diplomatic history has not been a monolithic research field nowadays. Thus, this study puts forward that it is now possible to formulate different set of questions and employ different research methods in this field. This article argues that diplomatic history, which is usually based on descriptive narratives, can also be done through theoretical/conceptual lenses, emphasizing the importance of causal analysis on both styles. Showing the diversity and accessibility of the historical resources in the 21st century, this article specifies the important matters regarding the utilization of these sources as well as the writing process of the study. Therefore, it establishes a framework for the researchers by analyzing different approaches to diplomatic history, which has still been dominated by narratives yet prone to change with theoretical understandings.

Keywords: *International history, Diplomatic history, New diplomatic history, Historical methodology, Research methods.*

*Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Kültür Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İSTANBUL.
e-posta:h.papuccular@iku.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-2035-133X>)

1. Giriş

Ortaçağ'a dair önemli eserler veren tarihçi Jacques Le Goff, 1972'de yayınlanan ve tarih disiplininin o dönemdeki durumunu tartışan derleme eser *Historical Studies Today*'de siyasi tarihi artık uzanması gereken bir "ceset" olarak tanımlamıştı (Rabb, 1974: 339). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, tarihyazımına hâkim olan paradigmanın değişimiyle beraber düşünüldüğünde bu söylem çok da şaşırtıcı değildi. Goff'un ceset olarak tanımladığı siyasi tarih, kendi ifadesi ile "eski" siyasi tarihti. (Rabb, 1974: 339). Eski ise, tarihin akademik bir disiplin olarak ortaya çıktığı 19. yüzyıldan itibaren alana hâkim olmuş Rankeci tarihi kastetmekteydi. Leopold von Ranke ile özdeşleşen bilimsel tarih, temel olarak kronolojik olay örgüsüne dayanıyor, odak noktasına liderleri ve devletlerarası ilişkileri alıyor ve arşiv belgelerine dayanıyordu (Iggers, 2000: 3-4). Oysa Goff'a göre, siyasi tarihin artık sistemler, güç, toplumsal yapılar ve göstergebilim ile meşgul olması gerekiyordu (Rabb, 1974: 339).

1970'lerde tarihe, özellikle de siyasi tarihe yapılan bu eleştiriler ne ilktir ne de son olacaktır. Bu bağlamda, 20. ve 21. yüzyılda hem tarihyazımında hem de sosyal bilimlerin diğer alanlarında gerçekleşen paradigmatik dönüşümler bu eleştirileri çeşitlendirdiği gibi, siyasi tarihin çehresini de değiştirmiştir. Bugün artık tek bir metodolojik çerçeve üzerinden ilerleyen bir siyasi tarihten bahsetmek pek mümkün görünmemektedir. Goff'un 1970'lerde "ceset" olarak tanımladığı siyasi tarih alanı, deyim yerindeyse yeniden dirilmiş ve "yeni" yaklaşımlarla dinamik bir hale bürünmüştür.

Bu noktadan hareketle bu makalenin amacı, günümüzde farklı yaklaşımları içinde barındıran siyasi tarih alanında bir araştırmanın nasıl yapılabileceği, bir makalenin nasıl yazılabileceği ile ilgili araştırmacıya genel bir kılavuz oluşturmaktır. Öncelikle, alanın tam olarak neye tekabül ettiği ve zaman içindeki gelişim ve değişimi kısaca analiz edilecektir. Sonrasında, farklı nitelikteki siyasi tarih çalışmaları için araştırma sorularının nasıl sorulabileceği ve sorulan bu soruların yanıtlanabilmesi için tercih edilebilecek yöntemler ortaya konacaktır. Bu bölüm, diğer disiplinlerle kurulabilecek bağlara da dikkat çekecektir. Makale, 21. yüzyılda siyasi tarihin kaynaklarının çeşitliliği üzerinde duracaktır. Arşiv dışında kullanılacak kaynaklara ek olarak, günümüzdeki dijital teknolojilerin bu alanı nasıl etkilediği tartışılacaktır. Sonuç olarak, günümüzde farklı yaklaşımlarla siyasi tarih yazını üretilebileceği, anlatının hâkim yerini korusa da analizin ve farklı alanlardaki teorilerin giderek önem kazandığı belirtilecek ve bu konuda çalışma yapmak isteyen araştırmacı için bir çerçeve oluşturulacaktır.

2. Eski ve Yeni: Siyasi Tarihe Farklı Yaklaşımlar

Siyasi tarih, farklı ülke geleneklerinde farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Alan, Türkiye'de geleneksel olarak Siyaset Bilimi'nin bir anabilim dalı olmakla beraber, farklı ülkelerde Tarih bölümleri çatısı altında da çalışılmaktadır. Bağlantılı olduğu disiplinden ayrı olarak siyasi tarihin tam olarak neyi incelediği de tartışma konusudur (Kürkçüoğlu, 2006: 2-4). Kürkçüoğlu'nun da belirttiği gibi, alan siyasal hayatı yani iç politik gelişmeleri değil, dış siyasal ilişkileri içermektedir (Kürkçüoğlu, 2006: 2-4). Bu makalenin konusunu oluşturan siyasi tarih kavramı da siyasal hayatın anlatısını içermemektedir. Temel olarak, birbirinden farkları olsa bile üç farklı kavram bu makaledeki siyasi tarih alanını oluşturmaktadır: Kürkçüoğlu'nun da atıfta bulunduğu dış siyasal ilişkilerin tarihine ek olarak diplomasi tarihi ve uluslararası ilişkiler tarihi.¹

Bu bağlamda siyasi tarihin zaman içinde geçirdiği değişimlere değinmek önemlidir. Zira, bugün yekpare bir siyasi tarihyazımından bahsetmek pek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla, siyasi tarih çalışmalarına bir rehber olmak iddiasında olan bu makalede bu farklı yazımlara değinmek, sonraki bölümde incelenecek olan çeşitli araştırma ve yazım yöntemleri için bilgi sağlayacaktır. Ancak, siyasi tarihin tarih ve siyaset bilimi arasında kalan girift konumu meseleye hem tarihyazımı hem de – az da olsa – siyaset bilimi lenslerinden bakmayı gerektirmektedir. Bir başka deyişle, tek bir disiplindeki değişiklik bugün siyasi tarih yazım pratiklerini anlamak için yeterli görünmemektedir.

Tarihyazımı açısından bakıldığında, 19. yüzyılda akademik bir hal alan tarih, aslen siyasi tarihti. Yükselen pozitivist anlayışla, arşiv belgelerine dayalı bir metodoloji kullanılarak yazılan tarihin bir bilim olduğu iddia ediliyordu. Tarihin konusu genellikle diplomasi ve savaştı, ancak bu kavramlar da dönemin ruhuna paralel bir biçimde çoğunlukla ulus-devlet perspektifinden milliyetçi bir biçimde ele alınıyordu (Schweizer ve Schumann,

¹ Bu makaledeki siyasi tarih İngilizce literatürdeki *diplomatic history* ve *international history/history of international relations* kavramlarına denk düşmektedir.

2008: 154-155). Tarih çalışmaları çoğunlukla anlatı (*narrative*) biçimindeydi. Bu durum, 20. yüzyılın başında birçok eleştiriyi de beraberinde getirdi. Eleştiriler tarihin bilimselliğine karşı çıkmıyordu. Aksine, tarihin gerçek bir bilim dalı olabilmesi için çok dar olan odak noktasını genişletmesi, bazı sosyal yapıları da incelemesi ve düz bir anlatım biçiminden daha ziyade analiz gerektirdiğini söylüyordu (Iggers ve Wang, 2013: 158-159).

Bu eleştirilerin siyasi tarih açısından iki önemli sonucu oldu ve ikisi de 20. yüzyıldaki iki dünya savaşı sonrasında gerçekleşti. Birinci Dünya Savaşı, İngiltere'deki tarihçileri savaşın sebep ve sonuçlarını analiz etmeye yöneltti. Bu durum, geleneksel diplomasi tarihinde bir dönüşüm yaratarak, akademide uluslararası tarihi (uluslararası ilişkiler tarihi - *international history*) ortaya çıkardı. Uluslararası tarihe göre, savaş ya da barış milletlerin tekil tarihinden daha çok yapılar, süreçler ve uluslararası sistemin etkilerine göre ortaya çıkıyor ve bunu anlayabilmek için de tek bir arşivden daha ziyade birden çok ülkenin arşivine bakmak gerekiyordu (Maiolo, 2018: 579-580). Böylece uluslararası tarih, geleneksel milliyetçi ve salt anlatıya dayalı siyasi tarihe, analiz ve hatta teorik yaklaşım da eklemişti.

İkinci değişim ise İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıktı. Bu, tarihyazımındaki hâkim paradigmanın değişimiyle ilgiliydi. Tarihe bir sosyal bilim niteliği kazandırma çabası demografi ve ekonominin tarihyazımı içindeki ağırlığını arttırdı (Iggers, 2000: 44-45). Böylece, özellikle batıda iktisat tarihi ya da toplumsal tarih gibi alanlar siyasi tarihin disiplinindeki hakimiyetine meydan okudu. Büyük anlatıya önem veren ve adını ünlü Fransız dergisinden alan *Annales* ekolü ya da iktisadi/toplumsal tarih alanında eserler veren İngiliz Marksist tarihçiler disiplinin çehresini değiştirdi. Siyasi tarih böylece tarih disiplininin içinde ikinci plana atılmıştı.

Bu durum sadece tarih disiplinindeki hâkim anlayışın değişmesiyle ilgili değildi. Siyaset bilimindeki değişimler de siyasi tarihin geri plana atılmasında önemli rol oynadı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tarihteki büyük anlatı hakimiyetine paralel bir biçimde siyaset biliminin uluslararası ilişkilere bakışı da büyük ve açıklayıcı modellere doğru kayd (Schweizer ve Schumann, 2008: 164). Disiplin, tezlerini üretirken tarihsel anlatı yerine başka teorik yaklaşımları kullanmaya başladı. Örneğin, 1960'larla birlikte birçok siyaset bilimci oyun teorisini tarihsel analizden daha çok kullanıyordu ki bu, siyaset bilimi ve tarihin birbirilerinden daha çok uzaklaşmalarına sebep oldu (Schweizer ve Schumann, 2008: 165). Böylece siyasi tarih Soğuk Savaş döneminde sadece tarih değil, siyaset biliminde de geri plana düşmüş oldu.

Geleneksel siyasi tarihe en büyük meydan okuma ise 1970'lerde post-modernizmden geldi. Sosyal bilim yönelimli tarih büyük anlatılara yönelse de tarihin bilimsel bir biçimde çalışılabileceğini kabul ediyordu. Fakat post-modernist yaklaşıma göre tarih bilimsel değil metinsel ve kurgusal (Thompson, 2004: 72-73), yani pozitif bilimlerden daha çok edebiyata yakındı. Post-modernizm, her şeyin özgülüğüne atıfta bulunuyordu. Bu sebeple, 1980'lerde tarihyazımındaki hâkim paradigma yeniden değiştiğinde mikro-tarih anlatıları güç kazanmıştı. Bireylerin iradesinin ya da grupların kültürlerinin de diğer etmenler kadar önemli olduğuna inanan bu anlayış ile (Stone, 1979: 9) madun ve kültür çalışmaları alanında ciddi çalışmalar yapıldı.

Le Goff, siyasi tarihe atfettiği "ceset" benzetmesini böyle bir dönemde yapmıştı. Ancak, dönemin ruhuna rağmen bu abartılı bir benzetmeydi ve siyasi tarih alanında da değerli eserler vermeye devam ediyordu. Kedouri'ye göre, bir tarihçinin çalışma konusu onun eserini değerli, yararsız, sıkıcı ya da parlak yapmazdı (Kedouri, 1979: 503). Diplomasi tarihi sadece diplomatik yazışmaların ortaya konmasından ibaret değildi. Bu alandaki iyi bir çalışma, arşiv belgelerinin kronolojik olarak sıralanması ile değil, bir davranışın ortaya çıkardığı sorunsal ile başlıyordu (Kedouri, 1979: 503). O dönemde deyim yerindeyse küçümsenen siyasi tarihi savunmak için söylenen bu sözler, bu makalenin konusu açısından da önemlidir.

20. yüzyılın büyük çoğunluğunda eleştirilen geleneksel siyasi tarihin de hâkim paradigmalardan etkilendiğini söylemek gerekir. Bir başka deyişle, siyasi tarih de yekpare kalmamış ve özellikle 21. yüzyılda yeni teori ya da çalışma alanlarının getirdiği araçlardan yararlanmaya başlamıştır. Örneğin, post-modernizm çerçevesinde yükselen feminist çalışmaların paralelinde, kadınların da eklemeli olduğu uluslararası ilişkiler tarihi araştırmaları, 21. yüzyılda disiplini dönüştüren önemli etkilerden sadece biridir (bkz: McCarthy, 2009; 2014). Benzer bir biçimde, uluslararası tarihin kolektif hafıza ve milli kimlik çalışmalarından yararlanması da farklı bir metodolojiyle olayların değişik anlatılarını ortaya koymuştur (bkz: Finney 2011). Kısacası post-modernizmin sosyal bilimlere olan etkisi ve bu etki ile güç kazanan bazı alanlar günümüzde siyasi tarihin "yenilenmesinde" önemli rol oynamaktadır.

Ancak, siyasi tarihte yenilikçi çalışmalar yapılmasını sağlayarak, “yeni siyasi tarih” ya da “yeni diplomasi tarihi” gibi kavramları ortaya çıkaran tek şey post-modernizm değildir. Aksine, bu alandaki dönüşümün daha önemli bir sebebi 1990’larla birlikte yükselip 21. yüzyıla etkisi doruğa ulaşan ulusötesi/ulusaşırı (*transnational*) yaklaşımdır. Siyasi tarih açısından düşünüldüğünde, bu kavramı iki şekilde ele almak gerekir. Birincisi, Nye ve Keohane’in *Transnational Relations and World Politics*’te bahsettikleri uluslararası ilişkilerde devlet dışı aktörlerin varlığı ve merkezi devlet mekanizması tarafından kontrol altında tutulmayan bu aktörlerin sınırları aşan etkileri ve etkileşimleridir (bkz: Nye ve Keohane, 1971: 331). Siyaset bilimi/uluslararası ilişkiler disiplini içinde çokça tartışılmış bu kavramın özellikle siyasi tarih çevresinde popüler bir biçimde ele alınışı, 21. yüzyılda gerçekleşmiştir. Artık siyasi tarihçiler için devlet dışı aktörler önemli birer analiz birimidir.

İkincisi ise ulusötesi tarihin (*transnational history*) yükselişidir ve aslında bu durum Nye ve Keohane’in ulusötesi aktörlerinin popülaritesinin siyasi tarih çevrelerinde neden 21. yüzyılda arttığını da açıklamaktadır. Ulusal sınırların ötesine geçen kavram, düşünce, hareket ya da güç üzerine yapılan tarihsel çalışmaları ulusötesi tarih olarak adlandıran Iriye’ye göre, tarihçilerin odak noktasını ulusaldan ulusötesine kaydırması siyaset bilimci, iktisatçı ya da sosyologlara göre daha yavaş gerçekleşmiştir (Iriye, 2004: 213). Bir başka deyişle, Soğuk Savaş’ın bitiminden sonra daha güçlü bir biçimde zikredilen ulus devletin bir analiz birimi olmaktan çıkışı tezi tarihçilerin kimi zaman küresel tarih kimi zaman da ulusötesi tarih olarak adlandırdıkları yeni bir alanı 20. yüzyıldan ziyade 21. yüzyılda popüler hale getirmiştir.

Bu noktada ulusötesicilik akımının, yeni diplomasi tarihi ya da yeni siyasi tarih gibi kavramların ortaya çıkmasındaki en önemli rolü oynadığı söylenebilir.² Siyasi tarihçiler günümüzde anlatılarına giderek daha fazla ulusötesi aktör ve faktörü eklemektedir (bkz: Papuççular ve Kuru, 2020). Ancak, söz konusu siyasi tarih olduğunda devlet dışı aktör ve faktörler ne kadar etkin olursa olsun, devletin anlatıdan çıkarılamayacağı ve hatta böyle bir yaklaşımın siyasi tarihin ilgilendiği konular düşünüldüğünde alanı bir çıkmaza sürükleyeceği de akademisyenler tarafından tartışılmaktadır (Del Pero ve Formigoni, 2017: 31). Hatta bu sebeple bazı akademisyenler ulusötesicilik yerine enternasyonalizm (*internationalism*) kavramını kullanmaktadır. Zira bu kavramın hem devletler arasındaki formel ilişkileri hem de kişilerin, düşüncelerin, networklerin sınırları aşan hareketlerini içerdiği düşünülmektedir (Reinisch, 2016: 200). Kadınlar, akademisyenler, askerler, diplomatlar, aktivistler gibi çeşitli aktörleri resmî olsun ya da olmasın temsil ettikleri kurumlar ve aktif oldukları bağlamlarla birlikte ele alan bu yaklaşım (Reinisch, 2016: 202) bir anlamda devlet ve devlet dışı aktör ve faktörleri birlikte incelemektedir.

Tüm bu tartışmaların gösterdiği şey, “yeni” olsun olmasın, 21. yüzyılda siyasi tarih bir önceki yüzyıla göre çok daha geniş kapsamlı ve dinamik bir alandır. Goff’un ceset olarak nitelendirdiği alan, deyim yerindeyse yeniden dirilmiştir. Üstelik, sosyal ve beşerî bilimlerde yaşanan değişimler sonucu, siyaset biliminin de yeniden tarihsel anlatıya ilgi duyması siyaset bilimi ve siyasi tarih arasında verimli bir ilişkinin doğmasını sağlamıştır (Roberts, 2006: 705-706). Roberts’a göre, post-modernizm ve mikro çalışmaların siyaset bilimine etkisi bu dönüşümün en önemli etmenlerinden bir tanesidir (Roberts, 2006: 706). Ancak, bu durumun çift yönlü bir etki olduğunu da söylemek gerekir. Zira, siyasi tarihçiler de artık sadece anlatı düzeyinde eserler vermemekte ve teorik yaklaşımları da kullanmaktadır. Bu bakımdan, siyaset bilimi ve sosyal bilimlerin diğer disiplinleri ile iş birliği geçmiştekenden daha fazladır.

3. Bir Siyasi Tarih Araştırması Nasıl Yapılır? Siyasi Tarih Çalışmaları İçin Bir Kılavuz Denemesi

Bir önceki bölümde siyasi tarihin iki yüzyılda geçirdiği inişli çıkışlı dönüşümün ayrıntılı bir biçimde incelenmesinin sebebi, alanın zaman zaman değişime uğradığını göstermekti. Bu sebeple, artık siyasi tarih denildiğinde, sadece anlatıya dayanan tek bir siyasi tarihten bahsetmek mümkün değildir. Fakat aynı zamanda – diğer disiplinlere de benzer şekilde – yaşanan paradigmatik değişimlerin alandaki tüm çalışmaları o doğrultuda değiştirdiğini söylemek de mübalağalı bir yaklaşım olacaktır. Örneğin, bugün hâlâ kavramsal bir vizyon ile tarih yazma metodunu reddeden ve bunun disiplinin çetrefilli yapısını görmezden geldiğini düşünen geleneksel tarihçiler (Hobson ve

² İngilizce yayınlarda “yeni uluslararası tarih,” veya “yeni diplomasi tarihi” gibi kavramlar giderek daha çok tartışılmaktadır. Bunların dışında *New Diplomatic History* inisiyatifi de diplomasi tarihinin tarihçiler tarafından yeniden keşfedildiğini ve tarihçilerin çalışmalarında artık kültür çalışmalarını, sosyal bilimlerdeki yeni yaklaşımları, devlet ve devlet dışı aktörleri birlikte kullandıklarını iddia etmektedir. Daha çok bilgi için bkz: *New Diplomatic History* <https://newdiplomatchistory.org/about/> [28 Eylül 2020’de erişildi].

Lawson, 2008: 427) alanın önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Kısacası, 21. yüzyılda siyasi tarih yekpare bir alan değildir. Buna paralel olarak, bir siyasi tarih çalışması yapmak için de tek bir yöntem yoktur. Bu bölümün temel amacı, bir siyasi tarih çalışması yaparken izlenecek bazı ortak ve aynı zamanda farklı yöntemleri birlikte analiz etmektir.

3.1. Betimsel veya Açıklayıcı: Anlatıdan Teoriye Soru Oluşturma Biçimleri

Günümüzde herhangi bir araştırma metodu dersi ya da kaynağında en fazla üzerinde durulan konulardan bir tanesi araştırma sorusu oluşturmaktır denebilir. Araştırma ödevinden teze, makaleden kitaba her şey için en önemli başlangıç meselelerinden bir tanesi iyi bir araştırma sorusunun oluşturulmasıdır. Tarih üzerine bir metot kitabı yazan Cullen, “iyi cevaplar iyi sorularla başlar” diyerek (Cullen 2013: 30), araştırma sorusunun önemine bu disiplin açısından da dikkat çekmektedir. Bu altbölüm, bu konuda çok temel birkaç meseleye dikkat çekecektir.

Siyasi tarihe farklı bakış açıları farklı soru sorma biçimlerini de beraberinde getirir. Geleneksel tarihçiler günümüzde de betimsel (*descriptive*) bir anlatı tarzını tercih etmektedir. Bu sebeple de üzerinde çalışılacak olan konuyu spesifik olarak belirledikten sonra metinde konu ile ilgili bir yargı gerektirmeyen, sadece tarihsel anlatıyı ön plana çıkaran “betimsel sorular” sormaktadır. Küçük bir örnek vermek gerekirse “nedir?” ya da “ne?” ile başlayan sorular genellikle betimsel anlatıya dayalı araştırmalar ortaya çıkarmaktadır.

Önceki bölümde de belirtildiği gibi, disiplinin geleneksel hali geçtiğimiz yüzyıl boyunca eleştiriye uğradı. Eleştiriler diploması tarihinin farklı değişkenleri de hesaba katan daha analitik bir yöntem oluşturması gerektiği konusunun altını çiziyordu (Craig, 1983: 7). Bu makale de, sadece anlatıya dayanmayan, analiz ve teorik yaklaşımları da içinde barındıracak bir siyasi tarih çalışmasının 21. yüzyıl tarihyazımı pratikleri açısından daha uygun olduğunu savunmakla birlikte, sadece anlatıya dayanan bazı siyasi tarih çalışmalarının da önemli olduğunu iddia etmektedir. Zira, burada belirleyici olan faktör, bir meseleyi ya da olayı betimsel şekilde anlatan bir siyasi tarih çalışmasının ortaya koyduğu bilginin niteliğidir. Araştırmacı, bugüne dek üzerinde çok durulmamış bir konu ile ilgili daha önce ulaşılamamış belgeleri gün yüzüne çıkartmış olabilir. Böylesi bir kaynak üzerine yazılmış sadece betimsel anlatıya dayanan bir çalışma da daha sonra analiz edilmek üzere bir bilgi oluşturmakta, kısacası alana bilimsel bir katkı sunmaktadır. Örneğin, Maria Pia Pedani, Venedik arşivlerinde gün yüzüne çıkardığı arşiv belgeleri ile Osmanlı-Venedik diplomatik ve iktisadi ilişkileri ile ilgili daha önceden bilinmeyen birçok konuyu okura sunmuştur (Bkz: Pedani-Fabris, 1996). Bu yönüyle tarih ya da siyasi tarih diğer disiplinlerden ayrılmaktadır.

Ancak, daha önce açılmamış bir arşive veya bir arşivde daha önce hiç kimsenin rastlamadığı bir belgeye ulaşmak tarihçilerin başına sıkça gelen bir durum da değildir. Ya da böyle bir durumda dahi ulaşılan belgenin çeşitli kavramlar çerçevesinde analiz edilmesi günümüz siyasi tarih yazım pratiklerine daha uygun görünmektedir. Bu bağlamda, “açıklayıcı soru”lar konuların nedenlerinin, sonuçlarının ya da birbiriyle olan bağlantılarının ortaya konmasını gerektirmekte (Kamp ve diğerleri, 2018: 19) ve sonuç olarak da anlatıdan analize geçişi sağlamaktadır. Bu bağlamda “nasıl” ya da “neden” ile başlayan sorularının analizi desteklediği söylenebilir.

Bu sorularla yapılacak analizin sağlam temellere oturabilmesi için eldeki materyal kadar teorik bir çerçeveye de sahip olmak gerekmektedir. Alandaki en önemli metot kitaplarından bir tanesini yazan Trachtenberg’e göre, olgular kendi kendilerine konuşmazlar, tarihçiler olguları bir çeşit teorik çerçeve çizerek konuşurmak zorundadır (Trachtenberg, 2006: 30). Bu noktada yazarın atıfta bulunduğu teorik çerçeve, tarihsel anlatı ile teorinin test edilmesi anlamına gelmemektedir. Siyaset bilimi/uluslararası ilişkiler araştırmacıları teorileri kanıtlamak ya da test etmek için tarihsel bilgidен yararlanmaktadır. Örneğin, Küba Füze Krizi siyaset bilimcilerin özellikle karar alma mekanizmalarını inceledikleri, bu bağlamdaki farklı teorileri test ettikleri çokça kullanılan bir vakadır (bkz: Allison ve Zelikow, 1999; Haas, 2001). Siyaset bilimi/uluslararası ilişkiler ve siyasi tarihin birbirleriyle bağı tarihsel olarak güçlüdür ve önceki sayfalarda da belirtildiği gibi günümüzde daha da güçlenmektedir. Ancak bu tarz bir yaklaşımın daha çok siyaset bilimi/uluslararası ilişkilerin kapsamı içinde kaldığını da vurgulamak gerekir.

Teorik çerçeveden kasıt daha ziyade, siyasi tarih araştırmacısının elindeki belgeler dahilinde gereken soruları sorabilmesi için ihtiyaç duyulan zihinsel bir yol haritası ve aynı zamanda bir analiz birimidir (Trachtenberg, 2006: 30-32). Trachtenberg, bu noktada Birinci Dünya Savaşı’nın çıkış sebepleri ile ilgili bir örnek verirken, Rusya’nın ve Almanya’nın davranışlarının tarihçiler tarafından kolayca Panslavizm ya da Pancermenizm etrafında

tartışılabilirliğini ancak ittifaklar arası ilişkiler için yapılacak bir “güç” kavramsallaştırmasının farklı soruları ve varsayımları da beraberinde getireceğini belirtmektedir (Trachtenberg, 2006: 30-32). Benzer bir örnek Türkiye için de verilebilir. Türkiye’nin iki dünya savaşı arası diplomasisi birçok eserde betimsel bir biçimde tasvir edilmiştir. Ancak bu dönemde Türkiye’nin Akdeniz’deki diplomasisine “orta büyüklükte devlet” kavramı üzerinden yaklaşan Barlas ve Güvenç, bu şekilde Türkiye’nin hangi inisiyatiflerde başarılı ya da başarısız olduğunu nedenleriyle açıklayabilmiştir (bkz: Barlas ve Güvenç, 2014).

Kavramsal yol haritası siyasi tarihçilerin mevcut yazını daha çok sorgulamasını ve eldeki materyal ölçüsünde de daha çok soru sormasını sağlamaktadır. Zaten, geleneksel çalışmalar bir tarafa bırakıldığında da, bir önceki bölümde değinilen kültür çalışmaları ya da ulusötesi tarih kapsamında yazılan yeni siyasi tarih de kavramsal bir yaklaşımı gerektirmektedir. Örneğin, Patrick Finney, İkinci Dünya Savaşı’na giden yolu farklı ülkelerin kolektif hafızaları üzerinden nasıl ve neden farklı hatırladıklarını yazdığı kitabının girişinde tarih ve bellek arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir (Finney, 2011: 4-14). Bunu yaparken de konunun disiplinlerarası niteliğini vurgulamış ve kolektif hafızanın politisini aktarmıştır. Böylece bir siyasi tarih anlatısını daha çok sosyoloji tarafından ele alınan bir kavram olan kolektif hafıza ile analiz etmiş ve sorularını o kavram üzerinden sormuştur.

Görüldüğü gibi, teorik bir çerçeveye sahip olmak bir siyasi tarih araştırmasında tarihçinin soracağı soruları farklılaştıracak ve analizi zenginleştirecektir. Makale özelinde düşünüldüğünde bu, analizi zenginleştirirken odak noktasını da sabit tutacak, böylece tarihte sıkça rastlanan başka ayrıntılarla “dağılma” sorununu da büyük ölçüde çözecektir.

3.2. Birincil ve İkincil Kaynaklar: Siyasi Tarihte Araştırma Safhası

Siyasi tarih olsun ya da olmasın bir çalışmada araştırma safhası hem soruyu oluşturmadan önce hem de oluşturduktan sonra çok önemlidir. İyi bir soru oluşturmak için öncelikle alandaki akademik literatüre hâkim olmak, eldeki belgelerin ve kaynak materyallerin ön incelemesini yapmak ve planlanan çalışmanın alana katkısını ölçmek gerekir. (Kamp ve diğerleri, 2018: 22). Konu ve soruyu oluşturmak için yapılan ilk araştırmadan sonra, çalışmayı oluşturmak ve tamamlamak için yapılan araştırma sırasında da araştırmacının sorusu değişebilir ya da gözden geçirilebilir. Bu altbölümde, soru oluşturulduktan sonra yapılacak araştırmanın niteliği üzerinde durulacaktır.

Öncelikle, bir siyasi tarih araştırması için başvurulabilecek iki tür kaynak bulunur: birincil ve ikincil kaynaklar. Bir siyasi tarih çalışması genellikle ikincil kaynaklar ile başlar ve sorunun oluşturulmasından sonra birincil kaynak araştırması ile devam eder. İkincil kaynaklar, bir konu üzerinde bugüne kadar yapılmış araştırmalardan oluşur ki bunlar çoğunlukla kitap, makale ve akademik tezlerdir. İkincil kaynaklara hâkimiyet oldukça önemlidir. Zira, bir konuyla ilgili literatüre hâkim olmadan o konuyla ilgili bir çalışma yapmak imkânsızdır. Bu, betimleyici sorular soran ve çalışmasını çoğunlukla birincil kaynaklara dayandırarak yazan tarihçi için de geçerli bir önermedir. Alandaki boşluk ya da çatışmaları görmek, genel bir çerçeve oluşturmak ve sonrasında elde edilecek birincil kaynakları yorumlamak ikincil kaynakların yardımıyla gerçekleştirilebilir.

İkincil kaynak taramasının üç farklı dinamiği bulunmaktadır. Birincisi, seçilen konuyla ilgili bugüne kadar üretilen bilgi birikiminin taranmasıdır. Bu yukarıda da belirtildiği gibi, çalışmanın temelini oluşturur. İkinci dinamik, oluşturulacak teorik çerçeve ile ilgili konunun araştırılmasıdır. Bu dinamik özellikle yeni siyasi tarih çalışmalarında öne çıkmaktadır. Örneğin, iş insanları ya da şirketlerin Paris Barış Antlaşmaları’nın yapım sürecinde oynadıkları rol üzerine bir makale yazmak isteyen araştırmacının hem ulusötesi aktörlere odaklanan siyaset bilimi/uluslararası ilişkiler çalışmalarını hem de ulusötesi pratiklerin geçmişte nasıl işlediğine dair yazılan ulusötesi tarih literatürünü gözden geçirmesi gerekmektedir. Zira öğreneceği bu kavramsal çerçeve ile araştırmacı daha sonradan bulacağı bilgi ve belgelere doğru soruları soracaktır. Üçüncü dinamik ise, ele alınan konunun bağlamıyla ilgili literatürü işaret etmektedir. Benzer bir örnek vermek gerekirse, Yalta Konferansı’na katılmış tercümanların diplomasiye dahlini inceleyen bir araştırmacı, konferansın yapıldığı dönemi ve koşullarını hem genel çerçevede hem de ülkeler bazında analiz etmek durumundadır.

Siyasi tarih araştırması yapmak için bir diğer yöntem ise birincil kaynaklara başvurmaktır. Birincil kaynakların kapsamı ise günümüzde giderek genişlemektedir. Resmî belgeler, yazışmalar, kayıtlar, tutanaklar, istatistikler gibi

orijinal arşiv belgeleri; bu belgeleri içeren derleme yayınlar, gazete ve dergiler, anı kitapları, sözlü tarih kayıtları, fotoğraf ve videolar birincil kaynaklar kategorisine girmektedir. Bir siyasi tarih çalışması için birincil kaynaklar – genellikle – konu ve soru belirlendikten ve en azından ikincil kaynak literatürü tespit edildikten sonra başvuru belgeleridir. “Genellikle” kavramının da işaret ettiği gibi, bu durumun tersi de mümkündür. Araştırmasını konu belirledikten sonra önce arşivden başlatan tarihçiler de mevcuttur. Ancak ikincil kaynakların önceden tespit ve tahlili birincil kaynak araştırmasını da kolaylaştıracak bir husustur. Zira, daraltılmış bir konu ya da soru üzerinden yapılacak birincil kaynak çalışması daha dar bir çerçevede kalacağı için arşivde geçirilecek zamanı ya da okunacak belge sayısını da azaltacaktır.

Birincil kaynak araştırmasına ne zaman başlanacağı kadar, birincil kaynak kullanımının zorunlu olup olmadığı da bugün tarihçiler tarafından tartışılan bir meseledir. Bir kısım tarihçiler, teorik bir bakış açısıyla sadece ikincil kaynaklar üzerinden yazılan tarihi deyim yerindeyse kınamaktadır (Hobson ve Lawson, 2008: 426). Zaten, özellikle küresel tarih (*global history*) ya da dünya tarihi (*world history*) gibi alanların tarihçilerden en çok eleştiri aldığı nokta çoğunlukla birincil kaynak kullanılmadan yazılmasıdır. (Pomper, 1995: 2). Bugün her ne kadar sadece ikincil kaynaklara ulaşarak teorik çerçevesi güçlü eserler vermek mümkünse de, siyasi tarih de dahil olmak üzere disiplinde birincil kaynak kullanmak bir çalışmayı hem bilgi açısından ilerletmekte hem de çalışmaya bir kıyas olanağı vermektir. Alanın önemli dergilerinden bir tanesi olan *Diplomatic History* yazarlar için hazırladığı kılavuzda kabul ve ret alan makalelerde genellikle bulunan özellikleri sıralarken reddedilen çalışmalardaki niteliklerden bir tanesini “birincil kaynak yokluğu” olarak belirlemiştir.³ Kısacası birincil kaynak siyasi tarih için önemlidir ve kullanılması tavsiye edilir.

Birincil ve ikincil kaynaklara ulaşma yöntemleri de çağımızda yaşanan yeniliklerle farklılaşmıştır. 1950’lerde siyasi tarih alanında makale yazmaya çalışan bir akademisyen kütüphane ve arşivlerde fiziksel olarak bulunarak, orijinal belgeleri arşivde okuyup not tutarak araştırmasını yürütüyordu. Bugün ise hem birincil hem de ikincil kaynak taraması çevrimiçi yapılabilmekte ve kaynakların bir kısmına da internetten ulaşılabilir. Bazı arşivler kataloglarını çevrimiçi kullanıma açarken, bazı arşivler ise tamamen çevrimiçi kurulmaktadır (Brennan, 2018: 4). Ancak ikincil kaynaklar açısından düşünüldüğünde, özellikle web siteleri ve blogların artışı ile hiçbir kontrol mekanizmasına tabi olmayan bilgilerin yayılması araştırmacıların daha dikkatli olmasını zorunlu kılmıştır çünkü tek tıkla ulaşım kolaylığı bu siteleri araştırmacı için de giderek daha çekici hale getirmektedir (Galvano ve diğerleri, 2008: 38-39). Buna rağmen kuşkusuz internet hem birincil hem de ikincil kaynaklar açısından araştırmacının işini kolaylaştırmıştır.

Birincil kaynaklar açısından düşünüldüğünde birçok arşivin katalogunun çevrimiçi olarak tarandığı görülmektedir. Örneğin, modern dönem siyasi tarihi açısından en önemli arşivlerden biri olan İngiliz Ulusal Arşivleri⁴ ya da Türkiye Cumhuriyeti’nin Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivleri⁵ çevrim içi kataloga sahiptir ve bu arşivlerden dijitalleştirilmiş bazı kopyaları satın almak da mümkündür. Benzer biçimde, Amerika Birleşik Devletleri’nde Amerikan dış politikasına ait bazı metinlerin basılı ciltleri çevrimiçi şekilde ulaşılabilir haldedir.⁶ Bu gibi örnekler çoğaltılabilir fakat aynı zamanda çevrimiçi katalog ya da kaynak kullanmayan çok geleneksel arşivlerin olduğunu da söylemek gerekir. Arşivlerin dışında birçok gazete, video ve fotoğraf da açık kaynak erişimle ulaşılır haldedir. Bir siyasi tarihçi için yurtdışındaki arşivlere ulaşmak çok değerlidir ve günümüzde çevrimiçi online kaynakların yapılması planlanan bir çalışma için kullanılması elzemdir.

İkincil kaynaklar açısından düşünüldüğünde ise, kütüphanelerin çevrimiçi katalogları ve veritabanları araştırmanın temelini oluşturmaktadır. Makaleler için *Jstor*, *Dergipark*, *Web of Science*, *Googlescholar*, *Academia*⁷ gibi portallar kullanılabilir. *Proquest* ve Türkiye’de *Ulusal Tez Merkezi*⁸ aracılığıyla da ulusal ve uluslararası alanda yazılan yüksek lisans ve doktora tezleri tespit edilebilmektedir. Hem çevrimiçi olanaklardan hem de kütüphanelerde yapılacak araştırmalardan, bilimsel makalelere ek olarak elde edilecek derleme makaleler (*review*

3 “Diplomatic History Manuscript Guidelines” https://academic.oup.com/dh/pages/General_Instructions [24 Eylül 2020’de erişildi].

4 The National Archives, <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/> [24 Eylül 2020’de erişildi].

5 T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/> [24 Eylül 2020’de erişildi].

6 FRUS- *Foreign Relations of the United States*, <http://digioll.library.wisc.edu/FRUS/Search.html/> [24 Eylül 2020’de erişildi].

7 Jstor <<https://www.jstor.org/>>; Dergipark <<https://dergipark.org.tr/>>; Googlescholar <<https://scholar.google.com/>>; Academia <<https://www.academia.edu/>>; Web of Science <www.webofknowledge.com> [24 Eylül 2020’de erişildi].

8 Proquest <<https://pqdtopen.proquest.com/search.html>>; Ulusal Tez Merkezi <<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>> [24 Eylül 2020’de erişildi].

articles) ve kitap eleştirileri de (book reviews) araştırmacıya literatür hakkında bilgi sağlamaktadır. Araştırma safhası bittikten sonra ise elde edilen bilgi ve belgelerin yorumlanmasıyla yazım sürecine geçiş yapılmaktadır.

3.3. Kıyas ve Kritik: Verilerin Yorumlanması

Siyasi tarih açısından araştırmacının sorularına cevap bulabildiği kaynak ve belgeleri elde etmesi elzemdir. Ancak bu verilerin nasıl kullanılacağı da ortaya çıkacak sonuca önemli ölçüde etki edecektir. Birincil veya ikincil kaynak olması fark etmeksizin ulaşılan kaynakların yorumlanmasında iki konu öne çıkmaktadır: kritik ve karşılaştırma.

Tarihçinin arşiv belgelerine yaklaşımı birbirinin zıttı iki süreç gerektirir. Araştırmacı bir taraftan dönemi ve koşullarını bilen biri olarak elinde bulunan materyallere empati ile yaklaşmak, diğer taraftan ise dönemin koşullarında sorulamayacak soruları yöneltecek kadar da eleştirel davranmak zorundadır (Brundage, 2013 :24). Zira, belgeler üzerinden betimsel bir anlatı sunacak bir siyasi tarihçinin dahi, elindeki belgelerin eksik bilgi içerebileceğini, bir yazımda tek taraflı ya da yanlı ifadelerin olabileceğini, kısacası kasıtsız dahi olsa belgenin bazı “tuzaklar” barındırabileceğini bilmesi gerekir. Son dönemde siyasi tarih çalışmalarında da sıkça kullanılan bir yöntem olan sözlü mülakatlar da aynı tutumu gerektirmektedir. Ritchie’nin de belirttiği gibi sözlü tarih çalışmalarında görüşülen kimse geçmişini seçerek hatırlıyor, isimleri karıştırıyor, kasıtlı ya da kasıtsız bir biçimde kendisini muhataplarından daha üstün ya da haklı gösteriyor olabilir ki bu da çalışmaların objektifliğine ve inandırıcılığına gölge düşürmektedir (Ritchie, 2014: 111). Benzer bir durum otobiyografik eserler için de geçerlidir.

Eleştirel okuma bu durumun üstesinden gelebilmenin önemli bir yöntemidir. İyi bir eleştiri ise karşılaştırma gerektirir. Örneğin, bir sözlü tarih mülakatının ikincil kaynaklardaki veriyle sorgulanması çalışmanın güvenilirliğini arttırmakta ve anlaşılması zor bir olayı açıklamayı kolaylaştırmaktadır (Ritchie, 2014: 112-113). Benzer bir biçimde, arşiv belgelerinin ikincil kaynaklarla veya ikincil kaynakların birbirleriyle belirli kriterler üzerinden karşılaştırılması olası en objektif analizi beraberinde getirecektir. Bu noktada bir parantez de arşiv belgelerinin kıyası için açılmalıdır. Farklı arşivlerden elde edilen belgelerin – siyasi tarih açısından düşünüldüğünde özellikle de farklı ülke arşiv kaynaklarının – birbirleriyle kıyası, arşive ulaşım sorunları ya da dil bariyeri gibi sebeplerle kolay olmamakta ancak yapılabildiği takdirde çalışmanın kapsam ve kalitesini önemli ölçüde değiştirebilmektedir. Kısacası, belgelerin analizi belgelere ulaşmak kadar önemli bir husustur.

3.4. Analiz ve Kanıt: Makale Yazım Süreci

Kaynakların tespiti ve analiziyle birlikte, tarihçinin zihnindeki soruların en azından bir kısmının yanıtlanmış olması beklenir ve sonrasında da makalenin yazım süreci başlar. “Bir kısmı” sözü burada özellikle seçilmiştir çünkü bir sonraki aşama olan yazım kısmında da aslında araştırmacı düşünmeye devam eder ve hatta makalenin taslağı ya da sorusu bu düşünme sürecinde revize edilebilir (Trachtenberg, 2006: 183; 193). Bu bağlamda yazım statik değil değişken bir süreçtir ve bu süreçte ortaya konan metinde hem öz hem de şekle dair uyulması gereken bazı kurallar mevcuttur.

Öncelikle, her disiplindeki gibi, siyasi tarih makaleleri de giriş, ana bölüm ve sonuçtan oluşur. Giriş bölümünde, çalışmayla ilgili bilgi, araştırmanın sorusu, metod ve ana bölümde anlatılacaklar özetlenir. Var ise, teorik ve kavramsal çerçeve, girişte yahut daha sıklıkla girişten sonraki bölümde verilir. Ana bölüm farklı alt bölümlere ayrılarak incelenebilir. Siyasi tarih makalesinin gövdesi diyakronik ya da senkronik ilerleyebilmektedir (Kamp ve diğerleri, 2018: 88). Diyakronik bir düzenleme içeren, yani kronolojiyi takip eden çalışmalar ise nicelik olarak siyasi tarihte ağır basmaktadır. Aynı zaman dilimine farklı temalar açısından bakan senkronik eserler dahi kronolojik açıdan çok karmaşık olduğunda anlaşılabilirlik konusunda sorun yaşanmaktadır. Metnin gövdesinden sonra gelen sonuç bölümü de bulguların özetini vererek okuyucuya bir sentez sunar ve eğer varsa yeni bazı sorular daha sonra yapılabilecek bir araştırma konusu olarak ortaya konur (Kamp ve diğerleri, 2018: 91). Temel bilimlerden farklı olarak siyasi tarihte sonuç, sorunsalın cevaplandırıldığı yer değil, bulguların özetlendiği yer niteliğini taşır.

Siyasi tarihte bu genel çatının en önemli kısmı ana gövdedir. Ancak, bu bölüm de siyasi tarih araştırmasının niteliğine göre değişmektedir. Betimleyici bir çalışma yapılıyorsa yazar kaynaklar üzerinden bir anlatı sunar. Açıklayıcı bir makale yazılıyorsa neden sonuç ilişkisinin analiz edildiği ve kaynakların soruları cevaplandırmada

ampirik kanıt işlevi gördüğü bir ana gövde oluşturulur. Kavramsal çerçevenin önemli olduğu eserlerde, bu çerçevenin ilgisi de incelenir. Trachtenberg kavramsal çerçeve ve ampririk kanıt olarak nitelendirdiği kaynakların okuyucuya bir denge içinde verilmesi gerektiğini, son kertede eserin kalitesinin doğru dengeye bağlı olduğunu belirtmektedir (Trachtenberg, 2006: 189).

Kavramsal ya da teorik yanı ağır basmasa bile, ampirik kanıtlar anlatılmak istenen durumu ya da kurulan neden-sonuç ilişkisini göstermek açısından elzemdir ve siyasi tarihin omurgasını oluşturur. Son kertede, belirli bir soruyu cevaplandırmak için verilen bir cevabın, eldeki diğer cevaplardan daha ikna edici olduğunu gösteren de bu kanıtlardır (Donnelly ve Norton, 2011: 85). Önceki sayfalarda verilen örneğe geri dönersek, Birinci Dünya Savaşı'na giden yolda Rusya'nın tutumunu Panslavizm yerine güç mefhumu üzerinden açıklayacak araştırmanın, neden bu mefhumun diğerinden daha önemli olduğunu kanıtlaması gerekir. Fakat bu kanıtlar "kendi kendilerine konuşmadıkları" için yazar kanıtları kullanırken ciddi anlamda analiz yapar ve neden-sonuç ilişkisini okuyucuya anlayabileceği bir biçimde, gerektiğinde "böylece", "bu nedenle", "o yüzden" gibi bağlaçları da kullanarak verir (Trachtenberg, 2006: 188).

Bir siyasi tarih makalesinde özellikle dikkat edilmesi gereken bir başka husus da bulunan kaynakların kullanılmasında gösterilmesi gereken seçiciliktir; bulunan her belge ya da öğrenilen her bilgi kullanılmak zorunda değildir (Trachtenberg, 2006: 185). Buldukları her kaynak tarihçilere hep ilginç gelir – ki çoğu zaman da gerçekten öyledir – ancak bu verilerin çalışmanın muhakkak bir yerine eklenmesi yazının ana hatlarıyla çelişebilir ve yazıyı kavramayı zorlaştırabilir. Zaten bir makalenin sahip olabileceği kelime sayısı da akademik dergiler tarafından belirlenmiştir. Örneğin, *The International History Review* dergiye gönderilebilecek makalelerin 12 bin sözcüğü geçemeyeceğini belirtmektedir.⁹ Diğer alanların görece üstünde olan bu limit, tarihçilere kaynaklarını makalenin konu ve sorunsalına uygun kullanmaları gerektiğini anlatmaktadır.

Benzer bir durum alıntılar için de geçerlidir. Siyasi tarihin kaynaklarının önemli bir bölümü birincil kaynaklardan oluştuğu için bu belgelerden alıntı yapmak çoğu araştırmacıya çekici gelmektedir. Oysa ki alıntılar sadece gerektiği yerde, öne sürülen bir noktayı yazarın kendi sözlerinden çok daha çarpıcı bir biçimde açıklayabileceği zaman kullanılır. Trachtenberg "iyi bir alıntı elinizde tuttuğunuz bir altındır" ancak çok fazla kullanımı onun değerini azaltmaktadır diyerek önemli bir noktaya temas etmektedir (Trachtenberg, 2006: 188). Gerçekten de önemli olan alıntı yapmak değil, o alıntının ciddi bir analizini yapmaktır denebilir.

Son olarak, siyasi tarihte yazım tekniği açısından alanı diğer alanlardan ayıran iki mesele yazarın metindeki varlığı ve yazımda kullanılan fiil zamanıdır. Siyasi tarihte – ya da tarihte – yazar üstü kapalı bir biçimde (implicitly) metindedir, ancak direkt olarak "ben" ya da "biz" gibi şahıs zamirlerini kullanmaz (Kamp ve diğerleri, 2018: 98). Bunun tek istisnası ise farklı yazarların eser ve düşüncelerini gözden geçirip/eleştirip kendi düşüncelerini ortaya koyduğu bölümler olabilir. Bunun dışındaki yerlerde yazarın sesi anlatıdır. Dilbilgisi açısından ise siyasi tarihin fiil zamanı geçmiş zamandır ve geniş zaman yazarın metindeki varlığına benzer bir biçimde sadece literatüre ilişkin yerlerde kullanılabilir (Kamp ve diğerleri 2018: 105). İçinde yaşanan dönemin dili ve dilin kültürü de sürekli değişikliğe uğradığı için tarihçinin metinde kullandığı dil de sürekli dönüşmektedir; örneğin, kaynaktan geçen eski kelimeler okuyucuya güncel haliyle verilmekte ya da cinsiyet açısından nötr bir dil kullanılmaktadır (Williams, 2015: 95). Ancak, kişi zamirleri ve zaman çekimi gibi bazı unsurlar açısından tarih hâlâ gelenekseldir ve bu da anlatının gereğinden kaynaklanmaktadır.

4. Sonuç

Bu makale, siyasi tarih alanında araştırma yapmak ve/veya makale yazmak isteyen araştırmacılara temel nitelikte bir kılavuz oluşturmak amacıyla yazıldı. Kuşkusuz bu alanda yapılacak çalışmalar için araştırma ve yazıma dair dikkat edilmesi gereken ancak bu makalede değinilemeyen pek çok başka detay bulunmaktadır. Ancak, bu çalışmanın odak noktasını oluşturan ana sorunsal, alanı oluşturan temel tartışmaları da içine alabilecek bir araştırma ve yazım rehberi oluşturmaktır. Bunun sebebi ise, yapısı itibarıyla siyasi tarihin tarihyazımı ve aynı zamanda sosyal bilimlerde yaşanan değişikliklerle sıkça eleştirilmiş ve buna paralel olarak da değişime uğramış olmasıydı. Günümüzde siyasi tarih, ya da sıkça kullanılan diğer isimleriyle diplomasi tarihi ve uluslararası tarih, 20. yüzyılın başındaki gibi sadece betimsel nitelikte eserler verilen bir alan değildir. Siyaset bilimi/uluslararası

⁹ The International History Review <https://www.tandfonline.com/toc/rinh20/current> [26 Eylül 2020'de erişildi].

ilişkilerin, kültür ve bellek çalışmalarının, feminist teorinin, ulusötesi anlayışın kavramları ile giderek daha fazla ilişki kuran, kavramsal yönü ağır basmasa bile kavramları anlatının içine yerleştiren bir niteliğe sahip olmaya çalışmaktadır. Makalenin girişinde de belirtildiği gibi siyasi tarih, artık yekpare bir alan değildir. Bu alanda yazın üretecek araştırmacılar için disiplinin içindeki bu farklı yaklaşımları bilmek, araştırmanın kendisi için de gereklidir. Zira, bu makalenin de ortaya koyduğu gibi, alanın içindeki farklı yaklaşımlar farklı metotlar gerektirir.

Bu çalışmanın temel hedefi bir siyasi tarih makalesi yazmak için gereken, sorudan araştırmaya, belgelerin yorumundan yazıma kadar olan değişik safhaları bu farklılıkları da vurgulayarak aktarmaktır. Zira bu makale çalışma için sorulacak sorunun niteliğinin de – örneğin betimsel veya açıklayıcı olup olmadığı – araştırılacak kaynağın çeşidinin de bu farklı yaklaşımlara göre değişiklik gösterdiğini orta koymuştur. Ancak bunun yanında, yaklaşımlar fark etmeksizin bir siyasi tarih makalesinde olması gereken ortak özellikler de vurgulanmıştır. Bu bağlamda, birincil kaynakların gerekliliği, ampirik kanıtların nasıl yorumlanacağı ya da kullanılacağı, yazımda dikkat edilmesi gereken ve özellikle siyasi tarihe özgü bazı konular irdelenmiştir. Sonuç olarak bu makale araştırmacıya, her şeyi sırasıyla takip etmesi gereken bir reçeteden ziyade, üzerinde özellikle düşünülmesi gereken disiplinler bir kılavuz oluşturmaya çalışmıştır.

Kaynakça

- Allison, G. & Zelikow P. (1999). *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*. New York: Longman.
- Barlas, D. & Güvenç S. (2014). *Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti (1923-1939): Orta Büyüklükte Devlet Diplomasisi ve Deniz Gücünün Sınırları*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Brennan, C. (2018). "Digital Humanities, Digital Methods, Digital History, and Digital Outputs: History Writing and the Digital Revolution. *History Compass*, 16 (10), pp.1-12.
- Brundage, A. (2013). *Going to the Sources: A Guide to Historical Research and Writing*. Sussex: Wiley-Blackwell.
- Craig, G. (1983). "The Historian and the Study of International Relations." *The American Historical Review*, 88(1), pp.1-11.
- Cullen J. (2013). *Essaying the Past: How to Read, Write and Think About History*. Sussex: Wiley-Blackwell.
- Del Pero, M. & Formigoni, G. (2017). "Toward a New International History." *Ricerche di Storia Politica, Quadrimestrale dell'Associazione per le Ricerche di Storia Politica*. pp. 25-32.
- Donnelly M. & Norton C. (2011). *Doing History*. New York: Routledge.
- Finney, P. (2011). *Remembering the Road to World War Two: International History, National Identity, Collective Memory*. Abingdon: Routledge.
- Galgano M.J & Arndt J. C. & Hyser R.M. (2008) *Doing History: Research and Writing in the Digital Age*. Boston: Thomson & Wadsworth.
- Haas, M. (2001). "Prospect Theory and the Cuban Missile Crisis." *International Studies Quarterly*, 45(2), 241-270.
- Hobson, J. M., & Lawson, G. (2008). "What is History in International Relations?" *Millennium*, 37(2), pp.415-435
- Iggers, G.G. (2000). *Bilimsel Nesnellikten Post-Modernizme: Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı*. İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Iggers, G.G., Edward W. (2013). *A Global History of Modern Historiography*. New York: Routledge.
- Iriye, A. (2004). "Transnational History." *Contemporary European History*, 13 (2), pp.211-222.
- Kamp, J. & Legene S. & Van Rossum M. & Rümke S. (2018). *Writing History! A Companion for Historians*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Kedouri, E. (1979). "Historiography: From Clerk to Clerk: Writing Diplomatic History." *The American Scholar*, 48(4), pp.502-512.
- Kürkçüoğlu, Ö. (2006). "Açılış Konuşmaları." *Prof. Dr. Oral Sander Anısına, Türkiye'de Siyasi Tarihin Gelişimi ve Sorunları Sempozyumu* içinde (haz. Gökhan Erdem). Ankara: Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Maiolo, J. A. (2018). "Systems and Boundaries in International History." *The International History Review*, 40 (3), pp.576-591.
- McCarthy, H.. 2009. "Petticoat Diplomacy: The Admission of Women to the British Foreign Service, c. 1919-1946." *Twentieth Century British History*, 20 (3),pp.285-321.
- McCarthy, H. 2014. *Women of the World. The Rise of the Female Diplomat*. London: Bloomsbury.
- Nye, J., & Keohane, R. (1971). "Transnational Relations and World Politics: An Introduction." *International Organization*, 25(3), pp.329-349.
- Papuççular, H. & Kuru, D. (eds.) (2020). *A Transnational Account of Turkish Foreign Policy*. New York: Palgrave Macmillan.
- Pedani-Fabris, M . (1996). "Ottoman Diplomats in the West: The Sultan's Ambassadors to the Republic of Venice." *Tarih İncelemeleri Dergisi* , 11 (1) , 187-202 .
- Pomper, P. (1995). "World History and Its Critics." *History and Theory*, 34(2), pp.1-7.
- Rabb, T. (1974). "Historical Studies Today." *The Journal of Modern History*, 46(2), pp.337-341.
- Reinisch, J. (2016). "Introduction: Agents of Internationalism." *Contemporary European History*, 25, pp.195-205.
- Ritchie, D. A. (2014). *Doing Oral History*. New York: Oxford University Press.

- Roberts, G. (2006). "History, Theory and the Narrative Turn in IR." *Review of International Studies*, 32(4), pp.703-714
- Schweizer, K. W., Schumann M. J. (2008). "The Revitalization of Diplomatic History: Renewed Reflections." *Diplomacy and Statecraft* 19 (2), pp.149-186.
- Stone, L. (1979). "The Revival of Narrative: Reflections on a New Old History." *Past & Present*, 85, pp.3-24.
- Trachtenberg, M. (2006). *The Craft of International History: A Guide to Method*. New Jersey: Princeton University Press.
- Williams, R. C. (2015). *The Historians Toolbox: A Student's Guide to the Theory and Craft of History*. New York: Routledge.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:30.09.2020 ✓Accepted/Kabul:17.11.2020

DOI: 10.30794/pausbed.803111

Araştırma Makalesi/ Research Article

Gül, H. (2021). "Bilim ve Araştırma Etiği" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2021 Sayı 42:Özel sayı 1, Denizli, ss. Ö103-Ö120.

BİLİM VE ARAŞTIRMA ETİĞİ

Hüseyin GÜL *

Özet

Bilimsel araştırma, bilimsel bilgi üreterek, kendimizi ve dünyamızı daha iyi anlamamızı sağlar. Bu süreçte, bilginin hangi yöntem, teknik ve araçlarla, ne kadar disiplinli ve özenli üretildiği ve paylaşıldığı önemli bir konudur. Özellikle, bilimsel yönetime ve etiğe uygun olmayan araştırma araç, teknik, tutum ve eylemler, art niyet taşımaksızın dahi bilimsel araştırma açısından ciddi riskler oluşturmakta ve üretilen bilginin kalitesini, güvenilirliğini ve geçerliliğini düşürmektedir. Bilim ve araştırma etiği, bilimsel araştırmanın amaç, değer, ilke, kural, yöntem ve tekniklerinin açık ve anlaşılır olarak ortaya konularak, etkili bir şekilde uygulanabilmesini konu edinir. Bu çerçevede, araştırma sürecinde ve verilerinin paylaşımında açıklık ve şeffaflık, katılımcıların hakları ve bilgilerinin gizliliği ve anonimliği, bulguların güvenilirliği, araştırma yöntemi, teknik ve araçlarının doğru ve etik ilkeler ve standartlarla uyumlu kullanılması gibi konular bilim ve araştırma etiği açısından önemlidir. Bu çalışmada, bilimsel araştırma süreci ve yöntemi, bilim ve araştırma etiği ile bilimsel etik ihlalleri ve sorunları ele alınarak tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Bilim, Bilimsel araştırma, Bilimsel yöntem, Araştırma teknikleri, Etik.*

ETHICS FOR SCIENCE AND RESEARCH

Abstract

Scientific research helps us produce scientific knowledge and better understand our world and ourselves. In this process, what kind of methods, techniques and tools are used with how much discipline and diligence in the production and dissemination of scientific knowledge is an important issue. Even unintentional utilization of unethical research tools, techniques, attitudes and behaviors poses critical risks for scientific research activities, and reduces the quality, reliability and significance of research findings. Clear determination of goals, values, principles, rules, methods and techniques of scientific research and their effective application are critical matters for science and research ethics. In this regard, transparency and openness in the research and dissemination process along with rights, anonymity and data confidentiality of participants, reliability of findings, ethical, effective and appropriate utilization of research methodology, techniques and tools are some important issues for science and research ethics. This article reviews and discusses scientific research process and methodology, science and research ethics, and ethical breach and problems in scientific research process.

Keywords: *Science, Scientific research, Scientific methodology, Research techniques, Ethics.*

*Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ISPARTA.
e-posta: huseyingul@sdu.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0001-6901-541X>)

GİRİŞ

Bilim, insanlığın bugün eriştiği medeniyetin temel aracı ve yol göstericisi olmuştur ve olmaya da devam etmektedir. Bilimsel araştırmalardan elde edilen bilgiler, bu bilgilerden geliştirilen teknolojiler, bunların toplumun ve ekonominin yararına sunulması ve kullanılması gibi birçok süreçte devletin, araştırma kuruluşlarının, işletmelerin, araştırmacıların ve diğer ilgili kişi ve kuruluşların denetimi ve etkisi bulunmaktadır. Bu sürecin bilimsel yöneme ve ahlaki ilke ve değerlere uygun yürütülmesi ve denetimi konusunda da ulusal ve uluslararası birçok düzenlemeler yapılmış olup, tüm ilgili tarafların bu kurallara uygun davranması beklenmekte, istenmekte ve uyup uymadıkları da izlenmektedir. Örneğin, uranyum zenginleştirme ve nükleer enerji üretimi, genetik çalışmalar, yeni ilaç geliştirme, nükleer teknoloji, insan ve hayvanları içeren araştırma ve deneyler gibi alanlarda ulusal ve uluslararası düzeyde geliştirilmiş izleme ve değerlendirme kurum, süreç ve mekanizmaları (Birleşmiş Milletler Kurulu'nun çalışmaları, Amerikan Gıda ve İlaç Ajansı-FDA, Türkiye Atom Enerjisi Kurumu-TAEK, değişik düzeylerde etik kurullar vb.) oluşturulmuştur.

Bilgi ve teknoloji üretimi ve kullanımı, oldukça karmaşık ve çok aktörlü bir süreçtir. Dolayısıyla, bu süreçte, bilginin ve teknolojilerin nasıl üretileceği, nasıl paylaşılacağı ve kullanılacağı konusunda yönetsel ve etik ilke, standart ve değerlerin geliştirilmesine, bunların uygulamaya geçirilmesine, davranışlarda ihtiyatlı, özenli, disiplinli ve sorumlu olmaya gereksinim vardır. Özenli ve disiplinli yürütülmeyen, bilimsel yöntem ve bilim etiğinden uzak araştırma anlayışı, uygulamaları ve eylemleri, art niyet taşımaksızın dahi ciddi riskler oluşturabilmektedir. Dolayısıyla, bilimsel yöntem ile bilim ve araştırma etiği konusunda daha detaylı bilimsel çalışmaların yapılması, bilim ve araştırma çevrelerinde ve kamuoyunda duyarlılığın artırılması, eğitimlerin yaygınlaştırılması, etik ihlaller konusunda yaptırımlar içeren izleme, değerlendirme ve denetim süreçlerinin ve mekanizmalarının geliştirilmesi, oluşabilecek risklerin azaltılmasına katkı yapacaktır.

Ancak, esas olan bilimsel yöntemin ve etiğin temel değer, ilke, kural, standart ve tekniklerinin iyi bir şekilde öğrenilmesi ve etkili, yerinde, zamanında, özenli ve disiplinli bir şekilde kullanılmasıdır. Her tür nesne, olay, olgu ve yapı ile kişisel, örgütsel ve sosyoekonomik değişim, süreç ve ilişkilerine dair geçerli, tutarlı ve güvenilir bilgi üretip, çözümler yapılarak ulaşılan sonuçların ve değerlendirmelerin ortaya konulması, ancak bilimsel düşünceye, yöneme ve etiğe sıkı sıkıya bağlı kalarak yapılacak araştırmalarla ve bu süreçlerde üretilen verilerle olanaklıdır. Bu bölümün temel amacı, güvenilir, geçerli ve tutarlı bilgi üretebilmenin ahlaki ilke, standart, kural ve değerleri ile yöntem ve tekniklerini ortaya koymak ve incelemektir. Bu çerçevede, ilk iki alt bölümde bilim, bilimsel bilgi, bilimsel araştırma süreci, bilimsel yöntem ile bilim ve araştırma etiği kavramlarına açıklık getirilerek, bilimsel araştırma süreçlerinde bilim etiği konusu ele alınarak tartışılmaktadır. Daha sonra ise, bilimsel araştırma ve yazım süreçlerinde etik ve ihlalleri irdelenmektedir.

1. BİLİMSEL BİLGİ, BİLİM VE BİLİMSEL YÖNTEM

Bilimsel araştırmalarla üretilen bilgi, insanlık için çok değerlidir. Bu bilgi, kendimizi ve çevremizi anlama süreçlerine, oluşturulacak yargı ve değerlendirmelere, verilecek kararlara, geliştirilecek strateji ve politikalara, bunlardan yararlanıcıların nasıl etkilendiğine ilişkin deneyimlerinden haberdar olma ve iyileştirmeler yapma çabalarına temel oluşturur. Burada kastedilen bilgi, bilimsel araştırma ile üretilen bilimsel bilgidir. Bilimsel bilginin özelliği, bilimsel yöneme ve etiğe uygun olarak üretilmiş, gerçekliği en iyi ortaya koyan, güvenilir, geçerli, anlamlı ve tutarlı bilgi olmasıdır.

Bilimsel bilgi; deney ve gözleme dayalı (ampirik ya da görgül) bilimsel araştırma ve tümevarımcı bilimsel yöntemle, kendimizi, dünyamızı, çevremizde olup biten olayları ve şeyleri gözlemleyerek ve bunlara ait veri toplayarak doğadaki ve sosyoekonomik yaşamdaki düzenlilikleri saptama, anlama, çözümlenme ve açıklama faaliyetleriyle üretilir. Bunun yanında, verili bilgiye ve muhakemeye dayalı tündengelim yöntemi yoluyla da bilimsel bilgi üretilir. Hangi türü olursa olsun, bilimsel bilgiyi güvenilir, anlamlı ve geçerli kılan ve diğer bilgi türlerinden ayıran temel özelliği, bilimsel yöntemle, akıl yürüterek ve bilim ve araştırma etiğine uygun bir biçimde üretilmiş, işlenmiş ve çözümlenmiş olmasıdır.

Ahlak ve/veya etik de önemli bir bilgi kaynağıdır. Bilimsel bilgi dışında yer alan ama bilimsel bilginin üretilmesine de temel oluşturan ahlak ya da etik kurullar; kişisel, örgütsel ya da toplumsal yaşamımızda nasıl davranacağımız,

neyin doğru ya da iyi ve neyin yanlış ya da hatalı olduğuna ilişkin bize yol gösterir ve belirli davranışsal kalıplar sunar. Ahlaki/etik kurallar, toplumsal bağlama göre ve hatta insandan insana değişebilir. Ancak, meslek etiği ve özellikle bilim ve araştırma etiği alanında evrensel olarak daha oturmuş ve kabul görmüş değer, ilke, kural, norm ve standartlar oluşmuştur. Bunlar araştırmanın nasıl yürütülmesi gerektiği konusunda yol gösterir, düşünce ve eylemlere yön verir ve üretilen bilginin güvenilirliğini sağlar.

Kişilerin yaşadığı ve yetiştiği toplumsal ortamlar ve etik kurallar gibi, tecrübe de düşünce ve davranış kalıplarını şekillendirir. Bilimsel bilgi tek başına çok değerli olmakla beraber, ona daha fazla anlam ve işlevsellik katan ve tamamlayan bilgi türü de tecrübeye dayalı bilgidir. Tecrübeye dayalı oluşan bilgi, ilke, norm ve davranış biçimleri, araştırma süreçlerinde bilimsel yöntemin ve etik kuralların daha etkili, disiplinli ve yetkin olarak kullanılarak, bilginin daha geçerli ve güvenilir toplanmasına, etkili ve anlamlı biçimde çözümlenip kullanılmasına katkı yapar. Her tıp uzmanı ya da doktor, yüzyıllardır biriken tıp bilgisini edinir ama onu uygulanarak ve sınayarak geliştirir. Ama bu tıp uzmanı, bilgisini zamanla uygulayarak ve deneyerek ilerletir ve derinleştirir. Deneyim ve uygulama fark ve ek değer yaratır. Burada önemli olan nokta, tecrübenin ya da deneyimin bilimsel bilgiyi tamamlayıcı nitelikte olması ama onun yerini alamamasıdır. Deneyime dayalı bilgi daha öznelidir. Ağırlıklı bir kişinin yaşam çizgisinde karşılaştığı olaylardan ve sorunlardan, yaşadıklarından edindiği bilgi ve tecrübelerden gelir.

Bilim, belirli bir konuya özgü (iktisadi, yönetsel ya da siyasal olay ve olgular, insan vücudu ve sağlığı, toplumsal olay, olgu, kurum, grup ve ilişkiler gibi), bilimsel yöntem çerçevesinde toplanmış, zaman içinde sınanarak birikmiş, ilgili olduğu konusuna ilişkin tutarlı, anlamlı, güvenilir ve geçerli açıklama gücü olan bilgi kümesidir. *Bilimin ayırt edici yönü*; bu dünyaya ait şey, olay, olgu, soru ya da sorunları konu edinmesi ve konu edindiği alanda bilimsel düşünce, akıl yürütme, bilimsel yöntem ve etik ilke, kural ve standartları çerçevesinde üretilmiş bilgi kümesi olarak, açıklama yapma, çıkarımlarda ve öngörülerde bulunma gücüne sahip olmasıdır. Moles'e (2012: 29) göre bilim; "birikimli ve ilerleyen bir sistemdir; sınırlarını tanıyan ve onları önermelerinde ortaya koyan bir düşüncenin uygulanmasıdır."

Kısacası, bilimi ve bilimsel bilgiyi ayrıcalıklı kılan, bilimsel düşünceye, yönetime ve ahlaka sıkı sıkıya bağlı yürütülen araştırmalara dayanmasıdır. *Bilimsel yöntem*, bilgiyi üretme, işleme, yorumlama ve sunma sürecinde, kurallı ve disiplinli bilişsel bir girişim, akıl yürütme, tutum ve davranışlarla, bu süreci yönetmeyi ve yürütmeyi sağlayan değer, ilke, kural ve teknikler bütünüdür. Diğer bir ifadeyle *bilimsel yöntem*, bilim insanlarının ve araştırmacıların, bilimsel araştırma sürecinde ortak iş yürütme, iletişim kurma, bilgiyi üretip paylaşma standartlarını, araçlarını ve tekniklerini içerir. Bilimsel yöntem, araştırmanın niçin ve nasıl yürütüleceğinin ilke, standart, yol ve tekniklerinin ortaya konulmasını, araştırma rotasının araştırma amaçları doğrultusunda çizilmesini ve gerekli bütün etkinliklerin organize edilip, yerli yerinde ve bilimsel etiğe uygun olarak yapılmasını ve yürütülmesini, bulguların güvenilir ve geçerli olarak ortaya konulmasını içerir.

Dolayısıyla, bilimsel yöntem ve etik iç içe geçmiştir. Bilim ve araştırma etiği, araştırma faaliyetlerinin bilimsel yönetime sıkı sıkıya bağlı kalarak yürütülmesini gerektirir. Bu bağlamda da araştırma yöntemi ve etiği; araştırmanın konusunu, sorusunu, amacını, katkısını, kapsamını, planını, tasarımını ve yürütme sürecini, veri toplama ve analiz süreçlerini, bu süreçlerle ilgili kural, ilke ve standartları, bilimsel düşünme, akıl yürütme, çıkarımda ve öngöründe bulunma düşünme ve davranış biçimlerini, takip edilecek süreçte yer alan adımları, teknikleri, araçları, stratejileri ve eylemi kapsar. Araştırma yöntemi ve etiğiyle ilgili düşünülmeye gereken temel önemli başlıklar şunlardır:

- Araştırmanın konusu, sorusu ve varsa hipotezleri, temel kavramları ve değişkenleri
- Araştırma türü ve teknikleri
- Araştırmanın tasarımı, genel yürütme ve uygulama stratejisi
- Araştırmanın temel kavramları ve dayandığı kurumsal temeller ve literatür
- Araştırmanın temel değişkenleri ile bu değişkenlere ilişkin veri toplama ölçekleri

- Araştırma soru ya da sorularına yanıt verilip, oluşturulan hipotezlerin geçerliliğinin sınanması için gerekli olan verilerin nereden (araştırma evreni ve evreni temsil edecek örneklemin belirlenmesi), nasıl toplanıp, ayıklanıp, işlenip, çözümlenip değerlendirileceğine ilişkin teknikler ve stratejiler

- Bulguların yazımı ve sunumu

- Bu süreçlerde yararlanılan kaynaklar ile kullanılan yöntem, teknik ve yaklaşımların kavramsal ve kuramsal temellerinin ortaya konması vb.

2. BİLİMSEL ARAŞTIRMA SÜRECİ VE BİLİMSEL ETİK

2.1. Bilimsel Araştırma Nedir?

Bilim ve araştırma etiği perspektifinden bakıldığında bilimsel araştırmaların temel amacı, bilimsel yöntem ve teknikleri kullanarak ve bilimsel ahlaka bağlı kalarak, güvenilir, tutarlı, anlamlı, sınanabilir ve geçerli bilgi üretmektir. O'Leary'ye (2006: 4) göre bilimsel araştırma, bu dünyaya ait gerçeklikleri bilimsel yöntemle anlayarak ve açıklayarak bilgi üretme sürecidir. Bilimsel araştırmacının konuları değişim halindedir. Bu nedenle, bir yandan fiziksel, sosyal, ekonomik, yönetsel vb. olaylar, olgular ve değişimler saptanmaya, anlaşılmaya ve açıklanmaya, diğer yandan da değişimin boyutu ve etkileri ortaya konmaya çalışılır. Ayrıca, incelenen konuda kavramlar, kavram haritaları, yeni sınıflamalar, yenilikçi tasarımlar, yöntemler, yaklaşımlar, kuramlar ve öngörüler ya da bunları geliştirecek katkılar ortaya konur. Bu süreçte düşünen, akıl yürüten bilim insanının yaptığı ise, sürekli değişim halindeki bir dünyada, bilimsel yöntemi ve etiği temel alarak, yeni ve yenilikçi bilgi üreterek, bilime disiplinli olarak özgün katkı sağlama eylemleridir. Bu eylemler süreci, zincir gibi bütüncül bir seridir. Tek bir zincir halkasının zayıf ya da hatalı olmasının zincirin koparak iş görmez hale gelmesine yol açması gibi, bilimsel araştırma sürecindeki eylemlerden birinin bilimsel yöntem ya da etiğe aykırı olması da, tüm bilimsel araştırma sürecini sakatlayabilir. Bu nedenle, bilimsel araştırma sürecinde araştırmacının eylemlerinin ve araştırmacının her aşamasının, bilim ve araştırma yöntemine ve etiğine sıkı sıkıya bağlı kalarak yürütülmesi önemli ve gerekir.

Bilimsel araştırma, çevreye oluşan duyarlılık ve ilginin, dünyayı ve değişimi anlama çabasının, değişik konulardaki merakın, gözlemlerin, soru ya da soruların tetiklediği bir süreçtir ve bir düşünen insan oyunudur. Bilimsel araştırmalara, dünyayı ve değişimi anlama çabası kadar, araştırmacının ilgisi, gözlemleri, merakı, yaratıcı, yenilikçi ve sorgulayıcı düşünebilme ve veri temelli çıkarım ve öngörülerde bulunabilme becerileri yön verir. Bilim, bilimsel yöntem ve etik kurallar üzerinde yükselir ama bilimsel ve eleştirel düşünceden beslenir. Bilimsel bir araştırmacının bilime özgün katkı yapabilmesinde, yenilikçi ve eleştirel bir düşünce ve yaklaşımlardan beslenmesi önemli bir etkidir. Bunun için araştırmacının konusu; öncelikle bilimin, doğanın ve toplumun karşı karşıya olduğu temel ve yaygın sorunlara ilişkin olmalıdır. Bunun yanında, bilim camiası için ilgi çekici, özgün, bilimsel katkı ve / veya toplumsal yaygın katkı üretme, yeni veri ve yöntemler ortaya koyma ya da mevcut yöntemleri yenilikçi olarak geliştirme potansiyeli olan şey, kişi, grup, olgu, sorun ve konulara ilişkin olmalıdır.

2.2. Bilim ve Araştırma Etiği Nedir?

Bilimsel araştırma sürecinde, araştırmacının nasıl yürütüleceği, bilginin nasıl üretileceği, nasıl paylaşılacağı ve kullanılacağı konusunda etik kural, standart, ilke ve değerlere uygun hareket edilmesi önemlidir. Toplumsal sorumluluktan, disiplinli, ihtiyatlı ve tedbirli davranmaktan ve bilim etiğinden uzak araştırma anlayışı ve eylemleri, art niyet taşımasa da ciddi riskler oluşturabilmekte ve sorunlara yol açabilmektedir. Dolayısıyla, bilimsel araştırma yöntemlerinin ve bilim etiğinin temel değer, ilke, kural, standart, araç ve tekniklerinin iyi bir şekilde öğrenilmesinin ve etkili bir şekilde uygulanmasının, bilimsel araştırmalarda en temel ve önemli konulardan biri olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu bağlamda da, bu makalenin konusunu oluşturan bilimsel yöntem ve bilim ve araştırma etiği öne çıkmaktadır.

Bilim ve araştırma etiği (ahlakı), araştırma, yazım ve yayın süreçlerinin tümünü kapsar. En kısa anlamıyla bilimsel araştırma, çalışma, raporlama ve yayın süreçlerinde doğru ve dürüst davranmayı ifade eder. Bir araştırma düşüncesi oluşmaya başladığı andan, araştırmacının tamamlanıp yayına dönüştürülüp sunulmasına kadar geçen tüm süreçleri, uygulamaları ve eylemleri içerir. Ayrıca, akademik atama ve yükseltme süreçlerindeki tutum ve davranışlarla, araştırmalarda kullanılacak deneklerin ve katılımcıların haklarının ve ekolojinin korunmasıyla ilgili

konuları da kapsar. *Bilim ve araştırma etiği*, dürüstlük, açıklık, objektiflik, doğruluk, tarafsızlık gibi ilke, erdem ve değerler çerçevesinde, tüm araştırma sürecine, en başından sonuna kadar her aşamasında yön veren temel standart, ilke ve kurallar bütünüdür. Dolayısıyla, bir bilimsel araştırma, ancak en zayıf halkası kadar güçlü ve etik olabilir. Herhangi bir bilimsel araştırmanın, herhangi bir aşamasında, herhangi bir etik ihlal ya da hata var ise, bu araştırmayı tümünden sakatlayarak, güvenilirliğini ve geçerliliğini ortadan kaldırabilir ya da zayıflatabilir. Böyle bir durumla karşılaşıldığında, sorunun ne olduğu araştırılarak ortaya konmalıdır. Ancak, her etik ihlal ya da sorun araştırmayı tümünden sakatlamaz. Saptanan etik ihlal, sorun ya da hatanın bulunarak, mümkünse ayıklanarak ya da düzeltilerek giderilmesi gerekir.

Bu bağlamda *bilim ve araştırma etiği*, bilimsel araştırmanın finansmanı, amacı, konusu, sorusu, yöntemi, yürütülmesi, evren ve örnekleminin belirlenmesi, alan verisinin toplanması, tasnifi ve işlenmesi, bulguların değerlendirilmesi, analizi, yazımı ve paylaşılması süreçlerine ve bu süreçlerde araştırmacının eylemlerinde uyması gereken objektif, şeffaf ve bilimsel değer, standart, ilke ve kurallar ile izlenmesi gereken yol ve yöntemlerdir. Bilim etiği, genel olarak tüm doğa bilimlerine ya da sosyal bilimlere ilişkindir. Ancak, bio-etik, deontoloji ya da tıp etiği gibi daha farklı alt mesleki etik kodları ya da dalları da vardır.

Bilim ve araştırma etiğini birlikte kullanmak daha doğru bir yaklaşımdır. Bilim etiği dendiğinde tüm bilimsel araştırma ve çalışma süreçlerine ilişkin etik değer ve tutum ve davranışlar; araştırma etiği dendiğinde ise daha dar kapsamlı olarak doğrudan araştırmanın yürütülmesi sürecine ilişkin etik ilke, kural, araç, teknik ve uygulamalar kastedilir. Bu farklılaşmaya rağmen, bu çalışmada bilim ve araştırma etiği birlikte kullanılmaktadır. Bu anlamda bilim ve araştırma etiği temel olarak şunları içerir (Baydar, Gül ve Akil, 2007; Felt, 2004; Gediklioğlu, 2013; Nokkala, 2010; Şengül, 2014):

- Özgün katkı üretecek, yenilikçi konu ve bu konuya ilişkin soru ve hipotezler ortaya koymak
- Araştırmanın amacı ve katkısını açık olarak belirtmek
- Araştırma, görüşme ve deneylere başlamadan önce alınması gereken izinleri yetkili birimler ve/veya sorumlu kişilerden yazılı olarak almak
  - Bilimsel araştırmanın tasarlanması, planlanması, yürütülmesi ve yayına hazırlanması aşamalarında katkıda bulunmamış kişilere, yazar isimleri arasında yer vermemek
- Araştırma konusuna uygun bir araştırma yöntemi saptamak ve en yüksek yöntemsel standartları kullanmak
- Konuyla ilgili önde gelen araştırmaların bulgularına ve ilgili yaklaşımlara erişmek için yazın (literatür) taraması ve incelemesi yapmak
- Araştırma konusunu incelemeye, araştırma sorularına cevap bulmaya ve varsa hipotezleri test etmeye uygun araştırma tasarımı, planı, yöntem, araç ve tekniklerini belirlemek ve paylaşmak
- Teknolojiyi, araç ve teknikleri doğru ve etkili kullanmak
- Araştırmayı bilimsel yöntem ve etik ilke, standart ve kurallarına uygun yürütmek
- Araştırmanın bulgularının güvenilirliğini etkileyen kısıtlar var ise bunları belirtmek ve açıklamak
- Araştırma katılımcılarının özel yaşamına ilişkin bilgilerde gizlilik ve anonimliği sağlamak
- Örnekleme bilimsel yöntem ve etik ilke, standart ve kurallarına uygun ve yansız olarak belirlemek
- Verileri bilimsel yöntem ve etik ilke, standart ve kurallarına uygun toplamak, verileri özenli ve dikkatlice açıklamak ve kayıp ve güvenilir olmayan verileri eleyerek derlemek
- Bulguları araştırmanın sunduğu verilere sadık kalarak, bilimsel yöntem ve etik ilke, standart ve kurallarına uygun olarak ve güvenilir ve geçerli bir biçimde çözümlenmek ve değerlendirmek; bilerek ya da savrukça yanlış çıkarımlarda bulunmamak

- Bulguları bilimsel yöntem ve etik ilke ve standartlara, atıf yapma ve kaynak gösterme kurallarına, bilimsel yazım ilkelerine uygun bir biçimde yazmak; açık ve telif haklarına saygılı olarak paylaşmak ve sunmak
- İzinsiz ve kaynak göstermeden anket, tablolaştırılmış veri vb. kullanmamak
- Henüz sunulmamış veya savunularak kabul edilmemiş tezleri veya çalışmalarını, sahibinin izni olmadan kaynak olarak kullanmamak
- Araştırmanın finansman yönteminin, araştırmacının özerkliğini ve araştırma bulgularının nesnellliğini ve objektifliğini olumsuz etkilememesini sağlamak
- Kurumsal ve akademik özerkliği sağlamak ve korumak
- Araştırmacıların araştırma yapma, veri toplama ve/veya elde etme hakkını ciddi risk ve yakın tehdit oluşturmayan durumlar dışında kısıtlamamak
- Çıkar çatışması-çakışması olan durumlarda gerekli birimleri bilgilendirmek ve görevden çekilmek vb.

Bu konularda gereği gibi davranmamak, ilke ve kurallara uymamak, doğrudan etik ihlal sonucu doğurabilir. Ayrıca, araştırma verilerinin paylaşımında ve araştırma sonuçlarının kullanımında şeffaflık, insancılık, toplumsal sorumluluk, bilim etiğine uygunluk ve telif hakları gibi konulara özen gösterilmesi gerekir. Araştırmanın bulgularının güvenilirliğini etkileyen kısıtlar varsa, bunların açıkça belirtilmesi uygun olacaktır. Riskli araştırmalarda sınırların iyi belirlenmesi, katılımcı, görüşülen ya da deneklerin haklarının korunması gibi konular bilim etiği açısından önemlidir. Araştırma süreçlerinde yer alan denekler ya da katılımcılar konusunda ilk olarak, insanlığa karşı işlenmiş suçlara karşı 1947 yılında kurulan Nuremberg mahkemesi kararıyla, biyo-tıbbi deneylerin insanlar üzerinde baskı kurma amacıyla kullanımı yasaklanmıştır. Nuremberg Yasası gereğince, bilimsel deneylerde yer alacakların “gönüllü rızasının olması” gerektiği öngörülmüştür. Daha sonraki uluslararası anlaşmalarla (Helsinki 1964, Tokyo 1975, Manila 1980) “gönüllü rıza” kavramı daha da geliştirilip detaylandırılarak, “gönüllü, serbest ve bilgiye dayalı rıza” şeklinde kabul edilmiştir (Huber, 2000: 140).

Günümüzde araştırmaya katılan deneklerle ya da görüşme yapılanlarla bilgilendirilmiş kabul (*informed consent*) sözleşmesi yapılması artık gerekli görülmektedir. Bu nedenle, araştırmaya katılan deneklere ya da katılımcılara araştırma ve araştırmanın içerdiği riskler hakkında bilgi vererek açıkça ve belgeleyerek, diğer bir ifadeyle bilgilendirilmiş kabul belgesi imzalatılarak, “gönüllü, serbest ve bilgiye dayalı” olurlarını almak gereklidir. Bu belgeyi düzenlemek, araştırmaya katılan tüm tarafların yararınadır. “Bilgilendirilmiş kabul” belgesinin imzalatılması sürecinin temel unsurları şunlardır (Baydar, Gül ve Akçıl, 2007: 197-198):

- Araştırmaya katılımın bilgiye dayalı, serbest ve gönüllü olması
- Katılımcıya özellikle araştırmanın konusu ve kapsamı, kim tarafından ve niçin yapıldığı, katılımcıdan araştırma sürecinde neler beklendiği gibi konularda tam ve eksiksiz bilgi verilmesi
- Katılımcının, araştırma herhangi bir risk içeriyorsa, bu riskin ne olduğu ve olası etkisi hakkında bilgilendirilmesi
- Katılımcının kendi başına karar verebilecek akli yeterlilikte ve yetişkinlikte olması ya da vasisiyle birlikte araştırmada yer alması
- Katılımcıya, kendisiyle ilgili elde edilen bilgilerin nasıl kullanılacağına ilişkin açık ve anlaşılır bilgi verilmesi ve
- Katılımcının kişisel bilgilerinin ve özel yaşamının mahremiyetinin ve anonimliğinin korunması gerekir.

2.3. Bilimsel Araştırma Sürecinde Bilim Etiği

Bilimsel araştırma süreci, araştırma konusunun, yanıtlanacak araştırma sorusunun ve gerekliyse test edilecek hipotezlerin belirlenmesi ile başlar ve bilimsel araştırmada elde edilen verilerin işlenerek raporlaştırılması ve paylaşılması ile son bulur (Oğuz, 1999: 153-154). Bilimsel araştırma süreci genel olarak yedi temel aşamaya bölünebilir. Bilimsel araştırmanın başlangıcında, araştırmanın konusu, açık, anlaşılabilir, yenilikçi, özgün, ilginç

ve mümkünse güncel sorun ve olgularla ilgili, hakkında bilgi toplanabilir olacak şekilde belirlenmelidir. Araştırma konusu saptanırken, araştırmacının amacı, önemi ve katkısı da açıkça ifade edilmelidir. Araştırma sorusu sorulacak konunun öncelikle araştırmacı tarafından iyi kavranmış olması önemlidir. Konu açıkça belirlendikten sonra, bu konuda yazın incelemesi yapılarak, araştırılacak konu, konunun hangi yönün nasıl araştırılması gerektiği daha net anlaşılmalı ve araştırma sorusu ve hipotezleri bundan sonra netleştirilmelidir.

Daha önceden üzerinde araştırma yapılmış bir konuda yeni bir araştırma, tez ya da proje çalışması yapılamaz diye bir etik kural yoktur. Önceden yapılmış araştırmaların konusu ya da soruları, aynen ya da farklılaştırılarak, farklı bir zaman ve mekânda, benzer ya da farklı bir araştırma yöntemiyle, aynı ya da farklı bir evrende, grupta ya da coğrafi bölgede tekrar kullanılabilir. Bilimsel etik gereği, böyle bir yol tercih edilecek ise, önceki araştırmayı yapanlardan, tercihen yazılı olur alınması gerekli olabilir. Ayrıca, önceki çalışmanın eksik açıkladığı, açıklayamadığı, sınınmaya ihtiyaç olan vb. yönlerini araştırmak için, önceki çalışmaya benzer bir araştırma yapılmasında da özgün ve yenilikçi boyutlar olabilir.

Araştırma sorusu, çalışılan bilim alanı ve toplum için önemli ve güncel, bilimsel açıdan ilgi çekici ve özgün olan, yaygın toplumsal katkı ve bilimsel yenilik üretmesi beklenen, sunulan zaman ve olanaklar çerçevesinde yanıtlanması olası, sınırları ve kapsamı açık ve net bir soru olmalıdır. Sorunun, olgusal, kavramsal, kuramsal, güncel ve tarihsel bağlamının, arka planının ve temellerinin de açıklıkla saptanarak ortaya konmasında yarar vardır. Araştırma sorusu ve alt soruları geliştirildikten sonra, bu soruları yanıtlar şeklinde araştırma hipotezleri de belirlenebilir. Örneğin, bir araştırmada “A kentinde bu yıl ilkokul öğrencilerinin başarısında okul öncesi eğitime devamın etkisi nedir?” sorusu sorulduysa, hipotez de “A kentinde bu yıl okul öncesi eğitime devam arttıkça, ilkokul eğitiminde başarı artar” şeklinde formüle edilebilecektir. Araştırma konusunun ve sorusunun gereğince araştırılarak, yazın incelemesi yapılarak netleştirilmesi, araştırma sorusunun açık, anlaşılır, kapsamı ve sınırları net olarak belirlenmesi önemlidir. Araştırma konusunun çok geniş olması ya da araştırma sorusunun genel ve muğlak ya da kapsamının belirsiz olması, araştırmayı, bilgi toplamayı ve araştırmacının tamamlanmasını güçleştirir. Araştırma bir şekilde tamamlansa da, etik sorunlara yol açarak, araştırmacının ve verilerin anlamlılığını, geçerliliğini ve güvenilirliğini düşürebilir.

Araştırma soruları, düşünüldüğünün aksine, çoğu kez hiç bilinmeyen konularda sorulan sorular değildir. Az çok bilgi sahibi olduğumuz konularda eksikleri, yeni ya da farklı olanı, bilinene farklı bakmayı, bilineni, kabul ya da merak edileni sorgulamayı, yaşanan değişimin, sorunların, olayların ya da sıkıntıların nitelik, boyut ve etkilerini ortaya çıkarmayı hedefleyen sorulardır. Bilimsel yöntem ve etik açısından bakıldığında, iyi bir araştırma sorusu şu temel özellikleri taşır:

1. Araştırma sorusu basit, açık ve anlaşılır olmalı ve sadece tek bir soru sormalıdır. Temel araştırma sorusuna ek olarak, yine bu niteliklere sahip alt araştırma soruları oluşturulabilir.
2. Araştırmacının konusu, zamanı, mekânı, kapsamı gibi açılardan açık ipuçları içermelidir.
3. Planlanan zaman sürecinde araştırılabilir, yanıt bulunabilir ve hakkında veri toplanabilir olmalıdır.
4. Bu dünyaya ilişkin şeylere, ilişkilere, sorunlara, olgulara ve olaylara ilişkin olarak, değişkenlerin ve kavramların ilişkisi şeklinde ifade edilmeli; içerdiği değişkenlerin ilişkisinin biçimini ve yönünü açıkça belirtmelidir.
5. Araştırma sorusunun yenilikçi, özgün ve merak uyandırıcı olması beklenir ama sorunun toplumun yerleşik değer yargılarıyla her zaman örtüşmesi beklenmemelidir.

Bilimsel araştırma sürecinde ikinci aşama, araştırma konusuyla ilgili yazın taraması yapılması aşamasıdır. Yazın taraması yapılması, belirlenen araştırma konusuna ve sorusuna ilişkin olgusal, tarihsel ve güncel durumu, gelişmeleri ve dinamikleri ortaya koyarak, detaylı ve net olarak anlayabilmek, bir araştırma konusu ve sorusu geliştirebilmek ya da var olan soruları netleştirebilmek için gereklidir. Bilimsel araştırmalar, konuya ilişkin yapılmış önceki çalışmaların bulgularından ve kuramsal yaklaşımlardan yararlanılarak geliştirilir. Yazın taraması ve incelemesi, önceki çalışmaların eksik bıraktığı, yanıt bulamadığı ya da dikkate almadığı noktaları saptamaya, onların ortaya attığı tezleri sınamaya ve elde edilen bulguların çözümlenmesine ve yorumlanmasına önemli katkı sağlar.

Bilimsel araştırma sürecinin üçüncü aşamasını, araştırma konusunun kavramsal ve kuramsal çerçevesinin belirlenerek, araştırma sorusunun netleştirilmesi ve gerekliyse hipotezlerin ve alt hipotezlerin kurulması oluşturur. Bunların da bilimsel yöneme ve etiğe uygun yapılması önemlidir. Dördüncü aşama ise, araştırma tasarımının, yani araştırmanın yürütülmesinde takip edilecek yolların ve stratejinin temel ayaklarının (araştırmanın sorusu ve hipotezleri ve bunlarda yer alan kavramlar ve değişkenler, araştırma türü ve kapsamı, evren ve örneklem, veri kaynakları ve veri toplama ve analiz teknikleri, hipotez sınaması ile araştırmanın zaman ve iş akış şeması gibi) belirlenmesidir. Tüm araştırmalarda, tez çalışmalarında ya da projelerde, araştırılan olay ya da olgu hakkında bilimsel araştırma ve bilgi edinme sürecinin nasıl yürütüleceği, kullanılacak araştırmanın türü ile analiz araç ve teknikleri açık ve anlaşılır bir şekilde ortaya konmalıdır. Ayrıca, bu yöntem ve tekniklerin nasıl geliştirildiğinin ya da alındığı kaynakların gösterilmesi de etik açıdan önemlidir. Alıntılanan bir yöntem ya da teknikte değişiklik yapılmışsa, bu değişikliğin ne olduğu, neden ve nasıl yapıldığı açıklanmalıdır. Araştırma süreçlerinde kısıt ve sorunlarla karşılaşıldıysa, bunlar da belirtilmelidir.

Artık birçok tezde, araştırma ya da proje raporunda ya da makalede, araştırma yöntem ve tekniklerini açık ve anlaşılır bir şekilde sunan bölümler yer alsa da, Türkiye’de tez ya da makale yazımında, araştırma yöntem ve tekniklerinin verildiği ayrı bir yöntem bölümü, henüz yaygın olarak zorunlu görülmemektedir. Ancak uluslararası düzeyde, lisansüstü tezlerde ve bilimsel makale yazımında, bu yönde temayülün olduğu görülmektedir. Yönteme ilişkin bölüme yer veriliyorsa, bu bölümde, yapılan tezin, projenin ya da bilimsel araştırmanın konusu, sorusu ve hipotezleri, araştırmanın nasıl yürütüldüğüne dair bilgiler, veri kaynakları, veri toplama ve analizi teknikleri, araştırmada dayanan kuram ya da yaklaşımlar ile yararlanılan diğer tüm teknikler ve araçlar belirtilir. Ancak Türkiye’de yapılan birçok tezde ya da yazılan makalelerde, böyle bir ayrı yöntem bölümüne yer vermek yerine, sıklıkla giriş bölümünde ya da alan araştırması kısmında araştırma yöntem ve tekniklerine ilişkin bilgiler verildiği görülmektedir. Bu durumda da genellikle araştırmanın sorularına, hipotezlerine, temel kavram ve değişkenlerine, evren ve örnekleme, veri toplama ve analiz tekniklerine kısaca yer verilmektedir.

Değişkenlere ilişkin veri toplanabilmesi için, veri toplama aracının belirlenmesi, kavramların sayısallaştırılarak ölçeklerin geliştirilmesi ve verilerin toplanması, bilimsel bir araştırmanın beşinci ana aşaması olarak ifade edilebilir. Araştırma sürecinde test edilecek iddiaya, araştırılacak soruya, soruna, kuruluşa, nesneye, kişiye, gruba, olguya, ya da olaya ilişkin temel kavramlar, ölçümlenebilir sayısal değişkenlere dönüştürülerek ve ölçek geliştirilerek, veri toplanması sağlanır. Diğer bir ifadeyle, araştırma sorusu netleştirilip, hipotezler belirlendikten sonra, araştırma soru ve hipotezlerinde yer alan kavramların araştırmanın amacına uygun biçimde tanımlanarak, anlamlı ve hakkında veri toplanabilir değişkenlere dönüştürülmesi, yani sayısallaştırılarak ölçülebilir hale getirilmesi ve ölçeklendirilmesi gerekir. Böylece, incelenen olay, olgu, nesne, kişi, kurum, grup ile değişimler daha iyi anlaşılıp çözümlenebilir, araştırma soruları yanıtlanarak hipotezler sınanabilir. Saptanan neden-sonuç ilişkileri ya da ilişkisellikler ve eğilimler ortaya konur.

Bu süreçte kavramların değişken halinde ifadelendirilmesi önemlidir. Bir *değişken*, araştırmanın sorusu ve hipotezlerinde yer alan temel bir kavramın açıklıkla ölçülebilir ve değerlendirilebilir bir şekilde sayısal olarak ya da derecelendirilmiş olarak ifade edilmiş, birden fazla değer alabilen görgül (ampirik) şeklidir (öğrencinin ders başarı notu, bir ülkenin yıllık ihracat miktarı, kişinin zeka skoru, kişisel hoşgörü düzeyi, bir malın arz miktarı, aracın hızı, kişinin vücut ateşinin derecesi, kişinin gelir düzeyi gibi). Araştırma soruları ya da hipotezler, kavramların ya da değişkenlerin ilişkileri şeklinde ifade edilir. Ancak, anlaşılır olabilmesi için, araştırma soru ve hipotezlerinin içerdiği kavramlar ya da değişkenler arasındaki ilişkinin türü, yönü, derecesi ya da düzeyi ile zaman, mekân ve konu kapsamının açık ve net olarak belirtilmesi gerekir.

Bilimsel yöntem ve etik açısından, ölçek geliştirme sürecinde, kullanılan ölçeklerin, örneğin bir görüşme formunun, anketin ya da bunlarda kullanılan sorularının, ölçülmek istenen gerçekliği ne geçerlilikle ve güvenilirlikle ölçtüğü sorunsalı her zaman göz önünde bulundurulmalıdır. Belirtilen bu ve benzeri noktalar, araştırma modelinin bir bütün olarak geçerliliğini ve güvenilirliğini etkiler. Bir araştırmanın güvenilir, anlamlı ve geçerli sonuçlar üretmesi; araştırma modelinin ya da tasarımının her aşamasının bilimsel yöneme ve etiğe uygun olarak saptanmasına (örneğin örneklemin belirlenmesine) ve yürütülmesine (örneğin örnekleme anketin uygulanmasına)

bağlıdır. Bu nedenle, güvenilirlik, anlamlılık ve geçerliliğin, araştırmanın ya da araştırma sorusunun içeriğine, ölçülen değişkenin ve ölçeğin niteliğine, araştırma alanının ve örnekleminin özelliğine, araştırma sonuçlarının ne amaçla kullanılacağına ya da sonuçların ne düzeyde güvenilir ve anlamlı olmasının istendiğine göre farklılıklar gösterebileceğinin farkında olmak gerekir. Örneğin, bir seçim öncesinde yapılan seçim anketlerinde, iki parti çok yakın aralıkla oy alıyor gözüküyor ise, işe yarar ve anlamlı sonuçlar elde edebilmek için, araştırma tasarımının ve anketin güven aralığının daha dar olması gerekecektir. Ya da, eğer okul öncesi eğitimin, ilkokul öğrencilerinin başarısı üzerindeki etkisi derinlemesine anlaşılmalı isteniyorsa, bu değişkeni ölçecek sorunun sadece “evet” ya da “hayır” diye yanıtlanacak “Okul öncesi eğitime devam etti mi?” diye bir soru olmaması gerekir. Daha net ve derinlemesine veri toplamaya ve çözümlenmeye yapmaya, daha güvenilir, anlamlı ya da işe yarar sonuçlar almaya olanak sağlayacak şekilde, “Okul öncesi eğitime kaç yıl devam etti?” diye bir soru sormak daha yararlı olacaktır. Böylece, hiç okul öncesi eğitime devam etmemiş öğrencileri, 1, 2, 3, 4 ve hatta 5 yıl okul öncesi eğitime ya da kreşe devam etmiş öğrencilerle karşılaştırmak ve daha detaylı çözümlenmeler yapmak mümkün olacaktır.

Veri çözümlemesinin yapılarak, araştırma bulgularının ortaya konması altıncı aşamadır. Veri çözümleme ve bulguların sunumu aşamasında, araştırmada elde edilen veriler çözümlenir ve ulaşılan bulgular açık, net, sade ve anlaşılır olarak sunulur. Bir araştırmada, verilerin toplandıktan sonra, olası hatalara karşı ayıklanması, işlenmesi ve çözümlenmeye hazır hale getirilmesi gerekir. Örneğin, geçerli olarak doldurulmamış anketlerin ya da görüşme formlarının, kaliteli yapılmamış ve iyi çözümlenmemiş görüşme kayıtlarının, ankette ya da diğer veri toplama araçlarında kullanılan ve işlemeyen soruların, geçerliliği şüpheli yanıtların ya da yanıtlanmamış soruların ya da bu tür yanıt ve soruların fazla olduğu anketlerin ayıklanması ve bunlar hakkında ne yapılacağına karar verilmesi gerekir. Bundan sonra da araştırmanın amaçlarına uygun olarak veriyi en güvenilir şekilde çözümlenmeyi sağlayacak uygun istatistiksel veri analiz tekniklerinin saptanması gerekir. Sonrasında anket verileri işlenir. Bu aşamada da verilerin işlenmesi olabilecek yanlışlık, hata ve eksikliklerin saptanması; verilerin gruplandırılması; bu amaçlarla kod anahtarı oluşturulması; her bir değişkene ait çizelge, gösterge, şekil, sayısal dağılım, ortalama, sapma ve karşılaştırma tablolarının oluşturulması önemlidir. Daha sonra, verilerin güvenilir biçimde istatistiksel olarak çözümlenebilmesi için basit ya da ileri düzeyde ne tür istatistiksel testlerin gerçekleştirileceği saptanır ve bu testler gerçekleştirilir (Bryman ve Cramer, 1994; Gül, 2015). Veri çözümleme teknikleri, niteliksel özellikte betimleyici, tanımlayıcı ve sınıflayıcı olabileceği gibi sayısal dağılım, yüzde, ortalama, çapraz tablolama şeklinde, eğilimleri ve ilişkileri ortaya koyan veri analiz tekniklerini de içerebilir. Ayrıca, korelasyon ya da ilişki düzeyi ile karşılaştırma ve neden sonuç ilişkilerini açıklayıcı ve düzenlilikleri ya da değişimdeki yüzdeleri ortaya koyucu daha ileri düzey istatistiksel teknikler kullanılabilir. Veri analizi sonucunda elde edilen bulgular olabildiğince açık, anlaşılır ve sade olarak sunulmalıdır. Bulgular temelinde, araştırma sorularının yanıtları ve eğer kurulduysa hipotezlerin geçerli olup olmadıkları, veri temelli olarak ve gerekçeleri belirtilerek ortaya konmalıdır. Bulguların sunulmasının yanında, değerlendirmesi ve tartışması, diğer araştırma bulgularıyla ya da kuramsal yaklaşımlarla karşılaştırmalı bir şekilde yapılmalıdır. Böylece, yapılan araştırmanın yaygın katkısı daha net olarak ortaya konabilir.

Araştırma sonuçlarının yorumlanarak, çıkarım ve öngörüler ortaya konması ve raporun yazılması ve sunulması son aşamadır. Araştırma ya da proje sonuç raporu ya da tez yazımı sanıldığından daha zor bir süreçtir. Araştırma bulgularının yorumlanarak yazımı sürecine yeterli zaman ayrılmalıdır. Çok iyi hazırlanmış ve uygulanmış bir çalışmanın bulgu ve katkılarını, çalاکalem yazmak hem araştırmaya hem de araştırmacıya eleştiriye yol açabilir. Yazım aşamasında, tez ya da araştırma ve proje bulgularının ve değerlendirmelerinin raporlaştırılmasında genel ve kaynakça yazım, imla ve atıf yapma kurallarına uyulmalıdır. Ayrıca, bulguların güvenilir ve tutarlı olarak, gerektiğinde tablolastırılarak, grafiklerle ve şekillerle sade ve anlaşılır bir biçimde sunulmasına özen gösterilmelidir.

Çalışmalarda gönderme ya da alıntı yapılması durumunda, ilgili kaynağa (metin, şekil, çizelge vb. dahil) mutlaka atıfta bulunulmalıdır. Eğer araştırma raporu içinde, bir başka kaynaktan aynen alıntı yapılıyorsa, bu alıntının tırnak içinde (“.....”) ve metin içinde ya da uzun ise, kolayca görünür şekilde metinden ayrıştırılarak verilmesi daha uygundur. Ancak başka bir yazarın düşüncelerini, kendi cümlelerinizle daha öz olarak yeniden ifade edilerek dolaylı gönderme ya da atıf yapıyorsanız, tırnak kullanılmaz. Ayrıca, bir araştırmanın verilerini sunan başka bir çalışmada yer alan bir tabloya, kendi çalışmanızda *aynen* yer verecek iseniz, bunun için yazardan ya da telif hakkını elinde bulunduran yayınevinden en azından e-posta ile olur alınması, etik açıdan artık gerekli görülmektedir. *Bilimsel çalışmalarda en fazla etik ihlalle karşılaşılan aşama, yazım aşamasıdır.* Özellikle alıntı ve gönderme yapmada ve kaynakça yazımında çok fazla etik ihlal içeren, savruk ve düzensiz çalışmaya rastlanmaktadır. Onun

için bu aşamalarda, etik kurallar açısından daha dikkatli, titiz ve disiplinli çalışmakta yarar vardır.

Araştırma ya da proje raporlarının, tezlerin, bilimsel makale ve kitapların yazımında metin içi kaynak gösterme yöntemi daha yaygın kullanılır hale gelmiştir. Ancak dipnotlu kaynak gösterme yöntemi de kullanılabilir. Önemli olan seçilen kaynak gösterme yöntemine tüm metinde sadık kalmaktır. Bu noktada yazımda kullanılan dipnotların, atıf yapılan kaynağı vermenin yanında, açıklama yapmak, detay bilgi vermek ya da çok bilinmeyen bir kavrama, olaya, konuya, yaklaşıma vb. açıklık getirmek ya da dikkati çekmek amacıyla da kullanılabilceğini belirtmekte yarar vardır. Açıklama amaçlı olarak dipnot sisteminden yararlanmak genel kabul gören yaygın bir uygulamadır. Dipnotun açıklama amaçlı kullanımından, hem dipnotlu kaynak gösterme hem de metin içi kaynak gösterme tekniği kullanıldığında yararlanılabilir. Örneğin; dipnot açıklama amaçlı kullanıldığında, konuya açıklık getirecek bilgi ya da bu konuyla ilgili kısa açıklama, karşılaştırma ya da yorum vermek esastır. Burada amaç, verilen bilgi ya da açıklamanın metnin içinde yazılması halinde konuyu dağıtmasını ya da okumada sürekliliği aksatmasını engellemektir. Ayrıca, metin içinde doğrudan gönderme yapılmayan ancak yazının amacı ve konusu açısından önemi olan ve okuyucunun bilmesinin yararlı olacağı düşünülen ek bilimsel kaynaklar da açıklama amaçlı verilen dipnotta belirtilebilir. Belirtilen bu tür kaynaklara, kaynakça bölümünde de ayrıca yer verilmelidir. Genel kural olarak, metin içinde gönderme, atıf ya da alıntı yapılarak yararlanılan her kaynak, 'Kaynakça' bölümünde ya da dizininde eksiksiz gösterilmelidir. Kullanılmayan kaynaklara kaynakçada yer verilmemesi daha uygundur. Yer verilen kaynaklar, en güncel kaynak gösterme sistemlerine göre, yazar soyadlarının alfabetik sırasıyla, kaynak adı ve basım yılı ve yer bilgileri verilerek, tek bir kaynak gösterme sistemine sadık kalarak yazılmalıdır.¹

3. BİLİMSEL ARAŞTIRMA VE YAZIM SÜRECİNDE ETİK İHLALLER

Bilimsel araştırma ve yazım süreçlerinde karşılaşılan yanlışlık, hata, eksiklik ve etik ihlallerin temel bazı nedenleri şöyle sıralanabilir (TÜBA, 2002):

- Proje desteği, teşvik, performans ve/veya akademik ilerleme alabilmek için ya da alanda kabul ve saygı görmek için aşırı hırslı davranma ve hızlı ve çok yayın yapma çabası
- Disiplinli, bilimsel yönetime ve etiğe uygun çalışma alışkanlıklarının yerleşmemiş olması
- Aynı yayından küçük değişikliklerle kolayca yeni yayın üretme kaygısı
- Bilimsel araştırma ve etik eğitiminin verilmesindeki eksiklikler
- Birlikte çalışılanların baskılarını ya da ricalarını kıramama
- Kötü niyetlilik
- Kayırmacılık

Bilimsel araştırma süreçlerinde, yürütülen çalışmaların güvenilirliğini, geçerliliğini ve tutarlılığını zayıflatan ve hatta sakatlayan bilimsel hata, yanlışlık ve etik ihlal içeren eylemler iki ana gruba ayrılabilir:

1. Disiplinsiz ya da savruk araştırma ve yazım (*floppy research*)
2. Araştırma ve yazımda bilimsel sahtecilik (*scientific fraud*)

Bilimsel çalışmalarda en çok rastlanan etik ihlal türü, *disiplinsiz* ya da *savruk bilimsel çalışma* ya da *bilimsel yanlış yürütmedir*. Bu ihlal türü, bilimsel araştırma ve akademik yazım süreçlerinde, özellikle yazımda, veri sunumunda ve çözümlenmelerinde, gönderme ya da alıntı yapmada ve kaynakça oluşturmada özensiz, düzensiz ve disiplinsiz çalışmayı kapsar. *Bilimsel yanlış yürütme* ya da *savruk çalışmanın* bazı örnekleri şöyle sıralanabilir:²

- Yararlanılan bir çalışmaya metin içinde atıf yapılmaması ve/veya kaynakçada yer verilmemesi

1 Bilimsel araştırma raporu, tez ve makale yazımına ilişkin Day'ın 1996 tarihli kitabı başvurulabilecek önemli bir kaynaktır.

2 Bilimsel etik ve etik ihlallerle ilgili şu kaynaklara başvurulabilir: Erzan, 2008; İrzık ve Erzan, 2008: 22-24; Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, 2020; Üniversitelerarası Kurul, 2007.

- Gönderme ya da alıntılarda sayfa numaralarının hatalı verilmesi
- Kaynakça dizininin düzensiz hazırlanması
- Araştırılan konuda yeni ve önemli katkı yapan çalışmalardan yararlanılmaması
- Alıntı ve gönderme yapılan yazarın sözünü kendi cümlelerinle yeniden ifadelendirirken, yeniden ifadelendirmenin yazarın sözüne ve niyetine uygun yapılmaması
  - Araştırma verilerinin çalışmanın amacıyla örtüşecek şekilde gereğince ve analitik olarak çözümlenmemesi ve açık ve anlaşılır olarak sunulmaması
  - Bilimsel tekniklerin olması gerektiği gibi, yeterli ve etkili şekilde kullanılmaması ya da uygulanmaması
  - Geçerli ve güvenilir ölçüm araçlarının kullanılmaması
  - Yazımda, şekil ve tablolarda dil ve yazım hataları yapılması
  - Araştırmanın bulgularının güvenilirliğini etkileyen kısıtların açıkça belirtilmemesi
  - Yayınlanan veri ve sonuçlarda önemli yanlışlar saptanırsa, bunları düzeltmek için gereğinin yapılmaması
  - Bilgilendirilmiş kabul, gizlilik, etik kurul onayı ya da izin alma gereklerinin yerine getirilmemesi
  - Destek alınarak yürütülen araştırmalar sonucu yapılan yayınlarda destek veren kişi, kurum ya da kuruluşların bilgilerinin ve katkılarının belirtilmemesi
  - Bilimsel çalışmalarda, diğer kişi ve kurumlardan temin edilen veri ve bilgilerin, izin verildiği ölçüde ve şekilde kullanılmaması ve bu bilgilerin gizliliğinin korunmaması
  - Araştırma ve deneylerde mevzuatın ya da Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerin ilgili araştırma ve deneylere ilişkin hükümlerine aykırı çalışmalarda bulunulması
  - Akademik atama ve yükseltmelerde bilimsel araştırma ve yayınlara ilişkin yanlış/yanıltıcı beyanda bulunulması
  - Atama ve yükseltme süreçlerinde yasal kurallara ve bilimsel yöntem ve etiğe uygun davranılmaması vb.

Bilimsel yanlış yürütme, disiplinsiz ya da savruk çalışma görece daha hafif etik ihlal türüdür. Bu görece hafif etik ihlal türü olsa da, yapılan çalışmanın, projenin ya raporun kabul edilmemesi, yazara ya da araştırmacıya düzeltme için iade edilmesi, çalışmanın yayınlanmaması, tez çalışması ise tezin reddedilmesi ya da ek süre verilerek düzeltilmesinin istenmesi gibi sonuçlar doğurabilir.

Ancak, bilimsel araştırma ya da yazımda sahtecilik eylemleri, daha ağır etik ihlal türleridir. Bazı savruk, düzensiz ve disiplinsiz çalışmalar da ağır etik ihlale dönüşebilir. Örneğin, atama ve yükseltme süreçlerinde yasal düzenlemelere aykırı davranmak, araştırma bulgularının paylaşımında destekleyen kurumu belirtmemek, gizliliğin çok önemli olduğu bir çalışmada kişisel bilgileri açıklamak ya da riskin yüksek olduğu araştırmalarda gönüllü, serbest ve bilgiye dayalı rıza almamak, cezai soruşturma, yaptırım ya da tazminatı gerektirebilir. Araştırma ya da yazımda sahteciliğin farklı türlerinden bahsedilebilir. Bunlardan bazıları şöyle sıralanabilir:

- Şarlatanlık
- Okuyucu ya da araştırmaya katılanları bilerek yanlış yönlendirmek
- Kasıtlı olarak hatalı teknik kullanmak
- Kasıtlı olarak araştırma bulgularını-sonuçlarını saklamak, olduğundan farklı göstermek, değiştirmek ve / veya uydurmak

- Aynı çalışmayı iki kez yayımlamak
- Katkı verilmeyen çalışmada yazar olmak ya da katkı verilen çalışmada yazar olarak yer almamak
- Başkalarının çalışmalarını, eserlerini ya da projelerini kendininmiş gibi sunmak ya da yayınlamak (*intihal*)
- Diğer çalışmalardan kopyala yapıştır ile aşırma yapmak
- Bir kurumda yapılan bilimsel bir çalışma kapsamında, bu kurumun ilgili biriminden ya da yetkilisinden izin almaksızın elde edilen verileri kullanmak ve yayımlamak
- Henüz yayınlanmamış çalışmaları yazarının izni olmadan kaynak olarak kullanmak
- Çıkar çatışması ya örtüşmesi içinde olmak

Ancak, başka birinin özgün ifade ve üslubunu aynen kullanmamak kaydıyla, anonim bilgilerin, bilim alanlarının temel kuram ve bilgilerinin, matematik teoremleri ve ispatları gibi önermelerin çalışmalarda gönderme yapmadan ve kaynak göstermeden kullanılması etik ihlal suçu oluşturmaz (Üniversitelerarası Kurul, 2012).

Yukarıda belirtilen bazı etik ihlal türlerini biraz daha detaylı açıklamakta yarar olabilir. İlk olarak belirtilen *şarlatanlık*, uzmanı ve bilgi sahibi olunmayan bir konuda, bildiğini iddia ederek saf ve bilgisiz insanları aldatmaktır. Şov yapmayı, yer edinmeyi, hızlı ilerlemeyi ya da belirli bir yerden çıkar elde etmeyi hedefleyenlerin başvurdukları bir etik ihlal türüdür. Genelde bir yaptırım olmasa da, bu tür çalışmalar ve çalışmayı yapanlar alanda kabul ve saygı görmez (Batuhan, 1996).

Daha genel ve ağır etik ihlal türü ise *bilimsel sahteciliktir*. *Bilimsel sahtecilik*, bilimsel araştırma ve akademik yazım süreçlerinde, bilimsel araştırma yöntem, teknik ve araçlarının, yararlanılan ya da gönderme yapılan kaynakların, araştırma verileri, bulgu ve sonuçlarının bilinçli olarak eksik ya da olandan farklı olarak sunulması ya da saptırılmasıdır. Ayrıca, gerçekte var olmayan ve / veya uydurma veri kullanmak ya da verileri ağır tahrif ederek kullanmak da bilimsel sahteciliğin diğer ağır bir türüdür.

Bilimsel sahteciliğin en ağır türü ise intihaldir ya da aşırmadır. ODTÜ Uygulamalı Etik Araştırma Merkezi'ne (2020) göre intihal, "başkalarının düşüncelerini, görüşlerini bilgi kaynağını bildirmeden ve atıfta bulunmadan bilinçli olarak ya da farkında olmadan alıp kullanmak ve kendi görüşünüz gibi sunmaktır." İntihal, bir kişinin, başkalarının verilerini, yöntem ve tekniklerini, eserlerini, özgün düşünce ve görüşlerini, bilimsel etik kurallarına uygun olarak kaynak belirtmeksizin, kısmen ya da tamamen kendisininmiş gibi göstermesi, kullanması, sunması ya da yayınlamasıdır. Başkasının yöntem, düşünce ve de görüşlerini dil, yazım, biçim ve yapısal olarak değiştirerek ya da farklı bir anlatımla kullanmak da, eğer açıkça atıf yapılmıyorsa, intihal etik ihlal suçu oluşturabilir. Örneğin, bir öğrencinin başka bir yabancı ülkede yapılan ve yabancı dilde yazılan lisansüstü tezi Türkçeye çevirerek, kendisi yazmış gibi sunması ve savunması intihal suçunu oluşturur. Bu durumda, hem tez reddedilir, hem de öğrencinin üniversite ile ilişkisi kesilir. Sonradan saptanır ise, öğrenciye verilmiş olan unvanlar da geri alınır. Bu unvana dayanılarak verilen kadrosu iptal edilir. Bu kişi eğer bir akademisyen ise, yine ihlalin ağırlığına göre, meslekte ilerlemesi durdurulabilir ya da unvanı alınarak çalıştığı kurum ile ilişkisinin kesilmesine kadar varan cezai yaptırımlar uygulanabilir.³ Bu tür davranışlar projelerde yapılırsa, proje reddedilir, proje çerçevesinde yapılan ödemeler faiziyle birlikte geri istenebilir ya da etik ihlali yapanın bir daha proje başvuru yapmasına süreli ya da süresiz izin verilmeyebilir. Bu tür cezalar tabii ki bir soruşturma ve inceleme sonucunda verilir. Öğrenci ödevlerinde en sık rastlanan intihal ya da aşırma etik ihlal türü, kes kopyala ödevlerdir. Kes kopyala ödevlerde, öğrenci başkasına ait bir yazıdan ya da kitaptan bir bölümü, atıf yapmadan kelimesi kelimesine ya da kısmen değiştirerek ödevlerinde kullanmaktadır. Bu türden yapılan kes kopyala öğrenci ödevleri de intihal olarak değerlendirilebilir ve öğrencinin eğitim gördüğü programdan geçici olarak bir süreliğine uzaklaştırılmasına eden olabilir.

Mükerrer ya da tekrar yayın, bir çalışmayı bölerek ya da dilimleyerek yayınlamaktır ve etik ihlal suçu oluşturabilmektedir. *Tekrar yayın*, büyük ölçüde ya da tamamen aynı yayını birden çok yerde yayınlamak ve akademik atama ve yükselmelerde ayrı yayınlar olarak sunmak ve puanlamaktır. *Dilimleme* ise bir tez çalışmasını,

³ 2/12/2016 tarih ve 6764 sayılı Kanun'un 26. Maddesiyle, bilimsel araştırma ve yayın etiğine aykırı davranışlar, disiplin maddeleri içine yerleştirilmiştir. Etik ihlallerin disiplin ve ceza yaptırımlarına ilişkin daha detaylı bu düzenlemeye bakılabilir.

araştırma ya da proje raporunu ya da bu çalışmaların sonuçlarını, yapılan çalışmanın bütünlüğünü bozacak ve uygun olmayacak biçimlerde parçalara ayırarak, değişik kaynaklarda yayımlatmak ve bu yayınları akademik atama ve yükselmelerde ayrı yayınlar olarak sunmaktır. Dilimleme ihlal türü genelde tez bölümlerinin ayrı ayrı bölünerek yayınlanması şeklinde gerçekleşmektedir. Bu tür yayın yapmanın en temel nedenleri; kariyerde hızlı ilerleme, performans ya da tekrar atanma için puan toplama ya da yayın ricalarını kırmama kaygılarıdır. Örneğin, bir bilimsel toplantıda bildiri olarak sunulan ve bildiriler kitabında yayınlanan çalışma, daha sonra dergilerden ya da editörlerden gelen rica üzerine ciddi olarak gözden geçirilip, güncellenip geliştirilerek yayınlanabilir ve tekrar yayın etik ihlali oluşturmaz. Dilimleme ihlalinin önüne geçebilmek için yapılması gereken en önemli şey ise, bu tür yayınlar genelde tezlerden çıktığı için, tezin tüm mantığını, kuramsal, kavramsal ve yöntemsel çerçevesini ve temel bulgu, tartışma, değerlendirme ve sonuçlarını sunan bütüncül bir yayın çıkarmaktır. Bundan sonra, çok önemli olan bir ya da iki bölümün, yine ciddi olarak gözden geçirilip, güncellenip geliştirilerek yayınlanması mümkün olabilir.

Diğer etik ihlal türleri haksız ya da armağan yazarlık ve çarpıtmadır. *Haksız, hayali ya da armağan yazarlık*, gerçekten katkı yapmayan kişilere bir bilimsel çalışmanın yazarları arasında yer vermek ya da aksi olarak, katkı yapanlara yazarlar arasında yer vermemektir. Bunun yanında, bir eserde yazarların sıralamasını gereksiz ve uygunsuz bir biçimde değiştirmek ya da esere gerçekten katkı yapanların isimlerini sonraki baskılarda eserden çıkartmak da etik ihlal oluşturur. Tezlerden ve ortak araştırma ve proje çalışmalarından çıkan yayınlarda bu tür ihlallere daha sık rastlanmaktadır. Örneğin, tez çalışmalarından çıkan yayınlarda danışmanın ya da tezi yapan öğrencinin ismine yer vermemek ya da olurunun almadan ismine yer vermek etik ihlal suçu oluşturur. Bu tür süreçlerde, en azından e-posta ile yazışma yapılarak karşı tarafın bilgilendirilmesi, olurunun alınması ve süreçlerin şeffaf yürütülmesi uygun olacaktır. Çarpıtma ise, araştırmalarda elde edilen verileri ve bulguları, araştırma ya da proje kayıtlarını tahrif etmek, kullanılmayan ve yararlanılmayan araç, gereç, kaynak ya da materyalleri araştırmada kullanılmış gibi göstermek, destek alınan kişi ve kuruluşları belirtmemek, ya da araştırma sonuçlarını destekçilerin istek ve çıkarları doğrultusunda değiştirmek ya da yeniden şekillendirmektir.

3.1.Riskli Bilimsel Alanlarda ve Konularda Uyulması Gereken Davranış ve İlkeler

Bilim ve araştırma etiği, bilimsel araştırma ve elde edilen verilerin kullanımı süreçlerinde sorumlu, dikkatli ve ihtiyatlı davranmayı da kapsar. Özellikle kimyasal, nükleer ve genetik araştırmalarda, etik ilke ve kurallara uyulması kritik önem taşıyabilmektedir. Genetik araştırmalar, öjeni, kopyalama, kürtaj, ötenazi ya da yeni aşı ya da ilaç geliştirme süreçleri etik açıdan riskler ve sorunlar ortaya çıkarabilmektedir. Bu alandaki ilk ciddi düzenleme, insanlığa karşı işlenmiş suçlara karşı 1947 yılında kurulan Nuremberg mahkemesinde biyo-tıbbi deneylerin insanlar üzerinde baskı kurma amacıyla kullanımının yasaklanmasıdır. Nuremberg Yasası gereğince, bilimsel deneylerde yer alacakların “gönüllü rızasının olması” gerektiği kabul edilmiştir. Daha sonraki uluslararası anlaşmalarla (1964 Helsinki, 1975 Tokyo ve 1980 Manila gibi) ise, “gönüllü rıza” yerine “serbest ve bilgiye dayalı rıza” kabul edilmiştir. Özellikle tıp alanındaki araştırmalarda sıklıkla hayvanların kullanıldığı düşünüldüğünde, araştırma etiğinin hayvan haklarıyla da ilgili olduğunu belirtmekte yarar vardır. Bu bağlamda, başka bir seçenek olmaması nedeniyle bilimsel çalışmalarda hayvan kullanılıyorsa; denek hayvanlarına eziyet edilmemesi, araştırmada acılarını en aza indirecek önlemler alınması ve cerrahi işlemlerin anestezi kullanılarak yapılması gibi ilkelere uyulması gereklidir (TÜBA, 2002).

Bilginin üretilmesi ve paylaşılması açısından olduğu kadar, kullanılması ve teknolojiye dönüştürülmesi konusunda da dikkate alınması gereken etik ilke ve kurallar bulunmaktadır. Özellikle, bazı alanlarda yapılan araştırmaların olası sonuçları ve etkileri, bu etkilerin ölçüsü, biçimi ve yaygınlığı konusunda yeterli bilgi sahibi olunmaması ya da sahip olunan bilginin sınırlılığı, etik açıdan sorumlu, dikkatli ve ihtiyatlı davranmayı zorunlu kılmaktadır. Ancak, genetik araştırmalar ve kopyalama konusunda gelinen aşamada, bugün için insanın kopyalanması konusunda var olan yasaklara herkesin uymasını sağlamada güçlükler bulunmaktadır. Bu konuda diğer bir etik soru, genetik araştırmaların alanının sadece doğumla gelen iyileştirilemez, ölümcül ya da sakat bırakıcı hastalıklarla sınırlı tutulup tutulamayacağıdır. Bu konularda kişilere ait bilgiler işverenler ve sigorta şirketleri açısından hayati önem taşıdığına göre, bu tür bilgilerde gizlilik sağlamak da başka bir etik sorun olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bilimsel gelişme ve ilerleme, bilimsel bilgi ve teknoloji üretimi ve kullanımı riskler

içerdiği için; bilimsel araştırma ve teknolojinin kullanımı sürecinde daha özenli, ölçülü ve ihtiyatlı olmak ve önlem almak, bilim etiği ilke ve kurallarına titizlikle uyumak gerekmektedir.

Riskli olsun olmasın tüm araştırmalarda, daha güvenilir ve geçerli sonuçlar elde etmek için, kandırma ya da yanıltmayı içeren uygulamalara başvurulması da etik sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Bu yanıltmalar, yeni bir ilaç denemesinde karşılaştırma amaçlı olarak, bir grup katılımcıya yeni ilaç verilirken, diğer gruba bilgileri olmadan zararsız ve tesirsiz başka bir *plasebo* ilaç verilmesi şeklinde olabileceği gibi, ölçeklerde katılımcının gerçekten samimi yanıtlar verdiğini test edecek kontrol sorularına yer verilmesi *şeklinde de olabilir*. Ya da davranışsal psikoloji deneylerinde olduğu gibi, sanal olarak yaratılan duygusal ve fiziksel acıya maruz kalma şeklinde karşımıza çıkabilir. Bu gibi durumlarda, araştırmaya başlamadan önce araştırmacının etik açıdan aşağıdaki noktalara dikkat etmesinde yarar vardır:

- Kullanılacak yanıltma tekniğinin bilimsel ve eğitimsel katkısı ve olası riski dengesi iyi tartılmalıdır.
- Aldatmayı gerektirmeyen alternatif yöntemlerin mümkün olup olmadığı iyi araştırılmalıdır.
- Araştırmanın katılımcılarına, yürütülen araştırmanın içeriği ve araştırma sürecinde kendilerinden nelerin beklendiği konusunda tam bilgilendirme yapılmalıdır.
- Araştırmaya katılanlara, araştırma süreçlerinin taşıyabileceği olası riskler konusunda, gerekli görülen yanıltma tekniği açıklanmadan, yeterli bilgi verilmelidir.
- Araştırma yöntemlerinin, araştırmaya katılanlar için istenmeyen sonuçlar doğurması engellenmeli ama yine de istenmedik bir olay olursa, bunu düzeltecek önlemler de alınmalıdır.
- Bu tür araştırmalarda, araştırmaya katılmak ve herhangi bir zamanda katılmaktan vazgeçmek konusunda katılımcılara özgür oldukları belirtilmeli ve isterlerse ayrılmaları sağlanmalıdır.
- Araştırmaya girmeden önce katılımcılara bilgilendirilmiş kabul belgesi imzalatılmalıdır.

3.2. Bilim-İktidar İlişkileri ve Bilim Etiği

Bilim etiği açısından ele alınması gereken diğer önemli bir konu da bilim ve siyasal iktidar ilişkileridir. İnsanlık tarihi, insanlık yararına üretilen bilginin ve teknolojinin, kötü niyetli siyasal iktidarların ya da diktatörlerin elinde nasıl ölümcül silahlara dönüşebildiğinin örnekleriyle doludur (Baydar, Gül ve Akçıl, 2007: 201-212). Akıl ve bilim yoluyla üretilen bilgi ve teknolojinin, günümüzde de insanlık açısından ölümcül bir silaha dönüşmemesi için, bilim etiği ve bilimsel araştırmalarda ihtiyatlılık, özen ve sorumluluk konusunda ulusal ve uluslararası standartların ve ilkelerin daha da geliştirilip, yerleştirilmesi zorunluluğu vardır. Bu anlamda da “Bilimsel etik politik otoriteyi dengeleyen gayri resmi ama meşru bir otorite oluşturur” (Huber, 2000: 143). Huber’e göre (2000: 142) “Demokrasilerin *değerler ve çıkarlar arasında doğru ilişkiyi görmeleri koşuluyla*, değerler ve çıkarlar arasında baş gösteren çelişkilerin yarattığı güç sorunlara hakikaten insani yanıtlar bulma şansı vardır.”

Bilim iktidar ilişkilerine ilişkin en çarpıcı örnekler, 2. Dünya Savaşı öncesinde, sırasında ve hemen sonrasında yaşanmıştır. Bilimin toplumsal, siyasal, ekonomik ve askeri amaçlara hizmet etme anlayışı 1930’larda özellikle SSCB, İngiltere ve ABD’de yaygınlaşmıştır (Butos ve McQuade, 2006: 179, dipnot 1. Ayrıca Feldman, Link ve Siegel, 2002: 13). Ancak, bu süreçte birçok kötü örnek ve deneyim yaşanmıştır. 2 Dünya Savaşı’ndan sonra Almanya’da toplumsal ve siyasal alanlarda ve bilim dünyasında aşırı milliyetçilik eğilimi ağırlık kazanmış ve 1933’ten itibaren ise faşizm Alman bilimini daha da olumsuz etkilemiştir. Alman üniversitelerinde siyasi ve ırksal bakımdan uygun görülmeyenler görevlerinden uzaklaştırılmış, eğitimin kalitesi ve eğitime ilgi ise düşmüştür (Mason, 2001: 540-541). Alman bilimine nasyonal-sosyalizmin nüfuz etmesi, bazı Alman hekimlerin insanlar üzerinde anlamsız ve zalimane deneyler yapmasını beraberinde getirmiştir. Alman bilim insanlarının bir kısmı da kendilerini yüceltme yolunu seçmişlerdir. Philipp Lenard, X-ışınlarını keşfedenin Wilhelm Conrad Röntgen değil kendisinin olduğunu iddia etmiştir (Mason, 2001: 541). Ayrıca, bazı Alman bilim insanları da, kimilerinin yaşamayı hak etmediğini göstermek için genetiği kullanmışlardır (Huber, 2000: 133).

Britanya’da ise, 2. Dünya Savaşı nedeniyle hükümetin askeri araştırma ve geliştirme harcamaları çok ciddi artış göstermiştir. Askeri harcamalar 1937 yılından 1950 yılına kadar 67 kat artmıştır. Aynı dönemde endüstriyel alanda araştırma ve geliştirmeye ayrılan para ancak 10 kat artarken, üniversitelerde yapılan temel bilimsel araştırmalara ayrılan kaynak ise sadece 6 kat artmıştır (Mason, 2001: 556–567). ABD’de ise federal araştırma ve geliştirme için 1949 yılında 5 milyar Dolar harcanırken (% 80’i askeri), bu oran 1963’te 13 kat artarak 65 milyar Dolara çıkmıştır (% 58’i askeri) (Butos ve McQuade, 2006: 183). Stalin döneminde ise SSCB’de iktidara yakın Trofim D. Lysenko, genlerin ve kromozomların kalıtsal aktarımında herhangi bir rol oynamadığını, edinilmiş özelliklerin doğumla aktarıldığını ileri sürebilmiştir (Mason, 2001: 541). Bu örnekler, bilimin siyasal iktidarın emrine girmesi durumunda oluşan riskleri göstermektedir.

ABD’de yine Franklin D. Roosevelt tarafından II. Dünya Savaşı’nın başlangıcında, 1940 yılında Ulusal Savunma Araştırma Komitesi (*National Defence Research Committee*) kurulmuş ve 1941 yılında bu komite yerini Bilimsel Araştırma ve Gelişme Ofisi’ne (*Office of Scientific Research and Development - OSRD*) bırakmıştır. Bu birimin amacı bilimsel ve teknolojik kaynaklardan savaşta daha iyi yararlanabilmek olmuştur (Butos ve McQuade, 2006: 180). Ayrıca, Beyaz Saray’a bilim ve teknoloji konusunda danışmanlık da yapmıştır (Mayor, 2000: 154-155). ABD’de yine Roosevelt döneminde 2. Dünya Savaşı sırasında 1943 yılında Albert Einstein’ın da katkı verdiği bir grup fizikçinin girişimi ile Hitler ve Nazilerden önce atom bombası yapılabilmesi için çabalar yoğunlaşmıştır. J. Robert Oppenheimer’in denetiminde 1943’te bu fizikçilerle Manhattan Projesi başlatılmıştır (Berry, 2000: 231-238). Bu grupta yer alan Albert Einstein, Nazi Almanya’sından kaçıp ABD’ye sığınmasına rağmen, bilimsel bilginin insanlığa zarar verebilecek bir bombanın üretilmesinde kullanılmasını etik gerekçelerle doğru bulmadığı için projede doğrudan görev almamıştır. Ancak federal hükümetin daha fazla finansman sağlaması için ikna edilmesi çabalarına katkı vermiştir. Savaş sonrası dönemde ise Bilimsel Araştırma ve Gelişme Ofisi’nin genel olarak ulusal refahı artırmak, sağlık sistemini geliştirmek, ekonomik gelişmeyi ve refahı artırmak ve istihdamı geliştirmek amacıyla hükümet ile bilim toplumu arasında işbirliğini sağlayan bir işlev görmesi kararlaştırılmıştır. Bu Ofis ulusal olarak temel araştırma alanları saptama ve kamusal finansman sağlama görevi yürütecek olan Ulusal Bilim Kurumu’nun (*National Science Foundation - NSF*) da temeli olmuştur (Butos ve McQuade, 2006: 180-181). Bu örnekler, bilimsel araştırmanın yürütülmesi ve bilimsel bilginin üretilmesi ve kullanılması süreçlerinde bilim insanlarının siyasal iktidarın etkisinde kalabileceğini, etik kaygıların öne çıkabileceğini ve etik ikilemlerle karşılaşabileceğini göstermektedir.

3.3 Dijital Çağın Bilim Etiği Açısından Oluşturduğu Bazı Riskler ve Fırsatlar

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, İnternet ve arama motorları, sosyal medya ve büyük veri, araştırma süreçlerini köklü biçimde dönüştürmüştür. Özel sektör, sivil toplum örgütleri ile kamu kurum ve kuruluşlarının ve buralarda çalışanların ve vatandaşların yaptıkları birçok işlem ve eyleme ilişkin verileri dijital olarak kaydedilmekte ve depolanmaktadır. Bu kayıtlar hızla katlanarak büyümekte ve büyük veriyi oluşturmaktadır. Büyük veri, karmaşık olsa da, sosyal bilimler alanında yapılan araştırmalar için çok sayıda yeni fırsatlar sunmaktadır. Bunun yanında, dijital olanaklar çok fazla kişiden belirli bir konuda veri toplanmasını olanaklı kıldığı için, evrenin örnekleme temsili konusundaki etik ve yöntemsel kaygıları azaltmaktadır (Mayer-Schönberger ve Cukier, 2014). Ancak, büyük veriyi üretmek, derlemek, geçersiz ve sahte veriyi ve tesadüfi ilişkileri saptamak ve ayıklamak, analiz edip, anlamak ve yorumlamak, yeni yaklaşımları, yöntemleri, teknikleri ve dijital teknolojileri gerektirmektedir. Örneğin, daha karmaşık ve derinlemesine çözümler içeren öngörü analizi (*predictive analytics*), veri madenciliği, ısı ve yoğunluk haritalamaları, bibliyografik analiz ve meta analizi gibi teknikleri kullanmak gerekebilmektedir (Gül, 2017; Salganik, 2018; Siegel, 2013). Ayrıca, gelişen teknolojinin sunduğu olanakların yarattığı yeni fırsatlara karşın, dijital veri setleri ve tabanlarının, platformların ya da istatistiksel analiz programlarının çeşitliliği ve uyum sorunları, verilerin birleştirilip, bütünleştirilerek analiz edilmesi, değişik dijital kaynaklardan ya da değişik programlar arasında veri aktarımı konusunda sorunlar ortaya çıkarabilmektedir. Bunları aşmak, görüntüsel haritalama (*screen-mapping*) gibi yeni teknikler ile farklı ortamlardaki verileri bütünleştirmeyi sağlayan yeni programları kullanmayı gerekli kılmaktadır.

Öte yandan, yeni bilgi ve iletişim teknolojileri, büyük veri toplama, değerlendirme ve paylaşma olanak ve kanallarını artırmış, ağbağlar kurulmasını kolaylaştırarak daha yaygın işbirliklerinin oluşmasını, ortak çalışmalarını, kitle kaynak kullanımını (*crowd-sourcing*), yenilikçiliği ve yeni bilgi üretimini hızlandırmıştır. Bunun sonucu olarak,

uluslararası alanda, disiplinler arası ve kitle kaynaklı ortak veri ve yayın üretimi olanakları genişlemiştir. Açık kaynak erişimi yaygınlaşmıştır. Öyle ki, Avrupa Birliği kamusal kaynak kullanılarak üretilen her türlü veriye ve yayına açık erişimi zorunlu kılmıştır.

Ancak veriye ve kaynaklara açık erişim beraberinde telif hakları sorunlarını getirmiştir. Bu sorunlara etkin çözüm gerekliliği halen devam etmektedir. Bunun yanında, İnternetin oluşturduğu veriye kolay erişme fırsatları, örgütlü, güçlü, becerili, olanak ve kaynakları çok olan kesimler yararına İnternette, arama motorlarında ve sosyal medyada, bir yanlışlık ya da bilgi kirliliği oluşturabilmektedir. Özellikle yaygınlaşan açık kaynak paylaşımı ve erişim ortamında yanlış ve çarpıtılmış bilgi paylaşımı, bilgi kirliliği ve güvenilmez veri kaynakları da artmıştır. Bir başka sorun da, dijital veri setlerinin aşırı büyük olması nedeniyle, analizlerde tamamen tesadüfi düzenliliklerin ya da neden sonuç ilişkilerinin ortaya çıkabilmesi ve bunları gerçeklerinden ayırıştırmanın zorluğudur. Kısacası, güvenilir, geçerli, tutarlı ve anlamlı bilgi üretme ve bu tür bilgiye ulaşmaya ilişkin kaygılarla yöntem ve etik sorunlar, dijital çağda da devam etmektedir (Gül, 2017).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bilimsel araştırma, yazım ve veri paylaşım süreçlerinde araştırmacılara bilimsel yöntem ve etik yol gösterir. Bilimsel yöntem ve etik iç içe geçmiş ve birbirinden ayrılmaz konulardır. Araştırmacılara, bir ustanın tecrübe birikimi, bakış açısı ve alet-edevat çantası gibi, yol, yöntem, araç, teknik, ilke, standart, kural ve yaklaşımlar sunar. Belirli davranış kalıplarını ve eylemleri dikte eder. Bu süreçlerdeki en temel kural, bilim insanına ve araştırmacıya uygun sorumluluk, bilinç, disiplin, ahlak, özen ve ihtiyatlılıkla davranmaktır. Bilimsel yönetime ve bilim etiğine bağlı kalmadan yürütülen araştırmalar, hem araştırmacılar hem araştırmacının katılımcıları hem de çevre ve toplum için ciddi risk oluşturabilmektedir. Ayrıca, bilimsel araştırmacının ve verilerin kalitesini düşürmekte ve kullanılabilirliğini ortadan kaldırarak, bilime ve araştırmacıya güveni zedelemektedir. Bu nedenlerle, kendimizi ve dünyamızı anlamada ve değerlendirmede, verdiğimiz kararlarda temel aldığımız bilginin güvenilir, anlamlı, geçerli ve tutarlı olması gerekir. Bu ise bilimsel araştırmaların ancak bilimsel düşünceye, yönetime ve etiğe bağlı kalarak yapılmasıyla olanaklıdır. Bu çerçevede şu öneriler yapılabilir:

- Bilimsel etik açısından, bilimsel yönetime bağlı, disiplinli, ilkel, kurallı ve özenli araştırma yapma süreçlerinin yaygınlaştırılması ve yerleştirilmesine dönük dersler, eğitimler, çalıştaylar vb. artırılmalıdır.
- Lisansüstü düzeyde bilimsel araştırma, yöntem ve etik konularına daha fazla önem verilmeli, lisansüstü danışmanlığın ve tezlerin özgünlük, yenilikçilik, yöntem ve yazım gibi açılardan kalitesi artırılmalıdır.
- Sadece sosyal bilim dalları arasında değil tüm bilim dalları ve alanları arasında disiplinler arası ortaklı çalışmaların özendirilmesi, bilimsel yöntem ve etik ilkelerin ve standartların yaygınlaştırılması, özgün ve yenilikçi çalışmaların üretilmesi açısından daha uygun bir ortam ve daha fazla olanak yaratacaktır.
- Bilimsel araştırma ve projelerin, kendi içinde bir amaç değil; güncel, güvenilir ve geçerli bilginin üretilmesi ve araştırma becerilerinin geliştirilmesi açısından önemli olduğu gözden kaçırılmamalıdır.
- Bilimsel etik ve yöntem açısından, araştırmacının ve araştırma ortamının özerkliği ile kurumsal özerklik önemlidir. Bu aynı zamanda sosyoekonomik ve bilimsel soru ve sorunlara çözüm üreten özgün ve yenilikçi çalışmaların ortaya konması açısından da olumludur ve teşvik edilmelidir.

Bu ve benzeri çaba ve stratejiler, daha çok yeni ya da yenilikçi bilgi, kavram, kavram haritası, kuram, yaklaşım vb. ortaya koyan, özgün çalışmalar yapılması olasılığını artıracaktır. Bilimsel yöntem ve etik konusunda daha detaylı çalışmalar yapılarak, bu konudaki duyarlılığın artırılması, etik ihlallere ilişkin yaptırımlar öngörülerek bunların objektif ölçütler çerçevesinde uygulanması, bu uygulamaların izleme ve değerlendirme süreçlerine tabi tutulması da, etik ihlallerin ve risklerinin azaltılmasına katkı yapacaktır. Bilimsel araştırmaların ve verilerin kalitesinin, anlamlılığının, güvenilirlik ve geçerliliğinin ise yükseltilmesini olanaklı kılacaktır.

KAYNAKÇA

- Batuhan, H. (1996). *Bilim ve Şarlatanlık*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Baydar, M. L., Gül, H. ve Akçil, A. (2007). *Bilimsel Araştırmanın Temel İlkeleri*, SDÜ Yayınları, Isparta.
- Berry, A. (2000). *Bilimin Arka Yüzü*, 12. Basım, (Çev: L. Aysever), TÜBİTAK, Ankara.
- Bryman, A. ve Cramer, D. (1994). *Quantitative Data Analysis for Social Scientists*, Routedge, Londra ve New York.
- Butos, W. N. ve McQuade, T. J. (2006). "Government and the Science: A Dangerous Liaison?" *The Independent Review*, XI/2, (Fall), s. 177-208.
- Day, R. A. (1996). *Bilimsel Makale Nasıl Yazılır, Nasıl Yayınlanır?* (Çev: G. A. Altay), TÜBİTAK, Ankara.
- Erzan, A. (2008). *Bilim Etiği ve Elkitabı*, TÜBA, Ankara.
- Feldman, M. P., Link, A. N. ve Siegel, D. S. (2002). *The Economics of Science and Technology*, Kluwer Academic Publishers, Boston.
- Felt, U. (2004). "University Autonomy in Europe: Shifting Paradigms in University Research", içinde *Managing University Autonomy: Proceedings of the Seminar of the Manga Charta Observatory* (s. 15-106), Manga Carta Observatory, Bononia University Press, Bologna.
- Gedikoğlu, T. (2013). "Yükseköğretimde Akademik Özgürlük", *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 3/3, s. 179-183.
- Gül, H. (2017). "Dijitalleşmenin Kamu Yönetimi ve Politikaları ile Bu Alandaki Araştırmalara Etkileri", *Yasama Dergisi*, 36, s. 5-26.
- Gül, H. (2015). "Kamu Politikası Analizi, Yöntemleri ve Teknikleri", *Yasama Dergisi*, 29 (Ocak-Nisan), s. 1-31.
- Huber, G. (2000). "İdeolojik Sapma ve Etik Koruma," içinde *Bilim ve İktidar*, 8. Basım, (Der. F. Mayor ve A. Forti), (Çev: M. Küçük), (s. 127-150), TÜBİTAK, Ankara.
- İrızık, G. ve Erzan, A. (2008). "Araştırmada Kusurlu Davranışlar", içinde *Bilim Etiği ve Elkitabı* (Der: A. Erzan), (s. 22-224), TÜBA, Ankara.
- Mason, S. F. (2001). *Bilimler Tarihi*, (Çev: U. Daybelge), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Mayer-Schönberger, V. ve Cukier, K. (2014). *Big Data: A Revolution that will Transform How We Live, Work, and Think*, John Murray, Londra.
- Mayor, F. (2000). "Bugün ve Yarın, Bilim ve İktidar", içinde *Bilim ve İktidar*, 8. Basım, (Der: F. Mayor ve A. Forti), (Çev: M. Küçük), (s. 153-192), TÜBİTAK, Ankara.
- Moles, A. (2012). *Belirsizin Bilimleri: İnsan Bilimleri İçin Yeni Bir Epistemoloji*, 4. Baskı, (Çev: N. Bilgin), YKY Yayınları, İstanbul.
- Nokkola, T. (2010). "University Autonomy in Europe: Higher Education – Autonomy and Accountability", *Presentation at the International Conference on Institutional Autonomy and Academic Freedom in the Era of Socio-Economic Change and Transformation*, 18 Şubat, SDÜ, Isparta.
- ODTÜ Uygulamalı Etik Araştırma Merkezi (2020). İntihal, <http://ueam.metu.edu.tr/intihal> adresinden 24.10.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Oğuz, N. Y. (1999). "Bilimsel Yayın Etiği", *Klinik Psikiyatri*, 2, s. 153-159.
- O'Leary, Z. (2006). *The Essential Guide to Doing Research*, Sage Publications, Londra.
- Salganik, M. J. (2018). *Bit by Bit: Social Research in the Digital Age*, Princeton University Press, Princeton, NJ.
- Siegel, E. (2013). *Predictive Analytics: The Power to Predict Who Will Click, Buy, Lie or Die*, John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, NJ.
- Şengül, M. (2014). "Türkiye'de Üniversite ile İktidar İlişkileri ve Taşra Halleri", *Toplum ve Demokrasi*, 8/17-18, s. 79-104.

TÜBA (Türkiye Bilimler Akademisi) (2002). *Bilimsel Araştırmada Etik ve Sorunları*, TÜBA, Ankara.

Üniversitelerarası Kurul (2012). *Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi*, <https://www.uak.gov.tr/Documents/mevzuat/%C3%9CN%C4%B0VERS%C4%B0TELERARASI%20KURUL%20B%C4%B0L%C4%B0MSEL%20ARA%C5%9ETIRMA%20VE%20YAYIN%20ET%C4%B0%C4%9E%C4%B0%20Y%C3%96NERGES%C4%B0.pdf> adresinden 30.09.2020 tarihinde erişilmiştir.

Yükseköğretim ve Bilim Dergisi (2020). *Yayın Etiği ve Malpraktis Bildirgesi*, <http://higheredu-sci.beun.edu.tr/ethics.php3?id=4> adresinden 30.09.2020 tarihinde erişilmiştir.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:31.08.2020 ✓Accepted/Kabul:22.09.2020

DOI:10.30794/pausbed.788220

Araştırma Makalesi/ Research Article

Binark, M. (2021). "İncelikli Kitap Eleştirisi Yazmak Üzerine", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2021 Sayı 42:Özel sayı 1, Denizli. ss. Ö121-Ö129.

İNCELİKLİ KİTAP ELEŞTİRİSİ YAZMAK ÜZERİNE

Mutlu BİNARK*

Özet

Bu yazıda, "incelikli" bir kitap eleştirisi yazarken dikkat edilmesi gereken hususlar; araştırmacıyı/yazarı tanıma, araştırmacının temel sorularını veya derdini kavrama, konuyla ilgili diğer çalışmalardan beslenme, çalışmanın bölümlerinin belli bir izlekte serimlenmesi, yalınlık ve eserin ilgili literatüre özgün katkısına ilişkin genel değerlendirmesinin yapılarak daha sonraki araştırmalar için öneriler geliştirme şeklindeki alt başlıklarda ele alınacaktır. Kitap eleştirisi yazmak, akademik yazı türleri içinde belki de en kolay görünen ancak en meşakkatli yazı türlerindedir. Çünkü yazarın, hem kitabın derdine hem de o konudaki diğer araştırmalara da bilgidonanımsal hâkimiyetini gerektirir. Kitap eleştirisini öznel kılan, o kitap üzerine yazmayı neden seçtiğimiz, bizim bireysel zihin dünyamızda oluşturduğu zenginlik ve lezzettir. Ancak, kitap eleştirisi, bir çalışmayı sadece beğenip beğenmemek değil; o çalışmanın ilgili literatüre katkısını ve literatür birikimini nasıl zenginleştirdiğini görmek; tartışmak demektir. Kitap eleştirisi yazmak, aynı zamanda metinlerarası bir edebi yolculuktur.

Anahtar kelimeler: *Kitap eleştirisi yazmak, Kavramsal ve kuramsal bakış açısı, Metinlerarasılık, Kültürel sermaye, Literatüre katkı.*

ON WRITING A REFINED BOOK REVIEW

Abstract

This article sheds light on how to write a "refined" book review with a particular attention to the following five points: getting to know the researcher/author, comprehending the basic questions or problem of the research, referring the studies related to the subject, depicting the parts of the study in a clear and organized way, and a general evaluation of the work regarding its original contribution to the literature, developing suggestions for further research. Writing a book review is widely viewed to be one of the easiest types of academic writing, but, it is maybe the most demanding one because it requires the book reviewer's mastery of both the problem of the book and the related scholarship. What makes a book review subjective is not only why we choose to write on that particular book but also the richness and flavor it creates in our mind. However, a book review is not simply about whether or not the book reviewer likes the book; rather, recognising and discussing the way in which that study contributes to the relevant literature and enriches the literature. Moreover, writing a book review is also an intertextual literary journey.

Keywords: *Writing a book review, Conceptual and theoretical approach, Intertextuality, Cultural capital, Contribution to the literature.*

*Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İletişim Fakültesi, RTS Bölümü, ANKARA.
e-posta:binark@hacettepe.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-7458-5203>)

Giriş

Kitap okumak, içindeki hikâyeler, kahramanlar, tartışmalar ve kullanılan diğer metinler, referans verilen düşünürler ile birlikte bir yolculuğa çıkmak, bilinmedik yeni bir coğrafyaya adım atmak gibidir. Keşfedilen şey, damakta kalan lezzet, düşünsel ve bilişseldir. Kitap okuma eylemi, kitap eleştirisi yazma amacıyla yapılıyorsa, eleştirisi yapılacak kitabın keşfi ve bu keşfin kendisini değerlendirme süreci daha da çetrefilli bir eyleme dönüşür. Çünkü bu yolculuk artık tek bir kitabın açtığı yolun keşfi ve anlamlandırılması değil, yazma eylemine vesile olmak için okunan ve anlamlandırılan kitabın ve yazarının/araştırmacısının derdinin kavranması, o derde için kendi bakış açımızın geliştirilmesi, okunan metni besleyen diğer metinlerin ve düşünürlerin/araştırmacıların düşün dünyalarının yazma eylemi için süzgeçten geçirilmesi, yazarın/araştırmacının tanınmasıdır. İşte bu nedenlerden ötürü kitap eleştirisi yazmak, kanımca, araştırmacıların özgün bir araştırma makalesi veya literatür değerlendirme makalesi yazmak kadar, hatta bu makale türlerinden daha zorlayıcı bir yazı türüdür. Bu yazının da konusunu, iyi bir kitap eleştirisi nasıl yazılmalı oluşturmaktadır. Kitap eleştirisi yazmak, akademide en kolay yazı türü gibi görülür, oysa yukarıda kısaca açıkladığım nedenlerden ötürü en meşakkatli yazı türüdür. Çünkü kitap eleştirisi yazacak olan kişi, hem kitabın derdine hem de o konudaki diğer araştırmalara bilgidonanımsal olarak hâkim olmalıdır. Kitap eleştirisini öznel kılan, o kitap üzerine yazmayı neden seçtiğimiz, bizim zihin dünyamızda oluşturduğu zenginlik ve lezzettir. Ancak, kitap eleştirisi bu özneliğin ötesinde, bir çalışmayı sadece beğenip beğenmemek değil; o çalışmanın ilgili literatüre katkısını ve literatür birikimini nasıl zenginleştirdiğini görmek; tartışmak demektir. Kitap eleştirisi yazmak, metinlerarası edebi bir yolculuktur.

Howard S. Becker, akademik yazım türlerinin, sosyal bilimlerde araştırma yapmanın tıpkı her işin inceliği veya püf noktası olması gibi, dikkat edilmesi gereken yönleri olduğunu belirtir: “Her işin bir püf noktası, hususi sorunlara getirdiği hususi çözümler, sıradan insanların yapmakta büyük güçlük çektiği bir şeyi yapmanın kolay yolları vardır” (2014: 27). Becker’ın açıklamasına göre püf noktası, “... ortak bir sorundan kurtulmanın yolunu gösteren, farklı koşullarda zorlu ve kalıcı bir sorun gibi görünebilecek bir meselenin görece kolay biçimde çözülmesinin bir yolunu sunan özgül bir işlemdir” (29). Burada da, kitap eleştirisi yazma eylemi için beş başlık altında bir yol haritası ve bazı “incelikler” sunulacaktır. Kitap eleştirisi yazarken dikkat edilmesi gereken bu hususlar; araştırmacıyı/yazarı tanıma, araştırmanın temel sorularını veya derdini kavrama, konuyla ilgili diğer çalışmalardan beslenme, çalışmanın bölümlerinin belli bir izlekte serimlenmesi, yalınlık ile genel değerlendirmenin ilgili literatüre katkısıyla yapılarak, bundan sonraki araştırma veyahut çalışmalar için öneriler geliştirme şeklinde ele alınacaktır. Bu noktada, yine Becker’ı izleyerek, “incelikler” sözcüğünün, yapılan işi kolaylaştıracağına ilişkin yarattığı yanılısamayı vurgulayalım. Aslında, yazma eyleminde “inceliklere” dikkat etmek, yazma eylemini daha zora sokar, çünkü, alışageldiğimiz, rutinleşmiş akademinin kurum ve örgütlenme kültürünün dışında; bize konforlu düşünce kompartmanları temin eden verili akademik zeminden farklı bir şekilde, yazma eylemimizi yeni sorgulamalara, farklı bakış açılarına, metinlerarası konuşmaya teşvik eder. Üstelik bu “incelikli” bakış, yazarı daha da çalışmaya koşar (Becker, 2014: 33). Gülten Akın’ın deyişiyle, “... durup ince şeyleri anlatmaya...”; “incelikli” kitap eleştirisi yazma eyleminin nasıl olabileceğine bakalım.

1.1.Yazarın Tanınması

Kitap eleştirisi yazarken ilk yapılması gereken, okuduğumuz metnin yazarını tanımak. Burada tanımaktan kastım, yazarın veya araştırmacının, düşünsel yolculuğunun nereden nereye gittiğini görmek, eserlerini, özgeçmişini ilk elden incelemek. Yazarın tanınması, değerlendirmeye çalıştığımız metnin referans verdiği kavramsal ve kuramsal bakış açısını, yazarın zihin dünyası içinde bir bağlama/konuma oturtma olanağı sağlar. Yazarın herhangi bir kavramı neden o şekilde kullandığı, ele aldığı konuyla derdi, yazarın kültürel sermayesi, toplumsal pozisyonu ve toplumsal cinsiyet kimliği vd. habitusunu kuran bileşenlerle şekillenir. Yazarın habitusu, olay ve olgulara bakış açısının yanı sıra, metni kuran dilini, söylem pratiklerini de şekillendirir. Yazarın söylemi metni anlamlandırma pratiğimiz için ana çerçeveyi oluşturur. Üstelik yazarın, kendine özgü söz dağarcığı olabilir, bir diğer eserinde geliştirdiği kavramı ve yaklaşımı bu eserinde genişletip örnekleniyor olabilir. Yazarın zihin dünyasını besleyen düşünürlerin, edebi eserlerin farkına varılması, okuduğumuz kitabın derdinin daha net bir zemin çizerek göstermemize olanak tanır. Yazarın tanınması açısından Ayhan Yalçınkaya, yazarın özgeçmişinin olduğu gibi değerlendirmeye taşınmasını doğru bulmadığını belirtir (2017: 76). Yazarın tanınmasından kastım, ana metni değerlendirebilmek için yazarın habitusunu anlamak demektir. Yoksa değerlendirme metninde gereksiz

sözcük yığmacılığı yapmak değildir. Bu noktada Süheyla Sarıtaş'ın *Folklor ve Edebiyat* dergisinde yayınlanan, Henry Glassie'in *Maddi Kültür* (1999) eserine ilişkin değerlendirme yazısında, yazarın akademik yaşamı, ödülleri, halkbilim çalışmalarına katkısı ve diğer eserlerine ilişkin yaptığı tanıtımı örnek verebiliriz (2020: 733-734). Eğer, değerlendirmesini yaptığımız eser, çeviri eser ise, Türkçe söyleyenin de kim olduğunu mutlaka belirtmeliyiz. Mümkünse, eseri özgün dilinde de okuyarak, kavramların nasıl Türkçe söylendiğini, çeviriye ilişkin gözlemlerimizi de genel değerlendirmemize ekleyebiliriz.

1.2. Kavramsal ve Kuramsal Bakışın Kavranması

Kitap eleştirisi yazarken dikkat edilmesi gereken ikinci husus, yazardan o metne dönmek, diğer bir deyişle, okuduğumuz metne odaklanarak o eserdeki kavramsal ve kuramsal bakışı kavramaktır. Kavramsal ve kuramsal bakış, araştırmacının hakikati belli bir şekilde açıklamasına zemin hazırlar. Bu bakış metne dâhil edilenleri ve dışarıda bırakılanları, kurgusunu belirler. Becker, her araştırmacının kavramlarla çalıştığını belirtir, çünkü: "Kavramlar olmadan nereye bakacağınızı, neyi arayacağınızı ya da aradığınız şeyi bulduğunuzda bunun aranılan şey olup olmadığını nasıl fark edeceğinizi bilemezsiniz" (2014: 186). Eserde, odaklanılan konuya, olay ve olguya, soruna ilişkin olarak yazar kavram setlerini ne şekilde tarihi, kültürel, siyasal, sosyolojik ve ekonomik bağlam vurgusu içinde kullanmıştır? Yazarın kavram setlerini bu şekilde kullanmasının nedeni nedir? Kavramların birbiriyle ilişkisi nasıl kurulmuştur? Tartışmasını temellendirdiği kuramsal bakış neden seçilmiştir? Kitap eleştirisi yazarken bu soruların yanıtları aranır. Umberto Eco'nun tez nasıl yazılır sorusuna ilişkin verdiği yanıtlardan biri, tez çalışmasında referans verilen kavramların açıklanmasıdır. Eco, metin içinde bir terim kullanılıyorsa, ilk kullanıldığı yerde açıklanması gerektiği önerisinde de bulunmaktadır (2017: 230).

Kitap eleştirisi yazarken de yazarın kullandığı kavram setlerinin, beslendiği kaynaklar ile birlikte tanımlanması, eserin konumlandığı bağlamın kavranması için yararlı olacaktır. Bu nedenle, kitap eleştirisinde kendimiz de yazardan farklı kavram setlerini değerlendirmede kullanacaksak, onları da özlü bir biçimde açıklamalıyız. Örneğin, Tezcan Durna'nın Ernesto Laclau'nun *Popülist Akıl Üzerine* adlı kitabının (2007) çevirisi üzerine yaptığı kapsamlı değerlendirmede, "halk" ve "popülizm" kavramları incelikli bir şekilde açıklanmaktadır (2008: 111-120).

Okuduğumuz metnin kavramsal ve kuramsal bakış açısını kitap eleştirisinde açık bir şekilde ortaya koyduktan sonra, ele aldığımız metindeki ön kabulleri, araştırma sorularını veya temalarını dökümleyebiliriz. Ele aldığı olay ve olguya ilişkin kavram seti ve kuramsal bakışı ile nasıl sorular geliştirmiş, hangi başlık ve temalar altında bu soruların yanıtlarını ele almış, değerlendirmemizde dikkat edeceğimiz bir diğer husus. Bu noktada, Becker'in "*Neden?*" diye sormayın, "*Nasıl?*" diye sorun" [özgün eserdeki vurgu] (2014: 107) vurgusunun, yazma eylemimiz için taşıdığı önemi açıklayalım. "Bir şeyin *neden* öyle olduğu'yla ilgili bir soru, kendi içinde oldukça ilginçtir ancak ben bu sorunun, cevabını kendisinde içerdiği kanısındayım: Tıpkı benim şu anda bu satırları yazarken yaptığım gibi, "*Neden?*" diye sormak daha doğal gelir. .... "*Nasıl?*" sorusunun "*Neden?*" sorusundan daha iyi bir soru olduğunu ilk defasında, gerçekleştirdiğim bir alan araştırması sırasında anladım.... bir şeyin nasıl olduğunu sorduğumda ... sorularım yerini buluyordu" (2014: 107-108). Nasıl sorusu, ana metnin öznelerinin hikâyelerinin görünmesini sağladığı için önemlidir. Neden sorusu yerine, nasıl ile başlayan bir sorgulamada gerek saha araştırmasında gerekse eleştiri yazma eyleminde, o olaya, olguya veya öznelere ilişkin derinlikli soruların sorulmasını sağladığı için metnin derdini daha açık bir şekilde ortaya koyar. Nasıl sorusu, çalışmanın konuya yaklaşımının betimsel mi yoksa analitik mi olduğunu da (Şişman, 2005: 138) fark etmemizi sağlar. Bu da kitap eleştirisi yazma eyleminin inceliklerinden birisidir. Nasıl sorusu, ana metnin sorunsalını ve araştırma sorularını hangi yöntemle irdelediğini kavramamıza da rehberlik eder. Nicel veya nitel araştırma yöntemleri, araştırma etiği, araştırmacının özdüşünümselliği, nasıl sorusu ile birlikte, değerlendirme yazımıza dâhil olur.

1.3. Metinlerarası Okuma ve Örme

Eco, iyi bir tezin, konunun birincil kaynakları üzerine kurulu olduğunu belirtir. Kitap eleştirisi yazarken de değerlendirmesi yapılan kitabın temel referanslarına bakılabilir. O kitap üzerine yazılmış bir başka değerlendirmeden yararlanılıyorsa, bu ikincil kaynaklardan metnimiz içinde yararlanmak demektir. Metnimizi yazarken metinlerarası okuma ve örme, kitap eleştirimizi zenginleştirir ve ona derinlik kazandırır. Yalçınkaya, kitap eleştirisinin, öncelikle araştırma yapmak olduğunu bu nedenle belirtir (2017: 77). Kitap eleştirisini kuru bir özetlemeden çıkartmak istiyorsak, o metni diğer metinlerle konuşturmamız, örmemiz gerekir.

Konuya ilişkin eleştirel bir çalışmaya atıf yapıyorsak, Eco'nun deyişiyle bunu argümanımızı güçlendirmek ve onaylamak için yapmalıyız (2017: 234). Kitap eleştirisinde, ana metinden veya diğer metinlerden alıntılar yapıyorsak, "... alıntılar aslına sadık olmalıdır, alıntıda olmayan şeyler metne dahil edilmemelidir; yorumlar, açıklama, belirtme gibi şeyler köşeli ya da yuvarlak parantezler içinde verilmelidir" (2017: 240-241). Kitap eleştirisinin sonunda, metin içinde konuştuğumuz, referans verdiğimiz kaynaklar mutlaka eklenmelidir. Kaynakçanın yazımına da kitap eleştirisi yazma eylemindeki gibi titizlik gösterilmelidir. Yazımızın kaynakça kısmı, basitçe bir listeleme değildir. Kaynakça yazımı sırasında, kaynakların soyadları başına numara, simge konulmamalı, soyadları alfabe sıralamaya göre dizilmelidir. Kaynakça yazım kuralları özen gösterilerek uygulanmalıdır. Bu hususa ilişkin iyi bir örnek, Deniz Özçetin'in *Mülkiye Dergisi*'nde yayınlanan, Mark Neocleous'un 2016'da çıkardığı son kitabı *The Universal Adversary*'ye ilişkin yaptığı kapsamlı değerlendirmedir. Özçetin, kitap değerlendirmesinde Neocleous'un "evrensel hasım" kavramını açıklarken, yazarın Foucault'nun iktidar teknikleri vurgusuna referansla "evrensel hasımla nasıl mücadele edilir?" ve "evrensel hasım devlet ve sermaye için ne işlev görür?" sorularını nasıl yanıtladığının izini sürer (2016: 153). Özçetin, yazara referansla evrensel hasımın cisimleştiği figürleri şeytan, cadı, zombi ve korsan olarak belirtir (154). Özçetin, Neocleous'un diğer çalışmalarından da beslenerek, yazarın evrensel hasımın devlet ve sermaye tarafından inşa edilmesini nasıl incelediğini yazısında ele alır.

1.4. Kitabın Belli Bir İzlekte Serimlenmesi ve Yalınlık

Değerlendirmesi yapılan metin; giriş, gelişme ve sonucu oluşturan bölümleriyle belli bir izlekte özetlenmeli, bu özetlemelerde bölümlerdeki temel argümanlar ve örneklerle yeterli ölçüde yer verilmelidir. Değerlendirme yazısının da belli bir sistematığı, diğer bir deyişle örgütlenişi vardır. Ana metin, ana metnin referans verdiği kaynaklardan bazılarını, o konu üzerine ikincil kaynakları ve belki de ana metin üzerine değerlendirme yazılarını okuduktan sonra zihnimizde bir akış şeması oluşturmamız gerekir. Bu akış şemasını, kendi değerlendirme yazımızın bir planı diğer bir deyişle içindekiler kısmı olarak düşünebiliriz. Kitabın ve yazarın tanıtımı, kitabı okuma ve değerlendirme için seçme nedenimizi açıkladıktan sonra ana metinde olay, olgu veya konuya ilişkin başvuru kavram setleri ve kuramsal bakışın incelikli bir şekilde irdelenmesi, kitabın bölümlerinin ve tartışmanın gelişmesinin sunulması ile devam edebiliriz. Kitabın bölümlerini sunarken bölümlerden bir alıntı yapılacaksa bu değerlendirmeye ilişkin tartışmayı ayrıntılandırmak ve somutlamak için Eco'nun deyişiyle, "yorumlayıcı analize konu olacak bölümler makul genişlik gözetilerek ..." (2017: 234) yapılabilir. Ancak ana metinden yapılacak alıntının doğru kavranması gerekir, diğer bir deyişle bağlamından kopartılarak alıntı yapılmamalıdır. Üstelik yapılan alıntıda görüşün, aksi belirtilmediği sürece yazar tarafından benimsenmediği anlamına gelmektedir. Bu nedenle, ana metinden yapılacak alıntılarda alıntıyı bağlamdan koparmama ve temel tartışmayı derinleştirme hususlarına dikkat edilmelidir. Alıntı ve gönderme yapmanın da iki ayrı metin geliştirme tekniği olduğunun altını çizelim. Her ikisinin işlevi, boyutu ve etik sorumluluğu farklıdır (Yalçınkaya, 2017: 140). Alıntılama, ana metnin bir kısmını, kaynağa sadık kalınarak, bire bir aktarmak iken gönderme yapmak ise, ana metindeki bir tartışmaya dolaylı olarak referans vermek demektir (141). Alıntılama ve gönderme yapmanın, yazara yüklediği etik sorumluluk vardır. Kaynak göstermek, o bilgi birikiminin hangi koşullarda hangi bilgiler ile tartışılarak bugüne geldiğini ortaya koyar (145). Yalçınkaya, alıntılama öznel vurgulama yapılabileceğini de belirtir. Alıntı yapılırken, bu durumda köşeli parantez açıp, [vurgu bana ait] "vb." şeklinde işaretleme yapılır (146).

Kitap eleştirisinde, okuduğumuz çalışmadan bazı arka plan ayrıntılarına yer vermek isteyebiliriz. Ayrıntılar, çalışılan konunun ve keşfedilen ilişkilerin varlığını çerçeveleyen koşullar olma işlevine sahiptir (Becker, 2014: 101-102). Bu nedenle, eleştiri yazımızda, o araştırmacının nerede, hangi koşullarda ve nasıl gerçekleştiğine dair arka plan ayrıntılarını, varsa yazarın hikâyesini, metnimize katabiliriz. Bu "incelik", eleştiri yazımızda çalışmanın bağlamı vurgusunu kurmamıza da zemin hazırlar. Göze Orhon, *Moment Dergi*'de yayımlanan "Sert Kadınlar ve Rasyonel Düşler" başlıklı yazısında Deborah Nelson'un *Tough Enough: Arbus, Arendt, Didion, Mc Carthy, Sontag* (2017) kitabını değerlendirir. Orhon, Nelson'un altı kadın entelektüelin akademik çalışmalarını "duygusal katılık" teması etrafında ele aldığını açıklarken, özellikle yazarın, altı kadın entelektüelin hem kendi biyografilerini hem de kanonları dışında kalmış metinleri ele aldığına dikkat çekmektedir (2017: 536). Bu yazı gerek ele aldığı metnin derdini açık bir şekilde ortaya koyması gerekse diğer metinlerle konuşturması açısından iyi bir örnektir.

Ana metnin bölümlerini belli bir izlek içerisinde sunduktan sonra, metnin literatüre katkısını tartışarak değerlendirmemizi tamamlayabiliriz. Kitap eleştirisinde veyahut herhangi bir yazıda paragraf arası verdiğimizde,

o bölümde anlamlı bir bütün oluşturduğumuzu bilmemiz gerekir. Yalçinkaya paragraf vermenin metin içindeki rolünü şu şekilde açıklamakta: “Paragraf, sözcüklerden başlayarak ördüğümüz duvarın bir sırasıdır. Kendi içinde görelî bir anlam bütünlüğü vardır. Bu nedenle, olur olmaz yerde paragraf oluşturulmaz... Bir paragrafta başlamak yeni bir sıra örmeye başladığınızı gösterir” (2017: 120). Paragraflar arası bağlantının kurulması da gereklidir, bir paragraftaki argüman ardından gelen paragraftaki tartışmayla ilişkili olmalı, metnin mimarisi bu şekilde belli bir mantık ve tutarlılık bütünlüğüne sahip olmalıdır. Paragraflar arası geçişte sıklıkla yapılan iki yanlış da belirtelim. İlki, paragrafları alıntılar şeklinde dizmektir. Yalçinkaya, bu yanlışta, “bu tipik bir kes ve yapıştır yöntemi olup üstelik en acemisidir” (121) saptamasını yapmaktadır. İkincisi de, tek cümlelik paragraftır.

Kitap eleştirisinde, ana metnin bölümleri arasındaki bütünlüğün ve tutarlığın da ele alınması gerekir. Kitabın değerlendirilmesinde kaçınılması gereken şeylerin başında şu beş husus gelir: laf kalabalığı, gereksiz tekrarlar, metaforların yanlış kullanılması, aşırılaştırma veya abartma sıfatları kullanmak ve sokak dili ve argo kullanımınıdır. Değerlendirme yazılarında yapılan temel hataların başında “havalı olduğu” düşünülen bir üslubun benimsenmesi gelir. Becker, özellikle laf kalabalığı ve daha havalı olduğu düşünülen bir şekilde ifade edişin (2013: 52-53) iyi bir akademik yazma eyleminde sadeleştirilmesi gerektiğini önerir. Becker, öğrencisinin neden “daha havalı” sözcükler kullandığını yazılı olarak açıklamasını istediği zaman, öğrencisinin buna ilişkin yanıtının, “...Yazdıklarınız ne kadar zor anlaşılırsa bir o kadar entelektüelmişsiniz izlenimi yaratırsınız” (53) olduğunu aktarmaktadır. Becker’i izleyerek dersek, akademik personanın bu şekilde yaratılması, bu sözde personanın varlığına inanan bir akademi kültürü ve kültü yaratır: “Havalı bir şekilde yazarsak, genel olarak sıradan insanlardan daha zeki olduğumuzu, daha ince duyarlılıklara sahip olduğumuzu, onların anlamadığı şeyleri anladığımızı ve dolayısıyla bize inanmaları gerektiğini göstermiş oluruz” (Becker, 2013: 59). Üstelik bu akademik persona inşası, akademik kuşaklar arasında da, yazma tarzlarının taklidi ile süregelir (63). Bu noktada, Becker, taklit veya havalı olma gayreti yerine yalın bir şekilde yazmayı önerir: “‘Havalı’ yazımın gösterişçiliğinden ve karmaşıklığından üslubunuzun üzerinden tekrar tekrar giderek ve işe yaramayan kelimeleri çıkararak kaçınabilirsiniz” (219). Benedict Anderson akademik yaşamını, saha araştırmalarında yaşadığı zorlukları aktardığı kitabını, akademik üslubun ve jargonlara bağlı kalıp yazmanın sakıncalarına değinerek bitirir: “...Akademisyenler ...disiplin jargonlarıyla sarılmış ve korunmuş olarak, kaygısızca kendi dünyalarında yaşarlar. Jargonlar aynı anda hem bir lütf hem de bir bela olabilir. Kullanılmaları, akademisyenler arasında iletişimi kolaylaştırır ve kullanıcıların mesleki ehliyetini teyit eder. Bununla birlikte akademisyenlerin fikirleri anlama ve ifade etme biçimini kısıtlayan bir hapishaneye de dönüşebilir.” (2017: 141-142). Bu açıdan, iyi bir örnek, Mine Gencel Bek’in *Kültür ve İletişim’de* yayınlanan, David Morley’in *Communications and Mobility: The Migrant, the Mobile Phone and the Container Box* (2017) adlı eserine ilişkin yazdığı değerlendirme yazısıdır (2020: 296-300). Yazar hem Morley’in iletişim teknolojilerinin seyahat ve hareketlilik olgularına getirdiği dönüşümü nasıl ele aldığını açıklamakta, değerlendirmesini metinlerarası referanslarla örmekte, hem de bu tartışmayı yalın bir dille okura sunmaktadır. Yazarın, esere ilişkin genel değerlendirmesi, eserin iletişim teknolojileri ve hareketlilik arasındaki ilişkiyi toplumsal cinsiyet kesişiminde ele almasındaki eksikliği ve neden günümüz Türkiye’inde okunması gerektiğine ilişkin paragrafıyla sona ermektedir.

Ayrıca yazarın kendi söz dağarcığının gelişmesi için akademik disiplini dışında da kendini besleyecek kaynakları olmalıdır. Edebiyat ve diğer sanat dalları, yazarın söz dağarcığı başta olmak üzere, kültürel sermayesini besleyen beğenisini rafine hale getirir. Becker, yazarlara her kelime üzerine düşünmelerini önerir (2014: 119). Çünkü bir şeyin nasıl söyleneceği üzerine, yazarın tercih şansı, bilgidonanımsal bir repertuarı mevcuttur. Yalçinkaya da akademik yazımda “üslup” konusunda şu hususlara dikkat çeker: yazınsal üslup ile kişisel üslubun karıştırılmaması, üslubun amaca bağlı kalınarak seçilmesi, ele alınan konu hakkında ahlaki değer yargısı içeren, kalıp yargılar, klişe nitelermeler, aşağılayıcı veya küçümseyici nitelermelerin kullanılmaması gereği (2017: 111-112). Yalçinkaya üslup hususunda son olarak, “... üslubunuzun olabildiğince akıcı, canlı, açık seçik ve özenli, yalın olmasında sonsuz yarar olduğunu” (112) da önerilerine ekler. Ona göre, bir metni çalاکalem yazmak yerine üslup ve söz dağarcımızın kullanımı konusunda hassas olmalı, önceden düşünmeliyiz: “Sözcükleri ardı ardına dizmek cümle kurmak anlamına gelmez. Sözcükler cümlenin anlatmak istediği şeyle ilgili olmalı ve aynı cümle içinde olabildiğince yinelenmeden, yerlerini başkasına bırakarak ilerleyebilmelidir” (Yalçinkaya, 2017: 117).

Son olarak bu kısımda, değerlendirmesi yapılan çalışmanın formatına dair değerlendirmeye de yer verilmelidir. Bu anlamda, fotoğraf, harita, tablo veya çizim kullanılıp kullanılmadığına; kaynakçasının doğru ve hacimli olup olmadığına, indeksi ve eklerinin de bulunup bulunmadığına da bu kısımda yer verilmesinde fayda vardır.

Çalışmaya dâhil edilen tüm bu malzemelerin, tartışmanın yürütülmesinde yeri, rolü ve işlevine dair de gözlemde bulunulabilir. Bu bilgilerin sunulması, okura ana metnin niteliği ve kapsamı hakkında fikir verebilir.

1.5. Kitabın Literatüre Katkısının Değerlendirilmesi

Kitap eleştirisi yazma eyleminde en özgür olduğumuz ve kendi bakış açımızdan beslenen kısım, çalışmanın literatüre katkısının değerlendirildiği yorumlarımızdan oluşan kısımdır. Kitap eleştirisi ne basitçe bir yergi ne de övgüdür. Her metin, hiç kuşkusuz özeldir, ancak artık ana metinle hesaplaştığımız, literatüre katkısını, artı ve eksileriyle tartıştığımız kısımda özelliğimiz aşikârdır. Bu kısımda, ana metnin bıraktığı yerden yeni sorular, araştırma gündemleri de önerebiliriz. Değerlendirmemizin sonunda, bu konuda gelecekte ne tür çalışmalar yapılabileceğine dair öneriler getirebiliriz (Şişman, 2005: 139). Hatta belki de bu tartışmayı ve önerileri yapmak için ana metnin değerlendirmesini yapmak istemiş olabiliriz. Yalçinkaya'yı izlersek, bu kısımda şu tartışmayı da yapabiliriz: "Siz neden bu metne yöneldiniz? Metin ve yazarla aranızda nasıl bir ilişki kuruyorsunuz ve bu ilişkinin arka planında hangi toplumsal-tarihsel-coğrafi vb. etkenler var?" (2017: 77). Yalçinkaya şu soruların da tartışmamıza eklenmesini önerir: "Ne gibi sonuçlar çıkarmaktadır? Çıkardığı sonuçlar, "giriş bölümünde bize vaat ettikleriyle aynı mıdır? Bu sonuçlar, kullandığı araç-gereçlerle gerçekten çıkarılabilir mi?" (78). Bunların yanı sıra, yazarın kaynakça kullanımı tatmin edici midir? Yazar birincil kaynakları mı kullanmış yoksa ikincil kaynaklara mı başvurmuştur? Kullanılan kaynakların metinle ilişkisi var mıdır? Metnin literatüre katkısı bu bağlamda tartışılırsa okur için de hem o eseri hem de eserin konusuna ilişkin okuma arzusu uyandırabilir.

Böylece, kitap değerlendirmesi için okuma ve ardından yazma eylemi, ana metnin olası okurlarına anlamlandırma yolculukları için bir çerçeve çizer. Ama bu çerçevenin, anlamlandırma pratiklerinden yalnızca birisi olduğunun okur farkındadır. Örneğin, Tom McDonald'ın *Social Media in Rural China: Social Networks and Moral Frameworks* (2016) adlı, Daniel Miller'in yürüttüğü *How Social Media Change the World* adlı iletişim etnografisi araştırma dizisinden olan bu eser üzerine yazmış olduğum değerlendirme yazısında, ilk olarak projeyi ve araştırma ekibini tanıtarak, taşra veya köyde medya repertuarı ve yeni medya ekosistemi üzerine araştırmaların gerekliliğini tartıştıktan sonra, projenin temel kavram setleri olan "ölçülebilir toplumsallık" ve "çoklumedya"yı açıkladım (Binark, 2017: 277-290). McDonald'ın saha araştırmasını değerlendirirken, sadece kırsal Çin bulgularına değil, Çin'deki yeni medya ekosisteminin de okur tarafından kavranabilmesi için daha genel bilgilendirme yapmaya çalıştım. McDonald'ın araştırmasında, kırsal Çin'de sosyal medya kullanımı ve gündelik yaşam arasındaki ilişkiselliği, toplumsal cinsiyet, yaş, etnisite, toplumsal pozisyon ve farklı sermaye sahipliği kesişiminde etnografik bir yöntemle nasıl ele aldığını bu değerlendirmede odağa aldım. Kırsal Çin'de sosyal medya kullanımı ve gündelik yaşamın kesişimini merkeze alan bu etnografik çalışmanın, Türkiye'de akademi gündemi için iyi bir örnek olduğunu düşünerek, kitap eleştirisini yazdım. Bu kitaba ilişkin başka bir değerlendirme, benim değerlendirmeden vurgu noktalarıyla, metinden seçtiği örnekler ile farklı olacaktır.¹

Akademik kitap eleştirisi nedir ve nasıl yapılır konulu bir çeviri derleme yazıda, "Kitabı, sizin değil, kitabın niyeti doğrultusunda ele alın" önerisi yer almaktadır (Dereci, 2017: 6). Kanımca, bu öneri de, kitap eleştirisi için dikkat edilmesi gereken bir incelik ve "ben olsaydım şöyle yazardım" gibi cümleler kurmamızı engeller. Kitap eleştirisi nereye yazılıyorsa o mecranın talep ettiği bir format ve hacimde olabilir. Bu formata uygun bir şekilde değerlendirmenin yazılması gereklidir. Bir kitap eleştirisi genellikle 1500-2000 sözcük arası uzunluğunda olabilir. Ayrıca, aynı konuyu ele alan birkaç kitap ve yahut aynı yazarın farklı kitapları "değerlendirme makalesi" türünde, kitap eleştirisi için seçilebilir. Bu konuda iyi bir örnek Aksu Bora'nın Sara Ahmed'in, *Duyguların Kültürel Politikası* (2015) ve *Mutluluk Vaadi* (2015) adlı iki kitabının Türkçe çevirilerinin yayınlanmasının ardından yazdığı değerlendirme yazısıdır (2017: 271-278). Bu yazı, Sara Ahmed'in 1990'ların ortalarından itibaren "duygusal dönemeç" yaşadığımız iddiasını, Arlie Russell Hochschild'in "duygusal emek", Maurizio Lazzarato'nun "gayri maddi emek", Michael Hardt, Antonio Negri'nin "duygulanımsal emek", Eva Illouz'un "duygusal sermaye" kavramlarını açıklayarak tartışmaya başlar. Ardından Ulus Baker'in *Kanaatlerden İmajlara: Duygular Sosyolojisine Doğru* (2015) başlıklı doktora tezinin, duygular sosyolojisine katkısını kısaca ele alır (Bora, 2017: 274). Ahmed'in

¹ Andreas Hepp'in *Medyatikleşen Kültürler* (2015) adlı Çiğdem Bozdağ ve Elif Pasos Devrani tarafından Türkçe'ye çevrilen kitabı için, farklı kitap değerlendirmesi örneklerine bakılabilir:

Zamur Tuncer, R. (2016). "Medyatikleşen Kültürler Üzerine Eleştirel Bir Okuma," İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi (51) , 155-164 . Erişim linki: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/272808>. Erişim tarihi: 29.08.2020; Kaya, İ. (20120). "Medyatikleşen Kültürler," *Folklor/Edebiyat*, 2020; 26(2): 439-443. Erişim linki: https://www.folkloredebiyat.org/Makaleler/1061982592_14-%20%20c4%b0pek%20Kaya.pdf. Erişim tarihi: 29.08.2020.

her iki kitabının kavramsal ve kuramsal bakışının nasıl bir tartışma zemini içinde kurulduğunu anlatan Bora, her iki kitabı eş anlı okur, Ahmed'in fenomenolojik yaklaşımının politik olanaklarına dikkat çeker (277).

Eğer bir dergide yayımlanmak üzere bir kitap eleştirisi yapılacaksa, nitelikli akademik dergilerin kitap eleştirisi editörünün olduğunu göz önüne almalıyız. Kitap editörleri de, eleştiri yazısını dil kullanımı, üslup, bilgidonanımsal hâkimiyet, metinlerarası örme, kavramsal ve kuramsal bakışın irdelenmesi, tartışmanın izleği, genel değerlendirmesi, formata uygunluğu ve kaynakça kullanımı açısından tekrar değerlendirir. Dolayısıyla, burada şu hususun da altının çizilmesi gereklidir. Kitap eleştirisi editörlüğü de tıpkı kitap eleştirisi yazmak kadar zor ve öğretici bir süreçtir. Son olarak, bir kitap eleştirisinde olmazsa olmazı belirtelim: eserin yazarının adı soyadı, başlığın tamamı, varsa editörleri ve çevirmenin adı soyadı, yayın yeri, yayınevi, yayın tarihi, kaçınıcı baskı olduğu, sayfa sayısı, ederi ve ISBN bilgilerinin değerlendirme yazısının başında yer alması gereklidir (Şişman, 2005: 137). Ayrıca, kitabın künye bilgilerine basılı veyahut elektronik kitap olduğu, ciltli ve yahut karton kapaklı olduğu bilgileri de eklenebilir.

Sonuç Yerine

Becker, sosyoloji öğrencileri için yazma eylemini açıkladığı çalışmasında, "... insanların yazma biçimleri yazdıkları toplumsal kurumların içinden doğar" saptamasını yapmaktadır (2013: 19). Becker, "Yazmayı sizi çevreleyen dünyadan, hem size dayattıklarından hem de size sunduklarından, öğrenirsiniz." (140) derken, akademinin kurum kültürü, örgütlenmesi ve yönetim düzenlemelerinin yazma eylemi üzerindeki rolüne işaret eder. Amerikan üniversitelerinde akademik üretimin niteliğinin, yayın sayısı gibi nicel göstergelerle ölçülmesi, akademik istihdam ve terfide atıf sayısına önem verilmesi (225), gerek araştırmacılar gerekse akademik yazma eylemi üzerinde onanmaz bir şekilde tahribatta bulunmuştur. Becker'in bu vurgusu, Türkiye'de akademi kitap eleştirisi yazma eyleminin neden hafife alındığıyla ilgili önemli ipuçları barındırıyor. Akademimizde yazma eylem ve türleri arasında hafiften ciddiye kurduğumuz sözde hiyerarşiler, akademik yazma eylemini akademik teşvikten atama ve yükseltme kriterlerine varıncaya dek puan hiyerarşisi hâkimiyeti altına alan akademik yönetim nedeniyle kitap eleştirisi yazmak, genç veya deneyimli araştırmacılar arasında vakit kaybı olarak görülmekte, yapıldığı takdirde de çoğu zaman bu eylemin layığıyla gerçekleşmediği görülmektedir. Yalçinkaya da kitap değerlendirmesinin, akademiye yanlış anlaşıldığına dikkat çeker: kitap değerlendirmesi, kitap özeti çıkartmak sanılmaktadır (2017: 75). Kitap tanıtımı ve kitap değerlendirmesi farklı iki yazı türüdür. Kitap tanıtımı, kitabın kim tarafından yazıldığını, yayın tarihi ve yayın evi bilgisini ve kısaca içindekileri özetler. Kitap tanıtımı metinlerarası bir konuşma gerçekleştirmez. Kitap tanıtımı 500-800 sözcük arasında hacmi küçük olan bir yazıdır. Özellikle, yeni yayınlanan kitapların okurlara tanıtılması amacına hizmet ettiği için, kitabın konusunun, yazar tarafından öznel bir değerlendirme içermeyen aktarılması amaçlanır.

Kitap eleştirisi yazma eylemi, akademik yazı türleri arasında yukarıda açıkladığım hususlardan dolayı genç olsun ve yahut daha deneyimli olsun her yaşta araştırmacıyı en çok zorlayan yazı türüdür. Genç araştırmacılar için bu niteliğinden ötürü bu yazı türü, kavram setleri ve kuramsal bakışı kavrama, metinlerarası okuma ve örmeye başlangıç amacıyla iyi yazma egzersizleridir. Yalçinkaya, her yazarın dil "tesisatçılığının" farklı olduğunu belirtir. Dil tesisatçılığı, o dilin sözcüklerine, terimlerine, kavramlarına, noktalama işaretlerine, bağlaçlara, vs. hâkim olmak demektir (40-41). Kitap eleştirisi yazma eylemi, dil tesisatçılığımızda deneyim kazanmamızı sağlaması hasebiyle de akademik yazı türleri arasında apayrı bir yere sahiptir.

İyi bir kitap eleştirisi, ana metnin yazarı veya araştırmacısı, metnin konusu ve kuramsal bakışı hakkında merak uyandırırken okuru o incelemeyi okumaya yönlendirmelidir. Bunu yaparken de ele alınan metne yalnızca övgüler düzülmez; o çalışmayı konuya ilişkin eleştirel literatürden yararlanarak eksikleriyle ve önerileriyle ele alır. Bu nedenle, kitap eleştirisi de bütünlüklü bir tartışma ve yazarının kendi kavramsal ve kuramsal bakışını, diğer bir deyişle, değerlendirmeyi yapan araştırmacının akademik donanımını ortaya koyar. İyi bir kitap eleştirisi aynı zamanda baştan sona okunan bir metindir. Bu nedenle, kitap eleştirisi yazarken şu hususları akılda tutmak gerekir: ana metnin temel derdi nedir? Bizim bu metin hakkında söylemek istediğimiz nedir? Neden bu metni okuduk ve diğer okurların da neden okumasını arzu ediyoruz? Kimin için bu değerlendirmeyi yazıyoruz? Bu soruları hatırdı tutarak, değerlendirmemizi yazarsak, okuma eylemimizden türeyen yazma eylemimiz, hedeflediği amaca ulaşabilir. İncelikli kitap eleştirisi yazmak için kitap eleştirilerinin de okunması gereklidir. Okuduğumuz bir kitap

hakkındaki eleştiri metinlerini okumakla işe başlayabiliriz. Ya da bir kitap eleştirisini okuduğumuzda ana metne, ana metnin konusu hakkında diğer metinleri okumaya bizi yönlendiriyor mu sorusunu sorabiliriz.

Akutagawa Ryunosuke'nin "Rashomon" ve "Çalılıklar Arasında" öykülerini sinemaya *Rashomon* adıyla uyarlayan Kurosawa Akira'nın tüm anlatı boyunca hakikâtin, sözedimine döken kişinin gördüğü, görmek istediği ve bu şekilde dillendirdiği bir hakikat olduğunun altını çizmesi gibi, kitap eleştirisi anlatısı da yazarın gördüğü ve kurduğu bir çerçevedir. Aynı kitap üzerine farklı kişilerin yazdıkları eleştirilerini okumak tek bir doğru yolun olmadığını gösterir. Kitap eleştirisi son kertede öznel bir deneyimin okurlarla paylaşılmasıdır. Yazarın, bir metni nasıl gördüğünü başka okurlarla paylaşma arzusu, o metni, kavramsal ve kuramsal bakışını ne şekilde konumlandıracağı ve diğer metinlerle nasıl konuşturacağı gibi öznel süreçler nedeniyle aslında onun için de yeni ve "incelikli" bir öğrenme deneyimidir.

Kaynakça

- Akutagawa, R. (2016). Raşomon ve Diğer Öyküler. (Çev. Oğuz Baykara). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Anderson, B. (2017). Sınırları Aşarak Yaşamak: Bir Sosyal Bilimcinin Yaşamından Anılar. (Çev. Ayet Aram Tekin). İstanbul: Metis.
- Becker, H. S. (2013). Sosyal Bilimcilerin Yazma Çilesi: Yazımın Sosyal Organizasyonu Kuramı. (Çev. Şerife Geniş). Ankara: Heretik.
- Becker, H. S. (2014). Mesleğin İncelikleri: Sosyal Bilimlerde Araştırma Nasıl Yürütülür?. (Çev. Levent Ünsaldı, Baran Öztürk, Hatice Esra Mescioğlu, Şerife Geniş, Gökçe Metin). Ankara: Heretik.
- Binark, M. (2017). "Kırsal Çin'de Sosyal Medya Kullanımı: Ağlaşmış Bireysellikler ve Ahlaki Çerçevelerin Yeniden İnşası Arasındaki Gergin Hat", Moment Dergi, 4(1): 279-290. Erişim linki: <http://www.momentdergi.org/index.php/momentdergi/article/view/241/461>. Erişim tarihi:29.08.2020.
- Bora, A. (2017). "Oyunbozan Feminist: Sara Ahmed", Moment Dergi, 4(1): 271-278. Erişim Linki: <http://www.momentjournal.org/index.php/momentdergi/article/view/239>. Erişim tarihi: 29.08.2020.
- Dereci, T. (Yay.Haz.) (2017). "Akademik Kitap Eleştirisi Nedir, Nasılı Yapılır?", (Çev. Müleyke Vural). Sosyalbilimler.org. Erişim linki: <https://www.sosyalbilimler.org/akademik-kitap-elestirisi-nedir-nasil-yapilir/>. Yayım tarihi:23.09.2017. Erişim tarihi: 29.08.2020.
- Durna, T. (2008). " Popülist Akıl Üzerine", Kültür ve İletişim, 11(1): 111-120.
- Eco, U. (2017). Tez Nasıl Yazılır?. (Çev. Betül Parlak). İstanbul: Can.
- Gencil Bek, M. (2020). "Communications and Mobility: The Migrant, The Mobile Phone and The Container Box", Kültür ve İletişim, 23(45): 296-300. Erişim linki: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kulturveiletisim/issue/53378/709840>. Erişim tarihi: 29.08.2020.
- Kaya, İ. (2020). "Medyatikleşen Kültürler", Folklor/Edebiyat, 2020; 26(2): 439-443. Erişim linki:https://www.folkloredebiyat.org/Makaleler/1061982592_14-%20%c4%b0pek%20Kaya.pdf. Erişim tarihi: 29.08.2020.
- Orhon, G. (2017). "Sert Kadınlar, Rasyonel Düşler", Moment Dergi, 4(2): 535-544. Erişim linki: <http://www.momentjournal.org/index.php/momentdergi/article/view/287>. Erişim tarihi: 29.08. 2020.
- Özçetin, D. (2016). "Tüm İnsanlığın Düşmanları, Sermaye ve Güvenlik", Mülkiye Dergisi, 40 (2): 153-162 . Erişim linki: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mulkiye/issue/37409/432796>. Erişim tarihi: 29.08.2020.
- Sarıtaş, S. (2020). "Maddi Kültür", Folklor ve Edebiyat, Sayı: 103: 733:736. Erişim linki:https://www.folkloredebiyat.org/Makaleler/227921397_17-%20s.sar%c4%b1ta%c5%9f.pdf. Erişim tarihi: 29.08.2020.
- Şişman, M. (2005). "Kitap Eleştirisi", Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, Sayı:41, 133-140.
- Yalçınkaya, A. (2017). Mazerete Mahal Yok!. 4. Baskı. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Zamur Tuncer, R . (2016). "Medyatikleşen Kültürler Üzerine Eleştirel Bir Okuma", İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 2(51) , 155-164 . Erişim linki: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/272808>. Erişim tarihi: 29.08.2020.

Teşekkür: Değerli önerileri için Doç. Dr. Metin Yüksel'e teşekkür ederim.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:01.10.2020 ✓Accepted/Kabul:16.11.2020

DOI:10.30794/pausbed.803231

Araştırma Makalesi/ Research Article

Gökçe, O. Z. (2021). "Kantitatif Çok Vakalı (Large-N) Veri Analizi ve Küresel Uluslararası İlişkiler Yazınındaki Uygulamaları" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2021 Sayı 42:Özel sayı 1, Denizli, ss.Ö131-Ö147.

KANTİTATİF ÇOK VAKALI (LARGE-N) VERİ ANALİZİ VE KÜRESEL ULUSLARARASI İLİŞKİLER YAZININDAKİ UYGULAMALARI

Osman Zeki GÖKÇE*

Özet

İstatistiki veri analiz programlarına erişimin kolaylaşması ve çok vakalı veri setlerinin yaygınlaşıp ulaşılabilir hale gelmesiyle birlikte uluslararası ilişkiler yazınında kantitatif çok vakalı veri analizlerine dayalı makaleler ağırlık kazanmaya başlamış ve günümüzde artık neredeyse her çalışmada görebileceğimiz yaygınlığa ulaşmıştır. Uluslararası ilişkiler yazınında gerek devletlerin gerekse devlet dışı aktörlerin farklı boyutlardaki ilişkilerinin çok vakalı veri analizi uygulanarak incelenmesi, yapılan çalışmaların dış geçerliliğini (external validity) artırmaktadır. Ancak, veri setinin yapısına ve veri oluşum sürecine (data generating process) önem verilmeden ve sadece ortaya konan hipotezi doğrulama amacıyla sofistike kantitatif yöntemleri kullanma eğilimi, bu alanda suistimallere açık kapı bırakmaktadır. Bu makaledeki ana sav, güçlü teorik altyapıya sahip olduğu ve araştırma yöntemlerindeki temel bazı unsurlara dikkat edildiği sürece basit istatistiki analizlerle bile çoklu vaka analizinin mümkün olabileceğine ve bu çalışmaların prestijli dergilerde yayınlanma potansiyeline dikkat çekmektir. Makalenin genel amacıysa, çok vakalı veri analizi yapmayı planlayan sosyal bilim araştırmacılarına sağlıklı bir sosyal çıkarım için verinin basitçe nasıl kullanılabileceği konusunda fikir vermek ve değişkenlerin amaca uygun dönüştürülmesinden veri setinin yapısına uygun analiz yönteminin seçilmesine kadar birtakım konularda basit düzeyde yardımcı olmaktadır. Makale, ortaya konan sav ve amaçları doğrultusunda son elli yılda uluslararası ilişkiler yazınında öne çıkan çok vakalı veri analizi uygulamalarını, konu ile ilgili güncel tartışma ve önerileri ve özellikle de büyük verilerin (big data) kullanımının yazını yakın gelecekte nasıl etkileyebileceğini okuyucunun dikkatine sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Çok vakalı veri setleri, Kantitatif yöntemler, Veri analizi, Uluslararası ilişkiler.*

QUANTITATIVE LARGE-N DATA ANALYSIS AND ITS APPLICATION IN INTERNATIONAL RELATIONS LITERATURE

Abstract

Thanks to the availability of various large-N datasets, developments in statistical techniques, and convenient use of statistical software, quantitative large-N techniques have come to be applied extensively by researchers in the field of international relations. Such extensive applications of these techniques, on the one hand, help us evaluate the external validity of arguments or empirical claims made by scholars in the field. On the other hand, employing these techniques without paying attention to theoretical explanations, expectations, and assumptions to catch up statistical significance between variables of interest falls short of scientific integrity and quality. This article aims to highlight points requiring scholarly attention while applying quantitative large-N techniques to questions in international relations. Referring to prominent empirical discussions in the literature and giving examples, this article also wants to draw researchers' attention to the future in international relations in the light of the big data revolution.

Keywords: *Large-N datasets, Quantitative techniques, Data analysis, International relations.*

*Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medipol Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimler Fakültesi, İSTANBUL.
e-posta: ogokce@medipol.edu.tr. (<https://orcid.org/0000-0002-5819-7841>)

1. GİRİŞ

Kantitatif çok vakalı veri analizleri uluslararası ilişkiler yazınında ortaya atılagelen sorunsalların (*puzzle*) irdelenmesinde, açıklama ve hipotezlerin test edilmesinde, özellikle son yirmi yılda, yaygın olarak kullanılan bilimsel bir yöntemdir. Bu yöntem, doğru veri seti ve teknik kullanıldığında, ortaya atılan teorik açıklamaların ne derece genel-geçer olduğunun da tespitini yapmamıza yardımcı olmaktadır. Uluslararası ilişkiler yazınındaki olgu ve kavramların şeffaf ve objektif ölçümlere dayanan değişkenlere dönüştürülmesi ve bu değişkenlerin uygun istatistikî modellerde kullanılmasıyla elde edilen sonuçlara bağlı kalınması, yapılacak çıkarımların yanlılığını azaltmada biz araştırmacılar çok önemli bir avantajı da sağlamaktadır.

Bu makalenin amacı çalışmalarında kantitatif çok vakalı tekniklere başvuran veya başvurmayı düşünen araştırmacılara bu tekniklerin avantajları ve dezavantajları konusunda düşünmeye sevk etmek, yine bu tekniklerin doğru kullanımı hususunda birkaç önemli noktaya dikkat çekmek ve bu tekniklerin uluslararası ilişkiler yazınındaki kullanımının son elli yılda geçirdiği dönüşüm ve değişim hakkında bilgilendirmektir. Bunu yaparken, yazındaki tüm çalışmaların ayrıntılı taramasını yapmak yerine, kantitatif çok vakalı analizlerin uluslararası ilişkiler yazınında yaşadığı veya yaşattığı dönüşümde öne çıkan konu ve çalışmaları zikretmek istedik. Bu çalışmanın kantitatif teknikler hakkında yeni bilgi sahibi olan ve kendini geliştirmeyi düşünen araştırmacılara bu tekniklerin yazındaki önemi, eksikleri, kapsamı ve geleceği hakkında aşinalık sağlayacak Türkçe bir giriş kaynağı olarak kullanılmasını da amaçlamaktayız.

Makalenin bir sonraki bölümü çok vakalı veri analizinin amaçlarını, sunduğu avantajları ve yanlış uygulanması sebebiyle ortaya çıkacak muhtemel problemleri olabildiğince kapsamlı bir şekilde incelenmekte ve okuyucunun dikkatine sunmaktadır. Takip eden bölümde, sırasıyla, kantitatif çok vakalı veri analizlerinin uluslararası ilişkiler yazınındaki gelişimi ve uygulama alanları tartışılmakta ve bir önceki bölümde bahsedilen muhtemel problemlerin literatürde nasıl karşılık bulduğu hakkında okuyucuya somut örnekler sunulmaktadır. Son bölümdeyse büyük veri devrimi ışığında uluslararası ilişkiler yazınının geleceği hakkında okuyucuya kısa bir perspektif sunulmakta ve bu makalede değinilen konu ve tartışmaların bu devrimin getirdiği yenilik ve avantajlarına rağmen geçerliliğini koruyacağına altı çizilmektedir.

2. ÇOK VAKALI VERİ ANALİZİ: AMACI, SUNDUĞU AVANTAJLAR VE MUHTEMEL PROBLEMLER

Kantitatif çok vakalı veri analizleri (veya kantitatif teknikler) veriye ve olasılık kanunlarına bağlı kalınarak araştırmacıya sosyal gerçekler hakkında çıkarım yapma imkânı sağlamaktadır. Kantitatif bir yöntem kullanan araştırmacının temel amacı teoriler üzerinden ortaya atılan açıklama ve hipotezlerin sosyal gerçeklikle ne derece örtüştüğünü test etmektir. Bunun yanı sıra, kantitatif tekniklerin farklı araştırmacılar tarafından yaygın bir şekilde kullanılması, olgu ve kavramlar arasında teorik açıklamayla örtüşmeyen ilgi çekici yeni ilişkilerin ve sorunsalların ortaya çıkarılmasında uluslararası ilişkiler yazınına önemli bir katkı sunmaktadır. (Zinnes, 1980). Ancak, doğru çıkarım yapabilmek ve dolayısıyla faydalı politika önerileri sunabilmek için kantitatif teknikleri niçin kullandığımızı ve kullanırken hangi noktalara dikkat etmemiz gerektiğini bilmek elzemdir. Takip eden iki alt bölüm yazından da örnekler vererek bu konulara ışık tutmaktadır.

2.1. Çok Vakalı Veri Analizinin Araştırmacılara Sağladığı Avantajlar

Yapılan araştırmalarda kantitatif analiz tekniklerinin tercih edilmesinde birçok sebepten bahsedilebilir (Braumoeller ve Sartori, 2004). Öncelikle, kantitatif teknikler çok vakalı veri analizlerinin yapılmasına olanak sağlamaktadır. Bu teknikler ekonomi, psikoloji ve siyaset bilimi literatürü başta olmak üzere, neredeyse tüm sosyal bilim branşlarında yaygın olarak kullanılmakta, binlerce vakadan oluşan veri setleri sayesinde kişi, kurum veya devletlerin tutum ve davranışları hakkında önemli çıkarımlar yapılmaktadır. Bu tür veri setlerinden elde edilen ortalama, orta değer veya standart sapma gibi tanımlayıcı istatistikî bilgiler (*descriptive statistics*) bile araştırmacıların basit ama önemli çıkarımlar yapmasına olanak sağlamaktadır. Uluslararası ilişkilerde de etkin ve farklı düzeylerden çeşitli aktörlerin (örn., kurumlar, devletler, kişiler) farklı zaman dilimlerindeki tercih, karar ve aksiyonlarını içeren gözlemlerden oluşan çoklu verilerin analizi ve karşılaştırılması kantitatif tekniklerin uygun kullanımıyla artık kolayca yapılabilmektedir (Mansfield ve Pevehouse, 2008).

Bilginin toplanıp uygun bir şekilde bütünleştirilmesi teori geliştirmek için gereken önemli bir ilk adımdır. Uluslararası ilişkilerde teori geliştirme veya kuramlaştırma, diğer tüm sosyal bilim branşlarında olduğu gibi, araştırmacının önceki teorilerle cevaplanamayan ampirik bir soruyu ortaya çıkarmasıyla başlar. Bu soru veya sorunsal (*puzzle*) araştırmacıyı yeni bir açıklama bulmaya veya mevcut teoriyi geliştirmeye yönelik bir arayışa iter. Araştırmacı bu soruyu tek bir vaka analizinden çıkarabilir, ancak mevcut sorunun farklı vakalarda da tezahürü olup olmadığını da ortaya koymaya çalışır. Bunu ortaya koyabilmek ise kantitatif çok vakalı veri analiziyle daha mümkün ve kolaydır (Mansfield ve Pevehouse, 2008). Örneğin, bazı ülke ikililerinin diğerlerine göre daha yoğun ticari ilişkisinin olduğunu çok vakalı veri analizi sayesinde ayırt edebiliriz. Bu gözlem bize bu ülkeler arasındaki çatışma başlangıcı (*conflict onset*) olasılıklarının, aralarındaki ticari ilişkinin yoğunluğuna bağlı olarak nasıl değiştiği hakkında bilgi verebilir. Bu gözleme farklı bir bakış açısıyla yaklaşip tam tersi bir nedensellik de değerlendirmek de mümkün olabilir: neden bazı ülkeler birtakım ülkelerle daha yoğun ticari ilişki içerisindeyken diğer ülkelerle bu benzer yoğunlukta ticari ilişkilere sahip değiller. Uluslararası ilişkiler yazınında ekonomik karşılıklı bağımlılık (*economic interdependence*) olarak geçen bu durum, görüldüğü üzere araştırmacıya çeşitli sorular ışığında çok farklı açıklamalar getirmeye itmektedir.

Kantitatif çok vakalı veri analizleri, yapılan çıkarımlar için belli bir standart getirmeye de olanak sağlar. Bilindiği üzere, uluslararası ilişkiler teorileri belli birtakım varsayımlar üzerinden şekillenir. Örneğin, realizmde devletlerin işlevsel açıdan benzer üniter aktörler olduğu varsayımı vardır (Waltz, 1979). Kantitatif çoklu veri analizleri araştırmacıları bu tür varsayımları açık bir şekilde ortaya koymaya ve bu varsayımlara bağlı kalınan model ve tekniklerle çıkarım yapmaya zorlar. Aksi takdirde çıkarımın ortaya konan model ve veriye bağlı kalınmadan yapıldığı aşıkardır.

Çıkarım yaparken sağladığı standardizasyonun yanı sıra, kantitatif çok vakalı veri analizleri ampirik bir çalışmadaki kanıtlama sürecinin de belli standartlara bağlı kalınarak yapılmasına olanak sağlar. Araştırmacının vakalar arası herhangi bir seçim yapmadığı ve mevcut tüm vakaların dahil edildiği bir veri seti, sosyal bilimlerde yapılan çıkarımların sıhhatini derinden etkileyen seçim yanlılığı (*selection bias*) probleminde karşı araştırmacıyı büyük ölçüde korumuş olur. Böylelikle araştırmacının sadece kendi hipotezini destekleyen vakaları göz önünde bulundurmasının önüne geçilir. Seçim yanlılığı probleminde korunmanın yanı sıra gözlemlerin açık ve anlaşılır şekilde kodlanması, kavram ve olguların işlemselleştirilmesinin (*operationalization*) ve ölçülmesinin geçerliliği (*validity*) ve güvenilirliği (*reliability*) yüksek bir şekilde yapılması ve böylelikle tasarlanan modellerin hipotezlerin türetildiği teoriyle uyumun artırılması, çok vakalı kantitatif veri analizlerinde kanıtlama sürecindeki standardizasyonun önemli faydaları arasında sayılabilir. Örneğin, uluslararası çatışma literatüründe sıkça kullanılan Askerileştirilmiş Devletlerarası Çatışma (*Militarized Interstate Disputes (MID)*) Veri Seti herkese açık ve sistematik kodlama kuralları ve ölçümleriyle bu alandaki çalışmaların belli bir standartta değerlendirilebilmesine olanak sağlamaktadır (Jones, Bremer ve Singer, 1996). Özellikle de ülkelerarası çatışmanın birbirine bağlı olan farklı safhalarının (örn., çatışma başlangıcı (*onset*), kızışması (*escalation*), savaş (*war*) ve savaş sonrası (*post-war*)) belli bir tanım ve ölçüm standardında bağlı kalınarak incelenmesini sağlayan bu veri seti, çatışma veya savaş olgularının ölçümü hakkında ortaya konan çok farklı ve hassasiyette uzak yöntemlerin elimine olmasına ve akademik tartışmaların belli bir seviye ve standartta devamına olanak sağlamıştır. Çok vakalı kantitatif tekniklerden yararlanan neredeyse tüm çalışmalar tarafından takip edilen bu standartlar, analizler sonucu yapılan çıkarımların global seviyede genellenebilmesini (*generalization*), teknik bir tabirle dış geçerliliğinin¹ (*external validity*) sağlanmasını, mümkün kılmaktadır.

Diğer bir tercih sebebi olarak kantitatif çok vakalı analizleri araştırmacılara iki olgu veya değişken arasındaki ilişkinin tesadüfi olup olmadığını hesaplayıp değerlendirmemizi sağlar (Braumoeller ve Sartori, 2004). Bu değerlendirme, özellikle de bir teorinin veya teoriden türetilen hipotezlerin test edilmesinde önemli bir rol oynar. Örneğin, ülkelerarası ticaret yoğunluğunun farklı ülke ikilileri arasında değişiklik gösterdiği görülmektedir. Bu değişim, ülkelerin rejim ve dış politika tercihlerindeki benzerliğin bir sonucu olabileceği gibi tamamen tesadüfi de olabilir. İki farklı seçenek arasındaki ayrımı ortaya koyabilmek için ilişkinin rastgele ortaya çıkma olasılığının hesaplanması gerekmektedir. Bu soruyu Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) ürün ihraç ettiği ülkelerle olan ticaret büyüklükleri ve yine bu ülkelerle olan rejim ve dış politika benzerlikleri üzerinden cevaplamaya çalışan

¹ Belli bir yöntemle bağlı kalınarak yapılan ve verilerle desteklenen sonuçların, vaka veya gözlemlerin seçildiği büyük gruplara genellenebilirlik derecesine dış geçerlilik denir.

Dixon ve Moon (1993), aradaki ilişkinin bir tesadüften öte olduğunu ($p < 0.05$) ortaya koymuştur.² Kantitatif tekniklerle ortaya konan bu sonuç kesinlik ifade etmemekle birlikte, ortaya çıkabilecek bilimsel anlaşmazlık alanlarını önemli ölçüde daraltmaktadır.

Gözlemlenen ilişkinin tesadüfi olup olmadığının ortaya konulabilmesinde yardımcı olmasının yanı sıra, kantitatif teknikler nedensel çıkarımlar yapmamıza da izin vermektedirler. Uluslararası ilişkiler üzerine çalışan biz araştırmacıların temel amacı aktörlerin davranışlarını anlayabilmek ve teorik bir çerçevede açıklama getirebilmektir. Aktörlerin davranışları anlayabilmekse bu davranışları gözlemlememizde etkili olan faktörlerin ne olduğunu ayırt edebilmekten geçer. Bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki ilişkiyi görmeye çalıştığımız kantitatif analizlerde, bağımsız değişkenin (veya davranışı açıklamak için kullandığımız faktörün) bağımlı değişkeni ne ölçüde ve hangi yönde etkilediğini ölçebilmek, bize iki değişken arasındaki nedensellik mekanizmasını çözmemize yarar. Örneğin, Dixon ve Moon'un (1993) sezgisiyle ilintili bir şekilde Souva (2004) ülkelerin ekonomik ve siyasi kurumlar açısından ne derece benzer oldukları ve bu benzerliğin kendi aralarındaki çatışma olasılığını nasıl etkilediği üzerine bir çalışma yapmıştır. Suova (2004), literatürün ortaya koyduğu açıklamalara da dayanarak, benzer kurumlara sahip ülkeler arasında ideolojik anlaşmazlıkların daha az ve dış politika tercihlerinin daha yakın olacağını ve böylelikle aralarında çatışmaya sebep verecek anlaşmazlıkların daha az görüleceğini, anlaşmazlıklar görülsün bile bunların çatışmaya dönüşmeden ortak bir anlayış içerisinde çözümlenebileceğini söylemektedir. Eğer sav doğruysa ekonomik ve politik kurumların benzerliğindeki artışın iki ülke arasındaki çatışma olasılığını düşürmesi beklenir. 1982–1996 yılları arasında tüm ülke ikililerinin analize dahil edildiği ve yaklaşık 61 bin vakayı içeren çalışmada, politik veya ekonomik kurumlardaki benzerliğin artmasıyla birlikte ülkelerarası çatışma başlangıcı olasılığının düştüğü ve bu negatif ilişkinin tesadüfi olmaktan çok uzak olduğu ($p < 0.05$) ortaya konmuştur. Çok vakalı kantitatif tekniklerin kullanılmadığı bir analizde bu titizlikte bir sonuca ulaşmanın mümkün olamayacağı aşikardır.

Son olarak, çok vakalı kantitatif tekniklerin araştırmacılara kolaylık sağladığı diğer bir durum iki olgu veya değişken arasındaki ilişkiye dair ortaya atılan alternatif açıklamaların aynı modelde test edilebilmesidir. Özellikle çok değişkenli (*multivariate*) kantitatif tekniklerin kullanımı, alternatif açıklamalara karşılık gelen birden fazla bağımsız değişkenin modele dahil edilmesini ve bunların bağımlı değişkeni ne ölçüde ve hangi yönde etkilediğini tek seferde görebilmemizi sağlamaktadır. Açıklamaya çalıştığımız faktörle ilgisi olabilecek ve mümkün derece gözlemleyebildiğimiz tüm bağımsız değişkenlerin uygun şekilde modele dahil edilmesi, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında ortaya çıkabilecek sahte korelasyon³ (*spurious correlation*) veya ilişkinin görülme olasılığını da düşürmektedir (Braumoeller ve Sartori, 2004).

Alternatif açıklamaların kantitatif tekniklerle test edilmesine ülkelerarası çatışma literatüründen bilindik bir örnek verebiliriz. Uluslararası çatışma literatüründe açıklanmaya çalışan en önemli olgulardan birisi savaştır. Hangi faktörlerin ülkelerarası savaşı tetiklediği geçtiğimiz on yıllarca literatürün en önde gelen araştırma konusu olmuştur (Bremer, 1992). Özellikle de uluslararası sistemdeki büyük güçler arasında ortaya çıkan savaşların tesadüfi olmadığı ve savaşların aslında aralarında değişen güç dengesinin bir sonucu olduğu, çeşitli çalışmalarla gösterilmeye çalışılmıştır (Singer vd., 1972; Bueno de Mesquita, 1978; Siverson ve Sullivan, 1983; Wayman, 1984). Savaş ve güç dengesi arasındaki ilişkinin ortaya konması için söz konusu ilişkinin rastgele ortaya çıkma olasılığının hesaplanıp değerlendirilmesi gerekmektedir. Yazında ortaya konan açıklamalarda bir ülkenin diğer ülkeye güç olarak üstünlük kurduğu durumlarda veya iki ülke arasındaki güç dengesinin eşitlendiği ve bir ülkenin diğerine baskın gelmediği durumlarda savaşın görülebileceği tartışılmıştır (Waltz, 1979; Moul, 2003). Uluslararası ilişkiler literatüründe önemli bir yer tutan güç geçiş kuramı (*power transition theory*), büyük güçler arasındaki savaşı ortaya çıkaran gerekli şartlar konusunda daha farklı bir yaklaşım sunmuştur. Bu kuram uluslararası sistemdeki dominant devlet ile ona rakip devlet arasındaki savaş riskinin hangi koşullarda daha yüksek olabileceği konusuna açıklık getirmektedir. Bu kurama göre sistemdeki büyük güçler arasında savaşın gerçekleşmesi iki şartın birlikte

2 p-değeri'nin 0.05'ten küçük olması bize şunu gösterir: iki değişken arasındaki ilişki o kadar güçlü ki, bu ilişkinin şans eseri ortaya çıkabileceği örneklem sayısı 100 farklı örnekleme 5 örneklemden daha azdır.

3 Sahte korelasyon aralarında nedensellik bulunması mümkün gözükmeyen iki değişken arasında istatistiksel bir ilişkinin gözlemlenmesine denmektedir. Hem bağımlı hem de bağımsız değişkeni aynı anda etkileyen ve ilk bakışta göz ardı edilen üçüncü bir faktörün bu nedensel ilişkide etki karıştırıcı değişken (*confounding variable*) olarak bulunmasından dolayı bu sahte ilişki ortaya çıkmaktadır. Örnek olarak, dondurma tüketimi ile denizde boğulan insan sayısı arasındaki pozitif korelasyon aslında sahte bir korelasyondur. Hava sıcaklığındaki artış bu iki değişkeni de aynı anda etkilemektedir. Modelimizde esas faktör olan hava sıcaklığını kontrol eden bir değişkene yer verdiğimizde bu sahte korelasyon da istatistiksel olarak anlamsızlaşacaktır.

görülmesiyle mümkündür: (i) rakip devletin gücünün devamlı artış göstererek dominant devletinkine hızla yaklaşması veya eşitlenmesi ve (ii) rakip devletin yeni dominant devlet pozisyonuna evrilmeye başlaması.⁴ Organski ve Kugler'in (1980) 1815–1980 yılları arasında dönemin büyük güçleri arasında gerçekleşen yirmi savaşı⁵ inceleyip ortaya koyduğu basit çok vakalı analizde (Tablo 1) savaşların kuramın ortaya koyduğu şartların ikisinin de sağlandığı durumlarda ortaya çıktığı gösterilmekte ve sunulan alternatif açıklamaların yetersizliği kanıtlanmaktadır. Organski ve Kugler'in ortaya koyduğu bu çalışma ve kullandıkları teknik, güçlü bir teorinin olması durumunda sofistike tekniklere gerek kalmadan basit çok vakalı veri seti analizleriyle bile hipotezlerin test edilebileceğine ve doğrulanabileceğine güzel bir örnektir.

Tablo 1: Büyük Güçler, Güç Dağılımı ve Büyük Savaşlar, 1860–1980

		Büyük güçler arası görece güç dağılımı		
		Bir taraf baskın	Taraflar eşit	Taraflar eşit ve geçiş var
Büyük savaş	Hayır	4 (100%)	6 (100%)	5 (50%)
	Evet	0 (0%)	0 (0%)	5 (50%)

Kaynak: Organski ve Kugler (1980, Tablo 1.7). N=20, tau C=0.5, p-value=0.01

2.2.Çok Vakalı Veri Analizinde Muhtemel Problemler ve Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar

Yukarıda saydığımız avantajların dışında, kantitatif çok vakalı veri analizlerinin çokça dile getirilen kısıt ve problemleri de bulunmaktadır. Çok vakalı kantitatif tekniklerin gelişigüzel kullanılması, sunulan ampirik kanıtların güvenilirliğini sorgulamamıza yol açabilir. Kantitatif teknikleri bir araç olmaktan çıkarıp, bir amaç ve istenilen sonucun elde edilmesi için, tabiri caizse, veriye işkence aracı olarak kullanmak üzerinde düşünülmesi gereken bilimsel bir sorundur. Unutulmamalıdır ki, kantitatif modeller aktörlerin siyasi davranışlarını modelleyip açıklama çalışır ve bunu yaparken ortaya konan model veya tekniğin dayandığı varsayımların bu davranışlarla uyumlu olması arzu edilir. Yani teorik varsayımlar metodik varsayımlarla olabildiğince uyum içerisinde olmalıdır. Bu nedenledir ki, ülke, kurum veya bireylerin davranışlarına karşılık gelmeyen varsayımlar altında yapılan kantitatif çok vakalı veri analizlerinin açıklayıcı gücünün formel modellemeler yanında oldukça zayıf kaldığı düşünülmüştür (Morton, 1999).

Kantitatif tekniklerin yaygın bir şekilde kullanımında dikkati çeken temel problemlerin başında uluslararası davranış ve aksiyonları açıklamaya çalışan teorilere yeterli dikkatin gösterilememesi bulunmaktadır (Braumoeller ve Sartori, 2004). Kantitatif teknikler kullanılarak iki değişken arasında bulunan ilişkinin literatürden bağımsız ve nedensel mekanizmalara (*causal mechanisms*) dikkat edilmeksizin sunulması bizleri yanlış çıkarımlara götürecektir. Ortaya konan teknik ve modellerin ve bunların bağlı kaldığı varsayımların, uluslararası ilişkiler teorilerinin ortaya koyduğu ilişkilendirme ve nedensel mekanizmayla uyumu biz araştırmacılar için oldukça önemlidir. Sığ teorik altyapının bir sonucu olarak birbirinden farklı ölçümlerle oluşturulan değişkenlerin kullanıldığı kantitatif modeller, bir teorinin test edilmesinden ziyade farklı ampirik iç görülerin (*empirical insights*) sunulmasına olanak sağlayan bir araç haline gelebilir. Realist ve liberal düşünce okullarının sunduğu teorik yaklaşımlar üzerinden ülkelerarası ekonomik karşılıklı bağımlılık ve çatışma olguları arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan çalışmalar bu duruma çarpıcı bir örnek olarak gösterilebilir.

Realistler, artan ekonomik karşı bağımlılığın ülkelerarası anlaşmazlık alanlarını artıracaklarını, ticari ilişki sonucu ortaya çıkan faydanın dağılımındaki eşitsizliğin ülkelerarası güç dengesini bozacağından birtakım ülkelerin bundan rahatsızlık duyacağını ve sonuç olarak ülkelerarası çatışmanın tetikleneceğini ön görmektedirler (Waltz, 1979; Grieco, 1990; Powell, 1991; Gowa ve Mansfield, 1993; Morrow, 1997). Liberallerse, ticaret yapan ülkelerin görece kazanç (*relative gains*) yerine mutlak kazançlara (*absolute gains*) odaklanacağını, bir çatışma sonucu sekteye uğrayabilecek ülkelerarası ticarete yaşanacak fayda kaybının ülkelerin fırsat maliyetini artıracığından muhtemel çatışmayı daha az kazançlı veya kazançsız bir seçenek haline getireceğini öne sürmekte ve ekonomik

4 Kuram hakkında yazılan diğer önemli bir eser de Kugler ve Lemke (1996).

5 Çalışmadaki vaka seçimleri hakkında yapılan eleştiriler hakkında daha detaylı bilgi için Siverson ve Sullivan'a (1983) bakılabilir.

karşı bağımlılığın barışı getireceğini tahmin etmektedirler (Crescenzi, 2003). Ticaretin gerçekten barışı getirip getirmediği uluslararası ilişkiler yazınındaki en önemli ampirik sorulardan biri olagelmıştır. Yazındaki ampirik çalışmalara baktığımızda da bu soruya ortak bir cevap bulunmadığını görürüz. Ekonomik karşılıklı bağımlılık değişkenini oluştururken çeşitli işlemselleştirme ve ölçümlerinin kullanıldığını bu çalışmalardan bazıları artan ticaretin ülkelerarası çatışma olasılığını azalttığını gösterirken (Oneal ve Russett, 1997, 1999, 2001), birtakım araştırma sonuçları da ticaretin sebep olduğu karşılıklı bağımlılığın ülkelerarası çatışma olasılığını artırdığını ortaya koymuştur (Barbieri, 1996, 2002).

Ampirik bulgulardaki bu bölünmenin temelinde ekonomik karşılıklı bağımlılık değişkeninin ölçümündeki farklılık yatmaktadır (Gartzke ve Li, 2003). Daha genel bir ifade kullanacak olursak, yazındaki tartışma realist veya liberal teorilerin testinin nasıl bir modellemeyle, hangi varsayımlar üzerinden yapılması gerektiğini bir yana bırakarak, bağımsız değişkenin nasıl ölçülmesi gerektiği üzerinde yoğunlaşmış ve bu çalışmaların sayısı kısa sürede içerisinde çoğalmıştır. Teori gelişiminin istatistiki bulguların ortaya konmasına nazaran daha yavaş bir hızda ilerlediğini düşünecek olursak, sadece iki değişken arasındaki ilişkiyi bulmayı amaçlamanın ve bu yolda farklı kantitatif yaklaşımlar öne sürmenin tüm bu bulguların hazmedilmesinde ve kapsamlı bir yaklaşımla sonuçlarının değerlendirilmesinde aceleciliğe yol açtığı ve bizleri hatalı politika önerileri üretmeye sevk ettiği söylenebilir (Braumoeller ve Sartori, 2004).

Analizlerde kullanılan değişkenlerin ölçümlerinde yaşanabilecek zayıf geçerlilik (*validity*) de çok vakalı veri analizleri kullanılarak yapılan çıkarımların hatalı olmasına sebep olabilir. Ortaya konan değişken ölçümlerinin geçerliliği konusunda araştırmacının sorması gereken iki temel soru şunlardır: İşlemselleştirilen ve ölçümü yapılarak ortaya konan bir değişken, mevzubahis olguyu gerçekten ne kadar yansıtmaktadır? Yine bu değişken farklı ülkelerdeki durumu ne derece hassas yansıtabilmektedir? (Carmines ve Zeller, 1979). Bilindiği üzere, uluslararası ilişkiler literatüründe sıkça kullanılan güç, çatışma, savaş, rejim çeşidi gibi olguların ölçümleri çalışmadan çalışmaya fark gösterebilmekte ve bu ölçümleri kullanma sebepleri farklı şekillerde gerekçelendirilmektedir. Örneğin, birçok çalışmada kullanılan savaş olgusu herhangi iki ülke arasındaki topyekün silahlı çatışma şeklinde tanımlanmakta ve ölçümü bu çatışmalar sonucunda ortaya çıkan ölümlerin sayısının bir yıl içinde en az 1000 kişi olacak şekilde yapılmaktadır. Bu sayının neden 1000 olduğu, 500 olmadığı herhangi teorik bir açıklamaya dayanmamakta, adeta bir teamül şeklinde kullanılmaktadır (Braithwaite ve Lemke, 2010).

Teorik gerekçelendirilmeden yoksun bu uygulamaların yanı sıra, bir olgunun gözlemlenebilmesi ve ölçülebilmesi belli haber kaynaklarına veya tarihi okumalara bağlı kalmakla mümkündür. Bu kaynak veya okumaların yanlı bir şekilde seçilerek analize dahil edilmesi (Lustick, 1996) veya yansız bir şekilde seçildiği düşünülen kaynak ve okumaların olayları eksik veya yanlı rapor etmesi durumunda ya gözlem tam manasıyla yapılamamakta veya gözden kaçmakta ya da yanlış gözlem ve dolayısıyla hatalı kodlama ve ölçüm yapılmaktadır. Böyle olunca ölçümü yapılan olgu, farklı gözlem birimleri veya ülkeler düşünüldüğünde, söz konusu olguya evrensel manada karşılık gelememektedir. Bu durumda, olgunun ölçümündeki zayıf geçerlilik, ortaya konan sonuçların dış geçerliliğini tehlikeye atmaktadır. Örneğin, Avrupa ülkelerinin birbirleriyle veya başka bölge ülkeleriyle olan çatışma verilerine ve yine bu ülkelerin ekonomik durum veya güç verilerine birçok kaynaktan ulaşmak mümkünken, Afrika ülkelerinin tümü için bu tür verilere yüksek kalitede ve tüm zaman dilimleri için ulaşabilmek mümkün olmayabilir. Dolayısıyla istatistiki analiz programları kullanılarak çalıştırılan kantitatif modellerde Afrika ülkelerini içeren gözlemlere kayıp gözlem (*missing observation*) olarak davranılmakta ve Afrika'nın diğer bölgelere göre daha barışçıl bir bölge olduğu gibi yanlı bir çıkarıma ulaşılmaktadır (Lemke, 2003). Görüldüğü üzere bu durum çok vakalı veri analizi kullanılarak yapılan çıkarımların sıhhatini ciddi şekilde etkileyebilecek bir soruna yol açmaktadır. Bununla birlikte, gözlemi ve ölçümü görece kolay ve sağlıklı olguların yanı sıra, kültür ve norm gibi olguların ölçümünün zor olması ve bu olguların bir değişken olarak modellerde kullanılamaması ilgili teorilerin test edilmesini olanaksız hale getirmektedir (Braumoeller ve Sartori, 2004). Dahası, bu olguları kullanmayan açıklamaların bu olguların değişken modellerine dahil edememeleri, bu modellerden ortaya çıkan çıkarımların doğruluğuna ciddi bir soru işareti getirebilmektedir.

Kantitatif teknikler kullanırken teorik çerçevenin ikinci plana atılması ve modellerde kullanılan değişkenlerin geçerliliğindeki veya güvenilirliğindeki zafiyet dikkat edilmesi gereken iki önemli nokta olmakla beraber, uluslararası ilişkiler yazınında öne sürülen birçok teorinin de test edilemeyecek kadar muğlak veya sığ olduğunu belirtmekte

de yarar var. Karl Popper'a (1963) göre bir teorinin bilimselliğini gösteren en önemli kriter onun yanlışlanabilir (*falsifiable*) olmasıdır. Teorinin muğlak olması durumunda bağımlı ve bağımsız değişken arasında bulunabilecek farklı her ilişki sanki teoriyle tutarlıymış gibi gösterilebilir, bu da teoriyi yanlışlanamaz bir duruma sokar. Muğlak teorilere örnek verecek olursak, realist kuramın kurucuları arasında gösterilen Morgenthau, modern uluslararası ilişkiler yazınında çığır açan "Milletler Arasındaki Politika" (*Politics Among Nations*) kitabında, bir yandan tüm devletlerin maksimum seviyede güce erişebilme arzusunda olduklarını belirtirken diğer bir yandan devletleri güç arzusunda olan emperyalist devletler ve durumlarını muhafaza etme eğiliminde olan statükocu devletler olarak ikiye ayırmaktadır (Morgenthau [1948] 1978, 215–217). Morgenthau tarafından ortaya konan argüman ve sınıflandırma birbirleriyle tutarlı olmadığı için teorinin tutarlı bir teste tabi tutulması mümkün gözükmemektedir.

Lake ve Powell'ın (1993) dikkati çektiği diğer bir örneğe neo-realist düşünce okulundan verilebilir. Neo-realizme göre çok kutuplu uluslararası sistemde güçlü bir düşman ile karşı karşıya kalan devletler birbirinden tamamen farklı iki yol tercih ederler: (i) agresif güçlü devlete karşı dengeleyici arayışlara girmek (*balancing*) veya (ii) agresif güçlü devletin safına geçmek (*bandwagoning*) (Waltz, 1979; Walt, 1985). Bu durumda devletlerin dengeleyici arayışa girmesi de güçlü devletin safına geçmesi de neo-realist teoriyle tutarlı gözükmemektedir ve bu teorinin yanlışlanabilirliğini ortadan kaldırır. Bazı durumlardaysa teori, ilgili değişkenin tanımında yapılacak gelişimle daha açık hale getirilebilir (örn., ekonomik karşılıklı bağımlılık). Ancak, neo-realist örnekte de olduğu gibi teorideki muğlaklık hem yetersiz tanımlamalara hem de zayıf teorik çıkarımlara yol açar. Böyle durumlarda, çok vakalı kantitatif analizlerin kullanılması teorilerin test edilmesinde çok da yardımcı olamaz (Braumoeller ve Sartori, 2004).

Çok vakalı veri analizlerinde pek dikkate alınmayan diğer bir konu olarak veriyi oluşturan nedensel süreçlerin (*data generating processes*) dikkate alınmamasını gösterebiliriz. Belli başlı ekonometrik tekniklerin kolayca uygulanabildiği istatistiki hesaplama programlarının kullanımının yaygınlaşması, araştırmacıları teorik çerçeveden çok istatistiki teamüllere dikkat etmeye itmiştir. Kantitatif çok vakalı veri analizinde yapılacak olan istatistiki model ve testler uluslararası ilişkiler yazınında tartışılmış teorik çerçeve doğrultusunda tasarlanmalıdır. Örneğin, uluslararası çatışma analizlerinde sıkça kullanılan, analiz birimi ülke ikilisi ve yıl olan Askerileştirilmiş Devletlerarası Çatışma Veri Seti'nde çatışma başlangıcı ikili değişken (*binary variable*) şeklinde ifade edilir. Bu değişken (1: çatışma var, 0: çatışma yok), modellere bağımlı değişken olarak dahil edilir ve farklı bağımsız değişkenlerin de modele dahil edilmesiyle, ülkelerarası çatışma eğilimini etkileyen faktörler açıklanmaya çalışılır. Elinde benzer veri seti bulunan araştırmacıların analiz birimi ve bağımlı değişkenin yapısına dikkat etmeksizin, bağımlı değişkene ikili değil de devamlı bir değişkenmiş (*continuous variable*) gibi davranması ve ona göre model tasarlaması araştırmacıyı hatalı çıkarımlara götürecektir. Yine aynı şekilde analiz birimi ülke ikilisi ve yıl olan veri setleri için bağımsız değişken oluştururken sadece tek bir ülkenin bilgilerinin dikkate alınması, model doğru tasarlanmış olsa bile ortaya çıkan sonuçların güvenilirliğini olumsuz manada etkileyecektir.

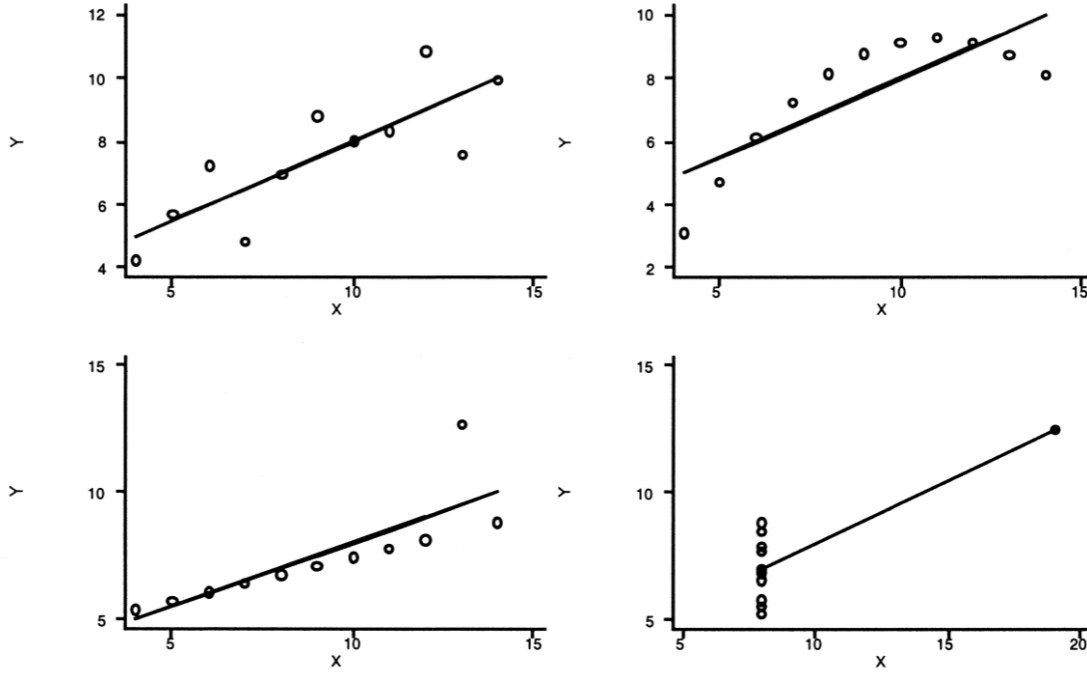
Geniş metodolojik yelpazeye sahip olmak veya en azından elindeki veri setine uygun metot ve modeli bu alanda uzman kişilere sorarak tasarlamak araştırmacıların bu çeşit problemlerle başa çıkmasını sağlayacaktır. Her sorunsala basit regresyon analiziyle cevap vermek mümkün olmadığı gibi, teorik çerçeveden bağımsız ve sırf iki değişken arasındaki ilişkiyi ortaya çıkardığı için sofistike bir modelin ortaya koyduğu sonuçları tereddütsüz kabul etmek de mümkün değildir. Çok vakalı veri analizini kullanarak birtakım sorulara cevap arayan araştırmacıların verinin üretildiği nedensel sürece azami dikkat etmeleri ve istatistiki teknikleri düşünmeden önce teoriye yoğunlaşmaları gerekmektedir (Mansfield ve Pevehouse, 2008).

Teoriye dikkatin yanı sıra çok vakalı veri analizi uygulayacak araştırmacıların aklında bulundurması gereken diğer önemli bir konu da ellerindeki verinin tasarladıkları model veya fonksiyonel formla olan uyumudur. Bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki ilişkiyi açıklamak için kullanılan kantitatif modeller istatistiki olarak anlamlı sonuçlar verse de iki değişken arasındaki gerçek ilişkiyi yansıtmayabilir. Şekil 1'de görüldüğü üzere dört farklı veri setinin aynı regresyon analizinde kullanılması sonucu X bağımsız değişkeni ile Y bağımlı değişkeni arasında anlamlı doğrusal bir ilişkinin varlığı gözlemlenmektedir. Ancak, bu dört farklı veri setinde de iki değişken arasındaki gerçek ilişki birbirinden farklılık göstermektedir. Unutulmamalıdır ki, gerçekte arasında doğrusal bir ilişki bulunmayan iki değişkeni doğrusalmış gibi yorumlamak, yapacağımız çıkarımların hatalı, eksik ve yüzeysel kalmasına yol açabilecektir. Örneğin, doğrusal ilişki, bağımsız değişkendeki her birim değişimde bağımlı değişkenin aynı yön

ve büyüklükte etkilendiğini varsayarken, doğrusal olmayan ilişkide bağımsız değişkendeki birimsel değişimler bağımsız değişkeni farklı yön ve büyüklüklerde etkileyebilir (Anscombe, 1973). Bu da, ampirik sonuçlara bağlı kalarak ortaya koyduğumuz politika önerilerinin sıhhatini derinden etkileyebilecek bir sorun olarak karşımıza çıkabilir. Buradan çıkarılması gereken ders, hangi model veya tekniği kullanırsak kullanalım öncesinde veriye bakmamızın gerektiğidir.

Şekil 1: Doğrusal ilişkinin benzer olabildiği dört farklı veri seti

Kaynak: Anscombe (1973: 19–20)

Son olarak bahsetmemiz gereken diğer önemli konu, çok vakalı veri analizlerinde körü körüne bağlı kalınan istatistiki anlamlılık testleridir. Bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki ilişkinin tesadüfi olup olmadığını ölçerek anlamamıza yarayan istatistiki anlamlılık testi, iki değişken arasındaki ilişkinin uygulamada anlamlılığına (*substantive significance*) önem vermeksizin yorumlandığında araştırmacıların eksik çıkarım yapmalarına yol açabilir. Özellikle, binlerce vakadan oluşan veri setlerinin kullanıldığı analizlerde değişkenler arası ilişkinin istatistiki olarak anlamlı çıkma olasılığı oldukça yüksektir. Braumoeller ve Sartori'nin (2004) 50,000 vaka üzerinden yapmış oldukları örnek analiz Tablo 2'de gösterilmekte ve bağımlı (Y) ve bağımsız (X) değişkenler arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir (p -değeri <0.05).

Tablo 2: 50,000 vakalı veri setiyle yapılan regresyon analizinin sonuçları

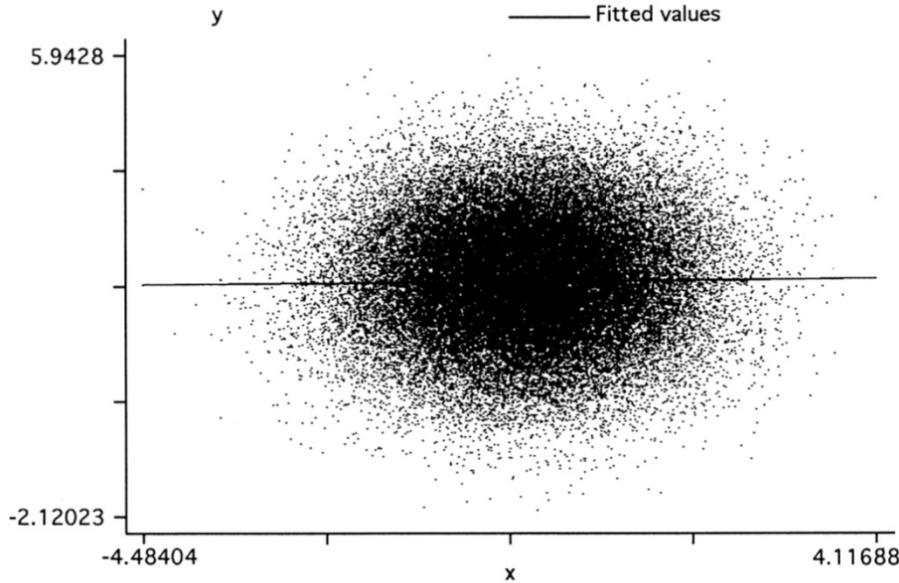
Y	Katsayı	Standart hata	t	$P> t $
X	0.013	0.004	2.85	0.004
Sabit	1.994	0.004	444.6	0

Kaynak: Braumoeller ve Sartori (2004: 141). N: 50,000; $R^2=0.0002$; Prob>F=0.002

Bu analiz grafik olarak gösterimi ise bize iki değişken arasındaki istatistiki manada anlamlı ilişkinin esasında bir şey ifade etmediğini anlatmaktadır. Bağımlı değişkenin bağımsız değişkene etkisi neredeyse sıfırdır. Burada dikkat edilmesi gereken diğer bir nokta katsayı büyüklüğü ile uygulama anlamlılığı arasındaki ilişkinin sorulan sorunun doğasına uygun yorumlanmasıdır, çünkü uygulama anlamlılığı için uyulması gereken kantitatif bir ölçüm veya kural bulunmamaktadır. Braumoeller ve Sartori'nin verdiği örnek üzerinden gidersek, ülke ikililerinden ikisinin de demokratik rejime sahip olması durumunda bu ülkelerin savaşa girme olasılıklarının 0.03'ten 0.001'e düştüğünü varsayalım. İki olasılık arasındaki 2.9 baz puanlık düşüşün bir şey ifade etmediği hissine kapılmak mümkün. Ancak,

savaşların nadiren ortaya çıkan durumlar olduğunu düşünürsek bu mütevazî düşüşün demokrasi ile yönetilen ülkelerin birbirleriyle otuzda bir oranda daha az savaşa girdiklerini ima ettiği ortaya çıkar. Bu sonucun uygulama anlamlılığı da biz araştırmacılar için oldukça yüksektir (Braumoeller ve Sartori, 2004: 140).

Şekil 2: Tablo 2’de özetlenen sonucun grafiği

Kaynak: Braumoeller ve Sartori (2004: 142)

Uygulama anlamlılığını daha iyi ölçebilmek ve daha hassas çıkarımlar yapabilmek için argümanımızın temelini oluşturan bağımsız değişkenimiz hariç, modelimize dahil ettiğimiz kontrol değişkenlerini sabit bir değerde tutarak, temel bağımsız değişkenimizin farklı değerler alması durumunda bağımlı değişkeni hangi yönde ve oranda değiştirdiğine bakmak veya simüle etmek yeterlidir. Değişkenler arası ilişkinin uygulamadaki anlamlılığının ortaya konmasına ve buna bağlı tartışmaların yapılmasına olanak sağlayan bu simülasyonlar (King vd., 2000), uluslararası ilişkiler alanında prestijli dergilerde yayınlanan makalelerin çoğunda gördüğümüz bir uygulama haline gelmiştir.

Kantitatif çok vakalı veri analizinin bize sağladığı olanaklar düşünüldüğünde, saydığımız bu kısıtlar iyileştirilebilir veya çözümlü kolay problemlerdir. Ölçüm, kodlama ve analiz bilgilerinin araştırmacı tarafından şeffaf bir şekilde paylaşılması bu kısıtların sebep olabileceği problemleri minimize edebilecektir. Bu şeffaf paylaşım sayesinde diğer araştırmacılar, önceki çalışmayı tekrarlayıp yapılan analiz veya ölçümleri yetersiz veya geçersiz olduğunu ortaya koyabilir ve daha iyi bir ölçüm ve analizi literatüre bir katkı olarak sunabilirler. Bu yönden bakıldığında kantitatif çok vakalı analizler aslında verimli bir akademik tartışma zemini oluşturmakta ve bilimsel bilginin gelişmesine önemli bir katkı sağlamaktadır.

3.ULUSLARARASI İLİŞKİLER YAZININDA KANTİTATİF ÇOKLU VERİ ANALİZİNİN GELİŞİMİ VE ÖNE ÇIKAN UYGULAMA ALANLARI

20. yüzyılın ilk yarısına kadar kantitatif çoklu veri analizlerinin varlığından söz etmek mümkün değildir. 1950 sonlarına doğru Karl Deutsch ve arkadaşlarının uluslararası organizasyonlar üzerinde yapmış olduğu çalışma ve sonrasında David Singer tarafından başlatılan Correlates of War (COW) Projesi kantitatif çok vakalı veri analizine başvuran çalışmaların literatürde yer bulmasına öncülük etmiştir (Deutsch vd., 1957; Singer, 1972, 1988). Öyleki, 1970’lerin sonu itibariyle önde gelen uluslararası ilişkiler dergilerinde basılan makalelerin %25’ini oluşturan kantitatif çok vakalı veri analizli çalışmalar, 2000’li yıllara yaklaşıldığında %50’lere varan bir basılma oranı yakalamıştır (Sprinz ve Wolinsky-Nahmias, 2004).

Soğuk Savaş ve dönemin etkin düşünce okulu Realizm’in de etkisiyle bu dönemde daha çok güvenlik üzerine, devletin üniter aktör olduğu varsayımına dayanan ve iç politika dinamiklerine gereken önemi vermeyen kantitatif

çalışmalar ortaya konmuştur. Bu dönemdeki ilk çalışmalar genel çerçevede ülkelerarası çatışma ve iş birliğini etkileyen birtakım faktörler üzerinde durmuşlardır. Bunlar arasında, askeri harcama ve silahlanma yarışının büyük güçler arasındaki çatışma olasılığını nasıl etkilediğini araştıran çalışmalar gösterilebilir (Goldstein ve Freeman, 1990). Kenneth Waltz'ın (1979) çığır açan çalışmasıyla öne çıkan sistemik ve küresel güç dağılımındaki değişimi öneleyen teorik yaklaşım ve bu teorik yaklaşımın ürünü hipotezler, diğer birçok araştırmacıya ilham kaynağı olmuştur. Küresel güç dağılımında ne tür bir dağılımın—tek kutuplu, çift kutuplu veya çok kutuplu—çatışma veya iş birliğini getirdiği sorusu çok sayıda çalışmada kantitatif çok vakalı veri analizi kullanılarak cevaplanmaya çalışılmıştır (Levy 1984; Hopf 1991; Moul, 2003). Ortaya konan ampirik çalışmalarda ilişkinin ne yönü ne de gücü hakkında ortak bir sonuca varılamamasının en önemli nedenlerinden biri küresel güç dağılımındaki kutuplulukla ilgili farklı tanım ve ölçümlere başvurulmasıdır. Bu dönem çalışmalarında kutupluluktan başka uluslararası sistemin farklı boyutları da tanımlanıp ölçülmeye çalışılmıştır; sistemdeki gücün yoğunluğu bu boyutlardan biridir. Sitemdeki büyük güçlerin sayısı ve bu güçler arasındaki güç eşitsizliğinin sürekli bir düzlemde ölçülüp çalışmalarda yer bulması, kategorik kutupluluk yaklaşımına nazaran daha hassas çıkarımlar yapılmasına olanak sağlamıştır (Singer, Bremer, and Stuckey, 1972; Siverson ve Sullivan, 1983; Mansfield, 1994).

Uluslararası sistemin yapısı ve sistemdeki güç dağılımının yanı sıra, siyasi ve askeri ittifakların ülkelerin çatışma eğilimlerini nasıl etkilediği üzerine birçok çalışma yapılmıştır. İttifakların, incelenen zaman dilimlerine bağlı şekilde savaşı tetikleme veya barışı sürdürme anlamında farklı etkilerinin olduğu (Singer ve Small, 1968), büyük güçler arasındaki ittifakların savaşı veya barışı belirlemede küçük güçler arasındaki ittifaklara nazaran daha belirleyici olduğu (Siverson ve Sullivan, 1983) ve ittifak çeşitlerinin çatışmanın ortaya çıkmasında veya barışın devamlılığını sağlamada önemli bir faktör olduğu (Leeds, 2003) gibi bulgular, kantitatif çok vakalı veri analizleri kullanılarak ortaya konmuştur. Yapılan tüm çalışmaların burada zikredilmesi mümkün olmamakla beraber, görüldüğü üzere çok vakalı kantitatif yazının ilk örnekleri realist okulun ortaya koyduğu açıklamaların ve hipotezlerin test edilmesi yoluyla ortaya çıkmıştır. Üniter aktör varsayımının kabulü üzerinden şekillenen veri setleri ve modeller baz alınarak ortaya çıkan bu çalışmalarda, soğuk savaş döneminin bir etkisi olarak genelde güvenlik üzere sorulara yoğunlaşmış, sistemik yapı, kutupluluk, ülkelerarası güç dengesi ve ittifakların ülkelerarası çatışma olasılığına etkisinin tartışılmıştır. Kantitatif çok vakalı kantitatif analizlerin kullanıldığı bu ampirik çalışmalar sayesinde realist düşünce okulundaki teorik tartışmaların derinleşmesinin yolu da açılmıştır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde, özellikle de 90'ların ortasıyla başlayan süreçte kantitatif çalışmaların sayısı oldukça artmıştır. Bunun yanında, kullanılan teknikler oldukça gelişmiş ve çeşitlenmiş, önceki dönemde çokça başvurulan regresyon (*regression*), sınıflama veya ikili tablolama (*cross-tabulation*) tekniklerinin yerine değişkenler arası ilişkinin hassasiyetle ölçülmesine olanak tanıyan, bağımlı değişkenin yapısına ve veri oluşum sürecine özen gösteren teknikler benimsenmeye başlanmıştır (King, 1998). Gelişmiş ve çeşitlenmiş tekniklerle beraber üzerine çalışılan konuların çeşitliliği de artmıştır. İlgili veri setlerinin derlenmesinin de bir sonucu olarak karşılıklı bağımlılık (Oneal ve Russett, 1999), rejimler (Maoz ve Russett, 1993), insan hakları (Pekşen, 2012), uluslararası çevre politikaları (Mitchell, 2002), ekonomik yaptırımlar (Morgan ve Schwebach, 1997; Cox ve Drury, 2006) gibi konular da kantitatif uluslararası ilişkilerin ilgi alanına girmeye başlamıştır. Önceki dönemde yaygın olarak çalışılan ve ilhamını realist okuldan alan sistemik teorilerle birlikte uluslararası ilişkilerde iç politika dinamiklerini de göz önünde bulunduran teoriler de test edilmeye başlanmıştır. Kantitatif analizler, sistemik teorilerin öne çıkardığı ülkelerarası güç dengesinin ölçüldüğü değişkenlerle beraber, liberal ve neo-liberal kurumsalcı yaklaşımlardan ilham alan değişkenleri de modellere dahil etmeye başlamışlardır.

Kantitatif analizlerin hem sayı hem de çeşitlilik olarak artışını birkaç sebebe bağlayabiliriz. Çeşitli alanlarla ilgili çok sayıda veri setinin birçok kurum, kuruluş ve araştırmacı tarafından toplanıp herkese açık hale gelmesi ve binlerce vaka ve onlarca değişken içerebilen bu veri setleriyle yapılan hesaplama ve analizin hem zaman hem de finansal maliyetinin oldukça düşmesi bu artışın sebepleri arasında gösterilebilir. Daha da önemlisi, çok vakalı veri analizi yapan çalışmaların prestijli dergilerde yüksek basılma oranı yakalaması sonucu, üniversitelerde hem lisans hem de yüksek lisans seviyesinde kantitatif yöntem bilim eğitiminin yaygınlaşması ve bu tür çalışmalara yoğunlaşan araştırmacıların sayısının artması bu çalışmaların bu denli yaygınlaşmasında oldukça etkilidir. Sosyal bilimler doğa bilimleri alanlarından araştırmacıların disiplinler arası çalışmalar yapmaya başlamaları da özellikle son dönemde büyük veri (*big data*) kullanılarak yapılan kantitatif analizlerin sayısını da artırmıştır (örn., Hatipoğlu vd., 2016). Özellikle son birkaç on yılda kantitatif çok vakalı veri analiz tekniklerindeki gelişmelere baktığımızda ekonomi

ve psikoloji gibi kantitatif analizlerin daha yağıın kullanıldığı sosyal bilim alanlarından adapte edilen yöntem ve tekniklerin siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler yazınında oldukça etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu yöntem ve teknikler arasında zaman-serisi modellemeleri (*time-series modeling*), süre modellemeleri (*duration models*), seyrek olayların analizi (*rare event analyses*), eşzamanlı denklemler modeli (*simultaneous equations model*), içsellik (*endogeneity*) ve rastsal olmayan seçim (*non-random selection*) modellemeleri ve panel veri seti (*time-series cross-sectional dataset*) analizleri gösterilebilir.

Bu süreçte uluslararası ilişkiler yazınında da ciddi bir teorik kayış yaşanmıştır. Realist ve neo-realist yaklaşımın üzerinde durduğu sistemik güç ilişkileriyle beraber ülkelerin iç politikalarının, ülkelerin aralarındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin, rejim farklılıklarının çatışma ve barışı hangi yönde ve ne büyüklükte etkilediği soruları da önem kazanmıştır. Bu yeni teorik yaklaşımın ürünü olan soruların cevaplanması tekli ülke (*monadic*) ve ikili ülke (*dyadic*) analiz birimleri temel alınarak hazırlanan panel veri setlerinin yaygınlaşması ve karmaşık modelleme ve hesaplamaların daha kolay yapılabildiği istatistiki programların kullanımının yaygınlaşmasıyla daha kolay hale gelmiştir.⁶

Demokrasilerin birbirleriyle olan ilişkilerinde daha uzlaşmacı ve barışçıl olduğu önermesine dayanan (Doyle 1986), demokratik ülkelerin birbirleriyle nadiren savaştığı veya hiç savaşa girmediği argümanın gözlemlerle de desteklenmesi sonucu ortaya atılan ve uluslararası ilişkiler yazınında adeta bir kanun gibi görülen Demokratik Barış Kuramı (*Democratic Peace Theory*), MID ve Polity (Gurr vd., 1990) gibi panel veri setlerinin de yardımıyla kantitatif tekniklerin kullanıldığı birçok çalışmada ampirik teste tabi tutulmuştur (Maoz ve Russett, 1993). Bu çalışmalarda Demokratik Barış Kuramı ampirik olarak da doğrulanmış ve Liberal Barış argümanının diğer sac ayakları olarak düşünebileceğimiz ekonomik karşılıklı bağımlılık ve uluslararası organizasyonlara katılım konularının da ülkelerarası çatışma ve barışa nasıl etki ettiği soruları yine kantitatif analizlerin odak noktası olmuştur (Russett ve Oneal, 2001; Pevehouse ve Russett, 2006).

Çok vakalı veri analizleri içeren çalışmalarda bu denli üretkenlik farklı teorik tartışmalara da yol açmıştır. Demokrasilerin normatif değerler üzerinden ortaya konan gerekçelerle mi (Dixon, 1994), yoksa liderlerin çıkar ve tercihlerine şekil veren kurumsal şartlarından dolayı mı (Bueno de Mesquita vd., 1999) çatışmaya tutuşmadıkları birçok araştırmacı ve ampirik çalışmanın konusu olmuştur. Teorik tartışmaların yanında istatistiki teknikler de birçok araştırmacı tarafından yeniden değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu değerlendirmelere ülkelerarası çatışma ve barışın modellendiği tekniklerde olası bir dönemsel bağımlılığın olabileceğini gösteren (Beck vd., 1998), ülkelere has ve ölçümü mümkün olmayan tarih ve kültür gibi olguların modellemelerde hesaba katılmamasının yanlı sonuçlara sebebiyet verebileceğini dikkati çeken (Green vd., 1998) ve nadir olay statüsünde değerlendirilebilecek ülkelerarası savaşın mevcut tekniklerin dayandığı varsayımlarla uyumunu sorgulayan çalışmalar (King ve Zeng, 2001) örnek gösterilebilir.

Liberal Barış üzerine yapılan çalışmalarda yoğunlaşılın diğer bir konu da ticaret ve ülkelerarası çatışma arasındaki ilişkidir. Bu konu üzerine yapılan birtakım çalışma bizlere çok vakalı kantitatif analizlerin hem avantajını hem de problemlerini görme açısından önemli bir fırsat sunmaktadır. Ticaret–çatışma ilişkisinde nedensel yönün ne tarafa doğru olduğu konusunda kantitatif çok vakalı veri analizlerinin sunduğu avantajlar yadsınamaz. Ticaret hacminin iki ülke arasındaki barış veya çatışma durumundan etkilenmesinin kaçınılmaz olduğu ön görüşüyle, modellere sistem dışı (*exogenous*) değişken olarak dahil edilen ekonomik karşılıklı bağımlılık değişkeninin aslında sistem içi (*endogenous*) değişken olabileceği tartışılmış (Keshk vd., 2004) ve ampirik bulgularla da gösterilmiştir (Keshk vd., 2010). İlerleyen çalışmalar, çok vakalı kantitatif analizlerdeki gelişimin de bir sonucu olarak, ticaretin barışı tesis etmede önemli bir faktör olduğunu yeniden ortaya koymuşlardır (Hegre vd., 2010; Goenner 2011, 2013). Liberal Barış argümanı özelinde, çok vakalı kantitatif analizlerin teorik tartışmayı zenginleştiren önemli bir katkısı olduğu açıktır.

Çok vakalı kantitatif tekniklerin kullanımındaki kısıtlarını anlatırken de örnek verdiğimiz ticaret–çatışma ilişkisi üzerine yapılan ampirik çalışmalar bizlere, değişken işlemselleştirmelerindeki farklılığın, benzer kantitatif

⁶ Tekli ülke analiz biriminde değişkenler her ülkenin belli bir zaman dilimine ait özellik veya aksiyonlarını zaman serisi veya panel veri formatında sunmaktadırlar. Örneğin, Rusya'nın Soğuk Savaş sonrası her bir yıl için askeri güç durumu ve herhangi bir çatışmaya girip girmediği. İkili ülke analiz birimindeyse bu değişkenler, iki ülkenin birbiriyle olan ilişkilerini ve karşılıklı aksiyonlarını aktarmanın yanı sıra bu iki ülkenin belli bir zaman dilimine ait özelliklerini ve karşılıklı pozisyonlarını yansıtmaktadırlar. Örneğin, Rusya'nın Soğuk Savaş sonrasındaki her bir yıl Türkiye ile çatışmaya girip girmediği ve her yıl bazında Türkiye'ye göre rölâtif güç durumu.

teknikler kullanılsa bile, nasıl farklı sonuçlara iletebileceğini görme fırsatı vermiştir. Analiz birimi olarak ülke ikililerinin kullanıldığı bu çalışmalarda ekonomik karşılıklı bağımlılık iki ülkenin toplam ticaret hacminin ilgili ülkenin milli gelirine oranıyla ölçülmeye çalışılmıştır. Her ülke ikilisi için hesaplanan iki farklı orandan küçük olanı, ülke ikilisi arasında ilgili yıldaki asgari karşılıklı bağımlılık seviyesine işaret ettiği düşünülerek, modellere değişken olarak dahil edilmiştir (Russett ve Oneal, 2001). Yazında zayıf bağlantı (*weak link*) olarak adlandırılan bu ampirik yaklaşım yazında oldukça kabul görmüş ve ortaya çıkan kantitatif analiz sonuçlar ticaretin çatışma olasılığını düşürdüğünü göstermiştir (Dixon, 1994; Oneal ve Russett, 1997). Bu yaklaşım diğer araştırmacılar tarafından titizlikle irdelenmiş (Gartzke ve Li, 2003) ve ciddi eleştiriyeye uğramıştır (Barbieri ve Peters, 2003).

Yönelen eleştirilerin dayanak noktası, zayıf bağlantı yaklaşımının veri setinin yapıtaşını oluşturan analiz birimiyle olan uyumsuzluğudur. Dikkatli düşünüldüğünde iki orandan daha küçük olanının analize dahil edilmesi, ilgili yılda ticari ilişki içerisindeki iki ülkenin bağımlılık durumlarını aynı anda yansıtmakta eksik kalmaktadır. Eğer ikili ülke analiz birimine uygun bir değişken kullanılacaksa, bu değişken iki ülkenin birbiriyle olan bağımlılık seviyelerini, ilgili yıl için tek bir ölçümde yansıtabilmelidir; sadece bir tarafını değil (Barbieri ve Peters, 2003). Barbieri'nin (2002) bu noktayı dikkate alarak oluşturduğu yeni değişken ve buna bağlı olarak elde ettiği sonuçlar ticaretin ülkelerarası çatışma riskini artırdığı şeklindedir. Burada dikkat edilmesi gereken şey, kantitatif teknikleri kullanacağımız durumlarda, öne sürdüğümüz açıklama veya hipotezleri test etmemize yarayan temel olgu veya kavramların, yazında belirtilen ve teorik çerçeveye uyumlu şekilde geliştirip işlemselleştirmemiz gerektiğidir. Tasarladığımız modellerin, yeni bir işlemselleştirmeye tabi tuttuğumuz olgu veya kavramlara karşılık gelen değişkenlerimizle birlikte aynı olgu veya kavrama karşılık gelen ve yazında kullanılmamış değişkenlerle tekrar üretilmesi, yaptığımız çalışmanın ve ortaya koyduğumuz sonuçların güvenilirliğini artıracaktır.

Çok vakalı veri analizlerinin son yirmi yıl dikkate alındığında bilimsel anlayışımızı geliştirmede yaptığı diğer önemli bir katkı da, farklı analiz düzeylerinden aktörlerin tercih ve aksiyonlarının rastsal olmayışından kaynaklanabilecek seçim yanlılığı sorununa karşı getirdiği çözüm önerileridir. Uluslararası çatışma literatüründe çatışma başlangıcı ve çatışmanın kızışması safhaları arasındaki ayırım oldukça önemlidir (Diehl, 2006). Çatışma başlangıcı olasılığına etki eden faktörlerin bir kısmının (örn., güç dengesi, rejim çeşidi) çatışma kızışmasının gidişatını etkilemesi de oldukça olağandır (Signorino, 2002). Çatışma başlangıcına yol açan faktörleri hesaba katmadan yapılan çatışma kızışması analizleri bu sebepten dolayı yanlıdır. Adını Ekonomi alanında Nobel sahibi ekonometrici Heckman'dan alan Heckman Seçim Modellerinin uluslararası ilişkilere adapte edilmesiyle ortaya çıkan Birleşik Seçim Modelleri sayesinde, bir faktörün iki farklı safhadaki etkileri bağımsız bir şekilde ölçülebilmeye ve katsayılarıdaki olası bir yanlılığın önüne geçilmiştir (Heckman, 1979; Reed 2000, Huth ve Allee 2002; Braithwaite ve Lemke, 2010). Bu ve benzeri uygulamalar uluslararası ilişkiler alanında seçim yanlılığı oluşturabilecek süreçlerin daha hassas irdelenmesi konusunda yapılan yöntemsel tartışmaya katkıda bulunmuştur.

4. BÜYÜK VERİ DEVRİMİ İŞİĞİNDE ULUSLARARASI İLİŞKİLER YAZININ GELECEĞİ VE SONUÇ

Uluslararası ilişkiler geleneksel manada devletlerarası etkileşim ve davranışları inceliyor olsa da günümüzde farklı düzeylerden birçok aktörün ortaya çıkması ve bu aktörler arasındaki ilişkilerin karmaşıklaşması sebebiyle hem konu hem de soru çeşitliliği bakımından oldukça zengin bir yelpazeye hitap etmektedir. Bu sebeptendir ki, uluslararası ilişkileri diğer çalışma alanlarıyla ayıran çizgiler bundan yirmi sene önceki gibi net değildir. Enerji geçişi, küresel ısınma, ekonomi, siber güvenlik, sağlık, eğitim ve göç gibi birçok alanla iç içe girmiş olan uluslararası ilişkiler, büyük veri devriminin de sağladığı olanaklarla çalışma alanını oldukça genişletmiştir.

Teknolojik gelişmeler ve teknolojinin yaygın kullanımı, bireylerin, kurumların ve devletlerin gelişen teknolojiye ayak uydurmak için kullandıkları araçlardaki, beğenilerindeki ve tercihlerindeki dönüşümle beraber, büyük veri devriminin ortaya çıkmasında öncül rol oynamıştır. Farklı yollarla bireylerin konumlarının, harcama alışkanlıklarının, farklı seçenekler arasındaki tercihlerinin, bir olay karşısındaki tutumlarının ve hatta fiziki özelliklerinin bile veriye çevrilebildiği günümüzde, büyük verinin getirdiklerini olumlu ve olumsuz yönleriyle birlikte düşünmek gerekir.

Olumlu taraftan bakacak olursak, büyük veri devrimi farklı branşlar arasında disiplinler arası çalışmayı teşvik etmektedir. Çeşitli soruları cevaplayabilmek için veriye ihtiyaç duyan sosyal bilimciler ile istenilen veriyi gerekli algoritma ve yazılımlarla kolayca elde edebilen bilişimsel bilimcilerin (örn., bilgisayar mühendisleri) ortaklaşa yürüttüğü çalışmalar buna açık bir örnektir (Gökçe vd., 2014; Hatipoğlu vd., 2016, 2019). Ortaklaşa bu çalışmaların

yanı sıra, sosyal bilimlerde kısa zamanda çok popülerleşen bilişimsel sosyal bilim (*computational social science*) bazı üniversiteler tarafından da yeni bir uzmanlık alanı kabul edilmiş, bu konuda uzman yetişmesi için de çeşitli üniversiteler ve araştırmacılar tarafından yaz okulları ve seminerler organize edilmeye başlanmıştır. Eldeki veriyi doğru işleyebilmek ve bunu yaparken sosyal bilimsel çizgiyi kaybetmemek şartıyla bu dönüşümün, uluslararası ilişkiler ve özellikle de uluslararası çatışma, terörizm, iç savaş ve siber güvenlik alanlarında veri imkansızlığı veya teknik yetersizlik sebebiyle daha önce cevaplanamayan veya kesin bulgulara ulaşılamayan ampirik soruların cevaplanmasını ve alanın daha üretken hale gelmesini ve genişlemesini sağlayacağı açıktır (Ünver, 2019a, 2019b). Anketler yoluyla veri elde etmenin maliyetiyle karşılaştırıldığında, halihazırda milyonlarca kullanıcı tarafından üretilmekte olan veriye bilişimsel yöntemler kullanılarak ulaşmanın maliyeti de oldukça düşüktür. Bu yönden düşünüldüğünde büyük veri devrimi biz uluslararası ilişkiler öğrencileri için bir fırsattır.

Olumsuz taraftan bakacak olursak, büyük verinin oluşum süreçlerine tam vakıf olamamak, dolayısıyla veride oluşabilecek yanlışlığı, verinin kalitesini ve gerçek tercihleri yansıtırma oranını tam olarak ölçmemek bu verilerin kullanılmasıyla elde edilecek çıkarımların hatalı olmasına yol açabilir. Sosyal medya kullanımının bu denli yaygınlaştığı, doğru veya yalan her türlü habere erişimin olduğu, devlet başkanlarının günlük siyasi meselelerde bile yorumlarını paylaştığı, başka devletlere karşı gerektiğinde tehdit veya sempatilerini gösterdiği, kullanıcıların rasyoneliteyi bir kenara bırakıp duygusal tutum takındığı, kurumların ve karar alıcıların sosyal medyadaki tepkiler üzerine tavır ve aksiyon değiştirebildiği böyle bir ortamda elde edilecek verilerden yapılacak çıkarımların güvenilirliği ve tüm bu gelişmelerin gerisinde kalan teori ve varsayımlara dayanan açıklama ve nedensel çözümlerlerin ne kadar sağlıklı olabileceği ayrı bir tartışma konusudur. Kısacası, büyük verilerin sosyal bilimsel yaklaşıma dikkate alınmadan kullanımı, yapılan analizlerin teorik açıklamadan ve nedensellikten yoksun ve sadece olgu veya değişkenler arasındaki ilintiye (*correlation*) odaklı bir hal almasına da sebep olabilir (Mayer-Schönberger ve Cukier, 2013). Bilimsel taraftaki bu muhtemel sorunların yanı sıra, elde edilen verilerin kullanımının etik yönden problemleri de hala tartışılmaya devam etmektedir (Salganik, 2019).

Büyük veri veya çoklu veri analizlerine de başvursak, bu makalenin genelinde dikkate sunmaya çalıştığımız temel fikir açıktır: büyüklüğü ne olursa olsun, gerekli bilimsel özenin gösterilmesi şartıyla, veri analizleri kullanılarak uluslararası ilişkiler yazınında ortaya atılan sorulara ampirik olarak dış geçerliliği yüksek, yanlışlığı az ve görece hızlı bir şekilde cevap verilebileceği açıktır. Dikkat edilmesi gereken konuları kısaca tekrarlayacak olursak;

- i. tekniklerin kullanımında ve modellerin tasarımında teorik çerçeveye uyumu üst düzeyde tutabilmek,
- ii. vakalar arasında sistematik bir seçim sürecine ve dolayısıyla yanlışlığa mahal vermeden, olabilecek tüm vakaları içeren veri setleriyle çalışmak,
- iii. teorik açıklamaya en uygun analiz birimini tercih edip veri setini oluşturmak,
- iv. üzerinde çalışacağımız olgu ve kavramların işlemselleştirilmesinde, ölçümünde ve değişkene dönüştürülmesinde analiz biriminin gereklerine dikkat göstermek ve olası ölçüm hatalarına dikkat etmek,
- v. analizimizde kullanacağımız temel değişkenlerin, özellikle de bağımlı değişkenin, veri oluşum sürecine ve kitle dağılımına (*population distribution*) uygun istatistiksel modellemeyi tasarlamak,
- vi. yaptığımız analizin her safhasında şeffaf bir yol takip etmek ve elde ettiğimiz sonuçların başka araştırmacılar tarafında tekrar üretilebilmesi için gerekli materyallere ulaşımı sağlamak.

Araştırmalarında kantitatif çok vakalı veri analizine başvuracakların, bahsi geçen bu konuları çalışmalarında başarıyla uygulayan diğer araştırmacıları ve onların çalışmalarını takip etmesi iyi bir kantitatif çok vakalı veri analizi nasıl yapılır sorusuna somut bir cevap bulabilmelerine imkan sağlayacaktır. Yazılacak kantitatif çok vakalı veri analizi içeren bir çalışmanın yazın taramasında, benzer konudaki diğer çalışmaların yöntemsel yaklaşımlarına, veri seti özelliklerine, istatistiksel model seçimlerine de değinilmesi, avantaj ve dezavantajlarının kısaca tartışılarak okuyucunun dikkatine sunulması, yapılacak çalışmanın katkısını görmemizde önemli bir fayda sağlayacaktır. Örneklemin nasıl çekildiği, veri setinin nasıl oluşturulduğu, değişkenlerin hangi teorik çerçevede nasıl oluşturulduğunu anlatan veri seti bölümü ve sonrasında istatistiksel modelin çalıştırılmasıyla ortaya sonuçların seçilen model özelinde nasıl yorumlanması gerektiğini açık bir şekilde anlatan sonuç ve tartışma bölümleri

kantitatif analiz içeren bir çalışmada olması gereken bölümlerdir. Teorik çerçeveden kopmayan, yöntemsel olarak uygun adımları izleyen ve ortaya konan nedensel sorunsalı çözmeyi amaçladığını okuyucuya aktarabilen çalışmalar yazına belli bir standartta katkı sağlayabilecek yeterlilikte görülebilir.

KAYNAKÇA

- Anscombe, F. J. (1973). "Graphs in Statistical Analysis", *American Statistician*, 27/1, 17–21.
- Barbieri, K. (1996). "Economic interdependence: A path to peace or a source of interstate conflict?", *Journal of Peace Research*, 33/1, 29–49.
- Barbieri, K. (2002). *The liberal illusion: Does trade promote peace?*, University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Barbieri, K. ve Peters, R. A. (2003). "Measure for mis-measure: A response to Gartzke & Li", *Journal of Peace Research*, 40/6, 713–719.
- Beck, N., J. Katz ve R. Tucker. (1998). "Taking Time Seriously", *American Journal of Political Science*, 42/4, 1260–1288.
- Braithwaite, A. ve Lemke, D. (2011). "Unpacking escalation", *Conflict Management and Peace Science*, 28/2, 111–123.
- Braumoeller, B. F. ve Sartori A. E. (2004). "The promise and perils of statistics in International Relations", *Models, Numbers, and Cases: Methods for Studying International Relations* (Ed. D. Sprinz ve Y. Wolinsky-Nahamias), 129–151, University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Bremer, S. A. (1992). "Dangerous dyads: Conditions affecting the likelihood of interstate war, 1816–1965", *Journal of Conflict Resolution*, 36/2, 309–341.
- Bueno de Mesquita, B. (1978). "Systemic Polarization and the Occurrence and Duration of War", *Journal of Conflict Resolution*, 22/2, 241–267.
- Bueno de Mesquita, B. B., Morrow, J. D., Siverson, R. M. ve Smith, A. (1999). "An institutional explanation of the democratic peace", *American Political Science Review*, 93/4, 791–807.
- Carmines, E. G. ve Zeller R. A. (1979). *Reliability and Validity Assessment*, Sage, Beverly Hills, CA.
- Cox, D. G., ve Drury, A. C. (2006). "Democratic sanctions: Connecting the democratic peace and economic sanctions", *Journal of Peace Research*, 43/6, 709–722.
- Crescenzi, M. J. (2003). "Economic exit, interdependence, and conflict", *Journal of Politics*, 65/3, 809–832.
- Deutsch, K. W., Burrell, S. A., Kann, R. A., Maurice Lee M., Lichterman, R. E. L., Lowenheim, F. L. ve Van Wagenen, R. W. (1957). *Political Community in the Northern Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience*, Princeton University Press, Princeton.
- Diehl, P. F. (2006). "Just a phase?: Integrating conflict dynamics over time", *Conflict Management and Peace Science*, 23/3, 199–210.
- Dixon, W. J. (1994). "Democracy and the Peaceful Settlement of International Conflict", *American Political Science Review*, 88/1, 14–32.
- Dixon, W. J. ve Moon, B. E. (1993). "Political similarity and American foreign trade patterns", *Political Research Quarterly*, 46/1, 5–25.
- Doyle, M. W. (1986). "Liberalism and World Politics", *American Political Science Review*, 80/4, 1151–1169.
- Gartzke, E. ve Li, Q. (2003). "Measure for measure: Concept operationalization and the trade interdependence-conflict debate", *Journal of peace research*, 40/5, 553–571.
- Goenner, C. F. (2011). "Simultaneity between trade and conflict: Endogenous instruments of mass destruction", *Conflict Management and Peace Science*, 28/5, 459–477.
- Goenner, C. F. (2013). "Mission accomplished: A reply to Reuveny and Keshk", *Conflict Management and Peace Science*, 30/1, 19–23.
- Goldstein, J. S. ve Freeman, J. R. (1990). *Three-way street: Strategic reciprocity in world politics*. University of Chicago Press, Chicago.

- Gowa, J. ve Mansfield E. D. (1993). "Power politics and international trade", *American Political Science Review*, 87/2, 408–420.
- Gökçe, O. Z., Hatipoğlu, E., Göktürk, G., Luetgert, B. ve Saygin, Y. (2014). "Twitter and politics: Identifying Turkish opinion leaders in new social media", *Turkish Studies*, 15/4, 671–688.
- Green, D. P., Kim, S. Y. ve Yoon, D. H. (2001). Dirty pool. *International Organization*, 55/2, 441–468.
- Grieco, J. 1990. *Cooperation among nations*, Cornell University Press, Ithaca.
- Gurr, T. R., Jagers, K. ve Moore, W. H. (1990). *Polity II: Political structures and regime change, 1800-1986*. Inter-University Consortium for Political and Social Research, Ann Arbor.
- Hopf, T. (1991). "Polarity, the Offense-Defense Balance, and War", *The American Political Science Review*, 85/2, 475–493.
- Hatipoğlu, E., Gökçe, O. Z., Dinçer, B. ve Saygın, Y. (2016). "Sosyal medya ve Türk dış politikası: Kobani Tweetleri üzerinden Türk dış politikası algısı", *Uluslararası İlişkiler/International Relations*, 13/52, 175–197.
- Hatipoğlu, E., Gökçe, O. Z., İnanç, A. ve Saygın, Y. (2019). "Automated text analysis and international relations: The introduction and application of a novel technique for Twitter", *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace*, 8/2, 183–204.
- Heckman, J. J. (1979). "Sample Selection Bias as a Specification Error", *Econometrica*, 47/1, 153–161.
- Hegre, H., Oneal, J. R. ve Russett, B. (2010). "Trade does promote peace: New simultaneous estimates of the reciprocal effects of trade and conflict", *Journal of Peace Research*, 47/6, 763–774.
- Huth, P. ve T. Allee. (2002). *The Democratic Peace and Territorial Conflict in the Twentieth Century*. Cambridge University Press, New York.
- Jones, D. M., Bremer, S. A. ve Singer, J. D. (1996). "Militarized interstate disputes, 1816–1992: Rationale, coding rules, and empirical patterns", *Conflict Management and Peace Science*, 15/2, 163–213.
- Keshk, O. M., Pollins, B. M. ve Reuveny, R. (2004). "Trade still follows the flag: The primacy of politics in a simultaneous model of interdependence and armed conflict", *Journal of Politics*, 66/4, 1155–1179.
- Keshk, O. M., Reuveny, R. ve Pollins, B. M. (2010). "Trade and conflict: Proximity, country size, and measures", *Conflict Management and Peace Science*, 27/1, 3–27.
- King, G. (1998). *Unifying political methodology: The likelihood theory of statistical inference*. University of Michigan Press, Ann Arbor.
- King, G., Tomz, M. ve Wittenberg, J. (2000). "Making the most of statistical analyses: Improving interpretation and presentation", *American journal of political science*, 44/2, 347–361.
- King, G. ve L. Zeng. (2001). "Explaining Rare Events in IR", *International Organization*, 55/3, 693–716.
- Kugler, J. ve Lemke, D. (1996). *Parity and war: Evaluations and extensions of the war ledger*, University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Lake, D. A. ve Powell, R. (1999). "International Relations: A Strategic-Choice Approach", *Strategic Choice and International Relations* (Ed: D. A. Lake ve R. Powell), 3–38, Princeton University Press, Princeton.
- Leeds, B. A. (2003). "Do alliances deter aggression? The influence of military alliances on the initiation of militarized interstate disputes", *American Journal of Political Science*, 47/3, 427–439.
- Lemke, D. (2003). "African Lessons for International Relations Research", *World Politics*, 56/1, 114–138.
- Levy, J. S. (1984). "Size and stability in the modern great power system", *International Interactions*, 10/4, 341–358.
- Lustick, I. S. (1996). "History, historiography, and political science: Multiple historical records and the problem of selection bias", *American Political Science Review*, 90/3, 605–618.
- Mansfield, E. D. (1994). *Power, Trade, and War*, Princeton University Press, Princeton.
- Mansfield, E. D. ve Pevehouse, J. C. (2008). "Quantitative Approaches", *The Oxford Handbook of International Relations* (Ed: C. Reus-Smit ve D. Snidal), 481–498, Oxford University Press, Oxford.

- Maoz, Z., ve Russett B. (1993). "Normative and Structural Causes of Democratic Peace, 1946–86", *American Political Science Review*, 87/3, 624–638.
- Mayer-Schönberger, V. ve Cukier, K. (2013). *Big data: A revolution that will transform how we live, work, and think*. Houghton Mifflin Harcourt.
- Mitchell, R. B. 2002. "A Quantitative Approach to Evaluating International Environmental Regimes", *Global Environmental Politics*, 2/4, 58–63.
- Morgan, T. C., ve Schwebach, V. L. (1997). "Fools suffer gladly: The use of economic sanctions in international crises", *International Studies Quarterly*, 41/1, 27–50.
- Morgenthau, Hans J. (1948) 1978. *Politics among Nations*. 5. Baskı, Knopf, New York.
- Morrow, J. D. (1997). "When do "relative gains" impede trade?", *Journal of Conflict Resolution*, 41/1, 12–37.
- Morton, R. B. (1999). *Methods and Models: A Guide to the Empirical Analysis of Formal Models in Political Science*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Moul, W. (2003). "Power Parity, Preponderance, and War between Great Powers, 1816–1989", *Journal of Conflict Resolution*, 47/4, 468–489.
- Oneal, J. R. ve Russett, B. M. (1997). "The classical liberals were right: Democracy, interdependence, and conflict, 1950–1985", *International Studies Quarterly*, 41/2, 267–293.
- Oneal, J. R. ve Russett, B. (1999). "Assessing the liberal peace with alternative specifications: Trade still reduces conflict", *Journal of Peace Research*, 36/4, 423–442.
- Oneal, J. R. ve Russett, B. (2001). "Clear and clean: The fixed effects of the liberal peace", *International Organization*, 55/2, 469–485.
- Organski, A. F. K. ve Kugler, J. (1980). *The War Ledger*, University of Chicago Press, Chicago.
- Peksen, D. (2012). "Does foreign military intervention help human rights?", *Political Research Quarterly*, 65/3, 558–571.
- Pevhouse, J. ve Russett, B. (2006). "Democratic International Governmental Organizations Promote Peace", *International Organization*, 60/4, 969–1000.
- Popper, K. R. (1963). "Science as falsification", *Conjectures and refutations*, 1, 33–39.
- Powell, R. (1991). "Relative and absolute gains in international relations theory", *American Political Science Review*, 85/4, 1303–1320.
- Reed, W. (2000). "A unified statistical model of conflict onset and escalation", *American Journal of Political Science*, 44/1, 84–93.
- Russett, B. ve Oneal, J. (2001). *Triangulating peace. Democracy, Interdependence, and International Organizations*, Norton, New York.
- Salganik, M. J. (2019). *Bit by bit: Social research in the digital age*. Princeton University Press, Princeton.
- Signorino, C. (2002). "Strategy and selection in international relations", *International Interactions*, 28/1, 93–115.
- Singer, J. D. (1972). "The "Correlates of War" Project: Interim Report and Rationale", *World Politics*, 24/2, 243–270.
- Singer, J. D. (1988). "Reconstructing the correlates of war dataset on material capabilities of states, 1816–1985", *International Interactions*, 14/2, 115–132.
- Singer, J. D., Bremer, S. ve Stuckey, J. (1972). "Capability Distribution, Uncertainty, and Major Power War, 1820–1965." *Peace, War, and Numbers* (Ed: B. M. Russett), Sage, Beverly Hills, CA.
- Singer, J. D. ve Small, M. (1968). "Alliance aggregation and the onset of war, 1815–1914." *Quantitative International Politics: Insights and Evidence* (Ed: J. D. Singer), Free Press, New York.
- Siverson, R. M. ve Sullivan M. P. (1983). "The Distribution of Power and the Onset of War", *Journal of Conflict Resolution*, 27/2, 473–494.
- Souva, M. (2004). "Institutional similarity and interstate conflict", *International Interactions*, 30/3, 263–280.

- Sprinz, D. ve Wolinsky-Nahamias, Y. (2004). "Methodology in International Relations Research", *Models, Numbers, and Cases: Methods for Studying International Relations* (Ed. D. Sprinz ve Y. Wolinsky-Nahamias), 1–17, University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Ünver, H. A. (2019a). "Computational International Relations What Can Programming, Coding and Internet Research Do for the Discipline?", *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace*, 8/2, 157–182.
- Ünver, H. A. (2019b). "Internet, Social Media and Conflict Studies: Can Greater Interdisciplinarity Solve the Analytical Deadlocks in Cybersecurity Research?", *St Antony's International Review*, 15/1, 101–124.
- Walt, S. M. (1985). "Alliance formation and the balance of world power", *International security*, 9/4, 3–43.
- Waltz, K. (1979). *Theory of International Politics*, Addison-Wesley, Reading.
- Wayman, F. (1984). "Bipolarity and War", *Journal of Peace Research*, 21/1, 653–685.
- Zinnes, D. (1980). "Three Puzzles in Search of a Researcher", *International Studies Quarterly*, 24/3, 315–342.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:29.09.2020 ✓Accepted/Kabul:13.11.2020

DOI:10.30794/pausbed.801518

Araştırma Makalesi/ Research Article

Süleymanoğlu-Kürüm, R. (2021). "Uluslararası İlişkilerde Nitel Yöntemlerle Makale Yazımı: Vaka Analizi ve İncelikleri", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2021 Sayı 42:Özel sayı 1, Denizli, ss. Ö149-Ö168.

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE NİTEL YÖNTEMLERLE MAKALE YAZIMI: VAKA ANALİZİ VE İNCELİKLERİ

Rahime SÜLEYMANOĞLU-KÜRÜM*

Özet

Uluslararası ilişkiler alanındaki araştırmalarda, sosyal bilimler alanının genelinde olduğu gibi nicel ve nitel yöntemler net bir şekilde ayrılmakta, nicel yöntemlerin bilimsellik, genellenebilirlik ve objektif bilgi üretme konusunda nitel yöntemler üzerinde hiyerarşik üstünlüğü yaygın olarak kabul görmektedir. Bu makale, anılan ön kabulü sorgulamakta, nitel yöntemlerin genellenebilir ve objektif bilgi üretmesi için gerekli koşulları vaka analizi yöntemi üzerinden göstermektedir. Makale vaka analizinin salt bir yöntem olmadığını, tek bir ya da birkaç olay, bölge ya da politika alanının derinlemesine incelenmesinin ötesinde araştırma dizaynının kritik bir parçası olduğunu göstermektedir. Makalede ilk önce nitel vaka analizi tanımlanmakta ve vaka türleri ve vaka seçim kriterleri uluslararası yöntem literatüründen hareketle sonrasında da uluslararası ilişkiler alanında yayınlanmış İngilizce ve Türkçe makalelerden örnekler verilerek tanıtılmaktadır. Sonrasında ise makale vaka analizlerinin nitel olarak gerçekleştirilmesi durumunda nedensel etki ve nedensel süreç analizlerinin nasıl yapılacağı ortaya koymak için vakalararası analiz ve vaka-içi analiz tekniklerini tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Vaka çalışması, Vaka analizi, Karşılaştırmalı vaka analizi, Süreç izleme, Üçgenleme, Uluslararası ilişkiler yöntemi.*

WRITING ARTICLES IN INTERNATIONAL RELATIONS USING QUALITATIVE METHODS: CASE STUDY METHODS AND ITS DETAILS

Abstract

As it is the case in the general field of social sciences, research in international relations have clearly differentiated qualitative and quantitative studies with the hierarchical superiority of the latter on the former is taken for granted with respect to scientific validity, generalizability, and the capacity to produce objective knowledge. This paper problematizes the aforementioned pre-acceptance and discusses the conditions required for qualitative methods to produce generalizable and objective and scientific knowledge through the case study method. The article shows that case study is not a mere method, but a critical part of research design beyond an in-depth examination of a single or a few events, regions or policy areas. This article initially describes qualitative case analysis, types of cases and case selection criteria by giving examples from articles written in English and Turkish language published in the field of international relations, based on the insights of the international literature on methods. Afterwards, the article discusses cross-case analysis and within-case analysis techniques to reveal how to conduct causal impact and causal process analysis if case studies are performed qualitatively.

Keywords: *Case study, case selection, comparative case analysis, process tracing, triangulation, international relations methodology.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Bahçeşehir Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İSTANBUL.
e-posta: rahime.kurum@eas.bau.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-3735-5625>)

1. Giriş

Uluslararası ilişkiler disiplini hem nicel hem de nitel yöntemlerle araştırma yapmaya elverişli bir alandır. Nitel araştırmanın pek çok tanımı olmakla birlikte yaygın olarak ‘nicel olmayan’, diğer bir deyişle sayısal veri ve istatistiksel veri yerine sözel ve betimleyici veriye dayanan araştırma olarak algılanmaktadır (Barkin 2008, Hoffmann 2008). Betimleme ve açıklama bakımından sağladığı avantajlar ile öne çıkan nitel araştırmalarda yöntem olarak vaka analizi, etnografik araştırma ve karşılaştırmalı yöntem kullanılırken, veri toplama teknikleri de ağırlıklı olarak belge incelemesi, içerik analizi, gözlem ve mülakat olmaktadır. Bu makale nitel yöntemler içinde vaka analizi yöntemini mercek altına almaktadır. Vaka analizi (case study) aynı zamanda örnek olay incelemesi olarak da bilinmektedir. Vaka analizi araştırma için belirli bir bireyin, grubun, kitlenin olayın, politika alanının ya da kurumun incelenmesini içermektedir. Her ne kadar vaka analizi nitel araştırmalar ile özdeşleştirilmiş olsa da hem nicel hem de nitel araştırmalarda vaka analizi yöntemi yaygın olarak kullanılmaktadır. Daha doğru bir ifade ile vaka analizi benimseyen bilimsel bir araştırmada çalışılacak vaka sayısı çalışmanın nicel ya da nitel olması konusunda belirleyicidir. Nicel yöntemlerde çok fazla sayıda vaka çalışılmakta ve bu vakalar üzerinden araştırmanın bağımsız ve bağımlı değişkenleri arasındaki ilişkiler tespit edilmektedir. Nitel vaka analizlerinde ise çalışılan vaka sayısı genellikle 1 ile 4 arasında değişmektedir. Nispeten daha az vakanın çalışılması ise her bir vakanın derinleştirilmesine imkân vermekte ve değişkenler arasındaki ilişkinin ötesinde neden-sonuç ilişkisinin kurulmasını da mümkün kılmaktadır.

Sosyal bilimler alanındaki araştırmalarda nicel yöntemlerin bilimsellik, genellenebilirlik ve objektif bilgi üretme konusunda nitel yöntemlere göre avantajlı olduğu kanısı giderek yaygınlaşmaktadır. Bu kaniya paralel olarak araştırmacılara ihtiyaç duyabilecekleri istatistiksel yöntemler hakkında kapsamlı eğitimler verilmektedir. Ancak nitel yöntemlere ilişkin bilgilendirme ve eğitimler son derece sınırlıdır. Bu durum nitel yöntemler içinde konumlanan tarihsel araştırma, etnografya, metin analizi ve mülakat gibi veri toplama tekniklerinin eğitim almaksızın araştırmacılar tarafından sezgisel olarak kullanılabilmesine ilişkin bir yanılsamayı beraberinde getirmektedir. Tecrübeli araştırmacılar bu teknikleri zaman içinde deneyimlerken genç araştırmacılar temel eğitimlerden yoksun bir şekilde, deneme ve yanılma yoluyla kullanmaktadır (Klotz 2008: 3).

Türk akademisinde daha yaygın olmakla birlikte dünya çapında da pek çok araştırmada vaka analizlerinin genelleme iddiası bulunmadan “kolay” olarak algılandığı için ve bir eğitim gerektirmediği için tercih edildiği gözlemlenmektedir. Vaka analizi bir hikâye anlatımı olarak algılanmaktadır ve diğer nitel araştırma teknikleri olan belge incelemesi, etnografya, içerik analizi ve mülakat gibi yöntemler de benzer sebeplerle tercih edilmektedir. Her biri hem nicel hem de nitel olarak çalışılabilecek bu yöntemlerin nasıl kullanılacağı konusunda daha kapsamlı eğitimlerin verilmesi son derece elzemdir.

Bu makale, kişisel deneyimlerden yola çıkarak vaka analizinin inceliklerini tartışmaya açmayı hedeflemektedir. 2009 yılında doktora çalışmalarıma devam ederken, Avrupa Siyasi Araştırmalar Konsorsiyumu (European Consortium for Political Research-ECPR) tarafından her yıl düzenlenen “Metotlar ve Teknikler Yaz Okulu”ndan haberdar olduğumda tezimde faydalı olacağını düşünerek Ingo Rohlfing tarafından verilen ve iki hafta süren “Vaka Analizi Araştırması: Yöntem ve Pratik” modülüne kayıt olma kararı almıştım. Ancak vaka analizi ve ötesinde verilen modüller ve eğitim süreleri dikkate alındığında yöntem bilgisinin başlı başına bir araştırma konusu olduğu daha net bir şekilde anlamıştım. 2013 yılından itibaren İstanbul’da farklı üniversitelerde vermiş olduğum lisans ve lisansüstü seviyesindeki araştırma yöntemleri derslerinin içeriklerini oluştururken bu derinliği yansıtmaya çalıştıysam da 14 haftalık bir modül süresinde yöntem bilgisinin bir bütün olarak derinlikli bir şekilde aktarılması mümkün görünmemekteydi. Proje ödevlerinde öğrencilerin vaka analizi tekniğini “kolay olduğu” için seçmesinin ise bir gelenek haline geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Tecrübe ettiğim kör hakemlik süreçlerinde de hem Türk hem de yabancı dergilerden değerlendirilmek üzere gönderilen makalelerinde vaka analizini yaygın olarak kullandığı, ancak yöntemin vaka analizi olarak tanımlanmasının ve vaka seçim kriterinin gerekçelendirilmesinin de son derece nadir bir durum olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Oysa ki bu gerekçelendirme makalenin teorik mi yoksa alan uzmanlığı mı olduğunu, teoriye katkısı olup olmadığını, başka vakalar için bir bilgi üretip üretmediği ve ne ölçüde ve hangi vakalara genellenebileceğini belirleyen temel faktördür.

Bu makale nicel yöntemlerin nitel yöntemler üzerindeki hiyerarşik üstünlüğüne ilişkin ön kabulü sorgulamakta ve nitel yöntemlerin genelleleyebilir ve objektif bilgiler sunma konusunda son derece elverişli olduğunu vaka analizi

yöntemini mercek altına alarak göstermektedir. Türk akademisindeki yöntem literatüründe de vaka analizinin objektif sonuçlar üretmeyeceği genel kabul görmüştür. Oysa ki Dooley (2002) vaka inceleyen araştırmacıların önyargısız ve okuyucuya vaka ile ilgili tüm bilgileri sunarak okuyucunun kendi sonuçları çıkarmasını kolaylaştırma görevine işaret etmektedir. Vaka analizinin pek çok derinliği bulunmakla birlikte bunlar Türkiye’deki yöntem literatüründe tanımlanmamıştır. Bu nedenle bu çalışmada George ve Bennet (2005) ve Gerring’in (2005) çalışmalarından hareketle vaka analizinin salt bir yöntem olmadığı, bir tek ya da birkaç olay, bölge ya da politika alanını incelenmesinin ötesinde araştırma tasarısının kritik bir parçası olduğunu göstermektedir. Bu çalışmaları Türk akademisine tanıtmayı hedefleyen bu makale iki ana bölümden oluşmaktadır. Bu giriş bölümünden sonra gelen ikinci bölümde nitel vaka analizi tanıtılmakta, vaka türleri ve vaka seçim türleri uluslararası ilişkiler ve uluslararası ilişkiler alanının büyük ölçüde kesiştiği sosyoloji alanında yayınlanmış İngilizce ve Türkçe akademik çalışmalardan örnekler verilerek özetlenmekte ve hangi koşullar altında nitel vaka analizinin genellenebilir ampirik bulgular ortaya koyduğu tartışılacaktır. Üçüncü bölümde ise vaka analizlerinde nedensel etki ve nedensel süreç analizlerinin nasıl yapılacağı mercek altına alınacak ve karşılaştırmalı yöntem, üçgenleme ve süreç izleme teknikleri incelenecektir.

2. Nitel Vaka Analizi Nedir?

Vaka analizi literatürüne geçmeden önce genel olarak nitel araştırmanın özelliklerini betimlemek yerinde olacaktır. Yöntem literatüründe nitel araştırmaların hipotez test etme ve istatistiksel genellemeler ile ilgilenmediği belirtilmektedir (Jackson, 2008). Belirtildiği gibi nitel araştırmalarda araştırma sorusuna ilişkin sayısal ve istatistiksel veriler, ya da araştırma sorusuna ilişkin gözlemlenen özelliklerin sayısı ile ifade edilmesine yönelik bir amaç bulunmamaktadır (Strauss ve Corbin 1994). İstatistiksel yöntemler benimseyen araştırmacılar “ne”, “ne ölçüde” ve “ne kadar” sorularına cevap ararken nitel araştırmalarda cevaplanmaya çalışılan sorular genellikle “niçin” ve “nasıl” sorularıdır. Dolayısıyla nicel araştırmaların değişkenler arasında bir ilişki kurmak, nitel yöntemlerin ise bunun ötesinde değişkenler arasındaki neden-sonuç bağına tesis etmek ve açıklamalar geliştirmek olarak tanımlamak yerinde olacaktır. Böylelikle nitel araştırmada bir olgu ya da az bilinen bir sorun derinlemesine incelenerek anlaşılabilir. Araştırma yöntemleri ders kitaplarında nitel araştırmalarda verilerin toplanması ve çözümlenmesinde araştırmacının aktif olduğu ve ön bilgilerini katarak araştırmayı yönlendirdiğinden bahsedilmektedir. Ancak “ön bilgilerini katma” ifadesinin “önyargı” ifadesi ile karıştırıldığı ve araştırmada ön yargıdan hareket etmenin normalleştirilmesine ve nitel araştırmaların tarafsızlık kaygısı barındırmayan bir yöntem olduğu çıkarımlarına neden olmaktadır. Buna bağlı olarak nitel araştırmalar ile ilgili başka bir yanlış değerlendirme ise nitel araştırmaların tümevarımcı olduğu varsayımdır. Bu varsayımın gerekçesi ise nitel araştırmalarda verilerden kurama ulaşılmaya çalışılması, hipotez test etmeye elverişli olmaması, bunun yerine sadece “keşfetme” ve “betimleme” ile ilgilenmesidir. Ancak bu tür değerlendirmeler bazı yöntem bilimciler tarafından keskin bir şekilde reddedilmekte ve hem nitel hem de nicel araştırmaların farklı araştırma hedefleri ve farklı araştırma uygulamaları bulunmasına rağmen her ikisinin de geçerli tanımlamalar ve nedensel analizler geliştirmek gibi ortak amaçlar etrafında toplandıklarını belirtmektedir (Brandy ve Collier 2004, Mahoney ve Goertz 2006).

Nitel ve nicel araştırmalar ayrımı yapılırken sıklıkla veri toplama tekniklerine referans verilmektedir. Örneğin, anket yoluyla toplanan verilerin nicel olduğu, belge incelemesi, içerik analizi, söylem analizi ve mülakat gibi tekniklerin ise nitel olduğu konusunda bir algılayış söz konusudur. Oysa ki bu anılan tekniklerin her biri nitel ya da nicel olarak çözümlenebilir. Örneğin söylem analizi nitel olarak yapılabileceği gibi bilgisayar yazılımları kullanılarak ya da manuel kodlama şeklinde nicel olarak da gerçekleştirilebilir. Benzer şekilde mülakat çözümlenmesi de tamamen betimsel ve nitel şekilde gerçekleştirilebileceği gibi bir kodlama cetveli oluşturularak sayısal olarak da ifade edilebilir. Bu ikisinin bir arada olduğu ‘karma yöntem’ de sıklıkla kullanılmaktadır. Buna rağmen hem Türkiye’de hem de yurtdışındaki literatürde nitel ve nicel araştırmalar birbirlerinden keskin çizgilerle ayrılmakta ve aralarında sınırlı bir iletişim bulunmaktadır (Bkz. Ragin 1987, King vd. 1994). Mahoney ve Goertz’in (2006) bu iletişimsizliğe hitap eder nitelikte olan iki çalışmaya dikkat çekmekte ve Ragin’in nitel ve nicel bakış açısını bir araya getirmeye çalışmasına rağmen nitel bir bakış açısı benimsediğini, King ve arkadaşlarının ünlü kitabının da nicel yöntemleri incelemesine rağmen nicel araştırmacıların kullandığı araçları olumladığını ve nitel araştırmacılara bu araçları entegre etmelerini önerdiğinin altını çizmektedir.

Bu makalede mercek altına alınacak olan vaka analizi yöntemi de hem nitel hem de nicel çalışmalarda kullanılan bir yöntemdir. Vaka analizinde araştırma sorunsalı etrafında belirlenen analiz birimi üzerinden veriler toplanmaktadır. Bu analiz birimi birey, toplum ya da kurum olabileceği gibi politika alanını da kapsayabilir (Tellis, 1997). Ayrıca vaka analizleri kesitsel (cross-sectional) ya da boylamsal (longitudinal) olabilir. Kesitselden kasıt aynı zaman dilimi içinde gerçekleşen farklı olayları nitelendirmesidir. Örneğin bir araştırmacının Fransa'nın dış politikası ile ilgilendiğini düşünelim. Burada araştırmacının ilk vakası Fransa'dır ve kesitsel bir vakadır. Araştırmacı aynı zaman dilimi içinde Fransa yerine başka bir kesit, örneğin Birleşik Krallık üzerine çalışabilecekken Fransa'yı vaka olarak seçmiştir. Bunun ötesinde Fransa vakası içinde boylamsal alt vakalar alınabilir. Bu durumda Fransa'nın 1920-1950 arası dış politikası bir vaka, 1950-1980 arası bir vaka, 1980-2010 arası başka bir vaka olabilir. Bu durumda aynı vaka içinde farklı analiz birimleri ya da iki ya da daha fazla vaka içinde analiz birimleri çalışılmış olur.

Hem kesitsel hem de boylamsal vaka analizlerini nicel ve nitel yöntemlerle çalışan bir örnek olarak Süleymanoğlu-Kürüm'ün (2018) kitabı verilebilir. Bu çalışma Avrupa Birliği'nin (AB) aday ülkelerin dış politikaları üzerindeki etkisini Türkiye vakası üzerinden incelenmektedir. Burada aday ülke olarak incelenen vaka Türkiye'dir, yani AB'nin aday ülke dış politikasını etkileme durumu Türkiye örneği üzerinden incelenmiştir. Bu durumda Türkiye kesitsel bir vakadır. Araştırmacı Türkiye kesiti yerine aynı dönemde aday statüsüne sahip olan Hırvatistan'dan da kesit alabilirdi. Ayrıca bu çalışmada boylamsal alt-vakalar da alınmış ve Türk dış politikası 1987'den 2015 yılına kadar beş boylamsal alt-vaka olarak incelenmiştir. Bu durumda çalışmanın beş alt-vakasının bulunduğu ifade edilebilir. Ayrıca, çalışmada incelenen veriler incelendiğinde ise nitel ve nicel veri toplama yöntemlerinin vaka analizi içinde birlikte kullanıldığı görülmektedir. Örneğin bu çalışmada AB'ye uzaklık ve yakınlığı ölçmek için üst düzey ziyaretler incelenmiştir. AB'nin aday ülke dış politikasını nasıl etkilediğini ölçmenin bir ön koşulu olarak "ne ölçüde" etkilediği sorusu sorulmuş ve Türkiye'nin coğrafi yönelimini ölçmek için üst düzey ziyaretler analiz edilmiştir. Bu çalışmada her bir ziyaret bir vaka olarak tanımlanmaktadır ve araştırma 2,547 ikili ve 1,274 çok taraflı ziyarete dayanmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada toplam 3,821 alt-vaka (sub-cases) incelendiği görülmektedir. Elbette ki bu kadar çok vakanın olduğu bir çalışmada her bir ziyaretin (vakanın) derinlemesine irdelenmesi mümkün olmamaktadır. Bu nedenle anılan çalışma nicel vaka analiz olarak konumlandırılmalıdır. Öte yandan, Türkiye'nin tek vaka olarak irdelenmesi de araştırma sorunsalına ilişkin derin ve bütünlüklü bir bakış açısı sunması bakımından önemlidir (Baqter ve Jack 2008).

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı gibi vaka analizi hem nicel hem de nitel yöntemlerle çalışılan bir alandır ve incelenen vaka sayısı bir araştırmanın nicel veya nitel olduğunu belirlemektedir. Vaka sayısı arttıkça her bir vakanın nitel yöntemlerle incelenme imkânı ortadan kalkmaktadır. Bu durumda nitel vaka analizlerinde tek bir ya da birkaç vaka derinlemesine incelenir. Ancak bu tür nitel vaka analizlerinde çalışılan vaka/lardan elde edilen bulguların tüm evrene genellenemeyeceği konusunda bir ön kabul mevcuttur. Bu algının aksine bir vakadan elde edilen bulguların başka vakalara ya da tüm evrene genellenebilmesi vaka seçim kriterlerine bağlıdır. Bu nedenle bundan sonraki iki bölümde vaka türleri ve vaka seçim kriterleri üzerinde durulacaktır. İlk olarak genelleme iddiasında bulunmayan betimsel ve keşifsel vaka analizleri ele alınacak, sonrasında ise teori geliştiren ve güncelleyen vaka türleri mercek altına alınacaktır.

2.1. Genellenme İdeali Taşımayan ve Teori Oluşturan Vakalar: Betimsel ve Keşifsel Vaka Analizleri

Akademik araştırmalarda en yaygın olarak kullanılan vaka analizi türünü betimleyici vakalar oluşturmaktadır. Bu tür vaka analizlerinde araştırmacılar anılan vaka ile özel olarak ilgilenmekte, ancak bunu değişkenleri kontrol ederek değil, tüm değişkenleri ve bunların birbirleriyle etkileşim halindeki ilişkilerini gözlemleyerek anlamak isterler (Dooley 2002). Bu tür vakalarda araştırmacı herhangi bir teoriden hareket etmek yerine vakanın kendisi ile ilgilenmektedir. Bu durumu özetlemek için self-determinasyon üzerine yapılan iki çalışmadan örnek verilebilir. Bunlardan birincisi Martin'in (2001) Batı Timur'da self-determinasyon üzerine yapmış olduğu çalışmadır ve yazar çalışmasında Batı Timur örneğini incelerken herhangi bir genelleme yapma hedefi ortaya koymamıştır. İkincisi ise Seghal (2011) tarafından kaleme alınan "Keşmir Sorunu: Çözümler ve Self-Determinasyon Talebi" başlıklı makaledir. Bu makalenin bölümleri incelendiğinde yazarın literatür taramasında self-determinasyon üzerine uluslararası literatüre yer vermek yerine Keşmir sorunu etrafında bir literatür taradığı görülmektedir. Bu durum yazarın anılan vakanın ötesinde bir genelleme ve esas olarak Keşmir'deki self-determinasyon talebini betimlemenin ötesinde bir iddiasının bulunmadığını göstermektedir. Bu nedenle anılan iki çalışmayı da betimleyici vaka analizi

olarak yorumlamak yerinde olacaktır. Bu tür çalışmalar uluslararası ilişkiler literatüründe alan çalışması ya da alan uzmanlığı (area studies) olarak bilinmektedir ve alan uzmanlığı ve alan çalışmaları uluslararası ilişkilerde yükselen bir eğilim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumu İter Turan (2012) Türkiye’de ABD uzmanlığının (American studies) artmasını vaka analizi olarak incelediği çalışmasında özetlemekte ve alan çalışmalarına olan ilginin uluslararası ilişkilerde artış eğiliminde olduğunu ve bunun nedenlerini açıklamaktadır.

Zaman zaman vakanın ‘betimsel’ olması araştırmacı tarafından açıkça ifade edilebilir. Ancak bu her zaman karşımıza çıkan bir durum değildir. Bu nedenle araştırmacıların çalıştıkları vakanın ötesinde bir genelleme yapma ideallerinin bulunmadığı vaka türleri “betimleyici” vaka olarak ifade edilebilir. Örneğin Seyd ve Whiteley’in (1992) İngiliz İşçi Partisi üyeliği üzerine yaptıkları araştırmada sıradan parti üyeleri ile görüşmeler yapılarak parti üyelerinin partideki rolleri ve neden partiye katıldıkları sorgulanmıştır. Bu örnekte de görüldüğü gibi araştırmacının İngiliz İşçi Partisi üyeliğini belirleyen faktörler dışında bir genelleme kaygısı bulunmamaktadır. Türkiye’deki uluslararası ilişkiler literatüründen daha güncel bir örnek ise Kuyumcuoğlu’nun (2019) “Geç Osmanlı’dan Erken Cumhuriyet’e Siyasal Seçkinlerin Suriye’ye Bakışı: Hüseyin Cahit Yalçın ve Falih Rıfkı Atay Örnekleri” başlıklı eseri olabilir. Bu eserde Kuyumcuoğlu çalışmasını seçkinler üzerine yazılan genel uluslararası literatüre bağlamış, Genç Osmanlı’dan Erken Cumhuriyet dönemine kadar geçen sürenin çalışmasını gerekçelendirmemiştir. Benzer şekilde yazar çalışmış olduğu iki alt vaka için (Hüseyin Cahit Yalçın ve Falih Rıfkı Atay) için bir gerekçelendirme sunmamıştır. Bu nedenle bu çalışmayı betimleyici bir araştırma ve alan çalışması olarak konumlandırmak yerinde olacaktır.

Benzer şekilde bir teoriden hareket etmemekle birlikte tam olarak alan çalışması içinde de konumlandıramayacağımız bir başka vaka türü ise keşifsel ya da teori oluşturan/inşa eden analizleridir. Zaman zaman betimleyici vakalar ile karıştırılsa da özünde keşifsel vakalarda tek bir vaka derinlemesine çalışılırken yazar/ların amacı bu vakadan hareketle bir teori inşa etmektir. Bu durumda tek bir vaka incelenerek gelecek araştırmalar için alt yapı oluşturmak araştırmacılar tarafından arzu edilmektedir. Bu tür vakalarda ya bilinmeyen bir süreç/olay ya da iyi bilinen bir süreç/olay üzerine yeni bir data toplanıp bilgi üretilmektedir. Örneğin, Dünya Ticaret Örgütünde çatışma çözümü üzerine yapılan bir araştırma keşifsel vaka analizi sayılabilir. Bu örnekte araştırmacının ilgilendiği konu sadece Dünya Ticaret Örgütü’dür ve bu örgütün içinde çatışmaların nasıl çözümlendiğine ilişkin hipotezler geliştirmek için en elverişli yöntemdir. Bu tür vakalar ayrıca literatürde “gömülü teori” (grounded theory) olarak da bilinmektedir ve gömülü teori araştırmasını diğer araştırmalardan ayıran temel özellik herhangi bir fenomene sıkı bir şekilde odaklanılmadan kendiliğinden belirmesidir (Bkz. Glaser ve Strauss 1967).

Keşifsel ve teori inşa eden vaka türlerinde amaç bir olay ya da vaka üzerinden teori inşa etmektir. Bu nedenle seçilen vaka araştırmacının ilgilendiği konu bağlamında ‘tipik’ bir örneği temsil etmelidir. Ancak bir vakanın ‘tipik’ olup olmadığı ancak teoriye göre karar verilebilecek bir olgudur. Bu nedenle bahsedilen ‘tipik vaka’ aslında araştırma tasarımının başında bir ön araştırmaya dayanan ‘muhtemel tipik’ bir vaka olarak seçilir. Örneğin, Avrupa bütünleşmesi ile ilgilenen bir araştırmacı AB zirveleri üzerine bir teori geliştirmek isterse herhangi bir AB zirvesini tipik bir vaka olarak tanımlayabilir. Bu tür bir varsayımda rastgele seçilen herhangi bir zirvenin diğerlerini temsil edeceği varsayılmaktadır. Başka bir örnek ise Avrupalılaştırma araştırma gündemi üzerinden verilebilir. Soğuk Savaş sonrası bağımsızlıklarını kazanan Merkez ve Doğu Avrupa (MDA) ülkelerinin geçirmiş olduğu iç değişimlerin nasıl gerçekleştiğini inceleyen bu araştırma alanını oluşturan ilk çalışmalar anılan ülkelerin iç değişiminin AB koşulluluğuna bağlamıştır. Ancak ilk keşifsel vakaların bulguları yeni vakalarda (teori test eden vaka analizleri) test edilerek teori güncellenmiş ve sınırları belirlenmiştir. Başka bir örnek ise toplumsal hareketler üzerinden verilebilir. Küçük kitlesel eylemlerin nasıl büyük toplumsal hareketlere dönüştüğünü merak eden bir araştırmacı Gezi Parkı eylemleri gibi tek bir toplumsal hareketi (vakayı) çalışarak o vaka üzerine veri toplar, bağımsız değişkenleri belirleyip sonraki çalışmalarda test edilmeye elverişli hipotezleri oluşturarak bir teori geliştirebilir. Betimleyici vaka analizlerinden ya da alan çalışmalarından farklı olarak teori geliştiren bu tür keşifsel vakalarda anılan vaka sadece inceleme altına alınan bir vakadır ve bulgular dünyanın başka yerlerinde benzer olayların ne tür sonuçlar doğuracağına yönelik bilgiler sağlayarak yeni araştırmalara ışık tutar. Diğer bir deyişle araştırmacının ortaya koyduğu bulgular Gezi Parkı ötesinde başka vakalara da (ör. Hevsel Bahçeleri eylemi) tamamen ya da kısmen uyarlanabilir hipotezler geliştirerek teori oluşturmuş olur.

Teori inşa eden keşifsel vaka analizlerine Türkiye'deki uluslararası ilişkiler literatüründen verilebilecek iyi bir örnek de Gülmez ve Cebeci (2020) tarafından kaleme alınan "Self-Determinasyon Hareketlerinde Kamu Diplomasisinin Rolü: Katalonya Örneği" adlı çalışmadır. Makalenin başlığından da anlaşılacağı üzere yazarlar bu makalede kamu diplomasisinin self-determinasyon hareketlerini nasıl etkilediğini sorgulamaktadır. Böylelikle yazarlar Katalonya'nın bağımsızlık mücadelesini incelerken kamu diplomasisinin bir araç olarak kullanıldığını göstermektedir. Burada yazarların araştırmalarını gerekçelendirirken self-determinasyon ve kamu diplomasisi literatürlerinin bir araya gelmediğini belirtmesi ve katkılarını bu literatürleri bir araya getirmek olarak tanımlaması bu çalışmanın teori oluşturan keşifsel bir araştırma olduğu izlenimini vermektedir.

2.2. Teori Test Eden Vaka Analizleri

Yukarıda keşifsel ve teori oluşturan/inşa eden vaka analizi türlerinde tek bir gözlemden bir teorinin oluşturulduğunu aktarmıştık. Bu saptamaların her biri bireysel ve birbirinden bağımsız olmak üzere yeni vakalarda test edilmesi ise teorinin geçerliliğini güçlendirmekte ya da teorinin güncellenmesini sağlamaktadır. Yeni bir teori hızlı bir şekilde ortaya çıkmaz, ancak araştırma bir vakadan diğerine genişledikçe ve daha fazla veri toplanıp analiz edildikçe zamanla gelişir. Çoklu vaka çalışması olarak adlandırılan bu yineleme ve sürekli iyileştirme biçimi uzun bir süre boyunca gerçekleşir. Buradaki temel nokta, araştırmacıların birden fazla ortamda benzer olguları gözlemlemesinden sonra gerçekleşmesi, yeni teorinin doğrulanması veya onaylanmaması durumunda şekillenmeye ve içerik kazanmaya başlamasıdır (Dooley, 2002: 336). Bu nedenle, teori test eden vaka türlerinde net bir şekilde tanımlanmış bir teori ya da hipotezden yola çıkılmakta ve anılan teorinin varsayımları yeni vakada test edilmektedir. Yeni vaka analizinde hipotez/lerin doğrulanması teoriyi güçlendirirken bazı hipotezlerin çürütülmesi ise teorinin güncellenmesini ya da teorinin geliştirilmesini sağlamaktadır. Yukarıda belirtilen keşifsel ve teori oluşturan vaka analizleri yoluyla yeni bir teorinin ortaya koyulması halinde teori ilk olarak 'tipik vaka' örnekleri üzerinde test edilir. Bu doğrultuda araştırmacılar önceki keşifsel vakaya benzeyen tipik bir örnek seçip teoriyi bu yeni vaka üzerinden test eder. Örneğin, demokrasilerin birbirleriyle savaştığı saptamasını yapan demokratik barış teorisini düşünelim. Bu teoriyi test etmek için herhangi bir demokratik sistem tipik bir vaka olarak nitelendirilir. Bu durumda hipotezimiz demokratik bir devletin savaşa girmeyeceğidir ve bu hipotez ülkelerin demokratik olma ve olmama özelliklerine göre araştırma deseni kurularak test edilebilir.

Teori test eden vaka analizleri popülerliği giderek artan Avrupalılaştırma araştırma gündemi ile de örneklenebilir. Avrupalılaştırma literatürünü oluşturan ilk keşifsel vaka analizlerinin AB'nin sunduğu ödüller doğrultusunda üçüncü ülkelerin AB koşullarına uyumlu iç politika reformları gerçekleştirdiği yönünde bir saptama olduğunu belirtmiştik. Bu saptama ilk olarak yeni aday olmuş ülkeler bağlamındaki vaka analizlerinde test edilmiş ve sadece AB'nin ödül sunmasının yeterli olmadığı, aynı zamanda ödüllerin güvenilir (credible) olması gerektiği yönünde teori güncellenmiştir. Aday ülkeler üzerine yeterince çalışmalar yapıldıktan sonra bu saptamalar adaylık sürecine dahil olmayan ancak AB'nin tam üyelik dışında başka ödüller sunduğu Avrupa Komşuluk Politikasına mensup ülkeler bağlamında test edilmiş ve AB'nin sunduğu tüm ödüllerin hedef ülkelerde eşit olarak algılanmadığı ve tam üyelik ödülünün iç politikada değişimi tetikleyici temel etken olduğu saptanmıştır. Bu örneklerde görüldüğü gibi keşifsel bir araştırma yoluyla inşa edilmiş bir teorinin varsayımları yeni vakalarda test edildikçe teori güncellenmekte ve açıklayıcılığı artmaktadır. Örneğin AB'ye üye olan Polonya'nın tam üyelik elde edene kadar geçirmiş olduğu iç değişimlerin hangi koşullar altında gerçekleştiğini saptayan bir keşifsel araştırmadan elde edilen bulgular, adaylık statüsü ve tam üyelik sürecini daha sonra deneyimleyen Hırvatistan vakası üzerinde test edildiğinde tutarlı bulgular elde ediliyorsa bu durum önceki teorinin varsayımlarının geçerli olduğunu göstermektedir. Ancak önceki bulgular ile tutarsız sonuçların elde edilmesi teorinin güncellenmesini sağlamaktadır.

Teori geliştiren vaka analizlerine Türkiye'deki uluslararası ilişkiler literatüründen bir örnek vermek gerekirse Cebeci'nin 'AB'nin "Medeniyet Standartları" nı Çözümlmek: Türkiye Örneği' başlıklı makalesi ile değerlendirebiliriz. Bu makalede Cebeci (2019) Avrupa medeniyet standartlarının yeniden okumasını yapmakta ve Türkiye örneği üzerinden Avrupa dış politikası ile kimlik arasındaki etkileşimin altını çizmeyi amaçlamaktadır. Yazar Avrupa medeniyet standartları üzerine kapsamlı bir literatür taraması ile başlamakta ve Türkiye örneği üzerinden bu literatüre katkı sunmaktadır. Sonuç olarak Cebeci (2019) önceki çalışmaların saptamalarını Türkiye vakası üzerinden doğrulamakta ve AB'nin norm ve değerlerini Türkiye'ye dayatmasının "Avrupa medeniyet standartları" mantığının bir devamı olduğunu ve genişleme şartlılığının AB'nin kendi kimliğini "ideal" ve ötekileri

kusurlu olarak inşa etmekte kullandığı bir araç olarak gördüğünü belirtmektedir. Kısacası bu çalışmada ortaya çıkan devamlılık hali teorisinin onaylandığı ve doğrulandığı şeklinde okunmalıdır.

Araştırmacılar arasında yapılan çalışmanın bilimselliği açısından kaç vakanın seçilmesi gerektiği konusunda ortak bir fikir oluşmamıştır. Nicel vaka analizi çalışmalarında az sayıda vakanın çalışılmasının teori ile ilgili güvenilir ve geçerli sonuçlar üretmek için elverişsiz olacağına işaret edilmektedir. Eisenhardt (1989) ideal vaka sayısının 4 ile 10 arasında olduğunu iddia etmiştir. Nitekim dikkatli bir şekilde seçilmiş çok sayıda vaka üzerinde test edilen bir teori daha güçlü ve genellenebilir hale gelmiş sayılır. Pek çok çalışmada tek vaka analizlerinden edinilen bilgilerin ilgili vaka ve zaman dilimi ile sınırlı olduğunu iddia etmekte ve araştırmacının tek vaka üzerinde daha fazla önyargı geliştirebileceğine dikkat çekilmektedir. Bu alanda öncü çalışmaları ile bilinen Gerring'e (2005) göre dikkatli bir şekilde seçilmiş tek bir vaka (kurum, grup ya da politika) dahi genelleme için elverişli imkanlar sunmaktadır. Gerring'in önemle işaret ettiği nokta ise vakaların seçim kriterleridir. Hatalı ya da önyargılı vaka seçilmesi bulguların bilimselliğini tehlikeye atmaktadır. Buna ek olarak tek vaka analizlerinin belirli avantajları bulunmaktadır. Çoklu vaka çalışmalarının aksine tek vaka analizlerinde araştırmacılar bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi net bir şekilde ortaya koyabilir ve neden sonuç ilişkisi geliştirebilir. Bunun için araştırmacılar bu makalenin ikinci bölümünde mercek altına alınan süreç izleme olarak bilinen yöntemi kullanırlar. Böylelikle araştırmacı değişkenler arasındaki bağı keşfederek tek vakadan edinilen bulguların hangi koşullar altında ve ne tür vakalara genellenebileceği konusunda değerlendirmelerde bulunabilir. Bu durumda araştırmacı için kritik olan faktör seçilen vakanın dikkatli bir şekilde gerekçelendirilebilmesi ve hedef kitleyi ikna edebilmesidir.

Vaka seçimi konusunda Garry King, Robert O. Keahone ve Sidney Verba'nın (1994) kitabı öne çıkmaktadır. Bu kitap vaka analizi yöntemine ilişkin ve vakaların 'bağımlı değişken üzerinden seçilmemesi' gerektiğine işaret eden üç temel miras bırakmıştır. Bunlardan birincisi vakaların bağımlı ve bağımsız değişkenler bakımından farklılaşmasıdır. Örneğin, ticaret hacminin refah harcamaları üzerine etkisini incelemek isteyen bir araştırmacının hem ticaret hacmi yüksek hem de refah harcaması yüksek olan ve aynı zamanda refah harcaması her ikisinde de düşük olan iki vaka seçmesi araştırmacının ticaret hacminin refah harcamasını olumlu etkilediği sonucuna ulaşması şaşırtıcı olmayacaktır. Bu nedenle bu tür bir vaka seçiminin önyargılı sonuçlar üretmesi kuvvetle muhtemeldir. Bu durum King, Keahone ve Verba'nın ikinci mirasına referans olmaktadır. Bu ikinci miras ise araştırmacıları hipotezlerini doğrulamak üzere vaka seçmemeleri yönündeki uyarılarıdır. Bu durum araştırmacıların sıklıkla teorilerinin ve hipotezlerinin geçerliliğini ortaya koyma yönündeki kaygısından kaynaklanmaktadır. Bir araştırmada hipotezin çürütülmesi de hipotezin onaylanması kadar kıymetli bir bulgudur. Ancak özellikle genç araştırmacılar 'bir bulgu olmaması' durumunu araştırmanın yapılma gerekçesinin anlamsızlaşması olarak yorumlamaktadır. Örneğin, ticaret hacmi ile refah harcamaları arasında doğrusal bir ilişki olduğuna ilişkin bir hipotezimiz olduğunu varsayalım. Bu hipotezi test etmek için araştırmacının bir yandan hem ticaret hacmi hem de refah harcaması düşük olan ABD vakasını seçmesi diğer yandan da hem ticaret hacmi hem de refah harcaması yüksek olan Birleşik Krallığı seçmesi teorisini doğrulamasını sağlayacaktır. Ancak bu tür bir vaka seçiminin önyargılı sonuçlar üretmekte ve araştırmanın iç geçerliliğini tehlikeye atmaktadır. King, Keahone ve Verba'nın üçüncü mirası ise araştırmacılar bağımsız değişkenlerde çeşitlilik vermesine yönelik öneridir. Aynı örnek üzerinden gidersek ticaret hacminin refah harcamaları üzerine etkisini ölçmek için seçilecek iki vakadan birinin ticaret hacmi düşük, diğerinin de yüksek olması bizi önyargısız sonuçlara ulaştıracaktır. Ancak bunu yaparken, yukarıda bahsedilen iki mirası da yeniden hatırlamak ve teoriyi doğrulamak üzere vaka seçmemek ve bağımlı değişkene bağlı kalarak vaka seçmemek önemlidir.

George ve Bennet (2005) teori test etmek için bazı vakaların diğerlerinden daha önemli olduğunu vurgulamıştır. Bu durum "kritik vaka" olarak tanımlanan ve araştırmacının açık bir şekilde tanımlanmış bir hipotezden ya da teoriden hareket ettiği bir durumu yansıtır. Vaka analizi literatüründe hipotez/teori test eden vaka analizlerini kritik/önemli vakalar olarak tanımlamış ve kritik vakaların bağımsız değişkenler bakımından net bir şekilde tanımlanmış olmaları durumunda tek bir vakanın dahi çalışılması durumunda genelleme imkânı sunduklarının altını çizmiştir. Kritik vakalar ise gerçekleşmesi 'en muhtemel' (most likely case) ve 'en az muhtemel' (least likely case) olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu tür bir kavramsallaştırma ise bulguların genellenmesi konusunu nitel ya da nicel yöntemlere indirgeyen anlayışın ne kadar temelsiz olduğunu gözler önüne sermektedir. Nitekim gerçekleşmesi en az muhtemel vaka teorisinin varsayımlarının ve koşullarının belirlenen vakada desteklenmediği ya da teorisinin ortaya koyduğu bağımsız değişkenlerin anılan vakada bulunmadığı durumları yansıtır. Bu tür vaka

analizlerinde teorinin varsayımlarının gerçekleşme ihtimali düşük olmasına rağmen veriler teoriden oluşturulan hipotezleri destekler ise teorinin geçerliliğini yüksek derecede artırmaktadır (Levy 2002). Bu durumda teorinin seçilen vakada doğrulanmaması başka hiçbir vakada doğrulanamayacağı şeklinde yorumlanmaktadır. Bunun tam tersi durum ise gerçekleşmesi en muhtemel vakayı yansıtır ve bu tür vakalarda teorinin/hipotezin seçilen vakada çürütülmesi teorinin geçerliliğini büyük ölçüde zedeleyen ya da tamamen ortadan kaldıran bir durum oluşturmaktadır (Levy 2002).

Flyvbjerg (2006) ‘en muhtemel vakaların’ hipotezleri çürütmek, ‘en az muhtemel’ vakaların ise hipotezleri doğrulamak için elverişli olduğunu savunmaktadır. Her en muhtemel vaka aynı zamanda tersten okunduğunda en az muhtemel vaka olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir deyişle bir vakanın gerçekleşmesinin en muhtemel olduğu durum aynı zamanda onun çürütülmesinin en az muhtemel olduğu durumu yansıtır. Örneğin, demokratik bir rejimin barış içinde olması en muhtemel iken, savaş içinde olması ise en az muhtemeldir. Bu durumda bir vakanın en muhtemel ya da en az muhtemel olarak tanımlanmasının araştırmacının tasarımı ve bağımlı değişkenin ne şekilde tanımlandığına bağlıdır (Flyvbjerg, 2006). Gerçekleşmesi en muhtemel vaka örneği için burjuvalaşma tezini test eden Goldthrope ve arkadaşlarının (1967) çalışmasını inceleyebiliriz. Burjuvalaşma tezi, işçi sınıfının daha fazla gelir elde edip zenginleşmesinin bu kişilerin orta sınıf değerleri ve yaşam tarzlarını benimsemelerine neden olacağını ve böylelikle İşçi Partisinin oylarının azalıp Muhafazakâr Partinin oylarının artacağını ileri sürmektedir. Bu saptamaya kritik yaklaşan Goldthrope ve arkadaşları “en muhtemel” üç “kritik vaka” seçerek yeniden analiz etmek istemiştir. Bunun için bir kasaba içinde zenginleşen üç grup işçi sınıfı seçen Goldthrope ve arkadaşları benimsedikleri bu yöntem ile burjuvalaşma tezinin saptamalarının doğrulanması için en uygun koşulları yaratmıştır. Ancak her üç vakada da zenginleşen işçilerle yapılan rastgele mülakatlar sonucunda burjuvalaşma tezini doğrulayacak herhangi bir veri bulunamamıştır. Oluşturulan en uygun koşullarda (en muhtemel vakalarda) dahi bu tezin çürütülmesi burjuvalaşma tezinin doğru olmadığını kesin olarak tespit etmiştir. Bu durumda üç vaka ile teorinin tamamen çürütülmesi mümkün olmuştur.

Vaka analizi literatüründe aynı ya da benzer anlamı ifade eden çok sayıda vaka türüne yer verilmiştir. Bunlar içinde yukarıda da bahsedilen “tipik” vakalar gerçekleşmesi “en muhtemel” vakalara benzemektedir. Gerçekleşmesi “en az muhtemel” vakalar ise literatürde “aykırı” (deviant) olarak betimlenen vakalar ile benzerlik göstermektedir. “Aykırı” vakalar teorinin varsayımları dikkate alındığında dışarıda kalan, sapmış vakalardır ve bu tür vakaları çalışmak teorinin açıklayıcılığının neden kısıtlı olduğunu anlama konusunda yardımcı olurken yeni teorilerin geliştirilmesine ve mevcut teorilerdeki eksikliklerin giderilmesine katkı sağlamaktadır. Örneğin, AB’ye adaylık statüsü resmi olarak tanımlanmış olan ülkelerin AB pozisyonuna aykırı bir dış politika vizyonu izlediği yönünde ön araştırma bulguları olduğunu düşünelim. Bu durumda AB’ye aday olduğu halde AB’den farklı bir pozisyon benimseyen bir aday ülkenin saptanması bu ülkeyi ‘aykırı’ bir vaka olarak konumlandırır. Bu durumda anılan ülkenin karar vericilerinin motivasyonlarını analiz etmek literatüre bu vakayı açıklamanın ötesinde bir katkı sağlayacak ve teorinin güncellenmesine yardımcı olacaktır.

Görüldüğü gibi vaka analizi literatüründe benzer vaka türleri için farklı kavramsallaştırmalar bulunmaktadır. Buna rağmen “en az muhtemel” ve “en muhtemel” vakalar kavramsallaştırmasının teori odaklı iken “tipik” ve “aykırı” vakalar kavramsallaştırması için böyle bir beklentinin mevcut olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır.

“En muhtemel” vaka olarak Türk dergilerindeki uluslararası ilişkiler literatüründe karşımıza çıkan bir örnek Ayberk, Akşit ve Dayıoğlu (2019) tarafından kaleme alınan ve “Bir De Facto Devlet Olarak Kuzey Kıbrıs’ta Sivil Toplum: Toplumsal Tepki, Kıbrıs Türk Sendikaları ve Türkiye’yle İlişkiler” başlıklı makaledir. Bu çalışmada yazarlar de facto devletler üzerine yapılan akademik çalışmaları inceleyerek “hami devlete bağımlılık” ve “de facto devletlerin milliyetçi yapılarının” sivil toplumun işlevselliği açısından kısıtlayıcı bir etkisi olduğunu saptayan bir literatürü okuyucuya tanıtmaktadır. Yazarlar araştırma yöntemini “vaka analizi” olarak tanımlamış ancak ne vaka türü ile ilgili ne de neden Kuzey Kıbrıs vakasının seçildiğine yönelik bir gerekçelendirme sunmamıştır. Bu durum yazarların Kuzey Kıbrıs örneğinden yola çıkarak bir genelleme yapma ideallerinin olmadığını düşündürmektedir. Buna rağmen yazarların analizlerini önceki ampirik araştırmalar ve Kuzey Kıbrıs dışında başka vaka analizlerinin bulguları üzerine inşa ettiği, bağımlı ve bağımsız değişkenleri net bir şekilde tanımladığı ve bağımsız değişkenler olan ‘hami devlete bağımlılık’ ve ‘milliyetçilik’ unsurlarının mevcut olması nedeniyle Kuzey Kıbrıs vakasını seçerek bağımlı değişken üzerindeki değişimi gözlemlediği görülmektedir. Bu nedenle anılan vaka gerçekleşmesi “en

muhtemel” vaka türüne denk düşmektedir ve Kuzey Kıbrıs örneğindeki bulguların araştırmanın literatür analizi bölümünde verilen sonuçlar ile tutarlı olması beklenmektedir. Ancak yazarlar önceki çalışmalarda sivil toplumun sınırlı bir etkisinin olmasına rağmen Kuzey Kıbrıs örneğinin diğer de facto devletlere nazaran daha demokratik ve özgür bir birim olduğunu, tarihsel nedenlerle daha etkin ve işlevsel olduğunu ve 2000 sonrası konjonktürel değişimin de etkisiyle özellikle sendikaların üstlendiği öncü rol nedeniyle diğer de facto devletlerden ayrıştığını ortaya koymuştur. Böylelikle yazarlar tek bir vaka inceleyerek, teorideki bir eksikliği ortaya çıkarmış ve de facto devletlerin iç meseleleri ve hami devletlerin toplumsal yapıya olan etkilerinin de bir bağımsız değişken olarak dikkate alınması gerektiğini gözler önüne sermiştir.

3.Vaka Analizlerinden Nedensel Etki ve Nedensel Süreç Analizleri

Yukarıda da belirtildiği gibi vaka analizi yöntemi, doğru tekniklere göre uygulandığında teori inşa etmeden teori test etmeye kadar birçok konuda ampirik bulgular ortaya koyabilmektedir. Bu bölümde vaka analizlerinden nedensel etki ve nedensel süreç konuları irdelenecektir. Nedensel etki (causal effect) vakalar arası karşılaştırma ile ortaya çıkan ve ‘ne’ sorusuna cevap verilmesini ifade etmektedir. Diğer bir deyişle nedensel etki hangi bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde etki doğurduğunu irdellemektedir. Nedensel süreç ise ‘nasıl’ sorusuna verilen yanıtı ve bağımsız değişkenin bağımlı değişkene nasıl bağlandığına yönelik açıklamalar bütününden oluşmaktadır (Bkz. Brandy, 2004).

3.1. Vakalar-Arası Karşılaştırma Yoluyla Nedensel Etkiyi Tespit Etme

Vakalar-arası karşılaştırma ya da karşılaştırmalı vaka analizleri siyasal sistemleri ve toplumsal yapıları birbirleriyle karşılaştırarak daha iyi anlama gereğinden ortaya çıkmıştır. Örneğin, Batı demokrasilerinde siyasal kültürleri karşılaştırarak hangi şartlar altında demokrasilerin yerleştiğini bulmak mümkün olmaktadır. Benzer şekilde, İngiliz demokrasisinin ne kadar gelişmiş olduğu ancak başka vakalar ile karşılaştırıldığında ortaya çıkabilecektir. Karşılaştırmalı vaka analizlerinde araştırmacılar değişkenleri kontrol ederek bağımlı değişkene giden yolu tespit ederler. Örneğin, Danimarka’da kadınlar siyasi elitler içinde yer alırken İngiltere ve Fransa’da neden dışlanmışlardır? (Siim 2000) sorusu her ülke için benzer verilerin toplanmasını gerektirmektedir. Bu veriler seçim sistemlerinin rolü, vatandaşlık gelenekleri ve siyasi kültür gibi pek çok değişken olabilir. Burada önemli olan bağımsız değişkenlerin teoriden çıkmaları ve bağımlı değişkene giden yolu doğru bir şekilde tespit etmeye elverişli vakaların karşılaştırma için seçilmeleridir. Bu şekilde bağlam farkı ortaya çıkarılabilir ve hangi koşullar altında teorinin öne sürdüğü sorunsalın gerçekleştiği belirlenip nedensel etki tesis edilebilir. Bununla birlikte karşılaştırmalı yöntem de sınırlı sayıda vaka üzerinden yapıldığı için araştırmacılar bulgularını genelleme konusunda iddialarda bulunurken yukarıda belirtilen vaka seçim kriterlerini dikkate almalı ve uygun şekilde vaka seçimlerini gerektirmelidir.

Karşılaştırmalı vaka analizleri üzerine genel değerlendirmeler sunduktan sonra John Stuart Mill’in farklılık ve benzerlik yöntemlerinden bahsetmek gerekir. ‘Farklılık Yöntemi (Method of Difference) araştırmacının bağımlı değişkenin farklı olduğu en benzer vakaları seçtiği araştırma tasarımıdır. Bu nedenle aynı zamanda “Farklı Sonuç Doğuran En Benzer-FSEB” (Most Similar with Different Outcome-MSDO) olarak da bilinmektedir. Bu tasarımda araştırmacı bağımlı değişkenin farklı olduğunu ancak potansiyel nedenler (bağımsız değişkenler) bakımından benzerlik gösteren vakalar seçmektedir. Tablo 1’de görüldüğü gibi iki vaka bağlam ve potansiyel sebepler (bağımsız değişkenler) bakımından birbirine çok benzemektedir. Ancak Vaka 1’de X oluşurken Vaka 2’de oluşmamıştır. İki vaka arasındaki tek farklılık ‘b’ değişkenidir. ‘b’ bulunduğu ‘X’ oluşurken bulunmadığında ise oluşmamaktadır. Bu nedenle X’i oluşturan faktörün ‘b’ olduğu ampirik olarak anlaşılmaktadır. Bu durum ‘b’nin bulunmaması halinde ‘X’in de kesin olarak bulunmayacağını tespit etmektedir. Örneğin, Gezi Parkı eylemleri ile Hevsel Bahçeleri eylemlerini karşılaştırdığımızı düşünelim. Her ikisi de çevresel bir eylem olarak başlamıştır. Ancak biri geniş çaplı bir toplumsal harekete dönüşürken diğeri dönüşmemiştir. Sonuçlar farklı olmakla birlikte potansiyel sebepler benzerlik taşımaktadır. Burada araştırmacılar benzemeyen değişkeni tespit eder ve bağımlı değişkenin bu değişkenden kaynaklandığını ampirik olarak ortaya koyabilir. Diğer bir deyişle araştırmacı nedensel etkiyi ortaya koyabilir, yani bağımlı değişkeni etkileyen faktörün ‘ne’ olduğunu anlayabilir. Bu yöntemi George (1979) “kontrollü karşılaştırma” olarak adlandırılırken yöntem literatüründe daha geniş adlandırılış biçimi ise “En Benzer Sistemler Tasarımı”dır (Most Similar Systems Design-MSSD). Ancak bu örnekte a, c ve d’nin de Y’nin

sebebi olabileceğini dikkate almak gerekmektedir. Bu durum ancak yeni bir farklılık yöntemi uygulanarak test edilebilir. Bu durumda örneğin sadece ‘a’nın değişkenlik gösterip diğerlerinin sabit tutulduğu vakalar seçilmelidir.

Bu yöntem Türkiye’deki uluslararası ilişkiler literatüründen verilebilecek önemli bir örnek Ahmet Kuru (2011) tarafından kaleme alınan ‘Pasif ve Dışlayıcı Laiklik: ABD, Fransa ve Türkiye’ başlıklı eserdir. Bu eserde yazar laiklik ile hoşgörülü devlet politikaları arasındaki ilişkiyi incelemiştir ve laiklik benimsemesine rağmen ve dine hoşgörülü devlet olarak ABD, kısıtlayıcı olarak da Fransa ve Türkiye’yi karşılaştırmaya karar vermiştir. Araştırma sonucunda yazar ‘aktif’ ve ‘pasif’ laiklik arasında bir ayırım ortaya koymuş ve bağımlı değişkende farklılık yaratan (hoşgörülü ya da kısıtlayıcı) olmanın belirleyici bağımlı değişkeninin laikliğin aktif ya da pasif olması ile ilişkili olduğunu göstermiştir.

Tablo 1. Farklılık Yöntemi (Method of Difference)

Vakalar	Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken
Vaka 1	Bağlam A (a,b,c,d)	Sonuç X
Vaka 2	Bağlam A (a,c,d)	Sonuç Y

Bu yöntemde en benzer vakaların seçilmesindeki temel sebep dış faktörleri mümkün olduğu kadar kontrol altına almaktır (Bkz. Bartolini, 1993: 134). Ancak yöntem literatüründe tüm değişkenlerin kontrol edilmesinin zorluğuna dikkat çekilerek bu yöntemin zayıflıkları vurgulanmaktadır. Bu zayıflık özellikle uluslararası ilişkiler alanı için önemlidir. Nitekim uluslararası ilişkiler alanında devletlerarası ilişkiler ve bu ilişkilerin doğurduğu toplumsal olaylar konu edilmektedir. Uluslararası sistemdeki devletlerin sayıca az olması nedeniyle tüm bağımsız değişkenlerin kontrol edilmesi mümkün olmadığı vurgulanmaktadır (Bkz. Peters, 1998: 38-39, Anckar, 2008: 390). Lijphart (1971: 685) bu eleştiriyi özellikle “az sayıda vaka ve çok sayıda bağımsız değişken” bulunması durumuna dikkat çekmekte ve çok fazla bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni etkilediği durumlarda az sayıda vaka ile çalışmanın nedensel etki değerlendirmesi yapmayı mümkün kılmadığını ileri sürmektedir.

Tablo 2. Farklılık Yöntemi Örnek 1

Vakalar	İthalat (Bağımsız Değişken 1)	Muhafazakarlık (Bağımsız Değişken 2)	Refah Harcaması
Vaka 1	Düşük	Düşük	Düşük
Vaka 2	Yüksek	Yüksek	Yüksek

Örneğin, ülkelerin hangi durumlarda refah harcamalarını artırdığına ilişkin bir araştırma tasarlayalım ve literatürde belirlenen bağımsız değişkenlerin ‘ithalat’ ve ‘muhafazakarlık’ olduğunu düşünelim. Tablo 2’de verilen örnek ampirik olarak gelişmemiştir. Çünkü bu tür bir vaka tercihinde araştırmacı refah harcamalarını etkileyen faktörün ithalat mı yoksa muhafazakarlık mı olduğunu saptayamaz. Bu durum tam olarak Lijphart’ın (1971) eleştirisine denk düşmektedir ve ölçülmeye çalışılan bağımsız değişken sayısına göre yeterli vakanın bulunmadığını göstermektedir. Bağımsız değişkenlerin çok fazla çeşitlendiği bu tür durumlarda araştırmacı ya daha fazla vaka seçip karşılaştırmalıdır ya da ölçmeye çalıştığı bağımsız değişkenlerin sayısını sınırlamalıdır.

‘Benzerlik Yöntemi’ (Method of Agreement) ise iki ya da daha fazla vaka karşılaştırmak üzere seçilirken bağımsız değişkenlerin farklılık, bağımlı değişkenin ise benzerlik gösterdiği vakalara odaklanması durumunu yansıtmaktadır. Bu tür karşılaştırmada araştırmacının hedefi bağımlı değişkenin nedenini anlamak için o bağımlı değişkenin gerçekleştiği farklı vakaları mercek altına almaktır. Bu nedenle bu yöntem aynı zamanda “Aynı Sonucu Doğuran en Farklı-ASEF” (Most Different with the Same Outcome-MDSO) (Bkz. Bennet 2004: 30) ya da “En Farklı Sistemler Tasarımı-EFST” (Most Different Systems Design-MDSO) (Przeworski ve Teune, 1970) olarak anılmaktadır. Bu yöntemde benimsenen strateji seçilen vakaların birbirlerinden çok farklı olmakla birlikte aynı sonucu üretmesidir. Sonuç, yani bağımsız değişken ise bu farklılıklarla değil, birbirlerinden farklı vakalardaki tek ya da az sayıda benzerlik ile açıklanabilir. Araştırmacılar tek bir bulguyu birbirlerinden farklı sistemlerde test edip onaylamaktadır. Tek bir değişkenin birbirinden farklı çok sayıda vakada test edilmesi ise Lijphart’ın “az sayıda vaka ve çok fazla bağımsız değişken” olması durumunda araştırmacının geçerliliğini riske atması eleştirisini bertaraf etmektedir (Anckar 2008).

Tablo 3. Benzerlik Yöntemi (Method of Agreement)

Vakalar	Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken
Vaka 1	Bağlam A (a,b,f,g)	Sonuç X
Vaka 2	Bağlam B (a,c,d,e)	Sonuç X
Karşılgusal (Counterfactual)	Bağlam C (b)	Sonuç: X değil

Tablo 3’de özetlendiği gibi Vaka 1 ve Vaka 2 birbirlerinden dramatik bir şekilde farklıdır. Ancak her ikisinde de aynı sonuç oluşmuştur. Her iki vakada da ortak olan tek bağımsız değişken ‘a’dır. Bu yöntemin bulguları bize ‘a’ değişkeninin ‘X’ sonucunu oluşturmada etkili olduğunu göstermektedir. Bu durumda diğer tüm değişkenler elenebilir (b,c,d,e,f,g). ‘X’i oluşturan nedenin kesin olarak ‘a’ olduğunu tesis etmek için ise ‘a’nın değişkenlik gösterdiği yeni vakalarda test edilmesi gerekmektedir. Bu nedenle bu yöntem literatürde aynı zamanda eleme yöntemi olarak da bilinmektedir.

Türkiye merkezli akademik çevrelerde bu yöntemler pek kullanılmamıştır. Ancak çok yakın bir tarihte Memişoğlu ve Yavçan (2020) tarafından kaleme alınan ve Türkiye’deki göçmen ve mülteci entegrasyon politikalarını inceleyen çalışma EFST’ni benimsemiştir. Bu çalışmada yazarlar hem Türkiye’de hem de yurtdışında göçmen ve mülteci entegrasyonuna ilişkin literatürdeki boşlukları ortaya koymakta ve bir yandan bu politikalara getirilen açıklamalarda devlet merkezli bakış açısının hâkim olmasını, yerel düzeye odaklanan çalışmalarda da ulusal hükümetlerin ideolojik benzerliklerine odaklanılmasını eleştirmektedir. Yazarlar yerel düzeydeki politika uygulamalarının çeşitliliğine dikkat çekerek bu uygulamaların ulusal seviyedeki faktörlere göre entegrasyon için daha belirleyici olduğunu savunmakta ve ‘yerele dönüşüm’ olarak tanımladıkları literatüre katkı sunmak için İstanbul’da entegrasyona yönelik mültecilere ev sahipliği yapan iki belediyeyi (Sultanbeyli ve Şişli) incelemektedir. Yazarlara göre bu iki vaka ideolojik bağlılık, gelir seviyeleri ve seçmen tabanı bakımından farklılık göstermesine rağmen göçmenlerin entegrasyonuna yönelik politika geliştirme ve uygulama konusunda benzerlik göstermektedir. Böylelikle yazarlar EFST uygulamış, yukarıda anılan bağımsız değişkenler bakımından farklı vaka seçerek ortak yönlerinin ne olduğunu incelemiş ve sonuçta vakalar birbirinden çok farklı olmasına rağmen her iki vakada da ortak olarak ‘çok katmanlı ağların’ mevcut olduğunu ve benzer politika çıktılarını oluşturan temel değişkenin bu olduğunu saptamıştır. Böylelikle diğer tüm bağımsız değişkenlerin elenmesi mümkün olmuştur. Ancak yeni bağımsız değişkenin de yeni vakalarda test edilmesi gerekmektedir. Kavram kargaşasını önlemek için aynı anlama gelen karşılaştırmalı yöntemleri aşağıdaki gibi özetleyebiliriz.

Tablo 4. Karşılaştırmalı Yöntemler ve Eş Anlamları (yazar tarafından oluşturulmuştur)

Yöntem	Kısa	Yöntem	Kısa
Farklılık Yöntemi (<i>Method of Difference</i>)	FY (<i>MoD</i>)	Benzerlik Yöntemi (<i>Method of Agreement</i>)	BY (<i>MoA</i>)
Farklı Sonuç Doğuran En Benzer (<i>Most Similar with Different Outcome</i>)	FSEB (<i>MSDO</i>)	Aynı Sonucu Doğuran en Farklı (<i>Most Different with the Same Outcome</i>)	ASEF (<i>MDSO</i>)
En Benzer Sistemler Tasarımı (<i>Most Similar Systems Design</i>)	EBST (<i>MSSD</i>)	En Farklı Sistemler Tasarımı (<i>Most Different Systems Design</i>)	EFST (<i>MSSD</i>)
En Benzerler Tasarımı (<i>Most Similar Design</i>)	EBT (<i>MSD</i>)	En Farklılar Tasarımı (<i>Most Dissimilar Design</i>)-eleme yöntemi	EFT (<i>MDD</i>)
Kontrollü Karşılaştırma		Eleme Yöntemi	

Eğer karşılaştırma için uygun vaka mevcut değilse araştırmacılar karşılgusal vaka (counterfactual case) geliştirebilir. Karşılgusal vaka varsayım yapmak olarak özetlenebilir (Fearon, 1991). Örneğin Tablo 3’deki örnekte ‘a’nın olmadığı durumda sonuç ne olurdu şeklinde bir varsayım yapılmıştır ve sonucun X olmayacağı öngörüsünde bulunulmuştur. Ancak bu öngörü test edilmeye tabiidir. Bu tür karşılgusallar ise ancak araştırmacının vaka ve vakadaki koşullar tam olarak hâkim olduğu durumda geliştirilmelidir.

3.2.Vaka-İçi Karşılaştırma Yoluyla Nedensel Süreci Belirleme: Süreç İzleme ve Nirengi

Vakalar-arası karşılaştırmada (karşılaştırmalı vaka analizlerinde) değişkenler arasındaki ilişki ve bağımlı değişkene etki eden faktörün 'ne' olduğu tespit edilir. Neden-sonuç ilişkisi kurmak, diğer bir deyişle 'nasıl' sorusunu cevaplamak için ise 'vaka-İçi analiz' gerekmektedir. Nedensel süreci anlamak için i) nedenin sonuçtan önce oluşması, ii) neden ve sonuç arasında düzenli bir ilişki olması, iii) neden ve sonucun birbirine bir süreç ile bağlı olması gerekmektedir (Rohlfing, 2012). Gündelik hayattan bir örnek vermek gerekirse 'sigara içmek kansere sebep olur' hipotezinden hareket edebiliriz. Bu hipotezde nedensel bir süreçten bahsetmek için kişinin i) kanser olmadan önce sigara içiyor olması, ii) sigara içen kişi oranı arttıkça kanser oranının artması, iii) sigara içme ile kanser olma arasında bir süreç olması gerekir. Bu süreç hastalığın oluşma sürecidir ve neden-sonuç ilişkisi kurmanın kritik bir aşamasını temsil eder. Nitekim bu sürecin sonunda kanser olmanın sigara içme arzusu tetiklemesi, yani neden-sonuç ilişkisinin araştırmacının öngördüğü yönün tersine işlemesi de söz konusu olabilir.

Nedensel süreci işletebilmek için bu bölümde vaka-İçi analizde farklı veri setlerini üçgenleme (nirengi) ve süreç izleme teknikleri önemlidir. 'Veri üçgenlemesi' (data triangulation), diğer adıyla 'nirengi' bir aynı olgu etrafında farklı tekniklerle veri toplanmasını ve bulguların veriler arasında karşılaştırılıp çapraz kontrol yapılmasını ifade etmektedir (Işık ve Semerci, 2019, Çakmak ve Bilişli, 2019). Bu şekilde araştırmacı verilerin güvenilirliğine ilişkin endişeleri ortadan kaldırabilir. Örneğin, Fransa'nın dış politika analizinin bir parçası olarak ticari iş birlikleri inceleyen bir araştırmacı bir yandan Fransa'nın imzaladığı ticaret anlaşmalarının analiz yapıp, diğer yandan Ticaret Bakanlığı üzerinden ticaret hacimlerini inceler ve bu verileri elit mülakatları ile desteklerse üçgenleme yapmış olur. Benzer şekilde AB'nin aday ülkelerdeki toplumsal cinsiyet eşitliğine nasıl etki ettiğini inceleyen bir araştırmacı yasal mevzuatları incelemenin ötesine geçip uygulamayı da tespit etmek için mahkeme kararlarına bakabilir ve bir süre çalışılan ülkede katılımcı gözlem yaparak ya da cinsiyet eşitliği konularında uzman sivil toplum kuruluşlarıyla görüşmeler yaparak üçgenleyebilir.

Nirengi konusunu daha iyi anlayabilmek için farklı gözlem türlerini incelemekte fayda vardır. Yöntem literatürü veri-seti gözlemlerini (data-set observations) nedensel-süreç gözlemlerinden (causal-process observations) ayırmaktadır. Veri-seti gözlemleri belirli bir değişken kümesi üzerinde toplanan ve vakalar arası karşılaştırılabilen standartlaşmış gözlemlerdir. Örneğin, OECD ülkeleri için 1980'den 2000'e refah harcamaları, cinsiyet eşitliği endeksi, küresel barış endeksi, Gayri Safi Milli Hasıla gibi veriler her ülke için sistematik olarak aynı şekilde veri toplanmasıyla oluşturulduğundan veri-seti gözlemlerine örnektir. Nedensel-süreç gözlemleri ise bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki bağlantıya ışık tutan standartlaştırılmamış bilgi parçalarını temsil etmektedir. Örneğin, bir siyasetçinin bir siyasi sürecin başlangıcında araya girerek yaptığı açıklama ve sürecin sonunda birincil bir kaynaktan bir açıklama nedensel-süreç gözlemlerine verilebilecek iki örneği temsil etmektedir. Bu tür gözlemler nedensel-süreç gözlemleri için önemli önemli tamamlayıcılardır (Collier vd., 2004, Seawright and Collier, 2004: 283). Bu nedenle uluslararası ilişkiler alanında yapılan araştırmalarda veri-seti gözlemleri ile nedensel-süreç gözlemlerinin bir arada kullanılması üçgenleme yapılmakta olduğunu ortaya koymakta ve bulguların güvenilirliğini yükseltmek için eşsiz fırsatlar sunmaktadır.

Nirengi tekniği ayrıca 'süreç izleme' yapabilmek için de önemlidir. George ve Bennet'e (2005: 206) göre süreç izleme "bir bağımsız değişken (neden) ile bağımlı değişkenin sonucu arasına giren nedensel süreci- nedensel zincir ve nedensel mekanizma- belirlemeye çalışır". Süreç izleme aynı zamanda desen eşleştirme (pattern-matching) (Yin, 2009), ya da anlatılar (narratives) (Sandelowski, 1991, Abell, 2004) olarak da kavramsallaştırılmaktadır. Süreç izleme ya da 'nedensel süreç izleme' tekniği belirli bir sonucu ve bu sonucu mümkün kılan nedensel koşullara ve mekanizmalara odaklandığı için 'neden' ve 'nasıl' sorularını yanıtlamak için elverişlidir. Sonuç odaklı olan bu tekniği işleten bir araştırmacı bir sonucun birçok ve karmaşık nedenleri ile ilgilenirken bu nedenin etkileri ile ilgilenmemektedir (Mahoney, 2015). Diğer bir deyişle süreç izleme yönteminde "neden bu sonuç oldu?" sorusunun cevabı aranmakta ve bu nedensel faktörlerin 'nasıl' olduğunu ayrıntılı olarak göstermek için nedensel koşullar ve mekanizmalar arasındaki sıralı ve durumsal etkileşimin ortaya çıkartılması amaçlanmaktadır (Blatter ve Haverland, 2014).

Süreç izleme modeli analitik bir yaklaşımdır. Ancak bağımlı ve bağımsız değişkenlere bağlanmadan kendi başına kullanılması araştırmacının hikâye anlatımı ve gazetecilik ile özdeşleştirilmesini ve bilimsel niteliğinin

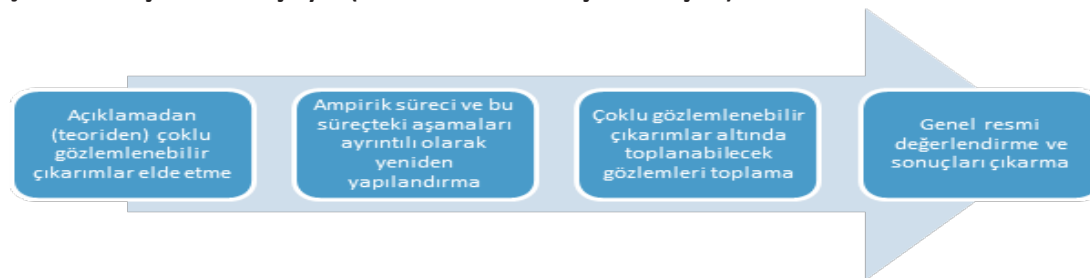
sorgulanarak değersizleştirilmesini sağlayacaktır. Bu nedenle 'süreç izleme' tekniğinin net bir şekilde tanımlanmış ve test edilmiş bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında ilişki kurmak olarak algılanması önemlidir. Bu nedenle süreç izleme yöntemi işletilirken teoriden hareket etmek ve kendi başına hikâye anlatımı yerine teori testinin sonucunda elde edilen değişkenler arasındaki hikâyeyi örmek olmalıdır (Beach ve Rohlfing, 2018). Ayrıca bu değişkenler arasında nedensel bir bağ kurabilmek için değişkenlerin gözlemlenebilir olması gerekmektedir. Her değişken gözlemlenemediği için araştırmacıların bağımlı ve bağımsız değişkenleri 'çoklu gözlemlenebilir çıkarımlar'a dönüştürmesi gerekmektedir (Rohlfing, 2013). Örneğin bir araştırmada araştırmacının ilgilendiği konunun ülkelerin iç kaynak paylaşımlarının dış ilişkilerinde ikili taraflılık benimsemesinde etkili olduğu hipotezinden hareket ettiğimizi düşünelim. Bağımsız değişken 'kaynak paylaşımı' bağımlı değişken ise 'ikili ilişkilerdir'. Görüldüğü gibi bağımsız değişken (kaynak paylaşımı) gözlemlenebilir bir olay değildir. Bu nedenle araştırmacının nedeni sonuca bağlaması mümkün görünmemektedir. Tam da bu sebeple araştırmacı çoklu gözlemlenebilir çıkarımlar oluşturmalıdır. Bu çıkarımlar şunlar olabilir: i) İhracatçıların gelir elde etme beklentileri nedeniyle liberalleşme amacıyla lobi yapmaları, ii) yerli üreticilerin gelir kaybı endişesi nedeniyle liberalleşmeye karşı lobi kurması, iii) siyasetçilerin üreticiler ile toplantılar yapıp üreticilerin tercihlerini anlamaya çalışması, iv) liberalleşmeden kaybeden üreticilere sübvansiyon verilmesi v) politikacıların, ihracatçıların yararına olacak şekilde yabancı ülkeler tarafından gümrük vergisi kesintileri konusunda ısrar etmeleri, vi) politikacıların yerli üreticiler için göze çarpan tarifelerde taviz vermekten kaçınmaları. Bu sürecin önceden kuramsallaştırılabilecek kaba bir ampirik tasviri şu şekilde olacaktır: a) hükümetin iş birliği yapmayı hedeflediğini duyurması, b) lobicilik, c) siyasi bir tepki ve d) iki taraflılık. Ancak bu açıklama için faydalı bir süreç değildir. Bunun yerine anlaşmaya giden süreçte yukarıda belirtildiği gibi gözlemlenebilir çıkarımlar araştırılabilir.

Süreç izleme olayların oluş sırasını izleyerek de gerçekleştirilebilir. Örneğin, bir araştırmacı 1860 yılında Napolyon'un Fransa'daki geleneksel ekonomik korumacılık nedeniyle Birleşik Krallık ile ikili müzakerelere girme konusunda isteksiz olduğunu gözlemlemiştir. Bu gözlem ise olayların oluş sırasına bağlıdır. Örneğin araştırmacı Napolyon'un ilk olarak Birleşik Krallık'tan bir temsilci ile gayri-resmi bir görüşme gerçekleştirdiğini ve bu görüşme sırasında ikili iş birliği yapmaya karar verdiğini iddia etmektedir. Ancak Fransa'daki korumacılıktan hala endişe ettiği için bu müzakereleri gizli tutmuştur ve belli bir ilerleme kaydettikten sonra kamuoyu ve kabinesindeki korumacı bakanları bilgilendirmiştir. Bu durum Napolyon'un 'kaynak paylaşımı' konusundaki endişelerini gözler önüne sermektedir. Ancak araştırmacının araştırmanın başından tüm ampirik süreçleri teorikleştirmesi beklenemez. Bu nedenle süreç izlemenin tümdengelimli kuramlaştırma ve tümevarımlı süreç izlemenin bir karışımı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Örneğin 'ithalat arttıkça refah harcamaları düşer' hipotezini düşünelim. Bu hipotezde ithalatın daha düşük refah harcamasını nasıl oluşturduğuna ilişkin bir nedensel dizgi şu şekilde olabilir:

yüksek ithalat --> yerli şirketlere artan baskı --> devletin şirketler üzerindeki baskıyı azaltmak için kurumlar vergisini düşürmesi --> vergi reformundan kaynaklı düşük devlet geliri --> daha düşük harcama ile telafi etme

Bu nedensel süreçte, aktör motivasyonlarının önemli rol oynadığı çünkü politikacıların artan işsizliği önlemek amacıyla kurumlar vergilerini düşürdükleri ve harcamaları kısıtıkları görülmektedir. Bu tür bir süreç takibinin yapılması için bağımlı ve bağımsız değişkenler gözlemlenebilir çıkarımlara dönüştürülmektedir (Rohlfing, 2013). Bu örnekteki gözlemlenebilir çıkarımlar ise politikacıların eylemleri ve söylemleridir. Kısacası süreç takibi yönteminde araştırmacı aşağıdaki adımları izlemelidir:

Şekil 1. Süreç Takibinin İşleyici (Yazar tarafından oluşturulmuştur)

Teori inşa eden vaka çalışmalarında bir teoriden hareket edilmediği için birinci aşama gerçekleştirilemeyecektir. Bu nedenle bu tür vaka çalışmalarında ikinci aşamadan başlamak gerekmektedir. Şekil 1’de görüldüğü gibi süreç izleme soruları farklı açılardan ve farklı veriler üzerinden değerlendirmeyi gerektirmektedir. Bu nedenle süreç izleme yönteminde bir çeşit üçgenleme yapıldığını söylemek de yanlış olmayacaktır. Tüm nedensel süreçlerin gözlemlenmesine imkân veren bu teknik gözden kaçan bağımsız değişkenlerin yakalanabilmesi için fırsatlar sunmaktadır. Nitekim yukarıda örnek olarak verilen ‘ithalat arttıkça refah harcamaları düşer’ hipotezini test etmek ve refah harcamaları ile ithalat arasındaki bağı kurmak için izlenen yolda ortaya çıkan ‘aktör motivasyonları’ teorik olarak ön görülemeyen ancak süreç izleme sırasında ortaya çıkan bir değişkendir. Ne kadar çok gözlem yapılırsa o kadar sağlıklı sonuçlar elde edilecektir. Ancak gözlemlerin çoklu olması Lijphart’ın “az sayıda vaka ve çok fazla bağımsız değişken” eleştirisini bertaraf etmemektedir. Buradaki gözlemler her bir bağımsız değişkeni ölçmeye yarayan gözlemlerdir ve ayrı vakalar olarak algılanmamalıdır. Sonuç olarak Lijphart’ın eleştirisini bertaraf etmenin tek yolu vakalar-arası karşılaştırma sayısını, yani çalışılan vaka sayısını artırmaktır.

Nedensel süreci tespit etmek için “gerekli” (necessary), “yeterli” (sufficient) ve “aile benzerliği” (family resemblance) kavramlarını tanımak önemlidir (Bkz Goertz, 2006). Bağımlı ve bağımsız değişkenleri sistematik hale getiren bu kavramlar nedensel süreci tesis etmeyi kolaylaştırmaktadır ve araştırmacıları farklı verilerin ağırlıkları üzerinde düşünmeye teşvik etmektedir. ‘Gerekli’ kavramını çok taraflılık örneği üzerinden anlatabiliriz. Ruggie’ye (1992) çok taraflılık, devletler arasındaki bölünmezlik ve yaygın karşılıklılık ilkesine bağlılık temelinde üç veya daha fazla devlet arasındaki ilişkileri koordine eden kurumsal bir biçimdir. Bu durumda şöyle bir fonksiyon kurulacaktır:

Çok taraflılık = üç ya da daha fazla devlet * bölünmezlik * karşılıklılık

Burada ‘*’ Türkçedeki ‘ve’ bağlacına karşılık gelmektedir. Dolayısıyla çok taraflılık olması için yukarıda verilen üç koşulun aynı anda bulunması gerekmektedir. Bu koşulları ayrıca düşüncece olursak ‘üç ya da daha fazla devlet’ olması ‘gerekli’ bir koşulu temsil etmektedir. Ancak çok taraflılık oluşması için ‘üç ya da daha fazla devletin olması’ ‘yeterli’ değildir. Ancak ‘üç ya da daha fazla devlet’ olmadan çok taraflılık kurulamayacağı için ‘gerekli’ bir koşuldur. Benzer şekilde ‘bölünmezlik’ koşulunun tek başına bulunması da ‘yeterli’ değildir, ancak ‘gerekli’dir. Yukarıda verilen iki koşulun bir arada olması (ör: üç ya da daha fazla devlet * bölünmezlik) da ‘gerekli’ ancak ‘yeterli’ değildir. Verilen üç koşul ‘birlikte yeterli’ koşulları oluşturmaktadır. Bu denklemde görülen her bir bağımsız değişkenin ağırlığı çok taraflılık oluşması için ‘yeterli’ olmamaktadır. Dolayısıyla ağırlığının çok yüksek olmadığını düşünmek gerekmektedir. Ancak üç faktör bir arada olursa çok taraflılık oluşmaktadır.

Aile benzerliği kavramını ise hükümet feshi kavramı ile açıklayalım. Laver’e (2003) hükümet feshi şu koşullarda gerçekleşir: i) seçim yapılması, ii) Başbakan değişikliği, iii) kabinenin partizan yapısında değişiklik veya iv) devlet başkanının hükümetin istifasını kabul etmesi. Bu tanım fonksiyon olarak şu şekilde görülür:

Hükümetin feshi = seçim + Başbakan değişikliği + partizan kompozisyon değişikliği + kabul edilen istifa

Burada ‘+’ ifadesi Türkçedeki ‘veya’ bağlacına karşılık gelmektedir. Bu durumda yukarıda belirtilen dört koşuldan herhangi bir tanesinin bulunması hükümetin feshi için ‘yeterli’dir. Her bir koşul ‘gerekli’ değildir. Örneğin hükümetin feshi için Başbakan değişikliği ‘gerekli’ değildir ancak ‘yeterli’dir. Diğer bir deyişle hükümetin feshi Başbakan değişikliği olmadan da gerçekleşebilir. Ayrıca yukarıdaki koşulların iki ya da daha fazlasının birlikte olması da ‘gerekli’ değildir. Tek bir koşulun bulunması ‘yeterli’dir. Bu durumda yukarıdaki bağımsız değişkenlerin her birinin ağırlığının yüksek olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim herhangi biri ‘tek başına’ dahi bulursa bağımlı değişkende etki yaratabilmektedir.

Araştırmada nedensel-süreci kurmak için gerekli ve yeterli koşullar bir arada olabilir. Yeterli ve gerekli koşullar bağımlı ve bağımsız değişkenlerin operasyonel yani ölçülebilir/gözlemlenebilir hale getirilmesine imkân sağlar. Gündelik hayattan bir örnek vermek gerekirse, bir kişinin sağlıklı olması, kanser ya da HIV gibi ciddi bir hastalık taşımamasına bağlıdır. Eğer bir kişi bu hastalıklardan birini taşıyorsa doğal olarak bu kişiyi ‘sağıksız’ olarak nitelendirmemiz gerekir ve bu kişiyi diğer hastalıkları taşımadığı için ‘sağlıklı’ olarak nitelendiremeyiz. Benzer şekilde, sivil özgürlükler tanımayan bir ülke, bir demokrasinin diğer tüm kriterlerini karşılansa bile çoğunlukla demokratik ya da benzer bir şekilde tanımlanamaz. Bu durumda ‘ve’ ile nitelendirdiğimiz ‘gerekli’ özellikler

bağımlı değişkende etki doğurmak için olması gereken minimum özellikleri temsil etmektedir. 'Yeterli' koşullar ise bir vakaya maksimum puanı vermektedir. Yukarıda sağlıklı ilgili verdiğimiz örneğin tam tersini düşünelim. Bir kişinin HIV ya da kanser gibi ciddi bir hastalığının olması kişinin hasta olduğunu göstermektedir. Bir kişi, bu hastalıklardan bir tanesine sahipse bu kişi için hasta tanımı yapmamız gerekmektedir. Bu tür bir durumda bu kişi için, belirtilen hastalıktan sadece bir tanesini taşısa ve diğerlerini taşımasa bile 'biraz hasta' ya da 'kısmen hasta' ifadeleri kullanılmaz. Bu nedenle maksimum puanı vermek yani bu kişiyi hasta olarak nitelendirmek gerekmektedir.

Yeterli ve gerekli koşullar kavramlarını demokratik barış teorisi ile örnekleyebiliriz. Hatırlanacağı üzere demokratik barış teorisi demokratik olan ülkelerin birbirleriyle savaşmayacağını iddia etmektedir. Bu durumda iki ülkenin demokratik olması aralarında barışçıl ilişkiler kurmaları için yeterlidir (Barış = iki ülkenin birden demokratik olması). Aynı hipotezi tersinden oluşturacak olursak demokratik olma koşulu yerine gelmeden barışın olmayacağını ifade etmektedir. Bu durumda şu hipotezi kurabiliriz: 'savaşın oluşması için ülkelerden en az birinin demokratik olmaması gerekir' (Savaş = iki ülkeden birinin demokratik olmaması + iki ülkenin birden demokratik olmaması). Dolayısıyla savaş gözlemleyebileceğimiz durum bu fonksiyonda da belirtildiği gibi 'iki ülkenin birden demokratik olmaması' veya 'iki ülkeden birinin demokratik olmaması'na bağlıdır. Sadece bir ülkenin demokratik olmaması tek başına savaşın oluşması için yeterlidir. Elbette ki bu açıklama demokratik olmayan ülkelerde sürekli savaş olduğu şeklinde okunmamalıdır (Levy ve Goertz, 2007).

Gerekli ve yeterli koşullar kavramının bir arada kullanıldığı durumlar da bulunmaktadır. Örnek olarak şu hipotezi inceleyebiliriz: 'İktidarda bir sol parti bulunması (X1) ve ekonomik resesyon olması (X2) veya muhafazakâr bir partinin iktidarda olması (X3) durumunda kamu harcamalarını düşmektedir'. Bu durum fonksiyonel olarak şu şekilde gösterilir: kamu harcamalarının düşmesi = iktidarda bir sol parti * ekonomik resesyon + iktidarda muhafazakâr bir parti. Bu fonksiyondan anlaşılacağı gibi iktidarda muhafazakâr partinin olması kamu harcamalarının düşmesi için tek başına yeterlidir. Alternatif olarak kamu harcamalarının düşmesi iktidarda bir sol parti olması 've' ekonomik resesyonun olmasına bağlıdır. Diğer bir deyişle ilk iki değişken birlikte olduğunda, üçüncü değişkene eşdeğer bir etki doğurabilmektedir.

Süreç izlemenin genel mantığı Van Evera'nın (1997: 31-32) ortaya koyduğu dört test ile anlatılabilir. Bu testler iki kritere göre sınıflandırılmıştır: i) testi başarı ile geçmek nedensel bir bağ kurmak için gerekli mi? ii) testi başarı ile geçmek nedensel bir bağ kurmak için yeterli mi? Ayrıca bu kriterler alternatif ve karşıt hipotezler için de çıkarımlar yapmayı mümkün kılmaktadır. Türkçe bir literatürde daha önce yer almayan bu testler Tablo 5'de özetlendiği gibi: 1) rüzgârda saman testi, 2) çember testi, 3) dumanlı tabanca testi ve 4) çifte kararlı testtir.

Rüzgârda saman testleri bir hipotezin inandırıcılığını artırabilir veya bu hipotez hakkında şüpheler uyandırabilir, ancak kendi başlarına belirleyici değildirler. Bir hipotezi desteklemek ya da çürütmek için ne yeterli ne de gerekli bir kriter sağlayabilir ve rakip hipotezler için hiçbir çıkarımları yoktur. Örneğin AB'ye adaylığı resmi olarak tanınan bir ülkede bu tanınmanın arkasından yakın bir tarihte demokratik hak ve özgürlükler yönünde bir reforma gidildiğini düşünelim. Bu durumda yapılan reformların AB etkisiyle gerçekleştiğine ilişkin varsayımımız güçlenecektir. Ancak bu durum kesin olarak AB'nin iç politika değişiminde etkili olduğu sonucunu vermeyecektir. Bu anlamda, rüzgârda saman testleri hipotezi doğrulamak için ne gerekli ne de yeterli bir koşulu oluşturur ve bu tipolojideki dört testin en zayıflarıdır. Yine de hipotezin inandırıcılığını artırabileceği için araştırmamanın önemli bir parçasını oluştururlar. Dumanlı tabanca testleri de benzer şekilde çıkarım elde etmesi zor olan testlerdir. Bu testteki mantık cinayette bir şüphelinin elinde yeni ateşlenmiş (dumanlı) bir silahla yakalanması durumunun incelenmesidir. Elbette ki bu tür bir delil cinayet gizimini çözmek için bu güçlü bir veri sunmaktadır. Dolayısıyla bu testler belirli bir hipotezi güçlü bir şekilde desteklemektedir. Dumanlı tabanca testine örnek olarak AB koşulluluğunun Türkiye'deki demokratikleşme reformlarının uygulanması üzerindeki etkisini incelediğimiz bir hipotezin düşünelim. Bu hipotezin AB'nin koşulluluğunun düşmesi ile birlikte Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde gerileme yaşanacağını ifade edelim. Burada AB koşulluluğu bağımsız Türkiye'deki demokratikleşme süreci ise bağımlı değişkendir. Bağımsız değişkenden çoklu gözlemlenebilir çıkarımlar elde etmemiz gerekecektir. 2011 yılındaki Suriyeli mülteci krizi AB koşulluluğunu düşüren bir faktör olarak değerlendirilebilir. Bu durumda AB'nin mültecilerin AB sınırları içine girmesinden güvenlik endişesi duyduğu, bu nedenle AB'nin mültecileri Türkiye'de tutmak için Türkiye'ye yönelik koşulluluğunu düşürdüğünü düşünebiliriz. Bu durum AB koşulluluğunun

zayıflamasının Türkiye’deki geri giden demokratikleşme sürecini açıklamak için güçlü bir veri sunmaktadır. Ancak kesin olarak AB koşulluluğundaki değişimin bu etkiyi yarattığını söylemek doğru olmayacaktır. Dumanlı tabanca testleri hipotezi onaylamak için yeterli ancak gerekli olmayan koşullar ortaya koyarlar. Ne rüzgârda saman testi ne de dumanlı tabanca testi rakip hipotezler için çıkarımlar yapmazlar.

Çember testleri daha zorlu bir çıkarım içerir. Bu testler bir hipotez için doğrudan destek sağlayamazlar da bir hipotezi ortadan kaldırabilir. Böylece açıklamayı kabul etmek için yeterli bir ölçüt sağlamazken, gerekli bir ölçütü oluştururlar. Bir hipotezin değerlendirilmeye devam edilmesi için “çemberden atlaması” gerekir, ancak bir çember testini geçmedeki başarı, hipotezi onaylamaz. Aynı örnek üzerinden gidecek olursak, AB’nin koşulluluğunun Türkiye’deki demokratikleşme sürecindeki etkisini ölçmek için AB’nin koşulluluğunun bulunması gerekir. Demokratikleşmenin ileri seviyede olduğu bir dönemde AB koşulluluğunun artmış olması çember testini geçmeyi sağlar. Eğer çember testini geçemez ise hipotez değerlendirmede kalmaz. Bu örnekte AB koşulluluğu artmasına rağmen Türkiye’nin demokratikleşme düzeyinde bir geri gidişin söz konusu olması AB koşulluluğunun etkisi olmadığı şeklinde okunmalıdır. Ancak AB koşulluluğunun artması durumunda Türkiye’nin demokratikleşmesinde olumlu ilerleme olması AB koşulluluğunun öneminin altını çizer, ancak demokratikleşmenin kesin olarak AB etkisinden kaynaklandığını göstermez. Rüzgârda saman testi gibi, çember testinin rakip hipotezler için hiçbir anlamı yoktur. Çifte kararlı testler bir hipotezi doğrular ve diğerlerini ortadan kaldırır. Dolayısıyla çifte kararlı testler kanıtların şüpheye yer bırakmayacak kadar güçlü olmasını ifade etmektedir. Aynı örnekte gidilecek olursa bir siyasetçinin AB koşullarını yerine getirmek için çok çalıştıklarını ve demokratik özgürlükleri genişlettiklerini, bu çerçevede AB’den olumlu sinyaller beklediklerini açıkça beyan etmesi çifte kararlı teste verilebilecek bir örnek teşkil etmektedir. Ancak bu tür kanıtları bulmak oldukça zordur. İdeal olarak bir hipotez, bir dumanlı tabanca testinde kesin olarak desteklenmekte ve çember testindeki gibi alternatif hipotezler elenmektedir (Collier, 2010).

Tablo 5. Van Evera’nın (1997) süreç izleme testleri (Kaynak: Collier, 2010: 3)

		Nedensel süreç belirlemek için yeterlidir	
		Hayır	Evet
Nedensel Süreç belirlemek için Gereklidir	Hayır	Rüzgârda Saman Testi (Straw in the Wind Test) <i>Testin başarılı olması:</i> hipotezin alakalı olduğunu doğrular ancak hipotezi onaylamaz. <i>Testin başarısız olması:</i> hipotezin ilgili olmadığı varsayımını güçlendirir ancak hipotezi tamamen ortadan kaldırmaz. <i>Karşı hipotezlere ilişkin çıkarım:</i> Yok	Dumanlı Tabanca Testi (Smoking Gun Test) <i>Hipotezin başarılı olması:</i> hipotezi doğrular <i>Hipotezin başarısız olması:</i> hipotezi ortadan kaldırmaz <i>Karşı hipotezlere ilişkin çıkarım:</i> Yok.
	Evet	Çember Testi (Hoop Test) <i>Testin başarılı olması:</i> hipotezin alakalı olduğunu doğrular ancak hipotezi onaylamaz. <i>Testin başarısız olması:</i> hipotezi eler. <i>Karşı hipotezlere ilişkin çıkarım:</i> Yok	Çifte Kararlı Test (Doubly Decisive Test) <i>Testin başarılı olması:</i> Hipotezi onaylar ve diğerlerini ortadan kaldırır. <i>Testin başarısız olması:</i> Yeterlilik ve/ya gerekliliği sağlamada yetersiz kalır. <i>Karşı hipotezlere ilişkin çıkarım:</i> Yukarıda belirtildiği gibi testin geçmesi alternatif hipotezleri ortadan kaldırır.

4. Sonuç Yerine

Bu makalede uluslararası yöntem literatüründen hareketle nitel araştırmalarda vaka analizi merceği altına alınmış ve nitel vaka analizlerinin bilimsellik, genellenebilirlik ve objektif bilgi üretme konusunda zayıf olduğuna ilişkin varsayımların temelsiz olduğunu ortaya koymuştur. Nitel vaka analizleri, vakalar yöntem literatüründeki uyarıları dikkate alarak seçildiği takdirde bir yandan nedensel etkiyi, diğer yandan da nedensel süreci ortaya

koymak için elverişlidir. Nitel vaka analizi yöntemini uygulamak isteyen araştırmacılar vakaları seçerken pragmatik değil yöntemsel ölçütler kullanmalı ve seçmeyi düşündükleri vakanın araştırma sorularının cevabına ne tür bir katkı sağlayacağına, literatürdeki hangi boşluğa hitap edeceğini etraflıca düşünmeli ve vaka seçimini gerekçelendirmelidir. Aksi takdirde yapılan çalışma alan uzmanlığı içinde konumlanacak ve teorik katkısı yeterince gözlemlenmeyecektir. Araştırmacıların yayınlarında bu katkıyı özet bölümünde ve anahtar kelime şeklinde de vermeleri çalışmalarının teorik ve yöntemsel olarak daha görünür kılınmasını mümkün kılacaktır.

KAYNAKÇA

- Abell, P. (2004). "Narrative explanation: an alternative to variable-centered explanation?", *Annu. Rev. Sociol.*, 30, 287-310.
- Anckar, C. (2008). "On the Applicability of the Most Similar Systems Design and the Most Different Systems Design in Comparative Research", *International Journal of Social Research Methodology*, 11/5, 389-401
- Ayberk, İ., Akşit, S., ve Dayıoğlu, A. (2019). "Bir De Facto Devlet Olarak Kuzey Kıbrıs' ta Sivil Toplum", *Uluslararası İlişkiler/International Relations*, 16/64, 127-144.
- Barkin, S. (2008). "'Qualitative' Methods", *Qualitative Methods Methods in International Relations*, (A. Klotz ve D. Prakash), Palgrave Macmillan.
- Beach, D., ve Rohlfing, I. (2018). "Integrating cross-case analyses and process tracing in set-theoretic research: Strategies and parameters of debate", *Sociological Methods & Research*, 47/1, 3-36.
- Blatter, J., ve Haverland, M. (2014). "Case studies and (causal-) process tracing", *Comparative policy studies* (pp. 59-83). Palgrave Macmillan, London.
- Brady, H. E. (2004). "Data-set observations versus causal-process observations: The 2000 US presidential election", *Rethinking social inquiry: Diverse tools, shared standards*, 267-272.
- Bartolini, S. (1993). "On time and comparative research", *Journal of Theoretical Politics*, 5, 131-167.
- Baxter, P. ve Jack, S. (2008) "Qualitative case study methodology: Study design and implementation for novice researchers", *The Qualitative Report*, 13/4, 544-559.
- Bennett, A. (2004). "Case study methods: Design, use, and comparative advantages. *Models, numbers, and cases: Methods for studying international relations*", 19-55.
- Cebeci, M. (2019). "Deconstructing the EU's "Standards of Civilisation": The Case of Turkey", *Uluslararası İlişkiler*, 16/ 64, 77-91.
- Collier, D. (2010). Process tracing: introduction and exercises, *Beta Version*.
- Collier, D., Brady, H. E., ve Seawright, J. (2004). "Sources of leverage in causal inference: Toward an alternative view of methodology", *Rethinking social inquiry: Diverse tools, shared standards*, 2.
- Çakmak, F., ve Bilişi, Y. (2019). "İdeoloji, Söylem ve İletişim Çalışmalarında Ruth Wodak", *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 19/2.
- Dooley, L. M. (2002). "Case study research and theory building", *Advances in developing human resources*, 4/3, 335-354.
- Fearon, J. D. (1991). "Counterfactuals and hypothesis testing in political science", *World Politics: A Quarterly Journal of International Relations*, 169-195.
- Flyvbjerg, B. (2006). "Five Misunderstandings About Case-Study Research", *Qualitative Inquiry*, 12/2, 219-245.
- George, A. L., ve Bennett, A. (2005). *Case studies and theory development in the social sciences*. MIT Press.
- George, A. L. (1979). "Case studies and theory development: The method of focused, structured comparison", *Diplomacy: New Approaches in History, Theory and Policy*, 43-68.
- Lauren, P.G. (1979). *Diplomacy: New Approaches in History, Theory, and Policy*, New York: Free Press.
- Gerring, J. (2005). "Causation: A unified framework for the social sciences", *Journal of theoretical politics*, 17/2, 163-198.
- Glaser, B., Strauss, A. (1967). *The Discovery of Grounded Theory*. Aldine Publishing Company, Hawthorne, NY.
- Goertz, G. (2006). "Assessing the trivialness, relevance, and relative importance of necessary or sufficient conditions in social science", *Studies in comparative international development*, 41/2, 88-109.
- Goldthorpe, J. H., Lockwood, D., Bechhofer, F., & Platt, J. (1967). "The affluent worker and the thesis of embourgeoisement: Some preliminary research findings", *Sociology*, 1/1, 11-31.
- Gülmez, S. B. ve Cebeci, E. (2020). "Self-Determinasyon Hareketlerinde Kamu Diplomasisinin Rolü: Katalonya Örneği" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 39, 239-253.

- Hoffmann, M. J. (2008). "Agent-based Modeling", *Qualitative Methods Methods in International Relations*, (A. Klotz, ve D. Prakash), Palgrave Macmillan, 187-210.
- Işık, E., ve Semerci, Ç. (2019). "Nitel Araştırmalarda Veri Üçgenlemesi Olarak Odak Grup Görüşmesi, Bireysel Görüşme ve Gözlem", *Turkish Journal of Educational Studies*, 6/3, 53-66.
- Jackson, S. L. (2008) *Research Methods and Statistics: A Critical Thinking Approach*, Wadsworth Cengage Learning.
- King, G., Keohane, R. O. ve Verba, S. (1994). *Designing social inquiry: Scientific inference in qualitative research*. Princeton, NJ, Princeton University Press.
- Klotz, A. (2008). "Introduction", *Qualitative Methods, Methods in International Relations*, (A. Klotz, ve D. Prakash), Palgrave Macmillan, 1-10.
- Kuru, A. T. (2011). *Pasif ve Dışlayıcı Laiklik: ABD, Fransa ve Türkiye*, Çev: Eylem Çağdaş Babaoğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Kuyumcuoğlu, O. (2019). "Geç Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Siyasal Seçkinlerin Suriye'ye Bakışı: Hüseyin Cahit Yalçın ve Falih Rifki Atay Örnekleri", *Uluslararası İlişkiler*, 16/64, 107-126.
- Laver, M. (2003). "Government termination", *Annual Review of Political Science*, 6/1, 23-40.
- Levy, J. S. (2002). "Qualitative methods in international relations", *Millennial reflections on international studies*, (M. Brecher ve F. P. Harvey, eds), Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Levy, J., ve Goertz, G. (Eds.). (2007). *Explaining war and peace: Case studies and necessary condition counterfactuals*. Routledge.
- Lijphart, A. (1971). "Comparative politics and the comparative method", *American Political Science Review*, 65, 682-693.
- Mahoney, J. (2015). "Process tracing and historical explanation", *Security Studies*, 24(2), 200-218.
- Mahoney, J., ve Goertz, G. (2006). "A tale of two cultures: Contrasting quantitative and qualitative research", *Political analysis*, 227-249.
- Martin, I. (2001). *Self-determination in East Timor: The United Nations, the ballot, and international intervention*. Lynne Rienner Publishers.
- Memişoğlu, F., ve Yavçan, B. (2020). "Beyond ideology-a comparative analysis of how local governance can expand national integration policy: the case of Syrian refugees in Istanbul", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 1-21.
- Peters, B.G. (1998). *Comparative politics: Theory and methods*. Houndmills, Palgrave.
- Przeworski, A., ve Teune, H. (1970). *The logic of comparative social inquiry*. New York, John Wiley.
- Ragin, C. C. (1987). *The comparative method: Moving beyond qualitative and quantitative strategies*. Berkeley: University of California Press.
- Rohlfing, I. (2013). Varieties of process tracing and ways to answer why-questions. *European Political Science*, 12/1, 31-39.
- Rohlfing, I. (2012). *Case studies and causal inference: An integrative framework*. Palgrave Macmillan.
- Ruggie, J. G. (1992). "Multilateralism: The Anatomy of an Institution", *International Organization* 46/3, 561-98.
- Seawright, J. and Collier, D. (2004) "Glossary of Selected Terms"**
- Brady, H. E., ve Collier, D. (Eds.). (2010). *Rethinking social inquiry: Diverse tools, shared standards*. Lanham, Rowman & Littlefield Publishers.
- Sandelowski, M. (1991). "Telling stories: Narrative approaches in qualitative research", *Image: the journal of nursing scholarship*, 23/3, 161-166.
- Sehgal, R. (2011), "Kashmir Conflict: Solutions and Demand for Self-Determination", *International Journal of Humanities and Social Science*, 1/6, 188-195.
- Seyd, P., ve Whiteley, P. (1992). *Labour's grass roots: The politics of party membership*, Oxford University Press.
- Siim, B. (2000). *Gender and citizenship: Politics and agency in France, Britain and Denmark*, Cambridge University Press.

- Strauss, A. ve Corbin, J. (1994) "Grounded Theory Methodology", *Handbook of Qualitative Research* (N. K. Denzin ve Y. S. Lincoln), Thousand Oaks, Sage Publications. 273-286.
- Süleymanoğlu-Kürüm, R. (2018). *Conditionality, the EU and Turkey: From Transformation to Retrenchment*, London, Routledge.
- Tellis, W. (1997). *Application of a case study methodology*. The Qualitative Report, 3/3, 1-17.
- Turan, İ. (2012). "Area and International Studies in Turkey: The Case of the United States", *All Azimuth*, 1, 50-63.
- Van Evera, S. (1997). *Guide to Methods for Students of Political Science*. Ithaca, NY, Cornell University Press.
- Yin, R. (2009 [1984]) *Case Study Research*, Thousand Oaks, Sage.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:10.10.2020 ✓Accepted/Kabul:18.11.2020

DOI: 10.30794/pausbed.808843

Araştırma Makalesi/ Research Article

Gülmez, S. B. (2021). "Sosyal Bilimlerde Makale Yazımı Üzerine" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2021 Sayı 42:Özel sayı 1, Denizli, ss.Ö169-Ö180.

SOSYAL BİLİMLERDE MAKALE YAZIMI ÜZERİNE

Seçkin Barış GÜLMEZ*

Özet

Bu çalışmanın amacı, Sosyal Bilimlerde akademik makalenin nasıl yazılması gerektiğine dair yeni araştırmacılara ipuçları vermektir. Özellikle, Sosyal Bilimler alanında Türkçe literatürde makale yazımı üzerine büyük bir açık bulunmaktadır. Dolayısıyla çalışma, Türkçe literatürde halihazırdaki bu önemli açığın kapatılmasına katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda, çalışma öncelikle bir araştırma makalesinde olmazsa olmaz üç unsur; 1-araştırma sorusu, 2-literatür taraması ve 3-akademik katkı üzerine detaylı bir tartışma yürütecek ve Türk akademisindeki güncel çalışmalardan örneklerle tartışmayı zenginleştirecektir. Sonraki bölümde çalışma, makaledeki şekilsel konuları ele alacaktır. Makalenin başlığı, makale özeti ve anahtar kelimeler gibi teknik konular hakkında izlenmesi gereken stratejilere odaklanacaktır. Ayrıca çalışma, makalenin yapısı konusunda son dönemde yayınlanan çalışmalardan örneklerle okuyucuya önemli ipuçları verecektir. Sonuç bölümünde, çalışma makale yazımı konusunda yeni araştırmacılara dört temel reçete sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Araştırma sorusu, Literatür taraması, Akademik katkı, Yöntem, Teori.*

ON WRITING ARTICLE IN SOCIAL SCIENCES

Abstract

This study aims to offer fresh clues to readers on how to write an academic article in Social Sciences. There is a particular gap in the Social Sciences literature in Turkish on article writing. Therefore, the study contributes to the academic efforts to fill the existing gap in the literature. In this context, the study will first focus on the discussion in detail of the three indispensable aspects of article writing; 1-research question, 2-literature review, and 3-academic contribution. The discussion will be enriched through up-to-date examples from the current academic literature. The study will then concentrate on the article format. Here, the study will discuss key strategies on how to come up with the article's main title, abstract and key words. In addition, it will offer key insights on how to form the structure of an article. In the concluding section, the study will prescribe four key points for new researchers on how to write an academic article.

Keywords: *Research Question, Literature Review, Academic Contribution, Method, Theory.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İZMİR.
e-posta:seckinbaris.gulmez@ikc.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0003-1690-1041>)

1. Giriş

Bu çalışmanın amacı, özellikle yeni araştırmacılar için Sosyal Bilimlerde makale yazımı üzerine rehber bir kaynak oluşturmak ve Türkiye’de akademik makale yazımının belli bir standart kazanmasına katkıda bulunmaktır. Araştırmacılar makale yazımı konusunda çoğunlukla profesyonel bir eğitim almadığından, daha çok deneme yanılma yöntemiyle ve başarılı buldukları örnekleri gözlemleyerek ve kopyalayarak yazım tecrübesi edinmeye çalışmaktadır. Bu durum hem makale yazımının doğru öğrenilmesini hem de makalelerin yayına kabul edilmesini geciktirmektedir. Dolayısıyla, makale yazımına yönelik rehber niteliğindeki akademik çalışmalar, son derece önem kazanmaktadır.

Akademik literatüre bakıldığında, özellikle son yıllarda Doğa ve Sağlık Bilimleri alanında Türkçe literatürde makale yazımı üzerine önemli çalışmalar yapıldığı görülmektedir (Coşan Yılmaz ve Emiroğlu, 2005; Ekmekçi ve Konaç, 2009; Çakmakkaya, 2012; Tiryaki, 2014; Külâh ve Külâh, 2015; Ünver vd., 2017). Ne var ki, aynı durum Sosyal Bilimler için söz konusu değildir. Bu alanda makale yazımıyla ilgili yol gösterici bir referans kaynak eksikliği bulunmaktadır. Bu çalışma, literatürdeki bu boşluğun doldurulmasına katkı sağlamayı amaçlar.

Çalışma, her akademik makalede olması gereken üç temel unsur hakkında önemli ipuçları verecektir. Bunlar, analitik araştırma sorusu oluşturma, eleştirel bir literatür taraması bölümü ve son olarak, makalenin literatüre akademik katkılarının ayrıntılarıyla tartışılmasıdır. Analitik ve sistematik makale yazımında üç unsur da bulunmalıdır. Sonrasında makaledeki şekli unsurlar mercek altına alınacaktır. Makale başlığı, anahtar kelimeler, makale özeti, makalenin genel yapısı, giriş ve sonuç bölümleri hakkında yapılması ve yapılmaması gerekenler tartışılacaktır. Çalışma boyunca ele alınan içerik ve şekil tartışmaları, Sosyal Bilimler alanında son yıllarda yayımlanmış ulusal ve uluslararası makalelerden örnekler verilerek zenginleştirilecektir. Bu sayede, Türkiye’deki yazarların yayınlarındaki içerik ve şekil tercihleri karşılaştırmalı incelenerek okuyucunun dikkatine sunulacaktır. Sonuç bölümünde, özellikle makale yazımına yeni başlayanlar için dört temel yol haritası ortaya konacaktır.

2. Makalenin üç temel unsuru

Akademik makalede içerik ve şekil açısından tek bir doğru uygulama yoktur. Aksine, yazarlar makale yazımında birçok farklı tarz kullanmaktadır. Yine de her akademik makalede olması gereken üç temel unsur olduğunu vurgulamak yerinde olacaktır. Bunlar, sırasıyla araştırma sorusu, literatür taraması ve akademik katkıdır. Bu üç unsur, makalenin hayati organlarıdır ve birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Araştırma sorusu literatür taramasının odağını belirlerken, literatür taraması da akademik katkının belirlenmesine rehberlik etmektedir. Akademik katkısı olmayan bir makalenin de akademik bir dergide yayımlanması mümkün değildir. Dolayısıyla bu üç unsuru ayrıntılarıyla tartışmak makale yazımı açısından önceliklidir.

2.1. Araştırma sorusu

Araştırma sorusu, yalnızca makaleyi başlatmaya yarayan kullanışlı bir aygıt değildir; aksine makale boyunca tartışılan tüm konular sorulan soru üzerine temellendirilmektedir (Halperin ve Heath, 2011: 102). İyi seçilmiş bir araştırma sorusu, makalenin amacının, odaklanılan konunun, vakaların ve zaman aralığının, araştırılacak akademik literatürün ve kullanılacak verilerin netleştirilmesine yardımcı olur (Bryman, 2012: 10). Sorulan soruya yönelik literatürde önceden tartışılan yanıtlar göz önüne serilir ve makale, halihazırdaki yanıtlardan farklı ve orijinal bir yanıt ortaya koyarak akademik literatüre katkı sağlar. Türkiye’deki akademik dergilere gönderilen yazılarda en sık rastlanan sorunlardan biri, yazılarda belli bir araştırma sorusunun olmamasıdır. Bir sorusu olmayan çalışmanın belli bir odağının olması, sistemli bir analiz yapabilmesi ve dolayısıyla belirgin bir akademik katkı sunması çok zordur (Blaikie, 2004: 966). Dolayısıyla, dergilere gönderilecek çalışmalarda ilk dikkat edilmesi gereken şey, analitik araştırma sorusudur.

Sorulacak soru önceden yanıtını bilmediğimiz, kendi içinde yanıtını barındırmayan ve betimleyici olmayan bir soru olmalıdır. Sadece durum tespiti yapan sorulardan kaçınılmalıdır. Örneğin, “Türk Dış politikasının ana ilkeleri nelerdir?” sorusu betimleyici ve durum tespiti yapan bir sorudur. Sadece ana ilkelerin neler olduğunu sormak ve bunları açıklayan bir çalışma yapmak, makaleyi analitik kılmayacaktır.

Araştırma sorusu, makalenin yeni bilgiler üreterek orijinal bir analiz yapmasına olanak tanınmalıdır; bu yüzden “Neden”, “Nasıl” ve “Ne ölçüde” gibi sorular literatürde çok kullanılan soru tipleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Blaikie, 2000: 61-62). Örneğin, Soyaltın-Colella (2020a), Birleşmiş Milletler, OECD, Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği gibi örgütlerin yolsuzlukla mücadelede “karşılıklık, tarafsızlık, tutarlılık, şeffaflık” gibi koşulları ne ölçüde karşıladıklarını sormaktadır. Başka bir örnekte, Götz (2019) Soğuk Savaş sonrası dönemde Batı ile yakınlaşma siyaseti izleyen Baltık ülkelerine karşı Rusya’nın tutumunun Boris Yeltsin ve Vladimir Putin dönemlerinde neden farklılık gösterdiği sorusuna odaklanmaktadır.

Türk Dış Politikasıyla ilgili daha önce ele almış olduğumuz soruyu analitik hale getirmek için şu şekilde düzenleyebiliriz: “Türkiye’nin son on yılda dış politikada attığı adımlar, Türk Dış Politikasının ana ilkelerine ne ölçüde uygunluk göstermektedir?” Bu şekilde düzenlendiğinde soru; 1- yanıtını önceden bilmediğimiz bir soru haline gelmekte, 2- belli bir zaman aralığına odaklanılmasını sağlayarak makalenin odağını netleştirmekte ve 3- ana ilkeler ile son yıllardaki pratikleri karşılaştırarak analitik bir çalışmaya imkân tanımaktadır.

Bu örneklerin tersine, bazı yazarlar sorularını doğrudan odaklandıkları vakalar üzerinden oluşturmazlar. Onun yerine konuyla ilgili daha genel bir soru seçerler ve bu soruyu yanıtlamak üzere vaka tartışması yaparlar. Tokdemir ve diğerleri (2020), “insanlar neden başkalarının savaşını destekleme eğilimi gösterir?” sorusu üzerinden bireylerin hangi nedenlerden dolayı “yabancı savaşçı” haline geldiğini araştırmıştır. Yazarlar, bu genel soruyu yanıtlamak için Lübnan ve Türkiye vakalarını karşılaştırmış ve iki ülkedeki kamuoyunun Suriye’de devam eden çatışmaya yönelik eğilimlerini mercek altına almıştır (Tokdemir vd., 2020).

Yukarıda örneklendirilen soru tiplerinin yanı sıra, “Evet-Hayır” yanıtı verilebilecek genel sorular da yazarlar tarafından tercih edilmekte ve ilgili soru, ek bir soruyla detaylandırılarak makalenin odak noktası netleştirilmektedir. Örneğin, Saatcioğlu (2011) “AB adayı ülkelerin, üyeliği garanti edeceğine inanmasalar bile, siyasi üyelik önkoşullarını karşılamaları mümkün müdür?” sorusunu yöneltmektedir. Yazar, bu soruya Türkiye örneği üzerinden “Evet” yanıtını verdikten ikinci bir soru daha sormaktadır: “Üyelik garantisi olmadan önkoşulların sağlanmasının ardındaki temel motivasyon kaynağı nedir?” (Saatcioğlu, 2011: 24).

Araştırma sorusunu analitik yapan önemli unsurlardan biri de bir çelişkiye ya da paradoksa işaret etmesi ve bir sorunsal (puzzle) ortaya koymasidir (Marx, 1997: 113). Çalışılan konu hakkında bilinen genel eğilimlerin aksine bir eğilim varsa, bunun nedenleri üzerine oluşturulmuş bir araştırma sorusu bir sorunsal ortaya koyar. Örneğin, Gülmez (2017), 1929 Dünya Ekonomik Krizi sonrasında oluşan siyasi ortamda devletlerin sorunlarını güç kullanarak çözmesi yönünde genel bir eğilim olduğunu vurguladıktan sonra Türkiye’nin neden o dönemdeki genel eğilimlerin aksine sorunlarını şiddetle değil, çok taraflı diplomasiyle çözmekte ısrarcı olduğu sorusunu sormuştur. Benzer şekilde, Cumhuriyet döneminden günümüze Türkiye-ABD ilişkilerinin gelişimini inceleyen Buhari Gülmez (2020), özellikle 1960’lı yıllardan itibaren sürekli kriz yaşayan Türk-Amerikan ittifakının neden hala devam etmekte olduğu sorusunu sormaktadır.

Seçilen araştırma sorusu, daha önce hiç tartışılmamış bir soru da olabilir, ama her yazarın böyle bir soru sorma mecburiyeti yoktur. Yazar literatürde daha önce yanıtlarının tartışıldığı bir soruyu da sorabilir ve halihazırda verilen akademik yanıtlardan farklı bir yanıt ortaya koymayı vadedebilir (Blaikie, 2000: 69-70). Bu farklılığı ortaya koyabilmek için makalenin eleştirel ve kapsamlı bir literatür taramasına ihtiyacı vardır.

2.2. Literatür taraması

Literatür taraması, bir konu hakkında yazılmış ve bilimsel araştırma bulgularına dayanan halihazırdaki önde gelen çalışmaların eleştirel bir özeti şeklinde tanımlanmaktadır (Hammersley, 2004: 577). Literatür taraması sayesinde yazar, makalesinde savunduğu argümanın ne ölçüde orijinal ve yenilikçi olduğunu test etmiş olur. Literatür taraması makalenin araştırma sorusuna göre şekillenir, çünkü o soruya akademik kaynaklar tarafından verilen yanıtlar literatür taramasının odağını oluşturmaktadır (Bryman, 2012: 99).

Literatür taraması, konuyla ilgili halihazırdaki tüm yaklaşımları içermelidir ama bu durum, var olanı aynı şekilde tekrar yazmak anlamına gelmez (Bryman, 2012: 98). Özellikle eski tarz literatür taraması pratikleri, her kaynağı birer paragrafta özetleyen ve kaynaklar arasında hiçbir bağlantı kurmayan “açıklamalı bibliyografya” (annotated

bibliography) tarzı yazıldları (Hart, 1998: 1). Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren makalelerde kullanılan literatür tartışmaları çok daha sistematik, yorumlayıcı ve hatta eleştirel hale getirildi (Eisenhart, 1998; Hammersley, 2004). Günümüzde literatür taraması, genellikle halihazırdaki argümanların sistematik bir şekilde kategorilere ayrılarak yeniden yorumlanması ve makalenin ana argümanı ile karşılaştırılması şeklindedir (Bryman, 2012: 98). Bu sayede yazar, literatürde hangi yaklaşımın gözden kaçırıldığını ya da yeteri kadar tartışılmadığını tespit eder; yani popüler tabirle, literatürün açığını bulur. Literatürde kayda değer bir açık bulmak, makalenin sunacağı akademik katkıya da zemin hazırlayacaktır.

Literatür taramasında dikkat edilmesi gereken üç önemli unsur vardır. Birincisi, makalelerde önemli bir kelime kısıtlaması bulunmaktadır. 7000-9000 kelime bir makale içinde literatür taramasına yaklaşık 1000-2000 kelime ayrılabilir. Dolayısıyla, literatür taraması yazarken seçici olunmalı ve çoğunlukla çalışmanın sorduğu soruya yönelik tartışmalara odaklanılarak gereksiz ayrıntılardan kaçınılmalıdır. Bunun dışında, literatür taraması, halihazırdaki çalışmaların sınırlılıklarını göstermek adına, yazarın odaklandığı konuya odaklanan ama yazarın sorduğu soruyu sormayan çalışmaları da kısaca eleştirel bir dille tartışabilir. İkinci olarak, makaledeki literatür tartışması olabildiğince sistematik ve eleştirel olmalıdır ki, literatürün eksik kaldığı ya da göz ardı ettiği kısımlar net bir biçimde ortaya koyulabilsin.

Üçüncü unsur, literatür taraması için kaynak seçimidir. İlgili literatürde yer alan tüm kaynaklara makalede yer verilemeyeceğinden, yazar kaynak seçiminde oldukça seçici olmalıdır. Tabii ki, yazar arzu ettiği çalışmalara literatür taramasında öncelik verebilir ama tartışılan konu hakkındaki en yetkin yazarların güncel çalışmalarına metin içinde yer verilmesi çok önemlidir. Çünkü, alanın öncü yazarlarının çalışmalarından yararlanmak, hakemlere yazarın literatüre hâkim olduğu mesajını verecektir. Ters durumda, yani alanın önemli çalışmalarının gözden kaçırılması durumunda ise hakemler yazarın literatür konusundaki yetkinliğini sorgulayacaktır. Bu durum, makalenin yayımlanma ihtimalini düşürecektir. Örneğin, Amerikan Dış Politikasıyla ilgili bir makalede Joseph Nye, Daniel Drezner ve Henry Kissinger gibi alanın önde gelen yazarlarının çalışmalarına yer verilmemesi, makalenin hakemlerce reddedilmesine neden olabilir.

Literatür taramasının makalenin hangi bölümünde yer alması gerektiğine dair genel bir kural bulunmamakla birlikte incelenen eserlerde üç genel eğilim olduğu söylenebilir. Bazı yazarlar literatürün halihazırdaki argümanlarını makalenin giriş bölümünde birkaç paragrafta açıklamayı tercih etmektedir. Bu sayede, literatürdeki açığı en başta hızlıca vurgulayıp, makalenin sonraki bölümlerini ampirik, yönetsel ve/veya kuramsal olarak bu açığı kapatmaya ayırabilmektedir. Örneğin, Türkiye'deki liderlerin dış politikada karar verme stillerini inceleyen Çuhadar vd. (2020), Türkiye'de dış politikayı etkileyen faktörleri ele aldıkları literatür tartışmasına makalenin giriş bölümünde yer vermektedir. Benzer bir şekilde, Hatipoğlu ve Palmer (2016), Türk dış politikasının doğası ve işleyişindeki değişimler üzerine son on yılda yayımlanmış çalışmaların temel argümanlarını makalenin giriş bölümünde tartışmakta ve literatürün gözden kaçırdığı noktaları vurgulamaktadır.

Kimi yazarlar ise makalelerinde literatür taraması için ayrı bir bölüm ayırmaktadır. Özellikle, odaklanılan konu hakkında çok geniş bir akademik literatür mevcutsa, makalede bir bölümün literatür taramasına ayrılması tavsiye edilebilir. Örneğin, Kavaklı vd. (2020), uluslararası yaptırımların başarıya ulaşmasını sağlayan etkenler üzerine akademik literatürdeki temel tartışmaları makalelerinde özel bir bölüm olarak detaylı bir şekilde incelemektedir. Benzer bir şekilde, Gülmez ve Cebeci (2020), hem genel olarak kamu diplomasisi hem de self-determinasyon hareketlerinin kamu diplomasisi hakkındaki literatür tartışmalarını ayrı bir bölümde inceleyerek literatürün gözden kaçırdığı unsurları vurgulamaktadır. Bu örneklerin dışında, Türkiye'nin 1964, 1967 ve 1974 tarihlerindeki Kıbrıs sorununa yönelik kararlarını karşılaştıran Özdamar ve Erciyas (2020), Türkiye'nin Kıbrıs sorununa yönelik karar verme süreçleriyle ilgili literatür tartışmasının çok yetersiz olduğunu vurgulamış ve ilgili literatür taramasını kısa da olsa ayrı bir bölümde incelemeyi tercih etmiştir.

Literatürde görece daha sıklıkla tercih edilen üçüncü yöntem ise yazarların literatür taramasını kısaca giriş bölümünde özetleyip, detaylı literatür tartışmasına özel bir bölüm ayırmasıdır. Bu yöntemi kullanan yazarlar literatürdeki genel tartışmaları görece kısa bir şekilde giriş bölümünde anlatırken, makalenin asıl odaklandığı konu hakkındaki literatürü ise daha kapsamlı şekilde ayrı bir bölümde incelemeyi tercih etmektedir. Örneğin, Ilgıt ve Prakash (2019: 3), duyguların uluslararası ilişkilerdeki rolü üzerine genel literatür tartışmasını giriş bölümünde

kısaca verirken, asıl odaklandıkları konu olan devlet dışı aktörlerin uyguladığı “hissi” (emotional) diplomasi üzerine yazılmış eserleri ayrı bir bölümde detaylıca tartışmıştır.

Suriye krizinde Türkiye ve Rusya’nın geliştirdiği iş birliğinin hassas dinamiklerini inceleyen Köstem (2020), iki ülke arasındaki ilişkiyi tanımlamak üzere kullanılan “alignment” (hizalanma) kavramının literatürde nasıl ele alındığına makalenin giriş bölümünde yer verirken, asıl odaklandığı konu olan Türkiye-Rusya ilişkilerine dair literatürün detaylı tartışması için özel bir bölüm ayırmıştır. Benzer bir şekilde Tokdemir (2020), önce giriş bölümünde bireylerin dış politika tercihlerini etkileyen faktörler üzerine genel bir literatür incelemesi yaptıktan sonra makalenin odaklandığı “sosyal kimliklerin siyasi eğilimlerdeki rolü” konusu üzerine ayrı bir bölümde detaylı literatür tartışması yapmıştır.

Bazı durumlarda bir makale bütünüyle literatür taraması şeklinde de olabilir. Bazı dergiler özel sayıları için kapsamlı ve eleştirel literatür taramalarını makale olarak yayımlayabilmektedir. Özellikle, az bilinen teorik yaklaşımları okuyucuya tanıtmak için bu tarz yayınlara bazı dönemlerde olanak tanınmaktadır. Örneğin, Buhari Gülmez’in (2010) Eğitim Sosyolojisi alanında “Dünya Toplumu” teorisine ünlenmiş Sosyolojik Kurumsalcı Stanford Ekolü’nü Siyaset Bilimi alanına tanıttığı çalışması kapsamlı bir literatür taramasıdır. Türkiye’de de bazı dergiler, orijinal verisi olmasa da belli bir teoriyi tanıtan kapsamlı literatür taramalarını yayına kabul etmektedir. Uluslararası İlişkiler dergisinde yayımlanmış iki çalışma örnek olarak gösterilebilir. Realist teoriyi eleştirel bir şekilde inceleyen Aydın (2004) ve Liberal teorinin güç olgusuna yaklaşımını tartışan Bozdağlıoğlu ve Özen (2004), bu konudaki önemli örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, Neoklasik Realizm’in bir dış politika analizi teorisi olduğunu savunan Kiraz (2020), son dönemde yayımlanan çalışmalar arasında kapsamlı literatür taraması makalesi olarak kayda geçen değerli bir çalışmadır. Literatür taraması şeklindeki makaleler özellikle konuyla ilgili araştırma yapmak isteyenler için çok iyi bir referans kaynak niteliğindedir.

2.3. Akademik Katkı

Makalede olmazsa olmaz üçüncü ve belki de en önemli unsur, makalenin akademik literatüre getirdiği katkıdır. Bir makalenin bulguları ve temel argümanları ne kadar orijinal ve yenilikçiye, makale literatüre o ölçüde katkı sağlar ve akademik bir dergide yayımlanma ihtimali artar. Bir makalenin literatüre genel olarak üç farklı akademik katkısından söz etmek mümkündür. Bunlar, ampirik, teorik ve yöntemsel katkılardır. Bu katkılardan en az birini sağlayan çalışmanın bir akademik dergide yayımlanmaya hak kazanacağı söylenebilir.

Ampirik katkı, makalelerde en sık görülen katkı türüdür. Araştırmada ortaya çıkan bulguların analizi sonucunda literatürdeki bir tartışmaya yeni bir bakış açısı getirilebilir. Türkiye’de birbirine zıt siyasi görüşlere sahip kişiler ile “odak grup” (focus group) görüşmesi yapan Aydın-Düzgüt (2018), elde ettiği veriler ışığında toplum içindeki siyasal kutuplaşmanın beklenenden daha yoğun olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle Avrupa Birliği (AB) konusunda, bir grubun tamamen olumsuz bulunduğu bir gelişmeyi diğer grubun tamamen olumlu bulması ve iki grubun AB’ye yükledikleri anlamın birbirinden çok farklı olması toplumdaki kutuplaşmanın boyutunu ortaya koyan önemli güncel ampirik bulgulardır (Aydın-Düzgüt, 2018: 26-29).

Bazı çalışmalar, literatürün gözden kaçırdığı birtakım meseleleri ampirik tartışmalarla daha görünür hale getirip yeni argümanlar ortaya koymaktadır. Soğuk Savaş döneminde Türkiye’deki askeri darbeleri inceleyen Esen (2020), o dönemdeki Türk ordusunun iç yapısındaki çalkantıların hâkim literatürün gözünden kaçtığını iddia etmektedir. Esen (2020: 2-3), darbeden demokrasiye geçiş dönemlerinde ordu içinde çok keskin görüş ayrılıklarının olduğunu ampirik örneklerle ortaya koymuş ve hâkim literatürün verili kabul ettiği ordunun üniter bir yapıda olduğu argümanını sorgulamıştır.

Akademik makale yazımında göze çarpan bir diğer önemli katkı ise teorik katkıdır. Literatürdeki uygulamalardan yola çıkarak en az dört farklı teorik katkıdan bahsetmek mümkündür. Birincisi, halihazırdaki bir teoriyi geliştirmektir (theory advancement). Belli bir teorinin argümanlarını sorunsallaştırma ve ileriye taşıma amacı güden bu tür çalışmalar literatüre önemli katkı sunmaktadır. Örneğin, Rumelili (2015), ontolojik ve fiziksel güvenlik üzerine ikili bir teorik çerçeve geliştirerek “kimlik” ve “güvenlikdışlaştırma” kavramları arasındaki ilişkiyi etkin bir şekilde açıklamaktadır. Bu sayede yazar, normalde bir arada düşünülmeyen iki kavramı beraber tartışarak konuyla ilgili literatürde gözden kaçırılmış önemli bir bağlantıyı (the missing link) kurmaktadır.

Teori geliştirme sırasında genellikle teorinin temel argümanları farklı vakalar üzerinde test edilir (theory testing). Özellikle kullanılan teorik yaklaşım, odaklanılan konuya ilk defa uyarlanıyorsa, o zaman makale teorinin açıklama gücü test ederek teorinin rafine edilmesine ve dolayısıyla literatüre katkı sunabilir. Örneğin, Götz (2019) Neo-Klasik Realist yaklaşımı Rusya'nın değişen Baltık politikasına ilk defa uygulayarak ilgili literatüre teorik katkı sunmuştur. Aynı zamanda çalışma, uluslararası faktörlere odaklanan hâkim literatürün aksine, Rus devletinin siyasi ve ekonomik kapasitesindeki değişimlere odaklanarak ampirik olarak da literatüre yenilik getirmiştir (Götz, 2019).

İkinci teorik katkı türü, teori oluşturma (theory development) şeklinde yapılır. Birçok teoriden faydalanılarak eklektik bir teori oluşturulabilir veya özgün bir teori ortaya atılır. Örneğin, Aydın ve Mathews (2008), literatürdeki Batı dışı teorik tartışmalardan yola çıkarak, Anadolu siyasi kültüründen beslenmiş yerli bir Uluslararası İlişkiler teorisi ortaya koymaya çalışmaktadır.

Üçüncü tür teorik katkı, bir teorik yaklaşımın başka disiplinlere uyarlanmasıdır (theory application). Örneğin, Holsti (1970: 245), sahne sanatlarında kullanılan "rol teorisi" yaklaşımını Uluslararası İlişkilere uyarlayarak devletlerin de tıpkı bireyler gibi iç ve dış beklentilere yanıt vermek için çeşitli rollere büründüğünü ve dış politikalarını bu rollere göre şekillendirdiklerini iddia etmiştir. Son olarak, kavramsal çerçeve oluşturma (conceptual framework) şeklinde literatüre teorik katkı yapılabilir. Yazarlar kendi kavramsal modellerini oluşturup, analizlerini bu çerçeveye göre şekillendirmektedir. Örneğin, Hermann (2001), bürokrasinin dış politika yapım sürecine etkisini yetkin bir şekilde açıklamak için "Karar Üniteleri" (Decision Units) teorik çerçevesini geliştirmiştir.

Yöntemsel katkıya gelindiğinde, bu tür bir katkının üç şekilde olabileceği öngörülebilir. Birincisi, araştırmacılar kendi orijinal araştırma yöntemlerini geliştirebilir. Örneğin, Hermann (1980), kendi geliştirdiği ve "Liderlik Özelliği Analizi" (Leadership Trait Analysis) ismini verdiği bir çeşit içerik analizi yöntemiyle liderlerin önceden planlanmamış konuşmalarını ve sorulara verdikleri yanıtları bir araya getirerek orijinal bir liderlik tipolojisi geliştirmiştir.

İkincisi, araştırmacılar orijinal bir veri tabanı oluşturabilirler. Hooghe vd. (2002), dünyanın pek çok ülkesinden uzmanlarla yaptıkları anket sonuçlarını bir araya getirerek Chapel Hill Uzman Anketi veri tabanı (CHES) oluşturmuştur. Yazarlar bu sayede dünyadaki siyasi partilerin ideolojik eğilimlerini detaylı bir şekilde haritalandırmayı başarmıştır. Her iki örnekteki ortak olan şey, yazarların geliştirdiği yöntem ya da veri tabanının başkaları tarafından da bilimsel araştırmalar için kullanılabilir olmasıdır. Yöntem bazında literatüre sağladıkları en büyük katkı budur.

Yöntemsel olarak sunulan üçüncü katkı türü ise, odaklanılan literatürde daha önce sık kullanılmamış bir araştırma yönteminin kullanılmasıdır. Örneğin, Dış Politika Analizi literatüründe daha önce pek kullanılmamış olan tarih arşivciliği yöntemini kullanan Gülmez (2019), diplomatların dış politikaya etkisini diplomatik yazışma metinlerini inceleyerek ortaya koymuştur. Siyasi olayları etnografik gözlem yöntemiyle analiz etmek (De Volo ve Schatz, 2004) veya dış politika kararlarını değerlendirme sürecinde kullanılan hüristik gibi bilişsel süreçleri incelemek için bilgisayarlı bir laboratuvarında deney yapılması (Johns, 2009) gibi örnekler de verilebilir.

Bazı çalışmalar yukarıda sayılan üç temel katkı koşulunun tümünü belli oranda karşılamaktadır. Örneğin, Aydın-Düzgüt vd. (2020) ampirik açıdan daha önce doğrudan karşılaştırılmamış iki vaka olan Arap Baharı ve Türkiye'de hilafetin kaldırılması örneklerini birlikte tartışarak Avrupalıların her iki olaya yaklaşımları arasında önemli benzerlikler ortaya koymaktadır. Teorik olarak iki vakayı postkolonyalizm bağlamında analiz ederek teorinin açıklama gücünü test eden çalışma, Avrupa'nın Türkiye hakkındaki emperyalist söyleminin hala devam ettiğini iddia etmektedir. Yöntem olarak da makale, İngiliz ve Fransız basınında Halifelik'in kaldırılmasına yönelik haber ve köşe yazıları ile Avrupa Parlamentosundaki Arap Baharı tartışmalarını eleştirel söylem analiziyle karşılaştırmaktadır (Aydın-Düzgüt vd. 2020).

Bazı yazarlar çalışmalarının belli bir literatür içinde konumlandırılmasını ve ilgili literatürün gelişimine katkı sağlamayı hedefleyebilir. Dolayısıyla makaleleri hangi literatüre doğrudan katkı yapıyorlarsa, bunu açıkça belirtmektedir. Örneğin Esen (2020) "sivil-ordu ilişkileri" literatürüne katkı yaptığını belirtirken, Tokdemir (2017:

820) doğrudan “çatışma” literatürüne katkı verdiğini giriş bölümünde vurgulamaktadır. Hangi şekilde olursa olsun, çalışmaların akademik literatüre mutlaka açık bir katkısı olması gerekir ve bu katkılar makalenin giriş ya da sonuç kısmında mutlaka vurgulanmalıdır.

3.Şekilsel konular

3.1.Başlık, Anahtar Kelimeler ve Özet (Abstract)

Makalenin şekli hakkında bazı önemli ipuçları vermek yerinde olur. Makale başlığının, odaklanılan konuyu, vakayı, zaman aralığını ve varsa teorik ya da yöntemsel yaklaşımı yansıtacak şekilde düzenlenmesi tavsiye edilir. Esas olan, başlık ile konu uyumunun yakalanmasıdır. Başlığın çok uzun olmamasına dikkat edilmelidir. Makalelerde genel olarak bir ya da iki cümlelik başlıklar tercih edilmektedir. Bir cümleden oluşan tek parça halindeki başlığa örnek olarak “The US Grand Strategy and the Eurasian Heartland in the Twenty-First Century” (21. Yüzyılda ABD Büyük Stratejisi ve Avrasya Kalpgahı) gösterilebilir (İşeri, 2009). Çalışma tek cümlede hem odaklandığı konuyu (ABD Büyük Stratejisi), incelediği vakayı (Avrasya Kalpgahı) ve ilgili zaman dilimini (21. Yüzyıl) içermektedir. İki cümlelik başlık örneği olarak da “Justifying privileged partnership with Turkey: an analysis of debates in the European Parliament” (Türkiye ile İmtiyazlı Ortaklığı Meşru Kılmak: Avrupa Parlamentosu'ndaki Tartışmaların bir Analizi) gösterilebilir (Türkeş-Kılıç, 2020). Görüldüğü üzere başlık, makalenin ana konusuna ve amacına yönelik genel bir cümleyle başlayıp odaklandığı vakayı vurgulayan ikinci bir cümleyle bitmektedir.

Bazı yazarlar, iki cümlelik makale başlığını, konuyla ilgili çarpıcı bir ifade ile başlatıp, ikinci cümlede asıl konuyu vurgulamayı tercih etmektedir. Bu sayede okuyucunun makaleye olan ilgisinin artabileceği düşünülmektedir. Örneğin, Tokdemir (2017), makalesinin başlığı olarak “Winning hearts & minds (!): The dilemma of foreign aid in anti-Americanism” (Kalpleri ve Zihinleri Kazanmak (!): Amerikan Karşıtlığındaki Dış Yardım İkilemi) cümlelerini tercih etmiştir. Yazar ilk cümlede yumuşak güç kavramıyla özdeşleşen “Kalpleri ve Zihinleri Kazanmak” deyimini kullanarak hem yumuşak güç çalışan yazarların dikkatini çekmekte, hem de deyimini ünlem işaretiyle vurgulayarak makalesinin kavrama yönelik eleştirel bir yaklaşımda olduğu mesajını vermektedir. İkinci cümlede ise ana konu ve argüman vurgulanmaktadır.

Makalede seçilecek anahtar kelimelerin makale başlığıyla uyumlu olmasına dikkat edilmelidir. Başlık makalede ne anlatıldığını net bir şekilde gösterdiğinden, başlığın içindeki kelimelerin bir kısmının anahtar kelime olarak belirlenmesi, makalenin bütünlüğünü koruması adına önemli olacaktır. Ayrıca, anahtar kelimeler, hakemlerin belirlenmesinde önemli rol oynayabilir. Dolayısıyla, makalenin anlam bütünlüğünü sağlamanın yanı sıra hangi alan uzmanlarının makaleyi hakem olarak değerlendirmesi tercih ediliyorsa, anahtar kelimeler o alana göre belirlenebilir.

Makalenin özeti, metni kısaca tanıtan bir yazı olduğundan makalenin vurguladığı önemli noktaları içermelidir. Buna göre, öncelikle, araştırma sorusu açıklanarak makalenin amacı vurgulanmalı; ardından incelenen vakalar, odaklanılan tarih aralığı ve kullanılan yöntem ve/veya teorik yaklaşım ortaya konmalıdır. Daha sonra, makalenin kaç bölümden oluştuğu ve her bölümde ne tartışıldığı kısaca açıklanmalıdır. Son olarak, makalenin ana argümanı kısa bir şekilde tartışılmalıdır.

Özet içinde referans göstermenin uygun olup olmadığı konusu da araştırmacıların kararsız kaldığı bir konudur. Buna yönelik tek bir uygulama bulunmamaktadır. Her ne kadar bazı yazarlar özette referans göstermenin uygun olmadığını söylese de (Tiryaki, 2014), özetlerinde referans gösteren ve yüksek etki faktörlü uluslararası dergilerde yayınlanmış çalışmalar da bulunmaktadır (Buhari Gülmez, 2010).

Özet genellikle makale bittikten sonra, makalenin dergiye gönderilme sürecinde yazıldığından, kimi zaman makale metnindeki bazı cümlelerin aynen alınıp birleştirilerek özet oluşturulduğu gözlenmektedir. Bazı dergiler bunu sorun etmese de, bu durum esasen bir “öz aşırma” (self-plagiarism) örneği olarak görülebilir. Dolayısıyla, özetteki cümlelerin doğrudan makale metninden alınmaması ve yazarların yeni cümlelerle makale özetini oluşturması, makalenin özgünlüğünü koruması adına önemlidir. Son olarak, makale özetlerinin kelime sınırı her dergiye göre değişmektedir. Yine de ortalama kelime sınırınının 150-200 kelime arasında olduğu söylenebilir.

3.2. Makalenin yapısı

Akademik makalelerin yapısının nasıl olması gerektiği konusunda özellikle doğa bilimleri çalışmalarının IMRAD formatında yapılandırılarak bir standart oluşturulduğu gözlenmektedir. IMRAD, İngilizce olarak Introduction (Giriş), Methods (Yöntemler), Results (Bulgular) ve Discussion (Tartışma) kelimelerinin kısaltmasından oluşmaktadır (Day ve Gastel 2012). Giriş bölümünün ardından araştırmanın yapıldığı yöntem tartışılmakta; sonrasında araştırma verileri ve sonuçları açıklanmakta ve en sonda bulguların ne anlama geldiği ve bilimsel katkısı vurgulanmaktadır (Day ve Gastel, 2012). Türkiye'deki bazı Sosyal Bilimler dergileri de IMRAD formatını benimsemektedir. Ne var ki, doğa bilimlerinin aksine Sosyal Bilimler alanındaki çalışmalar IMRAD formatıyla her zaman uyuşmamaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi bazı yazarlar literatür taramasına ayrı bir bölüm ayırırken, bazı çalışmalar belli bir yöntem üzerine odaklanmadan ampirik bir analiz sunar (Köstem, 2020). Bazı çalışmalar giriş bölümünden sonra, odaklandıkları konu ile ilgili tarihsel arka planı tartışan bir bölümle devam etmeyi tercih edebilir (Esen, 2020). Bazı makaleler de büyük oranda teorik yaklaşımlardan yararlandığı için yöntem bölümü yerine ayrı bir teori bölümüne yer vermektedir (Rumelili, 2012). Son olarak, çoğu Sosyal Bilimler alanındaki makalede "Bulgular" ve "Tartışma" bölümleri yerine her ikisini de kapsayan tek bir analiz/sonuç bölümü tercih edilmektedir. Dolayısıyla, Sosyal Bilimler alanında yazılan makalenin yapısı, makalenin amacına ve niteliğine göre değişiklik göstermektedir.

Farklı yapılarda da olsa, Sosyal Bilimler alanındaki makalelerin izlediği planın olmazsa olmazı giriş ve sonuç bölümleridir. Giriş bölümü, makalenin ana argümanlarının tanıtıldığı ve araştırmanın amacının ikna edici bir şekilde ortaya konduğu kısımdır. Giriş bölümünde olması gereken unsurlar şu şekildedir. Öncelikle araştırma sorusunun net bir şekilde belirtilmesi ve ilgili makalenin yazılmasına neden ihtiyaç olduğunun açıklanması gerekir. Bu bağlamda odaklanılan konu, vaka ve dönem (zaman aralığı) hakkında da bilgi verilmesi önemlidir. Sonrasında sorulan sorunun hangi yöntem ve/veya teorik yaklaşımla yanıtlanacağı vurgulanmalıdır. Giriş bölümünün sonuna, makalenin sonraki bölümlerini tanıtan ve her bölümde nelerin tartışılacağını birer cümleyle açıklayan bir paragraf eklenmesi tavsiye edilir. Son olarak, yazarlar makalenin ana argümanını giriş bölümünün sonunda mutlaka vurgulamalıdır. Giriş bölümü esasen makalenin özetinin genişletilmiş bir versiyonu olarak düşünülebilir.

Makalenin giriş bölümüne nasıl başlanması gerektiğine dair genel geçer bir kural olmasa da, literatürdeki örnekler bakıldığında en az iki farklı uygulama gözlenmektedir. İlki, doğrudan makalenin araştırma sorusunun açıklanması şeklindedir. "Bu çalışmanın amacı şu soruya yanıt aramaktır" gibi bir ifadeyle başlar. Örneğin, Barlas ve Gülmez (2018) makalelerine başlarken, ortak bir düşman algısı olmamasına rağmen 1930'lu yıllarda Britanya ve Türkiye'nin neden ortaklık kurabildiğini sorar.

İkinci uygulama ise, giriş bölümünün odaklanılan konu hakkında genel bir literatür tartışmasıyla başlaması ve sonrasında odaklanılan vaka hakkında bilgi verilip, akabinde araştırma sorusunun sorulması şeklindedir. Örneğin, Soyaltın-Colella (2020b: 1-2), makalesinin giriş bölümüne bölgesel örgütlerin yaptırım mekanizmalarını tartışarak başlamış ve Avrupa Konseyinin Türkiye'ye yönelik yaptırımları üzerine ampirik tartışmayla devam etmiştir. Soyaltın-Colella (2020b: 2) araştırma sorusu, ana argüman ve yöntemle ilgili tartışmayı, ampirik ve literatür tartışmalarından sonra giriş bölümüne eklemiştir.

Giriş bölümü, makaleyi okuyucuya tanıtan en önemli kısım olduğundan, makalenin yazımı bittikten sonra giriş bölümünün yazılması tavsiye edilir. Sonuçta makalenin tanıtımının etkin şekilde yapılabilmesi için makalenin tamamının görülmesi gerekmektedir. Makalenin yazım aşamasında argümanları değiştirebilir. Önceden düşünülmemiş bazı argümanlar makale yazım sürecinde ortaya çıkabilir. Makale yazım sürecinde veri toplama ve analiz yöntemleri istenilen etkiyi yaratmıyorsa değiştirilebilir. Aynı şekilde, makaleye başlarken kullanılması planlanan teorik yaklaşım istenilen açıklayıcı etkiyi yaratmayabilir. Sonuç olarak, makaleye başlarken yazarın planladığı makale yapısı, makale yazımının sonuna doğru oldukça değişim geçirebilir. Dolayısıyla, makale yazmaya giriş bölümünden başlayanlar, makale yazımının sonuna geldiklerinde giriş bölümünü yeniden yazmak zorunda kalabilir.

Sonuç bölümü, makalenin ana argümanlarının detaylı bir şekilde tartışıldığı ve en başta sorulan araştırma sorusunun yanıtlandığı bölümdür. Okuyucuların en dikkatli okuduğu kısımlardan olan sonuç bölümünün makalede tartışılan argümanları iyi bir şekilde özetlemesi ve makalenin genel analizini etkili bir şekilde yapması gerekmektedir. Dolayısıyla sonuç bölümünün çok kısa olması tavsiye edilmez. Sonuç bölümünde, makalenin

getirdiği yenilik ve literatüre sağladığı katkı net bir biçimde belirtilmelidir. Bu sayede, makale “So what?” (yani ne?) sorusuna da sonuç bölümünde analitik bir yanıt vermiş olur. Sonuç bölümünde, bulgular, analiz ve katkı dışında olası eleştirilere de yanıt verilebilir. Örneğin, makalenin geliştirdiği teorik modelin başka vakalara da uygulanabilirliğini göstermek için makalede odaklanılan vakaların dışına çıkmak gerekebilir. Yazar bunu sonuç bölümünde tartıştığı örneklerle yapabilir. Bunların yanı sıra, makalenin sınırlılıkları (limitations) sonuç bölümünde vurgulanabilir. Kelime sınırından dolayı bazı ampirik tartışmalara makalede yer verilememesi, verilere erişimde yaşanan sıkıntılar ya da yararlanılan teorik yaklaşımın açıklama kapasitesindeki sınırlılıklar sonuç bölümünde belirtilebilir. Son olarak, çalışmanın ilerdeki benzer çalışmalara esin kaynağı olabileceği vurgulanabilir. Bu sayede yazar makalesindeki argümanları başka çalışmalarında daha kapsamlı tartışacağı yönünde okuyucuya mesaj verir.

4. Sonuç

Bu çalışma, Sosyal Bilimlerde makale yazımı hakkındaki önemli noktaları güncel yayınlardan örneklerle tartışarak araştırmacılara bir rehber oluşturmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda, öncelikle bir araştırma makalesinde olması gereken üç ana unsur olan araştırma sorusu, literatür taraması ve akademik katkı, özellikle Türkiye akademisindeki güncel çalışmalardan örneklerle anlatılmıştır. Sonraki bölümde makaledeki şekilsel konular ele alınmış ve başlık, özet, anahtar kelimeler gibi teknik konular hakkında izlenmesi gereken stratejiler tartışılmıştır. Bunun dışında makalenin yapısı konusunda da son dönemde yayınlanan çalışmalardan örneklerle okuyucuya önemli ipuçları verilmiştir.

Yukarıdaki tartışmalar ışığında çalışma, makale yazımı konusunda yeni araştırmacılara dört temel reçete sunmaktadır. Birincisi, araştırma sorusu, makalenin kalbini oluşturduğundan makaledeki tüm literatür tartışmaları ve ampirik tartışmalar bu soru üzerine şekillendirilmelidir. Dolayısıyla araştırma sorusu analitik olmalı ve mümkünse bir sorunsal ortaya koymalıdır. İkincisi, literatür taraması sistematik ve eleştirel olmalıdır. Yani, literatürdeki genel eğilimler kategorilerine ayrılarak tasniflenmeli ve literatürün gözden kaçırdığı noktalar vurgulanmalıdır.

Üçüncüsü, makale ampirik, teorik ve yöntemsel katkılardan en az birini karşılamalı ve literatüre yapılan akademik katkı makalede net bir şekilde ortaya konulmalıdır. Sonuncusu, makalenin giriş ve sonuç bölümleri, okuyucuların en çok odaklandıkları kısımlar olduğundan, araştırmacılar bu bölümlere azami önem vermelidir. Makalenin ana argümanları ve araştırma sorusuna verdiği yanıtlar sonuç bölümünde detaylı bir biçimde ele alınmalıdır. Makalenin tanıtımı giriş bölümünde yapıldığından makalenin sorusu, yazılış amacı, vakası, yöntemi, teorik yaklaşımı ve ana argümanı bu kısımda okuyucuya net bir şekilde açıklanmalıdır.

Tavsiye edilen bu stratejilerin yeni araştırmacılarca dikkate alınıp makale yazımında uygulanması, hem çalışmalarının akademik dergiler tarafından yayınlanma ihtimalini yükseltecek, hem de Türkiye Sosyal Bilimlerinde üretilen çalışmaların akademik değerini artıracaktır.

KAYNAKÇA

- Aydın, M. (2004). "Uluslararası İlişkilerin "Gerçekçi" Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği", *Uluslararası İlişkiler*, 1/1, 33-60.
- Aydınlı, E. ve Mathews, J. (2008). "Periphery Theorising for a Truly Internationalised Discipline: Spinning IR Theory out of Anatolia", *Review of International Studies*, 34/4, 693-712.
- Aydın-Düzgüt, S., Rumelili, B. ve Gülmez, S. B. (2020). "Turkey as a Model for the Mediterranean? Revealing Discursive Continuities with Europe's Imperial Past", *Interventions: International Journal of Postcolonial Studies*, 22/6, 741-762.
- Barlas, D. ve Gülmez, S. B. (2018). "Turkish-British relations in the 1930s: from ambivalence to partnership", *Middle Eastern Studies*, 54/5, 827-840.
- Blaikie, N. (2004). "Research Question", *The SAGE Encyclopedia of Social Science Research Methods*, (Ed: M. S. Lewis-Beck, A. Bryman ve T. F. Liao), Cilt 1, California, SAGE.
- Berridge, G. R. (2010). *Diplomacy Theory and Practice*, New York, Palgrave Macmillan.
- Blaikie, N. (2000). *Designing social research: The logic of anticipation*, Cambridge, Polity.
- Bozdağlıoğlu, Y. ve Özen, Ç. (2004). "Liberalizmden Neoliberalizme Güç Olgusu ve Sistemik Bağlılık", *Uluslararası İlişkiler*, 1/4, 59-79.
- Bryman, A. (2012). *Social Research Methods*, 4. Baskı, Oxford, Oxford University Press.
- Buhari Gülmez, D. (2010). "Stanford School on Sociological Institutionalism: A Global Cultural Approach", *International Political Sociology*, 4/3, 253-270.
- Buhari Gülmez, D. (2020). "The resilience of the US-Turkey alliance: Divergent threat perceptions and worldviews", *Contemporary Politics*, 26/4, 475-492.
- Coşan Yılmaz, M. ve Emiroğlu, O. N. (2005). "Bilimsel makale nasıl yazılır?", *Hemşirelikte Araştırma Geliştirme Dergisi*, 1/2, 26-38.
- Çakmakkaya, Ö. S. (2012). "Bilgiyi Paylaşmak: Biyomedikal Alanda Bilimsel Makale Yazım Kuralları ile ilgili Derleme", *Yükseköğretim Dergisi*, 3/3, 142-150.
- Çuhadar, Ç. E., Kaarbo, J., Kesgin, B. ve Özkeçeci-Taner, B. (2020). "Turkish leaders and their foreign policy decision-making style: a comparative and multi-method perspective", *Turkish Studies*, DOI: 10.1080/14683849.2020.1724511
- Day, R. A. ve Gastel, B. (2012). *How to write and public a scientific paper*, Cambridge, Cambridge University Press.
- De Volo, L. B. ve Shatz, E. (2004). "From the Inside out: Ethnographic Methods in Political Research", *PS: Political Science and Politics*, 37/2, 267-271.
- Eisenhart, M. (1998). "On the subject of interpretive reviews", *Review of Educational Research*, 68/4, 391-399.
- Ekmekçi, A. ve Konaç, E. (2009). "Bilimsel yazımın bazı temel kuralları", *TUBAV Bilim Dergisi*, 2/1, 117-121.
- Esen, B. (2020). "Praetorian Army in Action: A Critical Assessment of Civil-Military Relations in Turkey", *Armed Forces & Society*, 1-22, DOI: 10.1177/0095327X20931548
- Götz, E. (2019). "Enemy at the Gates: A Neoclassical Realist Explanation of Russia's Baltic Policy", *Foreign Policy Analysis*, 15/1, 99-117.
- Gülmez, S. B. (2017). "Turkish Foreign Policy as an Anomaly: Revisionism and Irredentism through Diplomacy in the 1930s", *British Journal of Middle Eastern Studies*, 44/1, 30-47.
- Gülmez, S. B. (2019). "Do Diplomats matter in Foreign Policy? Sir Percy Loraine and the Turkish-British Rapprochement in the 1930s", *Foreign Policy Analysis*, 15/1, 65-82.
- Gülmez, S. B. ve Cebeci, E. (2020). "Self-Determinasyon Hareketlerinde Kamu Diplomasininin Rolü: Katalonya Örneği", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 39, 239-253.
- Halperin, S. ve Heath, O., (2011) *Political Research: Methods and Practical Skills*, Oxford, Oxford University Press.
- Hammersley, M. (2004). "Literature Review", *The SAGE Encyclopedia of Social Science Research Methods*, (Ed: M. S. Lewis-Beck, A. Bryman ve T. F. Liao), Cilt 1, California, SAGE.

- Hart, C. (1998). *Doing a literature review*, London, Sage.
- Hatipoğlu, E. ve Palmer, G. (2016). "Contextualizing change in Turkish foreign policy: the promise of the 'two-good' theory", *Cambridge Review of International Affairs*, 29/1, 231-250.
- Hermann, Margaret G. (1980). "Explaining Foreign Policy Behavior Using the Personal Characteristics of Political Leaders", *International Studies Quarterly*, 24/1, 7-46.
- Hermann, M. G. (2001). "How Decision Units Shape Foreign Policy: A Theoretical Framework", *International Studies Review*, 3/2, 47-81.
- Holsti, K. J. (1970). "National Role Conceptions in the Study of Foreign Policy", *International Studies Quarterly*, 14/3, 233-309.
- Hooghe, L., Marks, G. ve Wilson, D. J. (2002). "Does Left/Right Structure Party Positions on European Integration?", *Comparative Political Studies*, 35/8, 965-989.
- Ilgit, A. ve Prakash, D. (2019). "Making Human Rights Emotional: A Research Agenda to Recover Shame in "Naming and Shaming"", *Political Psychology*, 40/6, 1297-1313.
- İşeri, E. (2009). "The US Grand Strategy and the Eurasian Heartland in the Twenty-First Century", *Geopolitics*, 14/1, 26-46.
- Johns, R. (2009). "Tracing Foreign Policy Decisions: A Study of Citizens' Use of Heuristics", *British Journal of Politics and International Relations*, 11/4, 574-592.
- Kavaklı, K. C., Chatagnier, J. T. ve Hatipoğlu, E. (2020). "The Power to Hurt and the Effectiveness of International Sanctions", *The Journal of Politics*, 82/3, 1-36.
- Kiraz, S. (2020). "Bir Dış Politika Analizi Yaklaşımı Olarak Neoklasik Realizmin İncelenmesi", *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13/4, 665-686.
- Köstem, S. (2020). "Russian-Turkish cooperation in Syria: geopolitical alignment with limits", *Cambridge Review of International Affairs*, DOI:10.1080/09557571.2020.1719040
- Külâh, B. ve Külâh, B. B. (2015). "Bilimsel makale yazımının esasları", *Bozok Tıp Dergisi*, 5/1, 53-58.
- Marx, G. T. (1997). "Of Methods and Manners for Aspiring Sociologists: 37 Moral Imperatives", *American Sociologist*, 28, 102-25.
- Özdamar, Ö. ve Erciyas, O. (2020). "Turkey and Cyprus: A Poliheuristic Analysis of Decisions during the Crises of 1964, 1967, and 1974", *Foreign Policy Analysis*, 16/3, 457-477.
- Rumelili, B. (2012). "Liminal identities and processes of domestication and subversion in International Relations", *Review of International Studies*, 38/2, 495-508.
- Rumelili, B. (2015). "Identity and desecuritisation: the pitfalls of conflating ontological and physical security", *Journal of International Relations and Development*, 18, 52-74.
- Saatçioğlu, B. (2001) "Revisiting the Role of Credible EU Membership Conditionality for EU Compliance: The Turkish Case", *Uluslararası İlişkiler*, 8/31, 23-44.
- Soyaltın-Colella, D. (2020a). "Uluslararası ve Bölgesel Yolsuzlukla Mücadele Rejimlerinde Yaptırım ve Sosyal Baskı: Karşılaştırmalı Bir Analiz", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19/1, 61-77.
- Soyaltın-Colella, D. (2020b). "(Un)Democratic change and use of social sanctions for domestic politics: Council of Europe monitoring in Turkey", *International Political Science Review*, 1-17, DOI: 10.1177/0192512120927120
- Tiryaki, O. (2014). "Bilimsel Yayın Hazırlama Teknikleri", *ÇOMÜ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 2/1, 143-155.
- Tokdemir, E. (2017). "Winning hearts & minds (!): The dilemma of foreign aid in anti-Americanism", *Journal of Peace Research*, 54/6, 819-832.
- Tokdemir, E. (2020). "Feels like home: Effect of transnational identities on attitudes towards foreign countries", *Journal of Peace Research*, 1-15, DOI: 10.1177/0022343320943251
- Tokdemir, E., Akcinaroglu, S., Ozen, H. E. Ve Karakoc, E. (2020). "'Wars of others': national cleavages and attitudes toward external conflicts", *International Interactions*, DOI: 10.1080/03050629.2020.1792898

Türkeş-Kılıç, S. (2020). "Justifying privileged partnership with Turkey: an analysis of debates in the European Parliament", *Turkish Studies*, 21/1, 29-55.

Ünver, Ü., Keleşoğlu, A. ve Küçükkaya, E. (2017). "Mühendislik Disiplinleri İçin Bilimsel Makale Yazım Esasları", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/3, 235-247.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).

2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:30.09.2020 ✓Accepted/Kabul:03.12.2020

DOI:10.30794/pausbed.803182

Araştırma Makalesi/ Research Article

Sallan Gül, S. ve Kahya Nizam, Ö. (2021). "Sosyal Bilimlerde İçerik ve Söylem Analizi" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2021 Sayı 42:Özel sayı 1, Denizli, ss. Ö181-Ö198.

SOSYAL BİLİMLERDE İÇERİK VE SÖYLEM ANALİZİ

Songül SALLAN GÜL* , Özlem KAHYA NİZAM**

Özet

Bir araştırma ya da çalışmayı bilimsel kılan en önemli öğelerden biri bilimsel araştırmanın yöntemine uygun araştırma tekniklerinin belirlenmesidir. Araştırma teknikleri bir araştırma, çalışma ya da projenin, veri toplama, düzenleme, veri işleme, yorumlama ve veri paylaşımına ilişkin araçlardır. Bu nedenle araştırmalarda doğru tekniklerin belirlenmesi ve uygulanması oldukça önemlidir. Bu çalışma son yıllarda sosyal bilimlerde disiplinler arası bir süreçte giderek yaygınlaşan içerik ve söylem analizi tekniklerini ele almakta ve açıklamaktadır. Çalışmada ilk olarak içerik analizinin türleri (nicel, nitel ve karma içerik analizi) ele alınmıştır. Her türün özellikleri, hangi araştırmalar için kullanımının daha uygun olduğu, araştırma sürecinin nasıl yürütüleceği ve tamamlanacağı gibi konular tartışılmıştır. Sonraki aşamada söylem analizi ve eleştirel söylem analizi tekniklerine yer verilmiştir. Söylem Analizi başlığı altında en yaygın kullanılan iki tür (Foucaultcu ve van Dijk) söylem analizi ele alınmıştır. Hem içerik hem de söylem analizinin her türüne ilişkin yapılmış uygulamalı çalışmalardan örneklerle konu açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İçerik Analizi, Nicel İçerik Analizi, Nitel İçerik Analizi, Söylem Analizi, Eleştirel Söylem Analizi, Foucault, van Dijk

CONTENT AND DISCOURSE ANALYSIS IN SOCIAL SCIENCES

Abstract

One of the factors that makes a research or study scientific is to determine research techniques in accordance with research methodology. Research techniques are tools about data collection, sorting and analysis along with interpretation and dissemination of findings of a research, study or project. Thus, it is very important to select and apply appropriate research techniques in a research process. This study reviews and explains content and discourse analysis techniques, which have become to be widely utilized in interdisciplinary social science studies. In this paper, first, the types of content analysis (quantitative, qualitative and mixed content analysis) are reviewed. The traits of each type are explained and a discussion is presented regarding such issues as how and where to use each different type and how to carry out and complete each technique in different research settings. In the last section, discourse and critical discourse analysis techniques are discussed. The two most common types of discourse analysis (by Foucault and van Dijk) are examined. The subject is clarified by providing the examples of application of both content and discourse analyses.

Keywords: Content Analysis, Quantitative Content Analysis, Qualitative Content Analysis, Discourse Analysis, Critical Discourse Analysis, Foucault, van Dijk.

*Pof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ISPARTA.
e-posta: songulgul@sdu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-1107-7372>)

**Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ISPARTA.
e-posta: ozlemkahya@sdu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-7604-3678>)

GİRİŞ

Bilimsel araştırmalarda araştırma teknikleri, araştırma yöntemi ve onun düşünsel temellerini belirleyen yaklaşım ve ilkeler temelinde belirlenen araçlardır¹. Özellikle nicel çalışmalarda araştırmanın geçerlilik ve güvenilirliği doğru tekniklerin seçimine bağlıdır. Araştırmanın geçerliliği ya da açıklamak istediği şeyi açıklama gücü ve anlamlılığı ölçme özelliğiyle ilgili olduğundan, araştırmada bilgi elde etme ve analiz araçları olan tekniklerin seçimi doğru ve bilimsel ölçütlerle yapılmalıdır. Yine nicel araştırma yönteminde araştırmacı araştırma araçları ve analiz teknikleriyle nedensellik ilişkisini açıklayabilme, öngörülerde bulunabilme ve genelleme yapabilmeyi hedeflediğinden, sayısal verileri ölçecek güvenilir ve geçerli araştırma araçlarını kullanması gerekir. Diğer yandan, nitel araştırma yönteminde sosyal anlam, yorum, süreçler ve inşalar üzerine odaklanılır ve bağlamsal nitelik önemlidir. Bir başka ifadeyle, nitel araştırmalarda betimleyicilik ve bütünselliğın yanında, araştırma tekniklerinin uygulanmasındaki esneklik ile araştırmacının uygulama sürecinin bir parçası olması, bu yöntemi kabul eden araştırmacılar için araştırma tekniğı ve analiz aşamalarını daha da önemli hale getirir. Dolayısıyla, araştırmacılar için ister nicel, sayısal ya da veri bazlı, isterse sayısal olmayan nitel, deneysel ve bağlamsal olsun, bilimsel çalışmalarda yöntemine uygun araştırma araçları olan araştırma ve analiz tekniklerinin seçimi belirleyicidir. Bu nedenle bazı araştırma teknikleri nicel yöntemle, bazı teknikler nitelle ve bazı teknikler ise her ikisiyle de kullanılabilir. Bu yazı kapsamında biri hem nicel, hem de nitel araştırmalarda kullanılan (içerik analizi), diğeri ise sadece nitel araştırma yönteminde kullanılması uygun olan (söylem analizi) iki araştırma tekniğı ele alınmış, özellikleri türleri, yöntemsel farklılıkları ve uygulama esasları açıklanmıştır.

1. İÇERİK ANALİZİ

İçerik çözümlemesi olarak da adlandırılan içerik analizi, ele alınan herhangi bir kaydedilmiş iletişim biçiminin içeriğine odaklanmaktadır. Söz konusu kaydedilmiş iletişim biçimi, kitap, dergi gibi her türlü yazılı metin ya da yazıyla aktarılmış her türlü sözel anlatım olabileceğı gibi televizyon programları, reklamlar gibi görsel öğeler de olabilir. İçerik analizi, tanıklık, mevzuat, kamu belgeleri, vaka çalışmaları, raporlar, anket ve görüşme sorularının cevapları, haber bültenleri, Web sayfaları, reklam panoları, posterler, grafiti, radyo programları, kataloglar, fotoğraflar, çizimler, videolar, filmler, müzikler, gazeteler, kitaplar, dergi makaleleri, dini metinler, ders kitapları, nutuklar, romanlar ve mektuplar gibi birçok iletişim biçimini analiz etmek için kullanılabilir.

İçerik analizi ilk olarak 1950'li yıllarda ABD'de iletişim-bilimsel bir teknik olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu teknikle diziler, filmler ya da TV programlarında işlenen konuların işlenme sıklığının toplumsal etkilerinin yansımalarının anlaşılması amaçlanmıştır (Mayring, 2011: 116). Başlangıçta içerik analizi her ne kadar iletişim alanında ortaya çıkmışsa da günümüzde tarih, sosyoloji, eğitim bilimleri, psikoloji gibi birçok disiplinde sıklıkla kullanılmaktadır².

Araştırmacılar içerik analizini kullanarak belirli kelimelerin, temaların veya kavramların varlığını, anlamlarını ve ilişkilerini ölçebilir ve/veya analiz edebilir. İçerik analizi özellikle, doğrudan metinler ve/veya anlatı çözümlemeleri aracılığıyla sosyal etkileşimin niteliğini analiz etmede oldukça kullanışlı bir araştırma tekniğıdir. Hem nicel hem de nitel araştırmalarda kullanılabilir. Bu bağlamda nicel içerik analizi ve nitel içerik analizi ayırımından söz etmek mümkündür. Nicelde elde edilen sonuçlar sayılar ve yüzdeler üzerinden betimlenir. Nitel içerik analizi ise doğrudan metinler veya transkriptler aracılığıyla sosyal etkileşimin ve iletişimin yönünün anlaşılmasını sağlar. Belirli kategoriler ve ilişkiler arasında değişebilen ilişkileri metnin kodlanmış biçimiyle istatistiksel olarak analiz etmeye ya da anlamaya ve yorumlamaya yarar. İçerik analizi, içeriğın çeşitli yönlerini sayarak ve/veya kodlayarak her türlü içeriğı özetlemek için geliştirilen bir analiz tekniğıdir (White ve Marsh 2006: 30-31).

1 Sosyal bilimlerde kullanılan araştırma yöntemleri ve felsefi yaklaşımlarına ilişkin tartışma için bkz. Neuman, 2012; Kahya Nizam, 2020.

2 Farklı disiplinlerden araştırmacıların yapmış olduğu içerik analizi çalışmaları için bkz. Bilgin, 2014; Çebi, 2003.

Tablo 1: İçerik Analizinde Beş Adım

1. Analiz İçin İçerik Seçme
2. İçerik Birimleri Oluşturma
3. Kodlama İçin İçerik Hazırlama
4. Nicel Analizde Kelime Sayma/ Nitel Analiz İçin Kategorileri Belirleme
5. Nicel Analizde Sonuçları Betimleme/Nitel Analizde Yorumlama

Hem nicel hem de nitel içerik analizinde beş temel adım vardır. İlk olarak yapılması gereken analiz edilecek içeriğin seçilmesidir. Araştırma sorusuna göre analiz edecek metinler seçilir. Bu metin bir filmin, bir yasa tutanağının ya da bir öykünün anlatısı olabilir. İkinci olarak analiz birimleri belirlenir ve kategorileri tanımlanır. Üçüncü olarak kodlama için bir dizi kural geliştirilir. Değişkenler araştırma soruları ya da hipotezler doğrultusunda belirlenir. Dördüncü olarak belirlenen değişkenler bağlamında metin kurallara göre kodlanır. Son olarak da metin analiz edilir ve sonuçlar çıkarılır ya da yorumlanır.

1.1. Nicel İçerik Analizi

Nicel İçerik Analizi, içerik analizinin ilk ortaya çıkan ve günümüzde kullanılmaya devam bir türüdür. Nicel araştırma yönteminin her aşamasında olduğu gibi nicel içerik analizinde de nesnellik/objektiflik, sistematiklik önemlidir; dolayısıyla ele alınan ögenin nesnel, sistematik ve nicel yollardan betimlenmesi amaçlanmaktadır. Bu yönüyle de pozitivist gelenekten beslenen nicel içerik analizi kopyalamaya izin veren özel aşamaları içerir (White ve Marsh, 2006: 27). Söz konusu içerikte temel öğeler sınıflandırılmakta ve içeriğin yorumlanmasında nicel öğelerden yararlanılmaktadır. Nicel içerik analizi yapmak isteyen bir araştırmacı, veri toplamak amacıyla metinlerde belirli sözcüklerin kaç kez tekrarlandığını sayabilir, gazetelerde sütunlara ya da haberlere ayrılan alanın kaç santimetrekare olduğunu ölçebilir ya da radyo ve televizyonda araştırılan konuya kaç dakika/saat ayrıldığını hesaplayabilir. Elde ettiği verilerden yola çıkarak da söz konusu iletişimin niteliği hakkında fikirler sunabilir (Gönç Şavran, 2018: 95). Nicel içerik analizinin yaygın kullanımı yazılı metinler üzerinedir ve burada nicel öğelerin tespit edilmesinde belirli sözcüklerin metin içerisinde yer alma sıklığı belirleyicidir. Diğer bir deyişle nicel içerik analizi açık kodlama kurallarına göre bir metnin sıkıştırılması ve sistematik hale getirilerek daha az kelimeyle analiz edilmesine yönelik bir tekniktir. Burada amaç, herhangi bir metnin içinde yer alan belli kavram veya kelimelerin sıklığını ortaya koymak ve sayısal olarak ifade etmektir (Stemler, 2000: 1). Bu sayede iletişim biçimine ve bu iletişim biçiminin kaynağına ilişkin söz söylemek mümkündür.

Nicel içerik analizi, üç temel noktada eleştirilmektedir. Bunlardan ilki, tekniğin kullanımı esnasında metnin yapısını bozduğu düşüncesidir. Buna göre metin parçalara bölünmekte ve yeniden yapılandırılmaktadır. Bu durum da ilk metinden farklı bir metin ortaya çıkarmaktadır. İkinci eleştiri içeriğin metinden soyutlanmasıdır. Bu durum, bağlantının kopmasına neden olmaktadır. Üçüncü eleştiri ise metnin yalnızca görünen yönü ile ilgilenilmesidir. Metin içerisinde yer alan ideolojik anlamlar göz ardı edilmektedir. Bal (2013: 184)'a göre söz konusu eksiklikleri gideren başka bir teknik (söylem analizi) var olduğundan bu eleştiriler yersizdir. Nitekim içerik analizinin doğası budur. Daha çok nicel içerik analizine yönelik bu eleştiriler ise nitel içerik analizinin gelişmesine katkı sağlamıştır.

Nicel İçerik Analizine Örnek Çalışma 1: Medyada Kadın Cinayeti Haberlerindeki Cinsiyetçi İzler: Radikal Gazetesi³

Sallan Gül ve Altındal (2015) çalışmalarında medyadaki kadın cinayeti haberlerinin haber değeri taşıma ve haber yapıma biçimlerini Radikal Gazetesi örneğinde ele almış ve bu tekniği uygulamışlardır. Yazarlar çalışmalarının nicel içerik analizi yaptıkları bölümünde araştırma konusu doğrultusunda 2013 yılı içerisinde yayınlanan 79 toplumsal cinsiyet temelli kadın cinayeti haberi olduğunu tespit etmiş ve içerik analizi tekniği ile incelemiştir. Çalışmada iki ana kategori ve alt kategoriler şöyle belirlenmiştir:

Birinci Ana Kategori: Kadın Cinayeti Haberlerinin Haber Olma Niteliği

Alt Kategori 1: Haberin Yayın Sayfası

3 Sallan Gül ve Altındal, 2015. Medya çalışmalarında nicel içerik analizinin kullanıldığı başka bir örnek için bakınız: Riffe, Lacy ve Fico, 2005.

Alt Kategori 2: Sayfada Yer Alış Biçimi

İkinci Ana Kategori: Haber Başlıklarında ve Metin İçeriklerinde Kullanılan Kavram ve Anlatılar

Alt Kategori 1: Haberin Kimin Tarafından Yazıldığı

Alt Kategori 2: Haberin Kaynağı

Alt Kategori 3: Yazarın Bakış Açısı

Alt Kategori 4: Kadın Cinayetini ve Ölümü Niteleyen Kavram Seti

Alt Kategori 5: Failin ve Mağdurun Tanımlanış Biçimleri

Yazarlar, ilgili kategoriler doğrultusunda haberleri gözden geçirmiş ve sayısallaştırdıkları verileri grafiklerle sunmuşlardır. Örneğin, haber başlıklarında failin tanımlanma biçimini ele alan yazarlar, “sevgili”, “katil zanlısı koca”, “eş katili” gibi tanımlamalar olduğunu tespit etmiş, bu tanımlamaların kaç haberde yer aldığından yola çıkarak analiz yapmıştır. Nicel içerik analizinin kullanıldığı araştırma, Radikal gazetesi örneğinde, eşitlikçi bir toplumun inşasında toplumsal sorunlara yeterli düzeyde toplumsal cinsiyet duyarlılığıyla yaklaşmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Nicel İçerik Analizine Örnek Çalışma 2: 1980’lerden 2000’lere Türk Sinemasında Ürün Yerleştirme Uygulamalarında Görülen Nicel Değişim⁴

Nicel içerik analizinin kullanıldığı bir diğer çalışma iletişim alanında yapılmış olup, 1980’lerden 2000lere Türk sinemasında ürün yerleştirme uygulamalarının kullanımında meydana gelen değişimi konu edinmektedir. Taşkaya (2009) çalışmasında onar yıllık periyodik aralıklar olarak 1987, 1997, 2007 yıllarını belirlemiş ve her yılda en fazla gişe gelirene sahip olmuş olan 10 filmi seçerek toplam 30 filmi nicel içerik analizi ile incelemiştir. Çalışmada üç ana kategori ve alt kategoriler şöyle belirlenmiştir:

Birinci Ana Kategori: Ürün Yerleştirme Uygulamalarının Ürün Sayısı, Süre ve Sahne Sayısında Meydana Gelen Değişim

Alt Kategori 1: Filmde Ürün Yerleştirme Durumu

Alt Kategori 2: Ürün Yerleştirme Uygulamalarının Görüldüğü Süre, Sahne ve Sıklık Ortalamaları

Alt Kategori 3: Ürün Yerleştirme Yapılan Süre

İkinci Ana Kategori: Ürün Yerleştirme Uygulamalarında Kullanılan Stratejilerin Gösterdiği Değişim

Alt Kategori 1: Ürünün Yerleştirilme Stratejileri

Alt Kategori 2: Ürünün Olay Örgüsüne Yerleştirilme Durumu

Alt Kategori 3: Yerleştirilen Ürünün Oyuncu Tarafından Kullanılma Durumu

Alt Kategori 4: Yerleştirilen Ürünün Filmde Oyuncu Tarafından Kullanılma Durumu

Üçüncü Ana Kategori: Sponsorluk İlişkileri ile Ürün Yerleştirme Uygulamaları Arasındaki İlişkinin Gösterdiği Değişim

Alt Kategori 1: Filmlerde Sponsor Desteği Dağılımı

Alt Kategori 2: Yerleştirilen Ürünün Sponsor Olma Durumu

Alt Kategori 3: Yerleştirilen Sponsor Ürünün Görüldüğü Film, Sahne ve Süre Dağılımı

Alt Kategori 4: En Çok Görülen 10 Markanın Film ve Sahne Bazında Görünme Sıklığı Dağılımı

⁴ Taşkaya, 2009.

Taşkaya (2009)'nın çalışması, nicel içerik analizinin farklı ölçme tekniklerini kullanması açısından iyi bir örnektir. Çalışmada, belirlenen kategorilere uygun olarak bazı öğelerin var olup olmadıklarının, yerleştirilen ürünlerin kaç tane olduğunun, ürün yerleştirme yapılan sahnelerin vb. sayılmasının yanı sıra her bir film içinde ürün yerleştirme yapılan markaların ortalama görünme süresinin saniye, dakika üzerinden ölçülmesi gibi teknikler de kullanılmıştır. Yazar, Türk sinemasında son 20 yıl içerisinde ürün yerleştirme konusunda meydana gelen değişime ilişkin yapmış olduğu nicel içerik analizi sonrasında süre, sahne ve film bazında artış olduğu bulgulamış ve 1980'lerle birlikte Türkiye'de uygulanan neo-liberal ekonomi politikalarından Türk sinemasının da etkilendiği sonucuna ulaşmıştır.

1.2. Nitel İçerik Analizi

Nitel içerik analizi, temalar ve örüntülerin tanımlanması ve kodlamanın sistematik sınıflandırılması aracılığıyla metin verilerinin içeriğinin öznel yorumlanmasına dayanan bir araştırma türü olarak tanımlanmaktadır (Hsieh ve Shannon, 2005: 1279). Nitel içerik analizine ilişkin tanımlamalar, bu tekniğin konuşmaların/ metinlerin ve bunların özel bağlamlarının bütünlük bir görünümünü vurguladığını göstermektedir. Nitel içerik analizi, belirli bir metinde açık veya gizli olabilecek anlamları, temaları ve kalıpları incelemek için yalnızca kelimeleri saymanın veya metinlerden nesnel içerik çıkarmanın ötesine geçer. Araştırmacıların sosyal gerçekliği öznel ama bilimsel bir şekilde anlamalarını sağlar. Bu bağlamda araştırmacının yorumlayıcı bir paradigma içinde çalıştığı nitel içerik analizi, daha geleneksel bir teknik olan nicel içerik analizine değerli bir alternatiftir (Zhang ve Wildemuth, 2009). Nicel içerik analizinin tam tersine nitel içerik analizi hızlı bir sayısallaştırma eğiliminden kaçınmakta, metnin içeriğindeki anlama odaklanmaktadır. Anlamı ortaya çıkarırken de kodlar ve temaları kullanmaktadır. Bu kategorilere göre araştırmanın konusu ile ilgili boyutlar belirlenmekte ve metinden süzülerek alınmaktadır. Metnin kategorilere bölünmesi, aşamalı ve sistematik olarak incelenmesi anlamına da gelmektedir. Bu sayede metin iyi bir denetimden geçer ve adım adım ilerlendiği için de güçlüdür (Mayring, 2011: 117).

Tablo 2: Nitel İçerik Analizinde Altı Aşama

1. Analiz Konusu, Sorun, Teori
2. Seçme Ölçütünün Belirlenmesi; Kategori Oluşturma
3. Cümle Bazında Verinin Ele Alınması: Kategorilerin Tanımlanması; Toplama (Tipleştirme) veya Yeni Kategoriler Oluşturma
4. Kategorilerin Revizyonu
5. Son Kez Materyali Ele Alış
6. Yorumlama/ Değerlendirme

Nitel içerik analizinin temel ismi olan Mayring (2011)'e göre söz konusu analiz altı temel aşamadan oluşmaktadır. Bir araştırmacının analiz konusunu/sorununu belirledikten sonra ilk yapması gereken kategorileri ortaya koymaktır. Kategorileştirme için seçim ölçütlerinin belirlenmesi gerekmektedir. Kategoriler, analizin amacı dikkate alınarak oluşturulmalıdır. Kategorilerin doğru bir şekilde oluşturulabilmesi için ise materyal üzerinde satır satır çalışmak gerekmektedir. Kategorilerin kurulması için kategorinin tanımına uygun metinler bulunur. Materyale en çok yaklaşan bir terim ya da cümle, kategorinin adlandırılmasına yardımcı olur. Analiz sürdürülürken bu tanımlamaya uyan yeni bir cümle daha bulunursa, bu da ilgili kategoriye bağlanır. Yeni bir metin ögesi mevcut kategorilere uymazsa yeni bir kategori oluşturulur ve onun altında toplanır. Bu sayede üçüncü aşama olan toplama aşaması tamamlanmış olur. Mayring'e göre metnin %10-50 arasında yer alan kısmı yeniden incelediğinde artık daha fazla yeni kategoriye rastlanmıyorsa, toplanmış kategori sistemi yeniden çalışılır. Tekrarlamaların, iç içe geçmelerin olup olmadığı gözden geçirilir. Eğer materyal sistemiyle ilgili değişiklikler oluyorsa materyal baştan sona tekrar incelenmelidir. Olmaması durumunda ise materyal son kez yeniden ele alınarak yorumlama ve değerlendirme işlemine tabi tutulabilir (Mayring, 2011: 118-119).

Nitel İçerik analizinde amaç, bir içerik gövdesi içindeki önemli temaları veya kategorileri belirlemek ve bu temalar/kategoriler tarafından yaratılan sosyal gerçekliğin zengin bir tanımını sağlamaktır. Dikkatli veri hazırlama, kodlama ve yorumlama yoluyla, nitel içerik analizinin sonuçları yeni teorilerin ve modellerin geliştirilmesini destekleyebilir, ayrıca mevcut teorileri doğrulayabilir ve belirli ortamlar veya fenomenler hakkında açıklamalar sağlayabilir (Zhang ve Wildemuth, 2009). Teknik bu anlamda bilimsel bilginin üretiminin zenginleşmesi bakımından oldukça elverişlidir.

Nitel İçerik Analizine Örnek Çalışma 1: Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet: 1928'den Günümüze⁵

Gümüšoğlu çalışmasında 1928 yılından günümüze kadar olan süre içerisinde ders kitaplarında toplumsal cinsiyet olgusunu ele almaktadır. Gümüšoğlu'nun çalışması kitaplardaki hem yazılı ifadelerin hem de görsel materyallerin nitel bir içerik analizini yapan zengin bir çalışmadır. Çalışma, toplumsal cinsiyet olgusu bağlamında yedi kategoride ortaya konmuştur. Ders Kitaplarında Aile İçi İşbölümü, Kadınların Yönlendirildikleri Meslekler ve Toplumdaki Yerleri, Öğretmen Anneden Hizmetkâr Anneye, 1945 Öncesi ve Sonrasında Çocukların Oyunları, Erkek Alanı Haline Dönüşen Bilim ve Teknoloji, Kemalistlerin İdeal Kadın Tipi ve Mevcut Durum ve Aile Bilgisi ve Ev İdaresi çalışmanın ana kategorileridir. Bu kategoriler doğrultusunda yazar kitaplarda yer alan resim ve metinleri yorumlamış (Şekil 1), Türkiye'nin farklılaşan siyasal tarih dönemlerinde ders kitaplarında toplumsal cinsiyet olgusunun sunumunun dönüştüğünü ortaya koymuştur.

Şekil 1: Gümüšoğlu'nun Çalışmasından Bir Örnek (2016: 238)

Baba bilgi sahibi olurken, anne de boş durmuyor, aileyi besliyor!
Ayrıca anne ve kız koltuğun kıyısına oturmuşlar,
kendi evlerinde bir "konuk" gibi. Oysa baba rahat bir ifadeyle oturuyor.

(Hayat Bilgisi, 1. Sınıf, 1997)

Nitel İçerik Analizine Örnek Çalışma 2: Kadınların Günlük Hayattaki İletişim Engelleri: Nitel Bir Çalışma⁶

Girgin-Büyükbayraktar (2018) çalışmasında temel aldığı metni yapmış olduğu alan araştırmasından elde etmiş, söz konusu metin 38 kadınla yapılmış görüşmeler sonucunda oluşmuştur. Yazar, araştırmasıyla kadınların günlük hayatta karşılaştıkları iletişim engellerini belirlemeyi amaçlamış ve bu amaç doğrultusunda tematik bir nitel içerik analizi gerçekleştirmiştir. Çalışmada elde edilen veriler yorumlanırken öncelikle üç ana tema belirlenmiş, sonrasında ise temaların altında yer alacak kategoriler oluşturulmuştur. Çalışmada belirlenen temalar ve alt kategoriler şöyledir:

1. Ana Tema: Bireysel Engeller

(Kategoriler: Zihin Okuma, Hatalı Falcılık, Felaketleştirme, Etiketleme, Hemen Anlaşılmak İsteme, Alınan Olma, Duyguları ile Hareket Etme, Onay Arayıcılık, Aşırı Soğuk Davranma, Gizemli Olma)

2. Ana Tema: Korku ve Duygusal İmalar

(Kategoriler: Yargılayıcı ve Suçlayıcı Davranılması, Aşırı Kontrol Edilme ve Denetlenme, Duygulara Önem Verilmemesi, Dedikodu Yapılması, Lakap Takılması, Tehdit ve Gözdağı Verilmesi, Karşı Cins Tarafından Baskı Hissedilmesi, Dinlenilmediğinin Hissedilmesi)

⁵ Gümüšoğlu, 2016. Medya analizi bağlamında TV programları ve sinemalar üzerinden İran'daki rehine krizi üzerine yapılmış bir nitel içerik analizi örneği için bakınız: Altheide, 1987.

⁶ Girgin Büyükbayraktar, 2018.

3. Ana Tema: Sosyo-psikolojik Engeller

(Kategoriler: kendini değersiz hissetme, kendini yetersiz hissetme, geçmişe takılma ve şu ana odaklanamama, günah keçisi ilan edilme, çekingen davranma)

4. Ana Tema: Dil ile ilgili Engeller

(Kategoriler: Uzun ve Karmaşık Cümleler Kullanma, Aşırı Abartılı Olma, Donuk Olma)

Çalışmada örneklem grubunda yer alan kadınların ifadeleri, belirlenen kategorilerin karşısında yer alacak şekilde tablolaştırılarak sunulmuştur. Aşağıda bir bölümüne yer verilen tablo (Girgin-Büyükbayraktar, 2018: 151), çalışmanın Sosyo-psikolojik Engeller teması altında yer alan kategorileri ve bu kategorilerin ortaya çıkmasını sağlayan görüşmecilerle ifadelerini göstermektedir. Bulguların sunumunda tabloların kullanılması, nitel içerik analizinin daha kolay anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Temalar	Kategoriler	Örnek Görüşler
Sosyo-psikolojik Engeller	Kendini Değersiz Hissetme	“Ben kendi kendime düşünüyorum insanlar benimle neden iletişime geçsinler, benimle insanların konuşmasını anlamıyorum?” (K32) “İnsanlara anlatacak hiç önemli görüşüm yok.” (K34)
	Kendini Yetersiz Hissetme	“İletişime geçtiğim insanlarla uzun süre konuşacak konu bulamıyorum, bu konuda kendimi yetersiz hissediyorum.” (K38) “Kendimin entelektüel olduğumu düşünmüyorum, kendi kendime düşünüyorum insanlar benimle neden konuşsun.”(K26)

1.2.1 Kategorik -İçerik Perspektifi Analizi

Kategorik-İçerik Perspektifi (*Categorical-Content Perspective*) bir nitel içerik analizi türüdür. Bu tekniğin kullanımında ilk olarak temel alınan metin araştırma sorusu ve amaçları ekseninde gözden geçirilir, sonrasında metindeki ilgili ifadeler işaretlenir ve birleştirilir. Böylece alt metinler seçilmiş olur. Eğer bu teknik birden fazla metinden ele edilen bulguların analizinde kullanılacaksa tüm veri tek bir metin olarak kabul edilir. İkinci aşamada seçilmiş olan alt metinlerden içerik kategorileri tanımlanır. Seçilen alt metni kesen sözcükler, cümleler ya da cümle grupları birimlerinin sınıflandırması için araçlar sağlayan çeşitli temalar veya perspektifler kategorileri oluşturur. İlgili kategoriler araştırma konusunu açıklamaya yönelik bir teoriden yola çıkarak tanımlanabileceği gibi metni satır satır okuyarak araştırmacı tarafından da oluşturulabilir. Kategoriler belirlendikten sonra uygun olan ifadeler kategorilerin altına yerleştirilir. Veriler işlendikten sonra araştırmanın amaç ve soruları doğrultusunda bulguların değerlendirilmesi yapılır (Lieblich, Mashiach ve Zilber,1998: 112-114).

Kategorik İçerik Perspektifine Örnek Çalışma: Türkiye'nin Uluslararası Göç Deneyiminde Milliyetçilik Söyleminin Yeniden İnşası: İzmir'deki Suriyeliler Örneği⁷

Kahya Nizam (2019) İzmir'deki yerleşik halkın Suriyelilere bakışını milliyetçilik temelinde ele aldığı çalışmasında alan bulgularının analizinde bu tekniği kullanmış, Lieblich ve arkadaşlarından farklı olarak da kategoriler içerisinde yer alan ifadelerden yola çıkarak metafor ve metanomlar oluşturmuştur⁸. Metafor ve metanomlar oluşturulurken kategori içerisinde yer alan ifadelerin genel bağlamına karşılık gelmesine özen gösterilmiş ve kategoriler oluşturulan metafor ve metanomlar ile adlandırılmıştır. Araştırmacı araştırma konusu bağlamında “*Bir Karşılaşma Mekanı Olarak İzmir: İzmir'de Olmak ve İzmirli Olmaya İlişkin Anlamlar*”, “*Suriyelilerin İzmir'e Göç Serüveni ve Yerleşme Dinamikleri*”, “*Türk/Türkiyeli ve Suriyeli Kimliğinin Toplumsal İnşasında Milliyetçiliğin Öğelerinin Görünümleri*

⁷ Kahya Nizam, 2019.

⁸ Metafor ve metanomlarla zenginleştirerek aynı tekniği kullanan başka bir araştırmacı için bkz. Yılmaz, 2010.

ve Damgalama Dinamikleri”, “Suriyeliler ile Sosyal Etkileşimin Niteliği, Sürekliliği ve Derecesinde Milliyetçiliğin Öğelerinin Belirlenimleri”, “Suriyeliler ile Birlikte Yaşama ve Ortak Geleceğe Bakış” olmak üzere altı ana kategori belirlemiştir. Bu kategoriler altında katılımcıların anlatılarından yola çıkarak alt kategoriler oluşturulmuştur. Oluşturulan alt kategoriler ise tüm kategorideki ifadeleri kapsayacak şekilde bir metaforik ya da metonomik ifadeye dayandırılarak adlandırılmıştır. “Fakir Yatağı”, “Kültür Erozyonu” metaforlardan, “Kırkambar Kent”, “Yarım Cennet”, “Çakma Türklük” ise kullandığı metonomlardan bazılarıdır. Örneğin, Fakir Yatağı katılımcıların İzmir’in yoksullar için yaşanabilir bir kent olmasına yaptıkları vurgu sonucu ortaya çıkmıştır. Kültür Erozyonu metaforu ise kültürel zenginliği ile ön plana çıkan bir kent olarak tanımladıkları İzmir’e Suriyelilerin kültürel olarak katkı sağlamadıkları düşüncesine karşılık geliştirilmiştir.

1.3. Karma İçerik Analizi

Karma içerik analizi, nicel ve nitel içerik analizinin birlikte kullanıldığı bir tekniktir. Analiz birimlerinin sıklığına ya da kategoriler üzerinden giderek anlamlara odaklanmaya ağırlık vermek mümkündür. Hangisinin ağırlıklı olacağı ise araştırma konusuna, problemine ve materyalin niteliğine göre değişebilir (Bal, 2013: 186). Karma içerik analizinde aynı materyal hem nicel hem de nitel içerik analizinin aşamalarından geçirilerek ele alınır.

Karma İçerik Analizine Örnek Çalışma 1: Atatürk’ün Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Geçişte Rejim Stratejileri: Atatürk’ün TBMM Açılış Konuşmalarının İçerik Analizi (1920-1938)⁹

Mutlu (2014) çalışmasında Atatürk’ün yapmış olduğu Meclis açılış konuşmalarını hem nicel hem de nitel içerik analizi, karma içerik analizi ile analiz etmiştir. Çalışmasının konusunu Atatürk’ün Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e geçiş düşüncesi, ideolojisi ve stratejileri olarak belirleyen Mutlu, Atatürk’ün hangi kavramları sıklıkla ve hangi bağlamlarda kullandığını tespit etmiş, buradan hareketle de onun düşünce ve politikalarını ortaya koymayı amaçlamıştır. Yazar çalışmasında Atatürk’ün 1920-1938 tarihleri arasında yapmış olduğu yirmi Meclis açılış konuşması metnini incelemiştir. Nicel içerik analizi kapsamında kelime sıklıklarını tespit eden Mutlu, nitel içerik analizi kapsamında sıklıkla kullanılan bu kelimelerin hangi bağlam ve anlamlarda kullanıldığı yorumlamıştır. Örneğin, çalışmada Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Geçiş Stratejilerinin Belirlenmesi kategorisi altında millet, milli, memleket, devlet, cumhuriyet gibi kelimelerin kullanım sıklıkları grafiklerle gösterilmiştir. Buna göre millet kelimesi 597 kez kullanılarak en sık kullanılan kelime olurken, en az kullanılan kelime Anadolu (74) kelimesidir. Yazar, meclis açılış konuşmalarında kullanılan kelimeleri, metnin ilgili kısmından çekerek, dönemin içinde bulunduğu koşullar, yapılan yasal düzenlemeler gibi değişkenler etrafında kapsamlı olarak yorumlamıştır. Karma içerik analizi sonucunda ise her konuşmanın dönemin içinde bulunduğu koşullara hitap ettiği ve dönemin olayları etrafında şekillendiği sonucuna ulaşmıştır.

Karma İçerik Analizine Örnek Çalışma 2: Dijital Feminizm: Hashtag’in Cinsiyeti¹⁰

Alikılıç ve Baş (2019) çalışmalarında Türkiye’de feminizmin sosyal medyada nasıl tanımlandığını ve feminizm hareketiyle ilgili oluşmuş baskın içeriği “hashtag”ler üzerinden ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu eksende Türkiye’de en çok kullanılan platform olan “Eksisözlük”te, 1999’dan Eylül 2018’e kadar olan süre içerisinde, “feminizm” ve “feminist” hashtagleriyle yer alan konuları incelemişlerdir. “Türkiye’de feminizm ve feminist kavram başlıkları altına yapılan tanımlar olumlu mudur?”, Türkiye’de feminizm ve feminist kavramları üzerine geliştirilen yorumlardaki söylemde hangi tipoloji baskındır?, Türkiye’de kaçınıcı dalga feminizm/ feminist konuları online konuşulmaktadır? ve Türkiye’de feminizm ve feminist söylem tipolojisi son 20 yılda nasıl değişim göstermektedir?” sorularını yanıtlamaya çalışan yazarlar, toplamda 1382 yorumu amaç cümleleri ile kategorize ederek değerlendirmiştir. Örneğin, “Türkiye’de feminizm ve feminist kavram başlıkları altına yapılan tanımlar olumlu mudur?” Ana kategorisi altında pozitif (feminizmi savunan), negatif (feminizmi kötüleyen), nötr (bilgi verici içerikler, vb.), çıkarım yapılamaz (link yönlendirmeleri vb.) ve karışık (feminizmi hem savunan hem kötüleyen) olmak üzere 5 kategori belirlenmiştir.

Her bir kategori nicel içerik analizine tabi tutulmuş, seçilen hashtaglerle ilgili yıl temelinde kaç yorum yapıldığı, bunlardan kaçının negatif, pozitif, nötr, çıkarım yapılamaz ya da karışık olduğu gibi veri istatistikleri grafiklerle sunulmuştur. Bulgular istatistiksel olarak ifade edildikten sonra yorumların içeriği nitel içerik analizine tabi

9 Mutlu, 2014.

10 Alikılıç ve Baş, 2019.

tutulmuştur. Örneğin “Feminist” hashtagine yapılan yorumların %45’inin negatif olduğu, negatif tanımlamanın kaynağının ise feministlerin “lezbiyen”, “çirkin kadınlar” oldukları gibi ifadelerle ortaya konduğu yorumlardan yola çıkarak analiz edilmiştir. Yapılan karma analiz sonucunda “feminizm” ve “feminist” kavramlarının yüksek oranda negatif olarak tanımlandığı, cinsellik ve şiddet içerikli olduğu anlaşılmıştır.

2.SÖYLEM ANALİZİ¹¹

Söylem çalışmaları olarak da adlandırılan söylem analizinin gelişiminde sosyoloji disiplininde 1940’larda başlayan H. Garfinkel ve E. Goffman gibi sosyologların mikro-sosyolojik çalışmalarının önemli bir katkısı bulunmaktadır. Özellikle 1960’larda sosyolojide söylemin öne çıkması, pozitivist geleneğe karşı hermeneutik ve anlamacı-yorumsamacı anlayışın etkin olmasıyla ilişkilidir. Söylem, salt söylem olmadığı, onun sosyal hayatı inşa ettiği, dünyayı yeniden zihinsel olarak kurguladığı, ideoloji içerdiği, insanlar arasındaki sosyal ilişkileri anlamlandırdığı kabulü ile sosyolojik çalışmalarda yerini almıştır (Bal, 2013: 258). Söylem analizi, 1970’li yıllardan bu yana ise sosyolojinin yanı sıra felsefe, psikoloji, iletişim, tarih gibi birçok disiplini içeren akademik bir alan olarak gelişmiştir.

Söylem, dille inşa edilen konuşma gibi sözlü ifade olabileceği gibi, kitap, makale, gazete yazısı gibi yazılı olan hatta mimari yapılar gibi sözel ve yazılı olmayan metinlere karşılık gelir. Biraz daha açmak gerekirse söylem sözel olarak dille ifade edilmiş ya da sözel olmayan işaret sistemleri kullanılarak oluşturulan toplumsal iletişim alanına dikkat çeker. Söylemde esas olan birbirleriyle bağlantılı bir işaretler sisteminin devreye girmesidir. Örneğin, erkeklerin kadınlar için kapı açmaları, kadınlar odaya girdiklerinde ayağa kalkmaları gibi birtakım göstergeler, kadın ve erkeğin toplumsal alandaki özne konumları ile yakından ilgilidir ve kadının ikincil, özen gösterilmeye ve korunmaya muhtaç konumuna, erkeğin ise birincil, özen gösteren ve koruyan konumuna işaret eder. Bunlar aslında toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünün oluşturduğu cinsiyetçi söylemin bileşenleridir (Purvis ve Hunt, 1993: 485). Sözen’e göre ise, *“konuşan ve dinleyen bir dünyanın versisi olarak söylem; bir dil pratiğidir; ideoloji, bilgi, diyalog, anlatım, beyan tarzı, müzakere, güç ve gücün mübadelesiyle eyleme dönüşen dil pratiklerine ilişkin süreçlerdir. Söylem konusunda teorik yaklaşımlar söylemi bir metin gibi, pratik yaklaşımlar ise insanların karşılıklı konuşmalarında ortaya çıkan anlam mübadeleleri olarak görür”* (Sözen, 1999: 20).

Söylem analizi ise hem yazılı metinlerde hem de sözlü bağlamlarda insanlar arasında kullanılan dilin incelenmesi anlamına gelen geniş bir ifadedir. Dil çalışmasının diğer alanları, sözcükler ve ifadeler gibi dilin tek tek bölümlerine (dilbilgisi) veya sözcükleri oluşturan parçalarına (dilbilim) odaklanabilirken, söylem analizi, bunların ötesinde bir konuşmacı ve dinleyiciyi veya bir yazar ve okuyucuyu içeren bir iletişime odaklanmaktadır (Nordquist, 2020). Bir diğer deyişle, *“Batılı bir felsefenin ürünü olarak söylem, basit olarak kullanılan dil ve dil pratiğidir ancak burada dilin kullanımına ilişkin vurgu, dilbilimin geleneksel öğeleri ile (cümle, paragraf, metin, vs) ile sınırlı olmadığına yöneliktir. Söylem, bu öğeler ile olduğu kadar sosyal, siyasi, kültürel, ekonomik alanlar gibi sosyal hayatın diğer yönleriyle de ilişkilidir”* (Sözen, 1999: 20). Dolayısıyla da söylem analizi, söylenenlerin yanı sıra bir konuşmanın bağlamını da dikkate alır; konuşmalara sosyal bağlamlarında bakar. Söylem analizinin dilin kullanıldığı sosyal ve kültürel bağlamı dikkate alması ise dilbilim ve sosyolojiyi birleştirir (Nordquist, 2020). Böylece söylem, sadece sözlü ya da yazılı bir içerik olmasının ötesinde sosyolojik dayanakları olan bir yapı olarak karşımıza çıkar.

2.1. Foucaultcu Söylem Analizi

M. Foucault, söylem analizinde iktidar ilişkilerini çözümlemenin teorik kökenini oluşturan isimdir. Foucaultcu söylem analizi, dil ve pratikler aracılığıyla ifade edilen toplumdaki iktidar ilişkilerine odaklanan ve Foucault’nun teorilerine dayanan bir söylem analizi biçimidir. Söylem fikri, Foucault’nun yapıtlarının merkezi bir unsuru olarak öne çıkmaktadır ve hatta Adams’a (2017) göre Foucaultcu söylem analizi artık kendi başına bir akademik alan oluşturmaktadır. Sözen de Foucault’tan *“hiç şüphesiz yüzyılımızın düşüncesinde bir mini devrim gerçekleştirmiş”* sosyal bilimci olarak söz etmektedir (Sözen, 1999: 17). Bilgi ve iktidar ilişkisinden yola çıkan Foucault’nun söylem çalışmalarında önemli bir yeri vardır¹².

¹¹ Uygulamalı söylem analizi çalışmalarının yer aldığı kapsamlı bir derleme için bkz. Arkonaç, 2012.

¹² Bu çalışmada Foucault’un söylem analizi teorik arka planından çok uygulaması bağlamında ele alınmıştır. Foucault’un söylem teorisi ile ilgili daha fazla bilgi sahibi olmak için şu kaynağa bakılabilir: Foucault, 2014.

Foucault'u ilgilendiren söylemler, egemen söylemlerdir. Foucault'un söylem anlayışı, bilginin ve gücün söyleme için olduğu anlayışına dayanmaktadır. Şöyle ki "daha geçerli, daha tarafsız, daha objektif ya da evrensel söylemler yoktur; ancak daha güçlü söylemler vardır. Objektivite ya da evrensellik talebi bir güç ya da iktidar talebidir. Mutlak iktidar, mutlak söylemlerin iktidarındır. Evrensel söylem ise evrensel iktidar demektir" (Sözen, 1999: 17). Bir diğer deyişle, söylemler, bir toplumsal düzen içindeki iktidarın etkileriyle üretilir ve bu güç, söylemsel düzen içinde bilgi ve gerçeği meşrulaştırma ölçütlerini tanımlayan belirli kuralları ve kategorileri belirler (Adams, 2017). Foucault'un söylem teorisinde iktidar, söylemlerin içinde yer etmiştir, dışında kalması söz konusu olamaz (Purvis ve Hunt, 1993: 488). Bu eksende Foucault'a göre dil asla masum değildir. Burada masumlukla ifade edilmek istenilen, dilin tarafsız olmadığı, güç ilişkilerini ifade ettiğidir. Yani, söylemler güç ilişkilerinin ifadeleridir, bu bağlamda da güç ilişkileri ile bağlantılı pratikleri ve konumları yansıtır. Örneğin, tıbbi ya da hukuki söylem gibi söylemler kullananların bu özel alanların bilgisine hakim olması gerekir. Bu söylemlere hakimiyet, aynı zamanda hastalar ve müşteriler gibi bundan yoksun olan kişiler üzerinde kontrol gücü sağlar. Burada tıbbi ya da hukuki söylem, taraflar arasında (hasta-doktor gibi) bir güç ilişkisinin kurulmasına ve sürdürülmesine olanak sağlayan bir araca dönüşür (Layder, 2013: 137-138). Foucault'un söylem teorisi, daha çok profesyonel söylemlere odaklanır. Bu bağlamda yapısal bir söylem anlatısına sahip olan Foucault'ta profesyonel niteliği olan söylemler, kurumsallaşmış üretim alanlarından çıkarak gelişirler. Bu noktada söylemler, insanlara dayatılan ve insanları içerisine çeken özne konumlarını üretirler (Purvis ve Hunt, 1993: 489).

Foucaultcu söylem analizini ele alan çalışmalara (bkz. Buchanan, 2008; Jones, 2014) bakıldığında Willig'in (*Foucauldian Discourse Analysis*) tanımladığı analiz basamaklarına referansla ele alındığı görülmektedir. Willig'e göre Foucaultcu söylem analizinin 6 temel aşaması bulunmaktadır. Araştırma sorusu belirlendikten ve veriler toplandıktan sonra analiz aşamasında izlenmesi gereken basamaklar ise şunlardır:

1. *Söylemsel Yapılar*: Bu aşamada söylemsel nesne, yani araştırma sorusunun odaklandığı nesne ele alınır. Willig örnek olarak, araştırma sorusunun insanların aşk hakkında nasıl konuştukları olan bir araştırma için söylemsel nesneyi aşk olarak tanımlar. Birinci aşamada yapılması gereken metin içerisinde inşa edilen söylemsel nesnenin farklılaşan yollarının tanımlanmasıdır. Söylemsel nesneye referans veren tüm cümlelerin altının çizilmesi ve hem açık hem de örtük ifadelerle bakılması gereklidir. Çünkü bir metin inşa edilen söylemsel nesne hakkında okuyucuya doğrudan bilgi vermeyebilir.

2. *Söylemler*: Aynı söylemsel nesne farklı yollardan inşa edilebilir. Bu nedenle ikinci aşamanın amacı, tüm metin içerisinde, söylemsel nesnenin çeşitli söylem inşalarını tespit etmektir. Örneğin, bir kanser hastasının eşi olan kadın, biyomedikal söylemi, eşinin hastalığının teşhisi süresinde psikolojik söylemi, bu hastalığı eşiyile birlikte atlatacakları konusunda ise romantik söylemi inşa eder. Bu sayede söylemsel nesne olan eşin hastalığı üç farklı söylemde ortaya konmuş olur.

3. *Eylem Yönelimi*: Üçüncü aşamanın amacı, metin içerisinde kullanılan farklı söylemsel inşalar ile neyin kazanıldığını, neyin amaçlandığını ortaya çıkarmaktır. Bu metin içerisinde kullanılan 'bu söylemin görevi ve diğer söylemlerle ilişkisi nedir?' sorusu bu aşamanın temel sorusudur. Eylem yönelimine odaklanmak, araştırmacının metin içerisinde yer alan farklı söylemsel inşaların neyi kazandırdığını daha açık bir biçimde görmesine izin verir.

4. *Konumlandırılmalar*: Bu aşamada söylemsel inşaların sunduğu özne konumlarına daha yakından bakılır. Söylemler, nesnelere ek olarak özneleri de oluşturur ve sonuç olarak, konuşmacıların alabileceği ve başkalarını içine yerleştirebileceği anlam ağları içinde konumlar sağlar. Örneğin cinsellik söylemi, erkek ve kadını toplumsallaştıkları bağlam içerisinde farklı özne konumları olarak tanımlar.

5. *Pratikler*: Bu aşamada söylem ve pratik arasındaki ilişkiye odaklanılır. Söylem analizinin bu aşaması, metinde tanımlanan söylemsel yapıların içerdiği eylem olanaklarını haritalandırır. Bu aşamada metindeki söylemsel inşalarla hangi tür eylem olanakları olduğu ortaya konulur.

6. *Öznellik*: Bu son aşamada söylem ile öznellik arasındaki ilişki araştırılır. Söylemler, dünyayı görmenin ve dünyayı yaratmanın belli yollarını mümkün kılar. Burada özne pozisyonlarını benimsemenin sonuçları ve özne deneyimleri etkileme şekilleri saptanmaya çalışılır (Willig, 2008: 115-117).

Foucault'a göre söylem analizi söz konusu söylemin hakkında konuşulduğu gerçeğini açıklamalı ve söylenenler tarafından üretilen iktidarın etkilerini analiz etmelidir. Dahası, söylem analizi, kabul edilen anlamları çözmeyi ve istikrarsızlaştırmayı ve egemen söylemlerin, iktidarın nasıl kullanılacağı ve kullanılması gerektiği sorusuna en azından eşit derecede geçerli iddialar oluşturan gerçeklikleri dışlama, marjinalleştirme ve ezme yollarını ortaya çıkarmaya çalışmalıdır (Adams, 2017).

Foucaultcu Söylem Analizine Örnek Çalışma: Foucault'nun Biyo-İktidar Perspektifinden Sağlık Haberlerinin Analizi¹³

Bilişli ve Çakmak (2019) çalışmalarında Türkiye'de öne çıkan konular olan kürtaj yasağı, 3 çocuk teşviki, sigara-alkol yasağı ve obeziteye ilişkin sağlık haberlerini Foucaultcu söylem analizi ile ele almıştır. Çalışmanın örneklemini ideolojik anlamda farklı yerlerde duran Evrensel, Sabah ve Yeni Akit gazetelerinde çıkan haberler oluşturmuştur. Çalışmanın temel çıkışı "Günümüz sağlık uygulamalarında, Foucault'nun biyo-iktidar kavramı bağlamında iktidar uygulamalarıyla sıklıkla karşılaşıldığı ana varsayımından hareketle, yayın organlarının, bu politikaları kendi ideolojileri çerçevesinde haberleştirdikleri" şeklinde belirlenmiştir.

Analiz kısmında ele alınan her kategori (kürtaj yasağı, 3 çocuk teşviki, sigara-alkol yasağı ve obezite) bir başlık olarak ele alınmıştır. Her başlığın altında ise örneklem olarak seçilen üç gazetenin konuyla ilgili yaptığı haberler analiz edilmiştir. Örneğin Sabah gazetesinin "Kürtaj 12 Eylül yasasıdır" başlıklı haberi, dönemin Sağlık Bakanı Recep Akdağ'ın, Türkiye'de kürtaj konusunun bir 12 Eylül yasası olarak darbeden sonra getirildiğini ifade eden cümleleri kapsamında ele alınmıştır. Akdağ'ın "Bütün dünyada kürtaj meselesinin geniş biçimde tartışıldığını biliyorsunuz. Elbette tartışacağız. Tartışan bir Türkiye istiyoruz. Demokratik bir ülkeye bu yakışır. Sayın Başbakanımız da ben de özellikle yaşam hakkından yanayız. Kadının seçim hakkını savunanlar da var. O zaman bu tartışma devam edecek ve bunu sağlıklı bir biçimde sonlandıracağız" şeklindeki söylemine yer verilmiştir. Yazarlar tarafından söz konusu ifade içerisinde geçen "Sayın Başbakanımız da ben de yaşam hakkından yanayız" cümlesi biyo-iktidar kavramının yaşamın sağladığı güçleri sınırlamaya değil, arttırmaya yönelik olan pozitif yapıyla örtüşmekte olarak yorumlanmıştır. Diğer gazetelerin haberlerini de inceleyen yazarlar, analizlerinin sonucunda iktidarın bireyler üzerinde tahakküm kurmasına neden olan toplumsal normların yeniden üretiminde farklı ideolojideki gazetelerin haberlerinin yönlendirici niteliklerini ortaya koymuştur. Bu doğrultuda Sabah Gazetesi haberlerinde egemen ideolojik söylemlere yer veren bir gazete olarak öne çıkmaktadır. Evrensel Gazetesinin iktidar yaptırımlarına kendi sosyalist ideolojisi doğrultusunda eleştirel bakışına uygun söylemler oluşturduğu görülmüştür. Yeni Akit Gazetesinin ise muhafazakâr ideolojisine hizmet eden söylemleri kullandığı tespit edilmiştir.

2.2. Eleştirel Söylem Analizi

Eleştirel Söylem Analizi (ESA)'nin teorik arka planı Marxizm, Frankfurt Ekolü, Habermas gibi eleştirel sosyal bilim geleneğine dayandırılmaktadır. ESA, teori, metodoloji ve önem verme eğiliminde oldukları araştırma konularının türü bakımından farklılık gösteren, söylemin sosyal analizine yönelik çeşitli yaklaşımları kapsamaktadır (Fairclough, 2012: 452). ESA genel olarak cümle seviyesinin ötesinde dil kullanımını ve ayrıca görseller ve sesler gibi diğer anlam oluşturma biçimlerini araştırır ve bunları toplumun (yeniden) üretilmesinde göz ardı edilemez unsurlar olarak görür. ESA, söylemlerin içinde buldukları sosyal koşullara meydan okur (Wodak, 2015: 1). ESA, sosyal ve politik bağlamda metin ve konuşma yoluyla sosyal gücü kötüye kullanmanın, egemenliğin ve eşitsizliğin nasıl ortaya çıktığını, yeniden üretildiğini ve direnişini inceleyen analitik bir söylem araştırması türüdür. ESA'da yeniden üretim, kurumlar, sosyal yapı ve sosyal düzen gibi bilindik kavramların yanında *ideoloji, güç, egemenlik, hegemonya, sınıf, toplumsal cinsiyet, ırk, ayrımcılık, çıkar* gibi geniş bir yelpazeye yayılan kavramlar da yer almaktadır (van Dijk, 2001: 352-354). ESA'nın temel isimleri olan van Dijk, Wodak, Fairclough gibi isimlerin çalışmalarına bakıldığında ESA'nın 8 temel ilke ekseninde ele alındığı görülmektedir. Bu ilkeler şunlardır:

13 Bilişli ve Çakmak, 2019. Foucault'nun biyo-iktidar kavramını temel alarak Foucaultcu söylem analizi yapan bir başka çalışma için bkz. Kalan, 2014. Kalan, çalışmada dünya çapında moda ve yaşam tarzı dergisi olan ve uzun bir tarihsel geçmişe sahip olan bir dergi olarak nitelendirildiği Vouge Dergisi ve web sayfalarını Foucault'un söylem analiziyle incelemiştir. Biyopolitika mekanizmalarından biri olarak ele alınan modayı Foucaultcu bir yaklaşımla anlamayı amaçlayan çalışmanın sonucunda moda üzerinden bedeni şekillendirici bir söylemin oluşturulduğu saptanmıştır.

1. *Eleştirel söylem analizi, sosyal sorunları ele alır:* ESA, sosyal süreç ve problemlerin dilbilim ve göstergebilimsel analizidir. Analiz, kullanılan dile ve kullanımına değil, sosyo-kültürel süreçler ve sosyal yapıların dilbilimsel özelliklerine de odaklanır.

2. *Güç ilişkileri söylemseldir:* ESA'ya göre özellikle çağdaş toplumlarda toplumsal güç ilişkilerinin kaynağını söylemler oluşturur. Bir diğer deyişle toplumsal güç ilişkilerinin doğası önemli ölçüde söyleme dayalıdır.

3. *Söylem, toplum ve kültürü inşa eder:* Söylem, toplum ve kültür arasında karşılıklı bir belirlenim ilişkisi vardır. Bu ilişkide söylem toplum ve kültürü, toplum ve kültür de söylemi belirler. Bu, söylemin, toplumun ve kültürün yeniden üretilmesi ve dönüştürülmesi sürecindeki gücüne işaret eder.

4. *Söylem ideolojik olarak çalışır¹⁴:* İdeolojiler genellikle söylem yoluyla üretilir. İdeolojilerin nasıl üretildiğini anlamak için metinleri incelemek yeterli değildir; söylemsel pratik (metinlerin nasıl yorumlandığı, kabul edildiği ve hangi sosyal etkilere sahip oldukları) de dikkate alınmalıdır. Burada ESA'ya göre tüm söylem biçimlerinin ideolojik olmadığını da belirtmek gerekir.

5. *Söylem tarihseldir:* Söylem, belli bir tarihsel bağlam içerisinde şekillenir ve bağlamı değerlendirilmeden anlaşılabilir. Bağlam daima tarihseldir. Söylemler her zaman kendisiyle eş zamanlı, kendisinden sonra veya kendisinden daha önce üretilmiş başka söylemlerle bağlantılıdır.

6. *Metin ve toplum arasında dolaylı bir ilişki vardır:* Bu nedenle ESA, bir yandan sosyokültürel süreçler ve yapılar arasında bağlantılar kurarken, diğer yandan metinlerin özellikleri ile ilgilenir. ESA, bu ilişkiyi basitçe deterministik olarak almaz, ancak bir arabuluculuk fikrini çağırır.

7. *Söylem analizi yorumlayıcı ve açıklayıcıdır:* Bu yönüyle ESA metin analizinin ötesine geçer. Bu yorumlar ve açıklamalar dinamik ve açıktır ve yeni okumalardan ve yeni bağlamsal bilgilerden etkilenebilir.

8. *Söylem bir sosyal eylem biçimidir:* ESA'nın bakış açısından söylem, bir sosyal eylem biçimidir. ESA'nın temel amacı örtük olan şeyleri ve güç ilişkilerini ortaya çıkarmaktır. ESA, sosyal konulara duyarlı bir bilimsel paradigmadır. İletişimsel ve sosyo-politik uygulamalarda değişiklik meydana getirmeye çalışır (Fairclough ve Wodak, 1997).

ESA, söylem araştırmalarındaki diğer pek çok "yaklaşımın" altında bir yön, okul veya uzmanlaşma değildir. Aksine, tüm alan boyunca farklı bir kuramlaştırma, analiz ve uygulama "modu" veya "perspektifi" sunmayı amaçlamaktadır. Bu nedenle ESA kesin ve apaçık bir araştırma deseni olmadığından, tek bir teorik çerçeveye ve yöntem anlayışına sahip değildir. ESA'nın teorik ve metodolojik olarak oldukça çeşitli birçok türünden söz edilebilir (Wodak, 1999: 186; van Dijk, 2001: 353). Bal (2013) Fairclough'ın yaklaşımı, van Dijk'in sosyobilimsel yaklaşımı, Wodak'ın söylem-tarih yaklaşımı, Hodge, Kress ve van Leeuwen'in sosyal semiyotiği, Fransız yapısalcı söylem çözümlemesi, okuma çözümlemesi ve Duisburg Okulu yaklaşımı gibi birçok ESA yaklaşımı örneği vermektedir (Bal, 2013: 300). Bu makalede tüm yaklaşımlara ayrı ayrı değinmek olanaklı olmadığından en çok kullanılan yaklaşım olan van Dijk'in yaklaşımına yer verilmesi tercih edilmiştir¹⁵.

2.2.1 Van Dijk'ın Eleştirel Söylem Çalışmaları

Son yıllarda söylem analizi çalışmaları ağırlıklı olarak eleştirel söylem analizi (ESA) olarak adlandırılmakta ve V. van Dijk'ya dayandırılmaktadır. Ona göre söylem, ideolojilerin yeniden üretiminde çok önemli bir etkiye sahiptir ve söylemin yeniden inşa edildiği alan günlük ifadelerdir (van Dijk, 2003: 13). van Dijk her söylemin ideolojik olmadığını belirtmekle birlikte, ideolojik nitelikte olan söylemlerin gündelik yaşama nasıl indiğini ele almaktadır. O, şu sorulara cevap aramaktadır: İdeolojiler günlük konu ve konuşmalarımızı nasıl etkiler? İdeolojik söylemi nasıl anlamalıyız? Toplumsal alanda ideolojinin yeniden üretiminde söylem nasıl bir rol oynar?. van Dijk söylemi çok boyutlu bir alan olarak görmekte ve toplumsal alanın ideolojik söylemsel yapılar ile kuşatıldığına dikkat çekmektedir. Gündelik yaşam içerisinde ideolojilerin yeniden üretilmesinin aile ve arkadaş çevresi gibi

¹⁴ ESA için söylem ve ideoloji arasındaki ilişki merkezi bir roledir. Bu konuda van Dijk, Mills, Fairclough, Hall gibi temel isimlerin yer aldığı şu kaynak daha kapsamlı bilgi için oldukça yararlı olacaktır: Çoban ve Özarslan, 2003.

¹⁵ Wodak'ın derlemiş olduğu şu çalışmada Eleştirel Söylem Analizinin farklı türleri ile ilgili teorik ve metodolojik tartışmalar yer almaktadır. Ayrıca kitapta yapılmış birçok uygulamalı çalışma da bulunmaktadır. Bkz. Wodak, 2013.

ortamlarda öğrenildikten sonra televizyonlardan, okuldaki kitaplardan, reklamlardan, gazetelerden ya da yapılan günlük konuşmalardan öğrenildiğini ifade etmektedir.

van Dijk söylemin ideoloji¹⁶ ile olan ilişkisini değerlendirirken insan zihnini şekillendirmesi bağlamında ideolojinin bilişsel yönüne vurgu yapsa da, ona göre ideolojiler esas itibarıyla toplumsaldır. Burada da biliş, toplumsal biliş, toplumsal bellek ve bir grubun üyeleri olarak toplumsal temsiller ile ilgilidir. Bir başka ifadeyle ideolojiler, sadece bireyler tarafından edinilip öğrenilmez, aynı zamanda bir grup insan tarafından toplumsal olarak öğrenilir ve kolektif bir şekilde temsil edilir (van Dijk, 2003: 41). Kolektif bir yapı olarak söylem yapıları ise “toplumdaki egemenlik ve iktidar ilişkilerini sergiler, meşrulaştırır ve yeniden üretir” (Van Dijk, 2001: 353). Ancak bu söylemsel meşrulaştırma ve yeniden üretim biçimi her zaman açık-seçik olmayabilir. “Kimi zaman dolaylı, sezdirmeli, üstü kapalı bir biçimde, tonlama, duraksama veya bir zamir kullanmak gibi söylemin daha az belirgin yapılarında da meydana gelebilir”. Dolayısıyla oldukça karmaşık bir yapı olan söylem, ideolojik olarak pek çok farklı şekilde ifade edilebilir. Bu nedenle ideolojiyi metin ve konuşmada bulmamızı sağlayacak bir yöntem ihtiyacı vardır. van Dijk bu yöntemin genel stratejisini, konuşma ya da metinde yer alan ‘onlar-biz’ ayrımı, yani ‘iç grup-dış grup’ ayrımı ve bu toplumsal kimliklere ilişkin tutumlar ekseninde tanımlar. Bu genel strateji, bizim hakkımızda olumlu şeyler vurgulanırken, onlar hakkında olumsuz şeylerin vurgulanmasına, bizim hakkımızda olumsuz şeyler vurgulanmazken, onlar hakkında olumlu şeylerin vurgulanmamasına karşılık gelmektedir (van Dijk, 2003: 57).

van Dijk’a göre ideolojinin söylemde yer alma biçimlerinin birtakım *göstergeleri* bulunmaktadır. Bu göstergeler ekseninde konuşma ya da metin, anlam, biçim (sözcük ve cümlelerin kullanımı), eylem ve etkileşim boyutlarıyla incelenebilir. Bu ekseninde van Dijk’ın eleştirel söylem çözümlemesi yapılırken şu noktalar göz önünde bulundurulmalıdır:

- *Anlam*: Bir sözel ya da sözel olmayan iletişim biçiminde gizlenmiş olan ideolojik yapının en dolaysız kendini gösterdiği alan söylemin anlamıdır. Ancak burada anlamdan kastedilen yalnızca kelime ve cümlelerin ne anlama geldiği değildir. Bu noktada anlamı, söz edilen konu ya da temalar gibi küresel anlamları bağlamında da düşünmek gerekir. Başka bir deyişle, anlam söylemin ne ile ‘ilgili’ olduğudur.

- *Geleneksel temalar*: Standartlaşmış ve toplumsal alana mâl edilmiş, basmakalıp yapılar olarak kullanılabilen araçlardır. Örneğin göç karşıtı resmi söylemde yeri olan ‘göçmenler, bizim halkımız için bir yüküdür’ söylemi ya da ‘bazı göçmenlerin Batı kültürü için tehdit olması’ geleneksel temalardandır.

- *İmalar ve önvarsayımlar*: Bilgiyi ifade etme ideolojik olarak bağımsız olmadığından, verilen bilginin yanlı olarak ifade edilebileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

- *Aktörler*: İdeolojik söylem, biz-onlar ayrımına dayandığından aktörlerin ileri bir çözümlenmesi gereklidir. Özel ya da genel olarak, isimleri, grupları, meslekleri ya da işlevleri, kişisel ya da kişisel olmayan roller gibi birçok kılıka karşımıza çıkabilirler.

- *Karşıtlık*: İdeolojilerin ortaya çıkma biçiminde çoğunlukla iki veya daha fazla grubun çıkar çatışmasının rolü vardır. Bu gruplar arasındaki toplumsal mücadele veya rekabet, ideolojik yapılanmayı besleyici bir etkiye sahiptir. Bunun söyleme yansımaları biz-onlar ayrımında olduğu gibi çeşitli kutuplaşma biçimlerine işaret eder. Göçmen işçiler örneğinde, ‘biz çok çalışıyoruz, onlar tembel’ söyleminde olduğu gibi.

- *Tanım düzeyi*: Bir olay hakkında çok ya da yetersiz bilgi/ayrıntı vermek ya da olayı biraz soyut, genel ya da özel düzeyde tanımlamak gözden geçirilmesi gereken bir başka noktadır.

- *Örnekler ve açıklamalar*: Olayların ele alınışında verilen örnekler ve açıklamalar işlevsel olarak kanıt sunabildiği için çoğunlukla daha önce ifade edilen önermeyi desteklemeye yarar. Bu nedenle incelenmeleri gerekir.

- *Yadsıma ifadeleri*: Her türlü önyargılı söylemin en tipik örneği sözde olumsuzlamadır. “X’e karşı değilim ama, ...” şeklinde olan bir cümlenin devamı ötekiler hakkında çok olumsuz şeyler söyler. Bu sayede yazar/konuşan

¹⁶ Bu çalışmada van Dijk’ın eleştirel söylem analizi teorik arka planından çok uygulaması bağlamında ele alınmıştır. Van Dijk’ın eleştirel söylem teorisi ve ideolojiye ilişkin kapsamlı tartışmaları ile ilgili daha fazla bilgi sahibi olmak için şu kaynağa bakılabilir: van Dijk, 2003. Ayrıca, Arkonaç (2012)’in hazırladığı derleme kitapta van Dijk’ın eleştirel söylem analizi ile yapılmış birçok uygulamalı çalışma bulunmaktadır.

kendini sunarken saygınlığını korumaya çalışır. Örneğin; sözde kabul etme: ‘çok akıllı olabilirler, ama...’; ya da sözde empati: ‘sorunları olabilir, ama...’ gibi. Yine sözde özür: ‘Özür dilerim, ama...’ ya da sözde çaba gösterme: ‘elimizden gelen her şeyi yapıyoruz, ama...’ gibi. Benzer biçimde aktarım: ‘benim onlarla bir sorunum yok, ama...’ örneğinde olduğu gibi. Yine tersine döndürme örneğinde ‘ayrımcılığa uğrayan onlar değil, biziz!’ türü ifadeler yadsımadır.

• Önerme/cümle yapıları: Önermelerin yüklemelerinin olumlu ya da olumsuz olması önemlidir. Bunun yanı sıra, kiplik denilen “...ması/mesi gereklidir,” “...ması/mesi olasıdır” ya da “...duğu/diği biliniyor” gibi cümle yapıları, dünyayı ya da dünyadaki olayları temsil etme şekline karşılık gelmesi bakımından ele alınmalıdır. Yine sözcük sırası, etken ve edilgen cümleler gibi söylemi ortaya koyan göstergeler vardır. Sözcüklerin cümle içindeki yeri, cümleden atılması gibi işlemlerle önemsiz gibi gösterilebilir.

• *Retorik*: Ses yinelemeleri, metaforlar, benzetmeler, ironiler, örtmeceler ve karşı anlatım gibi öğeler de değerlendirmeye alınmalıdır. Burada bu biçem figürlerinin hangi ideolojik göndermelere sahip olduğunu anlamak önemlidir.

• *Resmi yapılar*: Anlamın ötesinde metin veya konuşmanın ideolojiler tarafından etkilenmesine karşılık gelir. Bir yan cümle, cümlelerin biçimi, tartışmanın şekli, haber öyküsünün sırası, manşetin büyüklüğü gibi göstergelerle anlaşılabilir. Biçimlerin aslında anlamları yoktur, ancak anlam ya da etkileşimle birlikte işlevsel hale gelir.

• *Söylem biçimleri*: Metin için önemli olan vurgunun metin başında ya da sonunda yapılması, böylece metnin söylemsel açıdan denetlenmesi durumudur. Gazete haberlerinde manşetin yeri, büyüklüğü, önce mi sonra mı yer aldığı gibi göstergelerle anlaşılabilir.

• *Dolaylı konuşma/anlaşılmazlık*: Berraklık ve belirsizliğin yönetimidir. Bir sorunun doğru cevabı bilinmiyorsa kaçamak ya da muğlak cevaplar da verilebilir. Ya da söylem döndürülüp dolaştırılarak, bulanıklaştırılarak ifade edilebilir. Özellikle politik söylemde kullanılır (van Dijk, 2003: 58-71).

van Dijk’a göre söylem; (1) anlam, (2) biçim ve (3) eylem ve etkileşim olmak üzere üç boyutludur. Bu eksenle “eleştirel söylem çözümlemesinin amacı, sadece toplumsal yapı içerisindeki ‘güç-iktidar’ ilişkilerini gözlemlemek, tanımlamak ve açıklamak değil, bu yapıların etkililiğini açığa çıkartmak ve değişim sürecine olan katkısını ortaya koymaktır”. Bu tür araştırmalarda, eleştirel söylem analistleri açık bir pozisyon alırlar ve bu nedenle sosyal eşitsizliği anlamak, açığa çıkarmak ve nihayetinde direnmek isterler (van Dijk, 1993: 252-253; van Dijk, 2001: 352). Burada van Dijk bu toplumsal eşitsizlik ve güç ilişkilerinin her gün yeniden üretilmesinde medya ve dolayısıyla haberlere büyük önem atfetmektedir. Ona göre modern toplumun en etkili ideolojik kurumlarından biri kitle iletişim araçlarıdır ve haberler, var olan güç ilişkilerini her gün yeniden üreten ve topluma sunan bir role sahiptir. Van Dijk’ın söylem analizi modellemesi, haberin yapısını ve ideolojik sunumunu sistematik bir biçimde inceleme ve ortaya koyma olanağı sağladığından en sık kullanılan modelleme olarak öne çıkmaktadır.

van Dijkçı Söylem Analizine Örnek Çalışma 1: Disiplin Toplumu ve Haber Söylemi: Gökkuşuğu Derneği’nce Yapılması Planlanan Yürüyüşün Engellenmesine İlişkin Haberlerin Çözümlemesi¹⁷

Doruk (2013) çalışmasında 6 Ağustos 2006 tarihinde Bursa’da LGBTT bireyleri temsil eden Gökkuşuğu Derneği’nce yapılması planlanan yürüyüşün Bursaspor taraftarı bir grup tarafından engellenmesi ile ilgili haberleri van Dijk’ın eleştirel söylem çözümlemesi modeli çerçevesinde ele almıştır. Çalışmasında olayın yaşandığı günün ertesi gün olan 7 Ağustos 2006 tarihi esas alınarak, 13 gazetenin haberleri taranmıştır. Tarama kapsamında Bugün, Cumhuriyet, Hürriyet, Milliyet, Radikal, Sabah, Vatan ve Zaman gazeteleri olayı haber olarak sunarken, Vakit, Akşam, Güneş ve Evrensel gibi gazetelerde ise olaya hiç yer verilmediği saptanmıştır. Doruk bu durumu, LGBTT bireylerin yaşadıkları hak ihlallerinin toplumun belli kesimleri tarafından göz ardı edildiği şeklinde yorumlamıştır.

Haber metinlerini makro ve mikro bağlamlarda inceleyen yazar makro bağlamda başlıklar, haber girişleri, ana olay, haber kaynakları, ardalan ve bağlam bilgisi, olayın taraflarının yorumları/değerlendirmeleri, fotoğraflar gibi

¹⁷ Doruk, 2013. Arkonaç (2012)’in hazırlamış olduğu derleme kitapta içerisinde de van Dijkçı eleştirel söylem analizi ile yapılmış birçok uygulamalı çalışma bulunmaktadır. Bkz. Arkonaç, 2012. Bu çalışmalar içerisinde Şah (2012)’in *Kan’ın Metalaşması* adlı çalışması, haber ya da bir yazılı metnin analizini yapmayı, bir afiş analizi yapmış olması yönüyle farklılaşmaktadır. Şah, Kızılay’ın kan toplama kampanyaları kapsamında hazırlamış olduğu “Bu Kan Seni Unutur mu?” başlıklı afişin van Dijkçı bir çözümlemesini gerçekleştirmiştir.

öğeleri değerlendirmiştir. Mikro yapı bağlamında ise bölgesel uyum, sözcük seçimleri ve retorik çözümlenmeleri yapmış, cümlelerin basit/karmaşık, etken/edilgen olma gibi yapısal özelliklerini incelemiştir. Doruk ilk olarak gazetelerin olaya kaçınıcı sayfalarında, nerede (gündem bölümü, Türkiye bölümü vb.), ne kadar büyüklükte (1 sayfa, küçük bir kesit vb.) ve nasıl (fotoğraflı vb.) yer verdiklerini saptamıştır. Sonrasında tüm gazetelerin olayı hangi başlıkla verdiklerini incelemiştir. Yazar, genel olarak tüm başlıklarda olayın nerede, ne zaman ve kimler arasında yaşandığına ilişkin bilgilerin tam olarak verilmediğini ve genelleştirmeler yapılarak okuyucuyu belli bir görüş çerçevesinde yönlendirdiğini tespit etmiştir. Sonraki aşamada haber girişlerini değerlendiren Doruk, Sabah gazetesi dışındaki tüm gazetelerde olayın nerede, ne zaman ve kimler arasında yaşandığına ilişkin bilgilerin tam olarak verilmediğini ortaya koymuştur.

Doruk, bir sonraki aşamada haberleri kullanılan fotoğraflar bakımından (kaç fotoğraf kullanıldığı, ne tür fotoğraflar olduğu vb.) ele almış, haberlerde oluşturulmaya çalışılan temayı destekler nitelikte görseller kullanıldığını tespit etmiştir. Çalışmada, haberin anlamına da bakılmış ve Türkiye’de eşcinselliğin toplumun kabul edebileceği bir şey olmadığı, LGBTT’lerin haklarını aramaya kalktıklarında halk tarafından karşı çıkılacağı ve kolluk güçlerinin bile buna engel olamayacağı anlamı çıkarılmıştır. Haberler bağlam ve araldan ekseninde de incelenmiş ve okuyucuya olayların neden yaşandığına (yürüyüş neden düzenlendi, derneğin temsili nedir, Bursasporlu grubun yürüyüşü önceden planlaması vb.) dair bilgi verilmediği anlaşılmıştır. Doruk bu durumu *haberlerin okuyucunun kendi bakış açısını geliştirmeye fırsat tanıyacak bir bağlamda sunulmadığı şeklinde yorumlamıştır.*

Çalışmada üzerinde durulan bir başka konu, aktörlerin sunumudur. Haberlerde olayın tarafları eşcinseller ve Bursasporlu taraftarlar/sporseverler olarak sunulmuş, polis ve valilik gibi devletin organları taraf gösterilmemeye çalışılmıştır. Olayın gerçekleşme biçiminde tarafların durumlarının cümle yapılarına yansımalarının da analiz edildiği çalışmada, LGBTT bireylerin edilgen (yürüyemeyen, esir edilen), Bursaspor taraftarlarının ise etken (yürümelerine engel olan) yapıyla verildiği anlaşılmıştır.

Sözcük seçimleri açısından bakıldığında ise analizde yürüyüşe katılan herkesin eşcinsel olarak tanımlandığı, zaman zaman da nefret söylemi bağlamında ve küçümseyici sözlerle ‘dönme, ibne ve kıro’ gibi hakaret içerikli sözcüklere yer verilmesi saptanmıştır. Doruk’a göre bu ifadeler her ne kadar Bursaspor taraftarının dilinden aktarılmış olsa da, haberde yer verilmesi aracılığıyla ideolojik yeniden üretime katkı sağlamıştır.

Doruk çalışma kapsamında yürüyüşün öncesinde yürüyüş karşıtı kesimlerin basın açıklaması yaptıkları ve tehdit içerikli konuşmalar gerçekleştirdiği bilgilerine de yer vermiştir. Van Dijk’ın eleştirel söylem analizinin uygulandığı bu çalışmada, yazılı basının ‘eşcinselliğin toplumsal normlara uygun olmadığı, farklı cinsel yönelimlerin toplumun kabul edebileceği bir gerçekliğe karşılık gelmediği, bu gibi yönelimlere toplumda şiddetle karşılık verilebileceği düşüncesini pekiştirdiği’ tespit edilmiştir. Sonuç olarak, gazete haberlerinin toplumsal cinsiyet normlarının cinsiyetçi söylemi üzerinden egemen ideolojinin yeniden üretimine katkı sağladığı anlaşılmıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bilimsel çalışmalarda araştırma teknikleri araştırma verilerini analiz etmenin önemli araçlarıdır. Bu makale kapsamında iki analiz tekniği ele alınmıştır. İlki içerik analizi ve ikincisi de söylem analizidir. Günümüz dijital dünyasında eski ve yeni medyanın yaygın kullanımının artması, araştırmalarda metin analizi türleri olan söylem ve içerik analizinin yoğun kullanımına olanak tanımaktadır. Neredeyse her alanda ve sosyal bilimlerde kullanımı yaygınlaşan iletişim araçlarının analizinde kaydedilmiş metin analizi olarak da ifade edilen içerik analizi tekniği artık hem nicel hem de nitel araştırmalarda daha fazla tercih edilir hale gelmiştir. Bu araştırma ve analiz tekniği, kitap, dergi, mektup, her tür kanun metni dahil tüm yazılı metin ya da yazıyla aktarılmış her türlü sözel anlatımlı radyo, televizyon internet, sosyal medya mesajları, v-logların yanında, fotoğraflar ve çizimler gibi görsel öğelerin analizine de olanak tanır. Kullanım alanı sadece medya çalışmalarında değil, sosyoloji, psikoloji, işletme, tarih, siyaset bilimi ve kamu yönetimi gibi pek çok alanda araştırmacıların yararlandığı bir teknik olmuştur. Benzer biçimde, tekniğin yaygın kullanımı her iki araştırma yönteminin kullanıma uygun olmasından da kaynaklanmaktadır. Hem nicel hem de nitel içerik analizinde beş temel adım vardır. Bu adımlar her iki teknik için de geçerli olmakla birlikte, nicelde sayısal işlemler, nitelde ise bağlamsal nitelik ön plandadır. Her iki yöntemdeki kullanılış, analiz edilecek içeriğin seçilmesi ve araştırma sorusuna göre analiz edilecek metinlerin belirlenmesiyle başlar. Analiz birimleri oluşturulur. Nicel içerik analizinde bu değişkenler bağlamında kelime sayısı ve sıklığı

üzerinden birimlerin belirlenmesi yapılırken, nitelde kategorilerin tanımlanması sürecini kodlama izler. Kodlama için bir dizi kural geliştirilirken, nicel yöntemi benimseyen araştırmacılar değişkenlerini araştırma soruları ya da hipotezler doğrultusunda belirler. Nitel yöntemi benimseyenler ise, metindeki açık veya gizli olabilecek anlamları, temaları ve kalıpları belirleyerek sonraki aşamalara geçerler. İçerik analizi tekniğinin her iki yönetime izin veren gelişimi, bazı araştırmacıların her iki tekniği aynı araştırmada karma yöntemde, birlikte kullanıma da olanak tanımıştır. Karma yöntemi benimseyen araştırmacılar için ele alınan olgu ve olayları/metinleri/ifadeleri açıklama ve bağlamları hakkında yorum yapabilme olanağı sağlamanın, son yıllarda karma yöntemin daha sıklıkla benimsenmesine yol açtığı da gözlemlenmektedir.

Benzer biçimde 1940'lı yıllarda sosyoloji alanında başlayan, 1960 ve 1970'li yıllardan itibaren adına bilgi çağı toplumu denilen toplumu anlamak için geliştirilen söylem analizi tekniği, günümüz dijital toplumunu anlamak için de önemli bir araştırma ve analiz aracıdır. Her tür yazılı ve sözlü materyalin analizini içeren söylem analizi, içerik analizinden farklı olarak bağlama ve ideolojik analize odaklandığından, bir nitel araştırma yöntemi tekniği olarak geliş(tiril)miştir. Söylem analizi, bir konuşmacı ve dinleyiciyi veya bir yazar ve okuyucuyu içeren bir iletişime odaklanır. Literatürde yaygın söylem analizi tekniği olarak ise iki teknik ele alınmaktadır. İlki söylem analizinin kurucusu olarak da kabul edilen Foucault'un analiz tekniğidir. Diğeri de iletişim alanının öncülerinden olan van Dijk'a aittir. Foucaultcu söylem analizi, söylemin iktidar bağlamına odaklanır ve söylemdeki bilgi ve iktidarın arkeolojisini hedefler. Dilin güç ilişkilerini yansıtan bir araç olarak işlev gördüğüne dikkat çeken Foucault, söylemi söyleyenin niteliğinin ve güç ilişkilerinin analizine odaklanır. Söylem analizi, metin ile toplum arasındaki bir aracı olarak güç ilişkilerini analiz ederken, söylemler ve bağlamlar aracılığıyla sosyal deneyimlerin inşasının anlaşılmasını olanaklı hale getirir. Yine metodolojik olarak, dili incelemek kurumsal söylemler ile günlük yaşam dünyasındaki ilişkinin analizini sağlar. Bu nedenle Foucaultcu analizde söylemsel nesnenin inşası özne pozisyonları, özellikle biyo-iktidar ilişkileri ve deneyimler üzerinden ele alınır. Türkiye'de de Foucaultcu söylem analizi tekniği son yıllarda oldukça yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle iktidar ve iktidarın kurumsallaşma biçimlerinin sokak çocukları, işçi çocuklar, bağımlılar, yaşlılar, engelliler, göçmenler, şiddet gören kadınlar ve eşcinsel bireyler ve gruplar gibi kırılgan ya da dezavantajlı gruplar üzerindeki tahakküm ilişkileri gibi konularda çeşitli sosyal bilim alanlarında nitel araştırma yöntemi için bir teknik olarak kullanımı yaygınlaşmıştır.

Söylem analizinin ikinci türü olan van Dijkçı söylem analizi de, özellikle medya çalışmaları başta olmak üzere pek çok alanda eleştirel analiz tekniği olarak ele alınan bir diğer söylem analizi türüdür. Dilin ideolojik belirlenimlerinin analizinde ele alınan 'anlam, biçim, eylem ve etkileşim' olmak üzere üç boyutlu olarak sosyal eşitsizliklerin dil üzerinden nasıl kurulduğunu analiz etmeyi amaçlan van Dijkçı analiz, günümüz toplumlarının en etkili ideolojik kurumlarından olan iletişim araçlarındaki söyleme odaklanır. Var olan güç ilişkilerinin yeniden nasıl üretildiğini anlamaya olanak sağlar ve demokratik bir toplumun dille üretilen söyleminin yeniden nasıl dönüştürülebileceğine de ışık tutar. Ancak her iki söylem analizi biçiminde de odak, aslında belirli bir yapı içinde oluşan söylemin gündelik yaşamda eylemler aracılığıyla, yani sosyal etkileşimleri içeren karmaşık ilişkiler içinde nasıl anlaşılabiliridir. Yoksa kişisel anlatıların sığılığı içinde ele alınırsa kişiselleştirme tehlikesini içerebilir. Sonuç olarak; her iki analiz tekniği de dil ve yazılı hale getirilmiş her tür metin (kimi zaman da görsel) üzerinden olgu ve olayları ve dolayısıyla toplumu ve toplumsal eylem biçimlerini anlamaya olanak tanır. Ancak araştırmacılar araştırma tekniğinin dayandığı yöntemin temel ilkelerinin yanında, içerik ve söylem analizinin kendi içinde sağladığı olanak ve sınırlılıkları bilmek, anlamak ve uygulamak gerektiğini de unutmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Adams, R. (2017). *Michel Foucault: Discourse, Critical Legal Thinking*, <https://criticallegalthinking.com/2017/11/17/michel-foucault-discourse/> (23.09.2020).
- Alikılıç, Ö. ve Baş, Ş. (2019). "Dijital Feminizm: Hashtag'in Cinsiyeti", *Fe Dergi*, 11, 1, s. 89-111.
- Arkonaç, S. (2012). *Söylem Çalışmaları*, (Ed. S. Arkonaç), Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Bal, H. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemi*, Fakülte Kitabevi, Isparta.
- Bilgin, N. (2003). *Sosyal Psikoloji Sözlüğü*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Bilgin, N. (2014). *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi, Teoriler ve Örnek Çalışmalar*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Bilişli, Y. ve Çakmak, F. (2019). "Foucault'nun Biyo-İktidar Perspektifinden Sağlık Haberlerinin Analizi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 35, s. 323-339.
- Buchanan, J. (2008). "Using Foucauldian Critical Discourse Analysis as a Methodology in Marketing", *Australia and New Zealand Marketing Academy Conference 2008: Marketing: Shifting the Focus from Mainstream to Offbeat* (1-3 December), Sydney.
- Çebi, M. S. (2003). *İletişim Araştırmalarında İçerik Çözümlemesi*, Alternatif Yayınları, İstanbul.
- Çoban, B. ve Özaraslan, Z. (2003). *Söylem ve İdeoloji*, (Haz. B. Çoban ve Z. Özaraslan), Su Yayınları, İstanbul.
- Doruk, Ö. (2013). "Disiplin Toplumu ve Haber Söylemi: Gökkuşuğu Derneği'nce Yapılması Planlanan Yürüyüşün Engellenmesine İlişkin Haberlerin Çözümlemesi", *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 2/1, s. 106-132.
- Fairclough, N. ve Wodak, R. (1997). "Critical Discourse Analysis", in *Discourse As Social Interaction, Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*, (Ed. T. A. van Dijk), Sage Publications, London.
- Fairclough, N. Mulderring, J. ve Wodak, R. (2011). "Critical Discourse Analysis", in *Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*, (Ed. T. A. van Dijk), Sage Publications, London.
- Fairclough, N. (2012). "Critical Discourse Analysis", *International Advances in Engineering and Technology (IAET)*, Vol.7, s. 452-487.
- Fanh Hisieh, H. ve Shannon, S. E. (2005). "Three Approaches to Qualitative Content Analysis", *Qualitative Health Research*, 15/9, s. 1277-1288.
- Foucault, F. (2014). *Bilginin Arkeolojisi*, 2. Baskı, (Çev. Veli Urhan), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Jones, S. (2014). 'Think Before You Tweet': A Foucauldian Discourse Analysis of the Constructions of Female Alcohol Consumption on Twitter, <https://e-space.mmu.ac.uk/576586/1/Saskia%20JONES.pdf>, (24.09.2020).
- Girgin Büyükbayraktar, Ç. (2018). "Kadınların Günlük Hayattaki İletişim Engelleri: Nitel Bir Çalışma", *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 29, s. 141 – 160.
- Gönç Şavran, T. (2018). "Nicel ve Nitel Araştırmalarda Kullanılan Araştırma Teknikleri", içinde *Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2641, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1609.
- Gümüšoğlu, F. (2016). *Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet: 1928'den Günümüze*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul.
- Kahya Nizam, Ö. (2019). *Türkiye'nin Uluslararası Göç Deneyiminde Milliyetçilik Söyleminin Yeniden İnşası: İzmir'deki Suriyeliler Örneği*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Danışman: Prof. Dr. Songül Sallan Gül, Isparta, Aralık 2019.
- Kahya Nizam, Ö. (2020). *Sosyolojide Araştırma Yöntemleri: Nicel ve Nitel Araştırma*, iç. Sosyoloji Giriş, (Ed. Songül Sallan Gül), Kaf Kitap Kafe Yayınları, Denizli.
- Kalan, Ö. (2014). "Foucault'un Biyopolitika Kavramı Bağlamında Moda ve Beden: Vouge Dergisi Üzerinden Bir Söylem Analizi", *Selçuk İletişim*, 8/3, s. 140-162
- Layder, D. (2013). *Sosyal Teoriye Giriş*, (Çev. Ü. Tatlıcan), Küre Yayınları, İstanbul.
- Lieblich, A., Mashiach, R.T. ve Zilber, T. (1998). *Narrative Research, Applied Socail Research Methods Series*, C. 47, Sage Publications, California.
- Mayring, P. (2011). *Nitel Sosyal Araştırmaya Giriş Nitel Düşünce İçin Bir Rehber*, (Çev. A. Gümüş ve M. S. Durgun), Bilgesu Yayıncılık, Ankara.

- Mutlu, S. (2014). "Atatürk'ün Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Geçişte Rejim Stratejileri: Atatürk'ün TBMM Açılış Konuşmalarının İçerik Analizi (1920-1938)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 30/90, s. 83-114.
- Neuman, W. L. (2012). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar, (1-2 Cilt)*, (Çev. S. Özge), 5. Basım, İstanbul Yayın Odası.
- Nordquist, R. (2020). "Understanding the Use of Language Through Discourse Analysis", *ThoughtCo*, Aug. 26, [thoughtco.com/discourse-analysis-or-da-1690462](https://www.thoughtco.com/discourse-analysis-or-da-1690462).
- Purvis, T. ve Hunt, A. (1993). "Discourse, Ideology, Discourse, Ideology, Discourse, Ideology...", *The British Journal of Sociology*, 44/3, s. 473-499.
- Riffe, D., Lacy, S. ve Fico, F. G. (2005). *Analyzing Media Messages, Using Quantitative Content Analysis in Research*, Second Edition, Lawrence Erlbaum Associates Publishers, Mahwah, New Jersey ve London.
- Sallan Gül, S. ve Altındal, Y. (2015). "Medyada Kadın Cinayeti Haberlerindeki Cinsiyetçi İzler: Radikal Gazetesi", *Akdeniz İletişim Dergisi*, 24, s. 168-188.
- Sözen, E. (1999). *Söylem. Belirsizlik, Mübadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite*, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Şah, U. (2012). "Kan'ın Metalaşması", içinde *Söylem Çalışmaları*, (Ed. S. Arkonaç), Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Stemler, S. (2000). "An Overview of Content Analysis", *Practical Assessment, Research and Evaluation*, 7/7, s. 1-7.
- Taşkaya M. (2009). "1980'lerden 2000'lere Türk Sinemasında Ürün Yerleştirme Uygulamalarında Görülen Nicel Değişim", *Gazi Üniversitesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, s.103-132.
- van Dijk, A. T. (2001). "Critical Discourse Analysis", içinde *The Handbook of Discourse Analysis* (Ed. D. Tannen, H. E. Hamilton ve D. Schiffrin), First Edition, Blackwell Publishers, Oxford, UK.
- van Dijk, A. T. (1993). "Principles of Critical Discourse Analysis", *Discourse & Society*, 4/2, s. 249-283.
- van Dijk, A. T. (2003). "Söylem ve İdeoloji Çok Alanlı Bir Yaklaşım", içinde *Söylem ve İdeoloji* (Çev. N. Ateş, Haz. B. Çoban ve Z. Özarslan), Su Yayınları, İstanbul.
- White, M. D. ve Marsh, E. E. (2006). "Content Analysis: A Flexible Methodology", *Library Trends*, 55/1, s. 22-45.
- Willig, C. (2008). *Introducing Qualitative Research in Psychology, Adventures in Theory and Method*, Second Edition, Open University Press, McGraw-Hill Education.
- Wodak, R. (1999). "Critical Discourse Analysis at the End of the 20th Century", *Research on Language and Social Interaction*, 32/1-2, s. 185-193.
- Wodak, R. (2001). *Critical Discourse Analysis, Discourse-Historical Approach*, in *Methods of Critical Discourse Analysis* (Ed: R. Wodak ve M. Meyer), Sage Publications, London.
- Wodak, R. (2013). "Critical Discourse Analysis", içinde *Concepts, History, Theory Volume I*, (Ed. R. Wodak), Sage Publications, London.
- Yılmaz, C. (2010). *Risk Kapıyı Kırınca: Kentlerde Yoksulluk, Dayanışma, Güven ve Güvenlik*, 1. Baskı, Libra Yayınları, İstanbul.
- Zhang Y. ve Wildemuth B. M. (2009). "Qualitative Analysis of Content", in *Applications of Social Research Methods to Questions in Information and Library*, (Ed: B. Wildemuth), Book News, Portland.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:01.12.2020 ✓Accepted/Kabul:03.02.2021

DOI:10.30794/pausbed.834271

Araştırma Makalesi/ Research Article

İlhan, A. O. ve Deniz, E. (2021). "Anket Metodolojisinde Dört Ana Hata Türüne Giriş" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2021 Sayı 42:Özel sayı 1, Denizli, ss.Ö199-Ö214.

ANKET METODOLOJİSİNDE DÖRT ANA HATA TÜRÜNE GİRİŞ

Ali O. İLHAN*, Emine DENİZ***

Özet

Bu makale sosyal bilimlerde sıkça kullanılan anket metodolojisinde yapılan hata türlerine kolay anlaşılır bir giriş yapmayı amaçlamaktadır. Bu giriş yapılırken literatürde "kaliteli anketlerin dört köşe taşı" olarak bilinen çerçeve kullanılmıştır. Bu dört önemli köşe taşı sırasıyla kapsam hatası, örnekleme hatası, cevap vermeme hatası ve ölçüm hatasıdır. Bu hata türlerinin iyi anlaşılması, hedef popülasyon parametreleri hakkında daha sağlıklı yorumlar yapabilmek için çok önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Anket, Anket Hataları, Örneklem, Örnekleme, Temsiliyet.

AN INTRODUCTION TO FOUR MAIN ERRORS IN SURVEY METHODOLOGY

Abstract

This article aims to provide an easy-to-understand introduction to main error types in the survey methodology which is commonly used in social sciences. While making this introduction, "four cornerstone of quality surveys" framework was utilized. These four important cornerstones are coverage error, sampling error, non-response error, and measurement error. A good understanding of these errors is very important to make better interpretations about the target population parameters.

Keywords: Survey, Survey Errors, Sample, Sampling, Representation.

*Dr. Öğr. Üyesi, Özyeğin Üniversitesi, İSTANBUL.

e-posta: ali.ilhan@ozyegin.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0003-1850-9756>)

**Doktora Sonrası Araştırmacı, University of Chicago, USA.

e-posta:eminedeniz@uchicago.edu (<https://orcid.org/0000-0001-7489-5212>)

†Yazar isimleri alfabetik olarak sıralanmıştır. Yazarlar makaleye eşit katkıda bulunmuştur.

1. GİRİŞ

Anket görece küçük ama *temsiliyet* özelliği yüksek örneklemeler üzerinden veri toplanılarak, hedef popülasyon hakkında belirli genellemeler yapmamızı sağlayan metotlardan biridir. Sosyal bilimlerde¹ sıklıkla kullanılan veri toplama yöntemlerinden biri olan anket, siyaset bilimi yazınında da sıkça karşımıza çıkmaktadır.²

Siyaset bilimi yazınında anket metodolojisinin sıkça kullanılma nedenlerini üç ana başlık altında toplayabiliriz. Bu başlıklar, devlet kurumları tarafından toplanan bilgilerin erişiminde ve şeffaflığında yaşanan sıkıntılar, resmi kurumların araştırmacıların ilgilenebileceği bazı soruları sormaması -örneğin azınlıkların etnik aidiyetlerinin gibi- ve son olarak da popülasyonun tamamı hakkında bilgi edinmek için yapılması gereken bir sayımın (*census*) maliyetinin yüksek olmasıdır.³ Bunların yanı sıra anket metodolojisi, siyaset bilimi çalışan araştırmacıların doğru şartlar sağlandığında nedensellik örüntüsü kurabilmesi için etkili bir araştırma yöntemidir.⁴

Okumakta olduğunuz makalenin amacı, yaygın kullanılan bu veri toplama yöntemine⁵ özellikle sık yapılan hatalar bağlamında bir giriş yapmaktır. Anketler aracılığıyla veri toplanırken, örnekleme sürecinden kodlamaya, anketörlerden katılımcılara kadar pek çok farklı faktör veri kalitesini etkileyebilir. Bu faktörlerin yol açtığı hataların sıfırlanması mümkün olmasa da her anketin özgün koşullarını (örneğin zaman, bütçe, vb.) göz önüne alarak verinin doğruluğunu ve kalitesini arttırmak için bütüncül bir yaklaşım kullanılması gerektiği sıklıkla vurgulanmaktadır (örn: Biemer ve Lyberg, 2003; Biemer, 2010; Dillman vd., 2014; Richard ve Särndal, 2001). Literatürde *toplam anket hatası* (*total survey error*) olarak anılan bu yaklaşım (Biemer, 2010:817-818), belli bir hata türüne odaklanmaktansa eldeki kaynakların etkin kullanımı ile tüm hataların imkanlar dahilinde en aza indirilmesi gerektiği kabulüne dayanır.

Bu makale de benzer bir anlayışla, anket metodolojisi kullanılarak toplanılan veri ile ulaşmaya çalıştığımız genellemelerin sağlıklı yapılabilmesi ve ilgilendiğimiz *gerçek* popülasyon parametrelerine olabildiğince yaklaşabilmek için, literatürde *kaliteli anketlerin dört köşe taşı* (Dillman vd., 2014) olarak geçen dört temel hata kaynağına odaklanmaktadır. Bu hata kaynakları sırası ile kapsam hatası (*coverage error*), örnekleme hatası (*sampling error*), cevap vermeme hatası (*non-response error*), ve ölçüm hatasıdır (*measurement error*).

2. ANKET HATALARI

Kaliteli anketlerin dört köşe taşı olarak isimlendirilen hatalardan ilk üç hata türü daha çok temsiliyet meselesine odaklanmakta, son hata ise ölçüm konusu üzerinden anket enstrümanının geçerlilik ve güvenilirliğine bakmaktadır (Dillman vd., 2014).

2.1. Kapsam Hatası (Coverage Error)

Kapsam hatası seçtiğimiz örneklemin temsil gücü ile ilgilidir. Eğer örnekleminizin temsil kabiliyeti düşük ise, ilgilendiğimiz popülasyon hakkında yaptığımız çıkarımlar da hatalı olacaktır. Bu hatayı azaltmanın en etkin yolu eldeki imkanlara (zaman, bütçe, erişim, vb.) ve araştırma sorusuna uygun olasılıklı örnekleme (*probability sampling*) yönteminin kullanılmasıdır. Bunun yanında, hedef popülasyonun parametreleri ile ilgili derinlemesine bir alan bilgisine sahip olmak da kapsam hatasının azaltılması için önemlidir. Olasılıklı örneklemin kapsam hatasının azaltılmasında önemli olmasının nedeni, bu örnekleme türünde hedef popülasyonumuzda bulunan

1 Elbette anketler sadece sosyal bilimlerin kullandığı bir veri toplama aracı değildir. Şirketlerden, üniversitelere, pazar araştırması kurumlarından, tüketici ilişkileri birimlerine birçok kurum ve kuruluş anket yapmaktadır. Bu yazının amacı anket metodolojisinin sosyal bilimlerdeki kullanımı hakkındadır. Olabildiğince geniş tutmaya çalıştığımız bu makaleyi giriş olarak aldıktan sonra ilgililerin Internet, Phone, Mail, And Mixed-Mode Surveys: The Tailored Design Method (Dillman vd., 2014) başlıklı kitaba göz atmasını öneririz.

2 1990 ile 1995 yılları arasında Siyaset Bilimi literatürünün en önemli hakemli dergileri olan American Political Science Review ve American Journal of Political Science dergilerinde yayınlanan makalelerin, sırasıyla, yüzde 10 ile yüzde 15'i anket metodolojisini kullanmıştır (Brady, 2000:47).

3 Amerika Birleşik Devletleri'nde her on yılda bir yapılan nüfus sayımının 2020 yılı için maliyetinin 15.6 milyar Amerikan Doları olması beklenmektedir. (bkz: https://www.gao.gov/highrisk/2020_decennial_census/why_did_study-t=1)

4 Doğa bilimlerinde olduğu gibi sosyal bilimlerde de nedensellik örüntüsü sağlamanın altın standardı deneysel yöntemlerdir. Anket metodolojisi, ankete katılan örnekleme üyelerine sorulan soruların değişik biçimlendirmelerle sunulması yolu ile denek ve kontrol grupları olan bir deneye dönüştürülebilir (*survey experiment*). Bu konudaki birtakım örnekler şunlardır: Adida (2015); Bleck ve Michelitch (2018); Getmansky, Sınmazdemir ve Zeitzoff (2018); Hainmueller ve Hiscox (2010); Lyall, Blair ve Imai (2013). Ancak nedensellik oldukça çetrefilli bir kavram olup, konu ile ilgilenenlerin Cunningham (2020) gibi kaynaklara bakmalarını tavsiye ediyoruz.

5 Anket tek başına bir analiz yöntemi değil, bir veri toplama yöntemidir. Anket aracılığıyla toplanan veriler genellikle nümerik bir şekilde kodlanıp, çeşitli nicel yöntemler kullanılarak analiz edilsede özellikle açık uçlu soruların nitel yöntemler kullanılarak incelenmesi de mümkündür.

her bir elemana⁶ (*subject*) örnekleme seçilmek için “önceden bilinen ve sıfırdan farklı” bir olasılık atanmasıdır. Olasılıklı örneklemin nasıl alınacağı başlı başına bir uzmanlık konusu olup, burada yer kısıtları nedeniyle konuyu derinlemesine incelemek mümkün değildir. Örnekleme süreçleriyle ilgili daha geniş bilgiye ulaşmak isteyen okuyucular Kish (1965) ve Cochran (1977) gibi klasik metinlere, ya da Levy ve Lemeshow (2008), Lohr (1999) ve Maxim (1999) gibi kaynaklara bakabilirler.

Olasılıklı örnekleme yöntemleri arasında en basit ancak pratikte uygulaması en zor olanı basit rassal örneklemedir (*simple random sampling*). Basit rassal örnekleme almanın ilk koşulu içerisinde örneklemin seçileceği bir listedir. Bu listeye örnekleme çerçevesi (*sampling frame*) denir. Basit rassal örneklemede, örnekleme çerçevesi hedef popülasyonu oluşturan her elemanın tam bir listesidir. Pratikte bu metodun uygulanmasının zorluğu, hedef popülasyonların eksiksiz listelerine ulaşmanın çoğu zaman mümkün olmamasından kaynaklanır.

Bu örnekleme türünde popülasyonu oluşturan elemanların olası her kombinasyonun da eşit seçilebilme şansı vardır. Örneğin popülasyonumuz 1, 2, 3, 4 rakamları olsun. Bu dört rakam arasından iki ünite büyüklüğünde altı adet örnekleme alma şansınız vardır (1-2; 1-3; 1-4; 2-3; 2-4 ve 3-4). Her bir çiftin seçilebilme şansı da eşit ve $1/6$ 'dır ve iki ünite büyüklüğündeki bir örneklemede her bir rakamın çıkma şansı $1/2$ ve yine eşittir.

Rastlantısallık, popülasyon büyüklüğünden bağımsız, üzerinde uzlaşılması zor bir kavramdır. Bunun yanı sıra popülasyon büyüdükçe rastlantısallığın elde edilmesi de zorlaşır. Ampirik uygulamalarda bu zorlukları aşmak için, genellikle bir bilgisayar tarafından üretilen rassal sayı dizilerinden faydalanılır. Örneğin, 1500 kişilik bir grup içerisinde 300 kişilik rassal bir örnekleme seçmek için, öncelikle her elemana 1'den 1500'e kadar bir sayı verilir. Daha sonra bir bilgisayar yardımı ile, 1 ile 1500 arasında olmak kaydı ile, 300 adet rastgele belirlenmiş sayı yaratılır. Bu sayılara denk gelen elemanlar örnekleminizi oluştururlar. Büyük popülasyonlara olasılıklı örnekleme oluşturmanın en basit yolu bu yöntemdir.

Sıklıkla kullanılan bir diğer örnekleme türü ise tabakalı rassal örneklemedir (*stratified probability sampling*). Bu yöntemde de örnekleme çerçevesi olarak kullanılacak tam bir listeye ihtiyaç vardır. Tabakalı rassal örnekleme oluşturulurken ilgilendiğimiz popülasyon birbirini içermeyen en az iki tabakaya (*strata*) bölünür. Bu tabakalar genellikle araştırmacının cevabını aradığı soruya göre şekillenir.

Tabakalı rassal örnekleme stratejisi, araştırmacının örnekleme hatasını basit rassal örnekleme göre daha az sayıda eleman içeren bir örnekleme üzerinden asgari seviyelere indirmesine yardımcı olur. Örneğin, liberal siyasi partilere oy verme ile yaş arasında bilinen yüksek bir korelasyon vardır. Seçmen davranışlarını ve bunun seçimlere etkisini incelemek isteyen bir araştırmacı örneklemini yaşa göre tabakalandırmak isteyecektir. Bu durumda, popülasyon belli yaş aralıklarına denk gelen tabakalara bölündükten sonra her bir tabaka içerisinde basit rassal örnekleme yoluyla ayrı örneklemler alınır ve birleştirilir. Bu şekilde daha az birime ulaşılarak daha etkili bir örnekleme elde edilebilir. Anket yapmanın yüksek maliyet gerektirdiği ve zaman aldığı düşünüldüğünde, daha az birime ulaşarak benzer sonuçlar elde edebilmek araştırmacı için önemli bir avantaj olacaktır. Tabakalı rassal örneklemin bir diğer önemli katkısı da ulaşılması zor ya da popülasyonda yüzdesi düşük gruplar belirlendikten sonra bu gruptan fazladan örnekleme (*over sampling*) alınmasına izin vermesidir. Bu yönü ile tabakalı rassal örnekleme, temsil açısından daha doğru bir örnekleme ulaşmayı kolaylaştıracaktır.

Üçüncü örnekleme stratejisi özellikle popülasyonun tam listesine ihtiyaç duymaması açısından çok katılımcılı anket yapan araştırmacıların sıklıkla başvurduğu küme örneklemesidir (*cluster sampling*). Bu yöntemde hedef kitle o popülasyon için belirli bir bağlamı olan ve nispeten organik sayılabilecek gruplara bölünür. Örneğin, İstanbul'da okul çağındaki çocukların eğitim ve öğretime erişimlerinin salgından nasıl etkilendiğine dair bir araştırma yapmak isteyen araştırmacı, İstanbul'un ilçelerini küme olarak kullanabilir. Daha sonra bu kümeler arasında rassal bir seçim yapılır. İlçe kümesinden rassal seçim yapılırken alt kümeler oluşturulabilir. İstanbul'un Çekmeköy ilçesi bir küme ise, Çekmeköy ilçesinin mahalleleri de birer alt kümedir. Hatta, mahallede bulunan haneler de bir alt küme olarak alınabilir. İlçe-mahalle-hane düzeyinde popülasyonun tam listesine ulaşmak, İstanbul'da yaşayan herkesin tam bir listesine ulaşmaktan çok daha kolay olacaktır. Böylece hem zamanımızı hem de ankete ayırdığımız bütçeyi daha verimli kullanmış oluruz. Burada dikkat edilmesi gereken ise kümeler arasındaki farkların göz önüne alınarak gerekli düzenlemelerin yapılmasıdır. İstanbul'un ilçelerini küme olarak belirleyen bir araştırmacı ilçeler

⁶ Bu elemanlar kişiler, kurumlar, nesnelere ve hatta kelimelere gibi pek çok farklı şey olabilir.

arasındaki nüfus ve demografi farklarının örneklem üzerindeki hatasını asgariye indirmek için gerekli istatistikî ağırlıklandırmayı da yapmalıdır.

Kimi zaman araştırmacıların sorduğu sorular birbiri içerisine giren çok aşamalı küme örneklem alma stratejileri kullanmamızı (*multi-stage cluster sampling*) gerektirir. Araştırma konusunun mahiyetine göre tabakalı veya basit rassal örneklem de bu tip bir yaklaşım içerisinde küme örnekleme ile beraber değişik kombinasyonlarda kullanılabilir.

İç savaş sırasında taraflardan birinin veya ikisinin şiddetine uğrayan sivillerin söz konusu taraflar hakkındaki fikirlerini öğrenmek için yapılan bir araştırmada bu yöntem kullanılmıştır (Lyalld vd., 2013:1-27). Afganistan iç savaşı sırasında NATO tarafından oluşturulan Uluslararası Destek Gücü ve karşısında bulunan Taliban kuvvetleri zaman zaman sivilleri mağdur etmişlerdir. Bu mağduriyetin yaratacağı olası etkileri anlamak için araştırmacılar Afganistan'ın Peştun nüfus ağırlıklı 13 ilinin arasından beşini belirlemişlerdir. Daha sonra her il için o ilin ilçelerinin en az üçte birini oluşturacak bir örneklem seçilmiştir. Son olarak, her ilçenin köyleri arasından bir örneklem alınmıştır. Bu örneklemin seçilmesinde uygulanan kural ise her ilçenin köylerinin en az yüzde 10'unun seçilmiş olması gerekliliğidir. Daha sonra her köyde bulunan haneler rassal yürüme (*random walk*) yolu ile tekrar bir seçime tabi tutulmuştur. Son olarak da hane halkı arasından 16 yaş ve üzerindeki erkek bireyler Kish⁷ seçim ızgarası metodu ile ankete katılmak için belirlenmiştir. Örnekleme oluşturan tüm köylerin ortalama nüfusu olan 680'in altında nüfusu olan yerlerde dokuz katılımcıya, bu ortalamanın üzerinde nüfusu olan köylerde ise 18 katılımcıya anket yapılmıştır. Bu örnekten de anlaşıldığı üzere araştırmacılar sadece veri toplama ve analiz yöntemlerine değil araştırmalarına konu nüfusa ve araştırmaya dair bağlama da hâkim olmalıdır.

Bu açıklamaların ve örneklerin de gösterdiği gibi, kapsam hatasını azaltmanın en etkili yolu temsiliyet gücü yüksek bir örneklem çerçevesinden, olasılıklı bir örneklem kullanılarak seçim yapmaktır. Dolayısıyla, bu iki faktörün herhangi birinde eksiklik var ise anketin temsil gücü düşecek, popülasyon parametrelerinin tahmini zorlaşacaktır.

Bu bağlamda tek başına olasılıklı örneklem kullanmak, eğer örneklem çerçevesi eksiklikler taşıyorsa yeterli değildir. Örneğin, geçmişte oldukça iyi sonuç veren ve bir bölgedeki olası sabit telefon numaralarının arasından basit rassal örnekleme yapılarak olası katılımcılara ulaşmayı hedefleyen rastgele numara çevirme (*random digit dialing*) yöntemi günümüzde bazı durumlarda ciddi problemlere yol açabilmektedir (Blumberg ve Luke, 2013). Bugün Amerika gibi gelişmiş ekonomilerde hemen her hanede bir telefon vardır, ancak cep telefonlarının işin içine girmesiyle beraber görece basit olan telefon numaraları üzerinden örnekleme çerçevesi oluşturma meselesi giderek karmaşıklaşmıştır. Sadece cep telefonu olan haneler olduğu gibi, sadece sabit hattı olan, hem telefon hem sabit hattı olan ya da birden fazla cep telefonu olan haneler vardır. Ayrıca araştırmalar bu değişik grupların birbirinden oldukça farklı tavır, davranış biçimleri ve görüşlere sahip olduğunu göstermiştir (Blumberg ve Luke, 2006, 2013; Christian vd.,2010). Bu yüzden telefon ile ulaşılan örneklemlerde, cep telefonlarının oluşturduğu komplikasyonların göz önüne alınması ve örneklem çerçevesinin buna göre kurgulanması birincil önceliktedir (Dillman vd., 2014).

Olasılıklı örneklem kullanıldığı halde örneklem çerçevesi yüzünden oluşabilecek kapsam sorunlarına dair verilebilecek başka iyi bir örnek de 2020 ve 2016 Amerika Birleşik Devletleri başkanlık seçimi için yapılan kamuoyu yoklamalarının seçim sonuçlarından ciddi sapmalar göstermesidir. Amerika Birleşik Devletleri çapında bir anket yapılıyor ve o anketin amacı da Amerika Birleşik Devletleri'nin seçmen nüfusunun başkan tercihleri hakkında bir fikir yürütmek ise örneklem ülkenin bir kopyası olmasa da çok iyi bir reproduksiyonu olmalıdır. Bu kabaca şu demektir: Amerikalı seçmen nüfusunun yüzde kaçını üniversite mezunu, bekar, New York'ta yaşayan ve kendini kadın olarak tanımlayan bireylerden oluşuyor ise örnekleme de o oranda üniversite mezunu, bekar, New York'ta yaşayan ve kendini kadın olarak tanımlayan gözlem bulunmalıdır. Bu reproduksiyondan uzaklaşılması, kapsam hatasının artması demektir.

Bahsi geçen kamuoyu yoklamalarının büyük bir kısmının bu koşulları sağlamadığı görülmüştür. Mesela, 2016 yılında, yapılan anketlerin sonradan incelenmesi sonucunda yaşanan en büyük kapsama problemlerinden

⁷ Kish seçim ızgarası metodu 1949 yılında istatistikçi Leslie Kish tarafından hane halkı anketlerinde mülakat yapılacak kişilerin rassal olarak belirlenebilmesi için geliştirilmiş bir metottur. Seçim önyargısı (*selection bias*) problemini minimize etmek için uygulanan bu metodun detayları için orijinal kaynak olan Kish'e (1949) bakılabilir.

birinin beyaz ve işçi sınıfı bireylere yeterince ulaşamaması olduğu bulunmuştur. 2020 yılında bu grup daha fazla örnekleme dahil edilmeye çalışılmış, ancak bu sefer de 2.3 alt bölümünde anlatacağımız, ankete cevap verenlerle vermeyenler arasındaki farklar belirleyici olmuştur. David Leonhardt New York Times'ta yayınlanan makalesinde, bu ve bunun gibi özellikle kapsam hatasını arttıran sorunları etraflıca ele almaktadır (2020). Bu makale akademik bir kaynaktan yer almamasına rağmen, heterojen bir popülasyonu kapsamanın anketörlerin olanaklarının görece geniş olduğu bir ülkede bile ne kadar zor olduğu ve ne derece dikkat gerektirdiğini detaylarıyla anlatmaktadır.

Kapsama hatasını ciddi olarak arttıran diğer bir husus da olasılıksız (*non probability*) örnekleme teknikleri kullanılmasıdır. Bu konuda Amerikan Kamuoyu Araştırmacıları Derneği (American Association for Public Opinion Research-AAPOR) oldukça kapsamlı bir rapor hazırlamıştır (Couper vd., 2013). Rapor olasılıksız örnekleme yöntemleri hakkında olasılıklı örneklemede olduğu gibi bütünlük ve üzerinde uzlaşmış bir istatistikî üst-çerçeve olmadığını vurgulamaktadır. Ayrıca model tabanlı (*model based*) ağırlıklandırma gibi olasılıksız örneklemlerin temsiliyet gücünü arttırmak için geliştirilmiş matematiksel yöntemlerin uygulaması oldukça karmaşıktır. Bu yöntemler ayrıca popülasyon hakkında genellikle sınamayacak ön kabuller içermektedirler. Bütün bu sebeplerden, AAPOR eğer araştırmacılar zaman, para gibi etkenler yüzünden olasılıklı örnekleme yapamıyorsa, temsiliyet konusunda azami dikkat gösterilmesi ve sonuçların genellenmesinden kaçınılması yönünde görüş bildirmiştir.

Temsiliyet konusunda ciddi bir problem yaratan ve sosyal bilimler yazınında sıkça rastlanan başka bir olasılıksız örnekleme yaklaşımı da sosyal medya platformları kullanılarak kolayda örnekleme (*convenience sampling*) yapılmasıdır. Buradaki kapsama dair ilk mesele, her toplumda internete ulaşımı olmayan, ya da kısıtlı olan oldukça geniş kesimlerin olmasıdır. Örneğin ülkemizde 2019 yılında hiç internet kullanmayanların oranı yüzde 24.7 olarak hesaplanmıştır.⁸ Ayrıca internet erişimi olan herkes sosyal medya kullanmamaktadır, ve kullananlarla kullanmayanlar arasında pek çok açıdan ciddi farklar vardır. Bu durumda sadece sosyal medya kullanılarak yapılan bir anket ile genel popülasyona hakkında genelleme yapmak olanaksızdır (Zickuhr & Smith, 2013). Hedef kütlenin sosyal medya kullanıcıları olduğu bir durumda bile sosyal medya üzerinden sağlıklı örneklere ulaşmak çok zordur.⁹ Çünkü sosyal medya üzerinden dağıtılan anketleri cevaplamaya meyilli olan ve olmayan kişiler arasında çok ciddi farklar vardır. Ayrıca kolayda örnekleme yöntemleri kişilerin kendi kişisel ağları üzerinden yapıldığından homofilik ağ etkileri (*homophilic network effects*) birbirine benzer kişileri bir araya getirerek, farklı olanların örnekleme girmesini zorlaştırmaktadır.

2.2. Örneklem Hatası (Sampling Error)

Örneklem hatası tüm popülasyona değil belirli bir örnekleme ulaştığımız için oluşan ve asla sıfırlanamayıp sadece azaltılabilen bir hata türüdür. Bu hata türü "örneklem yolu ile ulaşılan değer (*istatistik*) popülasyondaki değerden (*parametre*) farklı olması" olarak tanımlanır (Groebner vd., 2013). Bu hatayı belirleyen en önemli etken alınan örneklemin büyüklüğüdür. Basitçe ifade etmemiz gerekirse, örnekleme hatası bir değişken için örnekleme giren ve girmeyen elemanlar arasındaki farktır ve bu fark örneklem büyüdükçe azalır. Doğal olarak bir sonraki sorumuz, örneklem hatasını en aza indirgeyecek örneklem büyüklüğünün nasıl hesaplanacağı olacaktır.

Basit rassal örnekleme stratejisini kullanacağımız bir anket için hesabımız aşağıdaki formül ile yapılır. Bu formüle gerektiğinde popülasyonun büyüklüğü de eklenebilir, ancak belli bir büyüklüğün üzerindeki popülasyonlarda bu ayarlamalar çok fark yaratmadığı için çoğu zaman daha basit olan aşağıdaki formül tercih edilmektedir:

$$n = \frac{(Zpq)}{MoE^2}$$

Bu formülde n örneklem büyüklüğünü, Z arzu edilen güven aralığı (*confidence interval*) için kritik eşik olan Z skorunu gösterir. İlgili popülasyon içinde ilgilendiğimiz özelliğe sahip (tahmin edilen) eleman oranı p ve q ise $1-p$ 'ye eşittir. Son olarak MoE (*margin of error*) istenilen hata oranını ifade eder.

⁸ Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması (2019). TÜİK Haber Bülteni. <https://afyonluoglu.org/bit-kilavuzlar/int-stats/>

⁹ Burada sosyal medya şirketleri ile belirli ücretler ödenerek yapılan ve şirketlerin elindeki örneklem çerçevesini kullanarak olasılıklı örneklem-ler üzerinden veri toplanılan anketleri ayrı bir noktada konumlandırmak gerekmektedir.

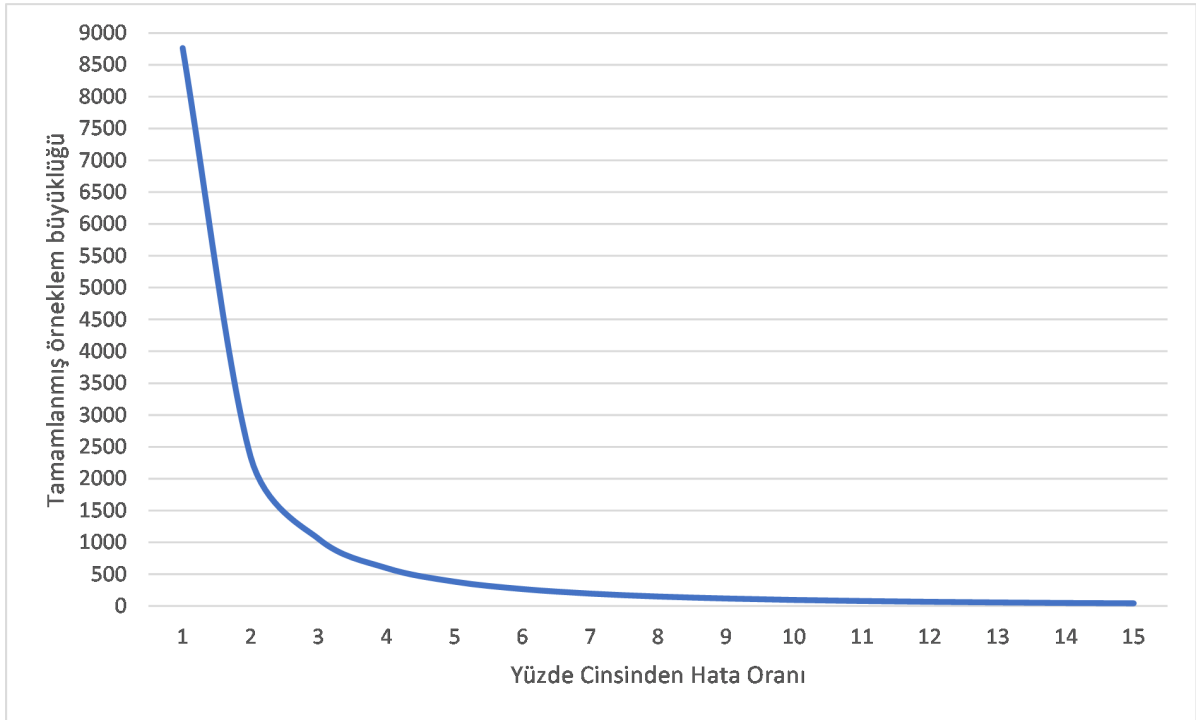

Güven aralığı geleneksel olarak %95 olarak alınır. Yani, yüzde 95 güven aralığına sahip bir örnekleme ilgilendiğimiz değişkenin değeri her 100 denemeden 95’inde örneklem hatasının sınırları içine düşer. Yüzde 95 güven aralığı için Z skorunun değeri 1.96 olarak belirlenmiştir. p değeri ise genellikle yüzde 50 olarak belirlenir. Bu durumda q da yüzde 50 olacaktır. Örneğin, anketinizde cevabı evet veya hayır olarak verilebilecek bir soru sorduğunuzu düşünün. Bu durumda p değerini yüzde 50 olarak atamak, eğer popülasyonun tamamına ulaşabilseydik, popülasyonun yarısının sorumuza evet cevabı vereceğini beklediğimiz anlamına gelir. Unutulmamalıdır ki, bu p değerini seçmenin en basit halidir. Oysaki, elimizdeki popülasyonun özelliklerine göre değişik değerleri almamız mümkün ve hatta kimi zaman gereklidir.

Bütün bunları formül üzerinden bir örnek ile tekrar açıklayacak olursak, p değerini yüzde 50 olarak aldığımız ve yüzde 95 güven düzeyine sahip bir ankette (ki bu güven düzeyi için Z değeri 1.96’dır), $\pm\%2$ ’lik bir hata oranı (genellikle seçmen davranışı ve seçim anketlerinde görülen hata payı ibaresi bu orandır) için ihtiyacımız olan örneklem büyüklüğü 1225 kişidir.

$$n = \frac{(1.96 \times 0.5 \times 0.5)}{0.02^2}$$

Bu örnekte, 1225 kişilik bir örnekleme ulaşmak ve bu kişilerden veriyi toplamak araştırmacının bütçesinde en önemli kalem olacaktır. Bu bağlamda, bütçe kısıtı altında çalışan araştırmacının dikkat etmesi gereken en önemli ilişki aşağıdaki figürde verilmiştir. Bu figür bize iyi seçilmiş örneklemin görece az gözlem ile büyük bir popülasyon hakkında doğru istatistikler verebileceğini anlatmaktadır. Bu ilişkinin bir diğer özelliği de lineer olmamasıdır. Bir başka deyişle örnekleminiz belirli bir sayının üzerinde ise hata oranında yapılacak küçük düzeltmeler için örnekleme çok fazla sayıda yeni gözlem eklemek gerekmektedir. Bu figürün bize gösterdiği bu iki durum, sahada yapılacak anket çalışmalarında iki ila üç bin gözlem ile oldukça tatminkâr sonuçlar alınabileceği ve %2 civarı bir hata oranı yakalanabileceğidir.

Figür 1:100000 kişilik temsili bir popülasyonda örneklem büyüklüğü ve hata oranı ilişkisi (%95 güven aralığı, $p=0.5$)

2. 3. Cevap Vermeme Hatası (Non-response Error)

Genellikle pek çok araştırmacı bir ankete verilen cevap oranı (*response rate*) ile anketin kalitesi arasında doğrusal ve pozitif bir ilişki olduğunu varsayar. Oysaki, cevap oranı bize anketin temsiliyet özelliği –kalitesi– hakkında kısmi bir bilgi verebilir. Bir anketin kalitesini belirleyen özelliği ankete cevap vermeyi seçenler ile cevap vermeyi seçmeyenler arasındaki farklılıklardır. Cevap vermeme hatası bu farkların büyüklüğü ile ilişkilidir (Dillman vd., 2014). Ankete cevap vermeme olgusu ile cevap vermeme hatasını ve bu iki farklı durumun nedenlerini birbirinden iyi ayırmak gerekir. Bu konudaki geniş literatürün bir özeti için okuyucular Ciadini (1990), Couper (1996), Groves vd. (1992), Groves ve Couper (1998) ve Riviere (2002) gibi kaynakları gözden geçirebilirler.

Lynn'e (2008:37) göre cevap vermeme olgusunun temel nedenleri şunlardır:

- Veri toplayıcının örneklem elemanına (*sampling unit*) ulaşamaması, ya da örneklem elemanını belirleyememesi;
- Örneklem elemanının ankete katılmayı reddetmesi;
- Örneklem elemanının sağlık sorunları, adreste bulunamaması, internet bağlantısının olmaması veya kötü olması gibi sorunlar;
- Veri toplamak için görevlendirilen anketör/araştırma asistanının ve örneklem elemanının dil bariyeri, kadınların-özellikle evde yalnızken-erkek veri toplayıcıları eve almak istememesi gibi sorunlar;
- Verinin ya da anketin çeşitli kazalar sonucu kaybolması.

Bütün bu sebeplerle örnekleminize rastgele seçmiş olduğunuz elemanlarından cevap alınamayabilir fakat bu anketinizin temsiliyet sorunundan, ya da bu konu özelinde cevap vermeme hatasından mustarip olduğu anlamına gelmez. Cevap vermeme hatasının oluşması için yukarıda saydığımız nedenler ile anketimize yanıt vermeyen/veremeyen örneklem elemanları ile anketimize yanıt veren/vereabilen örneklem elemanları arasında istatistiksel olarak anlam ifade eden (*statistically significant*) bir fark bulunması gerekmektedir.

Örneğin, seçimli otokrazi ile yönetilen bir ülkede seçmen anketi yaptığımızı düşünelim. Bu ankete cevap vermeyi tercih edecek kimseler, araştırmacının aldığı bütün önlemlere rağmen, fişlenebileceklerini düşünen kimseler olacaktır. Bu kimseler aynı zamanda ülkenin muhalif veya azınlık alt-popülasyonlarına da ait olabilirler. Bu alt-popülasyon grubunun seçmen davranışını etkileyen özellikleri ile ankete katılma konusunda çekincesi olmayan kimselerin seçmen davranışını etkileyen özellikleri de birbirinden farklı olacağından anketimizde cevap vermeme olgusu cevap vermeme hatasına yol açmış olacaktır. Lynn (2008:48) örneklem elemanlarının ankete katılmayı reddetmesini anket metodolojisi için en problematik olgulardan biri olarak tanımlamaktadır. Cevap vermeme olgusu ve cevap vermeme hatasını en aza indirmek için siyaset biliminde kullanılan yöntemler ile ilgili bir örnek vermeden önce buraya kadar anlattıklarımızı matematiksel olarak özetlemek için aşağıdaki formülü kullanabiliriz (Lynn 2008:50):

$$y_n - y_r = \frac{nr}{n} (y_r - y_{nr})$$

Bu formülde de n örneklem büyüklüğünü, r bu n arasından ankete cevap verenleri, nr ise cevap vermeyenleri ifade eder.

Elimizde bir popülasyon var, o popülasyon ile ilgili de merak ettiğimiz bir soru var. Bu soruya biraz önceki örneğimizden yola çıkarak seçimli otoriter bir sistemde partilerin oy oranları veya seçmenlerin parti tercihleri diyelim. Ülkedeki her bir seçmenin seçmen davranışı Y olacaktır. Daha önce de bahsettiğimiz zaman, bütçe, vb. gibi sebepler dolayısıyla bütün popülasyona ulaşamayacağımız için gözlemlenmeyen bir parametredir. Bunun yerine formülde bizim elimizde seçtiğimiz örneklemin seçmen davranışını gösteren y_n var. Ek olarak elimizde bir de ankete cevap veren ve vermeyen örneklem elemanlarını niteleyen y_r ve y_{nr} var. Bu durumda, y_r, y değişkeninin ankete cevap verenler arasındaki (gözlenen) değerini, ise örneklemdaki her eleman cevap verseydi gözlenecek

olan değeri ifade eder. Ankete cevap vermeyenler bulunduğundan y_n 'de gözlemleyebildiğimiz bir değer değildir. Bu durumda cevap vermeme hatası, yani y_n ve y_r arasındaki fark, cevap vermeme oranı olan $\frac{nr}{n}$ ve cevap veren ve vermeyen örneklem elemanlarının arasındaki farktan oluşur. Bu kısaca şu demektir. Bir anketin cevap vermeme hatası ne sadece kaç örneklem elemanının cevap verip kaçının vermediği ile ne de sadece cevap veren ve vermeyen arasındaki gözlemlenebilir değişkenler arasındaki fark ile anlaşılabilir. Cevap vermeme hatası bu iki olgunun birleşiminden oluşur.

Cevap vermeme hatası konusunda hem cevap verme oranını hem de cevap vermeme nedeniyle temsiliyet konusunda yaşanacak sorunları çözmek için alınabilecek ek önlemlere dair iyi bir örnek Carreri'nin (2019) ehil belediye başkanlarının kurumların işleyişinde yaşanan sorunların etkilerini azaltıp azaltmayacağı sorusunu incelediği makalesidir. Bu soruya cevap vermek için Carreri (2019) İtalya'da belediye başkanları ile anket çalışması yapmıştır.¹⁰ Bu çalışmada belediye bütçesinin nasıl kullanıldığı, açık verip vermediği gibi kurumların işleyişini operasyonel hale getiren bağımlı değişkenlerde yaşanan değişiminin ne kadarının belediye başkanının işinin ehli olması ile açıklanabileceğine bakmıştır.

Bu anketin cevap verme oranı yüzde 50.2 olarak hesaplanmıştır. Belediye başkanları ile anketi telefon üzerinden gerçekleştirmek zorunda olan anketörlerin, operatörlerin ve başkanların kalem görevlilerinin ön mülakatlarından geçmek zorunda oldukları düşünülürse bu önemli ve yüksek bir katılım oranıdır. Bunu sağlamak için Carreri (2019) anketi gerçekleştirmek için arayan anketörlere takip etmelerini istediği bir metin vermiştir. Bu metin, genel hatları ile, bu anketin akademik bir çalışma için olduğunu, ölçme değerlendirme için değil mütalaa amaçlı olduğunu ve son olarak da anketin İtalyan Belediye ve Yerel Yönetimler Birliği'nin de onayı ile yapıldığı bilgisini veriyor (Carreri 2019: A-7). Bu tip güven verici ve anketin değerini katılımcılar açısından anlatan bilgilendirmeler bu hata türünü azaltmak için çok önemlidir (Biemer ve Lyberg, 2003). Bunun yanında Carreri cevap vermeyen, vermemeyi tercih eden veya kimi zaman sadece ulaşılamamış olan belediye başkanları ile cevap veren belediye başkanlarının bağımlı ve bağımsız değişkenleri etkileyebilecek özellikleri arasında istatistiki olarak önemli olan bir fark olup olmadığına incelemiştir. Yine benzer şekilde, cevap veren belediye başkanları ile İtalya'daki tüm belediye başkanları evreninin de bu özelliklerini karşılaştırmıştır. Bu karşılaştırmayı yaparken kamuya açık bilgiler, belediye başkanlarının yaş, cinsiyet, eğitim durumu, meslekleri gibi; belediyelerin ise yıl sonu bütçe açığı/fazlası, belediye gelir ve giderleri gibi çeşitli değişkenler kullanmıştır.

2. 4. Ölçüm Hatası (Measurement Error)

Son hata türü olan ölçüm hatası genellikle anket enstrümanının ve bunu oluşturan soruların tasarımdan kaynaklanır. Bu hata türü belki de en karmaşık hata türüdür (Biemer ve Lyberg, 2003:116). Katılımcılar soruları ya da seçenekleri yanlış anlayabilir, bilerek yalan söyleyebilir, eğer soru hatırlanması zor bir konu ise net cevap veremeyebilirler. Sorularda kullanılacak ölçeklerden, soruların sıralamasına, sorular sorulurken kullanılan dilin ölçülmek istenen kavramla olan uyumuna, hatta eğer anket yüz yüze yapılmıyor ise anketin görsel tasarımına kadar irili ufaklı pek çok kavram ölçüm hatasını etkiler. Ölçüm hatasının daha net anlaşılabilmesi için sırasıyla kavramlar, geçerlilik, güvenilirlik, bilişsel yanıt modeli (*cognitive response model*) (Tourangeau, 1984; Tourangeau vd., 2010) ve katılımcıların motivasyonları üzerinde duracağız. Ölçüm hatası konusunda daha geniş bilgi almak isteyen okuyucular Biemer vd. (1991), Bradburn vd. (1979), Converse ve Presser (1986), Dillman vd. (2014), Groves (1989), Groves vd. (1988), Lyberg vd. (1997), Rossi vd. (1983), Sudman ve Bradburn (1982), Sudman ve Schwarz ve Sudman (1996), Tanur (1992) ve Turner ve Martin (1984) gibi kaynaklardan faydalanabilirler.

2.4.1. Kavramlar

Anket sorularının nihai amacı belli kavramların (İngilizce literatürde *concept* ya da *construct* olarak kullanılabilir) ölçülebilmesidir (Singleton ve Straits, 2005). Dolayısıyla sorular hazırlanmadan önce ankette ölçülmek istenen kavramların ve bunların operasyonel tanımlarının, her kavramın eğer varsa alt kavramlarının belirlenmesi gerekir (Hox, 1997). Örneğin ölçülmek istenen eğitim kavramı ise, öncelikle formel mi enformel eğitim mi, yoksa ikisi birden mi ölçülecek buna karar verilmelidir (Dillman vd., 2014:95). Sadece formel eğitime

¹⁰ Bu anket çalışması da Bloom ve Van Reenen'in (2017), firmaların yönetsel farklılıklarını ölçmek ve açıklamak için üst düzey yöneticilere yaptıkları anketi örnek olarak oluşturulmuştur.

karar verilecekse, toplamda kaç sene okunduğu, özel mi devlet okuluna mı gidildiği, okul büyüklükleri, hatta alınan dersler gibi pek çok soru bu kavramın operasyonel hale getirilmesinde kullanılabilir.

2.4.2. Geçerlilik ve Güvenilirlik

“Geçerlilik ve güvenilirlik, bir sorunun nasıl performans gösterdiğini ölçmemizi sağlayan standartlardır” (Fowler ve Cosenza, 2008: 137). Ölçümün geçerliliği, en klasik tanımı ile bir soruya ya da sorulara verilen cevabın, ölçülmek istenilen kavramın gerçek değerini yansıtıp yansıtmadığı ile ilgilidir (Cronbach ve Meehl, 1955). Güvenilirlik ise kişisel ve grup düzeyi olarak ikiye ayrılabilir (Fowler ve Cosenza, 2008:137). Eğer soru güvenilir ise, bir kişi – eğer kişi düzeyinde bu kavramın değeri zaman içinde değişmediyse – aynı soruya farklı zamanlarda aynı cevabı vermelidir. Grup düzeyinde ise, ölçülmek istenen bir kavramın gerçek değeri iki grup için aynı ise, bu kavramı ölçen soru ya da sorulara ideal durumda aynı cevaplar alınmalıdır. Genel olarak, güvenilirliği az olan soruların, geçerliliği de az olacaktır. Ama tersi doğru değildir. Yani bir soru güvenilir olup, kolaylıkla geçerliliği düşük sonuçlara yol açabilir (Singleton ve Straits, 2005).

2.4.3. Bilişsel Yanıt Modeli

Bilişsel yanıt modelinin temelinde, anket enstrümanını hazırlayanların, kendilerini katılımcıların yerine koyarak onların soruları yanıtlarken içinde buldukları bilişsel durumları olabildiğince anlamaya çalışmaları gerekliliği yatar (Dillman vd., 2014:94). Bu sürecin anlaşılması geçerlilik ve güvenilirlik açısından önemli bir anahtardır. Bu modelin çeşitli varyasyonları olmakla beraber temelde *algılama, anlama, enformasyonun geri getirilmesi, yargı ve cevaplama* aşamalarından oluşur ve bir katılımcının bir anket sorusunu anlayıp yanıtlarken geçtiği bilişsel aşamaları özetler (Jenkins ve Dillman, 1997; Tourangeau vd., 2010).

Buna göre öncelikle katılımcı soruyu algılar. Sorunun algılanma süreci anketin veri toplama modeli ile yakından ilgilidir. Örneğin telefonla ya da yüz yüze yapılan bir ankette, katılımcının sözcükleri duyarak algılanması, internet ya da posta yöntemiyle yapılan bir ankette ise yazılı kelimelerin sayfanın doğru yerlerine odaklanılarak okunması gerekecektir. İkinci aşama katılımcının soruyu algıladıktan sonra sorunun kendisinden ne istediğini anlamasını içerir. Soruyu algılayıp, anlayan katılımcı üçüncü aşamada hafızasını, ya da eğer durum uygunsa elindeki çeşitli kaynakları kullanarak gerekli enformasyonu “geri getirir” (*retrieval*). Yargı aşamasında, katılımcı bütün bu sürecin sonunda nasıl bir cevap vereceğini formüle eder ve en sonunda bir cevap verir.

Yukarıda belirtildiği üzere, anketlerde kullanılan her veri toplama modu farklı bir iletişim kanalı kullanır dolayısıyla bilişsel yanıt modeli her veri toplama modunda belli farklılıklar gösterir (Biemer ve Lyberg, 2003). Örneğin telefon anketleri sadece sözlü iletişime dayandığından, insanların ne kadar zamanda akıllarında ne kadar şeyi tutabilecekleri, anketi yapanın ses tonu, telaffuzu, eğer bilgisayar aracılığıyla yapılan bir anket ise ses kayıtlarının kalitesi vs. gibi faktörler önem kazanmaktadır. Daha çok yazılı iletişimin önem kazandığı posta ve internet yoluyla toplanan anketlerde ise bundan farklı olarak renkler, tipografi, şekil zemin ilişkisi, gruplama gibi temel görsel tasarım öğelerinin doğru kullanılması etkilidir (Dillman vd., 2014). Ancak veri toplama modu ne olursa olsun, bilişsel yanıt modelinde her aşamada soruların güvenilirlik ve geçerliliğini etkileyen çeşitli faktörler vardır. Şimdi kısaca bunlardan bahsedeceğiz.

1) Algılama ve anlama: Soruların hem geçerliliğini hem de güvenilirliğini bu aşamada etkileyen en önemli faktörlerden bir tanesi sorularda kullanılan kelimeler ve bunların dizimidir. İdeal bir anket sorusu, farklı kişiler tarafından okunduğunda ya da duyulduğunda aynı şekilde anlaşılmalıdır. Bu yüzden anket sorularında yabancı ya da aşırı derecede teknik terimlerden veya farklı yöne kolaylıkla çekilebilecek soyut sözcüklerden mümkün mertebe kaçmak gerekmektedir. Ayrıca zaman anlamında muğlak sorular kolaylıkla hataya yol açabilir. Mesela, “kendinizi ne sıklıkla yorgun hissedersiniz?”, her katılımcı tarafından farklı bir zaman aralığına işaret edecek (hafta, gün, ay) şekilde yorumlanabilir. Ya da katılımcılar acaba “genel olarak yorgun bir insan mıyım?” gibi oldukça muğlak bir şekilde yorum yapabilirler. Daha doğru bir yaklaşım “geçen iki hafta içerisinde kendinizi ne sıklıkla yorgun hissettiniz?” gibi bir formülasyon ile, zaman aralığının net bir şekilde belirtilmesi olacaktır. Yine sık karşılaşılan bir problem, katılımcılar hakkında test edilemeyen varsayımların sorulara “gömülmesidir.”¹¹ Son

¹¹ Fowler (2004) bir deneysel pilot çalışmada katılımcılara “Arabada arka koltukta yolculuk ederken ne sıklıkla emniyet kemeri takarsınız?” şeklinde bir soru yöneltiyor. Ancak buradaki gömülü ön kabul her katılımcının belli zamanlarda arka koltukta yolculuk ettiği yönünde. Fakat araştırma sırasında bunun böyle olmadığı farkedilince, soru ikiye ayrılıp, katılımcılara öncelikle geçmiş yılda arabanın arka koltuğunda hiç yolculuk edip etmedikleri soruluyor.

olarak da tek sorunun içine birden fazla soru sıkıştırılması probleminden bahsedilebilir. Örneğin “para ve sağlık sizin için ne kadar önemli” gibi kolaylıkla ölçüm hatası yaratacak bir soru yerine, bu soruyu ikiye ayırarak bu iki kavramı ayrı ayrı ölçmek daha mantıklı olacaktır.

2) Enformasyona erişim ve enformasyonun geri getirilmesi: Bu aşamada sorular açısından en kritik iki mesele katılımcıların soruyu cevaplamak için gerekli enformasyona sahip olması ve eğer bu enformasyona sahipse bunun hatırlanabilmesidir.

Katılımcıların hiç fikirleri olmadığı konular hakkındaki sorulara bile cevap verme eğiliminde oldukları literatürde sabit bir bulgudur (Schuman ve Pressler, 1981). Bu yüzden, katılımcıların olası enformasyon düzeyleri her zaman anket hazırlayıcıları tarafından göz önüne alınmalıdır. Katılımcıların doğum yılı, yaşı, varsa sahip olunan çocuk sayısı gibi “objektif” bilgiye dayanan ve insanların hayatlarında sıklıkla cevap verdikleri sorularda bu tip sorunlarla karşılaşmak nispeten daha zordur. Bu soruların sorulma biçimleri de genellikle verilen cevabı ciddi bir biçimde etkilemez.

Enformasyona erişim ile ilgili başka bir sorun da katılımcıların vekil (*proxy*) olarak başka katılımcılar adına sorulara cevap verdikleri durumlardır (örneğin ebeveynlerin çocukları adına anket doldurması, ya da belli bir yaş üzerindeki bireyler için ailelerin daha genç bireylerine sorular sorulması). Bu konuda literatürde çok kesin yargılar olmamakla beraber (örn: Groves, 1989; Lee vd., 1999; Moore, 1988; Roman, 1981) vekil olarak başkası adına cevap vermenin bazı durumlarda enformasyona erişim anlamında sorunlar yaratabileceği açıktır.

Enformasyonun geri getirilmesi ile ilgili diğer önemli konu ise, insan hafızasının sınırlıdır. İnsanlar hatıralarını zamanla unutmaya, daha da kötüsü bazen birbiriyle karıştırarak yeniden kurgulanmaya meyillidir (Rockwood, Sangster ve Dillman, 1997). Özellikle geçmiş davranış ve olayları soran sorular hazırlanırken azami dikkat sarf edilmesi gerekmektedir. Ayrıca, insanlar hayatlarında derin bir iz bırakmayan ve sık tekrarlanan olayları da unutmaya eğilimi gösterirler ve olayın etkisi çok büyük değilse yıl, gün, saat gibi çok spesifik zaman aralıkları hatırlanmaz. Örneğin, “bu sene kaç kere sinemaya gittiniz?”, “geçen hafta kaç kalori tükettiniz?” gibi fazla spesifik sorulara doğru cevap alabilmek, eğer katılımcının soruyla ilgili özel bir eğilimi (mesela ikinci soru için belirli bir diyet programı izleyen, bu yüzden günlük kalori alımını detaylı not alan bir katılımcı) yok ise, imkansız yakındır.

3) Yargı ve cevaplama aşaması: Belirtildiği üzere, bu aşamada katılımcı geri getirdiği enformasyonu bir cevaba dönüştürür. Burada önemli olan soru ve anketin genel tasarımının, doğru cevap vermek için motivasyonu olan katılımcıyı doğru yönlendirmesi ve kafasındakini karşıya doğru aktarabilmesine aracılık etmesidir. Soru ve anket tasarımı başlı başına bir kitap olabilecek derinlikte bir konu olduğu için bir makalede ele alınması imkansızdır, ancak konu ile ilgili derinlemesine bilgi edinmek isteyen okuyucular Andrews (1984), Christian vd. (2007a, 2007b), Conrad vd. (2005, 2010), Dillman vd. (2014), Krosnick ve Fabrigar (1997), Smyth vd. (2007, 2009) gibi kaynaklara başvurabilirler.

2.4.4. Katılımcıların Motivasyonları ve İstekliliği

Bilişsel yanıt modelinin kısmi ön kabullerinden bir tanesi katılımcıların soruları cevaplama konusunda motive ve doğru cevap vermeye meyilli olmasıdır. Ancak, katılımcıların çeşitli nedenlerle doğru cevap vermeyebileceği artık anket literatüründe sabit bir bulgudur (Lensvelt-Mulders, 2008). Katılımcıların doğru cevaplar vermemesinin ardında yatan nedenler iki ana başlık altında incelenebilir (Fowler ve Consenza, 2008). İlk neden katılımcıların anket sorularına (özellikle hassas konularda) verdikleri cevaplar yüzünden başlarına bir şey gelebileceğini ya da bu kişisel bilgilerinin gizliliğinin ihlal edilebileceği düşüncesidir.

Örneğin, suç geçmişi ile ilgili sorular sorulduğunda katılımcılar geçmişlerinde gizlemek istedikleri faaliyetlere karışmışlarsa yalan söyleyebilirler. Locander vd. (1976) katılımcılara alkollü araç kullanmak yüzünden tutuklanıp tutuklanmadıklarını sormuş ve cevapları resmi verilerle karşılaştırmıştır. Bu çalışmada katılımcılar tutuklanma konusunda önemli ölçüde eksik beyanda (*underreporting*) bulunmuşlardır.

İkinci neden ise sosyal istenirlik (*social desirability*) olarak adlandırılan, insanların başkaları üzerinde iyi bir izlenim bırakma arzusudur (Dillman vd., 2014:99). Sosyal istenirlik hem utanç duyulan olaylar hakkında doğru bilgi verilmemesine hem de sosyal olarak daha olumlu görülen bir yöne doğru cevapların kaymasına yol açabilir.

Örneğin bir önceki örnekte katılımcılar bilgilerinin anket uygulayıcıları tarafından gizli tutulacağına ikna olsalar bile, sabıklarından utanç duydukları için doğru cevap vermeyebilirler.

Bu iki problemin önüne geçmenin en önemli yöntemlerinden birisi ankete anonimliği sağlama protokolleridir. Anketin uygulamasında yer alan herkes bir gizlilik anlaşması imzalamalıdır. Ankette kullanılacak örnekleme seçilirken kullanılan bütün listeler şifreli olarak saklanmalıdır. Anket sonuçlarını analiz ederken kullanılacak dosyalarda ankete katılanların kişisel bilgileri asla olmamalıdır. Anket uygulamasında yer alacak katılımcıların anket hakkında bilgi sahibi olması ve ankete katılmaya yazılı olarak rıza göstermelerine dikkat edilmelidir. Ankete gönüllülük esası ile katılan bireyler bu çalışmadan istedikleri zaman, herhangi bir yaptırıma maruz kalmadan çekilebilecekleri konusunda bilgilendirilmelidir.

Bunun dışında özellikle bir anketörün yüz yüze görüşme ya da telefon aracılığıyla veri topladığı anketlerde katılımcıların sosyal istenirlikten daha çok etkilendiği yönünde hacimli bir literatür vardır (örn., Aquilino, 1994; Turner vd., 1998; Dillman vd., 1996). Bu yüzden hassas konularla ilgili anketlerde bir anketörün olmadığı veri toplama yöntemleri tercih edilebilir.

Sorulara doğru cevap vermemenin yanı sıra, özellikle katılımcıların anketörler olmadan kendi kendilerine cevapladığı internet ya da posta yoluyla toplanan anketlerde katılımcıları soruları cevaplamak için motive etmek başlı başına ele alınması gereken bir sorundur. Motivasyon eksikliği soruların (Dillman vd., 2014:69) yeterince okunmadan cevaplanmasına, bir kısmının geçilmesine ya da daha da kötüsü anketin tamamlanmamasına yol açabilir. Motivasyona dayalı problemlerin temel sebepleri kötü tasarlanmış/anlaşılması zor sorular, soruların tamamlanması için okunması gereken yönergelerin yeterince açık olmaması, ya da sorunun bizi kendisinden kaynaklanan problemler olabilir. Örneğin, gelir soruları bu son kategoridedir. Çoğu katılımcı net gelir beyan etmek yerine, geniş kategoriler halinde tanımlanmış seçeneklerden birini seçme konusunda daha fazla istek gösterir.

2.4.5. Anket Enstrümanının Geçerlilik ve Güvenilirliğinin Sınanması

Detaylı yönergelerin izlenmesi, ya da daha önceden oluşturulmuş, geçerliliği ve güvenilirliği kanıtlanmış soru setlerinin kullanılması bile her zaman ölçüm hatasını minimize etmek için tek başına yeterli değildir. Geçerlilik ve güvenilirliğin test edilmesi için çok çeşitli yöntemler geliştirilmiştir (geniş bir özet için bkz: Biemer ve Lyberg, 2003: 258-305).

Bu yöntemlerin belki de en önemlileri literatürde bilişsel mülakat (*cognitive interview*) ya da bilişsel test (*cognitive test*) olarak geçen yöntemlerdir. Bu yöntemler ile anketin tasarımından kaynaklanan ölçüm hataları, anket sahaya sürülmeden ve pilot çalışma yapılmadan tespit edilmeye çalışılır. Bu yöntemlerde anket küçük bir örnekleme verilir. Katılımcılardan anketi doldururken sesli düşünme (*think-aloud*) prosedürleri uygulanarak, karşılaştıkları zorlukları, anlamakta zorlandıkları yerleri, kısacası anketi doldururken yaşadıkları tüm bilişsel süreçleri olabildiğince dışsallaştırarak anlatmalarını beklenir. Bu süreç genellikle kayıt altına alınır ve bu kayıtlar daha sonra tekrar izlenerek saha notları ile beraber analiz edilir. Anket daha sonra gerçekten sahaya sürüldüğünde oluşabilecek sorunların bu şekilde önüne geçilmeye çalışılır.

4.SONUÇ

21. yüzyılın anket metodolojisi için zorlu bir zaman olduğu alandaki pek çok araştırmacı tarafından sıklıkla dile getirilmektedir (Dillman, 2002). Örneğin pek çok gelişmiş ekonomide 1970 ve 1980'lerde anketçiliğin altın standardı haline gelen telefon ile veri toplama, cep telefonlarının yaygın kullanıma girmesi, arayanın kolaylıkla görülebilmesi ve genel olarak kurumlara güvenin azalması gibi sebepler ile eski verimliliğinden uzaktır.

Başta kimi çevreler tarafından bir kurtarıcı olarak alkışlanan internet ise hem erişim problemleri hem de sosyal medya platformları üzerinden yapılan kalitesiz örnekleme süreçleri yüzünden en az çözdüğü kadar problem yaratmıştır. Bugün sık karşılaşılan çeşitli sosyal medya siteleri üzerinden kartopu örnekleme yöntemiyle anketlerin dağıtılması ve daha sonra rassal örneklemler üzerinde kullanılmak üzere tasarlanmış istatistiksel analiz yöntemleriyle bu verilerin analiz edilmesi çok ciddi ve üzerine yeterince gidilmeyen bir meseledir.

Bu ve benzeri pek çok probleme rağmen bir veri toplama metodu olarak anket, hala toplumun geniş kesimleri hakkında başka türlü edinemeyeceğimiz bilgileri alabilmek için elimizdeki en önemli araçlardandır. Bütün bu problemler paradoksal bir şekilde anket metodolojisi ile uğraşan uzmanlara yepyeni alanlar da açmış, özellikle birden çok metodu aynı anda kullanıp daha geniş kesimlere daha hızlı ulaşabilen karma anket yaklaşımında önemli gelişmeler yaşanmış ve yaşanmaktadır (Dillman, 2002). Değişmeyen mesele ise, anket modu ne olursa olsun, bu makale boyunca anlatmaya çalıştığımız dört köşe taşının anket ile veri toplayacak her araştırmacı tarafından içselleştirilmesinin önemidir.

KAYNAKÇA

- Adida, C. L. (2015). "Do African Voters Favor Coethnics? Evidence from a Survey Experiment in Benin", *Journal of Experimental Political Science*, 2/1, pp: 1-11.
- Aquilino, W. S. (1994). "Interview Mode Effects in Surveys of Drug and Alcohol Use: A Field Experiment", *Public Opinion Quarterly*, 58, pp: 210–240.
- Biemer, P. P. (2010). "Total Survey Error: Design, Implementation and Evaluation", *Public Opinion Quarterly*, 74/5, pp: 817-848.
- Biemer, P. P., & Lyberg, L. E. (2003). *Introduction to Survey Quality*, Wiley, Hoboken, NJ.
- Biemer, P., Groves, R. M., Lyberg, L., Mathiowetz, N., & Sudman, S. (Eds.) (1991). *Measurement Errors in Surveys*, Wiley, New York.
- Bleck, J., & Michelitch, K. (2018). "Is Women's Empowerment Associated with Political Knowledge and Opinions? Evidence from Rural Mali", *World Development*, 106, pp: 299-323.
- Bloom, N., & Van Reenen, J. (2007). "Measuring and Explaining Management Practices across Firms and Countries", *The Quarterly Journal of Economics*, 122/4, pp: 1351-1408.
- Blumberg, S. J., & Luke, J. V. (2006). *Wireless Substitution: Preliminary Data from the January–June 2006 National Health Interview Survey*. National Center for Health Statistics. Retrieved Jan 8, 2021, from <https://www.cdc.gov/nchs/data/hestat/wireless2006/wireless2006.htm>
- Blumberg, S. J., & Luke, J. V. (2013). *Wireless Substitution: Early Release of Estimates from the National Health Interview Survey, January–June 2013*. National Center for Health Statistics. Retrieved November 14, 2020, from <http://www.cdc.gov/nchs/data/nhis/earlyrelease/wireless201312.pdf>
- Bradburn, N. M., Sudman, S., & Blair, E. (1979). *Improving Interview Method and Questionnaire Design*, Jossey-Bass, San Francisco.
- Brady, H. E. (2000). "Contributions of Survey Research to Political Science", *PS: Political Science & Politics*, 33/1, pp: 47-58.
- Carreri, M. (2019). *Can Good Politicians Compensate for Bad Institutions? Evidence from an Original Survey of Italian Mayors*. Retrieved January 5, 2021, from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3239492
- Christian, L. M., Dillman, D. A., & Smyth, J. D. (2007a). *After a Decade of Development: A Visual Design Framework for How Respondents Process Survey Information*. In the Annual Conference of the American Association for Public Opinion Research, Anaheim, CA.
- Christian, L. M., Dillman, D. A., & Smyth, J. D. (2007b). "Helping Respondents Get It Right the First Time: The Influence of Words, Symbols, and Graphics in Web Surveys", *Public Opinion Quarterly*, 71/1, pp: 113–125.
- Christian, L. M., Keeter, S. Purcell, K., & Smith, A. (2010). *Assessing the Cell Phone Challenge*. In the Annual Conference of the American Association for Public Opinion Research, Chicago, IL. Retrieved November 3, 2020, from <http://www.pewresearch.org/2010/05/20/assessing-the-cell-phone-challenge/>.
- Cialdini, R. B. (1990). *Deriving Psychological Concepts Relevant to Survey Participation from the Literatures on Compliance, Helping, and Persuasion*. Paper presented at the First Workshop on Household Survey Nonresponse, October 15–17, Stockholm, Sweden.
- Cochran, W. G. (1977). *Sampling Techniques*, 3. Baskı, Wiley, New York.
- Conrad, F. G., Couper, M. P., Tourangeau, R., & Galesic, M. (2005). *Interactive Feedback Can Improve Quality of Responses in Web Surveys*. In the Survey Research Methods Section of the American Statistical Association, pp. 3835–3840. Retrieved October 20, 2020, from <http://www.amstat.org/sections/srms/Proceedings/>
- Conrad, F. G., Tourangeau, R., Couper, M. P., & Zhang, C. (2010). *Professional Web Respondents and Data Quality*. Paper presented at the American Association for Public Opinion Research 65th Annual Conference, Chicago, IL.
- Converse, J., & Presser, S. (1986). *Survey Questions: Handcrafting the Standardized Questionnaire*, Sage Publications, Thousand Oaks, CA.

- Couper, M. P. (1996). "Changes in the Interview Setting Under CAPI", *Journal of Official Statistics*, 12/3, pp: 301–316.
- Couper, M. P., Dever, J. A., & Gile, K. J. (2013). "Report of the AAPOR Task Force on Non-Probability Sampling", Retrieved November 8, 2020, from https://www.aapor.org/AAPOR_Main/media/MainSiteFiles/NPS_TF_Report_Final_7_revised_FNL_6_22_13.pdf
- Cronbach, L. J., & Meehl, P. E. (1955). "Construct Validity in Psychological Tests", *Psychological Bulletin*, 52/4, pp: 281-302.
- Cunningham, S. (2021). *Causal Inference: The Mixtape*, Yale University Press, New Haven.
- de Leeuw, E. D. (1992). *Data Quality in Mail, Telephone, and Face-To-Face Surveys*, TT Publications, Amsterdam, The Netherlands.
- Dillman, D. A. (2002). "Navigating the Rapids of Change: Some Observations on Survey Methodology in the Early Twenty-First Century", *The Public Opinion Quarterly*, 66/3, pp: 473-494.
- Dillman, D. A., Singer, E., Clark, J. R., & Treat, J. B. (1996). "Effects of Benefit Appeals, Mandatory Appeals and Variations in Confidentiality on Completion Rates of Census Questionnaires", *Public Opinion Quarterly*, 60/3, pp: 376–389.
- Dillman, D. A., Smyth, J. D., & Christian, L. M. (2014). *Internet, Phone, Mail, And Mixed-Mode Surveys: The Tailored Design Method*, 4. Baskı, John Wiley & Sons, Hoboken, New Jersey.
- Fink, A. (2003). *How to Sample in Surveys, The Survey Kit 7, 2*. Baskı, Sage Publications, Thousand Oaks, CA.
- Fowler (2004). "Getting Beyond Pretesting and Cognitive Interviews: The Case for More Experimental Pilot Studies", *Methods for Testing and Evaluating Survey Questionnaires*, (Ed: S. Presser, J. M. Rothgeb, M. P. Couper, J. T. Lessler, E. Martin, J. Martin), Wiley, New York.
- Fowler, F. J., & Cosenza, C. (2008). "Writing Effective Questions", *International Handbook of Survey Methodology*, (Ed: E. D. de Leeuw, J. J. Hox, & D. A. Dillman), pp: 136-160, Lawrence Erlbaum Associates, Taylor & Francis Group, New York.
- Getmansky, A., Sinmazdemir, T., & Zeitzoff, T. (2018). "Refugees, Xenophobia, and Domestic Conflict: Evidence from a Survey Experiment in Turkey", *Journal of Peace Research*, 55/4, pp: 491-507.
- Groebner, D. F., Shannon, P. W., Fry, P. C., & Smith, K. D. (2013). *Business Statistics*, Pearson Education, Harlow, United Kingdom.
- Groves, R. (1989). *Survey Errors and Survey Costs*, Wiley, New York.
- Groves, R. M., Cialdini, R., & Couper, M. P. (1992). "Understanding the Decision to Participate in a Survey", *Public Opinion Quarterly*, 56, pp: 475–495.
- Groves, R., & Couper, M. (1998). *Nonresponse in Household Interview Surveys*, Wiley-Interscience, New York.
- Groves, R., Biemer, P., Lyberg, L., Massey, J., Nicholls, W. L., & Waksberg, J. (1988). *Telephone Survey Methodology*, Wiley, New York.
- Hainmueller, J., & Hiscox, M. J. (2010). "Attitudes toward Highly Skilled and Low-Skilled Immigration: Evidence from a Survey Experiment", *American Political Science Review*, 104/1, pp: 61-84.
- Hanehalkı Bilişim Teknojileri (BT) Kullanım Araştırması. (2019). TÜİK Haber Bülteni. Retrieved November 5, 2020, from <https://afyonluoglu.org/bit-kilavuzlar/int-stats/>
- Hox, J. J. (1997). "From Theoretical Concept to Survey Question", *Survey Measurement and Process Quality*, (Ed: L. E. Lyberg, P. Biemer, M. Collins, E. D. de Leeuw, C. Dippo, N. Schwarz, & D. Trewin), pp: 47–69, Wiley-Interscience: New York.
- Jenkins, C., & Dillman, D. A. (1997). "Towards a Theory of Self-Administered Questionnaire Design", *Survey Measurement and Process Quality*, (Ed: L. E. Lyberg, P. Biemer, M. Collins, E. D. de Leeuw, C. Dippo, N. Schwarz, & D. Trewin), pp: 165–196, Wiley-Interscience: New York.
- Kish, L. (1949), "A Procedure for Objective Respondent Selection within the Household", *Journal of the American Statistical Association*, 44/247, pp: 380–387
- Kish, L. (1965). *Survey Sampling*, Wiley, New York.

- Krosnick, J. A., & Fabrigar, L. R. (1997). Designing Rating Scales for Effective Measurement in Surveys. In L. Lyberg, P. Biemer, M. Collins, L. Decker, E. D. de Leeuw, C. Dippo, N. Schwarz, & D. Trewin (Eds.), *Survey measurement and process quality* (pp. 141–164). New York, NY:Wiley-Interscience.
- Lee, L., Brittingham, A., Tourangeau, R., Rasinski, K., Willis, G., Ching, P., Jobe, J., & Black, S. (1999). "Are Reporting Errors Due to Encoding Limitations or Retrieval Failure? Surveys of Child Vaccination as a Case Study", *Journal of Applied Cognitive Psychology*, 13, pp: 43–63.
- Leonhardt, D. (2020). Retrieved November 20, 2020, from <https://www.nytimes.com/2020/11/12/us/politics/election-polls-trump-biden.html>.
- Lensvelt-Mulders, G. (2008). " Surveying Sensitive Topics", *International Handbook of Survey Methodology*, (Ed: E. D. de Leeuw, J. J. Hox, & D. A. Dillman), pp: 461478-55, Lawrence Erlbaum Associates, Taylor & Francis Group, New York.
- Levy, P. S., & Lemeshow, S. (2008). *Sampling of Populations: Methods and Applications*, 4. Baskı, Wiley, Hoboken, NJ.
- Lipset, S. M. (1959). "Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy", *American Political Science Review*, 53/1, pp: 69-105.
- Locander, W., Sudman, S. and Bradburn, N., (1976). "An Investigation of Interview Method, Threat and Response Distortion". *Journal of the American Statistical Association*, 71/354, pp: 269-275.
- Lohr, S. L. (1999). *Sampling: Design and Analysis*, Duxbury Press, Pacific Grove, CA.
- Lyll, J., Blair, G., & Imai, K. (2013). Explaining Support for Combatants during Wartime: A Survey Experiment in Afghanistan. *American Political Science Review*, 107/4, pp: 679-705.
- Lyberg, L., Biemer, P., Collins, M., De Leeuw, E., Dippo, C., Schwarz, N., & Trewin, D. (Eds.) (1997). *Survey Measurement and Process Quality*, Wiley-Interscience, New York.
- Lynn, P. (2008). " The Problem of Non-Response", *International Handbook of Survey Methodology*, (Ed: E. D. de Leeuw, J. J. Hox, & D. A. Dillman), pp: 35-55, Lawrence Erlbaum Associates, Taylor & Francis Group, New York.
- Marshall, M. G., Jagers, K., & Gurr, T. R. (2002). "Polity IV Project: Political Regime Characteristics and Transitions, 1800-2002." University of Maryland.
- Maxim, P. S. (1999). *Quantitative Research Methods in the Social Sciences*. Oxford University Press, New York, NY.
- Moore, J. (1988). "Self/Proxy Response Status and Survey Response Quality—A Review of the Literature", *Journal of Official Statistics*, 4, pp: 155–172.
- Platek, R., & Särndal, C. E. (2001). "Can a Statistician Deliver?", *Journal of Official Statistics*, 17/1, pp: 1-20.
- Przeworski, A., & Limongi, F. (1997). "Modernization: Theories and Facts", *World Politics*, 49/2, pp: 155-183.
- Riviere, P. (2002). "What Makes Business Statistics Special?", *International Statistical Review*, 70/1, pp: 145–159.
- Rockwood, T. H., Sangster, R. L., & Dillman, D. A. (1997). "The Effect of Response Categories in Questionnaire Answers: Context and Mode Effects", *Sociological Methods and Research*, 26/1, pp: 118-140.
- Roman, A. (1981). Results from the Methods Development Survey (Phase I). In *Proceedings of the Section on Survey Research Methods* (pp: 232–237). American Statistical Association.
- Rossi, P., Wright, J., & Anderson, A. (Eds.) (1983). *Handbook of Survey Research*, Academic Press, San Diego, CA.
- Schuman, H., & Presser, S. (1981). *Questions and Answers in Attitude Surveys: Experiments on Question Form, Wording, and Context*, Academic Press, New York.
- Singleton & Straits (2002). *Approaches to Social Research*. Oxford University Press, Oxford.
- Smyth, J. D., Dillman, D. A., & Christian, L. M. (2007a). "Context effects in web surveys: New issues and evidence", *The Oxford Handbook of Internet Psychology* (Eds: A. Joinson, K. McKenna, T. Postmes, & U.-D. Reips), pp: 427–443, Oxford University Press: New York.
- Smyth, J. D., Dillman, D. A., Christian, L. M., & McBride, M. (2009). "Open-Ended Questions in Web Surveys: Can Increasing the Size of Answer Spaces and Providing Extra Verbal Instructions Improve Response Quality?", *Public Opinion Quarterly*, 73, pp: 325–337.

- Sudman, S., & Bradburn, N. (1982). *Asking Questions: A Practical Guide to Questionnaire Design*, Jossey-Bass, San Francisco.
- Sudman, S., Bradburn, N. M., & Schwarz, N. (1996). *Thinking About Answers: The Applications of Cognitive Processes to Survey Methodology*, Jossey-Bass, San Francisco.
- Tanur, J. (Ed.) (1992). *Questions About Questions: Inquiries into the Cognitive Bases of Surveys*, Russel Sage Foundation, New York.
- Tourangeau, R. (1984). "Cognitive Sciences and Survey Methods", *Cognitive Aspects of Survey Methodology: Building a Bridge Between Disciplines*, (Ed: T. Jabine vd.), pp: 73–100, National Academy of Science: Washington, D.C.
- Tourangeau, R., Rips L. J., & Rasinski K. (2000). *The Psychology of Survey Response*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Turner, C. F., & Martin, E. (Eds.) (1984). *Surveying Subjective Phenomena, Volumes I and II*, Russell Sage Foundation, New York.
- Turner, C. F., Forsyth, B. H., O'Reilly, J. M., Cooley, P. C., Smith, T. K., Rogers, S. M., & Miller, H. G. (1998), "Automated Self-Interviewing and the Survey Measurement of Sensitive Behaviors", *Computer Assisted Survey Information Collection*, (ED: M. P. Couper, R. P. Baker, J. Bethlehem, C. Z. F. Clark, J. Martin, W. L. Nicholls II ve J. M. O'Reilly), pp. 455–473, Wiley, New York.
- U.S Government Accountability Office. (2020). 2020 Decennial Census. Retrieved November 20, 2020, from https://www.gao.gov/highrisk/2020_decennial_census/why_did_study-t=1
- Zickuhr K., & Smith A. (2013). *Home Broadband 2013*. Retrieved November 23, 2020, from <http://pewinternet.org/Reports/2013/Broadband.aspx>

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:30.09.2020 ✓Accepted/Kabul:13.02.2021

DOI:10.30794/pausbed.803061

Araştırma Makalesi/ Research Article

Aksoy Kürü, S. (2021). "Meta-Analiz" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2021 Sayı 42:Özel sayı 1, Denizli, ss.Ö215-Ö229.

META-ANALİZ

Seval AKSOY KÜRÜ*

Özet

Belli bir konu üzerinde yapılmış olan birbirinden bağımsız bireysel çalışmaların bir araya getirilerek yeniden istatistiksel analizlerinin yapılması olan meta-analiz yöntemiyle alışlagelmiş literatür taramasının bir adım önüne geçilmektedir. Nicel yöntemler kullanmasının yanı sıra kendine has özelliklere sahip olan meta-analiz yönteminin bazı temel prensipleri vardır. Bu çalışmanın amacını oluşturan ise bu prensipleri belirtmek üzere meta-analiz yöntemini kapsamlı bir şekilde açıklamaktır. Sırasıyla, meta-analiz yönteminin tarihsel gelişim sürecini aktarabilmek, amacı, önemi, birincil ve ikincil analizlerden farkını ortaya koyarak meta-analizde kullanılan metotları, meta-analiz türlerini ve etki büyüklüğü modellerinin seçimini, güçlü ve zayıf yönlerini açıklamaktır. Meta-analiz için gerekli olan verinin toplanma yöntemi kısmındaysa, veri toplama araçlarıyla elde edilen verilerin dahil edilme ve dahil edilmeme kriterleri belirtilerek verilerin nasıl kodlanacağı hakkında bilgi vermektir. Kodlama yönteminin ardından da verilerin analiz aşamasını açıklamaktır. Ayrıca, meta-analizde izlenecek adımları sıralı olarak vererek verilerin analiziyle genel etki büyüklüğü testleri ve alt grupların moderatör etkilerinin test edilmesini de ayrıntılı olarak ifade ederek gelecekteki bireysel araştırmacılar için nitelikli bir rehber oluşturabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Meta-analiz, Etki büyüklüğü, Araştırma yöntem ve teknikleri.*

META-ANAYSIS

Abstract

With the meta-analysis method, which is the re-analysis of statistical analyzes by bringing together independent individual studies on a certain subject, the usual literature review is one step ahead. In addition to using quantitative methods, the meta-analysis method has some basic principles. The aim of this study is to explain the meta-analysis method comprehensively to indicate these principles. Respectively, to transmit the historical development of meta-analysis, the purpose, and importance of the primary and methods used in the meta-analysis will reveal the difference from the secondary analysis, meta-analysis type and effect size model selection are to explain the strong and weak directions. In the part of the data collection method required for meta-analysis, it is to provide information about how to encode the data by specifying the inclusion and exclusion criteria of the data obtained by data collection tools. After the coding method, it is to explain the analysis phase of the data. In addition, by giving sequential steps to follow in meta-analysis, general effect size tests with analysis of data and testing of moderator effects of subgroups are also to be able to form a qualified guide for future individual researchers.

Keywords: *Meta-analysis, Effect size, Research methods and techniques.*

*Dr., Gebze Teknik Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Gebze, KOCAELİ.
e-posta: drsevalaksoykuru@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0003-1370-0287>)

1. GİRİŞ

Günümüzde eğitim imkanlarının artışıyla birlikte gelişen sosyal düzen, artan ekonomik refah, çalışma yaşamında ve sağlık alanındaki görülen gelişmeler gibi daha birçok olumlu sonuca ulaşılmaktadır. Ulaşılan bu sonuçların da ölçme ve değerlendirme yöntemleriyle irdelenmesi ve kapsamlı olarak değerlendirilerek yorumlanması önemli bir gereklilik oluşturmaktadır. Nitekim gerek ilişkisel gerek nedensel olarak ulaşılan her bir sonuç, bilimsel olarak ele alınmaya elverişlidir. Tüm bunlara bağlı olarak da bilimsel araştırmacıların ve çalışmaların da sayısı giderek artış göstermektedir. Gözlemlenen bu artışta ise belli bir konu üzerinde yapılmış ve birbirinden bağımsız olan bireysel çalışmaların genellikle birbirinden farklı sonuçlar elde ettiği bilinmektedir. Bu sonuçların da ayrıştırılarak derlenmemesi ve gerekçeli bir şekilde yorumlanmaması halinde bilgi yığınyından bir farkı kalmamaktadır. Bu nedenle de konuyla alakalı olarak yapılmış olan her bir bilimsel çalışmanın değerli bir kaynak olduğu kabul edilmelidir. Gelecekteki araştırmacılar için yeni araştırma konularının zeminini hazırlamaları amacıyla kategorize edilerek kapsamlı ve güvenilir analiz yöntemlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle sağlık bilimlerinde, farmakolojide, tıpta, eğitim bilimlerinde yaygın olarak kullanılan ve giderek sosyal bilimlerin alt alanlarından işletme-yönetim, psikoloji, davranış bilimleri vb. gibi alanlarda da bireysel araştırmacılar tarafından tercih edilemeye başlanılan meta-analiz, bu konuda kıymetli bir yere sahiptir.

Şahin'in (1999) de belirttiği gibi, bireysel araştırmacılar tarafından farklı zaman aralıklarında, farklı coğrafyalarda, farklı bireyler üzerinde ve hatta farklı ölçüm araçları yardımıyla hazırlanmış olan yayınlanmış ve/veya yayınlanmamış durumdaki tüm bireysel çalışmaların sonuçlarının belli kurallar çerçevesinde bir araya getirilmesi, birleştirilmesi ve yorumlanması olan meta-analiz yöntemi bir üst analiz olarak da tanımlanabilir. Yazından edinilen bilgiler ışığında, sentez bir veri elde etmeye olanak sağlayan ve bunun yanı sıra metodolojik ve istatistiksel bir yaklaşım olan meta-analiz yöntemi, ulusal yazında kendine halihazırda bir yer edinmemiş olsa da uluslararası yazında uzun yıllardır kullanılmakta ve hatırı sayılır ölçüde çalışmada yer almaktadır. Bu nedenle de ulusal yazında eser vermeye niyetli olan bireysel araştırmacılar için derleme niteliğinde olan bu çalışmayla, bu kıymetli analiz yöntemi hakkında detaylı bilgi sunulması amaçlanmaktadır.

2. META-ANALİZ

İstatistiki metotlar yardımıyla belli bir konu özelinde yapılmış olan bireysel çalışmaların sistematik bir biçimde özetlenmesi olan meta-analiz, en temel manada ayrıntılı bir kaynak tarama yöntemi olarak görülmektedir. Bu da meta-analiz yöntemini analizlerin analizi olarak adlandırmaktadır (Glass, 1976). Yöntemin sözcük anlamlarından hareketle; meta kelimesinin daha geniş kapsamlı, etraflı anlamı taşıdığı açıktır. Sistematik bir yazın tarama yöntemi olan meta-analizin ise değerlendirilmeye alınan bireysel çalışmaların orijinal haline sadık kalınarak bireysel çalışmaların uygunluğuna göre mümkün olan en geniş ölçüde ele alınıp ayrıntılı bir tarama ve sınıflandırmaya tabi tutmak koşuluyla ciddi bir süreç olduğu ifade edilebilir (Topçu, 2009). Başka bir anlatımla meta-analiz, bireysel çalışmaların görgül sonuçlarının birleştirilip sentezlenerek yeniden yorumlanması amacıyla kullanılan istatistiksel prosedürlerin ve süreçlerin bütünüdür (Wolf, 1986). Yach'in (1990) ifadesinde de olduğu gibi, birbirinden bağımsız durumdaki bireysel çalışmaların sonuçlarının sistematik ve dikkatli bir biçimde niceliksel ve niteliksel olarak bir potada eritilmesi olan meta-analiz, bireylerden (araştırmadaki katılımcılar) öte meta-analize dahil edilen bireysel çalışmaların elde ettiği sonuçların ele alınarak değerlendirildiği; analiz edildiği bir yöntemdir. Bu durumda, meta-analizde veri olarak incelenenler olarak konu özelinde daha önceden yapılmış olan bireysel araştırmaların sonuçlarının kastedildiği açıktır (Lipsey ve Wilson, 2001). Ancak, her ne kadar çok sayıda bireysel çalışmanın sonuçlarının tekrar analiz edilmesi ifade ediliyor olursa da analize dahil edilecek olan sonuçların da tutarlı ve birbiriyle uyumlu olarak bir araya getirilmesi gerekmektedir (Cohen, Manion ve Morrisson, 2007). İncelenmek istenen konuyla alakalı olarak daha önceden yapılmış olan bireysel çalışmaların veri setinden adeta görsel bir özet sunan meta-analiz (Cooper, Hedges ve Valentine, 2009) geniş ve kapsamlı yazını özetleyebilmek ve anlamlandırabilmek için objektif ve oldukça etkili bir yöntemdir (Wolf, 1986; Rosenthal, 1995). Toparlandığında meta-analizdeki temel amaçları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Kınay, 2012).

- Küçük örneklemlerle tamamlanmış olan bireysel çalışmaları bir araya getirerek görece daha kapsamlı ve anlamlı büyük örneklemlerle parametrik kestirimlerin gücünü ve kesinlik düzeyini arttırabilmek,

- İncelenen konuyla alakalı olarak bireysel araştırmacılar tarafından daha önceden yapılmış olan çalışmalarda tespit edilen tutarsızlıkları inceleyip bunların ne(ler)den kaynaklandığının belirleyebilmek,

- İncelenen konuyla alakalı olarak daha önceden yapılmış olan benzer bireysel çalışmalarda etkisi göz ardı edilen ve/veya düşünülme yen değışkenleri fark edip inceleyebilmek,
- Gelecekte yapılacak olan çalışmalara rehber olmak,
- Bilimsel yazında ortaya çıkan tutarsızlıkların neler olduğunu değerlendirmek ve bunların nedenlerini incelemek,
- Bireysel çalışmalar arasında ortaya çıkan heterojenliğin doğru kaynaklarını tespit etmek,
- Analiz neticesinde elde edilen bulgu ve sonuçlar ışığında ileride yapılacak olan yeni çalışmalar için yeni araştırma konular ortaya çıkarabilmek.

Belirtilen bu amaçlar çerçevesinde ele alınan bir konu kapsamında sistematik bir şekilde veri toplayabilmek hemen hemen her zaman mümkündür. Fakat, birbirinden farklı bireysel çalışmalardaki veri setlerinin istatistiksel yöntemler yardımıyla birleştirilmesi veri toplayabilmek kadar her zaman mümkün ve kolay olamamaktadır. Bundan dolayı da aşağıda belirtilen unsurların tartışmasız olarak birebir dikkate alınarak meta-analiz süreçlerinin yürütülmesi önem arz etmektedir (Burns ve Grove, 2009; Higgins ve Green, 2011).

- İncelenecek olan konu üzerinde sistematik bir tarama ve sonrasında derleme yapılmalıdır,
- Kalitesi düşük olan araştırma(lar) meta-analiz dışında tutulmalı ve hiçbir bireysel çalışmanın kalitesi göz ardı edilmemelidir,
- Meta-analize dahil edilen bireysel çalışmaların heterojenlikleri göz ardı edilmemelidir,
- Meta-analize dahil edilen bireysel çalışmaların seçiminde tarafsız olunmalıdır,
- Meta-analize dahil edilen bireysel çalışmaların sistematik derlemesinde çok farklı zaman aralıklarında yapılmış olan çalışmalar olması halinde bu çalışmalar kapsam dışına alınmalıdır,
- Meta-analize dahil edilen bireysel çalışmaların yayın dilinde sorun olmamalıdır,
- Meta-analize dahil edilen bireysel çalışmaların hiçbirinde sonuçların istatistiki anlamda yeterli olarak verilmemesi sorununa rastlanmamalıdır. Belirtilen bu unsurların bire bir dikkate alınmasıyla yürütülen meta-analiz çalışmaları sayesinde belli bir konu özelinde yapılmış olan çok sayıda bireysel çalışmanın sonuçlarının yeniden ve kapsamlı olarak incelenebilmesine olanak sağlanmaktadır. Ayrıca, elde edilen sonuçların geçerliliğinin de bireysel çalışmalardaki sonuçlara kıyasla artış gösterdiği için analize dahil edilmiş olan bireysel çalışmalardaki küçük örneklem sorunu da ortadan kalkmaktadır (Şelli ve Doğan, 2011).

2.1. Meta-Analizin Tarihsel Gelişim Süreci

Bilinirliği ve uygulanması giderek artan meta-analiz yöntemi, Pearson'ın 1904 yılında aşılamaıyla tifo arasındaki ilişkiyi incelemek üzere yürüttüğü çalışma için aynı konu üzerinde daha önceden yapılmış olan bireysel çalışmaların ortalama değerleriyle formüller geliştirmesi sonucu ilk olarak 1900'lü yılların başında ortaya çıkmıştır. Önceden yapılmış olan bireysel çalışmaların sonuçlarının birleştirilmesinin nicel yöntemleri ise ilk defa 1930'ların başında tanımlanmıştır. 1932 yılında Fisher tarafından yürütülen çalışmalarda bulunan olasılıklar bahsi geçen tanımlamaları temsil etmektedir. 1954 yılında ise Cochran'ın farklı bireysel çalışmaların sonuçlarından elde ettiği parametreleri birleştirmesiyle hazırlamış olduğu algoritmalar ve önerdiği yöntemler ise meta-analiz yöntemi için adeta bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır (Egger ve Smith, 2001).

1970'lerde meta-analiz yöntemine artan ilgiyle birlikte özellikle sağlık bilimleri alanlarında uygulamalar yapılmıştır. Glass (1976) tarafından bu şekilde yürütülen araştırmalara meta-analiz yöntemi adı verilmiştir. Takip eden yıllar olan 1980'lerde ise meta-analiz yöntemi, Oxford'da Peto ve meslektaşlarının yoğun, detaylı ve sabır gerektiren özenli çalışmaları sayesinde daha da fazla gelişme kaydetmeye başlamıştır. Hedges ve Olkin (1985) ile Petitti (1994) ise meta-analizin istatistiksel yöntemlerinin geliştirilmesi ve tanımlanması, Greenland (1987) ise deneysel olmayan bireysel çalışmaların da meta-analiz için uygunluğunda gereken istatistiksel yöntemleri çok daha fazla detaylandırarak tanımlamışlardır.

Çok defa vurgulandığı üzere, özellikle sağlık bilimleri ve tıp alanında kullanım yaygınlığı 1950'lere dayanmış olan meta-analiz yöntemi, sosyal bilimler alanında 1970'li yıllardan sonra gelişme gösterebilmiştir. Schmidt ve Hunter (1977) ve Rosenthal ve Rubin (1978), çeşitli yöntemler deneyip geliştirerek sosyal bilimler alanında meta-analiz yöntemini içeren çalışmalar yapmışlardır. Uluslararası yayın sayısının ve niteliğinin giderek artması sayesinde 1980'li yıllardan sonra meta-analize ilgi de giderek artmıştır. Belirtilen bu yıllarda sosyal bilimler alanında sırasıyla Glass, McGraw ve Smith (1981), Hunter, Schmidt ve Jackson (1982), Rosenthal (1984) ve Hedges ve Olkin (1985) tarafından yapılmış olan çalışmalar yardımıyla meta-analizin gelişmesi hızlanmıştır.

Bakıldığında artık hemen hemen tüm bilim dallarında çalışma üretme imkânı olan meta-analiz yönteminin tercih edilmesinin birden fazla nedeni vardır. Olkin'e (1999: 2332) göre bu nedenler şu şekilde ifade edilmiştir: *"Her sene çoğu küçük örneklerle yürütülmüş ve benzer konularda çalışılmış dokuz milyondan fazla makaleyle karşılaşmaktayız. Bu anlamda geniş çaplı yürütülen araştırmalar vakit kaybına sebep olmakta, maliyetli olmakta ve sonuçların değerlendirmesi aşamasında da uzun zaman almaktadır."* Bu nedenle çoğu bilim alanında ve dalında uzman araştırmacı ve yetişmiş personel eksikliği ve/veya yetersizliği, para, zaman gibi maliyet unsurları nedeniyle evreni temsil edebilecek nitelikte olan; çok sayıda örnekleme içeren çalışma yapabilmek çok defa neredeyse imkânsız hale gelmektedir. Bu sebeple de Glass (1976), yapılmış olan bireysel çalışmaların araştırma bulgularının tekrar özetlenip tek bir araştırma altında toplanmasını ortaya koymuştur ve yönteme *"analizlerin analizi"* anlamını taşıyan meta-analiz adını vermiştir. Yine Glass'ın yer aldığı bir araştırma olan ve Smith ve Glass (1977) tarafından psikoterapi etkinliği üzerine yürütülen ve toplamda 375 bireysel çalışmayı kapsayan meta-analiz çalışması sosyal bilimlerde yöntemin kullanılmasında hızlandırıcı bir güç ve ivme özelliğine sahiptir.

2.2. Meta-Analizde Karşılaşılan Temel Problemler

Ele alınan konuyla alakalı olarak ayrıntıların sunulduğu, bütünleştirici ve temsil gücüne sahip olan sonuçların bir araya getirilerek incelendiği meta-analiz çalışmalarında birtakım problemlerle karşılaşmaktadır. Bahse konu olan problemlerden ilki, analize dahil edilen bireysel çalışmaların birbirinden bağımsız ve farklı nitelikte (örneklem sayısı, uygulanan coğrafya, kültür, vb.) olmasıdır. Bu çalışmaların kalite düzeylerinin de farklılık gösteriyor olması kaçınılmazdır. Nitekim, analize dahil edilmiş olan ve diğer bireysel çalışmalara kıyasla kalitesi görece düşük olan bireysel çalışmalar, ulaşılabilecek genel etki büyüklüğünün kalitesinde de düşüşe yol açmaktadır. Buna bağlı olarak da elde edilen sonuçlarda da hatalar gözlemlenmektedir. Karşılaşılan bir diğer problem olarak, bireysel çalışmalarda karşılaşılan heterojenliği ifade etmek mümkündür. Başka bir problem ise, meta-analize dahil edilen bireysel çalışmaların tarafsız nitelikteki dergilerde liyakat sahibi hakemlerce değerlendirilmiş olmayan kaynaklardan alınmış olan çoklu bulguları kullanmasıdır. Bu problemde karşılaşılan durum, meta-analize dahil edilen niteliksiz, zayıf desenlenmiş, düşük kaliteli bireysel çalışmaların araştırmacılar tarafından bilerek ve/veya bilmeden seçilmesidir. Bireysel çalışmalara erişim sorununu ortaya koyan bir başka problem ise, meta-analiz çalışmalarının yalnızca anlamlı bulguları içeren yayınlanmış bireysel çalışmaların sonuçlarını içeriyor olması, yayınlanmamış veya henüz hakem onayından geçmemiş bireysel çalışmaların analize dahil edilememesidir.

2.3. Meta-Analizin Güçlü ve Zayıf Yönleri

Meta-analiz yöntemiyle yapılmış olan araştırmalar için kimi araştırmacılar olumlu yönde görüş bildirmiyor olmasalar da meta-analiz çalışmalarının kapsamlı yapıdaki alan taraması, aynı alanda yürütülmüş ve tamamlanmış çalışmaların geçerliliklerini saptayabiliyor olması gibi yüksek nitelikli yapısal özellikleri bakımından çok sayıda araştırmacıya göre bu yöntem çok önemli ve kıymetlidir. Bu nedenle de belirlenmiş olan belli bir zaman aralığındaki bireysel çalışmaların meta-analiz yöntemiyle ele alınıp raporlanabilmesi alan yazın için çok faydalıdır. Meta-analiz yönteminin sağladığı bu faydanın yanı sıra sahip olduğu bazı güçlü ve zayıf yönlerinin olduğu da bilinmektedir (Özdemirli, 2011). Bunların güçlü yön ve/veya zayıf yön olma durumları ise, meta-analizde karşılaşılan temel problemler de ele alınarak belirlenmelidir. Sırasıyla bakıldığında öncelikle meta-analizin sahip olduğu güçlü yönler olarak;

- Daha önceden yapılmış olan bireysel çalışmalar üzerinden ortak bir yorumlama yapılabilmesi,
- Meta-analiz sonucunda elde edilen sonuçlara göre yeni araştırma desen(ler)inin elde edilebilmesi,
- Meta-analiz sayesinde elde edilen sonuçlara göre bunların günlük hayata uyarlanabilmesine yönelik fikirler (çalışma performansı, insan davranış kalıplarında farkındalık, sağlık alanında uygulamalar, vb.) verebilmesi,

-Bütünleştirici ve kapsayıcı özellikleri sayesinde ulaşılan sonuçlar üzerinde görüş ve yorum birliği sağlıyor olması,

- Yapılan meta-analiz yardımıyla ulaşılan sonuçlara göre nesnel yorumlama sağlayabilmesi,

-Analize dahil edilmiş olan bireysel çalışmalar arasındaki heterojenliği azaltabilmesi ve hatta ortadan kaldırıyor olması,

-Gelecekte yürütülecek olan yeni araştırmalar için irdeleyici araştırma soruları ortaya çıkarabilmesi ve yapılacak olan yeni bireysel çalışmaların etki gücünün hesaplanmasına imkân vermesi,

-Yazında yapılan ve yapılacak olan taramalarda özen gösterilmesini sağlaması ve bireysel araştırmacılara rehber niteliği taşıması,

-Yapılan meta-analiz çalışmasına dahil edilen çalışmalardaki yayın yanlılığı ortadan kaldırabilmesi,

-Yapılan meta-analiz sonucunda elde edilen sonuçların yorumlanmasında farklı istatistiki hesaplamalar kullanılarak çoklu, zengin ve alana katkı sağlayacak bakış açısı ve yorumlama imkânı sunabilmesi sıralanırken; dezavantaj niteliğinde ise bazı zayıf yönler de sıralanabilir.

Bu zayıf yönleri de;

- Meta-analiz çalışmasına dahil edilen yayınlanmış olan ve henüz yayınlanmamış olan bireysel çalışmalar arasındaki etki-büyüklüğü (gücü) ile desen farklılığını elde edemiyor olması,

- Hakem değerlendirmesinin yapılmadığı ve görece daha düşük kategorideki dergilerde yayınlanmış olan, taraf tutulmuş olma olasılığı yüksek olan bireysel çalışmaların da meta-analize dahil edilmiş olması,

- Meta-analiz çalışmasını yürütmüş olan araştırmacı(lar) tarafından negatif yönlü sonuçlardan ziyade ağırlıklı olarak pozitif yönlü sonuçların; yani desteklenen hipotez sonuçlarının rapor edilip yorumlanıyor olması,

- Uluslararası indekslerdeki dergilerde hâkim olan dilin İngilizce olmasına rağmen farklı dillerdeki tam metinlerin anlaşılabilir olması,

- Meta-analiz sürecinde kullanılan istatistiki metotlar, analize dahil edilmiş olan her bireysel çalışmayı analizdeki örneklem büyüklüğüne bakarak ağırlıklandırma yapmaktadır. Bu da büyük örnekleme sahip olan bireysel çalışmalara harcanan enerji, zaman, sarf edilen emek ve aktarılan kaynak sebebiyle küçük örneklemlerle çalışmaları kıyaslandığında çok daha kaliteli çalışmalar olarak yorumlanmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Fakat, meta-analize dahil edilecek olan bireysel çalışmadaki örneklem büyüklüğünün belli bir sayıdan daha yüksek olması verinin kalitesinde düşüşe yol açmaktadır. Bundan dolayı da meta-analiz çalışmalarında ağırlıklandırılmanın hatalı yapılması,

- Meta-analiz çalışmalarına dahil edilen bireysel çalışmalardaki gözlemlenen küçük bir hatanın dahi meta-analiz sonuçlarına da doğrudan yansıyor olması olarak belirtmek mümkündür.

2.4. Meta-Analizde Kullanılan İstatistiki Modeller

Meta-analizde daha önceki araştırmacıların yapmış oldukları bireysel çalışmaların sonuçları birer veri olarak kullanılmaktadır. Aynı konular üzerinde yapılan çalışmalarda farklı ölçekler kullanıldığında elde edilen sonuçların çalışmadan çalışmaya farklılık gösterdiği bilinmektedir. Bu nedenle de kullanılacak olan meta-analiz türüne göre farklı etki büyüklükleri indeksleri tercih edilerek standardize edilmiş değerler elde edilmektedir. Bu sayede tüm verilerin ortak bir ölçüme dönüştürülerek birleştirilebilmesi sağlanmaktadır (Camnalbur, 2008). Çalışmadaki ilişkinin yönü ve gücünün tespit edilmesinde kullanılan standart bir ölçü değeri olan etki büyüklüğü (Borenstein, Hedges, Higgins ve Rothstein, 2009), meta-analiz yapılan her çalışmada mutlaka kullanılmaktadır. Farklı etki büyüklüğüne sahip çalışmalardaki verinin bir araya getirilmesinde tercih edilen meta-analiz modeli önemlidir. Kullanılacak olan modeller sabit etki modeli ve rastgele (tesadüfi) etki modeli olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Gözüyeşil ve Dikici, 2014).

2.4.1. Sabit Etki Modeli

Sabit etki modeli, analize alınan bireysel çalışmaların tamamının evren büyüklüğünün aynı olduğunu ve bu nedenle de standart sapmalarının da sifıra eşit olduğunu kabul etmektedir. Gerçek etki büyüklüğü olarak ifade edilen etki büyüklüğü her bireysel çalışmadaki örneklemden tahmin edilmektedir. Sabit etki modelinde ise analize dahil edilen bütün bireysel çalışmaların ortak bir etki büyüklüğünü paylaştığı kabul edilmektedir. Etki büyüklüğüne etki eden faktörler meta-analize alınmış olan tüm bireysel çalışmalarda aynıdır varsayımı vardır. Bu sayede gerçek etki büyüklüğü de tüm bireysel çalışmalarda aynı olacağı düşüncesinden dolayı sabit etki büyüklüğü olarak adlandırılır (Hedges ve Vevea, 1998).

Sabit etki modelinin temel özelliklerine bakıldığında ise;

-Mevcudata nazaran daha dar güven aralıklarına ulaşılabilir.

-Meta-analize dâhil edilen bireysel çalışmaların arasındaki varyans bileşeni dikkate alınmadığı için çalışmaların homojenliği konusunda net bilgiye ulaşılamamaktadır.

-Meta-analize dahil edilen bireysel çalışmalardan küçük örnekleme sahip olan çalışmalar, büyük örnekleme sahip olan çalışmalar kadar duyarlı olmayabilirler (Açıkel, 2009).

Sabit etki modelinin en belirgin özelliği, yukarıda da belirtildiği üzere; analize dahil edilen bütün bireysel çalışmalar için yalnızca bir tane gerçek etki büyüklüğünün olduğunu ifade etmesidir. Bu modelde, etki büyüklüğünü etkileme ihtimali olan tüm faktörlerin sabit olduğu varsayıldığından dolayı analize dahil edilecek olan her bireysel çalışmadaki gözlenen etki büyüklüğü, popülasyon ortalaması ve örnekleme hatasıyla hesaplanabilmektedir (Üstün ve Eryılmaz, 2014). Ancak, sabit etki modelinin yaygın kullanımının olmasının yanı sıra özellikle sosyal bilimler alanında bir başka etki modeli olan rastgele etki modeliyle kıyaslandığında önemli sınırlılıklarının olduğu bilinmektedir (Camnalbur, 2008).

2.4.2. Rastgele (Tesadüfi) Etki Modeli

Sabit etki modeli varsayımlarının yerine gelmemesi durumunda oldukça yaygın bir kullanıma sahip olan rastgele etki modeli, meta-analize dahil edilen bireysel çalışmaların kendi içindeki varyansını ve bu bireysel çalışmaların aralarındaki varyansı da dikkate alarak bir değerlendirme yapmanın uygun olacağını ifade etmektedir (Açıkel, 2009). Böylece, iki değişim kaynağı birlikte modele dahil edilmektedir. Nitekim, meta-analize dahil edilen her bir bireysel çalışmadan elde edilen etki büyüklüğü her zaman aynı olmayabilir. Bu model, bireysel çalışmaların homojen olmadığı tespit edildikten sonra yani sabit etki modelinin kullanılmadığı durumlarda kullanılmaktadır. Rastgele etki modelinde genellikle gerçek etki büyüklüğünün normal dağıldığı varsayılır (Borenstein vd., 2009). Gerçek bir etki büyüklüğü vardır ve analize dahil edilen bireysel çalışmaların etki büyüklüğü de bu ortalamaların etrafında dağılım göstermektedir. Modelin mantığına göre, çalışmadan çalışmaya farklılık gösteren etkiler nedeniyle her bir bireysel çalışma için bu etkilerin ayrı ayrı hesaplanması gerekmektedir.

Rastgele etki modelinin temel özelliklerini ise aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

- Meta-analize dahil edilen bireysel çalışmaların homojenliği hakkında bilgi verebilmektedir.

- Çalışmalar arası varyansı da dikkate aldığı için sabit etki modeline nazaran çok daha geniş güven aralıkları elde edilebilir.

- Küçük örneklemlerle bireysel çalışmalarda daha duyarlıdır (Açıkel, 2009).

2.5. Meta-Analizde Heterojenlik

Meta-analize dahil edilen bireysel çalışmalar arasındaki değişkenlik heterojenlik olarak tanımlanmaktadır. İstatistiksel, klinik ve metodolojik olarak üç kategoride ele alınmaktadır. İstatistiksel heterojenlik, bireysel çalışmalardaki etki büyüklüklerindeki değişkenlikle alakalıdır. Klinik heterojenlik (klinik farklılık), deneklere, yapılan müdahaleye ve çalışmada yer alan sonuç değişkeninin çeşitliliğine bağlı olarak bireysel çalışmalardaki

klirik farklılık olarak ifade edilmektedir. Son olarak da metodolojik heterojenlik, çalışmanın kalitesine, süresine ve çalışmada kullanılan istatistiksel yöntemlerin farklılığına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır (Xu, Platt, Luo, William ve Fraser, 2008; Higgins ve Green, 2011). Eğer bir meta analiz çalışmasında heterojenliğin olması söz konusuysa bu durumda değişkenliğin örneklem hatası ve çalışmalar arasındaki değişkenlik olarak iki nedenden kaynaklandığı düşünülmektedir. Nitekim, meta-analize dahil edilen bireysel çalışmalar farklı örneklemelerden oluşmaktadır. Bu durumda da örneklem hatasının bir meta-analiz çalışmasında daima olacağı bilinmektedir. Bireysel çalışmalar arasındaki değişkenlikteyse, meta-analize edilen bireysel çalışmalar içinden yalnızca bir çalışmanın tahmin edilen etki büyüklüğü arasında gerçekten bir heterojenlik olması halinde net olarak görüldüğü bilinmektedir (Huedo-Medina, Sanchez-Meca, Marin-Martinez ve Botella, 2006). Meta-analizde heterojenlik, bireysel çalışmalar arasındaki varyansın anlamlı düzeyde arttığına söz konusudur. Şöyle ki, varyansın artmasının iki nedene bağlı olduğu düşünülebilir. Bunlardan ilki, bireysel çalışmalar arasında kullanılan yöntem farklılığıdır. Bir diğeri de bireysel çalışmalarda bireysel araştırmacılar tarafından yapılan analizlerde etki büyüklük değerinin farklı alınmasıdır. Heterojenlik testi ve heterojenlik ölçümleri, bireysel çalışmalar arasındaki varyans değeri ile doğrudan ilişkili olmayıp heterojenlikten kaynaklı olarak artan varyans değeriyle doğrudan ilişki içerisindedir (Sutton vd., 2000; Mittlböck ve Heinzl, 2006)

Heterojenlik testi için kullanılacak olan Cochran'ın Q istatistiğidir. Meta-analize dahil edilen bireysel çalışmalar arasında gerçek bir heterojenlik olup olmadığını sorgulamak için kullanılan en kolay ve oldukça yaygın olan yaklaşımdır. Cochran'ın (1954) önerdiği bu yaklaşım, $(k-1)$ serbestlik dereceli ki-kare dağılımına sahip k_2 -kare heterojenlik testini temsil etmektedir. Bu test, Q istatistiği olarak da bilinmekte olup yazında standart x testi olarak da kabul edilmektedir (Cochran, 1954).

Cochran Q istatistiği, aşağıdaki eşitlikle hesaplanmaktadır.

$$Q = \sum_{i=1}^k w_i (Y_i - M)^2$$

Ancak, bir test istatistik değeri olan Q istatistiği, heterojenlik ölçüsü olarak tek başına kullanılmamaktadır. Heterojenlik ölçüsü değerleri de ayrıca hesaplanmalıdır (Huedo-Medina vd., 2006; Mittlböck ve Heinzl, 2006; Rucker, Schwarzer, Carpenter ve Schumacher, 2008; Virgili, Conti, Moja, Gensini ve Gusino, 2009). Heterojenliğin varlığı halinde heterojenliğin düzeyinin belirlenmesi amacıyla kullanılacak çeşitli heterojenlik ölçümleri (H^2 , τ^2 , R^2 ve I^2 istatistikleri) vardır (Mittlböck ve Heinzl, 2006; Rucker vd., 2008). Bu ölçümlere sırasıyla bakıldığında, H istatistiği, Higgins ve Thompson tarafından (2002) öne sürülen bir istatistik olup Birge'nin oranı olarak da tanımlanmaktadır. Yine Cochran'ın Q istatistiğinden yararlanmak üzere aşağıdaki eşitlikle hesaplanmaktadır (Higgins ve Thompson, 2002).

$$H^2 = \begin{cases} \frac{Q}{(k-1)}, & Q > df \\ 1, & Q \leq df \end{cases}$$

Bir diğeri heterojenlik ölçümü olarak τ^2 istatistiği kullanılmaktadır. Bu istatistikte bireysel çalışmalar arasındaki varyans ele alınmakta olup meta-analizdeki rastgele etki modelindeki gibi tahminde bulunulur. Meta-analizde τ^2 'nin tahmini için çok sayıda öneri yer almaktadır. Der Simonian ve Laird'in yönteminden yararlanılarak yapılan τ^2 tahmini için kullanılan eşitlik aşağıdaki şekilde hesaplanır (Borenstein, Hedges, Higgins ve Rothstein, 2009).

$$\tau^2 = \frac{Q - df}{C}$$

Heterojenlik ölçümü için bir başka istatistik olarak R istatistiği ele alınmaktadır. İlgili istatistik, sabit etki modeline kıyasla rastgele etki modeline ilişkin güven aralıklarının etkisini tanımlamak için kullanılan I^2 kullanılır. Meta-analize dahil edilecek olan bireysel çalışma sayısından bağımsız olan R istatistiği, H istatistiğiyle benzerlik göstermekte olup τ^2 değeriyle hesaplanmaktadır hesaplanır ve aşağıdaki şekilde formüle edilir (Higgins ve Thompson, 2002; Rucker vd., 2008).

$$R^2 = \frac{\tau^2 + \sigma^2}{\sigma^2}$$

2 Heterojenlik ölçümleri içerisinde özellikle son yıllarda oldukça yaygın olarak kullanılan bir istatistik olan I^2 istatistiği, Higgins ve Thompson (2002) tarafından önerilmiş olup ve Cochran'ın Q istatistiğinden ve H istatistiğinden yararlanılmasıyla oluşturulmuştur. Aşağıda belirtildiği üzere, I^2 istatistiğinin hesaplanmasında farklı eşitlikler kullanılmaktadır (Huedo-Medina, vd., 2006; Rücker, vd., 2008).

$$I^2 = \begin{cases} \frac{Q - (k-1)}{Q} * 100\%, & Q > (k-1), \\ 0, & Q \leq (k-1) \end{cases}$$
$$I^2 = \begin{cases} \frac{H^2 - 1}{H^2} * 100\%, & Q > (k-1), \\ 0, & Q \leq (k-1) \end{cases}$$
$$I^2 = \begin{cases} \frac{c\tau^2}{Q} * 100\%, & Q > (k-1), \\ 0, & Q \leq (k-1) \end{cases}$$

2 I^2 istatistiğinin beklenen değeri için kullanılan eşitlik ise aşağıdaki gibidir.

$$E(I^2) = \frac{\tau^2}{\tau^2 + \sigma^2}$$

Bir meta-analizde bir araya getirilmiş olan bireysel çalışmaların bulgularının homojen olmadıkları yapılan testler sonucunda ortaya konulabildiği gibi grafik gösterimleri ile de gerçekleştirilebilir. Grafik gösterimlerinde bireysel çalışma sonuçlarının güven aralıklarıyla birlikte sunulması her bir tahmin değerinin kesinlik düzeyini ve sonuçların da istatistiksel olarak anlamlılığını açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Grafik gösterimlerinde, çalışma sonuçlarının güven aralıkları ile verilmesi her bir tahminin ne kadar kesin olduğunu ve sonuçların istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını daha net bir şekilde ortaya koymaktadır. Heterojenliği ortaya koymak üzere tercih edilen en yaygın ve en etkili olan grafik türleri, Forest (orman) grafiği, Galbraith Radial grafiği, L'abbe grafiği, Funnel grafiği, Normal quantile grafiği ve Standardize edilmiş kalıntı histogram olarak bilinmektedir (Song, F., Sheldon, Sutton, Abrams ve Jones, 2001).

2.6. Meta-Analizde Etki Büyüklüğü

Meta-analize dahil edilen bireysel çalışmaların karşılaştırılarak ortak bir sonuç üretmesi amacıyla kullanılan ölçüme etki büyüklüğü denilmektedir. Meta-analiz yöntemi, belirli bir konu özelinde daha önceden yapılmış olan bireysel çalışmaların sonuçlarının ortak bir ölçü birimine dönüştürülerek karşılaştırılması ve istatistiksel işlemler yardımıyla etki büyüklüklerinin hesaplanmasını sağlamasıdır (Rudy, 2001). Bu nedenle de etki büyüklüğü meta-analizde temel bir konumdur. 1988 yılında Cohen tarafından teorisi geliştirilen etki büyüklüğü kavramı, en yaygın olarak araştırılan konunun, araştırmadaki ana kütlede ne düzeyde var olduğu ifadesiyle tanımlanmaktadır (Cohen, 1988). Etki büyüklüğü, yazında temel olarak ortalamalara dayalı etki büyüklüğü, korelasyonlara dayalı etki büyüklüğü ve ikili (binary) verilere dayalı etki büyüklüğü olmak üzere üç türde incelenmektedir.

Ortalamalara dayalı etki büyüklüğü, ham (standartlaştırılmamış) ortalamaların farkı (D), standartlaştırılmış ortalamaların farkı ve tepki oranları (R) olarak hesaplanmaktadır. Ham (standartlaştırılmamış) ortalamaların farkı (D), bireysel çalışmaların sonuçlarının anlamlı bir ölçüde raporlaştırılması halinde ve meta-analizdeki tüm bireysel çalışmaların aynı ölçüde kullandığında tercih edilen etki büyüklüğüdür. Standartlaştırılmış ortalamaların farkında ise farklı bireysel çalışmalarda farklı ölçüm araçları kullanılmışsa ham ortalamaların birleştirilmesi mümkün olmamaktadır. Bu durumda bireysel çalışmaların sonuçlarının karşılaştırılması esastır (Borenstein, Hedges, Higgins ve Rothstein, 2009, 2013). Standartlaştırılmış ortalamalar arasındaki farka ilişkin etki büyüklüğü istatistiklerine alternatif olarak Hedges, Gurevitch ve Curtis (1999) tarafından geliştirilmiş olan bir etki büyüklüğü ölçümü ise tepki oranlarıdır (R). Test edilen gruba ilişkin sonuç değişkeninin ortalama değerinin kontrol grubuna ilişkin sonuç değişkeninin ortalama değerine oranlanmasıyla hesaplanmaktadır. Hesaplama yapılırken her bir değer logaritması alınmaktadır (Rosenberg, Adams ve Gurevitch, 2000; Friedrich, Adhikari ve Beyene, 2008).

Bireysel çalışmalardan elde edilen verilerde iki farklı grupta bir olayın görülme ve görülme sayıları verilmişse kullanılan yöntem ikili (binary) verilere dayalı etki büyüklüğüdür. Hesaplanmasında ise Risk Oranı (RR), Olasılık Oranı, Risk Farkı (RD), Mantel-Haenszel Yöntemi, Peto Metodu ve Ters Varyans- Ağırlıklı Yöntem kullanılmaktadır.

	Olay Görülme	Olay Görülme	Toplam
Uygulama	A	B	n_1
Kontrol	C	D	n_2
Toplam	h_1	h_2	N

Risk Oranı (RR), belirli bir etkenle karşılaşılması durumuna bağlı olarak farklı gruplar arasında bir etkene maruz kalma riski arasında farklılık olup olmamasını değerlendiren bir ölçüttür (Küçükönder ve Efe, 2014). Risk oranı olarak ifade edilen iki riskin oranlamasıdır. Risk oranı hesaplamalarında logaritmik ölçekler kullanılmaktadır ancak gösterimde orijinal ölçümlere aşağıdaki eşitlikle tekrar dönüştürülme işlemi yapılmaktadır (Borenstein vd., 2013).

$$RiskOranı = \frac{A/n_1}{C/n_2}$$

İlk kez Cornfield tarafından ortaya atılan olasılık oranı (Odds oranı), ölüm ve ölüm oranı gibi faktörlerle sonuç olayı arasındaki ilişkinin düzeyini ölçmede kullanılan bir oranı temsil etmektedir. Başka bir anlatımla, bir olayın gerçekleşme olasılığının gerçekleşme olasılığına oranlanması sonucunda elde edilen değerdir (Şelli ve Doğan 2011). Olasılık oranı hesaplamalarında logaritmik ölçekler kullanılmaktadır ancak gösterimde orijinal ölçümlere aşağıdaki eşitlikle tekrar dönüştürülme işlemi yapılmaktadır.

$$OddsOranı = \frac{AD}{BC}$$

Risk farkı (RD) ile iki risk arasındaki farklılık açıklanmaktadır. Risk oranı ve olasılık oranının tersine, hesaplamada logaritmik veriler kullanılmamakta; onun yerine ham veriler işleme alınmaktadır (Borenstein vd. 2013). Risk farkının hesaplanmasında kullanılan eşitlik aşağıdaki gibidir.

$$RiskFarkı = \left(\frac{A}{n_1}\right) - \left(\frac{C}{n_2}\right)$$

Mantel-Haenszel Yöntemi, ilk defa Mantel ve Haenszel (1959) tarafından kullanılmış olan ve ikili veri kümesi şeklinde sabit etki modeline dayanan, verilen bireysel çalışma sonuçlarının birleştirilmesinde yaygın olarak kullanılan istatistiksel bir yöntemdir. Bu yöntemin avantajı, bireysel çalışma tablolarındaki hücrelerin sıfır olması halinde bile kullanılmasıdır (Hasselblad ve McCrory 1995). Bir diğer yöntem olan Peto yöntemi de Mantel-Haenszel Yöntemi gibi etki ölçütü oran olması halinde tercih edilmektedir. Bu yöntem genellikle meta-analize dahil edilen bireysel çalışmalardaki deneklerin ait olduğu gruplara rastgele dağıtıldığı çalışmalarda kullanılmaktadır (Jenicek 1989, Petitti 1994). Ters Varyans-Ağırlıklı Yöntem, sabit etki modeline dayanan bir yöntemdir. Varyansın tersiyle elde edilen ağırlıkların kullanılmasıyla en küçük varyanslı ağırlıklı ortalama hesaplanmaktadır.

$$\overline{ES} = \frac{\sum_{i=1}^k W_i ES_i}{\sum_{i=1}^k W_i}$$

Korelasyon katsayılarının kullanılmasıyla hesaplanan etki büyüklüğünde, korelasyon katsayısının kendisi, sürekli iki değişken arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar için etki büyüklüğü indeksi olarak kabul edilir. İki değişken arasındaki ilişkinin gücünü temsil eder ve doğrudan r olarak alınır (the Pearson product moment coefficient). Korelasyon katsayısı aşağıdaki eşitlik ile hesaplanmaktadır.

$$r = \frac{\sum_{i=1}^n x_i y_i - \frac{\sum_{i=1}^n x_i \sum_{i=1}^n y_i}{n}}{\sqrt{\left(\sum_{i=1}^n x_i^2 - \frac{(\sum_{i=1}^n x_i)^2}{n}\right) \left(\sum_{i=1}^n y_i^2 - \frac{(\sum_{i=1}^n y_i)^2}{n}\right)}}$$

Korelasyon katsayıları orijinal ölçeklerden farklı ölçümler yapılarak elde ediliyorsa standardize edilmelidir. Örneklem için r ile gösterilen korelasyon katsayısı ana kütle parametresi için ρ (Yunan alfabesinde ro olarak

okunur) ile ifade edilmektedir (Borenstein vd., 2009). Korelasyon katsayılarının kullanılmasıyla hesaplanan etki büyüklüğünde kullanılan yöntemlerden ilki Hedges-Olkin yöntemidir. Meta-analizlerin çoğunda korelasyonlar, etki büyüklüğünü tam anlamıyla yansıtamayıp hatta olduğundan daha fazla hesaplandığı ve varyansın korelasyon değerine oldukça bağlı olduğu için, korelasyonlar Fisher'in z'ye aşağıdaki eşitlikle dönüştürülmektedir (Şirin, 2005). Varyans güçlü bir şekilde korelasyona bağlı olduğu için korelasyon katsayıları Fisher'in z'ye dönüştürülerek tüm analizlerde bu dönüştürülmüş değerler kullanılmaktadır.

$$z = 0,5 * \ln \left(\frac{1+r}{1-r} \right)$$

Fisher z değeri kullanıldığında korelasyon için varyans kullanılamaz. Bunun yerine Fisher z değeriyle varyansı kullanılmaktadır. Ardından bu değerler tekrar korelasyon değerlerine aşağıdaki eşitlik yardımıyla dönüştürülerek hesaplanmaktadır (Cooper vd., 2009).

$$r = \frac{e^{2z} - 1}{e^{2z} + 1}$$

Bir diğer yöntem olan Hunter-Schmidt yönteminde ise Hedges-Olkin yöntemindekini aksine genel etki, Fisher z dönüşümleri yapılmadan hesaplanmaktadır. Standart hatanın tahmininde yine Hedges-Olkin Yönteminden farklı olarak bir hesaplama yapılmaktadır. Hunter-Schmidt Yönteminde korelasyon katsayıları örneklem büyüklüğü ile ağırlıklandırılarak Fisher z dönüşümü yapılmaksızın bir araya getirilmektedir. Birleştirilmiş korelasyon katsayısı aşağıdaki eşitlikler yardımıyla hesaplanır (Field, 2001).

$$\bar{r} = \frac{\sum_{i=1}^k n_i r_i}{\sum_{i=1}^k n_i}$$

$$V_{\bar{r}} = \frac{\sum_{i=1}^k n_i (r_i - \bar{r})^2}{\sum_{i=1}^k n_i}$$

2.7. Meta-Analizde İzlenen Adımlar

Her nitelikli bilimsel araştırmada olduğu gibi, araştırma sonuçlarının etki derecesi olarak ifade edilen meta-analiz çalışmalarının yürütülmesinde de incelenen konuya yönelik en az bir hipotez ile başlanılmaktadır. Kurgulanan hipotezin test edilmesi için de aşağıda belirtilen adımlar ile ilerlenilmektedir.

2.7.1. Araştırma Sorusunun (Probleminin) Ortaya Konulması

Ele alınan konu özelinde belirlenecek olan araştırma sorusunun açık, net ve anlaşılır olması gerekmektedir. Örneğin, “a değişkeni ile b değişkeni arasındaki ilişki üzerine bir meta-analiz çalışması”, “c coğrafyasında a değişkeni ile b değişkeni arasındaki ilişki üzerine bir meta-analiz çalışması” veya daha dar kapsamda ele alarak “a değişkeni ile b değişkeni arasındaki ilişki üzerine ç ölçekli işletmelerde yürütülmüş çalışmalar üzerinden bir meta-analiz çalışması” veyahut çok daha geniş kapsamlı olarak “a üzerine bir meta-analiz çalışması” ve daha da çeşitlendirilebilecek şekilde çok sayıda ve çok farklı kapsamda araştırma soruları belirlenebilir. Araştırmacı(lar)ın üzerinde önemle durması gereken durum ise, bu adımı takip eden diğer tüm adımların araştırmacı(lar) tarafından belirlenen araştırma sorusuna göre şekillendiğinin bilinci ve bilgisinde olmasıdır.

2.7.2. Yazın Taraması Yapılması

Meta-analiz çalışmaları, belirlenmiş olan bir konu özelinde geçmişten araştırmacının yapılacağı zamana kadar yayınlanmış ve/veya yayınlanmamış olan tüm bireysel çalışmaların sonuçlarını aynı potada eriterek incelemeyi amaçlamaktadır. Bahsi geçen konunun ne ölçüde farklı bölgeler (örgüt, faaliyet kolu, coğrafya, şehir, ülke, vd.), farklı zaman dilimlerinde ve farklı insan topluluklarında (beyaz ve/veya mavi yaka, vd.) benzer nitelikte ortaya çıktığını genellemeye yardım etmektedir (Yücel, 2001). Böylece, birbirinden bağımsız durumdaki çalışmaların sonuçlarını

geniş bir özet halinde sunan nicel veriler ortaya konularak ve elde edilen sonuçların bir araya getirilmesiyle genel bir yargı elde edilmektedir (Lipsey and Wilson, 2001). Böylece, yapılacak olan meta-analiz çalışmalarının değerli, güvenilir ve şüphelerden arındırılmış verilerle gerçekleştirilebilmesi için hakemli alan dergileri için alanda kabul görmüş olan veri tabanları, lisansüstü çalışmalar için bu çalışmaların üretildiği enstitülerin veri tabanları üzerinden ayrıntılı bir yazın taraması yapılmaktadır. İncelenen konu özelinde genel ve kapsayıcı bir yargıya ulaşabilmek amacıyla araştırmacı(lar) tarafından elektronik veri tabanlarında tarama yapılırken anahtar kelimelerin özenli, dikkatli, kapsayıcı ve hiçbir bireysel çalışmayı takip dışında bırakmayacak şekilde seçilmesi gerekmektedir. Belirlenen anahtar kelimelerle ulaşılan bireysel çalışmaların araştırmacı(lar) tarafından yine çok dikkatlice ve özenle okunması esastır. Bu sayede yapılacak olan ön bir eleme ile konuyla alakalı olarak yapılacak olan meta-analize dahil edilme kriterlerini taşıyan bireysel çalışmalar ile potansiyel nitelikteki bireysel çalışmalar birlikte meta-analiz kodlama formlarına işlenmektedir ki bilgi yığını ve bunun getirdiği hantallıktan bir nebze uzaklaşılı bilinsin. Öte yandan, erişimine henüz izin verilmemiş olan bireysel çalışmalar için de gerekli hassasiyet gösterilerek eserlerin yazarlarına, kurumlarına ve hatta dergi editörlerine araştırmacılar tarafından ulaştırılması gerekmektedir.

2.7.3. Analize Dahil Edilecek Olan Bireysel Çalışmaların Seçimi, Dahil Etme ve Hariç Tutma Kriterlerinin Belirlenmesi

Meta-analiz çalışmaları; çoğu çalışmadan farklılık göstermekte olup bireyler ve/veya örgütler üzerinde araştırma yapmaktan çok daha öte; birebir ilgilenilen konu özelinde yapılmış olan bireysel çalışmaların sonuçlarını inceleyen değerli bir analiz yöntemidir. Glass'ın (1976) ifadesiyle anlatılırsa; araştırılan konuyla alakalı olarak yapılan bireysel çalışmaların sentezlenerek baştan bir analizin ortaya konulması olan meta-analiz yöntemi büyük resmi göstermeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle meta-analiz çalışmalarını gerçekleştirecek olan araştırmacı(lar) en baştan veri toplamak yerine araştırılan konu özelinde yapılmış olan bireysel çalışmaların sonuçlarını kullanmaktadır. Bunların yanı sıra, ele alınan konuyla ilgili olarak önceden yapılan bireysel çalışmaların tamamı meta-analizin evrenini ve dolayısıyla da örneklemini oluşturmaktadır (Tarım, 2003). Hangi çalışmaların analize alınmaya uygun olup hangilerinin analiz dışına alınması gerektiğinin de araştırmacı(lar) tarafından açıkça belirtilecek olan kriterler çerçevesinde ortaya konması gerekmektedir. Belirtilen kriterlere bağlı olarak hazırlanacak olan akış diyagramı ise bir meta-analiz çalışmasının deyim yerindeyse olmazsa olmazlarından birini temsil etmektedir. Nitekim, bahsi geçen akış diyagramlarında yazın taraması için belirlenen ve tercih edilen anahtar kelimeler, coğrafya, veri tabanları, arama motorları vb. unsurlar gerekleriyle hem niteliksel hem de niceliksel olarak belirtilmektedir.

2.7.4. Verilerin (Bireysel Çalışma Sonuçlarının) Toplanması, Kodlanması ve Sınıflandırılması

Meta-analiz çalışmalarının doğası gereği ele alınan konuda birbirlerinden bağımsız olarak yapılmış olan bireysel çalışmaların sonuçlarını bir araya getirerek, bu sonuçlara ilişkin çeşitliliği açıklayıp, böylece örnekleme genişletme imkânı bulmak mümkündür. Böylece, çok daha güvenilir ve nesnel sonuçlara ulaşmak için istatistiksel yöntemlerin kullanılmasını gerektirmektedir (Dempfle, 2006). Bu kapsamda da araştırmanın konusunu oluşturan konu özelinde öncülü ve ardılı ya da ilişki içerisinde olduğu bir başka kavram veya kavramlarla olan ilişkisini incelemiş olan; araştırma sorusunun kapsamına bağlı olarak yerli ve/veya yabancı kaynaklarca yayınlanmış ve yayınlanmamış olan tüm bireysel çalışmalara ulaşılmalıdır. Meta-analize dahil edilecek olan bireysel çalışmaların belirlenmesinin ardından analize dahil edilebilme kriterlerine uygunluğunun tespit edilmesi ve meta-analizdeki diğer bireysel çalışmalarla kolaylıkla karşılaştırma yapılabilmesi amacıyla açık ve anlaşılır bir kodlama formunun oluşturulması gerekmektedir. Oluşturulacak olan bu kodlama formları, meta-analize dahil edilen tüm bireysel çalışmaları kapsar nitelikte genel bir yapıya sahip olmalıdır. Fakat aynı zamanda da meta-analizde kullanılacak olan bireysel çalışmaların varsa farklılıklarını da belirtir nitelikte özel ve açıklayıcı olması gerektiği de bilinmelidir.

Meta-analiz çalışmalarında sıklıkla kullanılan kodlama formları her ne kadar zaman alıcı ve oldukça yoğun bir çabayı gerektiriyor olsalar da bireysel çalışmaların özelliklerinin ayrıntılı olarak sunabilme kabiliyetiyle örnekleme ayrıntılı bir biçimde ifade edebilmenin yanı sıra moderatör etki analizlerinin tanımlanmasında fazlasıyla yardımcı olmaktadır (Card, 2012). Hunter ve Schmidt'in (2004) de ifade ettiği gibi; uygun, eksiksiz ve doğru bir şekilde hazırlanan bu kodlama formları meta-analiz çalışmaları için kritik önem taşımaktadır. Meta-analiz çalışmalarında araştırmacılar, hangi bireysel çalışmanın yapılacak olan meta-analiz çalışmasına dahil edilip edilmeyeceğine,

hangi moderatör değişkenlerin nasıl kodlanacaklarına kendi yargısı doğrultusunda karar vermektedir. Bu karar verme eyleminin de anlaşıldığı üzere oldukça subjektif oluşu meta-analiz çalışmalarının tamamen objektif olmasını kısıtlamaktadır.

Sosyal bilimlerde yürütülen meta-analiz çalışmalarında, araştırmacılarca çoğunlukla tercih edilen ve uygunluğu bakımından da kolaylık sağlayan; Hunter ve Schmidt (2004) ile Card'ın (2012) çalışmalarından esinlenilerek oluşturulan kodlama formlarına yönelinmektedir. Bu formlarda meta-analize dahil edilecek olan her bir bireysel çalışma için çalışmanın kimliği (yayın ismi, yayının yazar(lar)ı), yayın türü (makale, yüksek lisans tezi, doktora tezi), çalışmanın yılı, çalışmanın örneklem sayısı, hangi sektörde yapıldığı, metodolojik bilgi (kullanılan ölçek), etki büyüklüğü (Pearson korelasyon katsayıları) değerlerine yer verilmektedir.

Bu formun yanı sıra, meta-analiz çalışmalarındaki değişkenlere ilişkin bilgi ve veriler için oluşturulan ayrıca başka kodlama formu da mevcuttur. Bu formda ise ele alınan konuya ilişkin değişkenlerin öncülü ve ardılı olması haline bağlı olarak bağımlı veya bağımsız değişken, değişkenlere ilişkin boyut ve her bir boyutu temsil eden ifade sayıları da belirterek değişkenlere ait kullanılan ölçek bilgisi, ölçek güvenilirleri (α ; Cronbach's alfa katsayısı), gözlenen (düzeltilmemiş) korelasyon değeri, bu korelasyon değerlerinin hesaplanmasında kullanılacak bazı test sonuçlarının (t-testi, F testi, Anova sonuçları gibi) yanı sıra ortalama ve standart sapma değerlerine yer verilmektedir.

Son olarak ise, moderatör etki oluşturabilecek değişkenler için çalışmaların yapıldığı sektör bilgisi (kamu/ özel/karma ve özel/belirtilmemiş), örnekleme ilişkin bilgiler (yaş, cinsiyet, vd.), bireysel çalışmaların yayınlanma durumu (yayınlanmış/yayınlanmamış), çalışma türü (tez (yüksek lisans/doktora) /makale), bilgilerini içeren ayrıca bir kodlama formu da oluşturulmalıdır. Ayrıntılı ve çeşitli olarak hazırlanan her bir kodlama formu her ne kadar en başta bir külfet ve gereksiz gibi görünse de nihayetinde araştırmacı(lar) için bir tür sağlama ve kontrol aracı görevini görmektedir.

2.7.5. İstatistiksel Analizlerin Yapılması

Yapılacak olan meta-analiz çalışmasında tercih edilecek olan etki büyüklüğü hesaplama yöntemi, kullanılacak olan etki modellerinin tespiti, bireysel çalışmaların oluşturma ihtimali olan yayın yanlılığının tespiti ve yapılacak olan moderatör etki analizleri çeşitli meta-analiz paket programları üzerinden yapılabildiği gibi, bireysel çalışmaların derlendiği ve bu çalışmaların verilerinin işlediği excel ile ortalama korelasyon ve %95 güven aralık değerlerinin belirlendiği SPSS paket programı da kullanılmaktadır.

2.7.6. Meta-Analizin Sonuçlandırılması, Bulgularının Yorumlanması ve Raporlaştırılması

Yapılan meta-analiz sonucunda elde edilen tüm bulgular etki büyüklüğü değeri, alt ve üst limit aralıkları, sabit veya rastgele etki modeli değerleri (gerekçeleriyle), yayın yanlılığı olup olmadığına ilişkin değerler ve nihayetinde de moderatör etki analizlerinden elde edilen sonuçlar sırasıyla raporlanmaktadır.

3. SONUÇ

Meta-analiz yöntemi, sistematik bir işleyişin ve istatistikî formüllerin kullanılmasını içeren kapsamlı bir yazın taraması olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle de 1900'ü yılların ortasından itibaren günümüze kadar ağırlıklı olarak uluslararası yazında oldukça yaygın olarak kullanılan bir metot olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bireysel araştırmacıların yoğun emek göstererek bilime katkı sağlamak amacıyla yürüttükleri araştırmaların birer ürünü olan bilimsel çalışmaların her birinin çok değerli olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Ancak önemli olan ise bu değerli çalışmaların temsil ettiği etkiyi hesaplayarak genel geçer bir yoruma erişebilmektir. Bunun için de meta-analiz yöntemi ile yapılacak olan gerek kapsamlı, detaylı ve sistematik bir tarama işlemi gerek elde edilen verilerin istatistikî çözümlenmelere tabi tutulması gerekse de yazından destek alarak detaylı raporlama sunmaya elverişli niteliği sayesinde yazına katkı sağlanabilecektir. Gelecekteki bilimsel araştırmalar için nitelikli birer rehber olacak bilimsel çalışmalar için de zemin hazırlayan meta-analiz çalışmaları, kıymetli olan diğer analiz yöntemlerinden görece olarak daha uzun vakit, emek, enerji ve daha da önemlisi sabır ve disiplin gerektirmektedir. Netice itibarıyla, meta-analiz yönteminin kullanım yoğunluğu ve sıklığının gelecek yıllarda da giderek artacağı düşünüldüğü için öğrenilmesi ve uygulanması gereken değerinde bir yöntem olduğu rahatlıkla söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Açikel, C., (2009). "Meta Analiz ve Kanıtı Dayalı Tıptaki Yeri", *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni*, 19, 164-172.
- Borenstein, M, Hedges, L. V., Higgins, J. P. T. ve Rothstein, H. R. (2009). *Introduction to Meta Analysis*. 1st ed., United Kingdom, John Wiley & Sons, Ltd.
- Borenstein, M., Hedges, L.V., Higgins, J.P.T., Rothstein, H.R. (2013). *Meta-Analize Giriş*. (Çev.: S., Dinçer) 1. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Burns, N. ve Grove, S. K., (2009). *The Practice of Nursing Research: Appraisal, Synthesis, and Generation of Evidence*, Saunders, Philadelphia.
- Camnalbur, M. (2008). *Bilgisayar Destekli Öğretimin Etkliliği Üzerine Bir Meta Analiz Çalışması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Card, N. A. (2012). *Applied Meta-Analysis For Social Science Research*, The Guilford Press, New York, USA.
- Cochran, W. G. (1954). "The Combination of Estimates From Different Experiments", *Biometrics*, 10/1,101-129.
- Cohen, J. (1988). *Statistical Power Analysis For The Behavioral Sciences*. Lawrence, Erlbaum, USA.
- Cohen, L., Manion, L. ve Morrison, K. (2007). *Research Methods in Education*. Routledge Falmer/Taylor & Francis Group, New York, USA
- Cooper, H., Hedges, L. V. ve Valentine, J. C. (2009). *The Handbook Of Research Synthesis and Meta-Analysis*. Russell Sage Foundation, New York, USA.
- Dempfle, A. (2006). *Evaluation of Methods For Meta Analysis Of Genetic Linkage Studies For Complex Diseses And Application To Genome Scans For Asthma And Adult Height*. (Unpublished Doctoral Dissertation). Marburg.
- Egger, M. ve Smith, G. D. (2001). "Uses and Abuses Of Meta-Analysis", *Clinical Medicine*, 1/6, 478-484.
- Fisher, R. A. (1932). *Statistical Methods For Research Workers*. Oliver and Boyd, Edinburgh.
- Friedrich, J. O., Adhikari, N. K. J. ve Beyene, J. (2008). "The Ratio Of Means Methods As An Alternative To Mean Difference For Analyzing Continuous Outcome Variables in Meta-Analysis: A Simulation Study". *BMC Medical Research Methodology*, 8.
- Glass, G. V. (1976). "Primary, Secondary and Meta-Analysis of Research", *Educational Researcher*, 5/10, 3-8.
- Glass, G. V., McGraw, B. ve Smith, M. L. (1981). *Meta-Analysis in Social Research*. SAGE Publications, California.
- Gözüyeşil, E. ve Dikici, A. (2014). "Beyin Temelli Öğrenmenin Akademik Başarıya Etkisi: Bir Meta-Analiz Çalışması", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 14/2, 629-648.
- Greenland, S. (1987). "Quantitative Methods in The Review of Epidemiological Literature". *Epidemiol Reviews*, 9/1, 1-30.
- Hasselblad, V. ve McCrory, D.C. (1995). "Meta-Analytic Tools For Medical Decision Making A Practical Guide", *Medical Decision Making*, 15, 81-96.
- Hedges, L. V. ve Olkin, I. (1985). *Statistical Methods For Meta Analysis*. Academic Press, Florida.
- Hedges, L. V. ve Vevea, J. L. (1998). "Fixed and Random Effects Models in Meta-Analysis", *Psychological Methods*, 3/4, 486.
- Hedges, L., Gurevitch, J. ve Curtis, P. (1999). "The Meta-Analysis of Response Rations in Experimental Ecology", *Ecology*, 80, 1150-1156.
- Higgins, J. P. T. ve Green S. (2011). *Cochrane Handbook For Systematic Reviews of Interventions*. John Wiley&Sons, West Sussex.
- Higgins, J. P. T. ve Thompson, S. G. (2002). "Quantifying Heterogeneity İn A Meta Analysis", *Statistics in Medicine*, 21/11,1539-1558.
- Huedo-Medina TB, Sanchez-Meca, J, Marin-Martinez F. ve Botella J. (2006). "Assessing Heterogeneity İn Meta-Analysis: Q Statistics or I Index? *Psychological Methods*, 11/2,193-206.
- Hunter, J. E. ve Schmidt, F. L. (2004). *Methods of Meta-Analysis: Correcting Error and Bias in Research Findings*. 2.Baskı, SAGE Publications, California, Thousand Oaks.

- Hunter, J. E., Schmidt, F. L. ve Jackson, G. B. (1982). *Meta-Analysis: Cumulating Research Findings Across Studies*. Sage Publications, Beverly Hills.
- Jenicek, M. (1989). "Meta Analysis in Medicine: Where We Are And, Where We Want To Go". *Journal of Clinical Epidemiology*, 44, 35-42.
- Kınay, E. (2012). Üniversite Giriş Sınavı Yordama Geçerliliği Çalışmalarının Meta Analizi. (Yayımlanamamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Küçükönder, H. ve Efe, E. (2014). "Meta Analizi ve Tarımsal Uygulamalar", *KSÜ Doğa Bilimleri Dergisi*, 17.
- Lipsey, M. ve Wilson, D. B. (2001). *Practical Meta-Analysis*. SAGE Publications Inc., London, New Delhi.
- Mantel, N. ve Haenszel, W. (1959). "Statistical Aspects of The Analysis of Data From Retrospective Studies of Disease", *J. Nat. Cancer Inst.*, 22, 719-748.
- Mittlböck, M. ve Heinzl, H. A. (2006). "Simulation Study Comparing Properties of Heterogeneity Measures in Meta Analyses", *Statistics in Medicine*, 25/24, 4321-4333.
- Olkin, I. (1999). "Diagnostic Statistical Procedures in Medical Meta Analysis". *Statistics in Medicine*, 18/17-18, 2331-2341.
- Özdemirli, G. (2011). İşbirlikli Öğrenme Yönteminin Öğrencinin Matematik Başarısı ve Matematiğe İlişkin Tutumu Üzerindeki Etkililiği: Bir Meta-Analiz Çalışması. (Yayımlanamamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Pearson, K. (1904). "Report On Certain Enteric Fever Inoculation Statistics". *British Medical Journal*, 3, 1243-1246.
- Petitti, D. B. (1994). *Meta-Analysis, Decision Analysis, and Cost-Effectiveness Analysis: Methods For Quantitative Synthesis in Medicine*. Oxford University Press, New York.
- Rosenberg, M, Adams, D. ve Gurevitch, J. (2000). *Metawin Statistical Software For Meta-Analysis Version 2.0*, Sinauer Associates, Inc, 13-16.
- Rosenthal, R. (1984). *Meta-Analytic Procedures For Social Research*. California: SAGE Publications.
- Rosenthal, R. (1995). "Writing Meta-Analytic Reviews". *Psychological Bulletin*, 118/2, 183-192.
- Rosenthal, R. ve Rubin, D. (1978). "Interpersonal Expectancy Effects: The First 345 Studies". *Behavior and Brain Sciences*, 1/3, 377-415.
- Rudy, A. C. (2001). *A Meta-Analysis Of The Treatment Of Anorexia Nervosa*. (Unpublished Doctoral Thesis). Ithaca College, USA.
- Rücker, G., Schwarzer, G., Carpenter J. R. ve Schumacher, M. (2008). "Undue reliance on I² in assessing heterogeneity may mislead", *BMC Medical Research Methodology*, 8, 79.
- Schmidt, F. L. ve Hunter, J. E. (1977). "Development Of A General Solution To The Problem Of Validity Generalization". *Journal of Applied Psychology*, 62, 529-540.
- Song, F., Sheldon, T. A., Sutton, A. J., Abrams, K. R. ve Jones, D. R. (2001). Methods for Exploring Heterogeneity in Meta-analysis. *Evaluation & The Health Professions*, 24/2, 126-151.
- Sutton, A. J., Abrams, K. R., Jones, D. R., Sheldon, T. A. ve Song, F. (2000). *Methods for Meta-analysis in Medical Research*, Third Avenue, New York, John Wiley & Sons, Ltd.
- Şahin, F. (1999). *Meta Analizinin Tıp'ta Kullanımı ve Bir Uygulama*. (Yayımlanamamış Doktora Tezi). Osmangazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Şelli, M. ve Doğan, Z. (2011). "Meta Analiz İle Tarımsal Verilerin Değerlendirilmesi", *Harran Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 15/4, 45-56.
- Şirin, S. R. (2005). "Socioeconomic Status and Academic Achievement: A Meta-Analytic Review Of Research". *Review of Educational Research*, 75/3, 417-453.
- Tarım, K. (2003). *Kubaşık Öğrenme Yönteminin Matematik Öğretimindeki Etkinliği ve Kubaşık Öğrenme Yöntemine İlişkin Bir Meta Analiz Çalışması*. (Yayımlanamamış Doktora Tezi). Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Adana.

- Topçu, P. (2009). *Cinsiyetin Bilgisayar Tutumu Üzerindeki Etkisi: Bir Meta-Analiz Çalışması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Üstün, U. ve Eryılmaz, A. (2014). "Etkili Araştırma Sentezleri Yapabilmek İçin Bir Araştırma Yöntemi: Meta-Analiz", *Eğitim ve Bilim*, 39/174.
- Virgili, G., Conti, A. A., Moja, L., Gensini, G. F. ve Gusino, R. (2009). "Heterogeneity and Meta Analyses: Do Study Results Truly Differ?", *Internal and Emergency Medicine*, 4, 423-427.
- Wolf, M. F. (1986). *Meta-Analysis: Quantitative Methods For Research Synthesis*. SAGE Publications, California.
- Xu, H., Platt, R. W., Luo, Z. C., William, S. ve Fraser, W. D. (2008). "Exploring Heterogeneity in Meta Analyses: Needs, Resources and Challenges". *Paediatric and Perinatal Epidemiology*, 22/1, 18-28.
- Yach, D. (1990). "Meta-Analysis in Epidemiology", *South African Medical Journal*, 78/2, 94-97.
- Yücel, C. (2001). "An Illustration Of Meta Analytic Integration Of Previous Research Findings Using School Bureaucratization As An Example", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/2, 71-87.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Demirkasimoğlu, N. (2021). "Nitel Araştırma Geleneğinde Nicel Göstergelerin Kullanımı ve Genellenebilirlik Üzerine Bir Değerlendirme" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2021 Sayı 42:Özel sayı 1, Denizli, ss.Ö231-Ö242.

NİTEL ARAŞTIRMA GELENEĞİNDE NİCEL GÖSTERGELERİN KULLANIMI VE GENELLENEBİLİRLİK ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Nihan DEMİRKASIMOĞLU*

Özet

Akademik dünyada "nitel araştırmalarda sayısal ifadeler kullanılmayacağı" ve "genelleme yapılamayacağı" ile ilgili klişelere ilişkin yazıların sayısındaki artış dikkat çekicidir. Bu çalışmanın amacı, nitel araştırmalarda nicel göstergelerin kullanılması ve nitel araştırmada genellenebilirlik konusunda farklılaşan görüşler üzerine bir değerlendirme yapmaktır. Ayrıca çalışma, nitel araştırmalarda nicel göstergelerin nasıl değerlendirilebileceği konusunda bir tartışma çabası içermektedir. Nitel ve nicel araştırmacılar arasındaki paradigma savaşları, veriden çok yöntem ve paradigma farklılıklarına odaklansa da, yöntemde kullanılan veri toplama araçlarının farklılaşması aslında sayısal olan ve sayısal olmayan veri arasındaki farklılıkları ima etmektedir. Ulusal literatürde bu tartışmayı ele alan bir çalışmaya rastlanmamakla birlikte, uluslararası alanda bazı tartışma yazıları bulunmaktadır. Bu çalışmada, söz konusu boşluğun doldurulması umulmaktadır. İlgili alanyazın incelemesi sonucunda; nitel araştırma geleneğinde sayıların kullanılmasının araştırmacının amaçlarına uygun olacak şekilde bazı metodolojik ve pratik yararlar sağlayabileceği ancak sayıların kullanımında nitel araştırma geleneği ile bağdaşmayacak noktaların bulunduğu belirlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: *Nitel araştırmada sayılar, nitel araştırmada nicelleştirme, nitel araştırmada sayısal ifadeler, nitel araştırmada genelleme.*

AN EVALUATION ON THE USE OF QUANTITATIVE INDICATORS AND GENERALIZABILITY IN QUALITATIVE RESEARCH TRADITION

Abstract

The increase in the number of papers regarding the cliches about "numerical expressions cannot be used in qualitative research" and "qualitative studies cannot be generalized" in the academic world are noteworthy. The aim of this study is to discuss the cliches of "numerical/quantitative expressions are not used and generalization cannot be made in qualitative research" which are frequently used in academic settings in the light of the related literature. In addition, the study includes a discussion effort on how to evaluate quantitative indicators in qualitative research. Although the paradigm wars between qualitative and quantitative researchers focus on method and paradigm differences rather than data, the differentiation of data collection tools used in the method actually implies differences between numerical and non-numerical data. Although there is no study in the national literature addressing this discussion, there are some studies examining this issue in the international field. This study hopes to fill this gap, by examining the party and counter-arguments. As a result of the review

*Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, ANKARA.
e-posta: nihansal@yahoo.com (<http://orcid.org/0000-0001-8609-9985>)

of the related literature; it has been concluded that using numbers in the qualitative research tradition may provide some methodological and practical benefits in accordance with the objectives of the research, but there are points in the use of numbers that are incompatible with the qualitative research tradition.

Keywords: *Numbers in qualitative research, quantization in qualitative research, numerical expressions in qualitative research, generalization in qualitative method.*

1. GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı, akademik ortamlarda sıklıkla kullanılan “nitel araştırmalarda sayısal/nicel ifadeler kullanılmaz” ve “genelleme yapılmaz” klişelerini ilgili alanyazın ışığında tartışmaktır. Yazar; lisansüstü dersler, tez jürileri ve bilimsel toplantılar gibi farklı akademik ortamlarda yürütülen tartışmalarda, nitel verinin nicelleştirilmesi ve araştırma sonuçlarının genellenmesi konusunda çatışmalı görüşler bulunduğunu gözlemlemiştir. Genel olarak nitel verilerin sayısal değerlere çevrilmesi ya da dönüştürülmesini ifade eden nicelleştirmeyi (Sandelowski, Voils ve Knafli, 2009), ulusal alanyazında konu edinen bir çalışmaya rastlanmasa da, uluslararası alanda konuyu irdeleyen bazı çalışmalar mevcuttur. Örneğin, Smith (2018) nitel araştırmalarda genelleme ile ilgili ayrıntılı tartışma yürüten çalışmaların sayısının az olduğunu, bu konuda yanlış anlaşılmalara ve mitlerin bulunduğunu ve bu nedenle araştırmacılara yardımcı olacak tartışmalara ihtiyaç olduğunu ifade etmektedir. Chivanga (2016), nitel araştırma yönteminde sayıların önemli rolüne rağmen, nitel araştırmanın nicelleştirilmesinin kayda değer sayıda muhalefet içeren hararetli tartışmalarla kuşatıldığını işaret etmektedir. Polit ve Beck (2010) ise, hem nitel hem de nicel araştırmacıların bazı genelleme modellerine bağlı olduğunu ve bu bağlılığın bazı mitleri içerdiğini ifade etmektedir. Yazarlara göre, bu mitler gerçek bir genelleme yapabilme fırsatının önünde engel oluşturmaktadır. Sandelowski ise (2001), nitel gelenekteki sayı karşıtlığı içeren mitler nedeniyle sayıların yetersiz kullanılmasını eleştirmiş, sayıların nitel araştırmanın ayrılmaz bir parçası olduğunu çünkü anlamın kısmen sayılara bağlı olduğunu iddia etmiştir. Bu görüşlerden hareketle bu çalışmanın amacı, nitel araştırmalarda niceliksel göstergelerin kullanılması konusundaki görüşleri taraf ve karşı argümanlar ışığında incelemek ve bir değerlendirme yapmaktır. Özellikle ulusal alanyazında ihmal edilmiş bu tartışma yazısının, nitel araştırmacılar ve nitel araştırmaları değerlendiren hakem ve jüri üyelerine bir rehber olması umulmaktadır. Bu değerlendirmeyi yapabilmek için konuya nitel paradigmanın doğasını açıklayarak başlamak yerinde olacaktır.

2. LİTERATÜR

2.1. Nitel Paradigmanın Doğası

Nitel araştırmanın onu nitel yapan ayırt edici özelliklerine ilişkin alanyazının yetersiz olduğunu ifade eden görüşler (örn. Asper ve Corte, 2019) bulunsa da, nicel ve nitel paradigmanın doğasına ilişkin ayırt edici pek çok farklılık ileri sürülmektedir. Bu farklılıklar, bu araştırma paradigmalarının benimsediği yöntem ve süreç farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Örneğin Creswell’e göre (2007, s.20), nicel araştırma paradigması tipik olarak indirgemeci, mantıklı, ampirik veriye dayalı, neden-sonuç ilişkisi odaklı ve deterministik özelliklerle betimlenmektedir. Nicel yöntemlerde, insanların değişen bakış açıları ve deneyimlerini anlayabilmek için sınırlı sayıda önceden belirlenmiş sayıların atandığı cevap kategorileri kullanılmaktadır. Bu yaklaşımın avantajı, çok sayıda insanın sınırlı bir soru setine verdiği tepkileri ölçmenin, böylece verileri karşılaştırmanın mümkün olmasıdır. Buna karşılık, nitel yöntemler tipik olarak çok daha az sayıda insan ve vaka hakkında çok ayrıntılı bilgi üretmektedir. Bu, incelenen durumların derinliğini arttırmakta, ancak genelleştirilebilirliğini azaltmaktadır (Patton, 2015, 67). Patton’ın (2015, s.151), nicelciler (quants) ve nitelciler (quants) terimleri karşılaştırmasında nicelciler (nicel geleneği izleyenler), Galileo’nun önermesine uygun olarak ölçülemeyen şeyin var olmadığı yaklaşımı ile betimlenirken; nitelciler (nitel araştırma geleneğini izleyenler) Einstein’ın “sayılabilecek her şeyin mutlaka sayılması gerekmediği; önemli olan her şeyin mutlaka sayılmayacağı” görüşü ile betimlenmektedir. Nicelciler; denklemler, istatistikler, çizelgeler ve formüller gibi “sert (hard)” veride ısrar ederken, nitelciler anlatım ve durum çalışmaları ile süslenmiş “yumuşak (soft)” veri analizi süreçlerini benimsemektedir. Nicelciler, deneysel tasarımları tercih etmekte ve bir müdahalenin sonuca neden olduğunu kanıtlamanın tek yolunun randomize kontrollü bir çalışma olduğuna inanmaktadır. Buna karşılık nitelciler, dünyayı karmaşık, dinamik, birbirine bağımlı, nüanslı ve hikayelerle anlaşılabilir bir yaklaşımla

ele almaktadır. Nicelciler, “bunu yapın çünkü ciddi çalışmalar sonucunda böyle olduğu kanıtlandı” şeklinde en iyi uygulamaları ürettiklerini iddia ederken, nitelciler temalar üreterek, “bu üretilen bilginin ya da keşfedilen temaların okuyucunun kendi bağlamında ve durumunda ne anlama gelebileceğini düşünmesi” ne ilişkin öneri sunmaktadır.

Nitel ve nicel araştırmacılar arasındaki paradigma savaşları, veriden çok yöntem ve paradigma farklılıklarına odaklansa da, yöntemde kullanılan veri toplama araçlarının farklılaşması aslında sayısal olan ve sayısal olmayan veri arasındaki farklılıkları ima etmektedir. Bu ayrım ise, nicel verinin karşısında nitel veriye yöneltilen tutarsızlık eleştirisi ile sonuçlanmaktadır (Maxwell, 2010). Nitel araştırmalarda amaç sayılara odaklanmak değil, insanların deneyimlerini gösteren alıntılarda saklı olan temaları ortaya çıkarmaktır. Nitel sorgulamalarda tipik olarak yapılan iş, amaçlı olarak seçilmiş az sayıda katılımcının (örneğin, 30-50 arası) deneyimlerine odaklanmaktır. Böylelikle, nitel araştırmanın en belirleyici özelliği, sorgulama yaklaşımının istatistiksel ve niceliksel prosedürlere bağlı olmaması (Coyle, 2007) ve belirli olgulara ilişkin zengin ve bağlamsal bir kavrayış sağlamak üzere insan deneyimlerine odaklanmasıdır (Polit ve Beck, 2010). Nitel verilerde sayıların yerini kelimeler almaktadır (Frey, Botan ve Friedman, 1992). Temel olarak, nitel araştırmacılar sosyal eylemin yerleştirilmiş biçimini, içeriğini ve deneyimini, matematiksel veya diğer resmi dönüşümlere tabi tutmak yerine korumaya ve analiz etmeye çalışmaktadır (Lindlof ve Taylor, 2009, p. 18). Buna bağlı olarak, sayısal göstergelerin araştırma yaklaşımında yer alma(ma)sı konusunda açıkça kural konulmasa da, araştırmacıların yönelimini etkileyebilecek imalarda bulunmaktadır. Bu değerlendirmelerden anlaşılabilir gibi, nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin süreçlerinden kaynaklanan farklılıklar, sosyal gerçeğin yorumlanmasında farklı stratejilerin ve tekniklerin benimsemesinde yatmaktadır. Bostrom (2003), bu iki farklı yönelimin temelinde araştırmacının kuram-veri etkileşimine nasıl yaklaştığının yer aldığını ifade etmektedir. Nicel yöntemler derinlemesine ve somut ayrıntıları ortaya çıkarmada yetersiz kaldığında, nitel yöntemde etik ve emik yaklaşımların birbirleriyle diyalog halinde kullanılmasını öneren Ger (2005), emik kavrayışın öznenin bakış açısını anlamayı, etik yaklaşımın ise hem veri içindeki farklılıkları hem de literatürdeki farklı kuramlarla sistematik bir şekilde karşılaştırmayı sağladığını belirtmektedir. Böylece nitel araştırmalarda genellemenin de olanaklı olduğunu ifade eden yazar, kuram ile veri arasındaki diyalog kurmak isteyen nitel araştırmacının kendisinin de bir veri toplama aracı olduğunun bilincinde olması gerektiğini ve bunu başarabilen araştırmacının sağlam ve ilginç bir kavrayış geliştirebileceğini ileri sürmektedir.

2.2. Nitel Araştırmalarda Niceliksel Göstergelerin Kullanılma(ma)sı

Nitel araştırmalarda sayıların kullanımı, özellikle 1970 ve 1980’lerden günümüze kadar ulaşan nicel ve nitel araştırma paradigmalarının savaşına dayanmaktadır. Nitel araştırma yaklaşımını benimseyen pek çok araştırmacı, araştırma raporlarında sayısal göstergelerin kullanımını reddetmiş ve bunun gerekçesini nitel araştırma paradigmasının yapılandırmacı yaklaşımı ile açıklamıştır. Bu görüşe göre nicel araştırma geleneği, genellenebilir sonuçlara ulaşmak için istatistiksel olarak ölçülebilen tek bir nesnel gerçekliğe ulaşmak için yürütülmektedir (Maxwell, 2010). Bazı yazarlar, pozitivist terminolojiyi kullanmanın nicel bir dünyada nitel araştırmaların kabulünü kolaylaştırdığını savunurken (Creswell, 2007, s.202), bazıları (örn. Ely, Anzul, Friedman, Garner, & Steinmetz, 1991, s.95) ise pozitivist araştırma yaklaşımında kullanılan terimlerin nitel araştırmaya uygun olmadığını ve savunma amaçlı olarak ancak suyu bulandıran bir önlem olarak kullanıldığını ileri sürmektedir. Robson ve McCartan’a göre (2016, s. 6), kanıta dayalı yaklaşımların yaygın olarak savunulduğu çevrelerde, nicel desenleri nitel desenlere üstün sayma yönünde güçlü bir eğilim bulunmaktadır. Yazarlara göre, nitel desenlerin ciddi bir araştırma yaklaşımı olasılığı olarak savunulması, özellikle istatistiksel örnekleme paradigmasına özel bir önem atfeden kişilerce halen bazı disiplinlerde radikal ve riskli bir ayrılma (nicel araştırmadan uzaklaşma) olarak görülmektedir (s.13). Bununla birlikte, nicel araştırma yönelimli hakemlerin, nitel araştırmalara sayısal sonuçların eklenmesinde ısrar eden hikayeleri sonucunda, nitel araştırmacıların yayınlarına nicel veriyi eklemeye karşı direnç göstermeleri anlaşılır bir durumdur (Maxwell, 2010).

Nitel veriler, istatistiksel sonuçları yorumlarken eleştirel bir bağlam sağlayarak, sayıların arkasındaki insan yüzlerini göstermektedir (Patton, 2015, 280). Nitel araştırma yaklaşımının araştırma deseni olarak tercih edilmesinin gerekçeleri arasında eğitim, toplum ya da aileye ilişkin bir bağlamla ilgili kavrayış sunması yer almaktadır. Amaç, belirli bir evrene genelleme yapmak olmadığından, nitel araştırmalarda küçük örneklerle çalışılmaktadır (Onwuegbuzie ve Leech, 2007). Bu noktada, küçük örneklerle araştırmanın inandırıcılığa ilişkin

kanıt sunmada sınırlı kaldığı gerekçesiyle eleştirilebilmektedir (Silverman, 2013, s.424). Bu küçük örneklemle dayalı olarak nitel verilerin nicelleştirilmesinin temel amacı, belirli bir örüntü içinde saklı olan anlamları tanımayı kolaylaştırma ve anlam çıkarmaktır. Ayrıca nitel verilerin nicelleştirilmesi, nitel verilerdeki uyumsuzlukları ya da tuhaflikları ayırt etmeye olanak sağlayabilir. Başka bir ifade ile nicelleştirme, açık uçlu ve asgari düzeyde yapılandırılmış veri üretme teknikleri ile ulaşılan bulguların “karışıklığı”nı düzenlemenin bir yolu olarak görülebilir (Sandelowski, Voils ve Knafl, 2009). Bir nitel veri setine dayalı olarak bir tema ya da kalıp belirlendiğinde, o kararın arkasında kaç kez tekrarlandığı ya da belirli bir tutarlılıkta cereyan ettiği bilgisi yer almaktadır. Aslında bir genelleme yaptığımızda, zihnimizde depoladığımız bir bilgi yığını içerisinden çoğu zaman bilinçsiz olarak hangi unsurların daha sık bulunduğu, hangilerinin diğerlerinden daha önemli olduğu ya da birbiriyle benzerlik gösterdiğini dikkate alırız. Nitel araştırmalarda rakamları kullanmak için farklı gerekçeler bulunmaktadır. İlki, büyük bir veri setinde neler olduğunu hızlı bir şekilde görebilmek; ikincisi önsezi ya da hipotezleri doğrulamak ve üçüncüsü ise önyargılardan sıyrılarak analitik açıdan dürüst davranabilmektir. Bu nedenlerle nitel araştırmalarda sayıların bazen kullanılabilmesini ve sayıların ne zaman kullanışlı olduğunu bilmek önemlidir. Bu noktada asıl üzerinde durulması gereken nokta; iki tür verinin nasıl ve hangi amaçla ilişkilendirilebileceğidir. Buna göre, hem nicel hem de nitel veriler tanımlayıcı, keşifsel, tümevarım ve açıklayıcı amaçlar için üretken olabilir. Örneğin iyi desenlenmiş bir nicel çalışmanın genelleştirilebilir örnekleme, deneysel kontrol yaklaşımı ve istatistiksel araçları değerli olanaklardır. Nitel veriler ise, kavram geliştirme ve bir çalışmanın nicel boyutunda veri toplama aracı geliştirmek için oldukça kullanışlı olabilir. Ayrıca nitel veriler nicel bulguları doğrulama, yorumlama, açıklığa kavuşturma, teoriyi güçlendirme ve gözden geçirmede iyi bir potansiyele sahiptir. Burada nitel araştırmacılar kelimeleri sayılara dönüştürüp kelimeleri atarken dikkatli davranmalıdır. Çünkü nitel araştırmada sayılara ve miktarlara odaklanmak, dikkatin bütünü oluşturan parçaların niteliklerini ve temel özelliklerini ihmal etmek gibi bir yanılgıya ve olayın özünün kaçırılmasına neden olabilir (Miles, Huberman ve Saldana, 2014, s.42-43-80-282). Özetle, nitel verilerin nicelleştirilmesi; veriler hakkında düşünmenin ve verilerle etkileşimde bulunmanın iyi bir aracıdır (Sandelowski, Voils ve Knafl, 2009). Yukarıdaki önermelere benzer şekilde Patton (2015, s. 916), nitel bulguları yorumlama ve raporlama için geliştirdiği kontrol listesinde saydığı maddeler arasında “neyin önemli olduğuna karar verirken” durumu abartmaktan ve genellemekten uzak durulmasını önermektedir. Patton, nitel analistlere kanıtları sentezleme, verilerde şeffaf olma, güçlü ve zayıf yönleri açıkça belirtme, nelerin bilindiği ve nelerin bilinmediği konusunda kanıtlar sunmayı önermekte ve bu eylemlerde bulunurken “nitel kalmak” (stay qualitative) konusunda uyarılmaktadır. Daha açıkça ifade etmek gerekirse, Patton nitel araştırmanın temel bulgularını ya da temalarını onu ifade eden kişi sayısı üzerinden ele alma konusunda uyarılmaktadır. Nitel bulgular arasında neyin önemli olduğunun belirlenmesi ya da vurgulanmasında önemli olan nokta; kaç kişinin söylediği değil, az ya da çok kişi tarafından söylenenlerin uygunluğu, bilgeliği ya da konuyu kavrayışdır. Nitel araştırmalarda nicelleştirmeye ilişkin mitler konusunda, Patton’ın bu açıklamalarından çıkarılması gereken mesaj, nicel göstergelerin nitel çalışmalarda yeri olmadığı değildir. Burada nitel analistler, nicel göstergelerin kullanımının nitel verinin merkezi konumunu kaybetmesi ve bulgular arasında neyin önemli olduğuna karar vermede “yalnızca” tekrarlanan frekanslara güvenmenin risklerinin farkında olmalıdır.

Patton (2015), genel olarak nitel yaklaşımda sayıların kullanılmasına ilişkin itirazlar sıralamakla birlikte, bazen sayıların da uygun ve aydınlatıcı olduğunu ve ayrıca çalışmayı değerlendiren kişiler tarafından niceliksel ifadelerin talep edilebileceğini belirtmektedir. O’na göre, nitel çalışmalarda sayıların kullanılması konusunda pragmatik davranmak ve katı olmamak gerekir çünkü sayıların nitel çalışmalarda ölçülü kullanımı kimi zaman aydınlatıcıdır. Nitel araştırmalarda özellikle örneklem büyüklüğü arttıkça -sayılması gereken anlamlı bir şey olduğunda- sayısal gösterimler uygundur (s.816). Örneğin, öğretmenlerin ise yabancılaşma nedenlerinin 20 öğretmen tarafından oluşan bir çalışma grubu ile durum çalışmasıyla desenlenen bir araştırma üzerinden düşünelim. Araştırmaya katılan öğretmenlerin 11’i stres, 3’ü düşük ücret, 5’i işin rutin olması ve 1’i işini anlamlı bulmadığı için işe yabancılaşma hissettiğini ifade etmiş olsun. Patton’ın (2015, s.817) yorumuna göre, 20 sayfalık bir raporu bu tür niceliksel verilerle doldurmak anlamlı değildir ve daha önemlisi yapılmamalıdır. Yapılması gereken, önemli ve anlamlı olana odaklanmaktır. Benzer şekilde Fakis, Hilliam, Stoneley ve Townend (2014, s. 156), nitel bilgilerin nicelleştirilmesi mümkün olsa da, bu tür bir dönüştürmenin insanların görüşmeleri yoluyla ifade ettikleri deneyimlerin zenginliğini azalttığı noktasında uyarılmaktadır.

Nitel araştırmalarda sayıların kullanılması konusunda bir uyarı da Strauss ve Corbin'den (2014, s. 357-358) gelmektedir. Yazarlara göre, sayıların nitel araştırmada kullanılması gömülü kuramın tercih edilme nedeni ile çelişmektedir. Bununla birlikte, yazarlara göre çalışmanın değerlendiricileri (hakem ya da tez izleme komite üyeleri) bu konuda ısrarcıysa, sayı ya da yüzde eklenmemesi için bir neden de yoktur. Nitel verinin sunumunda sayıların kullanılması ile ilgili görünen en büyük sorun, anlatının akışını bozması ve dikkat dağıtıcı olmasıdır. Nitel çalışmalar doğası gereği açıklamalarını genişletmek için farklı varyasyonları kapsamak amacındadır. Bu nedenle tek bir olay, ya da tekrarlanmayan frekanslara sahip tema ya da örüntüler, incelenen olguyu derinlemesine anlamak, bütünü kavramak ve kuramın açıklayıcı gücünü maksimize etmek için önemlidir. Nitel çalışmaların amacı, belirli kategorileri ya da onların özelliklerini önem düzeyine göre açıklamak değildir. Bu gerekçe tam da nicel çalışmadan uzaklaşmanın ve nitel araştırma arayışının nedenidir. Bu açıklamalara dayalı olarak, sayıların nasıl kullanılacağı konusunda araştırmacının seçici olması gerektiği ve nitel araştırmanın farklı desenlerinin farklılaşan felsefeleri ile bağdaşmayacak stilde kullanılmasının uygun olmayacağı belirtilebilir. Nitel araştırmalarda sayıların kullanımı konusu bunun dışında araştırma sonuçlarının genellenebilirliği ile ilgilidir. Bu konu aşağıda ele alınmıştır.

2.3. Nitel Araştırmalarda Nicelleştirme ve Genellenebilirlik

Nicel araştırmalar ile birlikte anılan bir terim olan genelleme, nicel araştırmada temsili bir katılımcı grubundan ulaşılan sonuçların başka bir topluluğa ya da farklı bağlamlara uygulanmasının güvenilir sonuçlar üreteceğini ifade etmektedir. Ancak, istatistiksel-olasılıksal genelleştirilebilirliği nitel araştırmalara uygulamak sorunludur. Bunun nedeni, daha önceden açıklandığı gibi nitel araştırmaların ontolojik ve epistemolojik varsayımlarının, pozitivist sonrası nicel araştırmayı destekleyen varsayımlardan farklı olmasıdır. Genellikle nitel araştırmada, çoklu gerçekler olduğuna inanılmakta ve sıklıkla bilginin araştırmacılar tarafından bağımsız olarak keşfedilip nesnel bir şekilde bulunmasından ziyade yapılandırıldığı varsayılmaktadır. Buna göre, bir nitel araştırmanın istatistiksel genelleme yapmaya uygun olmadığı doğrudur. Nitel araştırma yürüten bir araştırmacının, istatistiksel olasılığa dayalı olarak ulaştığı araştırma sonuçlarının genellenebilirlikten yoksun olduğunu bir zayıflık olarak ifade etmesi de doğrudur. Nitel araştırmanın amacı istatistiksel olasılığa dayalı genelleme yapmak olmadığından araştırmacılar bu tür bir genelleme hakkında yargıda bulunmaktan kaçınmalıdır (Smith, 2018). Bu görüşe karşıt olan bazı bilim insanlarına göre (örn. Sandelowski, 2001; Yardley, 2008) ise genelleme, nitel araştırmacılar için meşru bir endişe olmalıdır. Ancak bu endişeyi gidermeye yönelik bir genelleştirme çabası, insanların sosyal yaşamının önemi ve ayrıntısı ile ilgili zengin betimlemelerden ödün vermesini gerektirmemektedir. Nitel araştırmada genelleme yapmak, araştırmacının pozitivism sonrası bakış açısını önemseydiği ya da genellemenin bir araştırmada nihai amaç olduğuna inandığı anlamına da gelmemektedir (aktaran Smith, 2017). Nitel araştırmanın temel amacı, belirli olgu ya da olayların belirli bir bağlama duyarlı olarak incelenmesi olduğundan, araştırmacı ulaştığı nitel sonuçları kendine özgü koşullar içerisinde değerlendirmesi gerektiğinin bilincinde olmalıdır. Nitel araştırma sonuçlarının bu "duruma ve zamana görelilik" özelliği, araştırma sonuçlarının genellenebilirliğinin önündeki en önemli engel olarak görülmektedir. Bununla birlikte, nitel araştırmalarda birbirine benzeyen durumların birbirini doğrulayacak şekilde tekrarlanması ile araştırma sonuçlarını genellemek mümkündür (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s.60).

Nitel araştırmalarda genellenen "şey" nicel araştırmadaki içerikten farklıdır. Nicel araştırmalarda, belirli bir örneklem üzerinden ulaşılan sonuçlar evrene genellenirken "istatistiksel çıkarım" yapılmaktadır. Buna karşılık nitel araştırmada, sınırlı sayıda katılımcıdan elde edilen sonuçlara dayalı olarak bir kavram, model ya da kuram oluşturmaya yönelik bir araştırmacı "analitik" genelleme yapabilir. Piaget'nin iki çocuğu gözleyerek geliştirdiği bilişsel gelişim kuramı ve Waller'ın 1920'li yıllarda bir kaç okuldaki sınıf içi gözlemleri sonucunda yazdığı, çok sık atf alan "Öğretim Sosyolojisi" kitabı gibi örnekler az sayıda katılımcı ve sağlam bir desene yürütülen çalışmalara dayalı olarak analitik genelleme yapmanın değerine ilişkin önemli örneklerdir (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s.370). Nitel araştırmada sayıların kullanılması Maxwell'in (2010), iç genellenebilirlik (internal generalizability) olarak ifade ettiği (bunu nitel araştırmacılar genellikle transfer edilebilirlik olarak adlandırır) özelliğe katkı sağlamaktadır. Nitel araştırmacıların iç geçerliği sağlamak amacıyla başvurabileceği stratejilerden birisi; araştırmanın yürütüldüğü zaman, bağlam ve katılımcılarla ilgili temel bilgileri sunmaktır (Polit ve Beck, 2010). Nitel araştırmanın sonuçları belirli bir bağlama özgü olduğundan, araştırma bağlamının "kalın bir tanımının" sağlanması, araştırma sonuçlarının okuyucunun kendi durumuna aktarılıp aktarılamayacağını değerlendirmesine olanak sağlaması bakımından önemlidir (Maher ve diğerleri, 2018). Nitel araştırma yaklaşımı, kalın tanımlamalar üretmek ve araştırmacının yansıtıcı çabası ile birlikte bu açıklamaları özetleyen bir kategoriler hiyerarşisi oluşturmak için yapılmaktadır. Bazı

nitel araştırmacılar yalnızca kalın açıklamalar üretirken, bazıları gömülü kuramla daha fazla ilgilenmektedir. Bu tür araştırmalarda çıkarım düzeyi düşüktür (Ercikan ve Roth, 2006).

Nitel araştırmalarda genellenebilirlik, sonuçların başka ortamlara genellenmesini değil, çalışılan ortam ya da bağlam içerisinde ortaya çıkan temaların ya da bulguların kendi bütünlüğü içerisinde genellenmesini ifade etmektedir. Nitel araştırmalarda iç genellenebilirlik özellikle nitel durum çalışmalarında ve görüşmelerde sonuçların geçerliğini sağlama önemli bir özelliktir. Örneğin (Sandelowski, 2001); nitel araştırmacılar sözde sınırlılık olarak ifade ettikleri küçük örneklem için özür dilemek yerine, küçük örneklerin içinde görünen “büyük” sayıları gösterebilirler. Bu mounds bir doktora öğrencisinin tezinden örnek ile açıklayan Bailey (2000), 17 hafta süren bir etnografik çalışmanın 20 katılımcı ve toplamda 325 sayfa metin içerdiğini ifade etmektedir. Buna ek olarak 124 vaka gözlemi ve 1162 sayfadan oluşan alan notlarının toplam 820 sayfalık bir hacme sahip olduğunu, bu bilgilerin tek bir hastane ünitesinde kayıtlı olan hasta bilgilerine dayalı olarak analiz edildiğini açıklamaktadır. Yazarın ifade etmek istediği nokta, tek bir analiz birimine dayalı olarak üretilen bu veri miktarının sayısal olarak rapor edilmesiyle nitel araştırmalarda bir sınırlılık olarak ifade edilen küçük örneklem sorununun kontrol edilebileceğidir. Nitel araştırmalarda bir sınırlılık olan küçük örneklem sorunu, veri miktarının büyüklüğü ve sayıların retorik gücünden yararlanılarak yönetilebilir. Dolayısıyla, N = 1 çalışmalarından bile üretilen veri miktarı ve bunun rapor edilmesi küçük örneklemin dezavantajını hafifletebilir.

Nitel araştırma sonuçlarının genellenmesinde farklı stratejiler söz konusudur. Bunlardan birisi doğal (naturalistic) genellemedir. Temsili genelleme olarak da bilinmektedir. Bu genelleştirmeye, okuyucunun aşına olduğu sonuçlarla benzerlik ve farklılıkların tanınması temelinde ulaşılır. Daha açıkça ifade etmek gerekirse doğal genelleme, araştırmacının sonuçları okuyucunun yaşamla ilgili kişisel deneyimlerinde dolaylı ya da örtük olarak yankılandığında gerçekleşmiş olur. Örneğin seçkin bir sporcu, spor organizasyonlarının sporcuları için nasıl stres kaynağı olabildiği ile ilgili nitel bir araştırma okuduğunda, araştırmacının bulguları spor organizasyonu kendisinin yaşadığı deneyimlerle ilgili bir şeyler çağrıştırıyorsa, kendisi de benzer deneyimleri yaşamışsa ya da sonuçlar tanıdık geliyorsa genellenebilirlikten bahsedilebilir. Başka bir ifadeyle, nitel araştırmacının sonuçlarının okuyucuların deneyimlerine, hareket ettikleri ortamlara, gözlemledikleri veya duydukları olaylara ve konuştukları insanlara benzer olması, nitel araştırmacının genellenebilirliği ile ilgilidir. Bunu sağlamak için nitel araştırmacının, okuyucuya yeterli ‘kanıt’ (örn. Görüşme alıntıları, gözlem alanı notları ve/ya görsel materyal) ve yeterli bağlamsal detaylar sunması gerekmektedir (Smith, 2018).

2.4. Nitel Araştırmalarda Geçerliliği ve Güvenirliği Sağlamada Nicelleştirme

Nitel araştırmada geçerliliğin tanımı ve bu tanımı yaparken kullanılan terimler konusunda farklı bakış açıları bulunmaktadır. Bu bakış açıları arasında; nitel araştırmada geçerliliği nicel eşdeğerleri açısından incelemek, nicel yaklaşımdan farklı olarak nitel paradigmaya uygun terimler kullanmak, geçerliliği önemsiz görmek, farklı bakış açılarını birleştirmek ya da sentezlemek ya da metaforik olarak görselleştirmek sayılabilir (Creswell, 2007, s. 202). Bu kavram çeşitliliği arasında, nitel veri analizi çeşitlerini ve süreçlerini farklılaştırmak için uygulanacak terminoloji hakkında bir fikir birliği bulunmamaktadır (Patton, 2015, 190). Pek çok bilim insanı, nitel tekniklerin güvenilir sonuçlar sağlayacak kadar titiz ve sistematik olmadığını ileri sürmektedir. Niteliksel prosedürler, ölçülmesi gerçekten zor olan yaratıcı süreçleri içerdiğinden, bulguların kalitesi büyük ölçüde nitel veri analizinde sistematik bir yaklaşımın uygulanabilme becerisine bağlıdır. Bu nedenle, nitel sonuçların kalitesini belirlemek için belirli ölçütlerin kullanılması kaçınılmazdır (Srnka ve Koeszegi, 2007). Nitel araştırmalarda güvenilirlik, incelenen olguyla ilgili inandırıcı iddialarda bulunulmasını ve araştırmacının tüm aşamalarında izlenen sistematik prosedürün açık bir şekilde ortaya konulmasını gerektirir (Lia ve Hitchcock, 2018). Nitel araştırmalarda güvenilirliği sağlamak için farklı stratejiler bulunmakla birlikte, bu stratejilerin işlevleri mevcut incelemenin odağında yer almamaktadır. Diğer yandan, bu makalenin tartışma konusu olan nitel araştırmaların nicelleştirilmesi, nitel çalışmalarda bir güvenilirlik stratejisi olarak kullanılmaktadır ve bu yönüyle üzerinde durmaya değer noktalar içermektedir. Örneğin, Guetzkow’un U ve Cohen’in kappası, sıklıkla uygulanan ve farklı kodlayıcılar arası güvenilirliği belirlemek için yararlı olduğu kanıtlanan ölçütlerdendir (Srnka ve Koeszegi, 2007). İki hesaplamada da, iki gözlem arasındaki niteliksel uyumun oranı ölçülmekte ve benzerlikleri karşılaştırılmaktadır. Böylelikle nitel bir araştırmada kodlayıcılar arasındaki uyum ya da farklılıkların saptanması ve tartışılması mümkün olmakta, sayısal hesaplamalar yoluyla nitel verilerin güvenilirliği konusunda bir sağlama yapılabilmektedir.

Nicel araştırmanın tipik doğrusal yapısının aksine, nitel araştırmanın genellikle teori ve veriler arasındaki etkileşimle yönlendirilen karmaşık bir aşamalı evrim süreci yoluyla gelişmesi, nitel araştırmanın dağınık ve aynı zamanda ayırt edici özelliği ile açıklanmaktadır (Sinkovics, ve Alfoldi, 2012). Nitel araştırmalarda anlaşılacak istenen olgunun mümkün olduğunca eksiksiz bir resminin ortaya konulabilmesi için araştırmacının veri ile etkileşimi kritiktir. Bu noktada araştırmacının yaratıcı içgörüler geliştirebilmesi için farklı bakış açıları arasında ustaca geçiş yapabilmesi beklenir (Maher ve diğerleri, 2018). Araştırmacının veri ile etkileşiminde bu dağınıklığı titiz bir biçimde yönetebilmesi ve nitel araştırmanın sistematik açıdan zayıf olduğu eleştirilerine karşı koymak için önerilen stratejilerden birisi, "Bilgisayar Destekli Nitel Veri Analizi [BDNVA (CAQDAS-Computer-assisted qualitative data analysis)] yazılımlarının kullanılmasıdır. BDNVA'nin nitel veriyi mekanikleştirme riski bulunmakla birlikte, veriyi sistematik hale getirerek titizliğe katkıda bulunmak gibi avantajları bulunduğu ifade edilmektedir. Bununla birlikte, bu tür yazılımlar çalışmanın omurgasını oluşturan kodların ve temaların resmedilmesini, bu kod ve temalar arasında karmaşık ve birbiriyle bağlantılı bileşenler arasındaki ilişkileri görsel olarak sunması yönüyle verilerin nasıl evrildiğini ortaya koymakta kullanışlı görülmektedir (Sinkovics ve Alfoldi, 2012). Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere, nitel çalışmalarda bilgisayar ortamında verilerin kodlanması, diğer özelliklerinin yanında verinin nicelleştirilmesi gibi bir işlem içermektedir. Dolayısıyla, araştırmacının nitel veri ile etkileşimi titiz, belgelendirilmiş ve bir anlamda sayılara indirgenmiş nicel bir formu haline gelmektedir.

Farklı nitel araştırma analizi yaklaşımları olduğunu belirten Robson ve McCartan (2016, 2.461), bu yaklaşımları tematik kodlama, gömülü kuram, söylem analizi ve yarı-istatistiksel yaklaşımı olmak üzere üçe ayırmaktadır. Yarı-istatistiksel yaklaşım, büyük ölçüde nitel verilerin nicel bir formata dönüştürülmesine dayanmaktadır ve içerik analizinin bir parçasıdır (s.46). Bu yaklaşımlarda verilerin analizi kimi zaman sayısal ifadelerin kullanılmasını mümkün kılmakta ve hatta bazen verileri güçlendirmek için önerilmektedir.

Nitel verilerle, içerik analizi yoluyla nicel olarak ilgilenmenin uzun ve iyi gelişmiş bir geleneği vardır. Bir nitel veri analizi yaklaşımı olan içerik analizi, verinin içinde yer alan kelime, cümle ya da kavramların sıklığı ya da sıralamasının sayılmasıyla gerçekleştirilir. Nitel bir araştırmada bir tema ya da örüntünün kaç kez tekrarlandığı verinin içinde nelerin anlamlı, tekrarlı ya da önemli olduğuna karar verirken bilinçli ya da bilinçsiz olarak kullanılabilir (Miles, Huberman ve Saldana, 2014, s. 282). İçerik analizi bazen tekrarlanan kelimeleri veya temaları aramak ve saymak anlamına gelmektedir. Örneğin, iki politikacının konuşmasında hangi ifadelerin veya kavramların baskın olduğunu görmek için içerik analizi yapılarak kaç kez ve hangi bağlamlarda "küresel ekonomi" veya "aile değerleri" gibi ifadeler kullandıkları karşılaştırılabilir. Daha genel olarak, içerik analizi, bir miktar nitel materyal alan ve temel tutarlılıkları ve anlamları belirlemeye çalışan herhangi bir nitel veri azaltma ve anlam oluşturma çabasını içermektedir (Patton, 2015, 190). İçerik analizinin süreçleri içerisinde, temalar, kategoriler veya konular gibi kültürel birimlere gösterilen ilgi veya dikkatin derecesini değerlendirmede nicel göstergeler kullanılmaktadır. Araştırmacı daha sonra ilgili teorileri kullanarak sonuçları yorumlar ve açıklar (Weber, 1990, s. 70). Bu açıklamalara dayalı olarak içerik analizinde çözümlenen bir içerikte yer alan kavramların ne kadar "baskın" olduğunu, ne kadar önemsendiğini, ve/ya ilgi topladığını açıklamada kaç kez ifade edildiğinin sayılarla açıklanması mümkündür. Buna göre içerik analizinde sayıların ve frekansların kullanılmasının bir içerikteki öne çıkan kavram ya da görüşleri vurgulamak için kullanışlı olduğu ileri sürülebilir.

Berelson'un orijinal içerik analizi tanımı, türün ilk örneğidir. Berelson'ın (1952; aktaran Krippendorff, 2004, 20) içerik analizi tanımında objektif, sistematik ve nicel bir betimleme sözcükleri yer almaktadır. Tanımdaki sistematik ve objektif açıklaması çalışmanın geçerlik ve tekrarlanabilirliği ile ilişkilendirilmektedir. Bir sürecin tekrarlanabilmesi için, veri analizi yaklaşımının açıkça belirtilmiş olması ve tüm analiz birimlerine eşit olarak uygulanan kuralların bulunması gereklidir. İçerik analizini Krippendorff (2004, s.17), 'her türlü sözlü, resimsel, sembolik ve iletişim verilerinden çıkarımlar yapmayı vaat eden araştırma yöntemlerinin bir repertuarı' olarak betimlerken, Weber (1990, s. 9) "metinden geçerli çıkarımlar yapmak için bir dizi prosedürü kullanan bir araştırma yöntemi" olarak tanımlamaktadır. İçerik analizinde temel bir fikir, metnin birçok kelimesinin çok daha az içerik kategorisinde sınıflandırılmasıdır. Her kategori bir, birkaç veya birçok kelimedenden oluşabilir. Aynı kategoride sınıflandırılan kelimelerin, kelime öbeklerinin veya diğer metin birimlerinin benzer anlamlara sahip olduğu varsayılır (Weber, 1990, s. 12). Şu halde, içerik analizinde sayıların; bir metinden yapılan çıkarımların geçerliğini desteklemede ve temel bir düşüncenin daha az içerik kategorisinde açıklanmasında yararlı olduğu ifade edilebilir.

Krippendorf (2004, s.16-87), içerik analizine nicel ya da nitel ayrımı yapmanın hatalı bir bakış açısı olduğunu ifade etmektedir. Yazar, içerik analizine nicel yaklaşanların içerik analizini sayı sayılması etkinliğine indirgedikleri ve nitel yaklaşanların -ki bunlar ağırlıklı olarak politika analizi, edebiyat, etnografya ve kültürel çalışmalar geleneklerinden gelmektedir- metinleri değerlendirirken izlenimci ve sistematik olmadıkları gerekçeleriyle haklı olarak eleştirildiğini belirtmektedir. Nitel ve nicel araştırmacıların ortak amaçlarının araştırma sorularına yanıt aramak olduğunu vurgulayan yazar, daha az açık olsa da içerik analizinin bileşenlerinin nitel araştırmalarda mevcut olduğunu ileri sürmektedir. Örneğin (Bruce, 2007) gömülü kuram, nicel araştırmalarla benzer olarak veri doygunluğu ve kodların sayılması gibi bir dizi prosedür içermekle birlikte, açıkça nitel gelenek içerisinde konumlanırsa da, veri toplama ve analiz yaklaşımları arasında örtüşen yönler bulunmaktadır. Krippendorf (2004), nicel ve nitel içerik analizleri arasındaki ayrımın geçerliliğinin ve kullanılabilirliğinin sorgulanması gerektiğini belirtmekte ve nicelleştirmenin içerik analizi için belirleyici bir ölçüt olmadığı konusunda uyarılmaktadır. Niceliksel ya da niteliksel veri ayrımı yapılmaksızın veri analizinin amacı, verilerden gerçekçi ve anlamlı sonuçlar çıkarmaktır. Bu açıdan içerik analizi hem nicel hem nitel bileşenlerin kullanıldığı benzersiz bir yaklaşımdır. Dolayısıyla içerik analizi nitel ya da nicel paradigmalardan birisine mal edilemez. İçerik analizi nicel yöntemde kullanıldığında, veri setindeki ayrıntılara odaklanmadan tekrarlanan sözcüklerin özetlenmesine dayanır. Nitel yaklaşımda kullanıldığında ise, veriler kodların ve temaların keşfedilmesine ve böylelikle bazı yorumlara ulaşılmasına olanak sağlar (Bengsson, 2016).

Nitel veri analizinde kullanılan farklı bir terim olan “yarı-istatistiksel” yaklaşım, terim ve kavramların göreceli önemini belirlemede anahtar yöntem olarak kelime veya kelime öbeği sıklıkları ve korelasyonlarının kullanılmasını içermektedir. Özellikle temaların belirlenmesinde kullanılan stratejilerden birisi, “tekrarlar” a odaklanmaktır. En belirgin temalardan bazıları tekrarlanan konulardan ortaya çıkmaktadır. Bir metinde bir kavramın tekrarlanma sıklığı ne kadar fazla ise, tema olma olasılığı da o kadar fazladır. Bununla birlikte, önemli bir tema oluşturmak için kaç tekrarın yeterli olduğu, yalnızca araştırmacının karar verebileceği bir husustur (Robson ve McCartan, s.461-474). Nitel araştırmada yarı-istatistiksel verilerin kullanılması, yalnızca verilerden anlam çıkarmak ya da tema belirlemek için değil, aynı zamanda özellikle “önemli”, “anlamlı”, “yaygın”, “baskın”, “tekrarlayan” veya benzeri kelimeleri içeren yorumlara meşruiyet sağlamak için yararlıdır (Onwuegbuzie, Jiao ve Bostick, 2004, s. 231). Nitel araştırmada yarı-istatistiksel yaklaşım nitel verinin daha iyi bilgi vermesi için değerli bir işlev üstlenebilir. İstatistiklerin ve nitel verilerin birbirini desteklemesi beklense de, nicel ve nitel veri arasındaki tutarsızlıklar çalışmadaki olası kusurların ortaya çıkarılmasına yardımcı olabilir. Nitel bir araştırmada sayıları doğrulama ya da destekleme amacıyla kullanmak, araştırmayı varyans teorisi yaklaşımına kaydırma ve nicelleştirme anlamı taşımamaktadır (Maxwell, 2013, s.185-186). Nitel çalışmalarda sayıların uygun kullanımı, verilerin belirli bir sonuca ait kanıtların veya tehdit içeren kanıtların miktarını, örneğin kaç tutarsız örneğin mevcut olduğunu ve sonuçlara kaç farklı kaynaktan ulaşıldığını gösterir (Maxwell, 2013, s. 127). Son olarak, nitel araştırmalarda sayıların kullanılmasının bir gerekçesi (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 275), nitel veri analizi sonucunda ortaya çıkan tema ve kategorilere dayalı olarak karşılaştırma olanağı sağlamasıdır. Başka bir ifade ile nitel verilerin sayısallaştırılması, ortaya çıkan temaların kendi aralarındaki önem sırasını ifade etmek için kullanılmaktadır.

Nitel araştırma, sadece örüntülerin var olduklarını belirtmekle kalmayıp tekrarlama örüntülerini açıklamalıdır. Niteliksel raporlarda, iki kişi şunu söyledi ya da beş kişi şunu vurguladı gibi ifadeler kullanmanın okuyucu için sıkıcı olmakla kalmayıp, bu sayıların nasıl yorumlanması gerektiğini hakkında bir yorum yapılamayacağını ileri süren White, Woodfield ve Ritchie (2003, s.311), yorum yapılsa bile örneklemin amaçlı olmasından dolayı ulaşılan sonuçların anlamlı olmayacağı konusunda uyarılmaktadır. Örneğin, bir ifadeyi iki ya da beş kez tekrarlayan farklı katılımcıların görüşleri anlamlı şekilde düşük ya da yüksek değerlendirilebilir mi? Nitel araştırmalarda sonuçların araştırmanın bulguları ile uyumunun bozulmaması için kaçınılması gereken bazı davranışları ve önerilerini yazarlar şöyle sıralamaktadır: İlk olarak, insanlar yerine görüş ve düşüncelerin ön plana çıkarılması önerilmektedir. Örneğin, “dokuz katılımcı uzaktan öğretimin dezavantajlarını ifade etti” yerine “uzaktan öğretimin dezavantajları ifade edildi” şeklinde raporlanabilir. Başka bir örnek ise, şu iki ifade biçiminden ikincisinin seçilmesi ile verilebilir: “Öğrencilerin derste can sıkıntısı hissetmelerine neden olan faktörlere ilişkin görüşleri sekiz kategori altında incelenebilir” yerine, “öğrenciler sekiz farklı nedenden dolayı can sıkıntısı hissetmektedir”. Nitel araştırmalarda sayıları kullanmanın ya da incelenen olguya ilişkin görüşlerin yaygınlığını rapor etmekten kaçınmanın bazı yolları olsa da, bazen çalışma grubundan ortaya çıkan bulguların gücü ya da ağırlığını vurgulamanın gerekli ya

da anlamlı olduğu durumlar olabilir (White, Woodfield ve Ritchie, 2003, s.311). Bu durumlardan ilki, bir bakış açısı ya da görüşün katılımcıların tamamı arasında ikincisi ise, bir alt grup arasında “tüm katılımcılar” tarafından tekrarlanmasıdır. Bu tür durumlarda, sayı belirtmek yerine “baskın”, “tekrarlayan”, “tutarlı”, “yaygın” ya da “katılımcıların arasında yaygın” gibi ifadeler ile bunların tersini bildiren “daha az yaygın”, “nadiren” gibi ifadeler kullanışlı olabilir. Buraya kadar ortaya konulan görüşleri, Maxwell’in (2010) şu değerlendirmesi, iyi bir şekilde özetleyebilir:

“Sayıların kullanımı, araştırmada genel bir süreç yöneliminin tamamlayıcısı olarak kullanıldığında nitel araştırmacılar için meşru ve değerli bir stratejidir. Nitel araştırmaya nitel verilerin dahil edilmesi, bir araştırmayı karma yöntem çalışması yapmaz. Bununla birlikte, bazı potansiyel tehlikeleri vardır ve bunlar hakkında net bir farkındalıkla kullanılmalıdır”.

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, nitel araştırmalarda niceliksel verinin kullanılma(ma)sına ve nitel araştırma sonuçlarının genellenebilirliğine ilişkin tartışmalar ışığında varılan sonuçlar ve bazı öneriler aşağıda maddeler halinde özetlenmiştir:

1. Nitel ve nicel araştırmacılar arasındaki keskin paradigma farklılıkları, veri toplama araçlarının farklılaşmasına neden olmakta ve buna bağlı olarak veri analizi yaklaşımlarındaki süreçlere ilişkin tartışmaları alevlendirmektedir. Bunlardan birisi, nitel araştırmalarda nicel araştırma geleneğinin bir pratiği olan nicel verilerin kullanılmasına yöneltilen eleştirilerdir. İki paradigma arasındaki ayırt edici özellikler arasında bu ayrım pek çok yazar tarafından işaret edilse de, nitel araştırmalarda sayılar kullanılamayacağı iddiası nitel araştırmanın esnek doğasına uymayan katı bir genelleme olarak görünmektedir. Nitel araştırma metodolojisi ile ilgili alanyazında, nitel verinin amaca uygun, anlamlı ve bütünlüklü bir yaklaşımla nicelleştirilmesinde bir sorun görülmemekte, aksine sayıların gücünden yararlanılması (örn. Robson ve McCartan, s.461-474; Onwuegbuzie, Jiao ve Bostick, 2004, s. 231) önerilmektedir. Kisacasi, sosyal gerçeği anlamak için hem sözcüklere hem de sayılara ihtiyaç duyulmaktadır.

2. Nitel araştırmalarda niceliksel göstergelerden yararlanılmasının gerekçelerinden ilki, nicel veriye karşı nitel veriye yöneltilen tutarsızlık eleştirisidir. Nitel araştırmalarda yüzde ve frekans gibi niceliksel göstergelerin kullanılması özellikle büyük örneklemelerde tercih edilmektedir ve raporda konunun akışını bozmayacak şekilde sunulması uygun görülmektedir. Toplamda sekiz katılımcısı olan bir araştırmada bir tema ya da örüntüyü kaç kişinin tekrar ettiği değil, hangi kod ya da temaları ürettikleri önemlidir. Ayrıca, sekiz katılımcı arasından kaç katılımcının hangi kavramları işaret ettiğini ve daha önemlisi, bunun yüzdesini rapor etmek anlamlı olmayacağı gibi yanıltıcı da olacaktır. Bu nedenle, sayısal ifadelerin kullanımına karar verirken, araştırma sorularına dayalı olarak böyle bir gerekliliğin bulunup bulunmadığı değerlendirilmelidir. Bu kararın uygun verebilmek, araştırmacının nitel araştırma metodolojisine hakimiyetine ve becerisine bağlıdır.

3. Nitel araştırmada veri analizinde farklı yaklaşımlar söz konusu olmakla birlikte, nitel verinin sayısallaştırılması ve konunun tartışmalı hale gelmesi genellikle içerik analizine farklı yaklaşımlardan kaynaklanmaktadır. Bir veri setinde yer alan kavramların tekrarlanma sıklığı ve sayılmasına dayalı olan içerik analizinin hem nitel hem de nicel bileşenleri bulunmaktadır. Burada nitel araştırmacının dikkat etmesi gereken nokta, içerik analizini sayılara indirgeyen bir pratik olarak görmemek ve onların arkasındaki insan deneyimlerini bağlamsal koşulları ile bütünleştirebilmek ve nitel verinin zenginliğinden ödün vermemektir.

4. Nitel araştırmalarda sayısal ifadelerin kullanılmadığı klişesinin bir benzeri, nitel araştırmalarda genelleme yapılamayacağına ilişkindir. Hatta, nitel araştırmaların bu yönü hemen her nitel yöntemle yürütülen araştırmada bir sınırlılık olarak ifade edilmektedir. Nitel araştırmalarda genelleme yapılamayacağı ifadesi yalnızca istatistiksel genelleme için geçerlidir. Ancak, nitel araştırmalarda birbirini doğrulayacak şekilde tekrarlı araştırmalar yoluyla (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s.60) analitik genelleme yapmak mümkündür.

5. Nitel araştırmalarda sayısal ifadelerin kullanılmasının bazı metodolojik ve pratik yararları bulunmaktadır. Örneğin, yarı-istatistiksel olarak ifade edilen nitel veri yaklaşımında, tekrarlanan sözcüklere odaklanmak, temaların belirlenmesinde yardımcı olabilir. Ayrıca tekrarlanan, ve frekansı yüksek olan kodlar, verileri yorumlamada ve belirli sonuçlara ulaşmada araştırmacıya meşruiyet sağlayabilir.

6. Son olarak, sayılarla ifade edilen veriler keşfedilen temaların kendi içerisindeki önem sırasını, yaygınlığını ve bulgulara dayalı olarak ulaşılan sonuçların tutarlılığını kontrol etmede kullanışlı olabilir.

KAYNAKÇA

- Aspers, P., & Corte, U. (2019). What is qualitative in qualitative research. *Qualitative sociology*, 42(2), 139-160.
- Bengtsson, M. (2016). How to plan and perform a qualitative study using content analysis. *Nursing Plus Open*, 2, 8-14.
- Bostrom, R. N. (2003). Theories, data, and communication research. *Communication Monographs*, 70(4), 275-294.
- Bruce, C. (2007). Questions arising about emergence, data collection, and its interaction with analysis in a grounded theory study. *International Journal of Qualitative Methods*, 6(1), 51-68.
- Corbin, J., & Strauss, A. (2015). *Basics of qualitative research: techniques and procedures for developing grounded theory*. Sage Publications.
- Coyle, N., & Tickoo, R. (2007). Qualitative research: what this research paradigm has to offer to the understanding of pain, *Pain Medicine*, 8, 205-206.
- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2007). *Qualitative inquiry and research method: Choosing among five approaches*. Sage publications.
- Chivanga, S. Y. (2016). Qualitative research methodology and numbers. *Journal of Social Sciences*, 47(2), 119-122.
- Davidson, J., Paulus, T., & Jackson, K. (2016). Speculating on the future of digital tools for qualitative research. *Qualitative Inquiry*, 22(7), 606-610.
- Ely, M., Anzul, M., Friedman, T., Garner, D., & Steinmetz, A. M. (1991). *Doing qualitative research: Circles within circles*. Psychology Press.
- Ercikan, K., & Roth, W. M. (2006). What good is polarizing research into qualitative and quantitative?. *Educational researcher*, 35(5), 14-23.
- Fakis, A., Hilliam, R., Stoneley, H., & Townend, M. (2014). Quantitative analysis of qualitative information from interviews: A systematic literature review. *Journal of Mixed Methods Research*, 8(2), 139-161.
- Frey, L. R. (1992). *Interpreting communication research: A case study approach*. Pearson College Division.
- Ger, G. (2009). Tüketici Araştırmalarında Nitel Yöntemler Kullanmanın İncelikleri ve Zorlukları. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-19.
- Golafshani, N. (2003). Understanding reliability and validity in qualitative research. *The Qualitative Report*, 8(4), 597-607.
- Krippendorff, K. (2004). *Content analysis: An introduction to its methodology*. Sage publications.
- Liao, H., & Hitchcock, J. (2018). Reported credibility techniques in higher education evaluation studies that use qualitative methods: A research synthesis. *Evaluation and program planning*, 68, 157-165.
- Lindlof, T. R., & Taylor, B. C. (2009). *Qualitative communication research methods*. Sage publications.
- Loehnert, S. (2010). About statistical analysis of qualitative survey data. *International Journal of Quality, Statistics, and Reliability*, 1-12.
- Maher, C., Hadfield, M., Hutchings, M., & de Eyto, A. (2018). Ensuring rigor in qualitative data analysis: A design research approach to coding combining NVivo with traditional material methods. *International Journal of Qualitative Methods*, 17(1), 1609406918786362.
- Maxwell, J. A. (2010). Using numbers in qualitative research. *Qualitative inquiry*, 16(6), 475-482.
- Maxwell, J. A. (2013). *Qualitative research design: An interactive approach* (Vol. 41). Sage publications.
- Miles, M. B., Huberman, A. M., & Saldaña, J. (2014). *Qualitative data analysis: A methods sourcebook*. 3rd. ed: Thousand Oaks, CA: Sage.
- Onwuegbuzie, A. J., and Leech, N. L. (2007). Sampling designs in qualitative research: Making the sampling process more public. *The Qualitative Report*, 12(2), 238-254.
- Onwuegbuzie, A. J., Jiao, Q. G., & Bostick, S. L. (2004). *Library anxiety: Theory, research, and applications* (No. 1). Scarecrow Press.

- Polit, D. F., & Beck, C. T. (2010). Generalization in quantitative and qualitative research: Myths and strategies. *International journal of nursing studies*, 47(11), 1451-1458.
- Robson, C., & McCartan, K. (2016). *Real world research*. John Wiley & Sons.
- Sandelowski, M. (2001). Real qualitative researchers do not count: The use of numbers in qualitative research. *Research in nursing & health*, 24(3), 230-240.
- Sandelowski, M., Voils, C. I., & Knafl, G. (2009). On quantizing. *Journal of mixed methods research*, 3(3), 208-222.
- Silverman, D. (2013). *Doing qualitative research: A practical handbook*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Smith, B. (2018). Generalizability in qualitative research: Misunderstandings, opportunities and recommendations for the sport and exercise sciences. *Qualitative research in sport, exercise and health*, 10(1), 137-149.
- Srnka, K. J., & Koeszegi, S. T. (2007). From words to numbers: how to transform qualitative data into meaningful quantitative results. *Schmalenbach Business Review*, 59(1), 29-57.
- Weber, R. P. (1990). *Basic content analysis* (No. 49). Sage Publications.
- Patton, M. Q. (2015). *Qualitative research and methods: Integrating theory and practice*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- White, C., & Woodfield, K. Ritchie, J.(2003). *Reporting and presenting qualitative data*. U J. Ritchie i J. Lewis (Ed.). *Qualitative research practice: A guide for social science students*, 287-321.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Yıldırım, Nitel Araştırma Yöntemleri* (5. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).